Πάντειο Πανεπιστήμιο
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

ESRA ÖZSÜER

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΥΘΟΠΛΑΣΙΑΣ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΚΟ ΚΟΙΝΟ:
Προσλήψεις και εικόνες

Διδακτορική Διατριβή
(2015)

Επιβλέπων καθηγητής
Δημήτριος Χριστόπουλος

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής
Καθ. Αναγνωστοπούλου Αθανασία Αναπλ. Καθ. Παπαθεοδώρου Ιωάννης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η πορεία μέσα στην ακαδημαϊκή κοινότητα δεν είναι εύκολη. Είναι ένας δρόμος δύσβατος με χαρές και λύπες, επιτυχίες και αποτυχίες, ενθουσιασμούς και απογοητεύσεις. Μερικές φορές σε ένα τέτοιο περιβάλλον, μπορεί κανείς να χάσει την αρχική του ορμή και την δημιουργική του διάθεση και να παγιδευτεί στους ρυθμούς της καθημερινότητας. Σε μια τέτοια στιγμή ήρθε η γνωριμία μου με την ποίηση του Καβάφη. Δεν θυμάμαι πότε και πού έγινε αυτή η συνάντηση αλλά ξέρω ότι το ποίημα «Ιθάκη» αποτέλεσε για μένα το κίνητρο για να ξεκινήσω το δύσκολο ταξίδι. Η απόφαση μου να εκπονήσω διδακτορική διατριβή στην Ελλάδα με έβαλε σε έναν αγώνα επίπονο και κοπιαστικό αλλά γεμάτο εμπειρίες, νέες γνώσεις και καινούριες γνωριμίες. Για αυτό το λόγο όταν ξεκίνησα την προσπάθεια, είχα υποσχεθεί στον εαυτό μου ότι αν κατάφερνα να την ολοκληρώσω, το πρώτο όνομα που θα ευχαριστούσα θα ήταν αυτό του μεγάλου Έλληνα ποιητή. Ευχαριστώ τον Καβάφη, ο οποίος με οδήγησε σε αυτό το γευστικό ταξίδι.

Φυσικά το ταξίδι μου δεν θα είχε αυτή την εξέλιξη αν δεν είχα συναντηθεί με ορισμένους ανθρώπους που η συμβολή τους ήταν σημαντική. Ο επιβλέπων καθηγητής μου Δημήτρης Χριστόπουλος όχι μόνο με δέχτηκε ανοίγοντας μου τις πύλες του Παντείου Πανεπιστημίου αλλά πίστεψε σε εμένα, με καθοδήγησε και μου παρείχε κάθε δυνατή βοήθεια και συμπαράσταση. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στον καθηγητή Γιάννη Παπαθεοδώρου που αφιέρωσε πολύ χρόνο για να μου δώσει πολύτιμες συμβουλές και να κάνει χρήσιμες παρατηρήσεις. Σε στιγμές που έχανα το θάρρος και την αυτοπεποίθηση μου, μου έδινε δύναμη και βοήθεια. Η καθηγήτρια Σια Αναγνωστοπούλου με την θετική της ενέργεια και στήριξη με βοήθησε να ολοκληρώσω αυτή την διατριβή. Ευχαριστώ πολύ από τα βάθη της καρδιάς μου τους τρεις καθηγητές που στάθηκαν στο πλευρό μου και με ενίσχυσαν για να ξεπεράσω τις δυσκολίες.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στον Ηρακλή Μήλλα ο οποίος μου πρότεινε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα, με έφερε σε επαφή με τον επιβλέποντα καθηγητή και με την εμπειρία του μου πρόσφερε μεγάλη βοήθεια. Ο Γιάννης Παπαδόπουλος διαβάζοντας την διατριβή μου έκανε σημαντικές υποδείξεις και προτάσεις για την διαμόρφωση της. Στην Ελλάδα είχα την τύχη να γνωρίσω την οικογένεια Αναστασέα η οποία δεν με άφησε ποτέ να νιώσω ξένη και μου πρόσφερε υποστήριξη σε κάθε μου βήμα. Απεριόριστη στήριξη μου παρείχε ο καθηγητής Bekir Günay διευθυντής του Ινστιτούτου Ευρασίας του Πανεπιστημίου Κωνσταντινούπολης, όπου εργάζομαι. Ο καθηγητής Günay όπως και όλοι οι συνάδελφοι μου στο Ινστιτούτο με ενίσχυσαν στην προσπάθεια μου διευκολύνοντας την μελέτη μου. Πολύτιμοι συμπαραστάτες, ηθικά και υλικά, ήταν ο πατέρας, η μητέρα και ο αδελφός μου. Αλλά και πάνω από όλους ευχαριστώ τον γιο μου Demir Demirhan για την υπομονή και την κατανόηση όλο αυτό το διάστημα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος-ευχαριστίες……..i
Περιεχόμενα……..…….iii

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^{0}

1.1.ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ – ΑΙΤΙΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ……..……1
1.2. ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ……..…….....7
1.3. ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ…….....……9
1.4.ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ……...……...……..16

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^{Ο}
2.ΕΙΣΑΓΩΓΗ……..……..…...…18
2.1. Ο «ΑΛΛΟΣ»: ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ……..……18
2.2. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟΛΟΓΙΑ…..……...……23
2.2.1. Ιστορική Αναδρομή στην Συγκριτική Στερεοτυπολογία……..…….26
2.3. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ…….31
2.3.1. Σύντομη Επισκόπηση της Ιστορίας των Στερεοτύπων……..41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^{ο}

3.1. ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ……...……45
3.1.1. Αντικείμενο της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας……45
3.1.2. Στόχος της Εικονολογικής Ανάλυσης……45
3.1.3. Γενικότερες Συνθήκες και Ιδεολογία του Συγγραφέα……46
3.1.4. Ο Ρόλος του Αναγνώστη……46
3.1.5. Στερεοτυπικές Εθνικές Εικόνες και Αισθητική Αξία του Λογοτεχνικού Κειμένου……..47
3.2. ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΣΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ……...…47
3.2.1. Παρουσία Στερεοτύπων και Εθνικών Εικόνων……..47
3.2.2. Αιτία Εμφάνισης Εθνικών Στερεοτύπων-Προπαγανδιστική Σκοπιμότητα.……48
3.2.3. Χρήση Εθνικών Στερεοτύπων και Αισθητική Σημασία της Παρουσίας τους.....49
3.2.4. Διαδικασία Κατασκευής της Εικόνας του Άλλου……...……50
3.2.5. Υπερβολικά Θετική Παρουσίαση της Εικόνας του Εθνικού Άλλου……..50
3.2.6. Παράλληλη και Συγκριτική Μελέτη Λογοτεχνικών Κειμένων……...51
3.3.ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ……..…..51
3.3.1. Εμπειρικά Θεμελιωμένη Θεωρία (Grounded Theory)……...…….51
3.3.2. Μεθοδολογία της Εικονολογικής Ανάλυσης……...52
3.3.3. Άλλα Μεθοδολογικά Εργαλεία Ταξινόμησης του Περιεχομένου……...55
3.3.4. Ταξινόμηση των Εικόνων……58
3.4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ…….……..…..59
3.4.1. Τίτλος του Αφηγήματος…….....59
3.4.2. Πρωταγωνιστές του Αφηγήματος……59

3.4.3. Διακρίβωση Αληθινών Ιστορικών Περιστατικών……...60
3.4.4. Εικονολογική Ανάλυση και Ηλικία του Άλλου……..60
3.4.5. Εικονολογική Ανάλυση και Φύλο του Άλλου……61
3.4.6. Εικονολογική Ανάλυση και Μεταβολή Θρησκεύματος του Άλλου……...62
3.4.7. Ένας από τους Άλλους, Διαφορετικός από τους Υπόλοιπους…….....62
3.5.ΠΑΡΑΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ-ΥΠΟΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ…….....63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

4.1.ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ 1453…….…….65
4.2. ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ…….....68
4.3. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ…….....78
4.4. ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ…….....89
4.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ……103

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

5.1. ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821……..106
5.2. ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ……..114
5.3. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ……...117
5.4. ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ……..137
5.5. ΘΕΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ: Ο ΘΕΤΙΚΟΣ ΆΛΛΟΣ……176
5.6. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ: ΤΟΥΡΚΑΛΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ……179
5.7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ…….186

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

6.1. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ – ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1922…….…….. 188
6.2. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ……...198
6.3. ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ……...205
6.4. ΘΕΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ: Ο ΘΕΤΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ……239
6.5. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ: ΤΟΥΡΚΑΛΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ……248
6.6. ΜΙΚΡΟΙ ΗΡΩΕΣ: Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ……...250
6.7. ΞΕΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ……...255
6.8.ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ:ΕΛΛΑΔΙΤΕΣ-ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ/ΠΑΛΑΙΟΕΛΛΑΔΙΤΕΣ-ΡΩΜΙΟΙ……....256
6.9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ……258

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

7.1. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ…..261

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ……277

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ……..….288

Α. ΠΙΝΑΚΕΣ……..…….289
Α.1. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ……..289
Α.1.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……...289

Α.2. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ……291
Α.2.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……...291
Α.2.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……...294

Α.3. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ……299
Α.3.α ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……..299
Α.3.β.ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……...300

Β. ΓΡΑΦΙΜΑΤΑ …….301
Β.1. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ…….302

Β.2. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ……302
Β.2.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……...302
Β.2.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ……303

Γ. ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ (ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ)…….……304

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ…….317

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^{Ο}

1.1. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ – ΑΙΤΙΕΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

Ποιος είναι ο εχθρός; Πώς ο κάθε λαός επιλέγει ποιον θα θεωρεί εχθρό του; Πώς το σχολείο, η οικογένεια, η θρησκευτική ιεραρχία, τα μέσα ενημέρωσης, οι πολιτικοί παράγοντες, ο διεθνής περίγυρος, οι διανοούμενοι συμβάλλουν στην διαμόρφωση της κοινής γνώμης και της συλλογικής συνείδησης του κάθε λαού;Για παράδειγμα, κάποιες παροιμίες πολλές φορές πανομοιότυπες και στις δύο γλώσσες αποτελούν παρακαταθήκη και υποσυνείδητα διαμορφώνουν διαχρονικά στερεότυπα. Λόγου χάρη στη τουρκική γλώσσα και παράδοση υπάρχει η παροιμία *«Δεν γίνεται φιλία με Έλληνες και γούνα από αρκούδα»* (Yunandan dost, ayıdan post olmaz) και η ίδια περίπου παροιμία *«Ο Τούρκος δεν πιάνεται φίλος γιατί είναι μπαμπέσης»* υπάρχει και στην ελληνική γλώσσα.Ένα άλλο παράδειγμα είναι φράσεις και χαρακτηρισμοί που υπάρχουν και στις δύο γλώσσες και αναφέρονται στο Άλλον. Στα τουρκικά χρησιμοποιείται η έκφραση *«ελληνόσπορος»* (Yunan Tohumu) που υποδηλώνει του προδότη ο οποίος προδίδει την πατρίδα του. Στην ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται η έκφραση *«τουρκόσπορος»* με την οποία χαρακτηρίζεται με απαξία αυτός που δεν είναι καθαρός Έλληνας. Ακόμα και μερικές φράσεις, όπως πχ. *«Έγινα Τούρκος»* που υποδηλώνει αυτόν που όταν θυμώνει χάνει τον έλεγχο των πράξεων του, παραπέμπουν σε στερεότυπα και σε προκαταλήψεις. Και υπάρχουν δεκάδες ανάλογα παραδείγματα. Όλα αυτά αποτελούν ψηφίδες που σχηματίζουν τελικά το ψηφιδωτό το οποίο είναι η εικόνα και τα στερεότυπα που ο κάθε λαός σχηματίζει για τον Άλλο. Όλα αυτά αν και επιφανειακά φαίνονται αθώα και μερικές φορές φαιδρά, δεν είναι πάντα έτσι. Σιγά σιγά δηλητηριάζουν τις συνειδήσεις και δημιουργούν υποσυνείδητα αρνητικές απλουστευμένες εικόνες για τον Απέναντι μετατρέποντας τον σε επικίνδυνο εχθρό.Η διαδικασία αυτή δε είναι πάντα αυθόρμητη. Πολλές φορές είναι κατευθυνόμενη, συνειδητή από ποικίλα συμφέροντα (πολιτικά, στρατιωτικά, οικονομικά, θρησκευτικά) τα οποία για να επωφεληθούν μεταμορφώνονται σε ιστορικά πεπρωμένα και συναισθηματικές επιθυμίες. Εξυπηρετούνται συχνά συγκεκριμένες σκοπιμότητες όπως το να δημιουργηθεί αίσθημα απειλής από τον Άλλο κι έτσι να επιτευχτεί συσπείρωση και εκφοβισμός. Η εικόνα του άλλου είναι ένα σημαντικό θέμα το οποίο μπορεί να εξεταστεί στο δίπολο Τουρκία-Ελλάδα. Η αιτία είναι ότι και οι δύο κοινωνίες ωθούμενες από την ιστορική κληρονομιά τους τοποθετούν η καθεμία τον Απέναντι στον ρόλο του απειλητικού και επικίνδυνου Άλλου. Με άλλα λόγια η Τουρκία και η Ελλάδα για να δημιουργήσουν την εθνική ταυτότητα τους επωφελούνται από την ύπαρξη του Άλλουκαι αυτό το υλοποιούν αντιπαραθέτοντας την εικόνα του Άλλου στον εαυτό τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της αντιπαραβολής προκύπτει και η απάντηση στα ερωτήματα, *«Ποιος είναι ο Έλληνας;»* και *«Ποιος είναι ο Τούρκος;»*

Οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας δεν χαρακτηρίζονται από σταθερότητα. Υπήρξαν περίοδοι που ήταν φιλικές και άλλες που ήταν εχθρικές και συχνά πολεμικές. Πολλά από τα ορόσημα στην ιστορία του ενός λαού σχετίζονται με τον άλλο λαό και πολλές από τις ενδοξότερες στιγμές της μιας πλευράς αποτελούν ταυτόχρονα στιγμές ήττας, ταπείνωσης και καταστροφής για την άλλη. Ηίδρυση του Ελληνικού κράτους πραγματοποιήθηκε μετά από μια οκταετή επανάσταση εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η επανάσταση του 1821 για τους Έλληνες συμβολίζει την ημερομηνία γέννησης του Ελληνικού κράτους ενώ για τους Τούρκους είναι η πρώτη πράξη στην συρρίκνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ομοίως η ίδρυση της Τουρκικής

Δημοκρατίαςήταν το αποτέλεσμα της στρατιωτικής νίκης έναντι των Ελλήνων. Δηλαδή το 1922, ενώ για την τουρκική κοινωνία αντιπροσωπεύει την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας, για την Ελληνική κοινωνία σηματοδοτεί την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας. Ενδεχομένως αυτή η αμοιβαιότητα όπου οι δύο πλευρές είναι αντιμέτωπες με αντεστραμμένους ρόλους στις κορυφαίες εθνικές στιγμές κάθε πλευράς να είναι μια παγκόσμια ιδιομορφία. Στο ιστορικό αυτό της συμβολής του ενός λαού στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας του Άλλου ενδιαφέρον έχει και η ορολογία που χρησιμοποιεί κάθε πλευρά: ελληνική επανάσταση για τους Έλληνες, ελληνική ανταρσία για τους Τούρκους, εισβολή στην Σμύρνη για τους Τούρκους, απελευθέρωση της Σμύρνης για τους Έλληνες, στρατιωτική εισβολή στην Κύπρο για τους Έλληνες, ειρηνευτική αποστολή στην Κύπρο για τους Τούρκους και υπάρχουν πολλά τέτοια ζεύγη. Οι διαφορετικοί όροι που επιλέγονται, αντανακλούν τις διαφορετικές οπτικές γωνίες και τις διαφορετικές ερμηνευτικές προσεγγίσειςγια τα ίδια γεγονότα από την κάθε πλευρά.

Οι δύο λαοί έχουν έντονες ιστορικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, λαογραφικές σχέσεις. Πολλές λέξεις συναντώνται δανεισμένες από την μια γλώσσα στην άλλη και υπάρχουν πολλές ομοιότητες στα ήθη και έθιμα, στην καθημερινότητα, στην κοινωνική ζωή. Με άλλα λόγια είναι δύο κοινότητες που εκτός από την γεωγραφική εγγύτητα βρίσκονται από πολλές απόψεις κοντά η μια στην άλλη. Παρ' όλα αυτά τα κοινά σημεία και οι δύο κοινότητες χρησιμοποίησαν τον Άλλον και την ετερότητά του ως φόβητρο για να δημιουργείται αίσθημα συσπείρωσης της εθνικής ομάδας. Η Ελλάδα έχει αναγάγει τους Τούρκους στον κατ' εξοχήν προαιώνιο και παντοτινό εχθρό ενώ η Τουρκία έχει αναγάγει την Ελλάδα σε ένα από τους σημαντικότερους εχθρούς της διαχρονικά. Οι Έλληνες καταλογίζουν στους Τούρκους μεταξύ άλλων: την ευθύνη για την καθυστέρηση στην εξελικτική πορεία της Ελλάδας σε σχέση με την Ευρώπη γιατί θεωρούν ότι «η Τουρκοκρατία» δεν επέτρεψε στην Ελλάδα να περάσει την περίοδο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, καθώς επίσης τη Μικρασιατική Καταστροφή και τα γεγονότα της Κύπρου το 1974. Οι Τούρκοι από τη μεριά τους καταλογίζουν στους Έλληνες ανάμεσα στα άλλα: την «Ανταρσία του 1821» που σήμανε την πρώτη απώλεια εδαφών στα Βαλκάνια για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, καθώς επίσης τις συνέπειες της επεκτατικής πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας δηλαδή την απόβαση του ελληνικού στρατού στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1919-1922 και τα γεγονότα της Κύπρου σε βάρος των Τουρκοκυπρίων. Το βεβαρημένο και φορτισμένο κληρονομημένο παρελθόν στις σχέσεις των δύο λαών έχει επηρεάσει και την εικόνα που ο ένας λαός σχηματίζει για τον άλλον. Οι δύο λαοί κατατρύχονται από το συναίσθημα της εθνικής μοναξιάς τους και της μοναδικότητας τους. Οι δύο κοινότητες βλέπουν όλους όσους βρίσκονται εκτός των εθνικών ομάδων τους ως εχθρικούςΆλλους. Χαρακτηριστική για αυτό είναι η έκφραση*«Ο Τούρκος δεν έχει άλλο φίλο εκτός από τον Τούρκο»* που βρίσκει αντιστοίχιση με την φράση *«ΟιΈλληνες είμεθα Έθνος Ανάδελφον».* Γι' αυτό όπως διαφαίνεται από τον δημόσιο λόγο τόσο οι Έλληνες όσο και οι Τούρκοι, δεν εμπιστεύονται κανέναν άλλον εκτός από τον εαυτό τους, είναι καχύποπτοι, περιχαρακωμένοι και πάντα αντιλαμβάνονται τον Άλλο ως στοιχείο απειλής ή ως εχθρό. Η αιτία αυτού είναι ότι και τα δύο κράτη έχουν οικοδομήσει την κατασκευή της εθνικής τους ταυτότητας πάνω στην ύπαρξη του Άλλου. Από αυτήν την άποψη είναι αναπόφευκτο και οι δύο πλευρές να βλέπουν τον απέναντι λαό ως τον παραδοσιακό Άλλο, να τον αντιμετωπίζουν με προκαταλήψεις και να του προσάπτουν αρνητικά στερεότυπα. Όμως επειδή οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο

χώρες παρουσιάζουν διακυμάνσεις επόμενο είναι και η εικόνα του κάθε λαού στην συνείδηση του άλλου λαού να μην είναι στατική, αλλά να διαφοροποιείται και να προσαρμόζεται κάθε φορά στα εκάστοτε πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα. Τα τελευταία χρόνια (κυρίως μετά τους σεισμούς του 1999)υπάρχει μια ήρεμη περίοδος στις σχέσεις των δύο χωρών και κατά συνέπεια τα αρνητικά στερεότυπα, οι προκαταλήψεις και γενικά οι αρνητικές εικόνες βρίσκονται σε σχετική υποχώρηση, όμως η αρνητική εκατέρωθεν αντίληψη σχετικά με τον Άλλο πολύ απέχει από το να εκλείψει εντελώς.

Σε αυτήν την έρευνα γίνεται προσπάθεια εμβάθυνσης σε ένα τομέα της εικόνας του Άλλου. Εξετάζεται πώς μέσα από παιδικά λογοτεχνικά βιβλία, παρουσιάζεται και σχηματοποιείται η εικόνα του Απέναντι. Και πώς και με ποιο τρόπο συντελείται η γενίκευση και η απόδοση στον Άλλον ομαδικών γνωρισμάτων και εθνικών χαρακτηριστικών (πχ: ένας αιμοβόρος Τούρκος σε ένα λογοτεχνικό βιβλίο λειτουργεί ως μετωνυμία του λαού του, δηλαδή συνδηλώνεται ότι όλοι οι Τούρκοι είναι αιμοβόροι και αντιστοίχωςένας Έλληνας προδότης σε ένα βιβλίο λειτουργεί ως μετωνυμία μέσω της οποίας συνδηλώνεται ότι όλοι οι Έλληνες είναι προδότες).

Η άνθηση και η ανάπτυξη στον τομέα του παιδικού λογοτεχνικού βιβλίου είναι ένας σημαντικός ποιοτικός δείκτης για την πρόοδο της κοινωνίας, της παιδείας και της λογοτεχνίας μιας χώρας. Τα τελευταία χρόνια, ο χώρος της παιδικής λογοτεχνίας παρουσιάζει σημαντική εξέλιξη και οι ορίζοντες του παιδικού βιβλίου διευρύνονται και όσον αφορά τη μορφολογία και όσον αφορά το περιεχόμενο. Η παραγωγή παιδικών βιβλίων είναι πλούσια και μεγάλο μέρος της έχει να κάνει με την διαπραγμάτευση των θεμάτων της πολυπολιτισμικότητας και της εικόνας του Άλλου, αντανακλώντας την τρέχουσα κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και αποτυπώνοντας τις νέες καταστάσεις που διαμορφώνονται στην κοινωνία και θέτουν τους διανοούμενους και τους συγγραφείς μπροστά σε νέα καθήκοντα. Άλλωστε η παιδική λογοτεχνία δεν θεωρείται απλώς μια μορφή τέχνης αλλά ταυτόχρονα αποτελεί ένα εργαλείο κοινωνικοποίησης και στοχεύει, εκτός των άλλων, να παρέχει την αρμόζουσα κοινωνικοποίηση στους αυριανούς πολίτες. Από την άποψη αυτή, είναι χαρακτηριστικό ότι ιδιαίτερα στο παρελθόν οι περισσότερες θεωρητικές μελέτες για την παιδική λογοτεχνία παρείχαν συμβουλές για το πώς πρέπει να γράφεται ένα καλό παιδικό βιβλίο. Γίνονταν υποδείξεις ότι τα παιδικά βιβλία οφείλουν να προβάλλουν τις ηθικές αξίες, το πατριωτικό αίσθημα, την υπεροχή της φυλής κτλ. Για παράδειγμα, τόσο η ελληνική, όσο και η τουρκική παιδική λογοτεχνία τον 19^{ο}και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χαρακτηρίζονται από θρησκευτικότητα, πατριωτικό παλμό και ηθικοδιδακτισμό και διαπνέονται αμφότερες από το τρίπτυχο «πατρίς, θρησκεία, οικογένεια», διαμορφώνοντας την εθνική συνείδηση, το εθνικό φρόνημα και την εθνική υπεροχή και διαπαιδαγωγώντας τις νέες γενιές. Τα τελευταία χρόνια εγκαινιάζεται μια νέα περίοδος στην παιδική λογοτεχνία των δύο χωρών, η οποία έρχεται σαν αποτέλεσμα πολιτικών, κοινωνικών, εκπαιδευτικών και οικονομικών αλλαγών, με διεύρυνση της θεματολογίας, τροποποίηση των αντιλήψεων που συνέχουν τους συγγραφείς και έμφαση σε θέματα που αφορούν την συνύπαρξη, την επικοινωνία και την αποδοχή του Άλλου και της ετερότητας του.

Η παιδική λογοτεχνία σε συνάρτηση με το είδος της διακρίνεται σε ποίηση, πεζογραφία και θέατρο. Η παιδική πεζογραφία διαφοροποιείται σε διηγήματα,

μυθιστορήματα, παραμύθια (λαϊκά, λαϊκότροπα, έντεχνα), θεματικά (θαλασσινά, ορεινά κτλ.), εικονογραφημένες ιστορίες (με ζώα, πραγματικές, εύθυμες, περιηγητικές, επιστημονικές, θρύλους και παραδόσεις, κ.α.) Τα διηγήματα ταξινομούνται σε βιογραφικά, ιστορικά (πρωτότυπα ή διασκευασμένα), κοινωνικά, ηθογραφικά, θεματικά. Τα μυθιστορήματα ταξινομούνται σε ιστορικά, βιογραφικά, κοινωνικά, ηθογραφικά, αστικά, περιηγητικά, περιπέτειας, μυστηρίου, φανταστικά, ρεαλιστικά, αστυνομικά κτλ. Ακόμα υπάρχουν μύθοι (λαϊκοί ή ρεαλιστικοί), διασκευές (μύθων ή θρύλων) και βιβλία γνώσεων για παιδιά (για μουσική, θέατρο, τέχνες, επιστήμες, εφευρέσεις, διάστημα, εγκυκλοπαίδειες κτλ). Όπως είναι ευνόητο οι ταξινομήσεις αυτές δεν είναι απόλυτες και στεγανές αλλά μεταβαλλόμενες.[1] Η παιδική λογοτεχνία αποτελεί ένα ξεχωριστό είδος τέχνης, χωρίς όμως να διαχωρίζεται απόλυτα από την λογοτεχνία για ενηλίκους. Αντίθετα, παρακολουθεί τις εξελίξεις στην λογοτεχνία για μεγάλους, και αλληλοεπηρεάζονται. Άλλωστε σήμερα είναι ευρέως αποδεκτό ότι πετυχημένο παιδικό βιβλίο είναι εκείνο το οποίο διαβάζεται με ευχαρίστηση και από τους μεγαλύτερους. Παιδική λογοτεχνία είναι κάθε αισθητικά αξιόλογο δημιούργημα που γράφτηκε από μεγάλους και απευθύνεται σε παιδιά. Υπάρχει μάλιστα η θεωρητική τοποθέτηση ότι κάθε συγγραφέας παιδικού λογοτεχνικού βιβλίου έχει δομήσει μέσα του ένα συγκεκριμένο ιδεατό παιδί και σε αυτό απευθύνεται γράφοντας το βιβλίο του. Μερικές φορές θεωρείται ότι ο συγγραφέας έχει στο μυαλό του τον ίδιο τον εαυτό του όταν ήταν παιδί και σε αυτόν απευθύνεται. Τα σημεία που διαφοροποιούν την παιδική λογοτεχνία από την λογοτεχνία για μεγάλους συνοψίζονται στο ότι τα παιδικά βιβλία, εξαιτίας του ρόλου τους ως μηχανισμού κοινωνικοποίησης, ωραιοποιούν την πραγματικότητα προσπαθώντας να δημιουργήσουν ένα ελκυστικό κοινωνικό πρότυπο, ενώ αντίθετα τα βιβλία για ενήλικους αναδεικνύουν την πραγματικότητα όπως πραγματικά είναι, θέλοντας να ευαισθητοποιήσουν τους αναγνώστες μέσα από την αρνητική ατμόσφαιρα. Τα βιβλία που απευθύνονται σε παιδικό κοινό, έχοντας βασικά κοινωνικοποιητικό ρόλο, νουθετούν προβάλλοντας ως σύμβολα θετικούς ήρωες. Τα βιβλία που απευθύνονται σε μεγάλους είναι πιο ρεαλιστικά, παρουσιάζουν γυμνή την πραγματικότητα και δεν προτείνουν εύκολες λύσεις και απαντήσεις. Σχηματικά, ενώ η παιδική λογοτεχνία αισιοδοξεί και ελπίζει, η ενήλικη λογοτεχνία, έχοντας επίγνωση της πραγματικότητας, είναι απαισιόδοξη και προσγειωμένη.

Τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία έχουν ιδιαίτερη σημασία επειδή απευθύνονται σε αναγνωστικό κοινό πού είναι ευαίσθητο, εύπλαστο, εύπιστο και πρόθυμο να δεχτεί οποιαδήποτε πληροφορία σαν αληθινό γεγονός χωρίς να μπορεί να κρίνει και να κατανοήσει βαθύτερες προθέσεις και επιδιώξεις. Είναι γνωστό ότι οι εικόνες που υπάρχουν μέσα στα διηγήματα που διαβάζονται στη παιδική ηλικία έχουν μεγάλη επίδραση στην δημιουργία της προσωπικότητας, στην διάπλαση του χαρακτήρα, στηνεκδίπλωση των συμπεριφορών, στην στοχοθεσία του μέλλοντος, στην διαμόρφωση της αισθητικής μας αντίληψης. Τα παιδικά βιβλία επηρεάζουν πολλαπλά τα πρότυπα και τις στάσεις των παιδιών σχετικά με τους μεγαλύτερους ενήλικες αφού, σε αυτά αντανακλάται η κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και η ιδεολογία. Το παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο είναι όχημα κοινωνικών και πολιτισμικών αναπαραστάσεων και δίνει πρότυπα συμπεριφοράς στους μικρούς αναγνώστες. Μέσα από την ανάγνωση των λογοτεχνικών βιβλίων προβάλλονται στάσεις ζωής και μεταδίδονται αξίες και ιδανικά.

[1]Ελένη Καρασαββίδου, *Παιδική Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η εικόνα του άλλου στην ελληνική παιδικήλογοτεχνία ή από τον Φολκλορικό «Εαυτό» στον Φολκλορικό «Άλλον»*,Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 82.

Με τον τρόπο αυτό τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία επηρεάζουν τις πεποιθήσεις, τα πιστεύω και τις επιλογές του νεαρού αναγνώστη. Χαρακτηριστικό της παιδικής λογοτεχνίας είναι ότι προκειμένου να ανταποκρίνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του παιδικού αναγνωστικού κοινού, περιορίζοντας τα προβλήματα κατανόησης και παρακολούθησης της αφήγησης, οι συγγραφείς τοποθετούν τους ήρωες των βιβλίων τους πάνω σε ένα απλοϊκό άξονα: καλός-κακός, φίλος-εχθρός. Προκαλούνται έντονες ταυτίσεις των αναγνωστών με τους ήρωες των βιβλίων. Όπως είναι γνωστό, οι άνθρωποι αρχίζουν να κατασκευάζουν στερεότυπα για την κοινωνία από την παιδική κιόλας ηλικία και αρχίζουν να κάνουν την διάκριση «καλό και κακό», «επιτρεπτό και απαγορευμένο». Μέσα από αυτή την οπτική γωνία, προκύπτει ότι η αντίληψη για τον Άλλο που υπάρχει στα βιβλία, είναι το πρώτο βήμα το οποίο δημιουργεί τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα και επηρεάζει όλη την μετέπειτα ζωή του ατόμου. Όσο συχνότερα και όσο νωρίτερα έρχεται σε επαφή ένα παιδί με τα στερεότυπα τόσο περισσότερο αυτά γίνονται δυνατότερα και τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να εξασθενήσουν στο μέλλον. Κυρίως η αφήγηση και διδασκαλία της ιστορίας είναι ο πρώτος και βασικός παράγοντας στον προσδιορισμό της εικόνας του Άλλου. Άλλωστε η ιστορία που διδάσκεται κάποιος όταν είναι παιδί, τον σημαδεύει για ολόκληρη την υπόλοιπη ζωή του. Η εικόνα που έχουμε για τους άλλους ή για εμάς εξαρτάται από την ιστορία που μας αφηγήθηκαν από παιδιά.[2] Η κατασκευή ταυτότητας και το αίσθημα του συνανήκειν σε μια ομάδα είναι διαδικασία που λαμβάνει χώρα στην παιδική ηλικία (σύμφωνα με κάποιους μελετητές στην προσχολική ηλικία) και τότε διαμορφώνεται η στάση των παιδιών απέναντι στην φυλή τους και στην εθνική ομάδα τους. Η μελέτη της εικόνας του Άλλου στα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία παρουσιάζει ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον γιατί τα κείμενα αυτά αποτελούν ένα προνομιακό πεδίο για να διερευνηθεί η λειτουργία των στερεοτύπων και των εικόνων σε κάθε εποχή ή κοινωνία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η διήγηση στα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία πραγματοποιείται μέσα από τον απλουστευμένο άξονα που περιορίζεται στην κατηγοριοποίηση των λογοτεχνικών προσώπων σε ήρωες και αντιήρωες, καλούς και κακούς, φίλους και εχθρούς.

Στο βιβλίο του με τίτλο CurriculumLetter ο εκπαιδευτικός Jacob, ο οποίος είναι γνωστός για τις εργασίες του στον κλάδο της παιδικής λογοτεχνίας, υπογραμμίζει ότι η λογοτεχνία είναι απαραίτητη για τα παιδιά και ότι πρέπει να είναι ένα μέσο διασκέδασης, ένας τρόπος για να περνάει ευχάριστα και δημιουργικά ο χρόνος. Το ιδανικό θα ήταν τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία να μην έχουν κανενός είδους δογματισμό και προκατάληψη και να μην προπαγανδίζουν, άμεσα ή έμμεσα, την ανωτερότητα της φυλής, την διαφορετικότητα της θρησκείας, τον εθνικιστικό ή θρησκευτικό φανατισμό. Το περιεχόμενο των βιβλίων θα πρέπει να είναι τέτοιο ώστε να καλλιεργούνται η αγάπη για την πατρίδα, τα εθνικά ιδεώδη και η εθνική συνείδηση, αλλά ταυτόχρονα να μην παραμερίζονται οι οικουμενικές αξίες, να μην υποδαυλίζονται αισθήματα εχθρότητας, εκδικητικότηταςκαι μισαλλοδοξίας. Επίσης δεν πρέπει να υπερπροβάλλονται οι ανδραγαθίες, οι υπέρμετροι και εξωπραγματικοί ηρωισμοί, δεν πρέπει να προσφέρονται στα παιδιά πρότυπα όπως ο αλάνθαστος άνθρωπος, ο ανώτερος άνθρωπος, ο παντογνώστης άνθρωπος. Δεν πρέπει να περιλαμβάνονται έννοιες όπως πεπρωμένο και μοίρα, πεποιθήσεις, δηλαδή, οι οποίες αλυσοδένουν τον άνθρωπο, τον υποτάσσουν στην μοιρολατρία, περιορίζουν την αγωνιστικότητα, την

[2] Marc Ferro,*Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σ' όλο τον κόσμο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σ. 9-10.

μαχητικότητα και την διεκδικητικότητά του. Η παιδική λογοτεχνία θα πρέπει να ασχολείται με θέματα που αφορούν την συνύπαρξη, την επικοινωνία με τον Άλλον και την αποδοχή και οικείωση του Άλλου. Μέσα από τα βιβλία τα παιδιά θα πρέπει να ευαισθητοποιούνται στην διαφορετικότητα, να πληροφορούνται, να προβληματίζονται και μέσα από την διαδικασία ταύτισης του παιδιού-αναγνώστη με έναν από τους λογοτεχνικούς ήρωες να εκπαιδεύονται, να αποδέχονται τον Άλλο. Σημαντικό είναι επίσης μέσα από τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία τα παιδιά να έρχονται σε επαφή με άλλες χώρες, άλλες φυλές και άλλους πολιτισμούς και να διδάσκονται να τους σέβονται και όχι να τους υποτιμούν.

Όμως η πραγματικότητα των παιδικών λογοτεχνικών βιβλίων απέχει πολύ από το ιδεατό. Συχνά τα παιδικά βιβλία αποτελούν μέσο για προπαγάνδα και ιδεολογική και πολιτική χειραγώγηση των παιδιών και εργαλείο για διαμόρφωση συνειδήσεων, εθνικής (και συχνά εθνικιστικής) ταυτότητας. Μέσα από τα βιβλία επιχειρείται να διαμορφωθούν στερεότυπα για τον Άλλο κυρίως αρνητικά, να υποτιμηθεί η αξία και οι ικανότητες του Άλλου, να προβληθεί η ανωτερότητα του «Εγώ» σε σχέση με τον «Άλλον», να αποδοθούν προτερήματα σε «Εμάς» και ελαττώματα στους «Άλλους» και τελικά να οικοδομηθούν συμπεριφορές εθνικιστικές και συχνά ρατσιστικές. Βεβαίως υπάρχουν και περιπτώσεις (ασφαλώς λιγότερες) όπου κάποιος από τους Άλλους διαφέρει και έχει θετικές πλευρές. Αυτό όμως συνήθως γίνεται για να τονιστούν τα αρνητικά χαρακτηριστικά των υπόλοιπων Άλλων. Συνήθως μάλιστα, αυτός ο διαφορετικός Άλλος είναι περιθωριοποιημένος και απόκληρος από την υπόλοιπη ομάδα των Άλλων. Αυτά, βέβαια, δεν είναι συμπτωματικά. Τις περισσότερες φορές υπάρχουν κίνητρα και συμφέροντα που ωφελούνται όταν επικρατούν εθνικιστικές και ξενοφοβικές αντιλήψεις, οι οποίες εμπεδώνονται στην ψυχή των παιδιών και τα συνοδεύουν σε όλη τη ζωή. Πολλές φορές, ο στόχος των συγγραφέων δεν είναι η μείωση του Άλλου αλλά η εξύψωση του «Εμείς», της ομάδας δηλαδή στην οποία ανήκουν. Θεωρούν ότι έτσι βοηθούν στην διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας. Όμως στην πραγματικότητα με τον τρόπο αυτό αντί για καλό κάνουν κακό γιατί δυναμώνουν το μίσος, τον εθνικισμό και τον ρατσισμό. Φυσικά το σύνολο των παιδικών βιβλίων της κάθε χώρας δεν κινείται στην ίδια κατεύθυνση. Τα βιβλία διαφοροποιούνται ανάλογα με την ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση του συγγραφέα τους και τον προσανατολισμό του εκδοτικού οίκου. Μερικά βιβλία, κυρίως θρησκευτικού χαρακτήρα, ενώ επιφανειακά προβάλλουν αξίες ουμανισμού, παγκόσμιας ειρήνης και αδελφοσύνης καταλήγουν τελικά να οξύνουν τις αντιθέσεις και τις αντιπαλότητες ανάμεσα στις δύο πλευρές. Μέσα από τα βιβλία δημιουργούνται πρότυπα για τα παιδιά με πιο χαρακτηριστικό το πρότυπο του *«μικρού πατριώτη πολεμιστή»* ο οποίος αγωνίζεται για την πατρίδα και την πίστη του, δεν λυγίζει, δεν δειλιάζει, βασανίζεται, θυσιάζεται αλλά ποτέ δεν νικιέται, δεν απαρνιέται την θρησκεία του και την πατρίδα του και στο τέλος δικαιώνεται. Γενικότερα κοινό χαρακτηριστικό σε αυτά τα βιβλία είναι ότι η έννοια της πατρίδας και της θρησκευτικής πίστης είναι πάντα απόλυτα δεμένες και συνοδεύουν πάντα η μια την άλλη. Δεν υπάρχει κανένας καλός Έλληνας πατριώτης που να μην είναι πιστός Ορθόδοξος Χριστιανός και αντίστοιχα κανένας καλός Τούρκος που να μην είναι πιστός Μουσουλμάνους. Πάντα το θρησκευτικό στοιχείο παίζει κυρίαρχο ρόλο και πάντα οι θρησκευτικοί ηγέτες πρωταγωνιστούν στους εθνικούς αγώνες. Ένα άλλο στοιχείο είναι ότι η ιστορική συγκυρία κάθε εποχής, αν δηλαδή επικρατεί στις σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας ένταση ή ομαλότητα, αντανακλά και επηρεάζει την εικόνα του Άλλου, όπως φιλοτεχνείται μέσα από τα

παιδικά λογοτεχνικά βιβλία της αντίστοιχης περιόδου. Οι πολιτικές συνθήκες δεν επηρεάζουν μόνο την παραγωγή καινούριων παιδικών βιβλίων. Συχνά οι ίδιοι συγγραφείς επεξεργάζονται τα έργα τους από έκδοση σε έκδοση, αλλάζοντας συχνά το ύφος, την γλώσσα και τον ιδεολογικό προσανατολισμό τους, φτάνοντας μάλιστα, μερικές φορές μέχρι την πλήρη ανατροπή των ιδεών που αρχικά διατυπώθηκαν. Αυτές οι αναθεωρήσεις και μεταποιήσεις είναι αποτέλεσμα είτε πολιτικών μετατοπίσεων των συγγραφέων, είτε της επιθυμίας τους να καταστούν αρεστοί σε πολιτικά και καθεστωτικά κατεστημένα, είτε της αναγκαιότητας να συνάδει το έργο τους με τα εθνικά ιδεώδη της εποχής και να είναι συμβατό με τις απαιτήσεις της εθνικής συγκυρίας. Παραδείγματα τέτοιων συγγραφέων υπάρχουν και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Σε αναθεώρηση της εικόνας του Τούρκου και της σχέσης Ελλήνων και Τούρκων το 1922 προβαίνουν οι Έλληνες συγγραφείς Στρατής Δούκας στο βιβλίο *Ιστορία ενός αιχμαλώτου,* Ηλίας Βενέζης στο βιβλίο *Το Νούμερο 31328* και σε άλλα έργα του, Παντελής Πρεβελάκης και ο Νίκος Καζαντζάκης.[3] Αντίστοιχα σε αναθεώρηση της εικόνας του Έλληνα μέσα στο χρόνο προβαίνουν αρκετοί Τούρκοι συγγραφείς για να συμβαδίζουν τα έργα τους με την πολιτική συγκυρία. Χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις είναι ο Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ο Ömer Seyfettin, η Halide Edip Adıvar και ο Kemal Tahir.[4] Οι συγγραφείς αυτοί με την πρόοδο του χρόνου μέσα στα διαδοχικά έργα τους μεταποιούν σταδιακά την εικόνα του Έλληνα και την σχέση Τούρκων-Ελλήνων.

1.2. ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ

Η βιβλιογραφία για τον Άλλο, για το πώς κατασκευάζεται η ταυτότητα και η ετερότητα για τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις είναι εκτεταμένη. Αξιοσημείωτη μελέτη που αναφέρεται στην εικόνα του ξένου στην λογοτεχνία τα τελευταία χρόνια έχει γίνει από την Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου στο βιβλίο της *Ο Άλλος εν Διωγμώ* (1998) όπου ασχολείται με τον τρόπο παρουσίασης των Εβραίων της Ελλάδας στην ελληνική λογοτεχνία.

Για την διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και την εικόνα των Ελλήνωνκαι των Άλλων όπως προβάλλεται μέσα από τα σχολικά βιβλία ιστορίας, γεωγραφίας και λογοτεχνίας, σημαντική είναι η εργασία των Άννας Φραγκουδάκη και Θάλειας Δραγώνα που επιμελήθηκαν το συλλογικό έργο (όπου συνεργάζονται οι: Έφη Αβδελά, Νέλλη Ασκούνη, Λίνα Βεντούρα,Θάλεια Δραγώνα, Χρύση Ιγγλέση, Γεράσιμος Κουζέλης,Άννα Φραγκουδάκη) *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση* (1997). Με την *Εικόνα του Μεσογειακού «Άλλου»στα Σχολικά Εγχειρίδια της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκριτική Θεώρηση του Τελευταίου Τετάρτου του 20ου Αιώνα*(2002)και με την *Εικόνα των βαλκανικών γειτόνων μας στο αναλυτικό πρόγραμμα, στα σχολικά εγχειρίδια και στα βιβλία δασκάλου του ελληνικού δημοτικού σχολείου* στο βιβλίο*Η Εικόνα του «Άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών*

[3] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Αγγέλα Καστρινάκη, «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις», στο Αστέριος Αργυρίου (επιμ.), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην ανατολή και τη δύση 1453-1981*, τόμ. Α, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 165-174.

[4]Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Ηρακλής Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005, σ. 249-259.

Χωρών (2000) έχουν ασχοληθεί οι Γεώργιος Φλουρής και ΜαρίαΙβρίντελη.[5]Επίσης *Η έννοια του ξένου στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου*(2010)είναι το αντικείμενοδιπλωματικής εργασίας που έχει εκπονήσει η Μαρία Θωμαϊδου. *Η εικόνα του «Άλλου» στα σύγχρονα τουρκικά αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτικής Αγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης* αναλύεται από τον Ευάγγελο Ι. Τσιανάκα στην διδακτορική του διατριβή.

Για την εικόνα του ξένου και του μετανάστη στην ελληνική παιδική λογοτεχνία αξιομνημόνευτη είναι η διδακτορική διατριβή της Ελένης Καρασαββίδου *Παιδική Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η εικόνα του άλλου στην ελληνική παιδική λογοτεχνία ή από τον Φολκλορικό «Εαυτό» στον Φολκλορικό «Άλλον»* (2012).Επίσης στο ίδιο θέμα αναφέρεται η διπλωματική εργασία της Ολυμπίας Κορτσάρη *Μορφές του «Άλλου» σε ξενόγλωσσα μεταφρασμένα βιβλία λογοτεχνίας για παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας*(2009).

Μια εμπεριστατωμένη ανάλυση είναι η έρευνα του Ηρακλή Μήλλα *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*(2005) όπου εξετάζει αφενός την εικόνα των Ελλήνων και των Ρωμιών στην τουρκική λογοτεχνία και αφετέρου την εικόνα των Τούρκων στην ελληνική λογοτεχνία και ταυτόχρονα την εικόνα του καθενός λαού όπως παρουσιάζεται στα σχολικά βιβλία του άλλου. Ο Μήλλας κάνει συγκριτική μελέτη και καταλήγει σε συμπεράσματα που αφορούν και τις δύο πλευρές.

Η εικόνα του Τούρκου όπως αναδεικνύεται στα σχολικά βιβλία αναλύεται επίσης στην εργασία του Νίκου Χ. Άχλη *Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*(1983). Ακόμα στο θέμα της εικόνας του Τούρκου στα σχολικά συγγράμματα αναφέρονται οι εργασίες του Λώρη Κουλλαπή, *Η Παρουσίαση της Οθωμανικής Ιστορίας στα Σχολικά Εγχειρίδια της Ελλάδας και της Τουρκίας, Ομοιότητες και διαφορές δύο αντίθετων εθνικισμών* (1993) και *Εικόνα των Βουλγάρων και των Τούρκων στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης της περιόδου 1950-1990* στο βιβλίο *Η Εικόνα του «Άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών Χωρών* (2000). Εκτός από αυτά, κείμενο με τίτλο *Οι αλλαγές στα ελληνικά σχολικά βιβλία Ιστορίας: Πόσο αποτελεσματικές είναι στη «βελτίωση» της εικόνας του εθνικού «Άλλου»,* στο βιβλίο*Η Εικόνα του «Άλλου»/Γείτονα στα Σχολικά Βιβλία των Βαλκανικών Χωρών* (2000) έχει γράψει η Ευθαλία Κωνσταντινίδου. Τέλος σε ό,τι αφορά την λογοτεχνία *Η Εικόνα του Τούρκου στην Γενιά του '30*(1999) είναι το αντικείμενο διδακτορικής διατριβής που εκπονήθηκε από την Damla Demirözü. Επίσης σημαντική συμβολή στην μελέτη της εικόνας του Τούρκουστηνελληνική λογοτεχνία έχουν οι εργασίες του Henri Tonnet[6](ο οποίος είναι τακτικός καθηγητής νέων ελληνικών στο Εθνικό Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμού στο Παρίσικαι διευθύνει το Νεοελληνικό Ινστιτούτο του Πανεπιστημίου Paris IV της Σορβόννης).

[5] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Γ. Φλουρή, Π. Καλογιαννάκη-Χουρδάκη, «Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση, Η περίπτωση των Βαλκάνιων Λαών και Τούρκων στα Ελληνικά Σχολικά Βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση», στο *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*,23, 1996, σ. 207-248.

[6]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: HenriTonnet, «LesPremiersRomansGrecsASujetTurc», *EtudesNeo-heléniques,*Παρίσι 1993.

Στην τουρκική γλώσσα μελέτες για την εικόνα του «Άλλου» (όπου στην θέση του Άλλου είναι ο Έλληνας/Ρωμιός) έχει γράψει ο Ηρακλής Μήλλας με τίτλο *Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik (2005). Πρόκειται για έρευνα που αντικείμενο της είναι η παρουσίαση της εικόνας του Έλληνα μέσα στα έργα της τουρκικής λογοτεχνίας. Άλλες μελέτες για την εικόνα του Τούρκου έχουν κάνει* oOnurBilgeKula με τίτλο *Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II* (1997)*, η* Nedret Kuran Burçoğlu με τίτλο *The Image of the Turk in Europe from the declaration of the Republic in 1923 to the 1990s*(2000) και η Özlem Kumrular *που επιμελήθηκε το βιβλίο Dünyada Türk İmgesi (2005) που πραγματεύονται την εικόνα του Τούρκου στην παγκόσμια ιστορία και λογοτεχνία. Άξια λόγου είναι και η εργασία του* Étienne Copeaux*Türk Tarih Tezinden Türk-İslâm Sentezine*(2000)η οποία είναι μια έρευνα των τουρκικών σχολικών βιβλίων και του τρόπου διαμόρφωσης μέσα από αυτά της τουρκικής εθνικής ταυτότητας με πολλές αναφορές στον «Άλλο», δηλαδή σε Αρμένιους, Άραβες και Έλληνες. Παρόμοια θέματα μελετούν οι διπλωματικές εργασίες της Nermin Çakır με τίτλο*Alman ve Türk Çocuk Kitaplarındaki YabancılaraBakış Açısı, 8-12 YaşGrubu*(1998), της Sevda Aktaş με τίτλο*Türk ve Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Örnek Metinlerinde Öteki İmgesinin Karşılaştırılması*(2011) και της Nilüfer Kaval με τίτλο*Türk Çocuk Edebiyatında Almanya İmgesi*(2000) που ασχολούνται με την έρευνα της εικόνας του Άλλου (εν προκειμένω του Γερμανού) στην τουρκική παιδική λογοτεχνία και με την εικόνα του Τούρκου στην γερμανική παιδική λογοτεχνία. Επίσης, την εικόνα του Οθωμανού και Τούρκου στην σύγχρονη αραβική λογοτεχνία πραγματεύεται η διπλωματική εργασία της Hatice Arslan με τίτλο *Çağdaş Arap Edebiyatında Osmanlı ve Türk İmajı*(2000).

1.3. ΥΛΙΚΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Για τους σκοπούς της έρευνας αυτής μελετήθηκαν και αναλύθηκαν 122 βιβλία παιδικής λογοτεχνίας ελληνικά και τουρκικά. Ως παιδικά βιβλία θεωρούνται βιβλία που απευθύνονται σε αναγνωστικό κοινό ηλικίας από 7 έως 12 ετών. Προϋπόθεση για την επιλογή των βιβλίων ήταν η άμεση ή έμμεση αναφορά στον «Άλλο». Επιλέχτηκαν δηλαδή ελληνικά παιδικά βιβλία με αναφορά σε Τούρκο και τουρκικά παιδικά βιβλία με αναφορά σε Έλληνες. Υπάρχουν και περιπτώσεις βιβλίων όπου η έννοια του Άλλου δεν περιορίζεται αποκλειστικά στον Έλληνα/Ρωμιό ή στον Τούρκο αλλά περιλαμβάνει και Άραβες, Αρμένιους, Εβραίους κτλ. Στις περιπτώσεις αυτές, τα βιβλία αναλύθηκαν ως προς το τμήμα που ενδιαφέρει την συγκεκριμένη έρευνα.

Αναζητηθήκαν βιβλία από μεγάλους εκδοτικούς οίκους με πανεθνικό δίκτυο κυκλοφορίαςπου να πρεσβεύουν διαφορετικές αντιλήψεις και προσανατολισμούς και συγκεντρώθηκαν βιβλία που έχουν ήδη κάνει μεγάλο αριθμό εκδόσεων και ανατυπώσεων, γεγονός που κατά τεκμήριο μαρτυρά ευρεία αποδοχή τους από το αναγνωστικό κοινό και δυνατότητα εύκολης πρόσβασης σε αυτά από τον μέσο αναγνώστη. Επίσης λήφθηκε μέριμνα ώστε τα βιβλία να έχουν συγγραφεί και εκδοθεί σε διαφορετικές χρονικές στιγμές διότι πολύ συχνά οι συγγραφείς και οι εκδότες των βιβλίων διαμορφώνουν την θεματολογία και τον τρόπο παρουσίασης της εικόνας του Άλλου σε συνάρτηση με την πολιτική και κοινωνική συγκυρία. (Δηλαδή σε εποχές ηρεμίας στις διμερείς σχέσεις η εικόνα του Άλλου στα βιβλία αποφορτίζεται από αρνητικά χαρακτηριστικά ενώ σε εποχές έντασης στις σχέσεις η εικόνα του Άλλου επιβαρύνεται με αρνητικά στοιχεία). Επίσης έγινε προσπάθεια επιλογής βιβλίων που να αντλούν το θεματολογία τους από συγκεκριμένα σημαντικά ιστορικά γεγονότα για τον

κάθε λαό (πχ: Οθωμανική Κυριαρχία, Επανάσταση του 1821 και Μικρασιατική Καταστροφή για τους Έλληνες - Βυζαντινή εποχή, Άλωση της Κωνσταντινούπολης, Μεγάλη Ιδέα και απόβαση του ελληνικού στρατού στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1919-1923). Έμφαση δόθηκε στην παράλληλη ανάλυση βιβλίων που αφηγούνται το ίδιο ιστορικό γεγονός ή αναφέρονται στην ίδια ιστορική περίοδο. Στην περίπτωση αυτή μελετήθηκε πώς στις περιπτώσεις αυτές η κάθε πλευρά βλέπει το ίδιο ιστορικό γεγονός από την δική της οπτική γωνία περιγράφοντας το με διαφορετικό και μερικές φορές με εντελώς αντίθετο τρόπο. Με άλλα λόγια μια κατάσταση που θωρείται ήττα και πηγή δεινών για μια πλευρά, μπορεί να εκλαμβάνεται ως θρίαμβος και δοξασμένη στιγμή για την άλλη πλευρά.

Σκόπιμα αποφεύχθηκε η εφαρμογή άλλων κριτηρίων στην επιλογή του υλικού. Αυτό έγινε για να μην επηρεαστεί η οπτική γωνία και να μην προσανατολιστεί μεροληπτικά η έρευνα προς κάποια κατεύθυνση. Δηλαδή για να μην συμβεί ένα λάθος συνηθισμένο σε τέτοιες έρευνες: να υπάρχουν στο μυαλό του ερευνητή προκατασκευασμένα και προαποφασισμένα συμπεράσματα και να γίνει προσπάθεια να επιβεβαιωθούν αυτά μέσω της επιλογής κατάλληλα επιλεγμένου υλικού. Ενώ το σωστό είναι η μελέτη του πρωτογενούς και ανεπεξέργαστου υλικού να οδηγεί σε αμερόληπτα συμπεράσματα. Με άλλα λόγια πρέπει ο ερευνητής απροκατάληπτα και αντικειμενικά να οδηγείται σε συμπεράσματα από την μελέτη του υλικού και όχι με σκοπιμότητα και υστεροβουλία να επιλέγει με τέτοιο τρόπο το υλικό του ώστε να είναι σίγουρος εκ των προτέρων ότι η μελέτη του συγκεκριμένου υλικού θα οδηγήσει στην επιβεβαίωση της προαποφασισμένης θεωρητικής κατασκευής του. Για αυτό τον λόγο τα παιδικά βιβλία επιλέχτηκαν συμπτωματικά (random selection).Βεβαίως το αντικείμενο της έρευνας θέτει από μόνο του κάποια όρια στο πεδίο της έρευνας και στο υλικό.

Δεν εφαρμόστηκε στην έρευνα κριτήριο «λογοτεχνικότητας», δηλαδή κατά την συλλογή του υλικού δεν τέθηκε περιορισμός επιλογής μόνο κλασικών έργων ή έργων με πανθομολογούμενη λογοτεχνική αξία. Κρίθηκε ότι δεν πρέπει να υπάρξει αποκλεισμός βιβλίων, που αν και είναι σχετικά ευπώλητα (έστω σε ορισμένους κύκλους), μολαταύτα δεν θεωρούνται ποιοτικά. Ως εκ τούτουσε αυτήν την μελέτη μαζί με τους συγγραφείς και τα έργα τους που είναι γνωστοί και καταξιωμένοι στους λογοτεχνικούς κύκλους, έχουν συμπεριληφθεί και έργα πολλών συγγραφέων που δεν έχουν γίνει διάσημοι, όπως και έργα συγγραφέων που δεν τυγχάνουν αναγνώρισης. Κατά μια έννοια,όλα τα λογοτεχνικά κείμενα έχουν αφ' εαυτού τους μια κάποια λογοτεχνική αξία. Εκτός αυτού, συχνά όταν στα λογοτεχνικά έργα παρουσιάζονται εικόνες των Άλλων, προστίθεται και μια κάποια ιστορική αξία,με την λογική ότι αναπλάθεται μία περίοδος, τα συναισθήματα αυτής της περιόδου, τα γεγονότα και τα βιώματα των ανθρώπων.Συνεπώς ανεξάρτητα της όποιας, μικρής ή μεγάλης, λογοτεχνικής αξίας ένα λογοτεχνικό βιβλίο αποκτά μερικές φορές και την ιδιότητα ιστορικού ντοκουμέντου. Στην παρούσα έρευνα κατά την συλλογή του υλικού ελήφθη υπόψη και αυτή η συλλογιστική.

Αναζητήθηκαν σχετικοί τίτλοι βιβλίων από τα κεντρικά βιβλιοπωλεία Αθήνας και Κωνσταντινούπολης από εκθέσεις βιβλίων, από φιλόλογους και ιστορικούς που έχουν γνώση του θέματος, από σημερινούς γονείς και από φίλους από τους οποίους ζητήθηκε να ανακαλέσουν μνήμες από τα παιδικά τους χρόνια. Η κάθε πληροφορία οδηγούσε σε κάποια άλλη και έτσι συγκεντρώθηκε ένα σημαντικός αριθμός βιβλίων.

Χρησιμοποιήθηκε δηλαδή, κατά κάποιον τρόπο, η μέθοδος της χιονοστιβάδας στην επιλογή του υλικού.

Η ολοκλήρωση της συλλογής και μελέτης του υλικού, δηλαδή των ελληνικών και τουρκικών παιδικών βιβλίων, προσδιορίστηκε από τον «πληροφοριακό κορεσμό» δηλαδή όταν έγινε αντιληπτό ότι από την περαιτέρω συλλογή και ανάλυση του υλικού δεν θα προέκυπτε τίποτα καινούριο ως προς το θέμα της έρευνας. Από την επεξεργασία του υλικού δημιουργήθηκε η αίσθηση ότι οι γνώσεις που είχαν αποκτηθεί και οι πληροφορίες που είχαν αντληθεί επαναλαμβάνονταν χωρίς να εμπλουτίζονται με νέα δεδομένα. Είχαν δηλαδή σχηματοποιηθεί με ευκρίνεια κάποιες διακριτές και κυρίαρχες τάσεις. Στο σημείο αυτό κατέστη προφανές ότι είχε εξαντληθεί η δυναμική και οι δυνατότητες του υλικού, εφόσον όπως είναι ευνόητο είναι ανέφικτος ο στόχος να καταγραφεί το σύνολο των εικόνων των Άλλων στα παιδικά βιβλία των δύο χωρών μέσα στα όρια μιας διατριβής.

Ταξινομώντας ενδεικτικά τα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, που αποτελούν το υλικό αυτής της διατριβής, είναι δυνατή η κατάταξη τους σε βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου, βιβλία ιστορικού περιεχομένου και βιβλία που υποστηρίζουν τις ομαλές διαπολιτισμικές σχέσεις. Κριτήρια για την ταξινόμηση αυτή αποτελούν το θεματικό περιεχόμενο του βιβλίου, η ιδιότητα του συγγραφέα και το ευρύτερο συγγραφικό του έργο και μερικές φορές οι εκδοτικοί οίκοι που αναλαμβάνουν την έκδοση των βιβλίων.[7]

Σε ότι αφορά το περιεχόμενο θρησκευτικός προσανατολισμός μπορεί να αποδοθεί σε βιβλία που αναφέρονται σε αγώνες και μαρτύρια προσώπων που ασκούν ιερατικό λειτούργημα ή απλών πιστών που υποφέρουν και θυσιάζονται εξαιτίας της θρησκευτικής τους πίστης. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται βιβλία που κεντρική τους ιδέα είναι η προβολή της ανωτερότητας της μιας θρησκείας σε βάρος της άλλης και ο τονισμός των θρησκευτικών διαφορών ανάμεσα στις δύο πλευρές. Στα βιβλία αυτά είναι διαρκής και έντονη η παρουσία του Θεού, γίνονται συχνά επικλήσεις και προσευχές σε Αυτόν, περιγράφονται θεϊκές παρεμβάσεις και θαύματα που αποδίδονται στην παντοδυναμία του Θεού. Οι πολεμικές συγκρούσεις παρουσιάζονται με κυρίαρχο το θρησκευτικό υπόβαθρο και η θρησκεία του Άλλου αποτελεί την βασική απειλή για Εμάς, ενώ σημαντικότερη επιδίωξη του Άλλου παρουσιάζεται ότι είναι ο αφανισμός της δικής μας θρησκείας που συνεπάγεται την ολοκληρωτική καταστροφή μας ως οντότητα. Στα βιβλία αυτά υπερτονίζεται και συχνά εξωραΐζεται ο ρόλος του κλήρου, ανώτερου και κατώτερου, στους αγώνες του έθνους, προβάλλονται, συχνά με υπερβολικό τρόπο, ο μεγάλος αριθμός των ιερωμένων που θυσιάστηκαν, η αξία της θυσίας τους και γενικά η σημασία της πίστης και των θρησκευτικών θεσμών ως ο πυλώνας της οικοδόμησης του έθνους και της εθνικής ταυτότητας.

Ιστορικού περιεχομένου μπορούν να χαρακτηριστούν βιβλία που οι συγγραφείς τους επιδίδονται στην αφήγηση περιστατικών από την ιστορική διαδρομή των δύο λαών. Σε λίγες περιπτώσεις οι συγγραφείς προσπαθούν να διηγηθούν με σχετική ακρίβεια τα γεγονότα όπως συνέβησαν. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι συγγραφείς εκκινούν από το ιστορικό γεγονός και το αναπλάθουν, το διογκώνουν, του δίνουν άλλες διαστάσεις.

[7] Για περισσότερες πληροφορίες, για πλήρεις θεματικούς καταλόγους και πίνακες των βιβλίων που μελετήθηκαν βλέπετε παράρτημα Α. Για γραφήματα ποσοτικής και ποιοτικής ανάλυσης με βάση το περιεχόμενο των βιβλίων, βλέπετε παράρτημα Β.

Άλλοτε δηλαδή επικρατεί η ιστορική αφήγηση, άλλοτε επικρατεί η μυθοπλασία. Μερικές φορές στα διηγήματα πρωταγωνιστούν υπαρκτά, γνωστά από την Ιστορία πρόσωπα. Άλλες φορές οι πρωταγωνιστές είναι πλάσματα εξ ολοκλήρου επινοημένα από την συγγραφέα. Ορισμένες φορές συνυπάρχουν υπαρκτά πρόσωπα με φανταστικά πρόσωπα. Στην περίπτωση αυτή τα ιστορικά πρόσωπα χρησιμοποιούνται για να δοθεί αληθοφάνεια στην διήγηση και για να γίνει ευκολότερος ο προσδιορισμός του χρόνου στον οποίο λαμβάνει χώρα η πλοκή. Επισημαίνεται ότι τα πιο προσφιλή στους συγγραφείς θέματα, είναι η περιγραφή αφενός ηρωισμών και ανδραγαθημάτων που πραγματοποιούνται από εκπροσώπους του έθνους τους και αφετέρου η αφήγηση, πράξεων αυταπάρνησης, βασανιστηρίων και μαρτυρικών θανάτων ηρώων, που θυσιάζονται για την πατρίδα τους. Χαρακτηριστικό είναι ότι τα βιβλία αυτά είναι τις περισσότερες φορές μεροληπτικά και μονομερή και επιδιώκουν λιγότερο την αποτύπωση της ιστορικής αλήθειας και περισσότερο την ανάδειξη του ένδοξου παρελθόντος και της υπεροχής, ηθικής, πνευματικής, πολιτισμικής της μιας πλευράς πάνω στην άλλη. Έτσι οι πρωταγωνιστές των βιβλίων πραγματοποιούν κατορθώματα, εμφορούνται από ηθικό μεγαλείο και χαρακτηρίζονται από υπερφυσικές ή μεταφυσικές ιδιότητες που μπορεί να μην υπήρχαν στην πραγματική τους ζωή αλλά τους αποδίδονται στην μυθιστορηματική τους ζωή. Στα βιβλία αυτά οι συγγραφείς με μανιχαϊστικό τρόπο, απολυτοποιούν τους χαρακτήρες είτε με την θετική τους εξιδανίκευση είτε με την αρνητική τους απαξίωση. Η λογοτεχνική δηλαδή αναπαράσταση των πολεμικών κατορθωμάτων, της ηρωικής θυσίας, του μαρτυρικού θανάτου, η πίστη στα ιδανικά της πατρίδας δεν αντιστοιχούν τόσο στην ιστορική πραγματικότητα όσο στα ιδεώδη, στις επιδιώξεις και στις σκοπιμότητες του συγγραφέα και σε αυτά που το κοινό έχει γαλουχηθεί να αναμένει να διαβάσει.

Σημειώνεται ότι η ταξινόμηση σε βιβλία θρησκευτικού και ιστορικού περιεχομένου είναι ασαφής και προβληματική καθώς δεν μπορεί να υπάρξει καθαρή οριοθέτηση ανάμεσα στις δύο ομάδες. Αυτό οφείλεται στο ότι το θρησκευτικό στοιχείο παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο και στα βιβλία ιστορικού περιεχομένου, αφού μέλημα των περισσότερων συγγραφέων είναι να καταδείξουν τους ακατάλυτους ιστορικούς δεσμούς πατρίδας και θρησκείας. Έτσι στις περιγραφές όλων των ιστορικών προσωπικοτήτων, Ελλήνων και Τούρκων, δεσπόζει η θρησκευτικότητά τους, η ευλάβεια τους, η ισχυρή πίστη και η θεοσέβεια τους. Κάθε καλός Έλληνας πατριώτης είναι, στα ελληνικά παιδικά βιβλία, πιστός Ορθόδοξος χριστιανός. Κάθε καλός Τούρκος πατριώτης είναι, στα τουρκικά παιδικά βιβλία, ευσεβής Μουσουλμάνος. Αυτό είναι ένα αξίωμα που ισχύει απόλυτα σε όλα τα παιδικά βιβλία ανεξάρτητα από την εποχή που αναφέρονται και ανεξάρτητα από το χρόνο της συγγραφής τους. Για παράδειγμα είναι εξαιρετικά δυσχερής η διάκριση ανάμεσα στους χριστιανούς ή μουσουλμάνους ιερομάρτυρες και στους Έλληνες ή Τούρκους εθνομάρτυρες. Στους πρώτους κυριαρχεί η θρησκευτική πίστη αλλά δεν παύουν να είναι φλογεροί πατριώτες. Στους δεύτερους κυριαρχεί ο πατριωτισμός αλλά συνάμα είναι και ένθερμοι οπαδοί της θρησκείας τους.

Μια ξεχωριστή ομάδα βιβλίων είναι τα χαρακτηριζόμενα ως διαπολιτισμικά. Στα βιβλία αυτά οι συγγραφείς προβάλλουν σκηνές και διηγούνται ιστορίες ομαλής, φυσιολογικής συνύπαρξης και συμβίωσης των δύο κοινοτήτων, ή ιστορίες φιλίας και συνεργασίας ελληνόπουλων και τουρκόπουλων ή περιπέτειες και περιπλανήσεις όπου πρωταγωνιστούν μεικτές παρέες. Στόχος των συγγραφέων είναι να αναδείξουν την δυνατότητα για κοινή ζωή, καλή γειτονία, αλληλοκατανόηση, αλληλεκτίμηση και

αλληλοσεβασμό ανάμεσα στους δύο λαούς. Σε γενικές γραμμές οι συγγραφείς προσπαθούν να είναι έντιμοι απέναντι στον Άλλον, να παρουσιάζουν τα πράγματα με τρόπο αντικειμενικό, χωρίς να προσβάλλεται ή να υποτιμάται καμία πλευρά. Ωστόσο η δύναμη των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων είναι τόσο ισχυρή, ώστε αρκετές φορές κάτω από την επιφάνεια της αμεροληψίας, είναι δυνατό να επισημανθούν ίχνη εθνικισμού. Πρόκειται για περιπτώσεις όπου η φιλία για τον Άλλο παρουσιάζεται όχι ως πηγαίο και αυτονόητο συναίσθημα, αλλά ως κατά παραχώρηση αποδοχή, που πηγάζει από την μεγαλοσύνη, την ανωτερότητα και το υψηλότερο επίπεδο του δικού μας λαού ο οποίος καταδεχόμενος τον Άλλο «διδάσκει» σε αυτόν, με την συμπεριφορά του, ήθος, πολιτισμό και μεγαλείο. Σε κάποιες, τέλος, περιπτώσεις οι συγγραφείς θέλοντας να τονίσουν τις θετικές πλευρές των δύο λαών και την φιλία και συναδέλφωση ανάμεσα στους ανθρώπους οδηγούνται στην υπερβολή και στην γραφικότητα και το αποτέλεσμα είναι να περιγράφεται μέσα στα βιβλία μια κοινωνία όπου όλοι ζουν αγαπημένοι, χωρίς προβλήματα, χωρίς διαφορές, σε ένα κόσμο όμορφο, ηθικό, αγγελικά πλασμένο.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η κυκλοφορία των βιβλίων της πρώτης και δεύτερης ομάδας είναι αντιστρόφως ανάλογη με την κυκλοφορία των βιβλίων της τρίτης ομάδας. Τα παλιότερα χρόνια κυριαρχούσαν τα παιδικά βιβλία θρησκευτικού και ιστορικού περιεχομένου με έντονο μάλιστα εθνικιστικό χρώμα. Υπήρχαν λίγες μόνο εξαιρέσεις παρουσίας αντικειμενικών βιβλίων, που σκοπό είχαν να προωθήσουν την φιλία ανάμεσα στους λαούς ή τουλάχιστον δεν επένδυαν στην ανάδειξη του Άλλου, του απέναντι, ως του απόλυτου εχθρού. Αντίθετα τις τελευταίες δεκαετίες, κυριαρχούν τα παιδικά βιβλία με διαπολιτισμικό προσανατολισμό και η κυκλοφορία βιβλίων με θρησκευτικό και ιστορικό-εθνικιστικό περιεχόμενο έχει σαφώς υποχωρήσει. Δεν πρέπει όμως να διαφεύγει της προσοχής ότι τα βιβλία αυτά εξακολουθούν να παραμένουν δημοφιλή και ευπώλητα σε υπαρκτές μερίδες αναγνωστικού κοινού, το οποίο επηρεάζεται και χειραγωγείται από συγκεκριμένα πολιτικά, θρησκευτικά και εκδοτικά κέντρα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ιδιότητες, τα επαγγέλματα και οι γενικότερες ενασχολήσεις των συγγραφέων παιδικών βιβλίων. Ανάμεσα στους Έλληνες συγγραφείς υπάρχουν ιερείς, αρχιμανδρίτες, θεολόγοι, εκπαιδευτικοί. Μερικοί έχουν βραβευτεί για τα βιβλία τους από θρησκευτικούς συλλόγους, εκκλησιαστικές οργανώσεις, εθνικά σωματεία. Κάποιων το σύνολο του συγγραφικού τους έργου περιστρέφεται αποκλειστικά γύρω από θέματα που έχουν σχέση με τις περιόδους εχθρότητας και πολέμου ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους. Χαρακτηριστικό των συγγραφέων αυτών είναι η ηθικοπλαστική λειτουργία, ο διδακτισμός, η κατασκευή προτύπων και στερεοτύπων, η ανάδειξη του ένδοξου και ηρωικού παρελθόντος και η τοποθέτηση του Άλλου στην θέση του απόλυτου εχθρού, του θανάσιμου αντιπάλου. Στόχος των συγγραφέων είναι να συμβάλλουν *«εις την επανασύνδεσιν της νέας γενεάς με τα θρησκευτικά και εθνικά ιδανικά».*[8] Επιδίωξη τους είναι τα ελληνόπουλα να διατηρήσουν *«από γενιά σε γενιά την καρδιά τους ελληνική και χριστιανική».*[9] Καθήκον τους οι συγγραφείς αναλαμβάνουν να εμπεδώσουν στους μικρούς αναγνώστες ότι *«η ιστορία*

[8] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2010, σ. 9 (πρόλογος της Αποστολικής Διακονίας).

[9] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου,* Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 1999, σ. 5.

και το μέλλον της Ελλάδας στηρίζονται επάνω σε τρεις λέξεις: Θρησκεία, Ελευθερία, Πατρίς».[10]

Η στενή σχέση και ο άρρηκτος δεσμός έθνους και εκκλησίας, πατρίδας και θρησκείας αποτελεί τον πυλώνα της ιδεολογίας του ελληνοχριστιανισμού, η οποία, όπως και κάθε άλλη ιδεολογία, με την πάροδο του χρόνου μεταβάλλεται διαρκώς και σφραγίζεται από τις πολιτικές δυνάμεις που διαχειρίζονται την κρατική εξουσία.[11]Πολλοί εκδοτικοί οίκοι, πολλοί συγγραφείς και άλλοι διανοούμενοι και μεγάλο τμήμα της ελληνικής εκκλησίας υπηρέτησαν, και κάποιοι εξακολουθούν να υπηρετούν, αυτή την ιδεολογική θέση. Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις που εμπεριέχουν και εθνική και θρησκευτική διαφορά, αποτελούν προνομιακό χώρο για την άντληση παραδειγμάτων και για την δημιουργία προτύπων για την ενίσχυση αυτών των απόψεων. Για τον λόγο αυτό, σημαντικός αριθμός ελληνικών παιδικών βιβλίων με θεματολογία από την Οθωμανική Κυριαρχία και από την επανάσταση του 1821 κινούνται στο κλίμα των ιδεών του ελληνοχριστιανισμού και επιδιώκουν να μεταδώσουν στους ανήλικους αναγνώστες τα ιδανικά και τα ιδεώδη του. Είναι προφανές ότι ανάλογα με την αξία του συγγραφέα και με την ικανότητα του να εκσυγχρονίζει την μορφή και την διατύπωση των επιχειρημάτων του, απαλλάσσοντας τα από παρωχημένες δομές, τα γραφόμενα του αποκτούν ή όχι βαρύτητα και ασκούν ή όχι επιρροή στους αναγνώστες του. Σε αντίθετη περίπτωση η παρουσία τέτοιου είδους βιβλίων σήμερα, έχει φθίνουσα σημασία και τείνουν να χαρακτηρίζονται γραφικά δείγματα ή απολιθώματα του παρελθόντος.

Τα βιβλία αυτά εκδίδονται από εκδοτικούς οίκους που ανήκουν ή συνεργάζονται με εκκλησιαστικές οργανώσεις ή σωματεία εθνικού χαρακτήρα. Πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις είναι οι εκδόσεις της Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»καιοι εκδόσεις της Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ». Οι δύο αυτές αδελφότητες συνιστούν τις πιο σημαντικές και γνωστές εκκλησιαστικές οργανώσεις στην Ελλάδα, οι οποίες αναπτύσσουν πολύπλευρη δράση και ασκούν σημαντική επιρροή στην Εκκλησία της Ελλάδας και γενικότερα. Οι εκκλησιαστικές οργανώσεις αποτελούν τον σκληρό πυρήνα της Εκκλησίας, που με την σειρά της αποτέλεσε έναν από τους βραχίονες της άσκησης πολιτικής του ελληνικού κράτους στην διαδρομή του στον 20ο αιώνα.[12] Ο ρόλος των οργανώσεων αυτών αναβαθμίστηκε κατακόρυφα τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια. Η οργάνωση Ζωή και η οργάνωση Σωτήρ (που προέκυψε από την διάσπαση της Ζωής) ανέλαβαν ρόλο κατήχησης, διαφώτισης και προπαγάνδας υπέρ του «εθνικού αγώνος» και εναντίον των εχθρών της πατρίδας σε εσωτερικό και εξωτερικό. Στηρίζονταν από το καθεστώς και στήριζαν το καθεστώς. Χαρακτηριστικό είναι ότι στις αρχές της δεκαετίας του 1950 η Ζωή αριθμούσε πάνω από 100.000 μέλη και συγκροτούσε ένα πολιτικό και ιδεολογικό μηχανισμό με τεράστια επιρροή σε πολιτικούς, δικαστικούς και πανεπιστημιακούς κύκλους.[13] Σήμερα η επιρροή και η απήχηση των οργανώσεων αυτών είναι σαφώς πιο περιορισμένη. Ωστόσο διατηρούν την ικανότητα να παρεμβαίνουν στα τεκταινόμενα στην Εκκλησία της Ελλάδας, η οποία ασκεί επιρροή σε μεγάλα τμήματα της ελληνικής κοινής γνώμης και διαθέτει ισχύ που δεν είναι

[10] Ιωάννης Αλεξίου, *Ήρωες του 21*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1989, σ. 22.
[11] Θάνος Βερέμης, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012, σ. 14.
[12] Δημήτρης Χριστόπουλος (επιμ), *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά*, Νήσος, Αθήνα 2014, σ. 31.
[13]Ο.π., σ. 58-59.

καθόλου ασήμαντη αν και έχει προφανή όρια.[14] Ένα μεγάλο μέρος των ελληνικών βιβλίων που εξετάζονται σε αυτήν την διατριβή προέρχονται από τους συγκεκριμένους και από παρόμοιους εκδοτικούς οίκους. Πολλές φορές το περιεχόμενο των βιβλίων αυτών είναι προπαγανδιστικό, ακραία συντηρητικό και εθνικιστικό. Τέτοια βιβλία δεν εκδίδονται μόνο από εκκλησιαστικές οργανώσεις. Αρκετοί εμπορικοί εκδοτικοί οίκοι εκδίδουν επίσης παιδικά βιβλία με ανάλογο περιεχόμενο υπηρετώντας ανάλογες σκοπιμότητες. Πρέπει πάντως να επισημανθεί ότι και στην άλλη όχθη, αυτή των εκδοτικών οίκων οι οποίοι παρουσιάζουν βιβλία που προάγουν την διαπολιτισμικότητα, τα κίνητρα δεν είναι πάντα διαυγή. Υπάρχουν εκδοτικοί οίκοι που εκδίδουν παιδικά λογοτεχνικά βιβλία που γράφονται κατά παραγγελία προκειμένου να υπηρετήσουν την ενίσχυση πολιτικών διαπολιτισμικότητας και ενσωμάτωσης, στα πλαίσια κρατικών ή ευρωπαϊκών προγραμμάτων και επιχορηγήσεων. Τα βιβλία αυτά δεν μπορεί να αντιμετωπιστούν σαν έκφραση κοινωνικών τάσεων αλλά μάλλον σαν προπαγανδιστικές απόπειρες, έστω καλοπροαίρετες.

Παρεμφερής είναι η πραγματικότητα σε ό,τι αφορά τα τουρκικά παιδικά βιβλία. Συχνά οι συγγραφείς έχουν σχέση ή κινούνται στο περιβάλλον θρησκευτικών οργανώσεων, οι οποίες υποστηρίζουν τα βιβλία τους. Υπάρχουν εκδοτικοί οίκοι που συνδέονται με θρησκευτικές οργανώσεις και εκδίδουν βιβλία συγγραφέων που σχετίζονται με αυτές.Γνωστοί εκδοτικοί οίκοι που κινούνται σε αυτό το πλαίσιο είναι οι εκδοτικοί οίκοι Nesil και Timaş. Τα βιβλία που εκδίδουν έχουν θρησκευτικό και ιστορικό-πατριωτικό περιεχόμενο και προβάλλουν την ανωτερότητα του τουρκικού λαού και τις αξίες του Ισλαμισμού. Σημαντική μερίδα του τουρκικού λαού ενδιαφέρεται για τέτοια βιβλία από αυτούς τους εκδοτικούς οίκους.

Στην διατριβή επιλέχτηκε να μην αντληθεί υλικό από τα σχολικά εγχειρίδια του μαθήματος της γλώσσας και λογοτεχνίας. Η ιδιαιτερότητα των σχολικών βιβλίων της γλώσσας συνίσταται στο ότι δεν υπάρχει ενιαία και συνεχής αφήγηση, αλλά επειδή τα βιβλία έχουν μορφή ανθολογίου, περιλαμβάνουν αποσπάσματα από κείμενα διαφόρων συγγραφέων τα οποία χρησιμοποιούνται για τις ανάγκες της διδασκαλίας. Συχνά το απόσπασμα που περιλαμβάνεται στο σχολικό εγχειρίδιο είναι κατάλληλο για ανάγνωση από παιδιά, ενώ το βιβλίο από το οποίο ανθολογήθηκε, είναι βιβλίο για μεγάλους. Δηλαδή η ανάγνωσή του δεν ενδείκνυται για παιδιά και κατά συνέπεια δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως παιδικό βιβλίο. Η επιλογή των κειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά βιβλία, γίνεται όχι μόνο με στόχο την μετάδοση ενός συγκεκριμένου περιεχομένου αλλά και για να μεταδοθούνστα παιδιά συγκεκριμένα μηνύματα. Η ένταξη τους δηλαδή στα εγχειρίδια συνδέεται με επίσημες ή άλλες ιδεολογίες και πολιτικές. Η λογοτεχνία, όταν διδάσκεται στην εκπαίδευση, συχνά εξυπηρετεί σκοπούς έξω-λογοτεχνικούς. Στο εκπαιδευτικό σύστημα θεωρείται χρήσιμο εργαλείο για την ηθική διαπαιδαγώγηση, για την ανάπτυξη εθνικής συνείδησης και την ομογενοποίηση της εθνικής ταυτότητας. Άλλωστε η διδασκαλία των «εθνικών» μαθημάτων δηλαδή της ιστορίας, της γεωγραφίας και της γλώσσας (λογοτεχνίας) παίζει ουσιαστικό ρόλο στην συγκρότηση, εδραίωση και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας. Το σχολείο είναι ένας κοινωνικός θεσμός, που εκτός από μορφωτικό, έχει και πολιτικό ρόλο. Με άλλα λόγια μαζί με την μετάδοση των γνώσεων προωθείται η πολιτισμική ομογενοποίηση, η φιλοπατρία και η υποταγή της βούλησης των νέων στην βούληση του

[14]Ο.π., σ. 319-320.

έθνους. Στα σύγχρονα κράτη το ενιαίο και κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα είναι βασική συνιστώσα στην καλλιέργεια της εθνικής ταυτότητας και στην διαπαιδαγώγηση των αυριανών πολιτών. Και το ελληνικό και το τουρκικό εκπαιδευτικόσύστημα έχουν σε μεγάλο βαθμό εθνοκεντρικό χαρακτήρα και περιεχόμενο. Αμφότερα μέσα από τα σχολικά βιβλία διαμορφώνουν εθνικές ταυτότητες στις οποίες κυριαρχούν οι έννοιες: συνέχεια, διατήρηση, ομοιογένεια, αντίσταση στους Άλλους και υπεροχή σε σχέση με τους Άλλους. Για την διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και της εικόνας του εθνικού «Εαυτού» απαραίτητη είναι η κατασκευή της εικόνας του εθνικού «Άλλου» που συγκροτείται σε άμεση συνάρτηση με την εικόνα του εθνικού «Εαυτού». Αυτή η διαδικασία δεν είναι ουδέτερη, αλλά είναι μια διαδικασία σύγκρισης και αξιολόγησης στην οποία τα στοιχεία του εθνικού «Εαυτού» αποκτούν υψηλότερη θετική αξία ενώ τα στοιχεία του εθνικού «Άλλου» υποτιμούνται. Οι ρητά υποτιμητικές εκφράσεις για τους εθνικούς Άλλους που περιέχονταν στα παλιότερα σχολικά εγχειρίδια των δύο πλευρών, έχουν εκλείψει από τα σημερινά, στα οποία η υποτίμηση συνάγεται περισσότερο έμμεσα. Παρόλα αυτά τόσο στα ελληνικά όσο και στα τουρκικά σχολικά βιβλία, ο Απέναντι εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει την απειλή, τον εχθρό και να υποτιμάται το παρελθόν του, η συνεισφορά του στον πολιτισμό, στις τέχνες και στα γράμματα. Όταν στα σχολικά βιβλία της κάθε πλευράς υπάρχει αναφορά σε αντιπαράθεση με τον Άλλο, συγκρούονται τα «δίκαια» της δικής μας πλευράς με τα «συμφέροντα» της πλευράς του Άλλου. Με κοινό τρόπο τα σχολικά βιβλία των δύο χωρών περιγράφουν το ημέτερο έθνος ως πάντοτε ηρωικό και αμυντικό, που δεν έχει βλάψει ποτέ κανέναν, ενώ έχει βλαφτεί και αδικηθεί από τους Άλλους. Χαρακτηριστικό, τέλος, είναι ότι στα κείμενα που διδάσκονται στο μάθημα της λογοτεχνίας και περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια, εξαιρετικά σπάνια είναι η θετική αναφορά σε κάποιον από τους Απέναντι, ενώ κυριαρχεί το ισχυρό στερεότυπο του αντίπαλου απειλητικού Άλλου.

1.4. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΠΟΥ ΠΡΟΚΥΠΤΟΥΝ

Ανακεφαλαιώνοντας, σε αυτήν την εργασία αναλύθηκαν ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία και έγινε προσπάθεια να μελετηθεί η εικόνα του Άλλου όπως παρουσιάζεται μέσα από αυτά. Σκοπός της έρευνας ήταν η επισήμανση, η ανάλυση και η αξιολόγηση της εικόνας του Άλλου όπως προβάλλεται μέσα από τα βιβλία καθώς επίσης και η πολυπλοκότητα της επινόησης και της αναπαράστασης του Άλλου. Με συγκριτική μελέτη, επιχειρήθηκε να διερευνηθεί ο μηχανισμός πρόσληψης της εικόνας του Άλλου από τους μικρούς αναγνώστες σε κάθε μια από τις δύο χώρες και να αξιολογηθεί ο βαθμός συμβολής της παιδικής λογοτεχνίας στην γενικότερη διαμόρφωση της εικόνας του Άλλου που ο καθένας από τους δύο λαούς κατασκευάζει για τον Απέναντι. Έγινε επίσης προσπάθεια να διαπιστωθεί αν μέσω της εξέλιξης της εικόνας του Άλλου στην παιδική λογοτεχνία, υπάρχει γενικότερη βελτίωση στην οπτική γωνία μέσα από την οποία ο κάθε λαός βλέπει τον Απέναντι. Στην διαδικασία κατασκευής της εικόνας του Άλλου η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας είναι καθοριστική, γιατί όπως αναφέρθηκε, η παιδική ηλικία είναι η κρισιμότερη περίοδος για την διαμόρφωση της κοσμοαντίληψης και της ιδεολογίας του ανθρώπου μέσα από την πρώτη επαφή και γνωριμία με τον Άλλο. Με τα παιδικά βιβλία, μεταδίδονται στα παιδιά γνώσειςκαι πληροφορίες για τον Άλλο, καλλιεργούνται στάσεις, κληροδοτούνται αξίες και προτείνονται πρότυπα συμπεριφοράς,διαμορφώνονται απόψεις, πεποιθήσεις, επιλογές και αποκρυσταλλώνεται η συμπεριφορά του ατόμου. Είναι προφανές ότι στις μέρες μας η έξαρση της βίας, η ξενοφοβία και ο ρατσισμός μαζί με την αναβίωση φαινομένων εθνικισμού και θρησκευτικού φανατισμού, κάνουν επιτακτική ανάγκη την

ανάπτυξη της φιλίας, της συνεργασίας και της καλής γειτονίας ανάμεσα στους λαούς. Η εικόνα του Άλλου εξαρτάται από το βαθμό της αμερόληπτης γνωριμίας μαζί του. Στην περίπτωση της Τουρκίας και της Ελλάδας μια ουσιαστικότερη γνωριμία ανάμεσα στους δύο λαούς θα μπορούσε να συμβάλλει σε μια αργή, βαθμιαία μεταβολή της εικόνας και στην αλλαγή ή τουλάχιστον στην εξασθένηση προκαταλήψεων και στερεοτύπων που έχουν οι μεν για τους δε.Σύμφωνα με μια ενδιαφέρουσα προσέγγιση *«η ελληνοτουρκική διένεξη δεν οφείλεται τόσο στις διαφορές καθαυτές, όσο σε ψυχολογικούς και εσωτερικούς παράγοντες: στην έντονη αμοιβαία καχυποψία, στους εκατέρωθεν φόβους για την εθνική ασφάλεια (που συχνά αγγίζουν τα όρια της ψύχωσης), στην ανασφαλή εθνική ταυτότητα, στις εσωτερικές πολιτικές σκοπιμότητες, στον εκβιασμό που ασκούν οι «ανησυχούντες» ιέρακες που ζουν από την αντιπαράθεση, και μερικές φορές, και στο εθνικό λαϊκό παραλήρημα».*[15] Η λογοτεχνία, ιδιαίτερα η παιδική λογοτεχνία, μπορεί να γίνει μια σπουδαία γέφυρα για την γνωριμία των δύο λαών. *«Με την λογοτεχνία ίσως να αρχίσουμε να αποκτάμε μια καινούρια αίσθηση για τους άλλους, συνειδητοποιώντας ότι κουβαλάμε τις ίδιες πληγές και τα ίδια όνειρα, ότι μας καλούν οι ίδιοι μακρινοί ψίθυροι και προσκρούουμε στα ίδια τείχη. Όλα αυτά προϋποθέτουν ειλικρινή διάθεση αυτογνωσίας».*[16] Το να είμαστε αναγκασμένοι να συμβιώνουμε με τους άλλους δεν είναι κατάρα, αλλά ευκαιρία να γνωρίσουμε καλύτερα τους άλλους και τους εαυτούς μας, γιατί ο Άλλος είναι πάντα ο πιο καλός καθρέφτης του εαυτού μας.*«Οι εικόνες που έχουν οι εθνικές ομάδες για τους άλλους λαούς δεν είναι παρά η αρνητική αντεστραμμένη εικόνα των δικών τους θετικών χαρακτηριστικών».*[17]Στόχος επομένως της εργασίας αυτής, δεν είναι απλώς να καταγραφούν οι όψεις της εικόνας του Άλλου, θετικές και αρνητικές, ούτε να φιλοτεχνηθεί ένα πορτρέτο του Απέναντι βασισμένο στην εικόνα του μέσα από τα παιδικά βιβλία. Αυτός που επιχειρεί να περιγράψει την ταυτότητα και να φιλοτεχνήσει την εικόνα του Άλλου δεν κάνει τίποτα άλλο από το να προβάλλει στον Άλλο τα δικά του χαρακτηριστικά. Αυτό σημαίνει ότι κάθε έρευνα για τον Άλλο είναι μια έρευνα για τον εαυτό μας. Απώτερος στόχος, επομένως, είναι η ενδοσκόπηση του κάθε λαού και η καλλιέργεια της αυτογνωσίας του, να γνωρίσει δηλαδή καλύτερα τον εαυτό του, αντικρίζοντας και μελετώντας αντιστικτικά στον καθρέφτη τον Άλλο. Και σε αυτήν την προσπάθεια, για την καλύτερη κατανόηση όχι μόνο του Άλλου αλλά και του εαυτού, η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας,η οποία απευθύνεται στο μέλλον του κόσμου, μπορεί να είναιεξαιρετικά εποικοδομητική.

Αν με την διδακτορική αυτή διατριβή μπορούσε να μπει ένα μικρό λιθαράκι στην οικοδόμηση σχέσεων φιλίας,εμπιστοσύνης και κατανόησηςανάμεσα στους δύο λαούς,κάτι τέτοιο θα ξεπερνούσε κατά πολύ τις προσδοκίες της ερευνήτριας. Θα ήταν βεβαίως ένα μικρό γεφυράκι. Αλλά επί του προκειμένου, αν το γεφύρι είναι μικρό ήμεγάλο, είναι κάτι που έχει σημασία, πλην όμως μικρή. Το ζήτημα είναι αλλού: «μικρό γεφύρι, μεγάλο γεφύρι, κάποιος θα περάσει» όπως λέει και μια παροιμία, κοινή και στους δύο λαούς.

[15] Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*, Πόλις, Αθήνα 2001, σ.329.
[16] Δημοσθένης Κούρτοβικ, «Η μυθολογία της εθνικής λογοτεχνίας», *Ελευθεροτυπία* (25.04.1990).
[17]Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση, Αλεξάνδρεια*, Αθήνα 1997, σ.35.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2[0]

2. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

2.1. Ο «ΑΛΛΟΣ»: ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ

Η εικόνα η οποία είναι μια λέξη παραγόμενη από την Λατινική *"imagos"* διατυπώνεται ως συγκεκριμένες εικόνες τις οποίες έχει παράγει κάποιος στο μυαλό του. Όμως επειδή είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται σε πολλούς διαφορετικούς κλάδους (λογοτεχνία, ψυχολογία, φιλοσοφία, πολιτικές επιστήμες, αρχιτεκτονική κ.α.) δεν είναι μια έννοια με ένα μόνο νόημα. Διότι ο ορισμός της εικόνας είναι διαφορετικός σε κάθε επιστημονικό κλάδο και κάθε επιστημονικός κλάδος επαναπροσδιορίζει την εικόνα σύμφωνα με τον δικό του τομέα έρευνας.[18]Ως εκ τούτου είναι ένας όρος αορίστου έννοιας.[19]Αν και έχει σημείο αφετηρίας την ψυχολογία, ο πιο διαδεδομένος τομέας χρήσης και έρευνας είναι η λογοτεχνία κυρίως δε η συγκριτική λογοτεχνία. Σε λογοτεχνική διάσταση η εικόνα είναι παρομοίωση ή συνειρμός που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να εκφράσει τις δικές του σκέψεις και τα δικά του συναισθήματα.[20]Στην δε ψυχολογία η εξωτερίκευση μιας φαντασίας που έχει δημιουργηθεί στο υποσυνείδητο του ατόμου[21],η παράσταση κάποιου αντικειμένου (ένα αντίγραφο που έχει ξαναδημιουργηθεί), μια ανάμνηση, είναι τα ίχνη ενός συναισθήματος και μιας σκέψης του παρελθόντος.[22] Κατά τον SigmundFreud, στην βάση των συναισθημάτων και των σκέψεων του ανθρώπου υπάρχουν έντονα πεπιεσμένα συναισθήματα σπρωγμένα στο υποσυνείδητο. Και οι εικόνες είναι η αντανάκλαση και εξωτερίκευση αυτών των έντονων συναισθημάτων που έχουν δημιουργηθεί στο υποσυνείδητο μας. Ορισμένοι δε ερευνητές λογοτεχνίας ομοίως με τους ψυχαναλυτές, βλέπουν τις εικόνες ως αντανάκλαση του υποσυνείδητου του συγγραφέα. Ο συγγραφέας με τις εικόνες που δημιουργεί δίνει στον αναγνώστη κατά μία έννοια τεκμήρια για την δική του ταυτότητα, το παρελθόν του ή την δική του κοσμοθεωρία. Ο συγγραφέας, τον Άλλο που τον βλέπει διαφορετικό, συχνά τον παρουσιάζει σαν μια αντανάκλαση του εαυτού του ή σαν αυτόν που θα επιθυμούσε να είναι. Δηλαδή ο Άλλος είναι τελικά δημιούργημα της φαντασίας του συγγραφέα. Επίσης οι Carloni και Filloux οι οποίοι υποστηρίζουν αυτή την άποψη θεωρούν, ότι ο συγγραφέας που δημιουργεί την εικόνα κάποτε το κάνει όχι συνειδητά, αλλά ασυνείδητα.

---

[18]Στις μελέτες της εικόνας μπορούμε να αναφέρουμε τρείς σημαντικές σχολές. Η πρώτη σχολή είναι η Γαλλική Σχολή που εκπροσωπεί ο JeanMarieCarre και σύμφωνα με αυτή την σχολή η εικόνα είναι μια λογοτεχνική έρευνα. Κατά την Αμερικανική Σχολή που εκπροσωπεί ο ReneWellek, η εικόνα είναι έρευνα ιστορίας και κοινωνιολογίας. Ενώ στην Γερμανική Σχολή που εκπροσωπεί ο HugoDyserinck η εικόνα είναι έρευνα συγκριτικής λογοτεχνίας. Δηλαδή η ασάφεια που βλέπουμε στον ορισμό της Εικόνας υπάρχει και στην κατηγοριοποίηση της. (Πηγή: Serhat Ulağlı, *Imgebilim,Ötekinin Bilimine Giriş*,Sinemis, Ankara 2006,σ.23).

[19]Ronald Barthes, *Göstergebilimsel Serüven*, Yapı Kredi, İstanbul 2012,σ.44.

[20]Serhat Ulağlı, ο.π.,σ.3.

[21]Σχετικά με τον ορισμό της εικόνας υπάρχουν διαφορετικές απόψεις. Π.χ. ερευνητές όπως οι J.C. Carloni και JeanC.Filloux βλέπουν τις εικόνες ως αντανάκλαση του υποσυνείδητου. Σύμφωνα με τους Carloni και Filloux οι εικόνες είναι συνειρμοί που εκδηλώνει το άτομο δίχως να το καταλάβει, ασυνείδητα. (Πηγή: J.C.Carloni, Jean-C. Filloux, *EleştiriKavramları*,Multilingual, İstanbul 2000,σ. 96).Ο δε NormanFriedman θεωρεί την εικόνα ως προϊόν το οποίο αναπαράγει εκ νέου και διαμορφώνει στην μνήμη του το άτομο σύμφωνα με τις δικές του αξίες ιδεών . Δηλαδή με μία άλλη έκφραση η εικόνα είναι μια συστηματική εξωτερίκευση που έχει κατασκευάσει το άτομο. (Πηγή: NormanFreidman, «Imge» μετ. Kemal Atakay,*Kitap-lık*,τχ.74, İstanbul 2004,σ.80).

[22] Rene Wellek, Augustin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1983,σ. 248).

Με βάση αυτήν την άποψη δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι κάθε εικόνα είναι μια φωτογραφίααλλά είναι μια κατασκευή η οποία έχει δημιουργηθεί συνειδητά όπως ένας πίνακας ζωγραφικής και προδίδει τον δημιουργό της.[23] Κυρίως η εκπαίδευση, η οικογένεια, οι προηγούμενες εμπειρίες, οι γνώσεις που έχουν αποκτηθεί αργότερα είναι οι βασικοί παράγοντες της ασυνείδητης δημιουργίας. Εξάλλου όταν σκεφτούμε ότι για την δημιουργία της εικόνας είναι απαραίτητος ένας ορισμένος χρόνος, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι εικόνες δεν δημιουργούνται ασυνείδητα. Επειδή αυτές οι γνώσεις που αποκτούνται αργότερα, επαναλαμβάνονται με την πάροδο του χρόνου και σταθεροποιούνται ξανά, και η αντίληψη για τις εικόνες που δημιουργήθηκαν αυξάνεται. Παράλληλα με αυτήν την άποψη η εικόνα θεωρείται ως υποκειμενική μεταφορά των πραγματικοτήτων που συναρμολόγησε το άτομο συνειδητά.[24]

Σε γενικές γραμμές την εικόνα μπορούμε να την ορίσουμε ως συνειρμούς, τους οποίους το υποσυνείδητο εξωτερικεύει συνειδητά ή ασυνείδητα και ως εκ νέου ερμηνεία αυτών των συνειρμών.[25] Αυτοί οι συνειρμοί ερμηνεύονται άλλοτε ως ένα μυθιστόρημα, άλλοτε ως εικαστικό έργο, και άλλοτε ως προφορική περιγραφή. Διότι οι εικόνες δεν είναι μόνο είδωλα τα οποία δημιουργεί το αντικείμενο στον νου. Οι εικόνες απευθύνονται εκτός από την όραση και σε άλλες αισθήσεις. Πχ. αόριστες έννοιες όπως: Θεός, παράδεισος, άγγελος, και διάβολος, αν και δεν είναι ορατές όμως ταυτίζονται με εικόνες οι οποίες έχουν εγκατασταθεί στην μνήμη του ανθρώπου. Ως εκ τούτου, μπορούμε να πούμε ότι οι εικόνες είναι αποκυήματα φαντασίας που έχουν δημιουργηθεί με κάποιο τρόπο. Οι ReneWellek και AugustinWarren παράλληλα με αυτήν την θεωρία αναφέρουν ότι εκτός από την αίσθηση της όρασης, υπάρχουν εικόνες που βασίζονται στις αισθήσεις της γεύσης, ακοής, όσφρησης και αφής.[26]Το άτομο παράλληλα με τις εμπειρίες που χάρη στις εικόνες έχει αποκτήσει παλαιότερα, χρησιμοποιεί την φαντασία του για ένα γεγονός που δεν έχει δει στην πραγματικότητα και το διαμορφώνει από την αρχή. Τελικά η εικόνα πρέπει να ενεργοποιήσει την φαντασία.[27]

Οι εικόνες, αν και δεν είναι ίδιες σε κάθε άτομο/κοινότητα δείχνουν διαφορετικότητα από άτομο σε άτομο η από κοινότητα σε κοινότητα. Η αντίληψη κάθε γεγονότος είναι διαφορετική επειδή η αντίληψη είναι μεταβλητή. Οι εικόνες που δείχνουν μεταβλητότητα σύμφωνα με την πίστη και τις εμπειρίες του ατόμου/κοινότητας έχουν την ιδιότητα να είναι μεταβλητές μέσα σε αυτήν την διαφορετικότητα. Επίσης τα κοινωνικά-πολιτικά-ιστορικά γεγονότα, οι προηγούμενες εμπειρίες της κοινωνίας ή του ατόμου, η πίστη, ο τρόπος σκέψης, ο τρόπος που βλέπει τον Άλλο, η οικογένεια και το περιβάλλον στο οποίο ανήκει, η λογοτεχνία και το σύστημα εκπαίδευσης είναι σημαντικοί παράγοντες οι οποίοι εξασφαλίζουν την δημιουργία και την μεταβλητότητα της εικόνας. Όταν οι εικόνες που μεταδίδονται από γενεά σε γενεά εδραιωθούν καλά στην μνήμη , τότε δεν είναι εύκολη η αλλαγή τους.[28] Κάθε εικόνα με την επίδραση των προηγούμενων δημιουργημένων εικόνων δημιουργεί στον εαυτό της ένα νέο και ισχυρό

[23]Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 16.
[24]Serhat Ulağlı, ο.π.,σ.6.
[25]Ο.π.,σ.4.
[26]Rene Wellek, Augustin Warren, ο.π., σ. 249.
[27]Engin Uzman, «Edebi Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri Ve Bu Metodun Shakespeare'in Romeo İle Juliet Oyununa Uygulanmasi», *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, τχ. 25, Ankara 1967, σ. 40-83.
[28]Emel Kefeli, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*,Kitapevi, İstanbul 2000,σ.39.

πεδίο. Για αυτό τον λόγο είναι δύσκολο να αλλάξει, αλλά ακόμα και αν αλλάξει, πρέπει να περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα. Όμως ο MarkusA.Foti, σε αντιθέση με αυτήν την άποψη υποστηρίζει ότι οι εικόνες είναι οριστικά αμετάβλητες.[29]Επειδή οι εικόνες που στεγάζουν μέσα τους τα στερεότυπα, αν και διαφοροποιούνται με την πάροδο του χρόνου, με την επίδραση της πολιτικής και μορφωτικής αλλαγής, μεταφέρονται σε μελλοντικές γενιές ως συνέχεια των εικόνων που υπήρχαν πριν από αυτές.

Οι ερευνητές που κάνουν σχετικές μελέτες στους κλάδους της κοινωνικής ψυχολογίας, για τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα υποστηρίζουν την άποψη ότι οι εικόνες δεν αλλάζουν καθόλου. Αν και οι έρευνες για την εικόνα[30] απασχολούν διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους ωστόσο, ο τομέας που οι έρευνες γίνονται πιο συχνά αφορά το πεδίο για την αντίληψη σχετικά με το "Εγώ και ο Άλλος". Η αιτία αυτού είναι ότι για την δημιουργία της εικόνας είναι απαραίτητη αυτή η αντίθεση. Διότι η εικόνα μπορεί να έχει νόημα και να είναι υπαρκτή μόνο όταν έχει αντίπαλο.[31] Η ερμηνεία και η κατανόηση της έννοιας 'Εγώ και ο Άλλος' που προσδιορίζει αντίθεση, η περιέργεια προς τον Άλλο και επίσης η έρευνα των εικόνων που αφορούν τον Άλλον τον οποίο έχει δημιουργήσει το Εγώ, αποτελούν την βάση της έρευνας της εικόνας. Διότι εικόνα είναι οι εκφράσεις και οι τύποι που έχουμε δημιουργήσει στο μυαλό μας σχετικά με τον Άλλο. Σε αυτό το σημείο οι έρευνες της εικόνας, μελετώντας τον Άλλο εξηγούν αντιστικτικά και το ποιος είναι το Εγώ. Διότι το Άλλο που έχει δημιουργηθεί σύμφωνα με τα κριτήρια του Εγώ, δίνει πληροφορίες για το ποιά είναι αυτά τα κριτήρια. Επίσης ο EdwardSaid στο βιβλίο του με τίτλο «Ο Οριενταλισμός» χαρακτηρίζει τον Άλλο ως το πιο βαθύ και επίμονο σύμβολο του Εγώ.[32] Εικόνα είναι ο τρόπος αντίληψης, περιγραφής και παρουσίασης του Άλλου[33]. Όμως τα κριτήρια του Εγώ που απαρτίζουν τον Άλλο, κατά κάποιο τρόπο εξηγούν τους φόβους, τις συμπάθειες και τα κριτήρια που υπάρχουν στο υποσυνείδητο του Εγώ. Σύμφωνα με τον DanielHenriPageaux, η εικόνα γεννιέται από τις σχέσεις του Εγώ και ο Άλλος, του εδώ και του εκεί. Με άλλα λόγια, δημιουργείται από αντιθέσεις. Εξ αιτίας αυτών των εικόνων που δημιουργούνται, τα άτομα περιγράφουν την κοινωνία στην οποία ανήκουν, ορίζουν ένα κοινωνικό-μορφωτικό πλαίσιο και της αποδίδουν μια ταυτότητα. Μια τέτοια περιγραφή είναι βασικός παράγοντας στην δημιουργία της εθνικής ταυτότητας. Διότι για την εθνική ταυτότητα απαιτείται η άλλη πλευρά, με άλλα λόγια το Άλλο.

---

[29]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςσχετικάμεαυτότοθέμαβλέπετε: Markus A. Foti,*Essais d'imagologie: reflexions sur le stereotype culturel a partir d'exemples litteraires français*,Presses Universitaires du Septentrion, Lille1999.

[30]Ανάμεσασταονόματαεκείνωνπουέχουνκάνεισημαντικέςμελέτεςστονκλάδοτηςεικόνας, μπορούμενααναφερθούμεκαισεερευνητέςφιλολογίαςόπωςοιWalterLippmann, HugoDyserinck, ReneWellek, DanielHenriPageaux, J.M.Carreεπίσηςοικοινωνικοίψυχολόγοιόπωσοι Katz, Brαly, Bayton, Campbell, Bruner και Gilbert είναιερευνητέςαυτούτουκλάδου.

[31]OEdward W. Said, στο βιβλίο του με τίτλο Οριενταλισμός (Orientalism) που έχει ως θέμα του τρόπο πρόσληψης της Ανατολής από την Δύση,σημειώνειότιηέννοια της μοντέρνας και ανθρωπιστικής Δύσης θα είναι σημαντική μόνο με την εικόνα μιας βάρβαρης και δεσποτικής Ανατολής και εκφράζει ότι μια Δύση η οποία αισθάνεται ανώτερη, μπορεί να αξιολογηθεί με έναν πολιτισμό που δεν είναι ίσος με αυτήν. Η εικόνα της Ανατολής έχει δημιουργηθεί σύμφωνα με τα κριτήρια που έχει ορίσει η Δύση η οποία θεωρεί τον εαυτό της ανώτερο της Ανατολής. Η Δύση έχει ανασυνθέσει εκ νέου την Ανατολή όπως η ίδια ήθελε να την βλέπει. Και η διαδικασία δημιουργίας αυτής της εικόνας είναι ο Μεσαίωνας και η εποχή του Διαφωτισμού του 18ου αιώνα.

[32]Edward W. Said,*Şarkiyatçılık*, Metis, İstanbul 2013.

[33]Serhat Ulağlı,ο.π.,σ.19.

Συγχρόνως ο Pageaux διατυπώνει την άποψη ότι στην δημιουργία των εικόνων, παίζουν ενεργό ρόλο τα ιστορικά και πολιτιστικά γεγονότα.[34] Το θέμα «Εγώ και ο Άλλος» που δημιουργεί τις εικόνες θεωρείται ότι διαμορφώνεται περισσότερο γύρω από ιστορικά γεγονότα. Διότι είναι γνωστό το πόσο δραστική είναι η αντιπαράθεση στην ιστορία.[35] Και ότι κάθε ιστορικό γεγονός περικλείει μέσα του τον Άλλο που θεωρεί εχθρό του και την διαμάχη του με τον Άλλο που είναι σύμβολο της αντιπαράθεσης. Επομένως, μια τέτοια προσέγγιση επειδή στην μελέτη της εικόνας αφήνει πίσω τα πεδία της κοινωνικής ψυχολογίας και ψυχολογίας, είναι μια ελλιπής και μονομερής μέθοδος έρευνας. Διότι η εικονολογία δεν αρκείται να ερευνά τα αίτια και την διαδικασία δημιουργίας του Άλλου από την συλλογική μνήμη, αλλά ταυτόχρονα μπαίνει στο υποσυνείδητο του ατόμου και ερευνά τα αίτια που δημιουργούν τις εικόνες. Στις έρευνες της εικόνας το πιο σημαντικό σημείο είναι η κατασκευή τις σχέσης αιτία-αποτέλεσμα. Επειδή στις μελέτες της εικόνας δεν είναι σημαντικό το τι προβάλλεται, αλλά σημαντικό είναι το γιατί και το πώς προβάλλεται. Ο ρόλος που έχουν οι εικόνες στις κοινωνικές σχέσεις, οι διαφοροποιήσεις τους με το πέρασμα του χρόνου, τα αίτια αυτών των αλλαγών είναι ένα σημαντικό πεδίο στην μελέτη της εικόνας. Εν συντομία μπορούμε να πούμε ότι στην μελέτη της εικόνας σε πρώτο πλάνο είναι τα αίτια που γεννούν την πραγματικότητα και όχι η ίδια η πραγματικότητα. Σε αυτή τη μέθοδο έρευνας όλα είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους σαν τους κρίκους της αλυσίδας και ένας ελαττωματικός κρίκος, θα επηρεάσει αρνητικά τα αποτελέσματα της έρευνας. Διότι οι εικόνες, επηρεάζονται άμεσα από τα ιστορικά, πολιτιστικά, κοινωνικά και ψυχολογικά γεγονότα. Τα αίτια που δημιουργούν τις εικόνες, συνδέονται άμεσα με το ιστορικό παρελθόν και τις πολιτικές αλλαγές που βίωσε το άτομο/κοινότητα. Η έρευνα της εικόνας είναι μια επιστήμη που ενδιαφέρει όχι μόνο την λογοτεχνία αλλά συγχρόνως τις πολιτικές επιστήμες, την ιστορία, την κοινωνιολογία, την ψυχολογία και είναι ένα πεδίο που πρέπει να ερευνηθεί μέσα σε αυτούς τους επιστημονικούς κλάδους. Η συλλογική μνήμη είναι πολύ σημαντική στην δημιουργία των εικόνων. Η αιτία είναι ότι η αποδοχή των εικόνων είναι συνδεδεμένη με τα κοινωνικά και ιστορικά γεγονότα. Οι εικόνες γίνονται αποδεκτές από την κοινωνία ύστερα από μεγάλο χρονικό διάστημα και αποκτούν ενεργό ρόλο στον βαθμό που έχουν εγκατασταθεί στην μνήμη. Όμως για να γίνουν αποδεκτές οι εικόνες από την κοινωνία, πρωτίστως πρέπει να έχουν πειστικότητα και συγχρόνως πρέπει να έχουν αρμονία και να έχουν εγκατασταθεί στην μνήμη της κοινωνίας. Εν ολίγοις, η αποδοχή των εικόνων εξαρτάται από τις κοινωνικές ευαισθησίες, τα πιστεύω, τα έθιμα και τα ιστορικά γεγονότα.[36]

Ειδάλλως κάθε εικόνα που δημιουργείται δεν λειτουργεί ως καθρέπτης που αντικατοπτρίζει την κοινωνία και δεν γίνεται αποδεκτή αμέσως από την κοινωνία, επειδή η πιο σαφής ιδιότητα των εικόνων είναι να τυγχάνουν γενικής αποδοχής από την κοινωνία[37] και αυτό απαιτεί την εναρμόνιση του ιστορικού και πολιτιστικού παρελθόντος με την συλλογική μνήμη. Αυτή δε η γενική αποδοχή, απαιτεί μεγάλη

[34]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: Daniel-Henri Pageaux,«Autour de la motion d'imaginaire. Elements pour une Theorie en Litterature comparee», *Literra*, τχ.12, Ürün, Ankara 2003.
[35]Roland Barthes,ο.π.,σ. 37,46.
[36]Serhat Ulağlı, ο.π.,σ.12.
[37]Nevide Dellal Akpınar,«Karşılaştırmalı Yazın Bilimi:İmgebilim»,*Evrensel Kültür*, τχ.103, İstanbul 2000,σ. 21.

χρονική περίοδο και την εναρμόνιση ορισμένων κωδίκων της κοινωνικής μνήμης με τις εικόνες. Κυρίως τα βιβλία που είναι γραμμένα σε λογοτεχνικό πεδίο και τα σχολικά βιβλία ένεκα του ότι έχουν γνώσεις που επαναλαμβάνονται συνεχώς από γενιά σε γενιά συντελούν απευθείας σε αυτήν την γενική αποδοχή. Η λογοτεχνία η οποία επηρεάζεται απευθείας από τα κοινωνικά γεγονότα, παίρνει και τα θέματα της κατευθείαν από την ίδια την κοινωνία. Κατά κάποιο τρόπο η λογοτεχνία εκτός του ότι είναι ένα εργαλείο που αντανακλά κάθε είδους κοινωνικές, πολιτιστικές, πολιτικές αλλαγές των ατόμων/κοινωνιών συγχρόνως είναι ένας τρόπος έκφρασης του εαυτού του. Επειδή κάθε είδος στοιχείου που αλλάζει, εξελίσσεται ή διαφοροποιείται θα επηρεάσει την λογοτεχνία για αυτό οι εικόνες θα επηρεαστούν από αυτήν την αλλαγή. Ο PierreBrunel[38] πιστεύει ότι οι αλλαγές των εικόνων, με τον χρόνο πορεύονται παράλληλα με την κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική αλλαγή μιας κοινωνίας. Και ο UmbertoEco συμμερίζεται αυτήν την άποψη υπογραμμίζοντας ότι οι εικόνες μπορούν να δείξουν μεταβλητότητα αναλόγως με την κοινωνία, τον χρόνο και το άτομο. Διότι ο τρόπος αντίληψης μπορεί να διαφοροποιηθεί με τις πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές.[39] Εν ολίγοις, οι εικόνες, επειδή δημιουργούνται από τις εμπειρίες των ατόμων, από τις αντιλήψεις της κοινωνίας της οποίας είναι μέλη, από τα μέσα επικοινωνίας, από το σχολείο και από την λογοτεχνία μπορεί να μεταβληθούν.[40] Αυτή η μεταβλητότητα συντελείται σε άμεσο παραλληλισμό με τον τρόπο που το άτομο αντιλαμβάνεται τα γεγονότα. Ο UmbertoEco, αναφερόμενος στο ότι η αντίληψη είναι διαφορετική για κάθε κοινωνία, κάθε άτομο και πολιτισμό, υπογραμμίζει και την μεταβλητότητά της αναλόγως με την εποχή. Στην βάση ενός γεγονότος που το αντιλαμβάνεται διαφορετικά το άτομο/κοινωνία, υπάρχουν οι παλιές εμπειρίες και τα στερεότυπα που βρίσκονται στο υποσυνείδητο. Η οικογένεια, το σχολείο, το περιβάλλον που ζούμε, όλα τα εικαστικά και γραπτά μέσα επικοινωνίας, οι κανόνες της κοινωνίας, η θρησκευτική πίστη, τα έθιμα, τα ήθη και οι ηθικές αξίες, έχουν αρκετά σημαντική θέση στον προσδιορισμό της αντίληψης. Η εικόνα του Άλλου στα καινούρια μέλη της ομάδας είτε μεταδίδεται μέσω του προφορικού λόγου μέσα από την καθημερινή επικοινωνία του ατόμου με το στενό οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον του, ενώ ταυτόχρονα σημαντικό ρόλο παίζουν η τηλεόραση και το ραδιόφωνο στην διαμόρφωση των αντιλήψεων μεταξύ των οποίων αντιλήψεων εντάσσεται και η πρόσληψη του Άλλου, είτε μεταδίδεται μέσω του γραπτού λόγου με την βοήθεια τουτύπου, του θεάτρου, της λογοτεχνίας και των σχολικών εγχειριδίων τα οποία εκφράζοντας τις αντιλήψεις της κοινωνίας μεταδίδουν στο άτομο συγκεκριμένες στάσεις και στερεότυπα.

Όλοι αυτοί οι παράγοντες εμποδίζουντο άτομο/κοινωνία να αντιληφθεί ένα γεγονός όπως είναι, οπότε η αντίληψη αξιοποιεί το γεγονός διαφορετικά. Επειδή οι εικόνες είναι μέρος της διαδικασίας της αντίληψης, το άτομο διαφοροποιείται αναλόγως με την κοινωνία και την εποχή. Αυτό έχει σαν συνέπεια η εικόνα πολλές φορές να αντικαθιστά την πραγματικότητα. Αυτός που ελέγχει την εικόνα αρχίζει να ελέγχει και την πραγματικότητα.[41]

---

[38]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: Pierre Brunel, Claude Pichois, Andre Marie Rousseau, *Qu'est que la literrature Comparée*, Armand Colin, Paris 1983.
[39]Umberto Eco,*Alımlama Göstergebilimi*,Düzlem, İstanbul 1991, σ.30.
[40]Herkül Millas, *Öteki ve Kimlik*,İletişim, İstanbul 2005, σ.18-19.
[41]İbrahimKalın, *Ισλάμ και Δύση*, Παπαζήση, Αθήνα 2012, σ. 37.

2.2. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Ορος "Imagologie"[42] είναι μια λέξη με ετυμολογία στο πρώτο συνθετικό λατινική (imagos) και στο δεύτερο ελληνική(λόγος). Σαν όρος της επιστήμης της εθνοψυχολογίας, έχειχρησιμοποιηθείγιαπρώτηφοράτο 1962 απότον Oliver Brachfeld στο άρθρο του *Note sur l'imagologie ethnique* στην επιθεώρηση Revue de Psychologie des Peuples.[43] Εισάγεται και χρησιμοποιείται αργότερα το 1967 από τον HugoDyserinck, καθηγητή της συγκριτικής γραμματολογίας στο πανεπιστήμιο του Aachen, για πρώτη φορά στην συγκριτική έρευνα της λογοτεχνίας. Αντικείμενο της, η Συγκριτική Στερεοτυπολογία έχει την εικόνα της «άλλης», της «ξένης» χώρας, των ανθρώπων και του πολιτισμού της όπως παρουσιάζεται στη λογοτεχνία αλλά και τη γένεση, τη δομή και την επίδραση της εικόνας (με την μορφή των διαφόρων στερεοτύπων) στην πρόσληψη ξένων λογοτεχνικών έργων, την λογοτεχνική κριτική και γενικότερα την ιστορία της λογοτεχνίας.[44] Ασχολείται με τις εικόνες, τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που αφορούν μια ξένη χώρα και παρουσιάζονται στην παραγωγή λογοτεχνικών έργων και μελετά τις εθνικές εικόνες όπως παρουσιάζονται στην λογοτεχνία. Προσπαθεί να ερμηνεύσει την εμφάνιση των εθνικών εικόνων στην λογοτεχνία παίρνοντας υπόψη ιστορικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα. Σκοπός της είναι να αναδείξει τον ρόλο των εθνικών εικόνων στην προσέγγιση των διαφόρων πολιτισμών.

Η Συγκριτική Στερεοτυπολογία η οποία τα χρόνια που πρωτοεμφανίστηκε χρησιμοποιείτο περισσότερο στα λογοτεχνικά κείμενα στην μελέτη της εικόνας του ξένου (Άλλου), λόγω της ενδιάμεσης τοποθέτησης της μεταξύ των επιστημονικών κλάδων, εκτός της λογοτεχνίας, επεκτείνεται και σε διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Διότι η έρευνα για την εικόνα περιλαμβάνει μελέτες που αφορούν τις μεθόδους και τα ευρήματα αυτών των διαφορετικών επιστημονικών κλάδων. Οι εικόνες επειδή αναπτύσσονται σε ένα ιστορικής σημασίας πλαίσιο, απασχολούν την επιστήμη της ιστορίας. Επειδή χειρίζονται το θέμα του υποσυνείδητου και των προκαταλήψεων απασχολούν την ψυχολογία και την κοινωνιολογία. Από την άποψη της ερμηνείας των λέξεων και των εννοιών απασχολούν την σημειολογία. Από την άποψη του προσδιορισμού και επιρροής των εικόνων στις σχέσεις μεταξύ των εθνών απασχολούν

---

[42]Σε σχέση με την μετάφραση και απόδοση του όρου Imagologie στα ελληνικά υπάρχουν δύο εκδοχές. Η Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού στο βιβλίο της«Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των Εθνικών Χαρακτηριστικών στη Λογοτεχνία»,μεταφέροντας την άποψη του HugoDyserinck, προκρίνει την απόδοση: Συγκριτική Στερεοτυπολογία των εθνικών εικόνων στη λογοτεχνία ή για συντομία Συγκριτική Στερεοτυπολογία. Εξάλλου η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου στο βιβλίο της «Ο άλλος εν διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας» προτιμά την απόδοση Πολιτισμική Εικονολογία. Επίσης η Άννα Τζούμα η οποία έχει ασχοληθεί με τη θεματολογία του κλάδου, επίσης χρησιμοποιεί τον όρο «εικόνα» στα βιβλία της.Πάντως σε εργασίες Ελλήνων Συγκριτολόγων συχνά χρησιμοποιείται ο διεθνής όρος Imagologie. (Πηγη: Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού,*Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των Εθνικών Χαρακτηριστικών στη Λογοτεχνία*, Unıversıty Studıo Press, Επιστημονικών Βιβλίων&Περιοδικών, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 15.

-Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,*Ο Άλλος εν Διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998, σ. 241.

-Άννα Τζούμα, *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου για μια κοινωνιο-σημειωτική της αφήγησης*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1991).

[43]Oliver Brachfeld, «Note sur l'imagologie ethnique», *Revue de Psychologie des Peuples*,τχ. 17, 1962,σ. 341-349.

[44] Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού,ο.π., σ. 13-14.

τις διεθνείς σχέσεις. Από τη άποψη ότι διαπραγματεύονται έννοιες όπως εθνική ταυτότητα, φίλος-εχθρός απασχολούν τις πολιτικές επιστήμες.[45]Ως εκ τούτου η μελέτη της εικόνας είναι ένα θέμα πού πρέπει να ερευνηθεί από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Κάθε επιστήμη, εκφράζει και ερμηνεύει την εικόνα μέσα στο δικό της επιστημονικό πεδίο. Η εικόνα είναι ένα πεδίο το οποίο εκτός από την λογοτεχνία πρέπει να ερευνηθεί από πολλούς διαφορετικούς κλάδους όπως η ιστορία, οι πολιτικές επιστήμες, η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, η ψυχολογία. Διότι η έρευνα των εικόνων που περιέχονται στα λογοτεχνικά κείμενα δεν είναι μόνο μια μελέτη σχετική με την ανάλυση κειμένων λογοτεχνικού περιεχομένου. Οι μελέτες της εικόνας δεν είναι μια μονόπλευρη έρευνα πού γίνεται στον λογοτεχνικό τομέα, αλλά είναι αντικείμενο έρευνας μεταξύ πολλών επιστημονικών κλάδων που ανταλλάσουν μεταξύ τους δεδομένα. Αν και υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα σε επιστήμες όπως η εθνοψυχολογία, η κοινωνιολογία, η ανθρωπολογία με την Συγκριτική Στερεοτυπολογία ωστόσο υπάρχουν και σημαντικές διαφορές. Ενώ οι άλλες επιστήμες επιδιώκουν να σχηματίσουν μια αντικειμενική άποψη για την εικόνα και τα χαρακτηριστικά των διαφόρων λαών και εθνών αντλώντας υλικό από κάθε πρόσφορη πηγή (με την λογοτεχνία να αποτελεί μια από τις πηγές), η Συγκριτική Στερεοτυπολογία επικεντρώνεται μόνο στην περιοχή της λογοτεχνίας και δεν ενδιαφέρεται να ελέγξει την αντικειμενικότητα των εικόνων που μελετά. Ενώ δηλαδή οι υπόλοιπες επιστήμες προσπαθούν να σχηματίσουν μια άποψη για το πώς πραγματικά είναι ο Άλλος και να διορθώσουν μια τυχόν λανθασμένη εικόνα με μια σωστή, η Συγκριτική Στερεοτυπολογία δεν ενδιαφέρεται για το αν η εικόνα αποδίδει την πραγματικότητα, ούτε έχει στόχο να την διορθώσει αλλά την αναλύει και μελετά όπως είναι. Άρα η Συγκριτική Στερεοτυπολογία δεν ενδιαφέρεται για το περιεχόμενο της εθνικής εικόνας καθαυτό αλλά για τις διαδικασίες γένεσης και τους μηχανισμούς λειτουργίας της εικόνας. Η Συγκριτική Στερεοτυπολογία έχει κατά συνέπεια ως αντικείμενο την μελέτη των διαφόρων εθνικών εικόνων όπως εμφανίζονται στην λογοτεχνία, στην λογοτεχνική κριτική και σε άλλες περιοχές της φιλολογικής επιστήμης και την ερμηνεία της γένεσης και της επίδρασης αυτών των εικόνων στο λογοτεχνικό και ενδεχομένως και σε «εξωλογοτεχνικό» πεδίο.[46]

Αν και στην συγκριτική λογοτεχνία η μελέτη της εικόνας είναι προσανατολισμένη στο να αποκαλύψει τους κοινούς προσανατολισμούς, τις όμοιες ή διαφορετικές πλευρές των κοινωνιών, συγχρόνως συμβάλλει και στο να γνωρίσουν οι κοινωνίες τον εαυτό τους. Από αυτήν την άποψη, η μελέτη της εικόνας δεν εξετάζει μόνο το ποιος είναι ο «Άλλος», αλλά συγχρόνως δίνει πληροφορίες για το ποιος είναι το «Εγώ». Η λογοτεχνία την οποία οι κοινωνίες χρησιμοποιούν ως εργαλείο για να εκφράσουν τα δικά τους αισθήματα και τις δικές τους σκέψεις συγχρόνως μαρτυρά και τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές που συνέβησαν στις κοινωνίες. Εν ολίγοις, η λογοτεχνία είναι ένα πεδίο διπλής κατευθύνσεως που εξηγεί και την δική της κοινωνία και τις άλλες κοινωνίες. Η λογοτεχνία εκτός του ότι είναι ένας καθρέφτης στον οποίο η κοινωνία αντικρίζει τον εαυτό της, ταυτόχρονα με την μελέτη των λογοτεχνικών κειμένων διαφορετικών κοινωνιών επωμίζεται και ένα ρόλο που έχει διεθνή λειτουργία. Οι κοινωνίες χάρη στα λογοτεχνικά κείμενα μπορούν να βρουν τις όμοιες και διαφορετικές πλευρές αλλήλων, μπορούν να γίνουν μάρτυρες στις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές. Με αυτή την έννοια οι εικόνες που εξετάζονται

[45]Herkül Millas,ο.π.,σ.17.
[46] Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 71.

κυρίως στα συγκρινόμενα λογοτεχνικά κείμενα στους τομείς της ιστορίας, φιλοσοφίας, πολιτικών επιστημών και διεθνών σχέσεων δίνουν στην κοινωνία δεδομένα μεταξύ των επιστημονικών κλάδων. Οι μελέτες αυτού του είδους δείχνουν το πώς μας βλέπουν οι άλλες κοινωνίες ή το τι σκέπτονται για εμάς. Ωστόσο το πιο σημαντικό είναι να εξεταστεί γιατί η κοινωνία γίνεται αντιληπτή με αυτό τον τρόπο. Διότι η μελέτη της εικόνας δεν ερευνά αποκλειστικά τις εικόνες αυτές καθαυτές αλλά εξετάζει και τις αιτίες γέννησης αυτών των εικόνων, τα πολιτικά και κοινωνικά αποτελέσματα της έννοιας του Άλλου που δημιουργούν οι εικόνες, την επίδρασή τους στις διπλωματικές σχέσεις, την θέση τους στο σύστημα εκπαίδευσης.[47] Κατά μία έννοια παρέχει πληροφορίες σχετικά με το πώς τα έθνη δημιούργησαν την δική τους ταυτότητα. Κάτω από αυτό το πρίσμα, οι έρευνες της εικόνας που διενεργούνται συχνά στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας, οι προκαταλήψεις που εξετάζονται ως ένα ζήτημα συνδεδεμένο με τον Άλλο, και τα στερεότυπα είναι αρκετά σημαντικά για την μελέτη της εικόνας. Με αυτή την οπτική γωνία οι εικόνες μπορεί να εξεταστούν και ως ένα εργαλείο προπαγάνδας που εκφράζουν μια ορισμένη ιδεολογία.Διότι οι εικόνες που δημιουργήθηκαν προσδιορίζουν και διαμορφώνουν τον ορισμό και την στάση του Άλλου σύμφωνα με τα κριτήρια του Εγώ. Στην βάση των προσδιορισμένων ή διαμορφωμένων εικόνων υπάρχουν προκαταλήψεις που δεν αλλάζουν εύκολα και που εμποδίζουν να συνυπάρξουν μεταξύ τους οι κοινωνίες. Αν και ορισμένοι ερευνητές εκφράζουν την άποψη ότι οι προκαταλήψεις προέρχονται από την εξέλιξη[48] και ότι η γενετική υποδομή του ανθρώπου έχει κλίση προς την προκατάληψη, η πραγματικότητα είναι ότι οι προκαταλήψεις εμφανίστηκαν αργότερα. Ένα άλλο σημείο που πρέπει να τονίσουμε είναι η επίδραση των κλιματικών και γεωγραφικών δεδομένων στον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Ο Hippolyte Adolphe Taine στο βιβλίο του με τίτλο *Philosophiedel'Art*[49]αναφέρει ότι οι κλιματικές, γεωγραφικές και φυλετικές συνθήκες έχουν δυναμικό ρόλο στην δημιουργία του εθνικού χαρακτήρα. Π.χ. μία από τις διαπιστώσεις που περιέχονται στο βιβλίο είναι σχετικά με το ότι οι Ολλανδοί οι οποίοι ζουν σε ένα υγρό και σταθερό κλίμα έχουν ήρεμο και μετριοπαθή χαρακτήρα. Ένα τέτοιο παράδειγμα υποστηρίζει και την θεωρία ότι οι κοινωνίες που ζουν σε διαφορετικό κλίμα και διαφορετική γεωγραφική θέση, σε συνάρτηση με αυτό έχουν και διαφορετικές χαρακτηριστικές ιδιότητες. Τελικά, μια τέτοια επίδραση είναι αναπόφευκτο να έχει αντίκτυπο στην τέχνη και την λογοτεχνία που δημιουργείται από τον άνθρωπο. Έτσι οι μελέτες της εικόνας στα κείμενα της συγκριτικής λογοτεχνίας είναι σημαντικά δεδομένα τα οποία δείχνουν τον τρόπο σκέψης, παρουσίασης και αντίληψης των κοινωνιών. Όμως ένα άλλο σημείο το οποίο πρέπει να επισημάνουμε είναι η πραγματικότητα ότι οι κοινωνίες που έχουν διαφορετικό τρόπο σκέψης, έχουν ίδια χαρακτηριστικά στην εξωτερίκευση ορισμένων συναισθηματικών αντιδράσεων. Από αυτήν την άποψη, η μελέτη που γίνεται στο πεδίο της συγκριτικής λογοτεχνίας γίνεται όχι μόνο για να ανακαλύψουμε τις διαφορετικότητες μεταξύ των κοινωνιών αλλά συγχρόνως και για να προσπαθήσουμε να αντιληφτούμε και τα κοινά σημεία των κοινοτήτων. Επιπλέον στην ανακάλυψη αυτών των διαφορετικοτήτων και ομοιοτήτων ή στην έρευνα των αιτιών αυτών, δεν περιορίζει το θέμα μόνο στην λογοτεχνία,

[47]Serhat Ulağlı,ο.π.,σ. 170.
[48]DaisyGrewal,TheEvolutionofPrejudice, Διαθέσιμοαπό: http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=evolution-ofprejudice&WT.mc_id=SA_WR_20110406 (πρόσβασηστις20 Δεκεμβρίου 2013)
[49]Hippolyte Adolphe Taine,*Philosophie de L Art*. T. 1, Hachette Livre – Bnf, U.S.A 2013.

αντιθέτως περιλαμβάνει και τους άλλους επιστημονικούς κλάδους ακολουθώντας έναν διεπιστημονικό δρόμο.

Σκοπός της έρευνας των εικόνων δεν είναι να διαπιστώσει το αν οι δημιουργημένες εικόνες σχετίζονται με την πραγματικότητα αλλά είναι το να βρεθούν τα αίτια που δημιουργούν τις εικόνες. Η συσχέτιση των εικόνων στις πραγματικότητες δεν είναι τόσο σημαντική διότι η εικόνα είναι μια διατύπωση στην οποία δεν γίνεται αναφορά για τις πραγματικότητες. Το πιο σημαντικό είναι να αναδειχθεί μέσα σε ποιο μοντέλο και σχέδιο δημιουργούνται, ποιές κοινωνικές ανάγκες εξυπηρετούν και ποιες ιδεολογίες και με ποιο τρόπο υπηρετούν οι εικόνες.[50]Διότι μια τέτοια έρευνα θα φανερώσει την δημιουργημένη με στερεότυπα δομή και την ταυτότητα της κοινωνίας. Επειδή η εικόνα στεγάζει στα θεμέλια της την προκατάληψη και τα στερεότυπα, είναι ένα θέμα μελέτης που ερευνάται λεπτομερώς κατά κύριο λόγο στην κοινωνική ψυχολογία.

Η κοινωνική ψυχολογία η οποία ερευνά τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα στην διαδικασία της αντίληψης του Άλλου, επειδή εξετάζει το πώς οι κοινωνικές ομάδες αντιλαμβάνονται και περιγράφουν η μια την άλλη, και το πώς οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που είναι εγκαταστημένα στην μνήμη επιδρούν στην κοινωνία, έχει κοινό πεδίο εργασίας με την Συγκριτική Στερεοτυπολογία και ανταλλάσσουν μεταξύ τους δεδομένα. Αν και οι εικόνες όπως και οι προκαταλήψεις τρέφονται από την ίδια πηγή (μίσος, θυμός, οργή), ωστόσο στην πραγματικότητα είναι δύο διαφορετικές έννοιες που πρέπει να ερευνηθούν. Η προκατάληψη είναι ένας τρόπος σκέψης, η δε εικόνα είναι η εξωτερίκευση μιας αντιληπτικής αντίδρασης που δημιούργησε η προκατάληψη.[51] Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που θεωρούνται σημαντικό θέμα για την Συγκριτική Στερεοτυπολογία, με αυτό τον παραλληλισμό είναι ένα θέμα που πρέπει να ερευνηθεί ενδελεχώς στις έρευνες της εικόνας.

2.2.1. Ιστορική Αναδρομή στην Συγκριτική Στερεοτυπολογία

Τον 19ο αιώνα με την επίδραση του ρεύματος του θετικισμού το θέμα της εικόνας άρχισε να ερευνάται περισσότερο στο χώρο της λογοτεχνίας. Κυρίως στον τομέα της συγκριτικής λογοτεχνίας η μελέτη της εικόνας του Άλλου, εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής περιέργειας προς τις διαφορετικές κοινωνίες. Τον 17ο αιώνα η περιέργεια της Ευρώπης για τις κοινωνίες τις οποίες θεωρούσε διαφορετικές από την ίδια, προκάλεσε τα ταξίδια σε αυτά τα μέρη και σαν αποτέλεσμα αυτών των ταξιδιών προσδιορίστηκε η ταυτότητα και η διαφορετικότητα του Άλλου. Μετά από αυτά τα ταξίδια που έκαναν οι συγγραφείς που προσέγγισαν τον πολιτισμό και τον τρόπο ζωής των κοινωνιών που θεωρούσαν διαφορετικές στα έργα τους, αυξήθηκε περισσότερο το ενδιαφέρον της Ευρώπης για τον Άλλο. Η λογοτεχνία η οποία είναι ένα από τα πεδία όπου οι κοινωνίες εκφράζουν τον εαυτό τους, συγχρόνως έχει και ένα διεθνή ρόλο επειδή οι κοινωνίες εκτός από την δική τους περιγράφουν και τις άλλες κοινωνίες. Αν και η μελέτη διαφορετικών κοινωνιών εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα της περιέργειας για τον Άλλο, στη πραγματικότητα η λογοτεχνία προσπαθεί να αποδείξει κατά κάποιο τρόπο και την ανωτερότητα του πολιτισμού στον οποίο ανήκει. Από αυτήν την άποψη η λογοτεχνία μπορεί να χρησιμοποιείται και ως ένα μέσο το οποίο στοχεύει να αποδείξει την δική της πολιτιστική ταυτότητα. Το ενδιαφέρον για την μελέτη της εικόνας της ξένης χώρας

[50]Herkül Millas,ο.π., σ. 21.
[51]Serhat Ulağlı, ο.π., σ. 104.

όπως παρουσιάζεται στην λογοτεχνία ξεκινά τον19ου αιώνα με το ρεύμα του Οριενταλισμού πουεμφανίστηκεμετηνπεριέργειατηςΔύσηςναανακαλύψειτηνΑνατολήτηνοποίαθεωρούσε διαφορετικήαπότονεαυτότης.[52] Οι πρώτες επιστημονικές μελέτες για την εικόνα έγιναν στην Γαλλία, Γερμανία και Αμερική κάτω από την σκέπη ενός επιστημονικού κλάδου που ονομάστηκε «Imagologie». Η μελέτη των κειμένων συγκριτικής λογοτεχνίας ξεκίνησε πρώτα στην Γαλλία και κυρίως στο Πανεπιστήμιο της Σορβόννης που έκανε λεπτομερείς έρευνες πάνω σε αυτό το θέμα. Τον 20ο αιώνα η έρευνα της εικόνας με την επίδραση των ψυχαναλυτών που έκαναν μελέτες σε αυτόν τον τομέα, εκλαμβάνεται ως ένας νέος επιστημονικός κλάδος.

Το βιβλίο με τίτλο: *Lecons d'AnatomieComparée* του ιδρυτή της Συγκριτικής Ανατομίας GeorgesCuvier στο οποίο εξετάζει τις διαφορές και τις ομοιότητες στην σωματική διάπλαση των όντων, μπορεί να θεωρηθεί το πρώτο έργο που έχει γραφεί στην μελέτη της συγκριτικής λογοτεχνίας.[53] Η έρευνα των κειμένων συγκριτικής λογοτεχνίας που άρχισε στην Γαλλία, μετέπειτα διαδίδεται σε όλο τον κόσμο. Κυρίως δε, με τον προσδιορισμό των ομοιοτήτων η και των διαφορετικοτήτων μεταξύ των κοινωνιών, η μελέτη των διμερών σχέσεων από κοινωνικής και πολιτιστικής πλευράς καθίσταται σημαντική και η έννοια της εικόνας στην μελέτη της συγκριτικής λογοτεχνίας αποκτά ενδιαφέρον σε όλο τον κόσμο. OLoisPaulBetz πρώτη φορά το 1896 προτείνει την ιδέα της μελέτης των εικόνων στα λογοτεχνικά κείμενα. Παίρνοντας υπόψη τα έργα του Goethe, ο Betz εκφράζει την αναγκαιότητα να γίνουν μελέτες στραμμένες προς το πώς οι διαφορετικές κοινωνίες βλέπουν η μια την άλλη, προς τους κοινούς ή διαφορετικούς προσανατολισμούς που υπάρχουν μεταξύ τους, και τους τρόπους αντίληψης που έχουν η μια για την άλλη. Ο Betz σημειώνει ότι πρέπει: *«να ερευνηθεί το πώς βλέπονται τα διάφορα έθνη μεταξύ τους επαινούνται ή κατακρίνονται, μιμούνται, καταλαβαίνονται ή όχι, ανοίγουν ή κλείνουν τις καρδιές τους.»*[54] Μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο εμφανίζεται ο κλάδος της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας που μελετά τις λογοτεχνικές εικόνες της άλλης χώρας. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και συγκεκριμένα στην δεκαετία του 1950 η Συγκριτική Στερεοτυπολογία αναπτύσσεται σημαντικά. Η Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού χαρακτηρίζει το χρονικό διάστημα από τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα μέχρι το 1951 ως προϊστορία της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας. Θεωρεί το 1951 ως ορόσημο γιατί έκτοτε η Συγκριτική Στερεοτυπολογία παύει να θεωρεί ως δεδομένο την ύπαρξη σταθερών εθνικών χαρακτηριστικών και εγκαταλείπει τον εθνοψυχολογικό προσανατολισμό της. Επίσης θεωρεί το 1951 ως σημείο καμπής γιατί έκτοτε κυριαρχεί στην Συγκριτική Στερεοτυπολογία η πεποίθηση ότι η δημιουργία εθνικών εικόνων και στερεοτύπων

[52] Η θέληση της ανακάλυψης της Ανατολής η οποία ονομάζεται και μύθος της Ανατολής, είναι η περιέργεια Ευρωπαίων ρομαντικών όπως οι Byron, Goethe, Hugo,Lamartine,Baudelaire να ανακαλύψουν την Ανατολή τον 19ου αιώνα.Οι Ρομαντικοί οι οποίοι ήταν έτοιμοι να δοκιμάσουν τα πάντα στην αναζήτηση πρωτοτυπίας, αντιδρώντας στον ορθολογισμό και στο αστικό κατεστημένο (μπουρζουαζία), την Ανατολή τηνοποία έβλεπαν ως αντίθεση προς αυτούςτην έπλασαν ξανά σαν μύθο. Κάθε ποίημα, ιστορία, οδοιπορικό που έχει γραφτεί σχετικά με την Ανατολή την οποία έβλεπαν ως Άλλο, έχει τροφοδοτήσει και ένα άλλο κείμενο και έτσι ο μύθος της Ανατολής συνέχισενα διατηρεί την ύπαρξή τουγενεές ολόκληρες ως αμετάβλητη αντίληψη. Τα ταξίδια αυτά που έγιναν προς την Ανατολή, δεν ήταν μόνο η προσπάθεια των οδοιπόρων να κατανοήσουν την Ανατολή αλλά συγχρόνως η θέληση τους να μεταμορφώσουν τον μύθο της Ανατολής στον δικό τους τρόπο ζωής.

[53]Serhat Ulağlı,ο.π.,σ. 144.

[54]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 36.

σχετίζεται σε μεγάλο βαθμό με ιστορικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Το γεγονός που καθιστά αξιομνημόνευτο το 1951 για την Συγκριτική Στερεοτυπολογία είναι ότι τότε εκδόθηκε ένα βιβλίο-σταθμός στην ιστορία της συγκριτικής έρευνας των εθνικών εικόνων. Πρόκειται για το έργο «La littérature comparée» που έγραψε ο Marius François Guyard και το οποίο προλόγισε ο δάσκαλος του Jean MarieCarré στρέφοντας το ενδιαφέρον της μελέτης στην έρευνα των εθνικών εικόνων.
Κυριότεροι ερευνητές που ενδιαφέρθηκαν για τις εθνικές εικόνες είναι οι: Hippolyte Taine, Emile Hennequin, Gustave Lanson. Αυτοί θεωρούνται πρωτοπόροι της έρευνας στην λογοτεχνία.

Ο Taine πιστεύει ότι: *«η έρευνα της λογοτεχνίας μπορεί να υπόκειται -όπως κάθε φυσικό φαινόμενο- στις αρχές της αιτιοκρατίας».*[55] Επειδή δέχεται την επίδραση του θετικισμού πιστεύει ότι οι κανόνες του θετικισμού μπορούν να εφαρμοστούν στην λογοτεχνική κριτική. Θεωρεί ότι τα τρία στοιχεία που επηρεάζουν την δημιουργία ενός λογοτεχνικού έργου είναι η φυλή, η χρονική στιγμή που γράφεται το έργο και η κοινωνική δομή του περιβάλλοντος χώρου. Αυτά αποτελούν τα κριτήρια με την βοήθεια των οποίων πρέπει να προσεγγίζονται τα λογοτεχνικά έργα και τα οποία βρίσκουν αντανάκλαση στα έργα αυτά. Για αυτό ο Taine από πολλούς θεωρείται θεμελιωτής των «εθνικών λογοτεχνιών».[56]

Ο Hennequin προτείνει μια νέα μέθοδο ανάλυσης των λογοτεχνικών έργων που την αποκαλεί «αισθοψυχολογική»[57]. Με βάση αυτή την μέθοδο πρέπει να γίνεται συνεκτίμηση αφενός της «ατομικής ψυχολογίας» του συγγραφέα και αφετέρου της «κοινωνικής ψυχολογίας» των αναγνωστών. Θεωρεί δηλαδή ότι το λογοτέχνημα βρίσκεται στο επίκεντρο ενός συστήματος αλληλοεπικοινωνίας ανάμεσα στο συγγραφέα και τους αναγνώστες του.

Ο Gustave Lanson έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στην συγκριτική έρευνα της πρόσληψης της ξένης λογοτεχνίας. Πιστεύει ότι οι «ιδέες» που έχει κάποιο έθνος για κάποιο άλλο βρίσκονται σε συνάρτηση με την πολιτική επικαιρότητα, με γνώμες και ψυχολογικές καταστάσεις που προκλήθηκαν από πολιτικές του παρελθόντος από κοινωνικές-οικονομικές επιρροές, ιστορικές εμπειρίες κτλ. Ο Lanson έχει την άποψη ότι υπάρχει δυνατότητα να τροποποιηθούν οι «ιδέες» μιας χώρας για μια άλλη χώρα.

Από την επόμενη γενιά των ερευνητών ξεχωρίζουν οι: Fernand Baldensperger, Paul Hazard και Georges Ascoli. Οι Baldensperger και Hazard με τις εργασίες τους θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ιδρυτές της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας. Ο Ascoli συνέγραψε το έργο *LaGrande-BretagneDevantL'OpinionFrancaise* το οποίο θεωρήθηκε ως η εκκίνηση της έρευνας για τις εθνικές εικόνες στην λογοτεχνία.

Ο Fernand Baldensperger πιστεύει ότι κάθε έθνος έχει ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία μεταβάλλονται σε συνάρτηση με τις συνθήκες που επικρατούν κάθε φορά. Απορρίπτει δηλαδή την θεωρία ότι υπάρχουν σταθερά και αμετάβλητα εθνικά χαρακτηριστικά. Προτείνει, η έρευνα να μην γίνεται μεμονωμένα σε ένα λογοτέχνη ή

[55]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 39.
[56] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,ο.π., σ. 150.
[57]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 41.

σε ένα έργο ή σε μια χρονική περίοδο αλλά να εκτείνεται σε μεγάλες χρονικές εποχές. Μόνον με αυτόν τον τρόπο πιστεύει ο Baldensperger ότι μπορεί να αποτυπωθεί στην ολότητα της η εξέλιξη της άλλης χώρας και μπορούν να γίνουν ξεκάθαρες οι αλλαγές που συμβαίνουν σε αυτή την εικόνα σε συσχετισμό με τις ιστορικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Κατά συνέπεια η ιδέα της μελέτης των στερεοτύπων στα λογοτεχνικά κείμενα τίθεται κατά κύριο λόγο από τον Fernand Baldensperger,και έτσι δρομολογείται μια αρχή στις μελέτες που λαμβάνουν χώρα για την κατανόηση του Άλλου.

Ο Paul Hazard πιστεύει ότι για την διαμόρφωση των εθνικών χαρακτηριστικών σημαντική είναι η επίδραση γεωγραφικών, ιστορικών, κλιματολογικών και δημογραφικών παραγόντων και ότι τα εθνικά χαρακτηριστικά μεταβάλλονται με πολύ αργούς ρυθμούς. Είναι από τους πρώτους ερευνητές που με σαφήνεια διατυπώνει την άποψη ότι οι εθνικές εικόνες πρέπει να είναι από τα βασικότερα πεδία της έρευνας στα πλαίσια της λογοτεχνίας για τους επιστήμονες της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας. Επίσης μαζί με τον Baldensperger και τον Van Tieghem είναι συνιδρυτές του Institut des littératures modernes et comparées της Σορβόννης που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της γαλλικής σχολής στην Συγκριτολογία.

Στην περίοδο του μεσοπολέμου δεν σημειώνεται ιδιαίτερη πρόοδος στην έρευνα των εθνικών εικόνων στην λογοτεχνία. Πάντως και σε αυτήν την περίοδο ξεχωρίζουν κάποιοι ερευνητές όπως οι: Paul van Tieghem, René Lote, Emile Cammaerts. Η «προϊστορική περίοδος» της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας ολοκληρώνεται με τον Jean MarieCarré και τον μαθητή του Marius François Guyard. Ο Carré θεωρεί ότι τα εθνικά χαρακτηριστικά και εθνικές εικόνες μπορούν να υποβληθούν σε έρευνα από την επιστήμη και επίσης μπορούν να μεταβάλλονται με το πέρασμα του χρόνου. Η άποψη του είναι ότι οι εθνικές εικόνες πρέπει να ερευνώνται όχι μονοδιάστατα αλλά ότι πρέπει ταυτόχρονα να γίνεται παράλληλη έρευνα και στις δύο συγκρινόμενες λογοτεχνίες για να διαπιστώνονται αναλογίες. Ο Carré δεν ασχολήθηκε μόνο με κείμενα λογοτεχνίας και η μελέτη του περιορίστηκε στην απλή συλλογή των εικόνων χωρίς να προχωράει σε ανάλυσή τους. Επίσης ο Carré θεωρεί ότι η συγκριτική έρευνα των εθνικών εικόνων έχει μεγάλη σημασία για την λογοτεχνική κριτική και ανάλυση. Ο Guyard συνεχίζει την επεξεργασία της θεωρίας του Carré αλλά διαφοροποιείται από αυτόν γιατί αποστασιοποιείται από τον εθνοψυχολογικό χαρακτήρα στην έρευνα και περιορίζει το πεδίο συγκέντρωσης ερευνητικού υλικού μόνο στα λογοτεχνικά κείμενα. Ο Carré και ο Guyard δίνουν νέα δυναμική στην Συγκριτική Στερεοτυπολογία και συμβάλλουν στην αλλαγή περιόδου για την επιστήμη τους και στην έναρξη της εποχής της σύγχρονης Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο αρχίζει να αναπτύσσεται η Συγκριτική Γραμματολογία στις Η.Π.Α. και σύντομα η Αμερικανική Σχολή παρουσιάζει σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την Γαλλική Σχολή που μέχρι τότε κυριαρχούσε. Στα χρόνια της δεκαετίας του ’50 ξεσπάει σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στις δύο Σχολές που ουσιαστικά οδηγεί σε διάσπαση την επιστήμη της Συγκριτικής Γραμματολογίας. Η τάση της Γαλλικής Σχολής εκφράζεται από τον πρόλογο του J. M. Carré στο βιβλίο του Marius François Guyard*La littérature comparée* τον οποίο ξαναδημοσιεύει ο Werner Friedrich στον 1^{ο} τόμο του *Yearbook of Comparative and General Literature* το 1952 με τίτλο «Une préface a la lıttérature comparée» όπου

προβάλλονται απόψεις των Γάλλων συγκριτολόγων. Το κείμενο αυτό προκαλεί την αντίδραση του René Wellek που είναι ο κύριος εκπρόσωπος της Αμερικανικής Σχολής της Συγκριτικής Γραμματολογίας. Ο Wellek που είναι Τσεχοσλοβάκος πολιτικός φυγάς στις Η.Π.Α. απαντά δημοσιεύοντας τις απόψεις του στο 2ο τόμο του*Yearbook of Comparative and General Literature* με τίτλο «The concept of comparative literature» και το 1958 τις ανακοινώνει με τίτλο «The crisis of comparative literature» στο δεύτερο συνέδριο της İnternational Comparative Literature Association στο Chapel Hill.[58]

Ο Wellek υποστηρίζει ότι η Γαλλική Σχολή κάνει το λάθος να βλέπει την παγκόσμια λογοτεχνική παραγωγή ως αποσπασματικές εθνικές λογοτεχνίες και όχι ως σύνολο. Επίσης κατηγορεί τον Carré και την ομάδα του ότι μελετούν μόνο εξωτερικά χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας παραμελώντας την αισθητική πλευρά της και ότι μετατρέπουν την συγκριτική γραμματολογία σε μια ψευδολογοτεχνική παραφυάδα της εθνοψυχολογίας. Ενώ οι Γάλλοι θεωρούν ότι οι συγκριτολόγοι δεν είναι αρμόδιοι να κρίνουν την αισθητική αξία ενός λογοτεχνήματος, οι Αμερικάνοι αποδίδουν μεγάλη σημασία στην αισθητική ανάλυση των κειμένων και δίνουν προτεραιότητα στο αισθητικό στοιχείο στην λογοτεχνική έρευνα. Οι Γάλλοι συγκριτολόγοι θεωρούν ότι η Συγκριτική Στερεοτυπολογία πρέπει να είναι αυτόνομος κλάδος στην συγκριτική έρευνα στην λογοτεχνία, ενώ οι Αμερικάνοι συγκριτολόγοι δεν αποδέχονταν τη ανάγκη αυτή.

Αποτέλεσμα της κρίσης ήταν η διαμόρφωση ξεχωριστών Σχολών στην Συγκριτική Στερεοτυπολογία (Γαλλική, Αμερικανική, Γερμανική) οι οποίες βρίσκονταν σε αντιπαράθεση και ο κάθε ερευνητής εντασσόταν σε κάποια από τις Σχολές. Προσπάθειες να κατασιγάσει η ένταση ανάμεσα στους διαφωνούντες καταβλήθηκαν την δεκαετία του 1970 από επιστήμονες όπως ο Siegbert Salomon Prawer και κυρίως ο HugoDyserinck ο οποίος είναι ο βασικός εκπρόσωπος της Γερμανικής Συγκριτολογικής Σχολής. Οι ερευνητές αυτοί θεωρούνται ως πρωτεργάτες και θεμελιωτές του κλάδου της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας.

Ο Dyserinck πιστεύει ότι η έρευνα των εθνικών εικόνων πρέπει να ασχολείται με την επίδραση των εικόνων στην λογοτεχνική παραγωγή και στην λογοτεχνική κριτική. Μάλιστα θεωρεί ότι είναι υποχρέωση της Συγκριτικής Γραμματολογίας να ερευνά τις εθνικές εικόνες. Κατά τον Dyserinck υπάρχουν αρκετοί λόγοι που επιβάλλουν να πραγματοποιείται έρευνα των εθνικών εικόνων στην λογοτεχνία. Πρώτον, υπάρχουν σε πολλά λογοτεχνικά έργα πολλές τέτοιες εικόνες και μάλιστα υπάρχουν εθνικές εικόνες και σε έργα σημαντικά και αντιπροσωπευτικά της εποχής τους. Έτσι ο ερευνητής δεν μπορεί να κάνει αλλιώς αλλά είναι αναγκασμένος να ασχοληθεί με τις εικόνες αυτές. Επίσης, οι εθνικές εικόνες παίζουν σπουδαίο ρόλο στην διάδοση των εθνικών λογοτεχνιών, αφού επηρεάζουν την επιλογή έργων προς μετάφραση. Πολλές φορές οι εθνικές εικόνες δρουν θετικά ή αρνητικά ως προς το ποια λογοτεχνικά έργα θα μεταφραστούν και θα διαδοθούν έξω από τα εθνικά τους σύνορα. Συχνά και ο τρόπος με τον οποίον μεταφράζεται ένα λογοτεχνικό έργο επηρεάζεται από τις εθνικές εικόνες που περιέχει, καθώς ο μεταφραστής αναγκάζεται να αλλοιώσει το πρωτότυπο για να το κάνει αποδεκτό και εύπεπτο από το αναγνωστικό κοινό. Τέλος, συχνά κριτικοί και

[58]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού,ο.π., σ. 52.

λογοτέχνες συνειδητά ή ασυνείδητα αναπαράγουν εθνικές εικόνες που έχουν διαδοθεί ως πραγματικές ενώ στην πραγματικότητα αποτελούν στερεότυπα.[59]

Στα τελευταία χρόνια του εικοστού αιώνα σημαντικότερα κέντρα της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας αναδείχτηκαν η Γερμανία και η Γαλλία και σημαντικότεροι εκπρόσωποι αντίστοιχα ο HugoDyserinck και ο Daniel Henri Pageaux. Ο Pageaux παρουσίασε μια δική του μεθοδολογία που εντάσσει την έρευνα της εικόνας του ξένου σε μια ευρύτερη ανάλυση ολόκληρης της κουλτούρας μιας κοινωνίας. Επίσης θεωρεί ότι *«κάθε εικόνα προέρχεται από μια συνειδητοποίηση, έστω ελάχιστη ενός Εγώ σε σχέση με έναν Άλλο, ενός Εδώ σε σχέση με ένα Αλλού»*[60] Επιδίωξη της έρευνας της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας είναι κατά τον Pageaux[61] η ανάλυση της διαδικασίας δημιουργίας των εικόνων. Αυτό όμως πέρα από την εξέταση λογοτεχνικών κειμένων προϋποθέτει και την ανάλυση κοινωνικών και πολιτισμικών ζητημάτων και περιλαμβάνει κάθε πνευματικό υλικό που συντελεί στον σχηματισμό της εικόνας του Άλλου (π.χ. παραλογοτεχνία, τύπος, σχολικά εγχειρίδια, σκίτσα, εικονογράφηση βιβλίων,[62] τραγούδι κτλ.)

Στην λογοτεχνική κριτική ήταν διαδεδομένη η γνώμη ότι ένας ικανός συγγραφέας οφείλει να μην χρησιμοποιεί εθνικά στερεότυπα στα έργα του διότι η παρουσία τους μειώνει την αξία των έργων. Επικρατούσε η θέση ότι εθνικά στερεότυπα συναντιούνται συνήθως σε λογοτεχνικά κείμενα μικρής αξίας, π.χ. σε κείμενα της «παραλογοτεχνίας».[63] Εξαιτίας αυτού είναι γεγονός ότι οι έρευνες και ο διάλογος για τα εθνικά στερεότυπα έγινε για πρώτη φορά σε κείμενα της «παραλογοτεχνίας».

2.3. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ

Οι προκαταλήψεις είναι συμπεριφορές που αντιμετωπίζουμε συχνά στην καθημερινότητα μας, έχουν ρόλο στις ατομικές μας σχέσεις και εμφανίζονται σε πολλές κοινωνικο-πολιτικές δυναμικές ως διαχωριστικές και απορριπτικές ημι-συνειδητές ή ασυνείδητες στάσεις. Οι προκαταλήψεις για τις οποίες γίνονται λεπτομερείς έρευνες[64] και στην ψυχαναλυτική και στην ψυχολογική φιλολογία εξελίσσονται σε δύο βασικά στάδια. Το πρώτο από αυτά είναι οι ελλιπείς, βιαστικές, λανθασμένες κρίσεις που απευθύνονται προς μία ορισμένη ομάδα και διαμορφώνονται χωρίς να γίνουν λεπτομερείς έρευνες σχετικά με την βασιμότητα τους και το δεύτερο είναι οι συναισθηματικές αντιδράσεις που συνοδεύουν αυτές τις βιαστικές, λειψές, λανθασμένες κρίσεις που δημιουργούνται αβάσιμα και οι οποίες μπορεί να είναι υπέρ ή κατά ενός προσώπου, πράγματος ή ομάδας. Γι' αυτό τον λόγο, οι προκαταλήψεις είναι ένας σημαντικός παράγοντας στις σχέσεις μεταξύ των ατόμων και στις κοινωνικές έρευνες και συχνά οδηγούν στον εθνικισμό και τον ρατσισμό. Η ετυμολογική ρίζα της

[59]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 58-61.
[60] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,ο.π., σ. 244.
[61]ΓιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετεDaniel-HenriPageaux, «De l'imagerie culturellea l'imaginaire» στο Pierre Brunel, Yves Chevral (επιμ), *Précis de littérature comparée*, PUF, Paris 1989, σ. 133-160.
[62] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε παράρτημα Γ, εικονογράφηση.
[63] Ως «παραλογοτεχνία» ορίζεται η «ελαφρά», «λαϊκίζουσα» λογοτεχνία για τις μάζες. (Πηγή:Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 82).
[64]Γιαυτότοθέμαβλέπετε: H. Tajfel, M.G. Billig,R.P. Bundy,C.Flament, «Socialcategorizationandintergroupbehavior», *Eur. J. Soc. Psychol.* Volume1,University of Bristol, England, and University of Aix-Marseille, France 1971, σ.149-177.

προκατάληψης, που περιγράφεται και ως προκατειλημμένη απόφαση, προέρχεται από το λατινικό *praejudicium*.[65]

Η λέξη *praejudicium* αν και με την πάροδο του χρόνου έχει προσλάβει διαφορετικές έννοιες, σε συνάρτηση με την έννοια που αποδίδει η αγγλική λέξη prejudice, στις μέρες μας περιγράφεται ως συναίσθημα που συμπορεύεται με μια ανώριμη κρίση εντελώς στο πλευρό ή απέναντι σε κάτι. Ο Billig περιγράφει την προκατάληψη ως εχθρό του ρασιοναλισμού.[66] Διότι οι προκαταλήψεις, δημιουργούνται όπως η διαδικασία μιας άδικης δίκης που ξεκινά από μια μεροληπτική, λειψή, λανθασμένη και έωλη κατηγορία, διεξάγεται χωρίς να πραγματοποιείται λεπτομερής έλεγχος για την αλήθεια και αντικειμενικότητα και καταλήγει σε μια άδικη, καταδικαστική και αμετάκλητη απόφαση.[67]Ο άνθρωπος όταν εξετάζει και αξιοποιεί κάποιο γεγονός, ακολουθεί ορισμένα σύντομα μονοπάτια. Διότι, το ανθρώπινο μυαλό δεν έχει μνήμη με χωρητικότητα και δυνατότητα επεξεργασίας δεδομένων ώστε να φτάνει στο αποτέλεσμα εξετάζοντας όλες τις πιθανότητες όπως γίνεται στον ηλεκτρονικό υπολογιστή. Η ακολουθία αυτών των σύντομων διαδρομών αν και παρέχει κάποια ταχύτητα στο άτομο, έχει ως συνέπεια και το να κάνει λάθη. Αυτό αναπτύσσει στον άνθρωπο μια στάση που επιτρέπει το ενδεχόμενο του παραλογισμού.[68] Ο παραλογισμός είναι ο βασικός προμηθευτής των απαιτούμενων όρων για να δημιουργηθούν οι προκαταλήψεις.

Ο G.W.Allport, ο οποίος έκανε τις πιο ουσιαστικές μελέτες σχετικά με τις προκαταλήψεις, στο βιβλίο του με τίτλο *TheNatureofPrejudice*, περιγράφει τις προκαταλήψεις ως γενικώς αρνητικές ή και εχθρικές στάσεις που έχουν εξελιχθεί απέναντι σε ένα μέλος μιας ομάδας, μόνο και μόνο επειδή είναι μέλος αυτής της ομάδας.[69]Η ίδια άποψη, υποστηρίζεται στο πλαίσιο της κοινωνικής ψυχολογίας και από τούς Baron και Byrne.[70] Κατά έναν άλλο ορισμό οι προκαταλήψεις, είναι αρνητικές, δογματικές πεποιθήσεις για μία ορισμένη εξωτερική ομάδα[71]και είναι συναισθήματα που έχουν δημιουργηθεί με μια βιαστική απόφαση δίχως σκέψη σχετικά με το να τάσσεται κάποιος υπέρ η κατά ενός πράγματος, δίχως να προηγηθεί έρευνα για αυτό.[72]Εν συντομία είναι ένας τρόπος μεροληψίας και εμφανίζεται να υποστηρίζει ανεπιφύλακτα οποιαδήποτε ιδεολογική ιδέα και άποψη. Η πιο εμφανής ιδιότητα της είναι να περικλείει μέσα της μια αρνητική δομή σκέψης μονομερή, μακριά από κάθε είδους αντικειμενικότητα. Στην βάση των προκαταλήψεων υπάρχουν ιστορικοί, οικονομικοί, ψυχολογικοί παράγοντες και οι προκαταλήψεις διαμορφώνονται σύμφωνα με αυτούς τους παράγοντες.

---

[65]Hacer Harlak, *Önyargılar*, Sistem, İstanbul 2000, σ.7.
[66]Michael Billig, «Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach»,*European Journal of Social Psychology*,τόμ. 15, τχ.1, January/March 1985,σ. 79-103.
[67]S. T. Fiske, «Prejudice, stereotyping, and discrimination», D.T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (Eds), *The handbook of social psychology*, 4. έκδοση, McGraw-Hill, New York,1998, σ. 357-411.
[68]H. A. Simon, *Models of Bounded Rationality*, MIT Press, Cambridge, MA, 1982.
[69]G.W. Allport, *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, USA 1954.
[70]Robert .A. Baron, Donne Byrne, *Social Psychology*, Allyn and Bacon, London 2000.
[71]Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege, İzmir 1994, σ. 172.
[72]Hacer Harlak,ο.π.,σ.7.

Στις έρευνες που έχουν γίνει έχει εξακριβωθεί ότι τα άτομα που από πολύ μικρή ηλικία είχαν επαφήμε άτομα από διαφορετικές ομάδες είναι λιγότερο προκατειλημμένα σε σχέση με τους άλλους. Έχει παρατηρηθεί πως, όσο αυξάνεται το μορφωτικό επίπεδο των ατόμων, όσο αυξάνονται οι ξένες γλώσσες που μιλούν, τόσο επικοινωνούν ευκολότερα με ανθρώπους από άλλα έθνη και χάρη στην επικοινωνία που έχουν με άτομα από διαφορετικά έθνη αλλάζει ο τρόπος που βλέπουν τον κόσμο. Όλες αυτές οι θετικές αλλαγές έχουν εμποδίσει το άτομο/κοινωνία, να σκέπτεται προς μια κατεύθυνση, βάζοντας στο κέντρο το δικό του έθνος (εθνοκεντρισμός). Όταν οι σχέσεις δομούνται σε ένα περιβάλλον όπου τα άτομα είναι σε ίση θέση (equalstatuscontact), τότε μπαίνει στην ημερήσια διάταξη και η αποδυνάμωση των προκαταλήψεων. Δηλαδή αν και δεν είναι απόλυτα δυνατή η αλλαγή των προκαταλήψεων, μπορεί να επισυμβεί κάποια αλλαγή αναλόγως με τους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Εάν όμως η προκατάληψη είναι ισχυρά θεμελιωμένη τότε αρνείται να αναμετρηθεί με μια συγκεκριμένη εμπειρία που ενδέχεται να την καταργήσει οπότε αυτές οι στενές σχέσεις μπορεί να μείνουν αναποτελεσματικές. Οι σχέσεις που δομούνται μπορεί να επιβεβαιώσουν ακόμα και να δυναμώσουν περισσότερο τις προκαταλήψεις. Για αυτό τον λόγο, είναι αρκετά σημαντικές οι σχέσεις που δημιουργούν απευθείας οι κοινωνίες μεταξύ τους και τα μέσα επικοινωνίας που εξυπηρετούν αυτές τις σχέσεις. Εάν αυτά τα μέσα επικοινωνίας (σχολείο, βιβλία, μέσα μαζικής επικοινωνίας κ.α.), μετατραπούν σε μέσα αρνητικής προπαγάνδας εναντίον των άλλων, τότε και η μεταλλαγή των προκαταλήψεων θα είναι ακόμα πιο αδύνατη.Γενικώς η προκατάληψη εμφανίζεται σε εμάς ως μια συμπεριφορά που έχει προσανατολιστεί προς κοινωνικές ομάδες με κριτήριο την θρησκεία, εθνικότητα, φύλο, επάγγελμα. Οι προκαταλήψεις δημιουργούνται περισσότερο προς τις ομάδες παρά προς τα άτομα και εμφανίζονται με δύο μορφές: η πρώτη μορφή αξιολογεί τον Άλλο αρνητικά, η δεύτερη μορφή αναπτύσσει αρνητική συμπεριφορά προς τον Άλλο. Εάν οι προκαταλήψεις παρουσιαστούν ως αρνητικές συμπεριφορές αυτό ονομάζεται μεροληψία (discrimination). Δηλαδή εάν η προκατάληψη είναι μια στάση, η μεροληψία είναι ένας τρόπος συμπεριφοράς συνδεδεμένος με αυτή. Τελικά οι άνθρωποι δεν αρκούνται μόνο να αναπτύξουν μια αρνητική στάση απέναντι στους άλλους, αλλά συνήθως δραστηριοποιούνται και στην κατεύθυνση αυτών των στάσεων τους. Επειδή στην προκατάληψη υπάρχουν και συναισθηματικά και διανοητικά στοιχεία, το άτομο κάτω από την επίδραση αυτών των δύο στοιχείων βρίσκεται σε συμπεριφορά μεροληψίας. Με άλλα λόγια, ενώ το άτομο κάτω από τις ίδιες συνθήκες αναμένεται να συμπεριφερθεί όμοια σε δύο άτομα, εν τούτοις ενδέχεται να συμπεριφερθεί διαφορετικά. Μετά την μετατροπή της προκατάληψης καθοιονδήποτε τρόπο σε συμπεριφορά καθίσταται ευκολότερο το άτομο να προβεί σε άλλες πιο βίαιες συμπεριφορές μεροληψίας.[73] Το αποκορύφωμα της μεροληψίας που βασίζεται στην προκατάληψη είναι η γενοκτονία.[74] Ο θιασώτης της γενοκτονίας θέλει να απορρίψει τους άλλους επειδή εκείνοι είναι οπωσδήποτε κακοί.[75] Για αυτόν τον λόγο ο ρατσισμός

[73]Hacer Harlak,ο.π.,σ.11.

[74]Ο όρος γενοκτονία εισήχθη μεταπολεμικά το 1944 από τον Raphael Lemkin και χρησιμοποιείται με την έννοια της καταστροφής ενός έθνους ή μιας εθνικής ομάδας. Η Helen Fein στο έργο της, *Genocide. A sociological perspective*, ορίζει την γενοκτονία ως την οργανωμένη ενέργεια ενός δράστη που αποσκοπεί στη φυσική εξόντωση μιας ανθρώπινης ομάδας με τρόπο άμεσο ή έμμεσο, δηλαδή με την βίαιη παρεμπόδιση της βιολογικής και κοινωνικής αναπαραγωγής των μελών της, που διαπράττεται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η απουσία αντίστασης των θυμάτων. (Πηγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,ο.π., σ. 30).

[75]PıerreClastres, *VahşiSavaşçınınMutsuzluğu*, SiyasalAntropolojiAraştırmaları,Ayrıntı, Nisan 1992, σ. 51.

είναι ένα σημαντικό θέμα που συναντούμε συχνά στις μελέτες που γίνονται σχετικά με την προκατάληψη.

Επειδή η προκατάληψη εμφανίζεται ως απόλυτη, άδικη και μεροληπτική στάση απέναντι στα άλλα άτομα και τις άλλες ομάδες, και επειδή έχει δογματικά στοιχεία, δεν είναι εύκολο να αλλάξουμε την προκατάληψη.[76]Όμως με την επιρροή των ιστορικών και οικονομικών γεγονότων που συνάπτονται μεταξύ των ομάδων, η εξέλιξη των στερεοτύπων και ο σχηματισμός τους βαίνουν παράλληλα και εμφανίζουν μεταβλητές ιδιότητες από κοινωνία σε κοινωνία. Οι προκαταλήψεις αν και συνήθως είναι αρνητικές (αντιπαθητικές) συναισθηματικές αντιδράσεις, εν τούτοις μπορεί να εμφανιστούν και ως θετικές (συμπαθητικές) συναισθηματικές αντιδράσεις. Δηλαδή από τεχνικής άποψης οι προκαταλήψεις δεν είναι μόνο αρνητικές μπορεί να είναι και θετικές. Παραδείγματος χάρη, εάν τους Άγγλους που δεν τους έχουμε συναντήσει ποτέ, τους αποκαλούμε «κρύους», αυτό είναι μια αρνητική προκατάληψη. Από τη άλλη όμως, εάν τους Ιάπωνες τους οποίους δεν έχουμε συναντήσει ποτέ τους χαρακτηρίζουμε «θερμούς», αυτό είναι μια θετική προκατάληψη. Όμως οι κοινωνικοί ψυχολόγοι χρησιμοποιούν τον όρο προκατάληψη περισσότερο για να εκφράσουν τις αρνητικές συμπεριφορές. Σε συνάρτηση με αυτά, σε αυτό το σημείο χάνουν την σημασία τους είτε είναι θετικές είτε αρνητικές οι ατομικές ιδιότητες και συμπεριφορές των μελών των ομάδων έναντι των οποίων είμαστε προκατειλημμένοι. Παραδείγματος χάρη ένας θερμόαιμος Άγγλος, επειδή είναι μέλος μιας ομάδας που χαρακτηρίζεται συλλήβδην ως «κρύα», σε πρώτη φάση θα φέρει την προκατάληψη του «κρύου» ατόμου. Ως εκ τούτου οι προκαταλήψεις είναι αποφάσεις προκαταβολικές, μακριά από κάθε είδους αντικειμενικότητα, εκφρασμένες πρόωρα για την ομάδα ή τις ομάδες που αποκαλούνται ως Άλλοι. Όλες οι αρνητικές ιδιότητες των προκαταλήψεων διαχέονται συνολικά σε ολόκληρη την ομάδα. Όμως όλες οι γενικεύσεις δεν είναι προκαταλήψεις. Όταν το άτομο, καίτοι αντικρίζει αντίθετα πειστήρια παρόλα αυτά δεν αλλάζει την αρχική του κρίση αυτό δείχνει ότι το άτομο είναι προκατειλημμένο. Ο άνθρωπος είναι οντότητα που είναι αδύνατον να απαλλαγεί εντελώς από τις προκαταλήψεις. Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν αυτή την άποψη με το σκεπτικό ότι στην πορεία της εξέλιξης του ανθρώπου υπάρχουν προκαταλήψεις. Οι προκαταλήψεις αν και μέσα στον χρόνο μπορεί να τροποποιηθούν δεν είναι δυνατόν να εξαλειφτούν εντελώς.Παρ' όλο που ο Allport βλέπει στους ανθρώπους την προκατάληψη ως μια φυσική κλίση, στην ουσία οι προκαταλήψεις είναι απορριπτικές αποφάσεις που λαμβάνονται και παγιώνονται μετέπειτα.[77]

---

[76]Το ωραιότερο παράδειγμα που μπορεί να δοθεί σχετικά με την μη μεταβολή των προκαταλήψεων είναι η ιστορία που διηγείται ο Allportμε αφορμή ένα συμβάν παράνοιας για να εξηγήσει την προκατάληψη. Μια παρανοϊκή γυναίκα υποστηρίζει ότι πέθανε. Ο γιατρός προσπαθεί να την πείσει ότι κάνει λάθος και την ρωτάει: «Αιμορραγούν οι πεθαμένοι;» Η γυναίκα απαντάει «όχι» και προσθέτει: «Αφού είμαι πεθαμένη,δεν τρέχει ούτε το δικό μου αίμα». Τότε ο γιατρός της λέει: «Θα το δούμε» και τσιμπάει το δάκτυλό της με μια βελόνα. Η γυναίκα βλέποντας στο δάκτυλό της μια σταγόνα αίμα έκπληκτη λέει: «Άρα και οι πεθαμένοι αιμορραγούν.» Αυτό το παράδειγμα που δείχνει μια παθολογική κατάσταση, συγχρόνως είναι και ένα παράδειγμα που δείχνει την δύναμη και το ανεπίδεκτο μεταβολής των προκαταλήψεων. (Πηγή: DominiqueSchnapper, *Öteki ile İlişki*, İstanbulBilgi Üniversitesi, İstanbul 2005, σ.133).

[77]Το ωραιότερο παράδειγμα που μπορεί να δοθεί για αυτό το θέμα είναι μια ταινία ντοκιμαντέρ που είναι διασκευή από το βιβλίο του WilliamPeters, *«AClassDivided, ThenandNow»*. Σε αυτό το ντοκιμαντέρ μια δασκάλα του δημοτικού μια μέρα έρχεται στην τάξη. Τους μαθητές της τρίτης τάξης που είναι 9 χρόνων, τους χωρίζει ανάλογα με το χρώμα των ματιών τους σε δύο ομάδες. Επαναλαμβάνει συνεχώςότι

Για την δημιουργία της προκατάληψης απαιτούνται ορισμένα στάδια. Πρώτο από αυτά είναι η Κοινωνική Κατηγοριοποίηση. Οι άνθρωποι για να αντιληφτούν τον κοινωνικό περίγυρο και για να δώσουν διάφορες ερμηνείες δημιουργούν ορισμένες κατηγορίες. Αυτές οι κατηγορίες εμφανίζονται σε εμάς ως «Εμείς» και «οι Άλλοι».

Το «Εμείς» είναι μέσα στην ομάδα που έκανε την κοινωνική κατηγοριοποίηση. Οι «Άλλοι» είναι η απέναντι ομάδα, που δεν ανήκει σε αυτήν που έκανε την κοινωνική κατηγοριοποίηση. Κυρίως στις ψυχολογικές έρευνες έχει παρατηρηθεί ότι η κοινωνική εξάρτηση είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την ύπαρξη του ανθρώπου.[78] Για να επιβιώσει κάποιος, είναι αρκετά σημαντικό να αυξηθεί η αλληλεγγύη μέσα στην ομάδα και να συμπεριφέρονται επιφυλακτικά προς τις εξωτερικές ομάδες. Γι' αυτό τον λόγο οι θετικοί παράγοντες που έχουν ενωτική επιρροή στον παράγοντα «Εμείς» που δημιουργήθηκε στο εσωτερικό των ομάδων, εμφανίζονται όλοι μαζί. Ιδιαίτερα εάν υπάρχει απειλή προς την ομάδα από μέσα ή από έξω, η αίσθηση «Εμείς» της ομάδας αυξάνεται πιο πολύ. Οι πολιτιστικοί, ιστορικοί, πολιτικοί κώδικες που θεωρούνται κοινωνικοί κώδικες ταυτότητας, είναι οι βασικοί παράγοντες που ενισχύουν την αίσθηση του «Εμείς». Αυτή η αίσθηση εξάρτησης που δημιουργείται, εξασφαλίζει την αναξιότητα και την κακία του «Άλλου» έναντι στην ανωτερότητα του «Εμείς». Οι άνθρωποι ταυτίζονται με τις δικές τους ομάδες (εσωτερικές ομάδες) και αυτό το θεωρούν πιο πολύτιμο. Ενώ οι άλλες ομάδες (εξωτερικές ομάδες) σε σχέση με τις δικές τους ομάδες έχουν λιγότερη αξία. Η κοινωνική κατηγοριοποίηση μπορεί να εμφανιστεί όχι μόνο ως εθνικές και θρησκευτικές ομαδοποιήσεις, συγχρόνως μπορεί να εμφανιστεί και σε πολλές άλλες ομάδες όπως ηλικία, επάγγελμα, κατάσταση εισοδήματος, φύλο.

οι μαθητές με τα γαλανά μάτιαείναιέξυπνοι και ανώτεροι, ενώ οι μαθητές με τα καφέ μάτια είναι τεμπέληδες και κατώτεροι. Επιπλέον δίνει στους γαλανομάτηδες μέσα στο σχολείο ορισμένα προνόμια: περισσότερο διάλειμμα, περισσότερο γεύμα, να μπορούν να βγαίνουν από την τάξη νωρίτερα κ.α. Στην συνέχεια παρατηρείται ότι οι γαλανομάτηδες μαθητές υποτιμούν και συμπεριφέρονται άσχημα στους μαθητές με τα καφέ μάτια. Τη δεύτερη ημέρα του πειράματος η κυρία Elliot έρχεται στην τάξη και λέει ότι είπε ψέματα και ότι στην πραγματικότητα οι μαθητές με τα καφέ μάτια είναι πιο έξυπνοι και ανώτεροι από τους γαλανομάτηδες μαθητές και αυτή την φορά τα προνόμια μέσα στην τάξη τα δίνει στους μαθητές με τα καφέ μάτια. Πάλι μετά από μικρό χρονικό διάστημα οι μαθητές με τα καφέ μάτια υποτιμούν και ασκούν μεροληπτική συμπεριφορά απέναντι στους γαλανομάτηδες μαθητές. Ως αποτέλεσμα οι μαθητές που μέχρι την ημέρα του πειράματος ήταν φίλοι και είχαν αρμονία μεταξύ τους, με την καθοδήγηση της δασκάλας, που θεωρούσαν εξουσία,συγκρότησαν ορισμένες ομάδες ανάλογα με το χρώμα των ματιών τους και αυτές οι συγκροτημένες ομάδες εύκολα δημιούργησαν προκαταλήψεις και διακρίσεις. Αυτό το πρωτότυπο παράδειγμα μας δείχνει πως η διάκριση δυναμώνει με τις προκαταλήψεις. (Πηγή: W. Peters, AClass Divided, Then and Now, Yale University Press, New Haven and London 1987. Για το πείραμα που έγινε βλέπε: http://topdocumentaryfilms.com/a-class-divided).
Ένα άλλο παράδειγμα είναι η κλασική μελέτη των Κλαρκ και Κλαρκ που έλαβε χώρα το 1947 στις ΗΠΑ. Λευκά και μαύρα παιδιά κλήθηκαν να δηλώσουν την ομοιότητά τους με λευκές ή μαύρες κούκλες καθώς επίσης να διατυπώσουν την προτίμησή τους να παίξουν με κάποια κούκλα με κριτήριο την ομορφιά της, το ωραίο χρώμα της και την καλοσύνη της. Η πλειοψηφία των μαύρων παιδιών επέλεξε κατά σύστημα την λευκή κούκλα. Η μελέτη αυτή επαναλήφτηκε πολλές φορές σε διάφορες χώρες και πάντα είχε τα ίδια αποτελέσματα. Με τη μελέτη αυτή καταδεικνύεται ότι συχνά τα ίδια τα μέλη μιας μειονοτικής ομάδας (δηλαδή της ομάδας των Άλλων) ενστερνίζονται και αποδέχονται τους υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς που κυριαρχούν για αυτά στην κοινωνία. (Πηγή: ΆνναΦραγκουδάκη, ΘάλειαΔραγώνα (επιμ.), ο.π.,σ. 89)

[78]L. R. Caporael, «The evolution of truly social cognition: The core configurations model», *Personality and Social Psychology Rewiew*, 1, 1997, σ. 276-298.

Όμως οι περισσότερο διαδεδομένες κατηγοριοποιήσεις είναι η φυλή, το έθνος και η θρησκεία.

Η κοινωνική κατηγοριοποίηση που αποτελεί το πρώτο βήμα των προκαταλήψεων, είναι η διαδικασία δημιουργίας διαφορετικότητας μεταξύ των ομάδωνκαι ταυτοποίησης των μελών της εξωτερικής ομάδας. Σε αυτήν την διαδικασία το άτομο τοποθετεί τον εαυτό του στο κέντρο και βάζει στην διαδικασία της κρίσης τα μέλη των άλλων ομάδων. Με αυτή την κοινωνική κατηγοριοποίηση η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων μεγιστοποιείται, εξαλείφονται οι ομοιότητες και τα μέλη των ίδιων ομάδων ταυτίζονται ως απολύτως όμοια.[79] Στην κοινωνική ψυχολογία αυτό ονομάζεται διαφοροποίηση μεταξύ των κατηγοριών ή ομοιότητα μέσα στην κατηγορία. Η πιο εμφανής ιδιότητα αυτής της κατηγοριοποίησης είναι ότι συνεπάγεται μια υπερβολική εγγύτητα. Μέσα σε αυτήν την υπερβολική εγγύτητα χρησιμοποιούνται πολύ συχνά όροι και ιδιότητες με στερεότυπα. Ασφαλώς δε, ούτε μεταξύ των δύο κατηγοριών υπάρχει απόλυτη ομοιότητα, ούτε μεταξύ αυτών που είναι στην ίδια κατηγορία υπάρχει μια πλήρης ομοιότητα. Οι πολιτιστικές και περιβαλλοντικές συνθήκες με τις οποίες έχει μεγαλώσει το άτομο, είναι στοιχεία που επιδρούν απευθείας στις κατηγορίες που δημιουργούνται.[80] Την κοινωνική κατηγοριοποίηση την ακολουθούν τα στερεότυπα που είναι τα θεμέλια των προκαταλήψεων. Τα στερεότυπα είναι κομμάτι της αντιληπτικής προκατάληψης και πάντα στεγάζουν μέσα τους τυποποιημένες πεποιθήσεις έναντι μιας ομάδας. Με λίγα λόγια, τα στερεότυπα είναι ισχυρά συναισθήματα που δημιουργούν τις προκαταλήψεις σαν ένα είδος συμπεριφοράς.

Ο Tajfel,υποστηρίζει ότι τα στερεότυπα δημιουργούνται σαν αποτέλεσμα της κατηγοριοποίησης. Διότι τα άτομα χάρη στις κοινωνικές κατηγορίες μπορούν να αντιληφτούν τον εαυτό τους και τους γύρω τους πιο άνετα και πιο γρήγορα. Τα στερεότυπα είναι διαδεδομένο θέμα για τις ομάδες που είναι αρκετά γειτονικές στο κοινωνικό περιβάλλον, δηλαδή τα άτομα δεν σχηματίζουν στερεότυπα για τις ομάδες που δεν ξέρουν και δεν γνωρίζουν καθόλου.[81] Είναι ευκολότερο και συντομότερο να αντλούμε πληροφορίες από τα στερεότυπα για να διαμορφώσουμε γνώμη για μια κοινωνική ομάδα παρά από άλλες πηγές. Ως εκ τούτου στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας οι διασυνδέσεις μεταξύ προκαταλήψεων και στερεοτύπων, εξετάζονται λεπτομερώς από πολλούς ερευνητές.

Ο ορισμός Στερεότυπο ο οποίος πρώτη φορά διατυπώθηκε το 1922 από τον WalterLippmann (1889-1974), ετυμολογικά είναι αποτέλεσμα της σύνθεσης των λέξεων στερεός (σταθερός, ανθεκτικός) και τύπος (χαρακτήρας, τύπος). Σύμφωνα με τον Lippmann τα στερεότυπα είναι εικόνες που έχουν δημιουργηθεί κατά το ήμισυ από το περιβάλλον και κατά το ήμισυ από το ίδιο το άτομο. Επειδή σε συνάρτηση με τον χρόνο είναι ανθεκτικά στην αλλαγή, εφόσον δημιουργηθούν άπαξ, δεν μπορεί να γίνει

[79]Στην θεωρία της μορφολογικής Ψυχολογίας Gestalt όταν διαφορετικά κομμάτια ενωθούν μπορεί να απαρτίσουν ένα ολοκληρωμένο σύστημα, που είναι κάτι περισσότερο από το άθροισμα των μερών του. Και στο πλαίσιο της κοινωνικής ψυχολογίας δημιουργείται μια ολότητα αθροίζοντας τα μέλη των διαφορετικών ομάδων μέσα στην ίδια ομάδα. Αυτή η δημιουργία είναι ένα στοιχείο που δυναμώνει την αλληλεγγύη μέσα στην ομάδα.(Πηγή: Willis D. Ellis (επιμ) *A Source Book of Gestalt Pyschology*, The Gestalt Journal Press, Gouldsboro 1997,σ. 1-6).

[80]H. C. Triandis, «Cultural influences on cognitive processes», *Advances in Experimental Social Psychology,* τομ.1, Academic Press, 1964, σ.1-48.

[81]Hacer Harlak, ο.π.,σ.104.

διόρθωση.[82] OLippmann θεωρεί ότι το ανθρώπινο μυαλό επειδή δεν είναι σε θέση να επεξεργαστεί την τεράστια ποσότητα σύνθετων και πολύπλοκων πληροφοριών που δέχεται, αναγκάζεται να προβαίνει σε απλοποιήσεις και γενικεύσεις. Έτσι γεννιούνται τα στερεότυπα, που ο Lippmann περιγράφει ως «εικόνες στο κεφάλι μας» ή «χάρτες του κόσμου»[83], εικόνες δηλαδή από δεύτερο χέρι σχηματισμένες εκ των προτέρων μέσα στον νου μας. Τα στερεότυπα επιτρέπουν στον άνθρωπο να κατανοεί και να προσλαμβάνει τον εξωτερικό κόσμο καταναλώνοντας μικρότερη ποσότητα νοητικής ενέργειας. Την διαδικασία αυτή δημιουργίας των στερεοτύπων, που ονομάζεται «γνωστική οικονομία» του ανθρώπινου νου, ο Lippmann την παρουσιάζει στο βιβλίο του *Public Opinion.*[84] Η πιο σαφής ιδιότητα των στερεοτύπων είναι ότι υπάρχουν γενικεύσεις για τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας οι οποίες διαμοιράζονται ευρέως. Επειδή τα στερεότυπα είναι υπερβολικές εικόνες που αντιστέκονται στην αλλαγή, δεν κατέχουν υποκειμενική και ισορροπημένη κρίση. Επειδή τα στερεότυπα θεμελιώνονται σε πολύ μικρή ηλικία, και όσο πιο νωρίς διαμορφώνονται τόσο πιο δυνατά γίνονται και τόσο δυσκολότερο είναι να αναθεωρηθούν και να αλλάξουν, ουσιαστικά τα στερεότυπα είναι κρίσεις σχεδόν ανεπίδεκτες αλλαγών.[85] Κυρίως δε, στο πλαίσιο των γνώσεων που αποκτώνται σε παιδική ηλικία, τα στερεότυπα εμπεδώνονται γρηγορότερα και καταγράφονται στην μνήμη. Οι ψυχολόγοι Ανάπτυξης, που μελετούν την περίοδο Αντιληπτικής Ανάπτυξης, την παιδική και εφηβική περίοδο μεταξύ 7-12+ χρονών, την θεωρούν την πιο γρήγορη διαδικασία της ανάπτυξης.[86] Για αυτόν τον λόγο κάθε γνώση που αποκτάται σε αυτήν την περίοδο διαδραματίζει έναν δραστικό ρόλο στην πνευματική, ατομική και κοινωνική διαμόρφωση του ατόμου. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι πιστεύουν πως οι εμπειρίες που αποκτώνται σε μικρή ηλικία είναι σημαντικές και ότι η φυλετική προκατάληψη παγιώνεται περαιτέρω σε ενήλικη περίοδο και ότι η αλλαγή της είναι δύσκολη. Τα παιδιά διαμορφώνουν την εικόνα του Άλλου μέσω της κουλτούρας. Ακόμα και αν τον Άλλον δεν τον έχουν συναντήσει ποτέ, διαμορφώνουν την εικόνα του σαν απουσία.[87]

Το άτομο αργότερα ακόμα και αν αποκτήσει αιτιολογικές εξηγήσεις για τα στερεότυπα που εγκατέστησε νωρίτερα στην μνήμη, λόγω των προηγούμενων συμπεριφορών του δεν μπορεί να εξοντώσει εντελώς αυτά τα στερεότυπα. Δηλαδή ακόμα και αν επέλθει αλλαγή με τον χρόνο, αυτό απαιτεί μια μεγάλη διαδικασία. Σε αυτήν δε την διαδικασία οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές παίζουν.σημαντικό ρόλο. Κάποιοι μάλιστα επιστήμονες θεωρούν ότι είναι αδύνατη η μεταβολή των στερεοτύπων και ο μοναδικός τρόπος είναι να *«απέλθει η γενιά που με αυτά γαλουχήθηκε»* όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζει ο Hans Schwalbe. Άλλοι επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η αλλαγή στα στερεότυπα είναι πολύ δύσκολη αλλά όχι αδύνατη, «απαιτεί όμως την εφαρμογή χρονικού πλάνου διάρκειας μηνών ή και ετών ακόμη, καθώς και ειδική

[82]Hacer Harlak, ο.π.,σ.42.
[83] Στάμος Παπαστάμου (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, τομ.Β: Η παράδοση, Πεδίο, Αθήνα 2008, σ. 224.
[84]Walter Lippmann, *Public Opinion,*Book Jungle, New York 2009.
[85]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 21.
[86]ŞenayYapıcı, MehmetYapıcı, «ÇocuktaBilişselGelişim», *ÜniversiteveToplumBilim, EğitimveDüşünceDergisi*, ηλεκτρονικόπεριοδικό, 2006, τόμ. 6, τχ.1, www.universite-toplum.org.
[87] Γιάννης Κυριακάκης, «Η εθνογραφική εμπειρία και η κριτική της κουλτούρας. Μια προσπάθεια σκιαγράφησης της 'ανθρωπολογικής οπτικής' ως ερμηνευτικής της ανθρώπινης συνθήκης» στο Χρήστος Δερμεντζόπουλος, Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 67-68.

στρατηγική, η οποία πρέπει να κατευθύνεται επιλεκτικά στο στερεότυπο του οποίου η αλλαγή ή η απάλειψη αποσκοπείται» όπως υποστηρίζει ο Gerd Gerken.[88] Επιγραμματικά, η γνωστή φράση του Albert Einstein (1879-1955) *«είναι ευκολότερο να καταστρέψεις τον πυρήνα ενός ατόμου παρά μία προκατάληψη»* που αναφέρεται στην τεράστια αντοχή επιβίωσης των στερεότυπων, σκιαγραφεί εύγλωττα την δυσκολία του προβλήματος.

Κυρίως η διαδικασία της δημιουργίας στερεοτύπων σχετικά με την θρησκεία η τις εθνικές ομάδες, ή η διαδικασία μετάλλαξης, επηρεάζεται άμεσα, από την ιστορική διαδικασία, τις επίκαιρες σχέσεις και από τις επαφές που έχουν μεταξύ τους οι κοινωνίες.[89] Το περιβάλλον που ζούμε, η μορφωτική κατάσταση των γονέων, τα κριτήρια, και αξίες όπως θρησκεία και συμπεριφορά, σχετίζονται άμεσα με την δημιουργία ή με την αλλαγή των προκαταλήψεων.[90]

Το πιο βασικό χαρακτηριστικό της διαδικασίας δημιουργίας στερεότυπων είναι η μεγιστοποίηση των διαφορετικοτήτων και η ελαχιστοποίηση των εντός των ομάδων διαφορών. Η διαφοροποίηση από τους άλλους είναι μια φυσική τάση του ανθρώπου και το άτομο για να δείξει ότι είναι διαφορετικός από τους άλλους θέλει να προβάλει την δική του προσωπική ταυτότητα. Έτσι το άτομο/κοινότητα εκδηλώνοντας τις διαφορετικές εν συγκρίσει προς τους άλλους πλευρές του, κάνει προσπάθειες θετικής αναγνώρισης του.[91]Διότι κανένα άτομο/κοινότητα δεν θέλει να δείξει τον εαυτό του αρνητικό στην υπόλοιπη κοινότητα. Για αυτό τον λόγο κάνει προσπάθειες να δείξει την δική του κοινότητα ως πιο ηρωική και ανώτερη εν συγκρίσει με την άλλη κοινότητα. Αυτό δε μπορεί να το ξεπεράσει συγκρίνοντας το «Εμείς» με τους «Άλλους». Σε αυτή την σύγκριση αντί του *«Εγώ δεν είμαι πιο λίγο από τους Άλλους»* χρησιμοποιείται η μέθοδος*«Εγώ είμαι περισσότερο από τους Άλλους»*. Τα στερεότυπα έχουν μια συμπεριφορά που απορρέει από την υποτίμηση, την περιφρόνηση και την αμφισβήτηση της εξωτερικής ομάδας. Διότι ο άνθρωπος έχει την τάση μεγαλοποιώντας τις διαφορετικότητες μεταξύ των κατηγοριών να υποτιμάει τις εξωτερικές ομάδες.[92]Για να αναδείξει την δική του ομάδα ως θετική, κάνει αρνητικές περιγραφές για την εξωτερική ομάδα. Σε αυτή την κατάσταση είναι μεροληπτικός προς την ομάδα στην οποία βρίσκεται ο ίδιος. Η αιτία αυτού, είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να διατηρεί ψηλά την αυτοεκτίμηση του (self-esteem). Δηλαδή τα άτομα αναπτύσσουν μια πιο σχολαστική και λεπτομερή μέθοδο στις αξιολογήσεις της ομάδας στην οποία βρίσκονται. Η ομάδα (Εμείς) στην οποία ανήκει το άτομο, εμφανίζεται ανώτερη από την εξωτερική ομάδα (ο Άλλος). Όταν εμφανιστούν εντάσεις μεταξύ των ομάδων η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο εχθρική. Κυρίως έχει παρατηρηθεί ότι, στην κοινωνική αντίληψη ο θυμός αναπτύσσει περισσότερα στερεότυπα και ως εκ τούτου

[88]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 24.
[89]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε:OnurBilgeKula, *AlmanKültüründeTürk İmgesi I,*Gündoğan, Ankara 1992.
OnurBilgeKula, *AlmanKültüründeTürk İmgesiII*, Gündoğan, Ankara 1993.
[90]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε:E. Taylor, L. A. Peplau, D. O. Sears, *Social Psychology*, PrenticeHall, NewJersey 2000.
[91]NuriBilgin, ο.π., σ. 144,146.
[92]D. Capozza, R. Nanni, «Diffrentiation processes for social stimuli with different degrees of category representativeness», *European Journal of Social Psychology*, 16, 1986, σ. 399-412.

προκαταλήψεις.[93]Σε μια τέτοια κατάσταση μπορούμε να πούμε ότι όσο αυξάνονται οι εντάσεις στις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των ομάδων, παράλληλα με αυτές αυξάνονται οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα. Τα στερεότυπα ως μέρος της προκατάληψης περιέχουν γενικές πεποιθήσεις έναντι μιας ομάδας. Όμως αν θεωρήσουμε ότι οι στάσεις είναι ανοιχτές στις συναισθηματικές αξιολογήσεις του ατόμου, τότε τα στερεότυπα δεν είναι αντικειμενικές αξιολογήσεις που αντικατοπτρίζουνεξ ολοκλήρου την πραγματικότητα. Στο θέμα των στερεοτύπων στην κοινωνική ψυχολογία εκτός από τις μελέτες του Lippmann έγινε και μια άλλη περιεκτική έρευνα το 1993 από τους Katz και Braly.[94] Σύμφωνα με τους Katz και Braly, επειδή οι άνθρωποι δεν θα μπορούσαν να γνωρίσουν έναν έναν τους ανθρώπους όλων των φυλετικών ομάδων, τα στερεότυπα που υπάρχουν στις γενικεύσεις, εμφανίζονται σαν σταθερές πεποιθήσεις που έχουν αποκτηθεί από πριν και που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Αυτή η γενική σύγκλιση απόψεων είναι ένας εμφανής δείκτης της σύνδεσης μεταξύ των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων. Στις έρευνες που έχουν γίνει σε αυτή την κατεύθυνση τα στερεότυπα δεν ταιριάζουν πολύ με την πραγματικότητα που αντιπροσωπεύουν, και έχουν περιγραφεί ως σταθερές πεποιθήσεις που έχουν εξηγηθεί και ερμηνευτεί πολύ πριν. Τα στερεότυπα είναι απλοποιημένες περιγραφικές κατηγοριοποιήσεις στις οποίες έχουμε τοποθετήσει τους άλλους ανθρώπους ή τις ομάδες. Οι ομάδες, που γίνονται συχνά στόχος στα στερεότυπα, στην πλειοψηφία τους είναι: τα έθνη, οι μειονότητες και διάφορες επαγγελματικές ομάδες.[95]

Ο Tajfelυποστηρίζει ότι η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι βάσηγια να δομηθεί η ταυτότητα.[96] Κατά τον Tajfel, καμιά ομάδα δεν μπορεί να προσδιοριστεί αν δεν υπάρχουν άλλες ομάδες. Ο Hegel υπογραμμίζει ότι η προσωπικότητα του ατόμου δημιουργείται με την σχέση που οικοδομείται με ένα Άλλο διαφορετικό από τον ίδιο.[97] Συνεπώς η κοινωνική ταυτότητα μιας κοινωνικής ομάδας δημιουργείται με την κοινωνική κατηγοριοποίηση που χωρίζει σε «Εμείς» και οι «Άλλοι». Οι ορισμοί «Εμείς» και ο «Άλλος» είναι δύο ορισμοί συνδεδεμένοι μεταξύ τους, που δημιουργούν ο ένας τον άλλο και που μόνοι τους δεν έχουν καμία έννοια. Η Θεωρία Κοινωνικής Ταυτότητας, ερμηνεύει σαν φυσική τάση το να χωρίζουν οι άνθρωποι τα άτομα σε δύο κατηγορίες ως εσωτερικές ομάδες (εμείς) και εξωτερικές ομάδες (άλλοι) και στους ανθρώπους που θεωρούν ότι ανήκουν στην εξωτερική ομάδα να συμπεριφέρονται με μεροληψία.[98]

Το να δημιουργεί ο άνθρωπος διαφοροποίηση στα άτομα που χωρίζει σαν «Εμείς» και οι «Άλλοι» είναι το πιο εμφανές χαρακτηριστικό. Ενώ αποδίδει πιο θετικές περιγραφές στη ομάδα που ανήκει, εκδηλώνει πιο αρνητικές προσεγγίσεις για τηνεξωτερική

[93]G.V. Bodenhausen, L.A. Sheppard, G. P. Kramer, «Negative affect and social judgment: The differential impact of anger and sadness», *European Journal of Social Psychology*, Special Issue: Affect in Social Judgments and Cognition, 24:1, 1994, σ. 45-62.
[94]DanielKatz, KennethBraly, «Racial stereotypes of one hundred college students»,*Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 1933, σ.280-290.
[95]Nuri Bilgin, ο.π., σ.367.
[96]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: Henri Tajfel, *Differenciation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London 1978.
[97]Ann Game, *Toplumsalın Sökümü, Yapı bozumcu bir Sosyolojiye Doğru*,Dost, Ankara 1991, σ. 103.
[98]Harcer Harlak, ο.π., σ. 69.

ομάδα όπου δεν ανήκει. Ο Campbell, την διαφοροποίηση που το άτομο χωρίζει ως εσωτερική και εξωτερική την διατυπώνει σε ένα πίνακα με αυτό τον τρόπο.

Περιγραφή για την εσωτερική ομάδα της οποίας είναι μέλος	**Στερεότυπα σχετικά με την εξωτερική ομάδα**
• Εμείς είμαστε υπερήφανοι, φιλότιμοι και υπηρετούμε τα έθιμα των προγόνων μας.	• Εκείνοι είναι εγωιστές και εγωκεντρικοί. Αγαπούν τον εαυτό τους περισσότερο από εμάς.
• Εμείς ήμαστε πιστοί σε ιδανικά.	• Εκείνοι ενδιαφέρονται για το συμφέρον τους.
• Εμείς μεταξύ μας είμαστε έντιμοι και αξιόπιστοι, και εάν προσπαθήσουν να μας ξεγελάσουν δεν θα τους το επιτρέψουμε.	• Εκείνοι εάν μπορούν, θα μας ξεγελάσουν. Όταν ασχολούνται μαζί μας παραμερίζουν την τιμιότητα και την ηθική.
• Εμείς είμαστε γενναίοι και προοδευτικοί. Αγωνιζόμαστε για τα δικαιώματα μας, υπερασπιζόμαστε αυτά που είναι δικά μας και δεν δεχόμαστε διαταγές, δεν δεχόμαστε καταπίεση.	• Εκείνοι είναι επιθετικοί και επεκτατικοί. Θέλουν να μας εκμεταλλευτούν.
• Εμείς είμαστε ειρηνικοί, αγαπάμε τους ανθρώπους, μισούμε μόνο τους εχθρούς.	• Εκείνοι είναι εχθρικοί άνθρωποι που μας μισούν.
• Εμείς ήμαστε ηθικοί και καθαροί.	• Εκείνοι είναι ανήθικοι και βρώμικοι.

ΠΗΓΗ: Hacer Harlak, ο.π., σ.70.

Από την μελέτη του παραπάνω πίνακα, προκύπτει ότι η κοινωνική κατηγοριοποίηση είναι σημαντική βάση για την προκατάληψη. Το άτομο θεωρεί την εσωτερική ομάδα όπου ανήκει ως ανώτερη και έχει την τάση να περιγράφει την εξωτερική ομάδα στην οποία δεν ανήκει ως χωρίς αξία και αρνητική. Αυτά τα στερεότυπα που δημιουργούν τα άτομα εκφράζουν καθαρά, το πώς γίνονται αντιληπτά τα άτομα ή οι ομάδες, το πώς αντιλαμβάνονται τις δικές τους αντιλήψεις, το πώς αντιλαμβάνονται αυτές τις ομάδες ή τα άτομα και ποια γλώσσα μεταχειρίζονται στον προσδιορισμό τους.Μια άλλη βαθμίδα της προκατάληψης είναι η ομοιογένεια της εξωτερικής ομάδας. Η τάση του ατόμου να αντιλαμβάνεται πιο ομοιογενείς τις ομάδες που είναι εκτός της ομάδας που ανήκει είναι γνωστή ως σφάλμα εξωτερικής ομοιογένειας ομάδας.[99] Εδώ ορισμένα χαρακτηριστικά διαμοιράζονται μεταξύ όλων των μελών των ομάδων. Με την έκφραση *"όλοι αυτοί είναι ίδιοι"* η εξωτερική ομάδα γίνεται αρνητική. Μια άλλη διαδικασία που δημιουργεί την προκατάληψη είναι η φανταστική γενίκευση. Όταν ένα μέλος μιας συγκεκριμένης ομάδας εκδηλώσει μια αρνητική συμπεριφορά, αυτή η

[99]RobertA.Baron, DonnByrne, ο.π., σ. 231.

αρνητική συμπεριφορά γενικεύεται και στα άλλα μέλη της κοινωνικής ομάδας που δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους. Αυτή η αρνητική συμπεριφορά αντιμετωπίζεται σαν να είναι χαρακτηριστικό αυτής της κοινωνικής ομάδας.[100]Η προσωπικότητα και οι κοινωνικοί παράγοντες έχουν έναν αρκετά σημαντικό ρόλο στο στάδιο δημιουργίας της προκατάληψης. Διότι ο άνθρωπος δεν γεννιέται αισθανόμενος προκατάληψη προς μια κοινωνική ομάδα ή αρνούμενος αυτήν. Αυτό είναι ένας τρόπος συμπεριφοράς του ανθρώπου, που τον έμαθε και τον έχει αναπτύξει στην διάρκεια της ζωής του από την οικογένειά του, από το περιβάλλον που βρίσκεται, από την κοινωνία, από την ομάδα των φίλων του, από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας και από το κοινωνικό περιβάλλον. Γι' αυτό τον λόγο πρέπει να αναλύσουμε σε βάθος τι εκτρέφει τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα στην διαδικασία της δημιουργίας του Άλλου.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι ως προκατάληψη ορίζεται η στάση του ατόμου ή της κοινότητας προς κάποιο άτομο, ομάδα ή κοινωνική τάξη. Ως στερεότυπο ορίζεται το σύνολο των χαρακτηριστικών που θεωρείται ότι χαρακτηρίζει κάποιο άτομο ή ομάδα.[101] Αν το στερεότυπο χαρακτηρίζει την δικιά μας ομάδα τότε ονομάζεται αυτοστερεότυπο, αν χαρακτηρίζει την ομάδα των άλλων ονομάζεται ετεροστερεότυπο. Τις περισσότερες φορές με κάθε στερεότυπο συνυπάρχει ένα αντίστοιχο, συνήθως αντίθετο. Αν το ένα είναι θετικό, τότε το άλλο είναι αρνητικό. Μερικές φορές δημιουργείται ένα θετικό αυτοστερεότυπο για να καταφανούν τα αρνητικά χαρακτηριστικά της άλλης ομάδας. Άλλες φόρες γίνεται το αντίθετο, δηλαδή δημιουργείται ένα θετικό ετεροστερεότυπο για να παρουσιαστούν αρνητικά χαρακτηριστικά της δικής μας ομάδας. Όταν ο όρος στερεότυπο χρησιμοποιείται για να αποδώσει προκαταλήψεις οι οποίες αναφέρονται σε έθνη, τότε μιλάμε για εθνικό στερεότυπο. Παραδείγματος χάρη, οι Γιαπωνέζοι είναι εργατικοί, οι Ιταλοί είναι θερμοί, οι Γερμανοί είναι μεθοδικοί, κ.α. Η διαμόρφωση των εθνικών στερεοτύπων εδράζεται σε τρεις κατηγορίες πληροφοριών:
α. τις πληροφορίες που βασίζονται στην προσωπική εμπειρία του ανθρώπου και στις απευθείας επαφές του,

[100]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: M. B. Brewer, W. D. Crano, *Social Psychology*, WestPublishingCompany, London 1994.

[101] Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π.,σ.19.

Επίσης στην βιβλιογραφία για το στερεότυπο αναφέρονται οι εξής ορισμοί:

α. Το στερεότυπο είναι μια μονόπλευρη, υπερβολική και συνήθως προκατειλημμένη θεώρηση μιας ομάδας, φυλής ή τάξης ανθρώπων και συνήθως συνδέεται με το ρατσισμό και την προκατάληψη του φύλου. Τα στερεότυπα παρουσιάζουν συχνή αντίσταση στην αλλαγή ή στην διόρθωση, ακόμη και όταν υπάρχουν ενδείξεις που την αναιρούν, και αυτό γιατί δημιουργούν μια αίσθηση κοινωνικής αλληλεγγύης. (Πηγή: Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, BryanTurner,*Λεξικό Κοινωνιολογίας*, Πατάκη, Αθήνα 1987, σ. 325).

β. Το στερεότυπο είναι προκατασκευασμένο σχήμα αντίληψης ή σκέψης, που παρεμβάλλεται σαν ένα ψευδοπεριβάλλον ανάμεσα στην πραγματικότητα και την αντίληψη που προσπαθούμε να σχηματίσουμε για αυτήν, προκαλώντας απλοποιήσεις, γενικεύσεις και διαστρεβλώσεις, μέσα από εκλογικεύσεις, προκαταλήψεις κτλ. (Πηγή: Θανάσης Βασιλείου-Νικηφόρος Σταματάκης, *Λεξικό των επιστημών του ανθρώπου*, Gutenberg, Αθήνα 1992, σ. 349-350)

γ.Το στερεότυπο ορίζεται ως πεποίθηση που έχουν τα άτομα για τα χαρακτηριστικά των μελών των κοινωνικών ομάδων και αποτελεί γνωστική δομή ή αναπαράσταση που αποθηκεύεται στην μνήμη και κατόπιν ανασύρεται για να καθοδηγήσει τις αποκρίσεις των ατόμων προς τα μέλη των στερεοτυποποιημένων ομάδων. Το στερεότυπο είναι κοινή πεποίθηση για τα προσωπικά χαρακτηριστικά, συνήθως χαρακτηριστικά προσωπικότητας, αλλά συχνά και συμπεριφορές μιας ομάδας. (Πηγή: Στάμος Παπαστάμου, ο.π., σ.225).

β. τις πληροφορίες που προέρχονται από την ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει και καθορίζουν συμπεριφορές της ομάδας τις οποίες συμπεριφορές το άτομο μιμείται και υιοθετεί,
γ. τις πληροφορίες που αντλούνται από τα μέσα επικοινωνίαςόπως είναι τα βιβλία, η λογοτεχνία, τα μέσα μαζικής επικοινωνίας κτλ.

1.3.1. Σύντομη Επισκόπηση της Ιστορίας των Στερεοτύπων

Τα εθνικά στερεότυπα εμφανίζονται στην παγκόσμια λογοτεχνία σχεδόν από τα πρώτα βήματά της. Μορφές στερεοτύπων συναντάμε ήδη στα πανάρχαια χρόνια, στα ομηρικά έπη, όπου συχνά οι λαοί χωρίζονται σε πολιτισμένους και απολίτιστους. Ακόμα και σε επιστολή του Αποστόλου Παύλου υπάρχουν στερεότυπα για τους κατοίκους της Κρήτης: «Κρήτες αεί ψεύσται, κακά θηρία, γαστέρες αργαί».[102] Ένα ακόμα παράδειγμα από την αρχαία ελληνική γραμματεία απαντάται στον Ηρόδοτο. Ο Ηρόδοτος είναι εκείνος ο οποίος όρισε το «Ελληνικόν» με βάση το όμαιμο, το ομόθρησκο, το ομόγλωσσο και τα κοινά ήθη. Περιγράφοντας τα ήθη και έθιμα των Αιγυπτίων σημειώνει: *«Έρχομαι τώρα να μιλήσω εκτενέστερα για την Αίγυπτο, γιατί από κάθε άλλη χώρα αυτή έχει πολύ περισσότερα αξιοθαύμαστα πράγματα και έργα άξια να μνημονευτούν. Όχι μόνο ο ουρανός της Αιγύπτου είναι ξεχωριστός και ο Νείλος συμπεριφέρεται διαφορετικά από τους άλλους ποταμούς, αλλά και οι Αιγύπτιοι έχουν αντίθετες από τους υπόλοιπους ανθρώπους συνήθειες και έθιμα. Στην Αίγυπτο οι γυναίκες πηγαίνουν στην αγορά και ασχολούνται με το εμπόριο, ενώ οι άνδρες μένουν στο σπίτι και υφαίνουν. Υφαίνουν με το υφάδι προς τα κάτω, αντίθετα οι άλλοι λαοί το τοποθετούν προς τα πάνω. Τα φορτώματα οι άνδρες τα σηκώνουν επάνω στο κεφάλι τους, ενώ οι γυναίκες τα βάζουν στους ώμους τους. Οι γυναίκες ουρούν όρθιες και οι άνδρες καθιστοί. Για ν' αφοδεύσουν μπαίνουν στο σπίτι τους, αν και για να φάνε βγαίνουν έξω στους δρόμους, επειδή λένε ότι τα άχρηστα αλλά αναγκαία πράγματα πρέπει κάποιος να τα κάνει κρυφά, ενώ όσα δεν είναι άσχημα μπορεί να τα κάνει φανερά. Καμιά γυναίκα δεν επιτρέπεται να γίνει ιέρεια ούτε αρσενικού ούτε θηλυκού θεού. Μόνο άνδρες είναι ιερείς και για αρσενικούς και για θηλυκούς θεούς. Ο γιος δεν έχει καμιά υποχρέωση να συντηρεί τους γονείς του, αν δεν θέλει, αλλά η κόρη είναι υποχρεωμένη, κι αν ακόμα δεν θέλει. Ζουν μαζί με τα ζώα τους αντίθετα με όλους τους άλλους που ζουν χωριστά απ' αυτά. Ενώ πιάνουν ακόμα και την κοπριά και ζυμώνουν τον πηλό με τα χέρια τους, το ζυμάρι το δουλεύουν μόνο με τα πόδια τους... Όταν γράφουν ή κάνουν υπολογισμούς αντί να πηγαίνουν όπως οι Έλληνες από αριστερά προς τα δεξιά, οι Αιγύπτιοι πηγαίνουν από δεξιά προς τα αριστερά και μάλιστα επιμένουν ότι η δική τους είναι η σωστή μέθοδος ενώ η δική μας είναι αδέξια και άχαρη».*[103] Αυτό που υπερισχύει στην περιγραφή της Αιγύπτου είναι η δυαδική αντίθεση, η οποία μας προσφέρει την κλασική άποψη για τον «Άλλο» ως «ανεστραμμένο» σε σχέση με τον «Εαυτό». Όλα σχεδόν τα ήθη και τα έθιμα και οι συμπεριφορές των Αιγυπτίων περιγράφονται, κρίνονται και συγκρίνονται από τον Ηρόδοτο με εκείνα των Ελλήνων για να χαρακτηριστούν ως αντίθετα. Η εικόνα του «Άλλου» παρουσιάζεται ως αντίστροφη της εικόνας του «Εγώ». Οι άλλοι λαοί καταγράφονται και περιγράφονται με βάση τις αποκλίσεις των ηθών τους από τα ήθη

---

[102] Μτφρ. *«Οι Κρητικοί είναι πάντα ψεύτες, κακά θηρία, στομάχια που θέλουν να τρώνε πολύ χωρίς να εργάζονται»*, Αποστόλου Παύλου, Προς Τίτο Επιστολή, Κεφάλαιο Α, 12-13. (Πηγή: Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 26).

[103] Ηρόδοτος, *Ἱστορίαι* 2,35, *Ηροδότου Η ιστορία των Περσικών Πολέμων*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2005,(Μτφρ. Άγγελου Σ. Βλάχου) .

των αρχαίων Ελλήνων που θεωρούν τις δικές τους συμπεριφορές κανόνες, ενώ τα ήθη των Άλλων ως παράδοξες αποκλίσεις.[104]

Στα χρόνια του Μεσαίωνα υπάρχουν κατάλογοι όπου απαριθμούνται ιδιαίτερα εθνικά χαρακτηριστικά και γνωρίσματα για κάθε λαό καθώς και ειδικά λεξικά επιθέτων που παρέχουν στους λογοτέχνες τα προσήκοντα επίθετα για να συνοδευόσουν την λογοτεχνική τους μνεία στους διάφορους λαούς.

Μέχρι τα χρόνια του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού διατηρείται η βεβαιότητα ότι κάθε λαός έχει δικά του ξεχωριστά εθνικά γνωρίσματα και χαρακτηριστικά. Με τον Διαφωτισμό αρχίζει να ασκείται κριτική και να αμφισβητείται η ύπαρξη εθνικών στερεοτύπων. Ο Erasmus (1466-1536) αμφιβάλλει για την ύπαρξη των στερεοτύπων και ο Jean Bodin (1529-1596) εξηγεί τις διαφορές στα εθνικά χαρακτηριστικά των λαών δίνοντας βαρύτητα σε γεωγραφικές και κλιματικές συνθήκες. Ο Francis Bacon (1560-1620) εισηγείται την θεμελίωση ενός επιστημονικού κλάδου που θα επικεντρώνεται στην απάλειψη τέτοιων λανθασμένων απόψεων. Οι Γάλλοι εγκυκλοπαιδιστές αποδέχονται αυτές τις θέσεις. Με το πέρασμα του χρόνου αυξάνονται οι αμφισβητήσεις για την ύπαρξη αμετάβλητων εθνικών χαρακτηριστικών και στερεοτύπων, ωστόσο ακόμα και οι ίδιοι οι αμφισβητίες δυσκολεύονται να απαλλαγούν από αγκυλώσεις όπως π.χ. ο David Hume (1711-1776) ο οποίος στα έργα του αμφιβάλλει για την ύπαρξη των εθνικών στερεοτύπων, αλλά συνάμα δέχεται την ύπαρξη διακρίσεων ανάμεσα σε φυλές (η λευκή φυλή είναι ανώτερη της μαύρης). Με τον ίδιο τρόπο, ο Montesquieu (1689-1755) αναφερόμενος στους μαύρους γράφει: *«Δεν μπορεί να χωρέσει ο ανθρώπινος νους ότι ο Θεός, που είναι πάνσοφος, έβαλε μια ψυχή, κυρίως μια καλή ψυχή, σε ένα κατάμαυρο κορμί»*[105], ενώ ο Voltaire (1695-1778) αν και καταρχήν αρνείται τα εθνικά χαρακτηριστικά, ωστόσο στα έργα του παρατηρείται αντισημιτική διάθεση.Ομοίως, ο Immanuel Kant (1725-1804), αν και θεωρεί ότι τα εθνικά στερεότυπα είναι αποτέλεσμα που οφείλεται σε εσφαλμένες γενικεύσεις, παρόλα αυτά, χωρίζει τους λαούς της Ευρώπης σε κατηγορίες και προβάλλει την άποψη ότι υπάρχουν γενετικές διαφορές ανάμεσα στις διάφορες φυλές. Έτσι αν και ποτέ στην ζωή του δεν είχε συναντήσει μαύρους, στα έργα του εμφανίζεται βέβαιος ότι η μαύρη φυλή είναι κατώτερη. Επίσης θεωρείται ένας από τους θεμελιωτές του σύγχρονου αντισημιτισμού. Αρκετοί ποιητές και λογοτέχνες της εποχής του 18ου και 19ου αιώνα ασχολήθηκαν επίσης με το θέμα των στερεοτύπων. Σε αυτούς κατατάσσονται ο Lessing (1729-1781), ο Johann Herder (1745-1803), ο Goethe (1749-1832), ο Schiller (1759-1805), η Madame de Stael (1767-1817) και άλλοι. Αυτοί με το λογοτεχνικό τους έργο προώθησαν την γνωριμία και την κατανόηση ανάμεσα στους λαούς της Ευρώπης. Δεν πίστευαν στην ύπαρξη σαφών εθνικών χαρακτηριστικών και στερεοτύπων, όμως πολλές φορές, χωρίς να το θέλουν, είχαν συμβολή στην δημιουργία εθνικών στερεοτύπων. Μάλιστα επειδή ήταν εξαιρετικά δημοφιλείς συγγραφείς τα στερεότυπα που δημιούργησαν έγιναν πολύ ισχυρά και είχαν μακροχρόνια επιβίωση, αφού πολλοί μεταγενέστεροι λογοτέχνες τα αναπαρήγαγαν. Εδώ υπάρχει μια ακόμα απόδειξη ότι οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα δεν δημιουργούνται πάντα συνειδητά και από πρόθεση, αλλά μερικές φορές δημιουργούνται ακούσια. Από τους προαναφερθέντες λογοτέχνες στην ιστορική αναδρομή για τα στερεότυπα, σημαντικότερη συμμετοχή έχουν οι ακόλουθοι:

[104] Αντρέας Ανδρέου, «Ιστορίας Στερεότυπα», Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 196-198, 203.
[105] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ.149.

Ο Lessing ο οποίος θεωρεί ότι για να μην υποκύπτει κανείς στο λάθος των στερεοτύπων πρέπει να αποφεύγει τις γενικότητες. Πιστεύει ότι μόνο η οικονομική άνεση και η παιδεία θα βοηθήσουν στην απομάκρυνση προκαταλήψεων και στερεοτύπων. Ένα πρωτοποριακό χαρακτηριστικό του έργου του είναι ότι, θέλοντας να εργαστεί για την εξασθένηση των εθνικών στερεοτύπων, στην κωμωδία του *Die Juden* (1749), παρουσιάζει έναν Εβραίο που όχι μόνο δεν φέρει τα συνηθισμένα για τους Εβραίους αρνητικά στερεότυπα, αλλά αντίθετα είναι προικισμένος με πολλά προτερήματα.

Ο Schiller ο οποίος παρόλο που δέχεται ως αναπόδραστες τις προκαταλήψεις στο ανθρώπινο μυαλό, έχει την γνώμη ότι η λογοτεχνία πρέπει να αγωνιστεί για την δημιουργία ενός κόσμου χωρίς προκαταλήψεις και απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό είναι η ίδια η λογοτεχνία να αποτινάξει από πάνω της τις προκαταλήψεις. Αλλά με την άποψη αυτή διαφωνεί ο Goethe ο οποίος πιστεύει ότι οι προκαταλήψεις έχουν πολύ βαθιές ρίζες στον άνθρωπο.

Τομή στην ανάλυση των στερεοτύπων και των προκαταλήψεων γίνεται από τον Heinrich Heine (1797-1856) ο οποίος θεωρεί ότι τα στερεότυπα είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και ιστορικών παραγόντων. Άρα την ευθύνη για τα στερεότυπα την φέρει το κοινωνικό περιβάλλον. Επομένως για να γίνει αλλαγή ή κατάργηση των στερεοτύπων πρέπει να συντελεστεί μεταβολή των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών και δεν είναι αρκετή η αυτοκριτική του ατόμου και η παιδεία.

Ερμηνεία για τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις δίνουν στο έργο τους και οι Karl Marx (1818-1883) και Friedrich Engels (1820-1895). Υποστηρίζουν ότι τα εθνικά στερεότυπα και προκαταλήψεις σχετίζονται με τις κοινωνικές τάξεις και κυρίως με την άρχουσα τάξη η οποία συνδράμει και υποδαυλίζει την ανάπτυξη τους προκειμένου να προπαγανδίσει τα πολιτικο-οικονομικά της συμφέροντα.

Την περίοδο του Μεσοπόλεμου εμφανίζεται η θεωρία ότι υπάρχει ιδεολογικό υπόβαθρο πίσω από κάθε ανθρώπινη άποψη και ότι η ιδεολογία κάθε ανθρώπου βρίσκεται σε συνάρτηση με το κοινωνικό περιβάλλον του. Υποστηρίζεται δηλαδή ότι υπάρχει σχέση ιδεολογίας και κοινωνικής τάξης.

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι ερευνητές προσπάθησαν να εξηγήσουν τις αιτίες για τις οποίες εξαπλώθηκαν τόσο ευρέως ο αντισημιτισμός, η θεωρία της Άριας φυλής και γενικά η φασιστική προπαγάνδα. Εκτιμούν ότι στην βάση του φαινόμενου αυτού βρίσκονται προκαταλήψεις και στερεότυπα που πήραν μαζικό χαρακτήρα και όξυναν την αντίθεση «Εμείς» και οι «Άλλοι», οι εντός της ομάδας μας και οι εκτός της ομάδας/ξένοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3ο

3.1.ΕΙΚΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

3.1.1. Αντικείμενο της Συγκριτικής Στερεοτυπολογίας

Η Συγκριτική Στερεοτυπολογία ενδιαφέρεται για τις εθνικές εικόνες, μόνο εφόσον παρουσιάζονται στην περιοχή της λογοτεχνίας και με τον τρόπο που παρουσιάζονται μέσα στα λογοτεχνικά έργα. Δεν περιορίζεται σε απλή συγκέντρωση και καταγραφή του υλικού, αλλά συνεκτιμώντας τα κοινωνικά και ιστορικά πλαίσια, προσπαθεί να εξηγήσει τις μορφές εμφάνισης των εθνικών εικόνων στη λογοτεχνία, τη γένεση και την επίδραση τους στη λογοτεχνική παραγωγή και γενικότερα τη σχέση των εθνικών εικόνων με το πολιτικό γίγνεσθαι και την κοινωνική πραγματικότητα, με σκοπό να φωτίσει το ρόλο που παίζουν οι εθνικές ομάδες στην συνύπαρξη των διαφόρων πολιτισμών.

Οι εικόνες οι οποίες βρίσκονται στα λογοτεχνικά κείμενα, είναι άμεσα συνδεδεμένες με τις εθνικές ταυτότητες. Έχουν γίνει εκτενείς αναφορές στην παγκόσμια λογοτεχνία σχετικά με το θέμα της ταυτότητας και τον εθνικισμό. Ο Thomas Scheff θεωρεί ότι η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας επηρεάζεται από το δίλημμα ανάμεσα στα αισθήματα της ντροπής ή της υπερηφάνειας.Οι άνθρωποι όταν αισθανθούν ότι υποτιμούνται, απελπίζονται και καταφεύγουν στις φανταστικές κοινότητες τις οποίες προτιμούν από τις πραγματικές. Η ντροπή ή η υπερηφάνεια που αισθάνεται η κοινωνία είναι ένας σημαντικός παράγοντας στην διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας. Η λογοτεχνία έχει ένα μεγάλο και σημαντικό ρόλο στην αύξηση του αισθήματος ντροπής ή υπερηφάνειας.

3.1.2. Στόχος της Εικονολογικής Ανάλυσης

Στόχος της εικονολογικής ανάλυσης είναι να ανακαλυφθεί ο μηχανισμός και οι συμβολισμοί της εικόνας του Άλλου και όχι να διαπιστωθεί αν η εικόνα του Άλλου μέσα στο λογοτεχνικό έργο ταιριάζει με την πραγματική εικόνα του Άλλου. Σκοπός δηλαδή της εικονολογικής έρευνας δεν είναι η απλή καταγραφή των εικόνων, αλλά η ανάλυση τους, η επισήμανση των ιδιοτήτων που δίνονται σε αυτές τις εθνικές εικόνες, η κατανόηση του τρόπου δημιουργίας τους και η εξακρίβωση της επίδρασης που ασκούν στην διεθνή λογοτεχνική παραγωγή και σε κάθε μορφή συνάντησης των πολιτισμών. Με την έννοια αυτή η συγκριτική στερεοτυπολογία δεν ασχολείται με το περιεχόμενο της εθνικής εικόνας αυτό καθαυτό, αλλά με τις διαδρομές γένεσης της και τους μηχανισμούς της λειτουργίας της. Ακόμα αντικείμενο του μελετητή είναι ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί και εκμεταλλεύεται τις εθνικές εικόνες, ώστε να διαμορφώσει μέσα στο έργο του συνθήκες προβολής των απόψεων του συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στη διατήρηση ή στην ανατροπή των στερεοτύπων, στην αλλαγή ή συντήρηση της εικόνας του Άλλου και της στάσης απέναντι στον Άλλον. Όταν πραγματοποιείται εικονολογική ανάλυση ενός κειμένου, η λογοτεχνική αξία του κειμένου περνάει σε δεύτερη μοίρα. Περισσότερο το κείμενο αντιμετωπίζεται ως μαρτυρία για τον Άλλο και λιγότερο ως λογοτεχνικό κείμενο. Μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στο ιδεολογικό κοινωνικό πολιτικό πλαίσιο και λιγότερη στο αισθητικό. Επίσης δεν έχει σημασία για την εικονολογική ανάλυση αν τα αφηγούμενα γεγονότα έγιναν με τον τρόπο που τα παρουσιάζει ο συγγραφέας. Σημασία δίνεται στο πώς ένα ιστορικό γεγονός μεταπλάθεται, μεταμορφώνεται, μυθοποιείται και επιδρά στον αναγνώστη με

θετικό ή αρνητικό τρόπο συμβάλλοντας στην διατήρηση παγιωμένων στερεοτύπων και παραδόσεων ή συντελώντας στην αποκαθήλωση τους.

3.1.3. Γενικότερες Συνθήκες και Ιδεολογία του Συγγραφέα

Τα κείμενα πρέπει πάντα να αναλύονται σε συσχέτιση με τις ιστορικές, τις κοινωνικές, τις πολιτικές και τις πολιτισμικές συνθήκες της κάθε εποχής και κατά συνέπεια τα θέματα δεν αντιστοιχούν σε μια μοναδική πραγματικότητα, αλλά στην εικόνα που έχει διαμορφώσει ο συγγραφέας για αυτήν την πραγματικότητα και που είναι αποτέλεσμα των αντιλήψεων της εποχής του. Το περιεχόμενο κάθε λογοτεχνικού έργου είναι συνάρτηση της εποχής κατά την οποία γράφεται και ο συγγραφέας επηρεάζεται τόσο από το ιστορικό πλαίσιο και την πολιτική κατάσταση, όσο από την αντίληψη για την αισθητική που επικρατεί σε κάθε εποχή. Εκτός από την εποχή, σημαντικό ρόλο στην κατασκευή των λογοτεχνικών εικόνων του Άλλου παίζει και η προσωπική ιδεολογία του συγγραφέα. Οι εικόνες που προβάλλονται στο έργο του επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τις κοινωνικές, τις ηθικές, τις πολιτικές, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του. Το λογοτεχνικό κείμενο διαμορφώνεται και συνδιαλέγεται με τα διαθέσημα υλικά της ιδεολογίας και της κουλτούρας μιας εποχής.[106] Έτσι όταν γράφεται ένα βιβλίο ο συγγραφέας επηρεασμένος από τις προσωπικές του απόψεις και αντιλήψεις, άμεσα ή έμμεσα, συνειδητά ή ασυνείδητα, γίνεται φορέας ιδεών και θέσεων. Σε μερικές περιπτώσεις ο συγγραφέας υπηρετεί ιδεολογικές σκοπιμότητες διαφορετικές από αυτές που νομίζει ότι υπηρετεί, δηλαδή είναι άλλες οι συνειδητές προθέσεις του και διαφορετικό το αποτέλεσμα που αποτυπώνεται στο έργο του. Συγκεφαλαιώνοντας, η λογοτεχνική παραγωγή είναι μια συλλογική αναπαράσταση η οποία *«αναπαριστά τους συλλογικούς κανόνες της κοινωνίας και την ιστορική εποχή στην οποία ανήκει»*.[107]

3.1.4. Ο Ρόλος του Αναγνώστη

Στην εικονολογική ανάλυση δεν ενδιαφέρει μόνο ο τρόπος με τον οποίο η εικόνα του Άλλου κατασκευάζεται και παρουσιάζεται από τον συγγραφέα, δεν ενδιαφέρεται δηλαδή το πώς λειτουργούν τα κείμενα αυτά καθαυτά, αλλά ενδιαφέρει και το πώς τα κείμενα αλληλεπιδρούν με τους αναγνώστες. Το πώς δηλαδή προσλαμβάνονται τα κείμενα από τους αναγνώστες με δεδομένες τις ιστορικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και ιδεολογικές καταβολές τους. Δηλαδή ο κάθε αναγνώστης διαβάζοντας ένα λογοτεχνικό έργο διαμορφώνει εικόνα για τον Άλλο, που αποτελεί την συνισταμένη αφενός στοιχείων που αντλούνται από το ανάγνωσμα και αφετέρου πληροφοριών, σκέψεων, κρίσεων, ιδεών και στερεοτυπικών κατασκευών που ενυπάρχουν εκ των προτέρων στον αναγνώστη και αφυπνίζονται κατά την πράξη της ανάγνωσης. Ο αναγνώστης, δηλαδή, δεν είναι παθητικός δέκτης και υποδοχέας του κειμένου, αλλά είναι αυτός που το νοηματοδοτεί.Μέσα στο λόγο του αφηγητή ουσιαστικά εμπεριέχεται ο λόγος του αναγνώστη και με τον τρόπο αυτό διαρθρώνεται η αφήγηση. Ο αναγνώστης είναι αυτός που καθορίζει τις επιλογές του αφηγητή, αφού όλη η προσπάθεια του αφηγητή κατατείνει στο να πείσει τον αναγνώστη για την αυθεντικότητα της αφήγησης. Ο ρόλος του αναγνώστη στην ερμηνεία του λογοτεχνικού κειμένου εξετάζεται από την «αναγνωστική θεωρία» ή αλλιώς «θεωρία της αναγνωστικής ανταπόκρισης», που αποτελεί αντικείμενο της λογοτεχνικής κριτικής.

---

[106] Γιάννης Παπαθεοδώρου, *Ρομαντικά Πεπρωμένα, Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ. 18.
[107] Ελένη Καρασαββίδου, ο.π., σ. 131.

3.1.5. Στερεοτυπικές Εθνικές Εικόνες και Αισθητική Αξία του Λογοτεχνικού Κειμένου

Αυτό το οποίο περιμένει και προσδοκά ο αναγνώστης ενός λογοτεχνικού έργου με εικόνες του Άλλου, είναι μια συνηθισμένη και τυπική παρουσίαση των παραδοσιακών στερεοτυπικών εικόνων που ανταποκρίνονται στις πεποιθήσεις που ο ίδιος ο αναγνώστης έχει διαμορφώσει. Από την άλλη πλευρά, συχνά οι λογοτέχνες για να εξασφαλίσουν την προτίμηση και την αγάπη του κοινού, αναπαράγουν τα κοινωνικά στερεότυπα για να βρίσκονται σε αρμονία με την κοινή γνώμη. Όταν όμως συμβαίνει αυτό, ο συγγραφέας αναμασά ψευδείς φήμες και διαδόσεις και καταδικάζει τους ήρωες των έργων του να μένουν καθηλωμένοι και να μην εξελίσσονται, οπότε ο ορίζοντας της προσδοκίας του αναγνώστη δεν μεγαλώνει και η αξία του κειμένου είναι περιορισμένη. Αντίθετα όταν τα εθνικά στερεότυπα παρουσιάζονται, σε ένα λογοτεχνικό έργο, αποδυναμωμένα ή με παραλλαγές από την παραδοσιακή μορφή τους, τότε η αισθητική αξία ενός κειμένου αυξάνεται, αφού μέσα από το κείμενο διευρύνονται οι ορίζοντες των προσδοκιών του αναγνώστη. Όταν δηλαδή το περιεχόμενο του κειμένου και οι εικόνες του Άλλου, που περιλαμβάνονται σε αυτό, βρίσκονται σε ρήξη με την πολιτισμική-κοινωνική και πνευματική κατάσταση της εποχής και οι συγγραφείς ασκούν απόξεση και υπονόμευση στην κυρίαρχη ιδεολογία, αποφεύγοντας τον εύκολο δρόμο της κολακείας και του χαϊδέματος των πεποιθήσεων του αναγνωστικού κοινού, τότε συντελείται μια πράξη κριτικής στάσης και δημιουργίας και αυξάνει το δυναμικό του έργου, καθώς αποδεσμεύεται από στερεοτυπικά και υφολογικά κλισέ. Πάντως οι περισσότεροι συγγραφείς επιλέγουν να συνταχτούν με την «μαζική κουλτούρα» (pop culture). Φιλοδοξούν να βρουν τον τρόπο να επικοινωνήσουν με το «μεγάλο κοινό» και προτιμούν να συντονιστούν με τους «μέσους όρους»[108] και τα αυτονόητα της εποχής τους. Αποφεύγουν τις αποκλίσεις από αυτά που το κοινό τους περιμένει να διαβάσει στα βιβλία. Ακολουθώντας την μαζική κουλτούρα επιδιώκουν να γίνουν αρεστοί στους αναγνώστες, εφοδιάζοντας τους με αναγνώσματα εύπεπτα και οικεία που ανταποκρίνονται σε αυτά τα οποία είναι προετοιμασμένοι και έτοιμοι να καταναλώσουν, έχοντας εκπαιδευτεί από το σχολείο, την οικογένεια και το περιβάλλον τους.

3.2.ΕΘΝΙΚΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΣΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΕΡΓΟ

3.2.1. Παρουσία Στερεοτύπων και Εθνικών Εικόνων

Η λογοτεχνική θεωρία αντιλαμβάνεται την λογοτεχνία, όχι ως μίμηση της πραγματικότητας αλλά ως αναπαράστασή της. Με την έννοια αυτή, τα λογοτεχνικά έργα λειτουργούν σαν ένα είδος αναπαράστασης της πραγματικότητας. Μέσω αυτής της αναπαράστασης, οι συγγραφείς αλλά και οι αναγνώστες, επεξεργάζονται την πραγματικότητα και την διαδίδουν. Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται και η αναπαράσταση του Άλλου και η διαμόρφωση της ταυτότητας του καθώς είναι κοινό σημείο για τους περισσότερους σύγχρονους θεωρητικούς ότι η ταυτότητα είναι κατασκευή και όχι φυσική οντότητα.

[108] Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο.π., σ. 400.

Κάθε φορά που σε ένα λογοτεχνικό κείμενο εμφανίζεται η εικόνα ενός Άλλου δεν μπορεί να εκληφθεί άμεσα ως εθνικό στερεότυπο. Η εικόνα του Άλλου δεν ταυτίζεται αυτόματα με το στερεότυπο, αλλά είναι πιθανό να το αναπαράγει πιστά, οπότε και είναι στερεοτυπική. Είναι όμως επίσης πιθανό ένα κείμενο να προβάλλει εικόνες του Άλλου που να αποκλίνουν από τις δεδομένες στερεοτυπικές κατασκευές. Το αν μια εικόνα είναι ή όχι στερεοτυπική συμπεραίνεται από το αν υπάρχουν πολλές αντίστοιχες και παρόμοιες εικόνες σε άλλα λογοτεχνικά κείμενα ή από το αν η εικόνα του λογοτεχνικού κειμένου συνάδει με προϋπάρχοντα στερεότυπα που υφίστανται στην κοινωνία. Δηλαδή, αναγόρευση ενός χαρακτηριστικού σε στερεοτυπικό πραγματοποιείται μόνο αν το χαρακτηριστικό αυτό θεωρείται στην ομάδα του συγγραφέα ή του κοινού του ως τυπικό για μια συγκεκριμένη εθνική ομάδα. Λόγου χάρη η απόδειξη ότι στην ελληνική παιδική λογοτεχνία οι εικόνες του Τούρκου είναι προφανώς στερεοτυπικές, προκύπτει από το γεγονός ότι συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους Τούρκους, επαναλαμβάνονται κατά συρροή σε κείμενα διαφορετικών εποχών, συγγραφέων και θεματολογίας. Κατά αντιστοιχία, σημασία έχει και η ανάλυση της περίπτωσης να μην χρησιμοποιούνται εθνικά στερεότυπα σε ένα λογοτεχνικό κείμενο, παρόλο που η χρήση τους είναι αναμενόμενη, στον βαθμό που κάτι τέτοιο συνιστά συνειδητή επιλογή του συγγραφέα.

Όταν διαπιστώνεται η παρουσία εθνικών στερεοτύπων σε ένα λογοτεχνικό κείμενο, το επόμενο βήμα είναι να ερευνηθεί πώς εμφανίζονται, αν η χρησιμοποίηση τους από τον συγγραφέα είναι συνειδητή ή όχι, με ποιο σκοπό χρησιμοποιούνται στο ανάγνωσμα και αν έχουν κάποια ιδιαίτερη λειτουργία στο κείμενο. Για να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, σημασία έχει να είναι γνωστή η δύναμη των εθνικών στερεοτύπων που ενυπάρχουν στο αναγνωστικό κοινό, πριν ακόμα τα στερεότυπα αυτά γίνουν κτήμα της λογοτεχνίας καθώς και η προγενέστερη στάση του συγγραφέα, πριν την συγγραφή του συγκεκριμένου έργου, απέναντι στα ενδεχόμενα ποικίλα στερεότυπα του αναγνωστικού του κοινού.

3.2.2. Αιτία Εμφάνισης Εθνικών Στερεοτύπων-Προπαγανδιστική Σκοπιμότητα

Στο ερώτημα γιατί ένας συγγραφέας παρουσιάζει στο έργο του την εικόνα του Άλλου ή την εικόνα της ομάδας του Άλλου, η απάντηση μπορεί να καλύπτει ένα ευρύ φάσμα πιθανών περιπτώσεων. Υπάρχει έτσι η «αθώα», αδιάφορη περίπτωση, η παρουσία του Άλλου να είναι «κενή περιεχομένου» και η εικόνα του να χρησιμοποιείται απλώς για να προσδώσει ο συγγραφέας στο κείμενο του ένα στοιχείο εξωτισμού. Για παράδειγμα, το ανατολίτικο στοιχείο συχνά χρησιμοποιείται από τους λογοτέχνες για να δημιουργήσουν εξωτική ατμόσφαιρα. Κάποιες φορές, η ατμόσφαιρα αυτή είναι κυρίαρχη και κάποιες άλλες δευτερεύουσα. Τα εθνικά στερεότυπα που έχουν έντονο εξωτικό χαρακτήρα αποτελούν πάντα γοητευτικά και ελκυστικά μοτίβα τόσο για τους συγγραφείς όσο για τους αναγνώστες. Μερικές φορές ο οριενταλισμός χρησιμοποιείται ως διάκοσμος για να προβληθούν εικόνες του ανατολικού πολιτισμού, να αντιπαραβληθούν με τον δυτικό πολιτισμό και έτσι να τονιστεί η αντίθεση της Ανατολής με την Δύση (περιγραφές σαράι-παλατιών, χαρεμιών, χαμάμ). Στην περίπτωση αυτή η προβολή ενός «φολκλορικού Άλλου» έχει ως σκοπό να καταδείξει την πολιτιστική ανωτερότητα της Δύσης. Το «εξωτικό» πορτρέτο για το Σουλτάνο, το παλάτι, το χαρέμι, τους γενίτσαρους, τις αγορές, τα σκλαβοπάζαρα και τα καφενεία διατηρείται μέχρι τις μέρες μας. Η Ευρώπη και η Αμερική προκειμένου να περιγράψει τις μη δυτικές κοινωνίες επικεντρώνεται περισσότερο σε θέματα βίας, ερωτισμού και

δεσποτισμού, τα οποία αναδεικνύονται σε ένα είδος «κώδικα» για την κατανόηση των Οθωμανών. «Ανατολίτικα» στερεότυπα όπως τα μυστηριώδη σοκάκια, η φιληδονία των ανδρών της Ανατολής, τα νάζια των γυναικών της, τα αμύθητα πλούτη του Σουλτάνου, παραμένουν ζωντανά στο μυαλό των Δυτικών και οδηγούν σε αυτό που ο Said ονομάζει «Οριενταλοποιήση της Ανατολής»: η Ανατολή μυθιστορηματοποιείται και γίνεται ένα πιο «εξωτικό» μέρος απ' ό,τι είναι στην πραγματικότητα.[109]

Υπάρχει όμως και η περίπτωση τα εθνικά στερεότυπα να υπεισέρχονται σε συγκεκριμένες στιγμές του κειμένου, για να εξυπηρετήσει ο συγγραφέας συνειδητά προκαθορισμένους προπαγανδιστικούς σκοπούς. Στην τελευταία περίπτωση προτάσσεται η αντιθετική λειτουργία των εθνικών στερεοτύπων τα οποία χρησιμοποιούνται για την εμπέδωση των διαφορών της μιας ομάδας από την άλλη και την αλληλοπεριχαράκωσή τους. Στην λογοτεχνία προπαγανδιστικό θεωρείται ένα έργο, όταν οι σκοποί του συγγραφέα στοχεύουν στην εξυπηρέτηση εξωλογοτεχνικών επιδιώξεων, ενώ συνάμα είναι εμφανής η προσπάθεια του συγγραφέα να διεγείρει στο αναγνωστικό κοινό του αίσθημα υπεροχής και ανωτερότητας για την δική του ομάδα παράλληλα με αίσθημα εχθρότητας και κατωτερότητας για την ομάδα του Άλλου, και ταυτόχρονα ο συγγραφέας προβαίνει σε σκόπιμη αποσιώπηση πληροφοριών, γνώσεων και στοιχείων που η γνωστοποίηση τους θα υπονόμευε την προσπάθεια να δημιουργηθεί αρνητική εικόνα για τον Άλλο.[110] Από αισθητικής απόψεως, τέτοιου χαρακτήρα κείμενα, ιδιαίτερα μάλιστα όταν παράγονται από λιγότερο ικανούς συγγραφείς, χαρακτηρίζονται από το μελοδραματικό ύφος, την σχηματοποίηση των χαρακτήρων, τον απόλυτο διαχωρισμό των ηρώων σε «καλούς» και «κακούς», την απλουστευτική, μανιχαϊστική διάκριση των εμπλεκομένων σε ρόλους θυμάτων και θυτών, την έμφαση σε περιγραφές εξωτερικών, συνήθως φριχτών γεγονότων, την χρήση υπερβολικών επιθετικών προσδιορισμών με μεγάλη συχνότητα, την απουσία βαθύτερου και ουσιαστικότερου προβληματισμού και την αφελή, χοντροκομμένη και ρηχή προπαγάνδα, εθνικιστικού ή θρησκευτικού χαρακτήρα. Μια μορφή προπαγάνδας αποτελεί και το «αγιογραφικό» διήγημα ή μυθιστόρημα στο οποίο εξιδανικεύονται και ηρωοποιούνται τα πρόσωπα των πρωταγωνιστών. Στα αφηγήματα αυτά σχεδόν πάντα η οργάνωση της αφήγησης γίνεται χρονικά και όχι θεματικά. Στην εξιστόρηση των γεγονότων ακολουθείται χρονολογική σειρά και σχετίζονται με τον τρόπο αυτό το στοιχεία που δεν τα συνδέει εσωτερική θεματική ενότητα. Η δημιουργία της χρονικής συνέχειας επιτυγχάνεται με την συχνή χρήση χρονικών προσδιορισμών (λόγου χάρη: «τότε», «την άλλη μέρα», «το ίδιο βράδυ»). Το «αγιογραφικό» αφήγημα στην πλειονότητα των περιπτώσεων αφορά υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα.

3.2.3. Χρήση Εθνικών Στερεοτύπων και Αισθητική Σημασία της Παρουσίας τους

Στο ερώτημα πώς χρησιμοποιεί τα εθνικά στερεότυπα ο συγγραφέας, ξανά η απάντηση μπορεί να καλύψει ένα μεγάλο πεδίο περιπτώσεων, που περιλαμβάνει από την μια πλευρά την περίπτωση τα εθνικά στερεότυπα και οι εικόνες του Άλλου να παραμένουν «κενά» και «αδρανή» στοιχεία του κειμένου αποτελώντας απλώς το σκηνικό όπου διαδραματίζεται η υπόθεση και από την άλλη πλευρά την περίπτωση τα εθνικά στερεότυπα να είναι τα θεμέλια του βασικού θέματος του λογοτεχνικού έργου, να το στηρίζουν και να το ενδυναμώνουν. Με άλλα λόγια, ο συγγραφέας είναι πιθανό να αναφέρεται απλώς στα εθνικά στερεότυπα, να τα αγνοεί ηθελημένα, να τα αντικρούει, να τα παρουσιάζει ως βασικό του θέμα, ή απλώς ως σκηνικό για την δράση,

[109] İbrahimKalın, ο.π.,σ. 153, 182.
[110] Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 87- 88.

να οικοδομεί ολόκληρο το έργο του πάνω σε αυτά, να τα ειρωνεύεται και να τα περιπαίζει, να μην τα χρησιμοποιεί προκειμένου να αντιταχθεί στις προσδοκίες του αναγνώστη ο οποίος τα αναμένει, επιδιώκοντας να τον θέσει σε προβληματισμό ή να συνδυάζει κάποιες από τις παραπάνω περιπτώσεις. Όσον αφορά την σπουδαιότητα της παρουσίας και λειτουργίας των εθνικών στερεοτύπων και των εικόνων του Άλλου, από πλευράς της αισθητικής τους σημασίας και της συμβολής τους στην αισθητική αξιολόγηση του λογοτεχνικού έργου, επισημαίνεται ότι η παρουσία εθνικών στερεοτύπων και εθνικών εικόνων του Άλλου σε ένα έργο της λογοτεχνίας δεν αποτελεί πάντα σημαντικό αισθητικό στοιχείο του κειμένου. Ωστόσο υπάρχουν φορές που η αισθητική λειτουργία του εθνικού στερεοτύπου και της εικόνας του Άλλου είναι ιδιαίτερα έντονη σε τέτοιο βαθμό, ώστε να αποτελεί βασικό κριτήριο για την αξιολόγηση του ίδιου του έργου. Κατά συνέπεια τα εθνικά στερεότυπα που εμφανίζονται στα λογοτεχνικά κείμενα μπορούν να ταξινομηθούν σε εκείνα που έχουν μόνο κοινωνιολογική σημασία και σε εκείνα που συνεισφέρουν στην αισθητική δυναμική του έργου.

3.2.4. Διαδικασία Κατασκευής της Εικόνας του Άλλου

Στην κατασκευή της εικόνας του Άλλου στο χώρο της λογοτεχνίας ακολουθείται από τους συγγραφείς μια διαδικασία περίπλοκη με δύο κύριες φάσεις. Στην αρχή η εικόνα του Άλλου είναι ασαφής και ρευστή και εξαρτάται από τις ικανότητες του συγγραφέα και τις επιρροές της γενικότερης ατμόσφαιρας. Στην συνέχεια όμως η εικόνα του Άλλου γενικεύεται, γίνεται απλούστερη, μονιμότερη και τελικά καταλήγει να γίνει πολιτιστικό ή εθνικό στερεότυπο. Τα πρόσωπα των Άλλων τις περισσότερες φορές μένουν στάσιμα και οι χαρακτήρες τους ημιτελείς. Οι εικόνες του Άλλου όταν είναι αρνητικές τις περισσότερες φορές είναι προϊόντα των στερεοτύπων, ενώ όταν είναι θετικές είναι συνήθως αποτύπωση προσδοκιών και ευσεβών πόθων για το πραγματικό Άλλο.

Όταν η εικόνα του Άλλου είναι αφηρημένη, τότε είναι περισσότερο αρνητική. Σε λογοτεχνικά κείμενα όπου ο συγγραφέας δεν περιγράφει την προσωπική του ιστορία ή δεν περιγράφει περιστατικά των οποίων υπήρξε μάρτυρας, η αποστασιοποίηση από τα εθνικά στερεότυπα είναι δυσκολότερη. Όταν όμως ο Άλλος που παρουσιάζεται στο λογοτεχνικό έργο είναι συγκεκριμένος και δεν αποτελεί προϊόν της δημιουργικής φαντασίας του συγγραφέα, αλλά υπαρκτό πρόσωπο που η δράση του διαπλέχθηκε με την δράση του συγγραφέα, τότε ο χαρακτήρας του παρουσιάζεται πιο σύνθετος, πιο ολοκληρωμένος και επομένως πιο πειστικός. Στην περίπτωση αυτή η εικόνα του Άλλου είναι λιγότερο αρνητική.

3.2.5. Υπερβολικά Θετική Παρουσίαση της Εικόνας του Εθνικού Άλλου

Πολλές φορές γίνεται υπερτονισμός στην απόδοση όχι αρνητικών, αλλά θετικών χαρακτηριστικών στην εικόνα του Άλλου. Αυτό κάποτε οφείλεται στην υπερβολική, αλλά και αδέξια, προσπάθεια όχι ιδιαίτερα ικανών συγγραφέων να δημιουργήσουν θετική εικόνα για τον Άλλο, πιστεύοντας ότι υπηρετούν πολιτικές προσέγγισης με τους Άλλους και ανασκευής αρνητικών στερεοτύπων στην εικόνα των Άλλων. Σε άλλες περιπτώσεις οι συγγραφείς που υπερτονίζουν θετικά χαρακτηριστικά στην εικόνα των Άλλων εμφορούνται από πνεύμα ξενολατρίας και υποτίμησης της δικής τους εθνικής ταυτότητας, πασχίζουν να καταδείξουν με το έργο τους πόσο προηγμένοι είναι οι «Άλλοι» και πόσο υπανάπτυκτοι και κατώτεροι «Εμείς», υπερθεματίζοντας σε εθνική

αυτοπεριφρόνηση. Αυτό συχνά συναντιέται όταν περιγράφονται Άλλοι προερχόμενοι από χώρες που θεωρείται ότι έχουν υψηλότερο επίπεδο πολιτισμού, παιδείας, κρατικής οργάνωσης, τάξης και βιοτικού επιπέδου.

3.2.6. Παράλληλη και Συγκριτική Μελέτη Λογοτεχνικών Κειμένων

Σε μερικές περιπτώσεις υπάρχουν δύο ή περισσότερα διηγήματα διαφορετικών συγγραφέων, που αποτελούν ισάριθμες εκδοχές αφήγησης της ίδιας ιστορίας. Στην εικονολογική έρευνα, μεθοδολογικά είναι πολύ χρήσιμο να συγκρίνουμε και να εξετάζουμε κατ' αντιπαράσταση τα λογοτεχνήματα. Σε μερικές περιπτώσεις υπάρχουν δύο περισσότερο λογοτεχνικά έργα με παρεμφερή θέματα του ίδιου συγγραφέα. Συνήθως οι εικόνες του Άλλου που δημιουργεί ο συγγραφέας είναι παρόμοιες σε όλων των ειδών τα λογοτεχνικά του κείμενα (ιστορικά, ερωτικά, παιδικά). Κάποτε όμως επισημαίνονται αλλαγές. Είτε στις εικόνες του Άλλου ενδυναμώνονται τα στερεότυπα, είτε οι εικόνες του Άλλου αποδυναμώνονται από στερεότυπα. Στην μεθοδολογία της εικονολογικής έρευνας, ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνεξέταση των έργων, για να διαπιστωθεί η εξέλιξη στην δημιουργικότητα του συγγραφέα και η κίνηση του προς συντηρητικότερες ή επαναστατικότερες δομές.

Η έρευνα των εθνικών εικόνων θα πρέπει να γίνεται προσπάθεια να πραγματοποιείται υπό μια υπερεθνική σκοπιά. Θα πρέπει δηλαδή ο ερευνητής να ανυψώνεται πάνω από τον εθνικό χώρο είτε του αφηγητή/παρατηρητή είτε του Άλλου/παρατηρούμενου και να μην δείχνει εύνοια ή μεροληπτικότητα για κανένα από αυτούς τους δύο χώρους.
Όταν ο μελετητής έχει να εξετάσει εργασίες που διανύουν μεγάλα χρονικά διαστήματα, τότε είναι καλύτερο να εξετάζονται στην ίδια εργασία οι εικόνες που έχουν δύο έθνη μεταξύ τους, αφού στην ουσία δεν είναι παρά δύο όψεις του ίδιου νομίσματος δηλαδή του προβλήματος των σχέσεων μεταξύ αυτών των δύο λαών. Η σύγχρονη αντίληψη της συγκριτικής έρευνας των εικόνων είναι ότι πρέπει με βάση πολυεθνικά και υπερεθνικά λογοτεχνικά-κοινωνικά-ιστορικά δεδομένα, να εξετάζονται κάτω από τουλάχιστον διπλή προοπτική, η αμφίδρομη ή πολύδρομη σχέση και επίδραση δύο ή περισσότερων λογοτεχνιών, να εξετάζεται δηλαδή η παραγωγή και η εξέλιξη της εικόνας της άλλης χώρας στην λογοτεχνία, η γένεση και η επίδραση αυτής της εικόνας στα λογοτεχνικά-κοινωνικά-ιστορικά πλαίσια όχι μόνο της χώρας στην οποία αναφέρεται η εικόνα αλλά και της χώρας ή των χωρών που την φέρουν.[111] Ωστόσο από άλλους μελετητές δεν κρίνεται απαραίτητος όρος η σύγκριση των εικόνων δύο εθνικών λογοτεχνιών, δηλαδή δεν δίνεται μεγάλη έμφαση στη συγκριτική πλευρά της μελέτης.[112]

3.3.ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ

3.3.1. Εμπειρικά Θεμελιωμένη Θεωρία (Grounded Theory)

Στην συλλογή του υλικού, στην κατηγοριοποίηση του και γενικότερα στην διάρθρωση της διατριβής, εφαρμόστηκαν οι αρχές που διέπουν την εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία(grounded theory). Αυτήείναι μια γενική μεθοδολογία που η ιδιομορφία της συνιστάται στο ότι ο ερευνητής βασισμένος στα δεδομένα που συγκεντρώνονται και αναλύονται, προχωράει στη ανάπτυξη της θεωρίας. Η θεωρία αναπτύσσεται μέσα από την διαδικασία της συνεχούς αλληλεπίδρασης των δεδομένων που συλλέγονται και της

[111] Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 75-76.
[112]Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 241.

ανάλυσης των δεδομένων αυτών. Η εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία υποδεικνύει ότι δεν πρέπει να υπάρχουν προκαθορισμένες κατηγορίες όταν γίνεται ταξινόμηση σε κατηγορίες του υλικού. Επίσης δεν πρέπει να ξεκινάει έρευνα με προδιατυπωμένα ερωτήματα ώστε να μην επηρεάζεται και χειραγωγείται ο ερευνητής, αλλά να οδηγείται σε απαντήσεις και συμπεράσματα μέσα από την ανάλυση του υλικού. Συμφωνά δηλαδή με την εμπειρικά θεμελιωμένη θεωρία, ανάλυση και ταξινόμηση συμβαδίζουν όταν γίνεται κατηγοριοποίηση. Ακολουθώντας αυτήν την μέθοδο κατηγοριοποίησης, η ένταξη των κειμένων γίνεται σε κατηγορίες που δεν ήταν από πριν καθορισμένες αλλά σχηματοποιήθηκαν μετά την ανάλυση των κειμένων, οπότε κατηγοριοποίηση και ανάλυση στην ουσία προκύπτουν παράλληλα. Παραφράζοντας λοιπόν τον γνωστό στίχο του Ισπανού ποιητή Αντόνιο Ματσάδο,σύμφωνα με την *grounded theory,* για τον ερευνητή *«δεν υπάρχει δρόμος,τον δρόμο τον φτιάχνεις προχωρώντας».*

3.3.2. Μεθοδολογία της Εικονολογικής Ανάλυσης

Η μεθοδολογία της εικονολογικής ανάλυσης θεμελιώθηκε από τον καθηγητή της Συγκριτικής Γραμματολογίας στο πανεπιστήμιο της Σορβόννης Daniel-Henri Pageaux ο οποίος εφάρμοσε την μεθοδολογία αυτή στην μελέτη των ισπανογαλλικών σχέσεων στην λογοτεχνία. Στην Ελλάδα την μεθοδολογική πρόταση του Pageaux υιοθετεί η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου και την εξελίσσει. Στην διατριβή ακολουθείται σε γενικές γραμμές η προσέγγιση της Φ. Αμπατζοπούλου. Ωστόσο δεν γίνεται πιστή εφαρμογή της, αλλά προσαρμόζεται στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες του θέματος. Άλλωστε, η ίδια η Αμπατζοπούλου σημειώνει:*«Η μέθοδος αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο στην εικονολογική έρευνα, εμπλουτισμένη ή απλοποιημένη, ανάλογα με τις προσωπικές επιλογές του χρήστη, τον επιστημονικό και ερευνητικό του προσανατολισμό και την ευαισθητοποίηση του σε ζητήματα όπως η ξενοφοβία, ο ρατσισμός αλλά και σε ζητήματα καθαρά λογοτεχνικού χαρακτήρα, όπως η πρωτοτυπία του λογοτεχνικού κειμένου».*[113]

Η εικονολογική ανάλυση βασίζεται στην «εκ του σύνεγγυς ανάγνωση του κειμένου σε λεκτικό και θεματικό επίπεδο». Ο στόχος είναι να εξεταστεί πώς γίνεται η κατασκευή την ετερότητας μέσα από την χρήση λέξεων και μοτίβων. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός πρέπει η ανάγνωση του κειμένου να είναι ενδελεχής και διπλή, δηλαδή αφενός στον άξονα της αφηγηματικής λειτουργίας και των χρονικών ακολουθιών της δράσης και αφετέρου στον άξονα των μεταφορών, των συμβολισμών και των μύθων που διαπερνούν το κείμενο. Η εικονολογική ανάλυση πρέπει να ακολουθεί μια εξελικτική, συγκεκριμένη και οργανωμένη σε βήματα πορεία που εξετάζει την οργάνωση του κειμένου σε διάφορα επίπεδα, με κυριότερα τρία: Το επίπεδο των λέξεων, το επίπεδο των ιεραρχήσεων και το επίπεδο του «σεναρίου».

Στο πρώτο επίπεδο εντοπίζονται οι λέξεις και τα λεκτικά σχήματα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας για να σχηματίσει την εικόνα του Άλλου. Μέσω των λέξεων μεταφέρεται το μήνυμα από τον συγγραφέα στον αναγνώστη. Τις περισσότερες φορές οι λέξεις φέρουν, ανάλογα με την χρήση τους, ένα φορτίο εννοιολογικό και σημασιολογικό που είναι κοινό για τον συγγραφέα και τον αναγνώστη. Οι λέξεις εξετάζονται στο πλαίσιο του δίπολου «Εγώ» και ο «Άλλος», «Εμείς» και οι «Άλλοι». Οι λέξεις λειτουργούν τόσο γλωσσικά όσο και συμβολικά και κατασκευάζουν τον χώρο του Άλλου. Η χρήση

[113]Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 258.

τους προξενεί στον αναγνώστη αντίδραση που προκαλεί την αποκωδικοποίηση του μηνύματος του συγγραφέα.

Αντικείμενο της εικονολογικής μελέτης είναι να επισημανθούν στο κείμενο λέξεις-κλειδιά και λέξεις-φαντάσματα, κυρίαρχες δηλαδή λέξεις με φαντασιακή βαρύτητα. Πολύ συχνά η επιλογή συγκεκριμένων λέξεων και φράσεων σηματοδοτεί την ύπαρξη στερεοτυπικών εικόνων. Μεγάλη σημασία για την εικονολογική έρευνα έχει η αποκρυπτογράφηση του μηχανισμού μέσω του οποίου γίνεται από τον συγγραφέα η επιλογή του λεξιλογίου που αναφέρεται στον Άλλο, δηλαδή τα ρήματα, τα ουσιαστικά και τα επίθετα που χρησιμοποιούνται για να διαμορφωθεί η εικόνα του Άλλου. Μελετώνται επίσης οι επαναλήψεις λέξεων που γίνονται για να τονιστούν τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά του Άλλου. Ακόμα εξετάζεται η παρουσία επεξηγηματικών σημειώσεων σχετικά με τον Άλλο που δημιουργεί στον αναγνώστη την αίσθηση ότι υπάρχουν άγνωστα στοιχεία που πρέπει να επεξηγηθούν και έτσι μεγαλώνει η απόσταση από τον Άλλο. Επίσης αναλύεται πώς η εμφάνιση ενός Άλλου σε ένα κείμενο συνοδεύεται από την χρήση ενός βασικού λεξιλογίου που αποτελεί το υπόβαθρο, προκειμένου να γίνει εκπομπή του μηνύματος ότι πρόκειται για «διαφορετικό» άτομο και να τονιστούν εκείνες οι συγκεκριμένες ιδιότητες του (μεταξύ όλων των χαρακτηριστικών του), που τον καθιστούν διαφορετικό από «Εμάς». Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως αναφέρει η Φ. Αμπατζοπούλου, από όλα τα χαρακτηριστικά μιας Οθωμανίδας γυναίκας οι συγγραφείς τονίζουν καιεπιλέγουν να την παρουσιάσουν ως *οδαλίσκη* και από όλα τα χαρακτηριστικά ενός Εβραίου οι συγγραφείς επιλέγουν να τον παρουσιάσουν ως *τοκογλύφο,* για να τονίσουν την ιδιότητα τους αυτή ως πυρήνα της διαφορετικότητας τους και ως στερεοτυπική εικόνα τους. Συχνά ο Άλλος στα λογοτεχνικά έργα «μιλάει» στην γλώσσα του και είτε υπάρχει μετάφραση σε επεξηγηματικές υποσημειώσεις είτε τα λόγια του μένουν αμετάφραστα. Η συχνότητα των ξένων λέξεων από την γλώσσα του Άλλου που παραμένουν αμετάφραστες είναι ένα ιδιαίτερα αξιοποιήσιμο στοιχείο για τον ερευνητή γιατί μέσω των λέξεων αυτών μεταφέρεται μια εντελώς ξένη πραγματικότητα και παρουσιάζεται ένα στοιχείο απόλυτης ετερότητας. Επίσης πολλές φορές χρησιμοποιούνται λέξεις, εκφράσεις και όροι της γλώσσας του Άλλου των οποίων η μετάφραση ενίοτε βρίσκεται σε γλωσσάριο στο τέλος του βιβλίου. Με την μέθοδο αυτή οι συγγραφείς τονίζουν την διαφορετικότητα και την ετερότητα του Άλλου, ορθώνοντας εμπόδια στην απρόσκοπτη επικοινωνία μαζί του.

Στο δεύτερο επίπεδο ενδιαφέρει η ιεράρχηση των σχέσεων μεταξύ του «Εγώ» και του «Άλλου», η παραγωγή του κειμένου και ο τρόπος που οργανώνονται οι διαπολιτισμικές σχέσεις. Εξετάζονται η οργάνωση του κειμένου, τα μοτίβα, οι δομές του κειμένου και η ποιότητα των σχέσεων και των συγκρούσεων ανάμεσα στο «Εγώ» και στον «Άλλο». Δηλαδή αναλύονται οι αντιθέσεις στο δίπολο Εγώ/αφηγητής/παρατηρητής - Άλλος/παρατηρούμενος ή, με άλλη διατύπωση, δική μας κουλτούρα-κουλτούρα του Άλλου. Στο επίπεδο αυτό αντικείμενο διερεύνησης είναι και ο προσδιορισμός των κύριων θεματικών ενοτήτων όπου βρίσκονται συγκεντρωμένα τα στοιχεία της εικόνας του Άλλου. Ένα άλλο πεδίο που αναλύεται είναι ο χώρος του Άλλου. Μελετάται «ο βαθμός μυθοποίησης του χώρου του Άλλου», ο τρόπος που οργανώνεται και οι αντιθέσεις με τον χώρο του «Εγώ». Εξετάζοντας το χώρο του Άλλου σε σχέση με τον χώρο του Εγώ, διαπιστώνονται οι αντιθέσεις που υπάρχουν στην περιγραφή του «οικείου» χώρου και του χώρου του «Άλλου», αποκρυπτογραφούνται τα στερεότυπα

και συμπεραίνεται σε ποιο βαθμό ο Άλλος είναι ευπρόσδεκτος ή περιθωριοποιημένος. Βασικές αντιθέσεις που ενδεχόμενα διαπιστώνονται είναι πόλη-εξοχή, ψηλό-χαμηλό, μακρινό-κοντινό, πλούσιο-φτωχό, καθαρό-βρώμικο, γειτονιά-μαχαλάς, ανατολή-δύση, βοράς-νότος, εκκλησία-τζαμί. Η περιγραφή του χώρου τουΆλλου είναι βασικός παράγοντες στην διαδικασία κατασκευής των στερεοτύπων, δηλαδή στην κατασκευή της ετερότητας. Μερικές φορές η περιγραφή του χώρου του Άλλου βρίθει αρνητικών στοιχείων των οποίων η επανάληψη και ο υπερτονισμός τα καθιστά στερεότυπα. Συχνά παραδείγματα τέτοιων αρνητικών αναφορών είναι το στοιχείο του ακάθαρτου, του βρώμικου και το στοιχείο της μυρωδιάς είτε του χώρου, είτε της κουζίνας, είτε των σωμάτων (η διαφορετική, ενοχλητική μυρωδιά του Άλλου είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των εικονοτυπικών κειμένων). Αντίστοιχα με τον χώρο, εξετάζεται και «ο βαθμός μυθοποίησης του ιστορικού και αφηγηματικού χρόνου» με την υπογράμμιση των ιστορικών ενδείξεων που δίνονται στο κείμενο. Ο χρόνος μπορεί να είναι είτε γραμμικός και αμετάκλητος, είτε κυκλικός και επαναλαμβανόμενος αποκλείοντας την εξέλιξη της εικόνας. Από πλευράς χρόνου οι στερεοτυπικές εικόνες είναι διαχρονικές και δεν μεταβάλλονται. Στο επίπεδο αυτό εξετάζονται όλα τα στοιχεία τα οποία συγκροτούν την ετερότητα και διαχωρίζουν με σαφήνεια, τη διάκριση ανάμεσα στο «Εγώ» και στον «Άλλο». Τέτοια στοιχεία είναι: η εξωτερική εμφάνιση, η μόρφωση, το επάγγελμα, τα χαρακτηριστικά του άλλου, ο τρόπος ομιλίας του, οι χειρονομίες του, το βλέμμα του, η ενδυμασία του[114] και ό,τι άλλο οριοθετεί τη διάκριση ανάμεσα στο «Εγώ» και στον «Άλλο». Σημαντικό είναι να εξεταστεί το σύστημα των επιθετικών προσδιορισμών που υπογραμμίζουν την ετερότητα μέσα από αντιθετικά ζεύγη. Τέτοια ζεύγη είναιπρωτόγονο/πολιτισμένο, βάρβαρο/καλλιεργημένο, πολεμοχαρής/φιλειρηνικός, μορφωμένος/αμόρφωτος, ευγενικός/άξεστος.Η εικονολογική ανάλυση των στοιχείων αυτών δεν αποσκοπεί στην απλή καταγραφή τους αλλά έχει στόχο την μελέτη της διαδικασίας επιλογής τους από τον συγγραφέα και την διακρίβωση της κοινωνικής και πολιτισμικής σημασίας που έχουν στη σύνθεση της εικόνας του Άλλου. Διότι ο συγγραφέας για να οικοδομήσει την εικόνα του Άλλου δεν αντιγράφει την περιγραφή ενός πραγματικού Άλλου, αλλά από το σύνολο των χαρακτηριστικών του Άλλου, επιλέγει μερικά χαρακτηριστικά που θεωρεί κατάλληλα για να αξιοποιηθούν. Ο μηχανισμός με βάση τον οποίο επιλέγονται, από τον συγγραφέα, κάποια χαρακτηριστικά του Άλλου και αποκλείονται άλλα χαρακτηριστικά, αποτελεί αντικείμενο της εικονολογικής ανάλυσης. Σημαντικό είναι να γίνεται καταγραφή όχι μόνο αυτών που επισημαίνει ο συγγραφέας περιγράφοντας τον Άλλο, αλλά κάθε χαρακτηριστικού που αποσιωπάται, είτε ηθελημένα είτε ακούσια και δεν συμπεριλαμβάνεται στην εικόνα του Άλλου, όπως και κάθε στοιχείου το οποίο ο συγγραφέας υπαινίσσεται, αποφεύγοντας να αναφέρει ρητά. Άλλωστε *«πέρα από το αμιγώς κείμενο έχει ιδιαίτερη σημασία και το περικείμενο. Δηλαδή στοιχεία και πληροφορίες έξω από το κείμενο, που συγκροτούν το πεδίο της κοινωνικής εμπειρίας του λογοτέχνη, στοιχεία που δεν γράφονται ως έχουν, αλλά εννοούνται».*[115]

Στο τρίτο επίπεδο ερευνάται πώς το στερεότυπο μέσα από την αφήγηση και την εικονοποίηση μετατρέπεται σε ένα είδος κινηματογραφικού σεναρίου, δηλαδή πώς

[114] Όπως σημειώνει ο Gérard Noiriel στο άρθρο *Πώς μπορεί να αναγνωριστεί ένα ξένος*, η εξωτερική εμφάνιση (φυσική εμφάνιση, τρόποι, ντύσιμο) αποτελεί σημαντικό στοιχείο αναγνώρισης του Άλλου και μέχρι τον 19ο αιώνα ήταν το κυριότερο κριτήριο. (Πηγή:Gérard Noiriel, «Πώς μπορεί να αναγνωριστεί ένας ξένος», *Σύγχρονά Θέματα* τχ.54, Αθήνα 1995)

[115]Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Αθήνα 1998, σ.253.

δημιουργούνται αναλογίες ανάμεσα στην λογοτεχνική εικόνα και στην κινηματογραφική εικόνα. Οι λογοτεχνικές εικόνες αλληλοδιαδέχονται η μια την άλλη και μορφοποιούνται σε μοτίβα που διατρέχουν τις σκηνές του έργου. Λέξεις και σχέσεις στο κείμενο διαπλέκονται και δημιουργούν το σενάριο, που κάποιες φορές γίνεται η αρχή ενός μύθου. Το σενάριο στηρίζεται σε πολιτισμικούς μύθους οι οποίοι ερμηνεύουν την καταγωγή μιας κοινότητας και εξασφαλίζουν την λειτουργία της. Απλουστεύοντας, μπορεί να θεωρηθεί ότι με τον όρο σενάριο εννοείται η υπόθεση του λογοτεχνικού έργου και ο τρόπος εξέλιξης της. Από την σκοπιά αυτή στο επίπεδο αυτό εξετάζονται η καθημερινότητα, οι δράσεις, τα συναισθήματα, η ψυχική κατάσταση, οι συμπεριφορές, τα έθιμα, οι ιδέες και οι συνήθειες των «Άλλων» σε σχέση με «Εμάς» καθώς και το αν συνάπτονται ή όχι σχέσεις και τι είδους σχέσεις ανάμεσα στους «Άλλους» και σε «Εμάς». Για παράδειγμα: συμβιώνουν, συζητούν, γίνονται φίλοι, διασκεδάζουν μαζί, έχουν εργασιακές σχέσεις, πολεμούν, ερωτεύονται; Όταν συναντιούνται, οι συναντήσεις γίνονται σε δημόσιο ή ιδιωτικό χώρο; Ο ένας επισκέπτεται το σπίτι του Άλλου; Πρόκειται για δύο κοινότητες που ζούνε μαζί και χωριστά συμβιώνοντας σαν «αντίδικοι σε μια καταναγκαστική συμβίωση» ή πρόκειται για δύο κοινότητες που έχουν κοινή ζωή, κοινές τύχες, κοινά όνειρα; Στην διάρκεια της αφήγησης οι δύο ομάδες παραμένουν ξένα στοιχεία ή, στο τέλος, το αμάλγαμα γίνεται κράμα; Ένα από τα πιο συνηθισμένα μοτίβα που παρατηρείται όταν οι συγγραφείς αναφέρονται στην συμβίωση με τους Άλλους που διακόπηκε απότομα είναι και το μοτίβο της νοσταλγίας του «χαμένου παραδείσου», δηλαδή ο εξωραϊσμός και η εξιδανίκευση της κοινής διαβίωσης που υπήρχε πριν την βίαιη διακοπή και η γλυκιά ανάμνησή και αναπόλησή της.

3.3.3. Άλλα Μεθοδολογικά Εργαλεία Ταξινόμησης του Περιεχομένου

Στην διατριβή χρησιμοποιήθηκαν και μεθοδολογικά εργαλεία και ιδέες που καθιερώθηκαν από σημαντικούς θεωρητικούς της λογοτεχνίας όπως η θεωρία της πρόσληψης που εισηγήθηκε ο Hans Robert Jauss, η έννοια της πολυφωνίας και της διαλογικότητας που διατύπωσε ο Mikhail Bakhtin και η αφηγηματολογία που παρουσίασε ο Gerard Genette, η οποία συνοπτικά παρατίθεται στην συνέχεια. Για την συνοπτική αυτή παρουσίαση χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές οι μελέτες της Άννας Τζούμα,[116]της Ευαγγελίας Φρυδάκη[117] και του Δημήτρη Τζιόβα[118]. Ο Genette ταξινομεί το περιεχόμενο ενός κειμένου χρησιμοποιώντας τρεις κατηγορίες που δανείζεται από την γραμματική του ρήματος: χρόνος, έγκλιση, φωνή.

Οχρόνος εξετάζει την σχέση που υπάρχει ανάμεσα στο πραγματικό χρόνο της ιστορίας, την φυσική σειρά των γεγονότων (πόσος χρόνος δηλαδή χρειάστηκε για να ολοκληρωθεί η ιστορία που αφηγείται ο συγγραφέας), και στο χρόνο της αφήγησης που μετριέται με βάση τον χρόνο που απαιτείται από τον αναγνώστη για την ανάγνωση της αφήγησης (πόσος χρόνος δηλαδή απαιτείται για να διαβάσει ο αναγνώστης το αφήγημα). Μελετάται δηλαδή ο χρόνος στον οποίον συμπυκνώνει ο συγγραφέας την ιστορία που αφηγείται. Οι σχέσεις ανάμεσα στους δύο αυτούς χρόνους εξετάζονται ως προς την ακολουθία/τάξη, τη διάρκεια και τη συχνότητα. Η τάξη αφορά την συσχέτιση ανάμεσα στο πώς διαρθρώνονται τα γεγονότα και στο πώς παρουσιάζονται. Ασχολείται δηλαδή με τους αναχρονισμούς στην σειρά παρουσίασης. Οι αναχρονισμοί

[116] Άννα Τζούμα, Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας τουG. Genette,Συμμετρία, Αθήνα 1997.

[117]Ευαγγελία Φρυδάκη,*Η Θεωρία της Λογοτεχνίας στην Πράξη της Διδασκαλίας,* Κριτική, Αθήνα 2003.

[118]Δημήτρης Τζιόβας, *Μετά την αισθητική*, Γνώση, Αθήνα 1987.

διακρίνονται σε αναλήψεις (αναδρομικές αναφορές) και προλήψεις (πρόωρες αναφορές σε μελλοντικά γεγονότα). Οι αναχρονισμοί διακρίνονται επίσης σε εσωτερικούς (που αναφέρονται σε γεγονότα που τοποθετούνται χρονικά στο διάστημα που καλύπτει η αφήγηση) και σε εξωτερικούς (αναφέρονται σε γεγονότα που διαδραματίζονται χρονικά πέρα από το διάστημα που καλύπτει η αφήγηση). Η διάρκεια αφορά την σχέση ανάμεσα στην πραγματική διάρκεια των γεγονότων στην ιστορία και την διάρκεια στην αφήγηση. Μελετάται δηλαδή ο ρυθμός της αφήγησης. Εντοπίζονται ανισοχρονίες στην αφηγηματική κίνηση απ' τις οποίες σημαντικότερες είναι η επιτάχυνση και η επιβράδυνση (ακραίες ανισοχρονίες είναι η περιγραφική παύση και η έλλειψη και ενδιάμεσες καταστάσεις είναι η περίληψη και η σκηνή). Η συχνότητα μελετά την αναλογία που υπάρχει ανάμεσα στον αριθμό εμφανίσεων ενός γεγονότος στην ιστορία και στον αριθμό εμφανίσεων του γεγονότος στην αφήγηση. Η συχνότητα συμβάλλει στον τονισμό ή όχι ενός γεγονότος και ρυθμίζει την σημασία του στην αφήγηση.

Η έγκλιση (τρόπος) εξετάζει την μέθοδο κατά την οποία οργανώνεται το υλικό της αφήγησης σε σχέση με την απόσταση που παίρνει ο συγγραφέας από αυτό και την οπτική γωνία/προοπτική υπό την οποία ο συγγραφέας παρατηρεί. Ως προς την απόσταση η οποία εξετάζει τον βαθμό στον οποίο η αφήγηση σχετίζεται με το λόγο του αφηγητή, ο Genette διακρίνει τρεις περιπτώσεις:

α. Μιμούμενος ή ευθύς ή αναφερόμενος λόγος. Στην περίπτωση αυτή δεν μεσολαβεί καθόλου αφηγητής στις σκηνές διαλόγου (μιλάει απευθείας ο ήρωας).

β. Αφηγηματοποιημένος ή διηγηματοποιημένος λόγος. Στην περίπτωση αυτή ο αφηγητής παρουσιάζει μέσα στην αφήγηση το λόγο όλων των άλλων.

γ. Μετατιθέμενος λόγος. Στην περίπτωση αυτή ο αφηγητής εισάγει τα λεγόμενα σε ένα δικό του λόγο και τα ερμηνεύει με δικό του τρόπο.

Από τις τρεις περιπτώσεις σε μικρότερη απόσταση από το αφηγηματικό υλικό βρίσκεται ο μιμούμενος λόγος, στην συνέχεια βρίσκεται ο μετατιθέμενος λόγος και πιο απομακρυσμένος από το υλικό είναι ο αφηγηματοποιημένος λόγος.

Η προοπτική ή εστίαση είναι η οπτική γωνία του προσώπου που μεταδίδει τα γεγονότα. Είναι δηλαδή τα μάτια του προσώπου με τα οποία ενημερώνεται ο αναγνώστης για την ιστορία. Αυτό που ερευνάται είναι το πόσα γνωρίζει ο αφηγητής σε σχέση με τον ήρωα. Διακρίνονται τρεις κατηγορίες εστίασης:

α. Μηδενική εστίαση (Χωρίς εστίαση). Σε αυτήν την περίπτωση ο αφηγητής γνωρίζει περισσότερα από τον ήρωα. Είναι παντογνώστης, βρίσκεται παντού, γνωρίζει τι συμβαίνει στον εξωτερικό κόσμο όλων των προσώπων του έργου και εισχωρεί με άνεση στην ψυχή τους, διερμηνεύοντας τα μύχια αισθήματα τους.

β. Εσωτερική εστίαση. Στην περίπτωση αυτή ο αφηγητής γνωρίζει όσα ακριβώς γνωρίζει ο ήρωας και ταυτίζεται μαζί του. Αν η αφήγηση βασίζεται στην οπτική γωνία μόνο ενός ήρωα τότε το εστιακό σημείο είναι σταθερό (σταθερή εστίαση). Μερικές φορές η εστίαση μεταβάλλεται διαρκώς (μεταβλητή εστίαση). Άλλες φορές το ίδιο γεγονός παρουσιάζεται από την οπτική γωνία πολλών διαφορετικών προσώπων (πολλαπλή εστίαση).

γ. Εξωτερική εστίαση. Στην περίπτωση αυτή ο αφηγητής γνωρίζει λιγότερο από τον ήρωα. Κατά συνέπεια απλώς παρακολουθεί τις κινήσεις των προσώπων της αφήγησης αλλά δεν μπορεί να εισχωρήσει στις σκέψεις και τα συναισθήματα τους.

Η φωνή, σύμφωνα με την θεωρία τουGenette, ερευνά την λειτουργία του αφηγητή. Στην κατηγορία της φωνής αναλύονται οι τρεις κύριες χρονικές σχέσεις ανάμεσα στην στιγμή της αφήγησης και στον ιστορικό χρόνο. Ως εκ τούτου ταξινόμηση γίνεται σε:

α. μεταγενέστερη αφήγηση, **β.** προγενέστερη αφήγηση, **γ.** ταυτόχρονη αφήγηση, **δ.** εμβόλιμη αφήγηση.

Ερευνάται επίσης αν συμμετέχει ή όχι ο αφηγητής στην ιστορία. Με αυτό το κριτήριο διακρίνονται δύο τύποι αφηγητή:

α.ο αφηγητής που συμμετέχει στην ιστορία, οπότε ονομάζεται ομοδιηγητικός (στην υποπερίπτωση που ο αφηγητής μετέχει ως ήρωας-πρωταγωνιστής τότε ονομάζεται αυτοδιηγητικός).

β. ο αφηγητής που δεν συμμετέχει στην ιστορία, οπότε ονομάζεται ετεροδιηγητικός.

Αντικείμενο έρευνας είναι επίσης σε ποιο αφηγηματικό επίπεδο ανήκει ο αφηγητής. Υπάρχουν οι εξής περιπτώσεις:

α. αν ο αφηγητής μεταφέρει πληροφορίες για το πλαίσιο και τις συνθήκες διήγησης των γεγονότων, ανήκει στο εξωδιηγητικό επίπεδο.

β. αν ο αφηγητής μεταφέρει γεγονότα της αφήγησης αυτής καθαυτής, ανήκει στο διηγηματικό ή ενδοδιηγητικό επίπεδο.

γ. αν ο αφηγητής μεταφέρει μια άλλη αφήγηση στο εσωτερικό της κύριας αφήγησης, ανήκει στο μεταδιηγητικό επίπεδο.

Στην μεθοδολογία της εικονολογικής ανάλυσης των κειμένων, μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στην προοπτική/εστίαση και τη φωνή, καθώς ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την εικονολογική ανάλυση παρουσιάζει η οπτική γωνία μέσα από τη οποία μεταδίδεται η εικόνα του Άλλου καθώς και το αν ακούγεται η φωνή και ο λόγος του Άλλου μέσα στο κείμενο. Στον βαθμό που η αφήγηση δίνεται μέσα από την οπτική γωνία του Άλλου και η φωνή του ακούγεται, έχουμε μια πιθανή αποδόμηση των όρων της ετερότητας.[119] Αν όμως απουσιάζει η οπτική γωνία του Άλλου και η φωνή του δεν ακούγεται, έχουμε μια μονομερή, ανισότιμη και ενδεχομένως στερεοτυπική εικόνα για τον Άλλο. Στην μεγάλη πλειονότητα των κειμένων απουσιάζει η φωνή του Άλλου. Στην εικονολογική ανάλυση δεν είναι αρκετό να ερευνάται το ζήτημα αν ο Άλλοςεμφανίζεται με το δικό του λόγο η όχι. Το σημαντικότερο είναι να ερευνάται το αν, στην περίπτωση που εμφανίζεται λόγος του Άλλου, ο λόγος αυτός διαθέτει ανεξαρτησία και δύναμη ή υποτάσσεται στον λόγο του συγγραφέα. Στην τελευταία περίπτωση δεν δίνεται ο λόγος στον αληθινό Άλλο και δεν παρέχεται από το κείμενο η οπτική γωνία και ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο Άλλος τα γεγονότα. Η εικόνα δηλαδή του Άλλου είναι αληθοφανής, αλλά δεν είναι αληθινή. Δεν εμφανίζεται ο αληθινός «Άλλος», αλλά το πώς «Εμείς» θα θέλαμε να είναι ο «Άλλος». Στο λογοτεχνικό κείμενο δεν παρουσιάζεται το πώς ο «Άλλος» βλέπει στην πραγματικότητα «Εμάς», αλλά το πώς «Εμείς» θα θέλαμε να μας βλέπει ο «Άλλος». Ακόμα και αν οι προθέσεις του συγγραφέα είναι αγνές και στόχος του είναι η προσέγγιση με τον Άλλο, υπάρχει πάντα ο κίνδυνος, οι σκέψεις που αποδίδονται στον Άλλο να μην είναι αυθεντικές, αλλά περισσότερο μια προσδοκία του πώς θα επιθυμούσε ο συγγραφέας να σκέφτεται ο Άλλος ενώ ο τρόπος με τον οποίο ο Άλλος αντιμετωπίζει τους δικούς του, αντανακλά περισσότερο την δική μας επιθυμία για το πώς θα θέλαμε να τους αντιμετωπίζει. Για το πλησίασμα με τον Άλλο, όχι μόνο όταν ο Άλλος είναι απλώς διαφορετικός, αλλά ακόμα και όταν ο Άλλος είναι εχθρός, δεν είναι αρκετές η κατανόηση, ο σεβασμός και η συμπάθεια. Αυτό που είναι απαραίτητο, είναι να δίνεται η ευκαιρία να αντικρίζει η δική μας ομάδα τον εαυτό της

[119] Ο πρώτος συγγραφέας στην παγκόσμια ιστορία της τέχνης που δίνει λόγο και φωνή στον «Άλλο», παρέχοντας του τη δυνατότητα να καταγγείλει την ομάδα του συγγραφέα είναι ο Ευριπίδης που δίνει φωνή στις Τρωάδες, ξεπερνώντας το «ομόαιμον» και το «ομόθρησκον» για χάρη της δικαιοσύνης. (Πηγή: Ελένη Καρασαββίδου, ο.π., σ. 7).

μέσα από τα μάτια των Άλλων. Με τον τρόπο αυτό, διαπιστώνοντας δηλαδή πώς πραγματικά οι «Άλλοι» βλέπουν «Εμάς», γίνεται ένα σημαντικό βήμα στην οικοδόμηση ειλικρινών σχέσεων.

Μερικές φορές οι συγγραφείς χρησιμοποιούν ορισμένα τεχνάσματα σε σχέση με την φωνή του Άλλου. Εμφανίζουν στα έργα τους τον ίδιο τον Άλλο, να αυτοσυστήνεται, να προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά του και να φιλοτεχνεί ο ίδιος την εικόνα του, δηλαδή να αυτοχαρακτηρίζεται και να αυτοπεριγράφεται. Με αυτόν τον τρόπο, η εικόνα του Άλλου γίνεται πιο πειστική, αφού περιβάλλεται με το τεκμήριο της προσωπικής μαρτυρίας, της εξομολόγησης και της παραδοχής. Ο λόγος δηλαδή του Άλλου είναι αυτοαναφορικός, χωρίς διαμεσολαβητή και αυτό φαίνεται περισσότερο ειλικρινής. Επίσης, συχνά ο συγγραφέας βάζει τον «Άλλο» να περιγράφει «Εμάς», να μας εκθειάζει, να μας συγκρίνει με την δική του ομάδα, να μας εξιδανικεύει. Με την μέθοδο αυτή οι συγγραφείς υπερτονίζουν τα θετικά χαρακτηριστικά της δικής μας ομάδας, γιατί όταν ο ίδιος ο Άλλος, ιδιαίτερα όταν είναι ο «εχθρός» Άλλος, μιλάει με εγκωμιαστικά λόγια για μας, τότε τα λόγια του αποκτούν μεγαλύτερη βαρύτητα και σπουδαιότητα, αφού αποτελούν ομολογία της δικής μας υπεροχής.
Σε ό,τι αφορά τα γραμματικά πρόσωπα της αφήγησης τις περισσότερες φόρες η αφήγηση είναι πρωτοπρόσωπη με εσωτερική εστίαση ή τριτοπρόσωπη με μηδενική (παντογνωστική) εστίαση. Σχεδόν ποτέ η αφήγηση δεν είναι δευτεροπρόσωπη.
Οι κυριότερες αφηγηματικές μορφές που συναντιούνται είναι αγιογραφικό μυθιστόρημα, ιστορικό ρεαλιστικό μυθιστόρημα, αυτοβιογραφία, χρονικό, ημερολόγιο, οδοιπορικό, μαρτυρία, μυθιστόρημα-ντοκουμέντο, ψυχολογικό μυθιστόρημα με ιστορικές αναφορές, λαϊκό μυθιστόρημα (ρομάντζο). Η λογοτεχνική έκφραση μπορεί, δηλαδή, να αναπτύσσει δύο είδη σχέσεων με την πραγματικότητα:
α. να είναι **αδιαμεσολάβητη**, που σημαίνει η εμπειρία να προβάλλεται γυμνή από μύθο ή με άλλα λόγια η μυθοπλασία να μην διαμεσολαβεί στην αναπαράσταση της ιστορίας.
β. να είναι **διαμεσολαβημένη**, που σημαίνει ο μύθος να μεσολαβεί στην αναπαράσταση της εμπειρίας ή με άλλα λόγια η μυθοπλασία να αποτελεί το θεμέλιο της αφήγησης και η πραγματικότητα να διαμεσολαβεί μόνο ως σκηνικό δευτερευόντων στοιχείων.

3.3.4. Ταξινόμηση των Εικόνων

Σύμφωνα με την μέθοδο ανάλυσης του Alois Wierlacher, ιδρυτή της διαπολιτισμικής Γερμανικήςφιλολογίας[120], οι εικόνες του Άλλου διακρίνονται σε:
α. καθολικότητες, δηλαδή εικόνες που αναφέρονται σε κοινά σημεία ανάμεσα στους λαούς εκφράζουν πανανθρώπινα μηνύματα και αντιστοιχούν σε συμπεριφορές που περιγράφουν κοινά σημεία συμβίωσης μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία. Τέτοιες καταστάσεις είναι η γέννηση, η παιδική ηλικία, η ενηλικίωση, η γήρανση, ο θάνατος και ακόμα το φαγητό, η κατοικία, το παιχνίδι, το σχολείο, ο έρωτας, ο γάμος, η εργασία.
β. τοπικότητες, δηλαδή εικόνες που διαχωρίζουν είτε θετικά είτε αρνητικά «Εμάς» και τους «Άλλους», κάνοντας αντιδιαστολή ανάμεσα στις εικόνες του «Εμείς» με τις εικόνες των «Άλλων».
γ. μεικτές, δηλαδή εικόνες που ξεκινούν από διαφορετική αφετηρία και καταλήγουν σε διαφορετικό τερματισμό. Αρχίζουν δηλαδή με σύγκλιση και τελειώνουν με απόκλιση ή αντίστροφα αρχίζουν με στοιχεία διαφορετικότητας και τελειώνουν με στοιχεία

[120]Ελένη Καρασαββίδου, ο.π., σ. 120.

ομοιότητας. Για παράδειγμα τίθεται μια στερεοτυπική εικόνα για τον Άλλο, αλλά στην συνέχεια του κειμένου αναιρείται.

Η μελέτη των εικόνων του Άλλου καταδεικνύει ότι υπερτερούν οι τοπικότητες σε σχέση με τις καθολικότητες. Αυτό σημαίνει ότι τα χαρακτηριστικά του Άλλου και οι συμπεριφορές του είναι σχεδόν πάντα στερεοτυπικές. Οι εικόνες του Wierlacher (καθολικότητες, τοπικότητες και μεικτές) έχουν μεγάλη σημασία γιατί παρέχουν υλικό το οποίο αναλύεται ως προς την δομή του με την μέθοδο του Genette. Επιμέρους στοιχεία, όπως επίθετα και φράσεις, εξετάζονται από τους μελετητές με γνώμονα την μέθοδο φαινομενολογικής κριτικής και ανάλυσης του Gaston Bachelar[121] η οποία εξετάζει τα λογοτεχνικά έργα ως προς το ιδεολογικό υπόβαθρο το οποίο αντανακλούν και από το οποίο εξαρτώνται, σε συνάρτηση με κοινωνικές και ψυχολογικές συνυποδηλώσεις τους με βάση συμβολισμούς που περιέχουν και οι οποίοι αποκωδικοποιούνται.

3.4.ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ.

3.4.1. Τίτλος του Αφηγήματος

Ιδιαίτερη σημασία στην εικονολογική ανάλυση έχει ο τίτλος του αφηγήματος και το θέμα του. Όσον αφορά τον τίτλο ερευνώνται οι λόγοι που οδήγησαν τον συγγραφέα στην επιλογή του συγκεκριμένου τίτλου, τα αισθήματα που προκαλεί, οι συνειρμοί που παράγονται, η σχέση του τίτλου με το περιεχόμενο και η παρουσία στον τίτλο λέξεων που προμηνύουν ύπαρξη στερεοτυπικών εικόνων (π.χ. όταν ο τίτλος είναι ένα ονοματεπώνυμο αναμένεται αφήγημα για κάποιο ιστορικό πρόσωπο). Πολλές φορές στον τίτλο οι συγγραφείς χρησιμοποιούν λέξεις με ιδιαίτερη συναισθηματική ή φαντασιακή βαρύτητα ή εκφράσεις και λέξεις σε συγκριτικό ή υπερθετικό βαθμό ή λέξεις με έντονη φόρτιση, προδιαθέτοντας για τον περιεχόμενο που θα ακολουθήσει (για παράδειγμα πολέμαρχος, τουρκοφάγος, μπουρλοτιέρης, μεγάλη στιγμή, λιοντάρι κτλ).

3.4.2. Πρωταγωνιστές του Αφηγήματος

Ο Άλλος δεν είναι πραγματικό, αλλά πάντα λογοτεχνικό πρόσωπο που το επινοεί ο συγγραφέας για να υπηρετήσει την δομή του έργου. Συνήθως η δράση του έργου επικεντρώνεται σε ένα ή σε δύο πρωταγωνιστικά πρόσωπα που πλάθει ο συγγραφέας. Μερικές φορές τα πρόσωπα αποτελούν για τον συγγραφέα την γέφυρα που συνδέει το έργο του με την πραγματικότητα. Αυτό συμβαίνει κυρίως, όταν τα πρόσωπα είναι ιστορικά και υπαρκτά, είτε τα ονόματά τους αναφέρονται σαφώς, είτε πίσω από μυθιστορηματικά ονόματα αναγνωρίζονται αληθινά ιστορικά πρόσωπα. Τα πρόσωπα στα λογοτεχνικά έργα είναι πάντα πρόσωπα επινοημένα, ακόμα και αν είναι ιστορικά. Έχουν πλαστεί, έχουν κατασκευαστεί από τον συγγραφέα. Βρίσκονται μέσα στο έργο για να εξυπηρετήσουν ανάγκες της πλοκής και να επιτελέσουν ορισμένες λειτουργίες. Δεν μιλούν τα ίδια, αλλά η φωνή τους είναι η φωνή του συγγραφέα. Μπαίνουν στην δράση για να κάνουν κάτι, επειδή έτσι επιλέγει ο συγγραφέας. Μια συχνή παρατήρηση είναι ότι οι συγγραφείς αλλοιώνουν και τροποποιούν τα ονόματα, φέρνοντας τα πιο κοντά στην γλώσσα τους. Έτσι oİbrahim γίνεται Μπραήμης, oAhmet

[121]Ελένη Καρασαββίδου, ο.π., σ. 129.

γίνεται Αχμέτης, ο Ali Bey γίνεται Αλημπέης, αντίστοιχα ο Κωνσταντίνος γίνεται Konstantin, ο Γιάννης γίνεται Yani.

3.4.3. Διακρίβωση Αληθινών Ιστορικών Περιστατικών

Η εικονολογική ανάλυση δεν ασχολείται με το πραγματικό γεγονός, δεν εξετάζει δηλαδή αν η ιστορία εξελίχτηκε στην πραγματικότητα με τον τρόπο που την παρουσιάζει ο συγγραφέας. Η εικονολογική ανάλυση δεν ενδιαφέρεται να συγκρίνει την εικόνα με τον πρωτότυπο. Στην περίπτωση όμως που ένα λογοτεχνικό έργο αναφέρεται σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και ασχολείται με τη δράση συγκεκριμένων ιστορικών προσώπων, τότε είναι θεμιτό η εικονολογική ανάλυση να συνοδεύεται και από την ιστορική διακρίβωση και διερεύνηση των γεγονότων. Κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο γιατί συχνά ο συγγραφέας μέσα από την φωνή του αφηγητή θέλει να παίξει το ρόλο του ιστορικού. Ο ρόλος του αφηγητή είναι να πείσει τον αναγνώστη ότι η αφήγηση είναι αυθεντική. Σε τέτοιες περιπτώσεις πολλές φορές το διήγημα συνοδεύεται από υποσημειώσεις, όπου εξηγούνται ιστορικά γεγονότα, αναδεικνύονται ιστορικά πρόσωπα και σχολιάζονται περιστατικά του παρελθόντος. Επίσης, σε ανάλογες περιπτώσεις, η αφήγηση εμπλουτίζεται με πολλές ιστορικές αναφορές. Με τον τρόπο αυτό ο συγγραφέας κάνει αισθητή την παρουσία του και επεμβαίνει στην πορεία του διηγήματος δημιουργώντας ένα δεύτερο επίπεδο ανάγνωσης του μύθου και προσδίδοντας στα γραφόμενα, χαρακτήρα αντικειμενικής ιστορικής έρευνας. Δημιουργώντας, κατά συνέπεια, έναν αφηγητή ομοδιηγητικό και παντογνώστη και παρουσιάζοντας ένα κείμενο με χαρακτήρα χρονικού, μαρτυρίας ή ντοκουμέντου, ο συγγραφέας πετυχαίνει να προσδώσει στην εξιστόρηση των γεγονότων στοιχεία αληθοφάνειας και να δημιουργήσει στον αναγνώστη την αίσθηση ότι η ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων είναι διακριβωμένη, αντικειμενική και εγγυημένη. Ο αφηγητής δίνει κύρος στις γνώσεις και στις πληροφορίες που μεταδίδει καθώς προσδίδει στην διήγηση φυσικότητα, αφού συνήθως εμφανίζεται να είναι μάρτυρας έμπιστος, φίλος, παρατηρητής, συμπολίτης. Για τον λόγο αυτό, η εικονολογική ανάλυση, ειδικά σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να συμπληρώνεται από ανεξάρτητη ιστορική έρευνα.

3.4.4. Εικονολογική Ανάλυση και Ηλικία του Άλλου

Ένας ξεχωριστό ερευνητικό πεδίο της εικονολογικής ανάλυσης αποτελεί η ηλικία του Άλλου, η μελέτη δηλαδή του Άλλου όταν πρόκειται για παιδί. Το παιδί είναι άτομο αδιαμόρφωτο, έχει δηλαδή την ιδιαιτερότητα ότι δεν έχει ολοκληρωθεί η οικοδόμηση της εθνικής του ταυτότητας. Έτσι είναι πιο ευεπίφορο σε προσέγγιση και οικείωση καθώς ακόμα δεν έχουν αποκρυσταλλωθεί τα χαρακτηριστικά και οι ιδιότητες του Άλλου. Οι συγγραφείς, στα παιδιά, προσδίδουν παιδική αφέλεια αλλά και πρόωρη ωριμότητα, ιδίως όταν ζουν σε συνθήκες πολέμου και αντιξοοτήτων. Πολλές φορές οι συγγραφείς περιγράφουν την ένταξη, κοινωνική και εθνική, των παιδιών στον κόσμο των μεγάλων. Τα παιδιά γίνονται κατ' αυτόν τον τρόπο πρωταγωνιστές σε μυθιστορήματα ενηλικίωσης (Bildungsroman). Τα παρακολουθούμε δηλαδή μέσα από τις περιπέτειες και τις επαφές με τους Άλλους να ωριμάζουν, να διαμορφώνονται, να εξελίσσεται ο χαρακτήρας τους, να αναδεικνύονται αρετές και αξίες, να γίνονται καλύτερα. Μερικές φορές ιδίως σε συνθήκες όπου ο Άλλος είναι εχθρός, τα παιδιά της δικής μας ομάδας δρουν ως μικροί ήρωες, που διαπράττουν κατορθώματα πάνω από τα ανθρώπινα όρια, προξενώντας θαυμασμό και συγκίνηση. Πολεμούν σαν τους μεγάλους, θυσιάζονται, βασανίζονται, πεθαίνουν ηρωικά στα χέρια του Άλλου χωρίς να λυγίζουν, να προδίδουν, να λιγοψυχούν. Άλλοτε η δράση τους τα αναγορεύει σε αρχηγούς και

καθοδηγητές ομάδων ενηλίκων και τα μετατρέπει σε σύμβολα και θρύλους. Όσον αφορά τα παιδιά των Άλλων, οι συγγραφείς είναι πολύ επιεικείς και αποφεύγουν τα αρνητικά στερεότυπα επειδή τα παιδιά σε ζητήματα ταυτότητας είναι πολύ λιγότερο διαμορφωμένα σε σχέση με τους ενήλικες και άρα μέσω της διαπαιδαγώγησης μπορεί να επέλθει αποδόμηση της ετερότητας. Για αυτόν τον λόγο τα παιδιά του Άλλου βρίσκονται πιο κοντά στην δική μας ομάδα, παίζουν με τα δικά μας παιδιά, πολλές φορές έχουν φιλικές σχέσεις και σχέσεις αλληλεγγύης, (που συχνά συμβολίζουν τις «γέφυρες» που πρέπει να χτιστούν για να συνδέσουν τους δύο λαούς), ανεξάρτητα από την περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ενώ κάποιες φορές μητέρες ανεξάρτητα ομάδας περιθάλπουν ορφανά και πονόψυχοι ενήλικες της μιας ομάδας βοηθούν δυστυχισμένα παιδιά της άλλης. Πάντως συχνά η κατάληξη τέτοιων παιδιών είναι η απόρριψη της ταυτότητας του Άλλου και η αποδοχή της δικής μας ταυτότητας, δηλαδή η οικείωση ως αποτέλεσμα της επιβολής της δικής μας ταυτότητας επί της ταυτότητας του Άλλου, που και πάλι υποκρύπτει ανωτερότητα του «Εγώ» έναντι του «Άλλου». Ένα ακόμα χαρακτηριστικό που προκύπτει από την μελέτη της εικόνας του Άλλου σε συνάρτηση με την ηλικία του είναι ότι οι ηλικιωμένοι Άλλοι είναι πιο καλοπροαίρετοι, φιλάνθρωποι και με μεγαλύτερη κατανόηση από τους υπόλοιπους Άλλους.

3.4.5. Εικονολογική Ανάλυση και Φύλο του Άλλου

Ιδιαίτερο ερευνητικό πεδίο για την εικονολογική ανάλυση αποτελεί το φύλο του Άλλου. Όταν ο Άλλος ανήκει στο θηλυκό γένος τότε στα υπάρχοντα ζητήματα ετερότητας έρχεται να προστεθεί ακόμα ένα. Συχνά ο θηλυκός Άλλος εμφανίζεται και ως αντικείμενο σεξουαλικής επιθυμίας και κατάκτησης και στην παρουσίαση της εμφιλοχωρεί λανθάνων ή απροκάλυπτος ερωτισμός και εξωτισμός (χανούμισσα, οδαλίσκη, τσιγγάνα). Μια από τις πιο συνηθισμένες εμφανίσεις του θηλυκού Άλλου στην λογοτεχνία είναι όταν καλείται να επιλέξει ερωτικά ανάμεσα σε ένα μέλος από «Εμάς» και σε ένα μέλος από τους «Άλλους». Στην περίπτωση αυτή ο ρόλος της γυναίκας είναι ο ρόλος του διαιτητή, του κριτή, που επιλέγοντας έναν από «Εμάς» και απορρίπτοντας τον «Άλλο», αποδεικνύει την υπεροχή της δικής μας ομάδας έναντι των Άλλων. Ένα άλλο χαρακτηριστικό είναι ότι ποτέ, ή έστω εξαιρετικά σπάνια, η γυναίκα της ομάδας μας δεν συνάπτει ερωτικές σχέσεις με μέλος των Άλλων. Αν συμβαίνει κάτι τέτοιο, η γυναίκα κατηγορείται ως αμφιβόλου ηθικής. Αντίθετα ο άντρας με άνεση συνάπτει σχέσεις με γυναίκες από τους Άλλους και αυτό θεωρείται ένδειξη ισχύος. Προβάλλεται δηλαδή το αρχετυπικό ανθρωπολογικό ταμπού της γυναίκας της φυλής[122] που είναι αντικείμενο πόθου των Άλλων αλλά δεν επιτρέπεται η κατάκτησή του, ενώ ο άνδρας είναι κυνηγός-θηρευτής που σαν έπαθλο-τρόπαιο-λάφυρο κατακτά την γυναίκα των Άλλων. Η γυναίκα στα στερεοτυπικά κείμενα είναι πρόσφορη στην πολιτισμική αφομοίωση μέσα από το γάμο, δηλαδή όταν γίνει γυναίκα ενός από «Εμάς» παύει να θεωρείται ως μια από τους Άλλους. Επειδή η γυναίκα είναι πιο δεκτική στην αφομοίωση, συχνά λειτουργεί ως διαμεσολαβήτρια της συμβίωσης με τους Άλλους και ως γέφυρα στην επικοινωνία μαζί τους. Τις περισσότερες φορές ο τύπος της γυναίκας του Άλλου είναι πολύ πιο συμπαθής από τον ανδρικό τύπο. Πολλές φορές είναι όμορφη, ευαίσθητη και όταν ερωτεύεται κάποιον από Εμάς έρχεται σε ρήξη με την ομάδα της και συχνά κάνει πράξεις αυτοθυσίας για τον αγαπημένο της. Ένα από τα

[122] Alfred Reginald Radcliffe-Brown,*ANatural Science of Society*, The Free Press, Glencoe, Illinois1957.

συνηθισμένα μοτίβα στην εικόνα του Άλλου είναι η ύπαρξη ενός έρωτα απαγορευμένου ή καταδικασμένου. Ο Έρωτας είναι ο ιδεώδης τρόπος οικείωσης του Άλλου. Οδηγεί στο ξεπέρασμα των προκαταλήψεων γιατί τα κοινά πάθη ενώνουν τους ανθρώπους. Συχνά όμως ο έρωτας με τον Άλλο είναι απαγορευμένος από την οικογένεια και την ομάδα. Ο μεικτός γάμος συγκρούεται με την προσήλωση σε θρησκευτικές παραδόσεις και στην ενδογαμία. Τα εμπόδια ορθώνονται είτε από την οικογένεια και την ομάδα του «Άλλου», είτε από την οικογένεια και την ομάδα του «Εγώ», είτε και από τις δύο πλευρές, που στο θέμα αυτό αποδεικνύονται συγκοινωνούντες χώροι. Στην λογοτεχνία η εικόνα του Άλλου συχνά συνδυάζεται με την ερωτική απαγόρευση. Το απαγορευμένο ερωτικό αντικείμενο συμβολίζει την απαγορευμένη επαφή με την ομάδα του Άλλου. Η ερωτική επιθυμία για τον Άλλο συμβολίζει την επιθυμία για συμβίωση με την ομάδα του Άλλου. Ο έρωτας είναι πεδίο συνεύρεσης με τον Άλλο και προοιωνίζεται μια ελπιδοφόρα εξέλιξη. Όταν η κοινωνία έρχεται να εμποδίσει ή να απαγορεύσει, συμβολίζει την σκληρή πραγματικότητα που στέκει εμπόδιο και διαψεύδει τις ελπίδες.

3.4.6. Εικονολογική Ανάλυση καιΜεταβολή Θρησκεύματος του Άλλου

Ένας τρόπος οικείωσης του Άλλου που συναντιέται σε λογοτεχνικά βιβλία, κυρίως θρησκευτικού περιεχόμενου, είναι ο εθελοντικός θρησκευτικός προσηλυτισμός του Άλλου. Η μεταστροφή ενός αλλόθρησκου οδηγεί στην πλήρη ενσωμάτωση στη δική μας ομάδα και κοινωνία. Αυτόματα καθαρίζεται από όλα τα προηγούμενα αρνητικά χαρακτηριστικά του και εντασσόμενος στην δική μας ομάδα γίνεται ένας από Εμάς και αποκτά όλα τα θετικά χαρακτηριστικά της δική μας ομάδας. Στα ελληνικά παιδικά λογοτεχνικά βιβλία για την πλήρη ενσωμάτωση του Άλλου και την απορρόφηση του από Εμάς, αρκεί απλώς το βάπτισμα και η ομολογία της πίστεως. Στα τουρκικά παιδικά λογοτεχνικά βιβλία, η αυθόρμητη μεταβολή της θρησκευτικής πίστης γίνεται αντίστοιχα με μια απλή μουσουλμανική προσευχή. Στις περισσότερες περιπτώσεις ο νεοφώτιστος προσήλυτος μετά την μύηση του γίνεται πιο ευσεβής και πιστός από τους εκ γενετής ομοθρήσκους του. Η αιτία της θρησκευτικής μεταστροφής, συνήθως, και στα ελληνικά και στα τουρκικά βιβλία είναι η ίδια. Κάποιο θαύμα που συμβαίνει την στιγμή που ο Άλλος κινδυνεύει και τον μετατρέπει σε αντικείμενο του θείου ελέους, είτε μετά από δική του παράκληση, είτε χωρίς δική του παράκληση. Το θαύμα είναι το θεϊκό σημάδι που αποκαλύπτει στον Άλλο την θρησκευτική και ηθική ανωτερότητα των δικών μας πιστεύω και τον οδηγεί στο δρόμο της δικής μας πίστης. Όπως είναι φανερό, στα βιβλία αυτά η αφήγηση προβάλλεται και μυθοποιείται με τέτοιο τρόπο, ώστε αποκτά έντονη ηθικολογική και διδακτική σημασία.

3.4.7. Ένας από τους Άλλους, Διαφορετικός από τους Υπόλοιπους

Πολλοί λογοτέχνες όταν περιγράφουν τον Άλλο σε συνθήκες πολέμου, αιχμαλωσίας ή σκληρής καταπίεσης, όταν δηλαδή η εικόνα του Άλλου είναι η εικόνα του απεχθέστερου εχθρού, επιλέγουν ανάμεσα στην μάζα των απόλυτα κακών Άλλων, να τοποθετήσουν και έναν Άλλο με ανθρωπιστικά, φιλικά αισθήματα, έναν καλό Άλλο. Αυτό δεν συμβαίνει για να αποενοχοποιήσει τους Άλλους, ούτε για να αναβαθμίσει την εικόνα τους. Οι μεμονωμένες αυτές περιπτώσεις «βοηθών» αποτελούν πινελιές εξατομικευμένης ανθρωπιάς και εξυπηρετούν την προσωπική ανάγκη του συγγραφέα να εκφράσει την πίστη του στον ανθρωπισμό. Πάντα όμως πρόκειται για ατομικές περιπτώσεις για εξαιρέσεις, ποτέ δεν είναι μαζικές, οργανωμένες, συλλογικές ενέργειες. Ο καλός Άλλος χρησιμοποιείται για να μειωθούν οι εντάσεις μέσα στο απόλυτα εχθρικό περιβάλλον. Άλλωστε καμία αφήγηση δεν μπορεί να είναι γεμάτη αποκλειστικά με

απανωτές συμφορές και δεινά γιατί τότε θα ήταν πληκτική. Για να είναι μια αφήγηση ενδιαφέρουσα και ρέουσα πρέπει απαραίτητα να διανθίζεται με αναλαμπές ελπίδας και αισιοδοξίας. Ένας άλλος τρόπος με τον οποίον οι συγγραφείς,ιδιαίτερα των παιδικών βιβλίων, αντιμετωπίζουν την απόδοση πολύ σκληρών και απάνθρωπων πλευρών της πραγματικότητας, είναι με την πλήρη κειμενική αποσιώπηση τους. Την μέθοδο αυτή ο Genette, την ονομάζει «παύση».

Σε μερικά λογοτεχνικά κείμενα κάποιος από τους Άλλους αποκόπτεται από την ομάδα του, διαφοροποιείται και προσεγγίζει την δική μας ομάδα. Συνήθως αυτός ο Άλλος διαφέρει από τους υπόλοιπους Άλλους και πολλές φορές έχει περιθωριακή θέση μέσα στην ομάδα στην οποία ανήκει. Κοντά στην δική μας ομάδα τον φέρνουν οι ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα του και τα διακριτά χαρακτηριστικά του.
Διαπιστώνεται επίσης ότι σε πολλά λογοτεχνικά έργα ο αρχηγός ή ο πιο κακός, ο πιο βάναυσος ή ο πιο επικίνδυνος από τους Άλλους, διαφοροποιείται κι αυτός από την υπόλοιπη ομάδα των Άλλων. Συνήθως οι συγγραφείς, ακολουθώντας την τεχνική της αποδιοπόμπησης, τον στιγματίζουν, τον σημαδεύουν, παρουσιάζοντας τον να ξεχωρίζει για την εμφάνισή του. Άλλες φόρες είναι πολύ άσχημος, άλλοτε ανάπηρος, άλλοτε έχει ένα χαρακτηριστικό σημάδι, μια ουλή, συχνά από προηγούμενη εμπλοκή με Εμάς ή αποκαλύπτεται ότι έχει ένα ψυχολογικό τραύμα επειδή στο παρελθόν ταπεινώθηκε ή τιμωρήθηκε από Εμάς.

Συχνά οι συγγραφείς προβάλλουν ως χαρακτηριστικό της ομάδας τους την ανεκτικότητα και την αποδοχή της διαφορετικότητας (αποστειρωμένης όμως από κάθε ενοχλητικό στοιχείο), αντιπαραβάλλοντας την, έστω υπαινικτικά, με την έλλειψη των χαρακτηριστικών αυτών από την ομάδα των Άλλων, θέλοντας να καταδείξουν με αυτόν τον τρόπο την ανωτερότητα και την πολιτιστική υπεροχή της ομάδας τους σε σύγκριση με την ομάδα των Άλλων. Επιδιώκοντας να ικανοποιήσουν τον ναρκισσισμό της ομάδας τους, αντιμετωπίζουν τον Άλλο με τρόπο πατερναλιστικό και προβάλλουν την θέση ότι τα δικαιώματά του δεν είναι αυτοδίκαια, αλλά προκύπτουν ως αποτέλεσμα «ευγενούς παραχώρησης», σαν συνέπεια του ανώτερου πολιτιστικού και ιδεολογικού επιπέδου της ομάδας τους. Αυτό βέβαια είναι ένα κλασικό δείγμα αντεστραμμένου ρατσισμού.

3.5.ΠΑΡΑΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ-ΥΠΟΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Εθνικά στερεότυπα συνήθως υπάρχουν σε κείμενα της αποκαλούμενης παραλογοτεχνίας που συνήθως θεωρούνται ότι δεν έχουν μεγάλη ποιοτική αξία. Η παραλογοτεχνία (paraliterature) είναι όρος που πρωτοεμφανίστηκε το 1967 στην Γαλλία. Πρόκειται για λαϊκά μυθιστορήματα, με μεγάλη κυκλοφορία, σε ευτελείς εκδόσεις. Σύμφωνα με μια διατύπωση, η αναγνωσιμότητα αυτών των βιβλίων είναι ίδια με την συχνότητα των δρομολογίων στους σταθμούς των τρένων και των αεροδρομίων, όπου κυρίως γίνεται διάθεση των βιβλίων αυτών. Τον 19^{ο} αιώνα τα κείμενα της παραλογοτεχνίας ονομάζονταν μυθιστορήματα κατάλληλα «για τις καμαριέρες», για να τονιστεί η ποιοτική διαφορά τους από μυθιστορήματα που απευθύνονταν σε κοινό με μεγαλύτερες απαιτήσεις. Επειδή τα έργα της παραλογοτεχνίας γράφονται σύμφωνα με τις προσδοκίες ενός μεγάλου αναγνωστικού κοινού και επιδίωξη των συγγραφέων είναι να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες του κοινού αυτού, μελετώντας τα έργα αυτά συναντάμε άφθονες εικόνες του ξένου με εθνικά στερεότυπα και προκαταλήψεις, με συχνή παρουσία «αποδιοπομπαίων τράγων», με έντονα φορτισμένες αναφορές σε θρησκείες,

φυλές και εθνικές ομάδες των άλλων. Ένα έργο θεωρείται ότι ανήκει στην κατηγορία της παραλογοτεχνίας αν:

1. Μέσα από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (παρουσίαση εικονογράφηση, τίτλος) προδιαθέτει τον αναγνώστη ότι το βιβλίο που κρατάει ανά χείρας εντάσσεται στην παραλογοτεχνία.
2. Υπάρχει συχνή επανάληψη φράσεων, σκηνικών, χαρακτήρων, καταστάσεων με αποτέλεσμα την απενεργοποίηση της κριτικής σκέψης.
3. Μια σειρά από διαδικασίες στο κείμενο οδηγούν στην παραγωγή της αναφορικής ψευδαίσθησης και αδρανοποιούν την συνείδηση της πράξης της ανάγνωσης.
4. Επικρατεί ιδεολογική πόλωση και ο αναγνώστης αρκείται σε ρόλο αναγνώρισης του νοήματος.
5. Κυριαρχεί η αφηγηματικότητα και οι «γρίφοι» που οδηγούν τον αναγνώστη στην εντατική ανάγνωση, δηλαδή τον ωθούν να καταβροχθίσει το κείμενο.
6. Οι χαρακτήρες δεν είναι σφαιρικοί και ολοκληρωμένοι και δημιουργούν εύκολη ταύτιση στον αναγνώστη.[123]

Εκτός από την παραλογοτεχνία στην σύγχρονη λογοτεχνική θεωρία χρησιμοποιείται ο όρος υπολογοτεχνία (infraliterature) που αναφέρεται σε κείμενα που εκδίδονται με έξοδα του ίδιου του συγγραφέα, γιατί κανένας εκδότης δεν διακινδυνεύει να χρηματοδοτήσει την έκδοση τους, ή παραμένουν ανέκδοτα στα γραφεία των εκδοτών.

Πάντως τα όρια ανάμεσα στην λογοτεχνία και στην παραλογοτεχνία είναι εντελώς ασαφή, γιατί δεν υπάρχει απόλυτο κριτήριο λογοτεχνικότητας, ούτε ξεκάθαρη διάκριση ανάμεσα σε καλή-κακή, αληθινή-ψεύτικη, αυθεντική-κίβδηλη λογοτεχνία ούτε σε «Λογοτεχνία»-«λογοτεχνία».[124]Πολύ συχνά τα κείμενα της παραλογοτεχνίας έχουν μεγάλη επιτυχία και για την επιστήμη της συγκριτικής στερεοτυπολογίας αποτελούν σημαντική πηγή υλικού.Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτες έρευνες επάνω στα εθνικά στερεότυπα και οι πρώτες σχετικές συζητήσεις έγιναν πάνω σε κείμενα της παραλογοτεχνίας.[125]

[123] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,ο.π., σ. 191-192.

[124] Στο βιβλίο ο Άλλος εν Διωγμώ αναφέρεται ότι ο Jean Tortel διακρίνει ότι υπάρχει μια γραπτή μάζα που μένει έξω από κάθε λογοτεχνία και που η λογοτεχνία με το «Λ» κεφαλαίο αρνείται να αναγνωρίσει ως δική της. (Πηγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου,ο.π., σ. 196).

[125]Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 82.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο

4.1.ΆΛΩΣΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ 1453

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 αποτελεί μια καμπή στην παγκόσμια ιστορία και ένα κορυφαίο γεγονός-ορόσημο στην εθνική ιστορία της Ελλάδας και της Τουρκίας. Για την ελληνική (βυζαντινή) πλευρά το 1453 συμβολίζει το οριστικό και αμετάκλητο τέλος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, που επήλθε με δραματικό τρόπο ύστερα από μια μακρόχρονη και επίπονη πορεία παρακμής και συρρίκνωσης. Για την τουρκική (οθωμανική) πλευρά το 1453 συμβολίζει την κορύφωση μιας διαδικασίας ακμής και επέκτασης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και μετατροπής της σε παγκόσμια δύναμη. Την Κωνσταντινούπολη, πρωτεύουσα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, διαδέχεται η İstanbul, πρωτεύουσα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης έχει επίσης και θρησκευτικές προεκτάσεις. Συμβολίζει μια ήττα για τον χριστιανικό κόσμο και την μακροπρόθεσμη αποδυνάμωση της θέσης του Ορθόδοξου Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Από την άλλη πλευράσηματοδοτεί την εκπλήρωση του λόγου του προφήτη Μωάμεθ ότι *«Η Κωνσταντινούπολη θα κατακτηθεί! Ο διοικητής ο οποίος θα την κατακτήσει τι ωραίος θα είναι και ο στρατός ο οποίος θα την καταλάβει τι ωραίος θα είναι!»*[126]

Η σπουδαιότητα της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης και των γεγονότων που προηγήθηκαν και ακολούθησαν, κέντρισαν το ενδιαφέρον πολλών συγγραφέων παιδικών βιβλίων, Ελλήνων και Τούρκων. Τα βιβλία αυτά αναπλάθουν πτυχές της ιστορίας και της δράσης των ιστορικών προσώπων. Από αυτά τα βιβλία, άλλα αποδίδουν πιστά τα γεγονότα όπως πραγματικά συνέβησαν και άλλα ακροβατούν ανάμεσα στην ιστορία και στην μυθοπλασία, είτε επινοώντας μυθικούς ήρωες και γεγονότα, είτε αποδίδοντας εξωπραγματικές ικανότητες σε υπαρκτά πρόσωπα και εξωπραγματικές διαστάσεις σε ιστορικά περιστατικά.

Η περίοδος αυτή αρχίζει στα τέλη του 10ου αιώνα μ.Χ. με την εμφάνιση των Σελτζούκων Τούρκων και έχει ως πρώτο σημαντικό σταθμό της την μάχη του Ματζικέρτ (Malazgirt) το 1071 που αποτελεί την πρώτη ευρείας κλίμακας επαφή των δύο εθνών και την πρώτη μεγάλη πολεμική αναμέτρηση μεταξύ τους. Η μάχη αυτή που τελειώνει με θρίαμβο για τους Σελτζούκους, σηματοδοτεί την εδραίωση της παρουσίας των Τούρκων στο χώρο της Μικράς Ασίας και την επίτευξη από τους Τούρκους ενός στόχου που δεν είχαν καταφέρει να πετύχουν ως τότε οι Άραβες: την εισχώρηση του Ισλάμ σε εδάφη ελεγχόμενα μέχρι τότε από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Με την νίκη αυτή επί των Ελλήνων γίνεται το πρώτο αποφασιστικό βήμα της πορείας που θα οδηγήσει στην άνθιση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 1922 η νίκη και πάλι επί των Ελλήνων στον Μικρασιατικό Πόλεμο οδηγεί και πάλι στην ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας. Η εμπλοκή και ο πόλεμος με τους Έλληνες σε δύο από τις κορυφαίες στιγμές της Ιστορίας των Τούρκων καθιστά τους Έλληνες ως τον βασικό ιστορικό εχθρό των Τούρκων.[127]

---

[126]AhmedbinHanbel, Müsned, c. 4, s. 335. (Πηγή: *Resimli Tarih Mecmuası*, τχ. 4, İskit, İstanbul 1953, σ. 2219).

[127]EtıenneCopeaux, «Türk Kimlik Söyleminin Topografyası ve Kronografisi», *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, II. Uluslararası TarihKongresi, TarihVakfı YurtYayınları, İstanbul 1998, σ. 70-84.

Στα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή εμφανίζονται ήδη τα χαρακτηριστικά που ο ένας λαός αποδίδει στον άλλο και τα οποία συνοδεύουν, με ελαφρές παραλλαγές και προσαρμογές, τους δύο λαούς σε όλη την μετέπειτα ιστορική τους διαδρομή. Στην περίοδο δηλαδή αυτή ανιχνεύεται η απαρχή της σχέσης ταυτότητας-ετερότητας ανάμεσα στις δύο πλευρές.Οι έννοιες της ταυτότητας και της ετερότητας είναι ένα αχώριστο δίδυμο. Η σύγκρουση της ταυτότητας με την ετερότητα είναι το διαρκές δίπολο που έχει διαμορφώσει την ανθρώπινη ιστορία.[128]Η ετερότητα δηλαδή αποτελεί το διαλεκτικό αντίβαρο της ταυτότητας.

Ο Άλλος που εμφανίζεται ως ένας ορισμός όπου οι προκαταλήψεις και η διάκριση συμβαδίζουν, είναι το «Εγώ» ή «Αυτός» που είναι διαφορετικός από εμάς ή αυτός που έχει περιγραφεί ως διαφορετικός. Εν ολίγοις το «Άλλο» είναι αυτό που δεν προέρχεται από «Εμάς».[129]Σε περίπτωση που ο Άλλος σε κοινωνικό επίπεδο σημανθεί με μια διαφορά ή υποστεί διάκριση ή απορριφθεί, τότε πραγματοποιείται η ετεροποίηση.[130]Στο πλαίσιο του ορισμού της κοινωνικής ταυτότητας, στην βάση των διακρίσεων όπως «Εγώ» και ο «Άλλος», «Εμείς» και οι «Άλλοι», εσωτερική ή εξωτερική ομάδα, υπάρχουν οι θελήσεις των ανθρώπων να ενδυναμώσουν την εικόνα της προσωπικότητας τους.

Την δική μας προσωπικότητα μπορούμε να την προσδιορίσουμε μόνο μέσω της σχέσης που θα συνάψουμε με τον Άλλο που είναι διαφορετικός από εμάς. Διότι εγώ μπορώ να υπάρχω μόνο με τον Άλλο και εγώ είμαι αυτός που δεν είναι«Εκείνος».[131]Σύμφωνα με τον Malesevic η έννοια της ταυτότητας προέρχεται από την επιστήμη των μαθηματικών.Οι ταυτότητες δομούνται η πάνω στην ομοιότητα ή πάνω στην διαφορετικότητα.[132]Με σαφέστερο τρόπο μπορούμε να εξηγήσουμε τις ταυτότητες με την παρακάτω εξίσωση: Χ=Χ ή Χ≠Ψ.Στην πρώτη περίπτωση το Χ προσδιορίζεται ως προς την ταύτιση του με το Χ, στην δεύτερη περίπτωση το Χ προσδιορίζεται ως προς την διαφορά του από το Ψ. Η ταυτότητα κατ' αναλογία με αυτόν τον μαθηματικό ορισμό, έχει το ίδιο περιεχόμενο και στην θεωρία των κοινωνικών επιστημών.[133] Διότι

---

[128] Μίμης Σουλιώτης, «Περί ετερότητας φιλολογικό σημείωμα», στο Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 20.

[129] Kudret Emiroğlu, Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 2003, σ. 662.

[130] Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*,Aşina, İzmir 2007, σ. 176.

[131] Ο μύθος του Νάρκισσου και της Ηχούς, που υπάρχει στην Ελληνική Μυθολογία, μπορεί με μια διαφορετική ανάγνωση να θεωρηθεί σαν μια προσέγγιση της μυθολογικής ρίζας του Άλλου. Η Ηχώ είναι μια νύμφη που μπορεί να επαναλαμβάνει μόνο τον τελευταίο λόγο του άλλου. Επομένως για να μπορέσει να μιλήσει εξαρτάται από κάποιον άλλο. Εν ολίγοις, η Ηχώ έχει ανάγκη τον Άλλο και για να υπάρχει, χρειάζεται ένας Άλλος. Η Ηχώ όταν βλέπει τον Νάρκισσο τον ερωτεύεται αλλά λόγω της τιμωρίας της, ο Νάρκισσος δεν μπορεί να την καταλάβει, διότι κάθε φορά που μιλάει με την Ηχώ ο Νάρκισσος αισθάνεται σαν να μιλάει με τον εαυτό του. Γι' αυτό απορρίπτει τον έρωτα της Ηχούς που δεν την καταλαβαίνει. Η Ηχώ εξαϋλώνεται και μένει μόνο η ηχώ. Κατ' αυτόν τον τρόπο η εξαφάνιση της Ηχούς οφείλεται στην απόρριψη της από τον Νάρκισσο. Διότι ολόκληρη η οντότητα της Ηχούς είναι εξαρτημένη από την ύπαρξη του Άλλου. Με άλλα λόγια όταν ο «Εγώ» απορρίπτει τον «Άλλον» τότε ο Άλλος δεν μπορεί να δημιουργηθεί και καταργείται. Εν ολίγοις για τον Άλλο χρειάζεται ένα «Εγώ» το οποίο να τον αποδέχεται. (Πηγή: Sait Uluç, «Narkissos ve Ekho: Kendilik ve Diğeri»,*Bibliotech*, *Felsefe ve Sosyal Bilişimler Dergisi*, τχ.6, Ankara 2008,σ. 30-34).

[132]Sinisa Malesevic, Mark Haugaard (eds), «Identity: Conceptual, Operational and Historical Critique» *Making Sense of Collectivity: Ethnicity, Nationalism and Globalization*, Pluto, London 2002, σ. 196.

[133] Ο Philip Gleason υποστηρίζει ότι στον τομέα των κοινωνικών επιστημών η έννοια της ταυτότητας εμφανίστηκε στην τελευταία περίοδο των δεκαετιών 1950 και 1960 από τον ψυχολόγο EricEricson.

η ταυτότητα περιγράφει το ίδιο και το διαφορετικό ή αλλιώς αυτό πού ανήκει και αυτό που δεν ανήκει. Με την έννοια ταυτότητα καταπιάνεται κυρίως η ψυχολογία που την ορίζει ως την «διαδικασία με την οποία ο *εαυτός* συγκροτείται σε σχέση με τον *άλλο*» ενώ με την έννοια ετερότητα καταπιάνεται κυρίως η ανθρωπολογία μελετώντας τις πολιτισμικές διαφορές στις κοινωνίες και τους τρόπους που «οι ανθρώπινες κοινότητες ορίζουν τον εαυτό τους σε σχέση με τους κοντινούς *άλλους*».[134] Η ταυτότητα νοηματοδοτείται από την αίσθηση του ανθρώπου για αυτό που είναι ατομικά και συνολικά. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο κάθε άνθρωπος δεν έχει μόνομία αλλά πολλές ταυτότητες που διαμορφώνονται και διαφοροποιούνται και μερικές φορές αλληλοαναιρούνται.[135] Η δε κυριότερη προϋπόθεση για να αποκτήσεις μια ταυτότητα είναι να έχεις τις ίδιες ή διαφορετικές ιδιότητες με τα μέλη μιας ομάδας. Ο Bamberg έχει την πεποίθηση ότι η κατασκευή της ταυτότητας γεννιέται μέσα από τις ομοιότητες και τις διαφορετικότητες μεταξύ του «Εγώ» και των «Άλλων».[136]Από τις πολλαπλές ταυτότητες του κάθε ανθρώπου, αυτή που προηγείται κάθε φορά είναι αυτή που συνάδει με το ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς. Ο μοναδικός δε τρόπος να οριοθετήσουμε την ταυτότητα είναι να προσδιορίσουμε την σχέση με τον Άλλο. Η ταυτότητα για να υπάρχει χρειάζεται τον Άλλο και αποκτά έννοια από τον Άλλο ή, με διαφορετική διατύπωση, από το τι δεν είναι.[137] Η ταυτότητα δίνει τις απαντήσεις στις ερωτήσεις *«ποιος είμαιΕγώ»* ή *«ποιοιείμαστε Εμείς»*.[138] Ως εκ τούτου, η ατομική ταυτότητα που γεννιέται από την απάντηση στην ερώτηση *«ποιος είμαι Εγώ»* καλύπτει ταυτόχρονα και την απάντηση στην ερώτηση *«ποιοι είμαστε Εμείς»*.[139]Η απάντηση αυτή, ενώ δίνει πληροφορίες για το *«ποιοι είμαστε Εμείς»* και *«ποιοι είναι οι Άλλοι»*, συγχρόνως αντανακλαστικά αποκαλύπτει το πώς αντιλαμβάνονται οι Άλλοι τους εαυτούς τους και Εμάς. Ο Jenkins αναλύει την ταυτότητα ως την γνώση του ποιος είναι ποιος και τι είναι τι.[140]Εν ολίγοις, η ταυτότητα είναι το μοντέλο αναφοράς που μας επιτρέπει να αντιληφθούμε μια συνολικότητα.[141] Στην πραγματικότητα η αφετηρία όλων αυτών των ερωτήσεων πηγάζει από την ανάγκη των ατόμων να ανήκουν σε μια ομάδα. Ένα τέτοιο αίσθημα ένταξης δημιουργεί στο άτομο μια αίσθηση ασφάλειας. Η ανάγκη αυτή του ανθρώπου να νιώθει αίσθημα ασφάλειας και οικειότητας αποτελεί τον θεμέλιο λίθο της ένταξης στην ομάδα και της κατασκευής της ταυτότητας. Όπως αναφέρει ο Hobsbawm οι παράγοντες που συμμετέχουν στην διαμόρφωση της

(Πηγή:Philip Gleason, «Identifying Identity: A Semantic History», *The Journal of American History*, τχ. 69/4, 1983, σ. 910).

[134] Έφη Αβδελά, «Ταυτότητα και ετερότητα: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», *Σύγχρονά Θέματα 54*, αφιέρωμα: «Ταυτότητα/Ετερότητα: ποικίλες προσεγγίσεις», 1995, σ. 17.

[135] Ο λεγόμενος μέσος άνθρωπος έχει πολλές κοινωνικές ταυτότητες ταυτόχρονα. Π.χ. μπορεί να είναι σύζυγος, γονιός, επαρχιώτης, μορφωμένος, έμπορος, νεαρός κτλ. Υπάρχει επομένως ατομική και ομαδική ταυτότητα. Η ομαδική ταυτότητα αλλάζει κάθε φορά ανάλογα με την ομάδα στην οποία νιώθουμε ότι ανήκουμε. (Πηγή: ΓιάννηςΚυριακάκης, «Η εθνογραφική εμπειρία και η κριτική της κουλτούρας. Μια προσπάθεια σκιαγράφησης της 'ανθρωπολογικής οπτικής' ως ερμηνευτικής της ανθρώπινης συνθήκης»ο.π., σ.65).

[136]Michael Bamberg, Anna De Fina, Deborah Schiffrin, «Discorse and Identity Construction». S. Schwartz, K. Luyckx & V. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research,*Springer Verlag, New York 2011, σ.178.

[137]Denis-Constant Martin, «The Choices of İdentity»,*SocialIdentities*, τομ.1, τχ .1, 1995, σ. 1-16.

[138]A. Peggy Thoits, K. Lauren Virshup, «Me's and We's: Forms and Functions of Social Identities», *Self and Identity Fundamental Issues*, Oxford University Press, New York 1997, σ.106-133.

[139]Erol Göka, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*, Aşina, Ankara 2006, σ. 297.

[140]Richard Jenkins, *Social Identity*, Εκδόσεις Routledge (Taylor and Francis Group), London 2008, σ.5.

[141]Nuri Bilgin, Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu, ο.π., σ. 54.

ταυτότητας είναι η ιδεολογία, η ιστοριογραφίαπου ασχολείται με την εθνική αφετηρία, η λογοτεχνία που διηγείται την καθημερινότητα και η γλώσσα που είναι η σπουδαιότερη μέθοδος επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης.[142]Την ετερότητα μελετά κυρίως η ανθρωπολογία. Η ετερότητα δεν μπορεί να υπάρχει μόνη της αλλά παρουσιάζεται πάντα συγκρινόμενη με κάτι. Η σύγκριση είναι ή συνειδητή ή ασυνείδητη. Μέσα από την ετερότητα οικοδομείται η ταυτότητα. Αφού όταν συγκρίνουμε το «εγώ» με τον «άλλο» βρίσκουμε ποια στοιχεία είναι κοινά και ποια διαφορετικά. Διαπιστώνοντας ποια στοιχεία υπερτερούν ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηρίζουμε τον άλλο έτερο ή όχι, καθορίζουμε δηλαδή την ύπαρξη της ετερότητας. Διακρίνονται δύο μορφές ετερότητας: η εξωτερική ετερότητα και η εσωτερική ετερότητα. Η εξωτερική περιλαμβάνει ομάδες με τις οποίες υπάρχει σημαντική πολιτιστική ή γεωγραφική απόσταση. Η εσωτερική ετερότητα έχει να κάνει με μειονοτικές κοινότητες (εθνικές, γλωσσικές, φυλετικές κτλ) που ζουν στον ίδιο τόπο.[143] Η ετερότητα αποτελεί *«βασικό στοιχείο για κάθε κοινωνιογνωστικό σύστημα κατηγοριοποιήσεων και αναπαραστάσεων του περιβάλλοντος».*[144]

4.2. ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Τα τουρκικά παιδικά βιβλία αναφέρονται συχνά στην περίοδο πριν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ιδιαίτερα συχνά αντλούν την θεματολογία τους από την εποχή της σταδιακής επέκτασης των Σελτζούκων και Οθωμανών, στα εδάφη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η εικόνα που δίνεται για το Βυζάντιο είναι, κατά κανόνα, μια αρνητική εικόνα. Περιγράφεται σαν μια παρακμασμένη, σαπισμένη αυτοκρατορία που έχει χάσει την παλιά της αίγλη και δύναμη και πλέον ετοιμόρροπη και πανικόβλητη περιμένει το αναπόφευκτο τέλος της. Προσπαθώντας απεγνωσμένα να παρατείνει την επιβίωση του μηχανορραφεί εναντίον των αντιπάλων του, επιχειρώντας να ενσπείρει διχόνοια στις τάξεις τους. *«Ο υποκινητής των πολέμων γενικώς είναι το Βυζάντιο...Όταν έρχονται οι Σταυροφόροι δεν διστάζει να πάρει θέση εναντίον των Οθωμανών. Πάλι το Βυζάντιο είναι εκείνο που υποκινεί τους υποτελείς της Ανατολίας, και τους στέλνει εναντίον των Οθωμανών. Βυζάντιο… Αυτό το γειτονικό κράτος που ύπουλα παρακολουθεί τις διαμάχες που γίνονται μέσα στο Οθωμανικό κράτος είναι σαν την κεφαλή σπυριού…».*[145]Αν και η ισχύς του είναι πια μικρή, το Βυζάντιο, εξακολουθεί να αποτελεί παράγοντα υπονόμευσης και αποσταθεροποίησης, για αυτό πρέπει να κατακτηθεί:*«Πλέον πρέπει να καταστραφεί το Βυζάντιο που είναι η πηγή κάθε κακού. Με την συρρίκνωση που έχει υποστεί, έμεινε πολύ μικρό. Όμως, παρά ταύτα, υποδαυλίζει τους πάντες εναντίον μας και προκαλεί διχόνοιες».*[146]Επειδή είναι αδύναμο και δεν μπορεί να αντιπαρατεθεί κατά μέτωπο με τους πανίσχυρους Οθωμανούς, επιδίδεται στην υποδαύλιση των άλλων Ευρωπαϊκών, Χριστιανικών εθνών και στην κινητοποίηση τους ενάντια στους Τούρκους. *«Πίσω από την υποδαύλιση των άλλων Ευρωπαϊκών κρατών ενάντια στους Οθωμανούς υπήρχε πάλι η διαβολή την οποία προωθούσε το Βυζάντιο. Στην πραγματικότητα το Βυζάντιο δεν είχε ούτε την δύναμη να αντισταθεί στους Οθωμανούς*

[142]Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, Ayrıntı, İstanbul 2010.
[143]Γιάννης Κυριακάκης, Μάρθα Μιχαηλίδου,*Η προσέγγιση του άλλου*,Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 144.
[144]Χρυσούλα Κωνσταντοπούλου, Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, Δημήτρης Γερμανός, Θεόδωρος Οικονόμου (επιμ), *«εμείς» και οι «άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα.*Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ε.Κ.Κ.Ε, εκδόσεις Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000, σ. 12.
[145] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*, Timaş, İstanbul 2011, σ. 118.
[146] Zehra Aydüz, *Osmanlı Tarihi, Yıldırım Beyazıt-Çelebi Mehmet ve II. Murat Dönemleri*, Uğurböceği, İstanbul 2012, σ. 16.

αλλά ούτε και το θάρρος να προκαλέσει αντιπαραθέσεις».[147]Παρά την πασιφανή αδυναμία του, το Βυζάντιο εξακολουθεί να είναι επικίνδυνο για τους Τούρκους και λόγω της στρατηγικής του θέσης αποτελεί εμπόδιο στους σχεδιασμούς τους. Ο Τούρκος συγγραφέας βάζει τον Σουλτάνο Μωάμεθ τον Πορθητή να εξηγεί: *«Οι Ρωμιοί του Βυζαντίου για μας είναι πηγή διχόνοιας. είναι μια πληγή ανάμεσα στα εδάφη μας της Ανατολίας και των Βαλκανίων, που ματώνει συνέχεια, ένα αγκάθι που προκαλεί αιμορραγία. Είναι ένας εχθρός, ένας απατεώνας που παριστάνει τον φίλο και που συνεχώς βάζει σε κίνδυνο την σύνδεση μεταξύ των εδαφών μας στις δύο ηπείρους».*[148]Η ανάγκη της Βυζαντινής αυτοκρατορίας να συνάψει συμμαχίες, την ωθεί να καταφεύγει ως ικέτης στον Πάπα. Αυτό περιγράφεται με χαρακτηριστικό τρόπο από τους Τούρκους συγγραφείς που το παρομοιάζουν με την εκνευριστική εικόνα ενός παιδιού που ενώ προκαλεί και αυθαδιάζει, ζητάει κλαίγοντας προστασία από τον πατέρα του για να μην το δείρουν: *«Δεν είναι δυνατόν! Δεν μπορεί να πηγαίνει συνέχεια στον Πάπα, όπως τα παιδιά που φωνάζουν τον πατέρα τους μόλις δουν τα δύσκολα. Το Βυζάντιο πάλι έκανε εκείνο που αναμενόταν. Λέγοντας "Έρχονται πάλι οι Οθωμανοί να με δείρουν" έτρεξε στον Πάπα και ζήτησε την βοήθεια του στρατού των Σταυροφόρων. Η Ευρώπη ήταν ήδη έτοιμη, περίμενε μόνο μια πρόσκληση».*[149] Οι Ευρωπαίοι, ως ομόθρησκοι των Βυζαντινών, είναι διατεθειμένοι να εμπλακούν σε νέες Σταυροφορίες, όπως κατά το παρελθόν. Οι Ευρωπαίοι δηλαδή, συλλήβδην, υπερβαίνοντας τα ιδιαίτερα συμφέροντα του καθενός, έχοντας ως συγκολλητική ουσία τον Χριστιανισμό, συνασπίζονται για την καταστροφή των Τούρκων: *«Γιατίοι Γάλλοι ιππότες είχαν πάρει μέρος σε αυτήν την εκστρατεία; Δεν ήταν για να συντρίψουν τους Τούρκους, να ανυψώσουν τον Σταυρό;»*[150] Άλλωστε το θρησκευτικό στοιχείο στην αντιπαράθεση των Τούρκων με το Βυζάντιο και γενικότερα τον Δυτικό κόσμο είναι τόσο έντονο, ώστε η αντιπαλότητα αποκτά χαρακτήρα θρησκευτικού πολέμου ανάμεσα στο Ισλάμ και στον Χριστιανισμό. Για την Δύση η αντίληψη για την Ανατολή και τον Ισλαμικό κόσμο ότι είναι ο «Άλλος», ξεκινά τον 7^{ο}αιώνα με την εμφάνιση του Ισλάμ το οποίο κατά τον μεσαίωνα γίνεται ο θρησκευτικός Άλλος του Ευρωπαϊκού πολιτισμού ενώ στους νεότερους χρόνους παίρνει τη θέση του κοσμικού Άλλου.[151]Για τις ευρωπαϊκές ιστοριογραφίες η οθωμανική Τουρκία μπορεί να υπεισέρχεται ως βασικός παράγοντας ισχύος, υπεισέρχεται όμως ως ο κοινωνικοπολιτικά, πολιτισμικά και θρησκευτικά κατ' εξοχήν εχθρικός Άλλος στα περίχωρα της Ευρώπης. Η οθωμανική και τουρκική ιστορία αποτελεί μεν τμήμα της ευρωπαϊκής ιστορίας και την επηρεάζει με πολλούς τρόπους, αλλά ταυτόχρονα αντιμετωπίζεται σαν κάτι το ξεχωριστό, χωρίς ποτέ να ταυτιστεί με την ευρωπαϊκή ιστορία. Για την Ευρώπη η αποδοχή της χριστιανικής πίστης αποτελεί το βασικό κριτήριο στην διαδικασία αποδοχής στην Ευρωπαϊκή οικογένεια καθώς θεμελιακό στοιχείο στις κατασκευές του ευρωπαϊκού πολιτισμού, της ιστορίας του ευρωπαϊκού πνεύματος είναι ο Χριστιανισμός. Όλη η σύλληψη της ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας και της γενικότερης πνευματικής κίνησης κινείται γύρω από το γενικό σχήμα της διαπάλης Ανατολής-Δύσης, που καταλήγει στην διαπάλη Χριστιανοσύνης-Ισλάμ. Το Βυζάντιο αρχικά, η Αυστρία αργότερα, τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και της Βιέννης αντιστοίχως αποτελούν συμβολικά τους προμαχώνες, τα προωθημένα προπύργια του δυτικού χριστιανικού πολιτισμού. Από την άλλη μεριά η τουρκική

[147] Fatih Okay, *İstanbul'un Fethi, Gonca*, İstanbul 2010, σ. 17-18.
[148] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Korkusuz Cengâver*, Timaş, İstanbul 2010, σ. 42-43.
[149] Zehra Aydüz, ο.π., σ. 17.
[150] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*, ο.π., σ. 100.
[151] İbrahim Kalın, ο.π., σ. 31.

ιστοριογραφία ισχυρίζεται ότι η ευρωπαϊκή ιστοριογραφία είναι σχεδόν αποκλειστικά αρνητική για την Τουρκία και την Οθωμανική της προϊστορία.[152]Το Βυζάντιο παρουσιάζεται στα τουρκικά βιβλία, ως ανέκαθεν κίνδυνος για τον Ισλαμισμό επειδή κινείται επεκτατικά, με βουλιμία, εναντίον ισλαμικών εδαφών: *«Το Βυζάντιο είχε αρχίσει να ροκανίζει τα ανυπεράσπιστα εδάφη του Ισλάμ με μεγάλη όρεξη».*[153]Μέχρι την εμφάνιση των Τούρκων, η Βυζαντινή αυτοκρατορία παρουσιάζεται από τους Τούρκους συγγραφείς, να λυμαίνεται και να καταπιέζει τον ισλαμικό κόσμο. *«Το Βυζάντιο το οποίο πριν να έρθουν οι Τούρκοι, περίπου επί δύο αιώνες έριχνε βροντές στον κόσμο του Ισλάμ....»*[154] και *«Το χρονικό της θηριωδίας του Βυζαντίου αυτή την εποχή, είχε γραφτεί με αίμα και φωτιά... Αυτό το χρονικό θηριωδίας συνεχίστηκε για μεγάλο διάστημα. Για πολύ καιρό ακόμα οι Μουσουλμάνοι υπέστησαν όλων των ειδών τα βασανιστήρια, βασανίστηκαν με ανήκουστα μέσα... Οι κραυγές των παιδιών, των νέων κοριτσιών και των γυναικών έφταναν στους ουρανούς. Ήταν σαν φλόγες που υψώνονταν στους ουρανούς. Τότε οι Μουσουλμάνοι Τούρκοι σήκωσαν το ανάστημα τους έναντι του Βυζαντίου».*[155]

Αυτός είναι και ο λόγος που, όπως επισημαίνεται σε ορισμένα τουρκικά παιδικά βιβλία, οι Τούρκοι δεν γίνεται να συνυπάρξουν με τους Βυζαντινούς. Επομένως στην ερώτηση αν *«ήταν εφικτό ο Αλπ Αρσλάν να γίνει φίλος με το Βυζάντιο;»* η απάντηση είναι κατηγορηματική: *«Αυτό δεν του το επέτρεπαν ούτε το μαχητικό πνεύμα των προγόνων του, ούτε η πίστη του».*[156]Σημειώνεται ότι αντίστοιχη παραδοχή πως ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους δεν μπορεί να υπάρξει φιλία και συνεννόηση, συναντιέται συχνά και στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Το τεράστιο χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στις δύο πλευρές προκύπτει και από τα ονόματα που συχνά δίνουν οι Βυζαντινοί στους Τούρκους της εποχής τους, δηλαδή στους Τούρκους του 14ου και 15ου αιώνα. Τους ονομάζουν Πέρσες και Αχαιμενίδες (χωρίς βέβαια οι Τούρκοι να έχουν καμία εθνολογική σχέση με τους παλιούς Πέρσες). Η ονομασία αυτή χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη συνείδηση των Βυζαντινών, ότι συνεχίζουν τη μάχη που αρχίζει με το Μαραθώνα, τις Θερμοπύλες και τη Σαλαμίνα, τη μάχη δηλαδή της ελεύθερης σκέψης εναντίον της Ασιατικής βίας.[157] Το στοιχείο αυτό, αποδεικνύει αφενός την αίσθηση της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς που είχαν οι Βυζαντινοί και αφετέρου την αίσθηση πολιτισμικής υπεροχής έναντι των Οθωμανών. Για παράδειγμα σε ελληνικά βιβλία πολύ συχνή είναι η χρήση της φράσης *«προαιώνιος εχθρός»*[158]όταν γίνεται αναφορά στους Τούρκους, καθώς επίσης και ο στίχος *«Κάλλιο να ζω με τα θεριά, παρά να ζω με Τούρκους».*[159]Οι Τούρκοι, συμφωνά με τους Τούρκους συγγραφείς, προστατεύουν και υπερασπίζονται το Ισλάμ και βάζουν ένα τέλος στην επιθετικότητά του Βυζαντίου. *«Όσο ζουν τα παλικάρια των Σελτζούκων και είναι επάνω στα άλογα τους, το Βυζάντιο,*

---

[152] Στέφανος Πεσμαζόγλου, «Ευρωκεντρικές Κατασκευές» στο*Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο* (21-22 Ιανουαρίου 1994) Εκδότης Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 187-195.
[153]AhmetYılmazBoyunağa, *Fetih Sancakları*, ο.π., σ. 70.
[154]Ο.π., σ. 72.
[155]AhmetYılmazBoyunağa, *Malazgirt'in Üç Atlısı*, Timaş İstanbul 2011, σ. 6.
[156] Yusuf Dursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*, Nar, İstanbul 2011, σ. 45.
[157] Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Πολιτισμός και Ελληνισμός, Προσεγγίσεις*, Καστανιώτη, Αθήνα 2007, σ. 194.
[158] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*,ο.π., σ. 91.
[159]Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, Αποστολικής Διακονίας Της Εκκλησίας Της Ελλάδος, Αθήνα 1994, σ. 118.

που δεν είναι καθόλου χρήσιμο στην ανθρωπότητα, και δεν έχει έλεος, δεν μπορεί να επεκταθεί άλλο.»[160] Το Βυζάντιο δεν παρουσιάζεται μόνο ως προβληματικό στις σχέσεις του με τους γείτονες αλλά και ως καταπιεστικό για τους ίδιους τους υπηκόους του. Ο στρατός του Βυζαντίου εμφανίζεται να εκμεταλλεύεται και να βασανίζει το λαό. Από τους Βυζαντινούς στρατιώτες λείπει το ηθικό και το φρόνημα, ενώ η οργάνωση του στρατού είναι κακή και η πειθαρχίααπουσιάζει. *«Ο στρατός του Βυζαντίου επιβιώνει ληστεύοντας τον δικό τους λαό. Στο στρατό τους δεν επικρατεί τάξη, δεν υπακούουν απόλυτα στον διοικητή τους».*[161] Την κακή εικόνα για το Βυζαντινό στρατό συμπληρώνει η εκτεταμένη παρουσία μισθοφόρων που δημιουργεί ρήγματα στην ενότητά του, αφού αυτοί δεν πολεμούν για ιδανικά και πατρίδα αλλά για χρήματα. *«Ο στρατός του Βυζαντίου καταπίεζε τον λαό. Δεν υπήρχε ομόνοια και ενότητα ανάμεσα στους στρατιώτες του Βυζαντίου. Οι μισθοφόροι στρατιώτες που υπήρχαν στον στρατό του Βυζαντίου, όταν έβλεπαν τις δυσκολίες εγκατέλειπαν τον πόλεμο και έφευγαν».*[162] Ήταν τόσο σκληρή και τυραννική η διοίκηση των Βυζαντινών ώστε, όπως αναφέρεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία, μέσα στο Βυζάντιο υπήρχαν ομάδες ανθρώπων που προτιμούσαν να βρεθούν κάτω από την εξουσία των Οθωμανών, οι οποίοι στους τόπους που κατακτούσαν αναδεικνύονταν σε εγγυητές της ασφάλειας, της τάξης και της ευημερίας. *«Μέσα στο Βυζάντιο υπήρχε μια κοινότητα η οποία είχε αγανακτήσει από την καταπίεση και τα βασανιστήρια.Αυτοί οι άνθρωποι, ήθελαν να βρεθούν κάτω από την κυριαρχία των Οθωμανών για να εξασφαλίσουν την ζωή τους και την περιουσία τους.Το Οθωμανικό κράτος σε όλα τα γεωγραφικά μήκη και πλάτη που είχε επεκταθεί μέχρι τότε είχε φέρει την γαλήνη, την ευδαιμονία, την ισότητα, την δικαιοσύνη και την αδελφοσύνη».*[163]Εχοντας όλα αυτά στο μυαλό του, ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Πορθητής εμφανίζεται σε ένα τουρκικό παιδικό βιβλίο να μονολογεί, σχεδιάζοντας την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης: *«Μόνο ένα πράγμα σκέπτομαι. Πρέπει να τελειώσει τα σάπιο καθεστώς του Βυζαντίου που δεν έχει αφήσει σε ησυχία τους ανθρώπους του. Η Κωνσταντινούπολη πρέπει να βρει την θέση της μέσα στα δίκαια χέρια μας. Είναι εύκολο να πάρουμε αυτή την πόλη; Όλες αυτές οι δυσκολίες ίσως να φόβιζαν ένα συνηθισμένο κράτος και ένα διοικητή της σειράς. Οι Βυζαντινοί και ο Αυτοκράτορας τους ο Κωνσταντίνος ακόμα δεν αντίκρισαν το γερακίσιο βλέμμα μας. Περίμενε. Περίμενε, θα έρθει και εκείνη η ώρα».*[164] Εκτός από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης, επιτακτική ανάγκη είναι να εξαφανιστεί κάθε Βυζαντινός θύλακας, γιατί συνιστά εμπόδιο υποκινώντας ανταρσίες: *«Έπρεπε να δοθεί ένα τέλος στις υπονομευτικές δραστηριότητες της Ρωμέικης Αυτοκρατορίας της Τραπεζούντας που συνεργαζόταν με τα κράτη τα οποία έκαναν επιθέσεις στους Οθωμανούς».*[165]Η σύγκρουση λοιπόν γίνεται σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς παιδικών βιβλίων, ανάμεσα στην ορμητικότητα, το σφρίγος, τον δυναμισμό των Τούρκων και του Ισλάμ και στο γερασμένο, κουρασμένο και παρακμασμένο χριστιανικό Βυζάντιο. *«Το σαραβαλιασμένο Βυζάντιο έχει ξεριζωθεί και πεταχτεί μαζί με τις ρίζες του. Την θέση του Βυζαντίου θα πάρει ο στρατιώτης του Προφήτη που αξίζει τον έπαινο, το δοξασμένοΤουρκικό έθνος. Στον ουρανό της Κωνσταντινούπολης πλέον δεν θα ακούγονται οι καμπάνες και οι χορωδίες των εκκλησιών, αλλά θα ακούγονται τα*

[160] Ebubekir Subaşı, *Sultan Alparslan*, Mavi Lale Gençlik, İstanbul 2011, σ. 19.
[161]Ο.π., σ. 21.
[162]Selahattin Dikmen,*Sultan Alpaslan*,Muştu, İstanbul 2012, σ. 58-60.
[163] Fatih Okay, ο.π., σ. 23.
[164] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*, Nar, İstanbul 2010, σ. 29.
[165]Ekrem Yeşilçayır, *Fatih Sultan Mehmet*, Muştu, İstanbul 2012, s. 108.

καλέσματα του μουεζίνη, τα οποία εξυμνούν τον πραγματικό Θεό στον οποίο πρέπει να προσευχόμαστε. Η στοργή και η ανεκτικότητα του Μουσουλμάνου Τούρκου θα απλωθεί σε όλα τα μέρη της Κωνσταντινούπολης».[166]

Από την άλλη πλευρά, στα ελληνικά παιδικά βιβλία το πέρασμα από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περιγράφεται ως εξής: *«Για κάμποσες αιώνες (η Βυζαντινή αυτοκρατορία) πορευόταν περήφανη, καβάλα στ' άλογο της, με το σπαθί υψωμένο. Κάποτε όμως κουράστηκε, γέρασε. Και στα εδάφη της άρχισαν να μπαίνουν ξένοι λαοί, πιο νέοι και πιο πολεμοχαρείς, και να τα κάνουν δικά τους. Ένας από αυτούς τους λαούς ήταν και οι Οθωμανοί, οι Τούρκοι όπως τους λέμε συνήθως».*[167] Δεν υπάρχει δηλαδή καμία αναφορά σε καταπίεση, βασανιστήρια και διάθεση λύτρωσης των Βυζαντινών υπηκόων από τον Βυζαντινό ζυγό ούτε καμιά μνεία για αντιμουσουλμανικές εκστρατείες. Η πτώση του Βυζαντίου παρουσιάζεται ως συνέπεια μιας φυσικής διαδικασίας γήρανσης και φθοράς που δεν υπήρχε τρόπος και δυνατότητα να αποτραπεί.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία υπογραμμίζονται οι ευεργετικές επιπτώσεις της Οθωμανικής κυριαρχίας στα γράμματα, στις τέχνες, στις επιστήμες και στον πολιτισμό. Προβάλλεται δηλαδή ότι οι Οθωμανοί μεταλαμπάδευσαν το φως της γνώσης και αναζωογόνησαν την ημιθανή Ευρώπη με τις ιδέες τους, την πίστη τους και τις γνώσεις τους. *«Εκείνες τις περιόδους με τα ιερατικά σχολεία (μεντρεσέδες) που ίδρυε, φώτιζε τον κόσμο που το μεγαλύτερο του μέρος βρισκόταν στο σκοτάδι, και η Ευρώπη που ήταν στο σκοτάδι της αμάθειας θα είχε όφελος από αυτό».*[168] Όπως υπογραμμίζεται *«ενώ οι Φοίνικες μπήκαν στην Ευρώπη ως έμποροι και οι Εβραίοι ως μετανάστες και αιχμάλωτοι, οι Μουσουλμάνοι μπήκαν στην Ευρώπη ως κυρίαρχοι και με την βοήθεια του Κορανίου μεταλαμπάδευσαν στην Ευρώπη την δάδα της γνώσης. Πράγματι οι Μουσουλμάνοι δίδαξαν στους Δυτικούς και στους Ανατολικούς φιλοσοφία, ιατρική, αστρονομία, ποίηση. Έδωσαν ζωή στον απονεκρωμένο εγκέφαλο και την απονεκρωμένη γνώση του Έλληνα και ενώ το σκοτάδι της άγνοιας είχε περικυκλώσει όλο τον κόσμο, αυτοί σκόρπισαν φως σε όλες τις πλευρές και έθεσαν τα θεμέλια νέων επιστημών».*[169] Η εξάπλωση των Οθωμανών παρομοιάζεται από τους Τούρκους συγγραφείς σαν ένα ορμητικό ποτάμι που εισβάλει στο προσκήνιο της Ιστορίας, παραμερίζοντας το παλιό και φθαρμένο και κομίζοντας την ζωογόνο νέα πνοή και το άπλετο φως της καινούριας εποχής. *«Η επέκταση κάλυπτε την Ανατολία βήμα, βήμα. Σαν ένα κρυστάλλινο ποτάμι που* άρδευε *τα μέρη που περνούσε με αφθονία, καθαριότητα…»*[170]Την εποχή της καταπίεσης και του αυταρχισμού της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας διαδέχεται η εποχή της ευημερίας και της ειρήνης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατά συνέπεια: *«Σταματώντας το χρονικό της θηριωδίας του Βυζαντίου, τα εδάφη της Ανατολίας είδαν ένα υπέροχο έπος που δεν είχαν ξαναδεί και ζήσει…»*[171]

Μεγάλη έμφαση δίνεται και στα ελληνικά και στα τουρκικά παιδικά βιβλία στην αξία που έχει η πόλη της Κωνσταντινούπολης και στην σπουδαιότητα της σημασίας που έχει

---

[166] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*,ο.π.,σ. 138.
[167] Κατερίνα Σέρβη, *Ο Πέτρος και η Επανάσταση του 1821*, Σκαϊ, Αθήνα 2011, σ.8.
[168] Ebubekir Subaşı, ο.π., σ. 108.
[169] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*,ο.π.,σ. 40.
[170]Ο.π., σ. 80.
[171] Ahmet Yılmaz *Boyunağa, Malazgirt'in Üç Atlısı*,ο.π.,σ. 7.

η κυριαρχία σε αυτήν την πόλη. Σε όλα τα βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο της Άλωσης αναγνωρίζεται ο ρόλος της Κωνσταντινούπολης στο στρατηγικό, στο πολιτικό, στο πολιτιστικό, στο θρησκευτικό, στο συμβολικό επίπεδο. Η διατήρηση της Κωνσταντινούπολης για την ελληνική πλευρά και η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης για την τουρκική πλευρά αποτελεί κορυφαίο ζητούμενο. Η Κωνσταντινούπολη αποτελεί το πολύτιμο έπαθλο στον αγώνα ανάμεσα στους δύο λαούς, τους δύο πολιτισμούς, τις δύο θρησκείες. Η κυριαρχία στην Κωνσταντινούπολη αποτελεί απόδειξη της δύναμης του νικητή και της αδυναμίας του ηττημένου. Το «σοκ» που προκάλεσαν οι Τούρκοι στην Δύση με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης δεν θα ξεπεραστεί μέχρι και τον 19ο αιώνα οπότε η Οθωμανική Αυτοκρατορία ανακηρύσσεται ο «μεγάλος ασθενής» της Ευρώπης. Η εξάπλωση των Οθωμανών στα Βαλκάνια και στην Νοτιοανατολική Ευρώπη θεωρήθηκε σημάδι του τέλους των καιρών και η εικόνα των Τούρκων θα πρωταγωνιστήσει και θα αναπαραχθεί μέσα από μια μεγάλη ποικιλία έργων λογοτεχνίας και ζωγραφικής, λαϊκών ασμάτων και πολιτικών κειμένων.[172] Φόβοι και εφιάλτες στην Ευρώπη για τον «Μεγάλο Τούρκο», και μια κόπωση με τις Σταυροφορίες προκαλούν «ρίγη φυγής». Η ακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμβαδίζει με τη φυγή της Ευρώπης πέραν του Ατλαντικού, ενώ η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμβαδίζει με την ακμή της Ευρώπης και την επανάκαμψη της στην Μεσόγειο. Επομένως μπορεί να ειπωθεί ότι για την Ευρώπη ο Οθωμανός Τούρκος παρέμεινε στις συνειδήσεις της ως ο κατ' εξοχήν εγγύτερος εχθρικός Άλλος.[173]Στα τουρκικά παιδικά βιβλία επισημαίνεται η επιμέλεια που είχαν δείξει οι Βυζαντινοί στην κατασκευή και στην πολεοδόμηση της πρωτεύουσας τους. Αναγνωρίζεται ο θετικός τους ρόλους, αφού *«όπως οι Ρωμαίοι αυτοκράτορες έτσι και οι αυτοκράτορες του Βυζάντιου είχαν δώσει μεγάλη έμφαση στην οικοδόμηση της πόλης. Κυρίως δε στην εποχή του Αυτοκράτορα Κωνσταντίνου η Κωνσταντινούπολη ήταν πολύ ωραία και πολύ περιποιημένη».*[174]Το ένδοξο παρελθόν και οι εποχές ακμής της Κωνσταντινούπολης στην Βυζαντινή εποχή, αναφέρονται από τους Τούρκους συγγραφείς οι οποίοι υπογραμμίζουν τον κοσμοπολίτικο, πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της μεγαλούπολης για τα μέτρα της εποχής, που αποτελούσε μαγνήτη για ανθρώπους από όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Γίνεται μνεία στην επιδίωξη και στην προσπάθεια των Οθωμανών να βγει η πόλη από την παρακμή και να ξαναβρεί την παλιά της αίγλη και ακτινοβολία και να ξαναζήσει δοξασμένες μέρες, με νέο όνομα, νέα οργάνωση της κρατικής εξουσίας και νέα θρησκευτική ταυτότητα. *«Η Κωνσταντινούπολη που από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα είχε διαφορετικά ονόματα, πάντα ήταν ένας πόλος έλξης. Ως εκ τούτου αναπτυσσόταν συνέχεια, και ο πληθυσμός της αυξανόταν μέρα με την μέρα. Αυτή η πραγματικότητα είχε αντιστραφεί την Βυζαντινή περίοδο. Αυτή την περίοδο στην πόλη κυριαρχούσε μια κατάσταση αναταραχής. Λογική συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν η σταδιακή μείωση του πληθυσμού της πόλης. Με την βοήθεια του Θεού, άνθρωποι από όλες τις θρησκείες και τα έθνη έρχονταν σωρηδόν στην πόλη που διοικούσαμε εμείς, για να ζήσουν με ηρεμία και ασφάλεια».*[175] Από τους Τούρκους συγγραφείς τονίζεται ότι η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης έθεσε τέρμα σε μια περίοδο παρακμής, αναταραχής και αναρχίας και έφερε στην Κωνσταντινούπολη γαληνή, ηρεμία και ασφάλεια. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται *«Η Αγία Σοφία δεν είχε ησυχάσει με*

[172] İbrahim Kalın, ο.π., σ. 152.
[173] Στέφανος Πεσμαζόγλου, ο.π., σ. 193.
[174]ZehraAydüz, *Taşı Toprağı Tarih İstanbul*, Uğurböceği, İstanbul 2012, σ. 37.
[175] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*,Nar, İstanbul 2011, σ. 84.

κανένα τρόπο. Μέχρι την ημέρα που ήρθαμε εμείς!»[176] Τόσο οι Τούρκοι όσο και μερικοί από τους Έλληνες συγγραφείς επισημαίνουν τις ενέργειες των Οθωμανών προκειμένου να αποκαταστήσουν τις ζημιές από τις μάχες που είχε υποστεί η πόλη και να την ανοικοδομήσουν, εκσυγχρονίζοντας την. *«Πολύ σύντομα είχαν αρχίσει να οικοδομούν την πόλη που ήταν γεμάτη ερείπια. Δεν άργησε πολύ, μέσα σε ένα- δύο χρόνια απέκτησε μια μοντέρνα εμφάνιση».*[177] Από την άλλη πλευρά και σε μερικά, λίγα, ελληνικά παιδικά βιβλία, παράλληλα με τις αρνητικές συνέπειες της Άλωσης, σημειώνεται ότι *«Οι Τούρκοι αγάπησαν την Κωνσταντινούπολη και την έκαναν πρωτεύουσα της δικής τους αυτοκρατορίας, παραχώρησαν πολλά προνόμια στο Πατριαρχείο».*[178] Ιδιαίτερη σημασία έχει η επισήμανση μιας ουσιώδους διαφοράς που διαπιστώνεται στην μελέτη των ελληνικών και τουρκικών παιδικών βιβλίων που αναφέρονται στην περίοδο της Άλωσης. Η διαφορά αυτή καθρεφτίζει τον τρόπο με τον οποίο η κάθε πλευρά ερμηνεύει τις επιπτώσεις των ιστορικών γεγονότων, είτε οριστικοποιώντας τα, είτε επιχειρώντας να διαμορφώσει μελλοντικές προοπτικές ανατροπής τους. Συγκεκριμένα ενώ η ελληνική πλευρά θεωρεί ότι *«με συνδετικό κρίκο τη θρησκεία και την ελληνική γλώσσα, έμεινε άσβηστο, στους αιώνες που ακολούθησαν, το πνεύμα του ελληνισμού και των αξίων του»*[179] αφήνοντας έμμεσα και υπόγεια ανοιχτό το ενδεχόμενο επιστροφής του ελληνισμού, η τουρκική πλευρά κατηγορηματικά παγιώνει την κατάσταση των πραγμάτων δηλώνοντας ότι *«Η Κωνσταντινούπολη αποκτούσε γρήγορα την Τουρκική-Ισλαμική ταυτότητα»*[180]καθώς και ότι η Κωνσταντινούπολη δεν αξίζει στους Χριστιανούς αλλά στους Μουσουλμάνους.*«Η Κωνσταντινούπολη, το τελευταίο κάστρο του Χριστιανισμού. Δεν μπορούσε να μείνει μια τέτοια πόλη στα μετόπισθεν των Μουσουλμάνων πολεμιστών οι οποίοι είχαν μεταφέρει τις ορδές κατάκτησης στην Ευρώπη. Η Κωνσταντινούπολη άρμοζε μόνο στους Μουσουλμάνους Τούρκους».*[181]

Σύμφωνα με τα τουρκικά παιδικά βιβλία όταν σε μια περιοχή επικρατούν οι Οθωμανοί, το πρώτο τους μέλημα είναι να επιβάλλουν την ασφάλεια, την ηρεμία και την δικαιοσύνη. *«Πλέον οι άνθρωποι από κάθε έθνος και θρησκεία είναι κάτω από την ομπρέλα ηρεμίας και δικαιοσύνης των Οθωμανών».*[182]Οι Οθωμανοί ενδιαφέρονται για την ευημερία των Χριστιανών υπηκόων, δεν τους καταπιέζουν, αλλά αντίθετα τους προστατεύουν.Οι Τούρκοι συγγραφείς αναφέρονται στην «φορολογική δικαιοσύνη» των Οθωμανών. Όταν οι Τούρκοι κατακτούν μια χριστιανική περιοχή δίνουν στους κατοίκους την επιλογή είτε να ασπαστούν τον Ισλαμισμό, είτε να πληρώσουν φόρο.Ο φόρος αυτός δεν έχει χαρακτήρα τιμωρίας αλλά δίνεται με αντάλλαγμα την παροχή προστασίας. Η φορολόγηση των Χριστιανών παρουσιάζεται να έχει την μορφή ανταποδοτικής φορολογίας. Δηλαδή οι Χριστιανοί πληρώνουν φόρο, όχι καταναγκαστικά, αλλά με την θέληση τους. Σε τουρκικά παιδικά βιβλία εξιστορείται ένα περιστατικό σύμφωνα με το οποίο οι Οθωμανοί όταν διαπιστώνουν ότι δεν μπορούν να τηρήσουν τις δεσμεύσεις τους έναντι των οποίων συγκέντρωσαν τους φόρους, τότε, τηρώντας τις συμφωνίες, επιστρέφουν όλα τα χρήματα στους Χριστιανούς. Οι Χριστιανοί αναγνωρίζουν το αίσθημα δικαιοσύνης που διαπνέει τους

[176] Yusuf Dursun, ο.π., σ. 85.
[177] Yusuf Dursun, ο.π., σ.76.
[178] Μαρίζα Ντεκάστρο, *ο Βυζαντινός Στρατός και το Τέλος του Βυζάντιου*,Ακρίτας, Αθήνα 2008, σ. 35.
[179] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π.,σ. 35.
[180] Yusuf Dursun,*Sultandım Fatih Oldum*,ο.π.,σ. 88.
[181] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*, ο.π., σ. 118.
[182] Yusuf Dursun,ο.π., σ. 79.

Μουσουλμάνους και παραδέχονται ότι η συμπεριφορά τους είναι πολύ καλύτερη από την συμπεριφορά των Βυζαντινών σε ανάλογες περιπτώσεις. Φτάνουν μάλιστα στο σημείο οι Χριστιανοί, να προσεύχονται ώστε οι Μουσουλμάνοι να επικρατήσουν στην μάχη επί των Χριστιανών για να συνεχιστεί η κυριαρχία των δίκαιων Μουσουλμάνων και να μην αντικατασταθεί από την κυριαρχία των άδικων και καταπιεστικών Χριστιανών.Με τον τρόπο αυτό, ο συγγραφέας θέλει να δείξει ότι η ανωτερότητα των Τούρκων, η δικαιοσύνη της διοίκησης τους, η ισονομία και ισοπολιτεία που απολαμβάνουν οι Χριστιανοί ήταν τέτοιου επιπέδου, ώστε η διατήρηση των συνθηκών αυτών και η συνέχιση αυτής της μεταχείρισης αποτελεί για τους Χριστιανούς πολύ σημαντικότερο ζητούμενο από το θέμα της θρησκευτικής διαφοράς τους από τους Μουσουλμάνους κυρίαρχους. *«Ο φόρος που έπαιρναν οι Μουσουλμάνοι από τους Χριστιανούς δεν ήταν ένας φόρος που έπαιρναν για τιμωρία. Οι Μουσουλμάνοι έπαιρναν αυτά τα χρήματα για να προστατεύουν τους Χριστιανούς. Ο Σεβάσμιος Εμπού Ουμπεϊντέ όταν μαθαίνει ότι ο Αυτοκράτορας Ηράκλειος ξεκίνησε εναντίον του με μια μεγάλη δύναμη επιστρέφει στον λαό όλους τους φόρους που εισπράχτηκαν.* Και λέει: *"Επειδή μάθαμε ότι μια μεγάλη δύναμη προχωράει εναντίον μας, τους φόρους πουπληρώσατε σας τους επιστρέφουμε. Σύμφωνα με την μεταξύ μας συμφωνίαως ανταπόδοση αυτού του φόρου θα σας προστατεύαμε. Όμως σε αυτή την κατάσταση δεν μπορούμε να σας προστατεύσουμε, για αυτό σας επιστρέφουμε όλα τα λεφτά που πήραμε." Ο λαός, δηλαδή οι Χριστιανοί, ευχαριστήθηκαν πολύ και έλεγαν : "Ο Θεός να σας κάνει πάλι κυρίαρχους σε μας και να σας βοηθήσει να νικήσετε τους Ρωμαίους (Βυζαντινούς). Εάν στην δική σας θέση ήταν οι Ρωμαίοι όχι μόνο δεν θα μας επέστρεφαν τίποτα αλλά θα μας έπαιρναν και τα πάντα."Οι Χριστιανοί προσευχήθηκαν για την επιτυχία των Μουσουλμάνων».*[183] Αντίθετα, στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας, παρουσιάζονται οι Χριστιανοί να πληρώνουν δυσβάσταχτους φόρους στους Τούρκους, παρά την θέληση τους. Οι φόροι αυτοί, που αποκαλούνται χαράτσια, επιβάλλονται από τους Τούρκους αυθαίρετα και αν οι Χριστιανοί δεν θέλουν ή δεν μπορούν να τους πληρώσουν υφίστανται φυλακίσεις ξυλοδαρμούς και βασανιστήρια: *«… απρόσμενα και ξαφνικά έρχονται και στήνονται βλοσυροί και κακότροποι οι τζαμπήτες (φορατζήδες) του κεφαλικού φόρου. Αρματωμένοι ίσαμε τα δόντια απαιτούν τους τακτικούς και αυθαίρετους φόρους κι αλίμονο στο δύστυχο ραγιά που δεν θα έχει να πληρώσει ή καμώνεται ότι δεν του έμεινε παράς! … (Αυτός) απήγετο εν τάχει εις τας φυλακάς ως λαθρέμπορος της κεφαλής του και εξυλοκοπείτο μέχρις ου προφθάσας ο δημογέρων της συνοικίας ή συγγενής τις επλήρωνε τον φόρον και ήμισυ γρόσιον επιπλέον δια τους κόπους των ξυλοκοπησάντων εισπρακτόρων»*[184]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι συγγραφείς εκθειάζουν την δικαιοσύνη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναφέρουν ότι η απονομή του δικαίου στην Οθωμανική περίοδο γινόταν με απόλυτη ισονομία και χωρίς καμία διάκριση έθνους και θρησκείας χωρίς δηλαδή μεροληψία των δικαστών υπέρ των Τούρκων. Παρουσιάζεται μάλιστα το δικαστικό σύστημα να είναι τόσο δίκαιο, ανθρώπινο και αμερόληπτο ώστε οι ίδιοι Χριστιανοί να το θαυμάζουν, να το εμπιστεύονται και να το προτιμούν, ζητώντας και οι δικές τους υποθέσεις να εκδικάζονται από τα Μουσουλμανικά δικαστήρια. Χαρακτηριστική είναι η διήγηση της περιοδείας Χριστιανών ιερέων σε Μουσουλμανικά δικαστήρια όπου παρακολουθούν την διαδικασία και στο τέλος ομολογούν στο Σουλτάνο το εντυπωσιασμό τους για την δικαιοσύνη των Οθωμανών

[183] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*,ο.π.,σ. 41-42.
[184] Δημήτρης Φερούσης, *Μιχάηλ Μπακνανάς*, Αστήρ, Αθήνα 2007, σ. 131.

και παρακαλούν τον Σουλτάνο ώστε και οι διαφορές των Χριστιανών να μην δικάζονται από χωριστά δικαστήρια αλλά να δικάζονται από Καδήδες. Δηλώνουν δηλαδή ότι έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην ευθυκρισία των Τούρκων Καδήδων παρά στους Χριστιανούς δικαστές: *«Όταν οι Χριστιανοί ιερείς παρακάλεσαν το Σουλτάνο Μωάμεθ τον Πορθητή να εκδικάζονται οι υποθέσεις των Ρωμιών από χωριστά δικαστήρια, εκείνος τους είπε: "Δεν έχω καμία αντίρρηση. Θέλω όμως πρώτα να επισκεφτείτε όλα τα δικαστήρια της Αυτοκρατορίας, να παρακολουθήσετε τις δίκες, να ακούσετε τις αποφάσεις των Καδήδων και μετά να έρθετε ξανά και να συζητήσουμε." Οι ιερείς έκαναν αυτό που τους ζήτησε ο Σουλτάνος και επισκέφτηκαν το δικαστήριο στο Σκουτάρι. Εκεί παρακολούθησαν μια περίπλοκη δίκη. Ο Καδής έβγαλε δίκαιη απόφαση.Οι παπάδες θαύμασαν την απονομή δικαιοσύνης. Ξεκίνησαν προς την Κιουτάχια για να παρακολουθήσουν μια άλλη δίκη. Και σε αυτό το δικαστήριο οι Καδήδες έλυσαν την διάφορα δίκαια.Οι παπάδες από εκεί πήγαν στο Ικόνιο, Στο δικαστήριο του Ικονίου εκδικαζόταν μιαυπόθεση μεταξύ ενός Βενετού εμπόρου και ενός Οθωμανού εμπόρου.Ο δικαστής αφού άκουσε και τις δύο πλευρές ανακοίνωσε την απόφαση του και δικαίωσε τον Βενετό. Ο Βενετός έμπορος, χάρηκε πολύ και είπε: "Κύριε, και στην δική μας χώρα υπάρχουν νόμοι για το εμπόριο. Όμως κανένας Βενετός δικαστής δεν καταδικάζει ένα Χριστιανό έναντι ενός Μουσουλμάνου. Εσείς υπερασπίζεστε το δίκαιο των Χριστιανών που βρίσκονται στην χώρα σας όμοια με το δίκαιο των Μουσουλμάνων".Οι ιερείς γνώριζαν ότι αυτή η αντίληψη δικαιοσύνης ήταν προαπαιτούμενο της Ισλαμικής θρησκείας. Πλέον δεν υπήρχε λόγος να παρακολουθήσουν άλλο δικαστήριο. Είχαν πειστεί. Επέστρεψαν αμέσως στην Κωνσταντινούπολη, πήγαν στον Σουλτάνο και είπαν: "Σουλτάνε μας, θαυμάσαμε την δικαιοσύνη των δικαστηρίων σας και τους νόμους σας. Εμείς δεν θέλουμε πλέον χωριστά δικαστήρια".*[185] Στα ελληνικά παιδικά βιβλία τις περισσότερες φορές οι Έλληνες δεν μπορούν να βρουν το δίκαιο τους αφού η δικαιοσύνη που απονέμεται από Τούρκους δικαστές είναι μεροληπτική και πάντα δικαιώνει τους Τούρκους. Συνήθως οι Τούρκοι δικαστές υποστηρίζουν χωρίς ενδοιασμό τους Τούρκους ακόμα και όταν έχουν άδικο: *«ο Αγάς της περιοχής που το τσιφλίκι του συνόρευε με τα κτήματα του μοναστηριού είχε βαλθεί από καιρό να τα καταπατήσει και να τα κάνει δικά του. Μάταια οι καλόγεροι διαμαρτύρονταν στους κατήδες(τούρκους δικαστές) που παίρνοντας πάντα το μέρος του αγά έλεγαν: «φέρτε μας αποδείξεις.» Αποδείξεις βέβαια δεν είχαν. Μήπως όμως είχε ο αγάς; Αλλά τούρκοι και εκείνοι, ποιον θα υποστήριζαν; Έτσι από χρόνο σε χρόνο τα κτήματα της μονής όλο και μίκραιναν, κι όπως πήγαινε το πράγμα θα τα έπαιρνε όλα ο αχόρταγος αγάς.»*[186]

Η εικόνα της Οθωμανικής περιόδου, όπως παρουσιάζεται από τους Τούρκους συγγραφείς παιδικών βιβλίων, είναι μια εικόνα ευτυχίας, ειρήνης και ευημερίας που απορρέει και από την πίστη της κοινωνίας στο Ισλάμ. *«Σε αυτήν την περιοχή που μπήκαμε φέραμε με την βοήθεια του Θεού μας, δικαιοσύνη και φώς. Την δικαιοσύνη και το φώς του Ισλάμ!»*[187] Η ηρεμία, η γαλήνη και η κατάνυξη της Ισλαμικής πίστης αντανακλά, σύμφωνα με τα βιβλία, και στην Αγία Σοφία που βιώνει ευτυχισμένες εποχές. *«Η Αγία Σοφία, το καμάρι της υφηλίου, τιμημένη από τον Ισλαμισμό, ζούσε τις πιο ευτυχισμένες μέρες από την ημέρα της οικοδόμησης της. Διότι ένοιωθε μαγεία με τις φωνές του εζάν (κάλεσμα στο ναμάζι) που ακούγονταν πέντε φορές την ημέρα, η αγάπη*

[185]EkremYeşilçayır, ο.π., σ. 123-126.
[186] Πέτρος Μπίκος, *Παπαφλέσσας, ο πυρπολητής των ψυχών*, Στρατίκη, Αθήνα 1995, σ. 15-16
[187] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum,*ο.π.,σ. 93.

και η συγκίνηση για τον Θεό που ανάβλυζε από τις καρδιές των ευλαβών πιστών, μεταφερόταν και σε εκείνη».[188]Και όπως περιγράφεται επιθυμία του Σουλτάνου Μωάμεθ τον Πορθητή είναι ο καινούριος αυτός προορισμός της Αγίας Σοφίας ως τζαμί να είναι παντοτινός και να μην αλλάξει ποτέ. Για αυτό ο Τούρκος συγγραφέας με πολύ αναλυτικό τρόπο αναφέρεται στην επιθυμία και διαταγή του Σουλτάνου, η Αγία Σοφία μετά την Άλωση να γίνει για πάντα ένα σύμβολο-τέμενος του Ισλαμισμού που να συμβολίζει την ισλαμική ταυτότητα της Κωνσταντινούπολης:*«Θελήσαμε όσο υπήρχε ο κόσμος, η Αγία Σοφία να συνεχίσει να υπάρχει σαν τζαμί όπου οι Μουσουλμάνοι να προσεύχονται με ηρεμία. Όμως ήξερα ότι σε αυτό τον κόσμο πολλά πράγματα άλλαζαν ή τα άλλαζαν. Ως ιδιοκτήτης του ιδρύματος (μετόχι) πρόσθεσα μια σημείωση στο τέλος του "Τίτλου του Ιδρύματος της Αγίας Σοφίας" για να μη συμβεί κάτι τέτοιο και στη Αγία Σοφία. Όποιος προσθέσει έστω και ένα άρθρο ή αλλάξει κάτι στο ιδρυτικό καταστατικό που μετατρέπει την Αγία Σοφία σε τζαμί, όποιος προσπαθήσει να ακυρώσει σκόπιμα τα άρθρα αυτού του ιδρυτικού καταστατικού, όποιος αλλάξει το πρωτότυπο αυτού του ιδρυτικού καταστατικού, όποιος προβάλλει αντίθεση στην μετά από εμάς χρήση του, εάν βοηθήσει ή καθοδηγήσει αυτούς που θα τα κάνουν αυτά, όποιος αλλάξει αυτό το ίδρυμα από το να είναι τζαμί, όποιος προσπαθήσει να έχει οικονομικά οφέλη με πλαστά έγγραφα από αυτό το ίδρυμα… Ορίζω ότι θα έχει διαπράξει την μεγαλύτερη απάτη και την μεγαλύτερη αμαρτία!Ως εκ τούτου όποιος αλλάξει αυτό το ιδρυτικό καταστατικό να έχει αιωνίως την κατάρα του Θεού, του Προφήτη, των αγγέλων, όλων των διαχειριστών και όλων των Μουσουλμάνων, να μην ελαττωθεί το μαρτύριο του, να μην τον κοιτάξουν κατά πρόσωπο την ημέρα της Κρίσεως!»*[189]

Συμπερασματικά, μέσα από τα τουρκικά παιδικά βιβλία που έχουν ως θέμα την Οθωμανική εξάπλωση, οι Τούρκοι συγγραφείς παρουσιάζουν με ιδιαίτερα θετικό τρόπο την εικόνα της διοίκησης, της οργάνωσης του κράτους και της κοινωνίας από τους Τούρκους. Το ειδυλλιακό αυτό πρόσωπο της Οθωμανικής εξουσίας παρουσιάζεται ότι γίνεται με ικανοποίηση αποδεκτό από τους υπηκόους, ακόμα και τους αλλόφυλους και αλλόθρησκους, οι οποίοι σε κάθε ευκαιρία εκδηλώνουν την προτίμηση τους στην Οθωμανική Κυριαρχία σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη επιλογή. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσονται και οι σκέψεις που ο Τούρκος συγγραφέας βάζει στο μυαλό ενός νεαρού Σέρβου χωρικού, ο οποίος συγκρίνοντας την συμπεριφορά των Οθωμανών κατακτητών και των Σταυροφόρων που έρχονται ως «ελευθερωτές», καταλήγει να παραδεχτεί: *«Ο Πάπας ας μην μάθει ότι σκέπτομαι έτσι, όμως οι Τούρκοι μάλλον είναι πιο καλοί από τους δικούς μας.* Οι άνθρωποι του χωριού μας είναι πιο ευτυχισμένοι και ήσυχοι. Δίνοντας ένα μικρό φόρο σπέρνουν και θερίζουν τα χωράφια τους. Πλέον χορταίνουμε. Υπάρχει μεγάλη ησυχία.»[190] Η μέθοδος που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στηρίζεται στην χρησιμοποίηση ενός τρίτου, εξωτερικού παρατηρητή που έχει το τεκμήριο της αντικειμενικότητας και κρίνει ως διαιτητής. Η κρίση του εμφανίζεται ως αμερόληπτη και ντύνει με ιστορική αλήθεια τα γεγονότα. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα η παραδοχή του Χριστιανού Σέρβου έχει ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα αφού θα περίμενε κανείς ότι θα έπαιρνε το μέρος των Χριστιανών Σταυροφόρων. Το γεγονός ότι υπερβαίνοντας την θρησκευτική διαφορετικότητα επιλέγει να προτιμήσει τους Μουσουλμάνους Οθωμανούς, αποδεικνύει ότι η συμπεριφορά του Οθωμανικού κράτους είναι τόσο καλή, ώστε η θρησκευτική διαφορά περνά σε δεύτερη μοίρα.

---

[188] Yusuf Dursun,*Sultandım Fatih Oldum*, ο.π.,σ. 80.
[189] Yusuf Dursun, ο.π, σ. 81-82.
[190] Zehra Aydüz, *Osmanlı Tarihi, Yıldırım Beyazıt-Çelebi Mehmet ve II. Murat Dönemleri*, ο.π., σ. 45.

Όταν οι Μουσουλμάνοι πλησιάζουν μια πόλη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, σύμφωνα με τουρκικό παιδικό βιβλίο, οι ίδιοι οι Χριστιανοί κάτοικοι, τους στέλνουν μήνυμα καλώντας τους να κατακτήσουν την πόλη γιατί είναι σίγουροι ότι η μουσουλμανική διοίκηση θα είναι δικαιότερη και πιο ανθρώπινη από την σκληρή, άδικη και αυταρχική διοίκηση των Βυζαντινών. Οι ίδιοι οι απλοί Χριστιανοί κάτοικοι δηλαδή, παρουσιάζονται να παραδέχονται ότι οι Μουσουλμάνοι είναι πιο πολιτισμένοι, ηθικότεροι και δικαιότεροι από τους Χριστιανούς. Η ανωτερότητα αυτή των Μουσουλμάνων απέναντι στους Χριστιανούς οφείλεται σύμφωνα με την ερμηνεία των Τούρκων συγγραφέων στην θρησκεία τους που τους κάνει δικαιότερους και ηθικότερους ανθρώπους. *«Οι αρχές που κόμιζε ο Ισλαμισμός έκαναν πιο εύκολες τις κατακτήσεις. Κατά την διάρκεια του αγώνα με τους Βυζαντινούς, οι Μουσουλμάνοι έλαβαν το ακόλουθο γράμμα από τους Χριστιανούς πολίτες μιας πόλης που ανήκε στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία:"Μουσουλμάνοι! Αν και ανήκουμε στην ίδια θρησκεία με τους Βυζαντινούς, προτιμάμε εσάς αντί για εκείνους. Διότι εσείς μας είπατε αλήθεια. Μας συμπεριφέρεστε πιο ευσπλαχνικά και αποφεύγετε την αδικία. Η δική σας διοίκηση, οπωσδήποτε είναι καλύτερη από εκείνων. Εκείνοι πήραν τα υπάρχοντα μας και κατάσχεσαν τα σπίτια μας».*[191]

4.3. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Κύρια επιδίωξη των Οθωμανών παρουσιάζεται, στα τουρκικά παιδικά βιβλία, ότι είναι η διάδοση του Ισλαμισμού σε ολόκληρο τον κόσμο. Διαδίδοντας την θρησκεία τους, οι Τούρκοι πιστεύουν ότι απελευθερώνουν τους ανθρώπους από την δυστυχία και την καταπίεση και φέρνουν την ειρήνη και την δικαιοσύνη. Η εδαφική επέκταση προβάλλεται ότι γίνεται για καλό σκοπό αφού «*επεκτείνοντας τα εδάφη της χώρας προσπάθουσαν σε κάθε μέρος να φέρουν την ειρήνη και την δικαιοσύνη».*[192]Εκτός από αυτό, η διάδοση της πίστης αποτελεί και θρησκευτικό καθήκον για τους Μουσουλμάνους. *«Οι Τουρκμένοι που είχαν έρθει από την Μέση Ανατολή για να κάνουν εδώ κράτος, συγκεντρώνονταν τώρα γύρω απο τον γιό του Οσμάν Μπεή, τον Ερτουγρούλ Γκάζη. Το αρχηγείο που στήθηκε στο Σιογούτ έδειχνε σαν δείκτης τις χώρες των απίστων. Έπρεπε να φτάσουν σε αυτές τις χώρες, η σημαία του Ισλάμ πρέπει να πάει πολύ πιο μακριά».*[193] Σύμφωνα με τον Σουλτάνο Μουράτ οι Οθωμανοί είναι φιλειρηνικοί, δεν επιδιώκουν τον πόλεμο, δεν πολεμούν για πλούτη και εδάφη αλλά για να διαδώσουν την θρησκεία τους *«ακολουθώντας την παρακαταθήκη του ιδρυτή του Οθωμανικού κράτους Οσμάν Μπεή: "Η αποστολή μας είναι ο δρόμος του Θεού και σκοπός μας είναι να διαδώσουμε την θρησκεία του Θεού. Δεν είναι η απλή διαμάχη και η κοσμοκρατορία". (Ο Σουλτάνος) δεν αγαπούσε την αιματοχυσία. Επεδίωκε μέχρι τέλους την ειρήνη και μόνο όταν βρισκόταν σε αδιέξοδο αποφάσιζε να πολεμήσει».*[194] Χαρακτηριστικό του θρησκευτικού χαρακτήρα που είχαν για τους Οθωμανούς οι στρατιωτικές επιχειρήσεις είναι το παρακάτω έμμετρο απόσπασμα: *«Ό,τι κάναμε, το κάναμε για την εύνοια του Θεού./Είθε να κερδίσαμε την εύνοια του Θεού./Ό,τι κάναμε, το κάναμε με την αγάπη μας προς τον Προφήτη./ Είθε να έχουμε γίνει πιστοί άξιοι του Προφήτη μας».*[195]

---

[191] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*,ο.π.,σ. 40-41.
[192]Selahattin Dikmen,ο.π., σ. 44.
[193]Zehra Aydüz,*Osmanlı Hikayeleri*, Zafer, İstanbul 2010,σ.14-15.
[194]Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 20.
[195] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*,ο.π.,σ. 88.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία αναφέρεται ότι οι Οθωμανοί πιστεύουν πως με την εξάπλωση της επιρροής τους και με την διάδοση της θρησκείας τους, ασκούν ευεργετική επίδραση στους λαούς που θέτουν κάτω από την εξουσία τους, καθώς τους απελευθερώνουν από την καταπίεση και τους προσφέρουν μια ζωή ειρηνική και ήσυχη σε ένα κράτος ασφάλειας και δικαίου.*«Ο σκοπός του Οθωμανικού κράτους δεν ήταν ποτέ να κατακτήσει εδάφη. Ο κυριότερος σκοπός του ήταν να διαδοθεί παντού το όνομα του Παντοδύναμου Θεού. Οι Οθωμανοί επιπλέον αγωνίζονταν για να τερματιστεί η καταπίεση, η αδικία και να διασφαλιστεί η ασφάλεια της χώρας».*[196]Με αυτήν την λογική αναφέρεται ότι ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Πορθητής επείγεται να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη για να βάλει τέλος στην καταπίεση που ζουν οι κάτοικοι της από τους ομόθρησκούς τους. *«Ο Φατίχ δεν ήθελε πλέον να καθυστερήσει την εκστρατεία εναντίον αυτών που καταπίεζαν τους Χριστιανούς στην Δύση».*[197]Η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρουσιάζεται σαν μια δύναμη λυτρωτική και απελευθερωτική, η οποία με θετικό τρόπο συμβάλλει στην πρόοδο της ανθρωπότητας, με σπουδαιότερο επίτευγμα της την εξάπλωση του Ισλαμισμού. Η θρησκεία και από τις δύο πλευρές δεν αποτελεί φραγμό για την ανάδειξη του δυναμικού ενός έθνους. Αντίθετα συμβάλλει στην εξωτερίκευση των θετικών ιδιοτήτων του έθνους αυτού.[198] Σαν μια αυτοκρατορία δηλαδή που κίνητρο του επεκτατισμού της είναι η θρησκευτική επιρροή και όχι οι εδαφικές κατακτήσεις. *«Σερβία, Μοριάς, Ελλάδα, Αλβανία, Αμάσρα, Κριμαία, Βοσνία και άλλες πολλές... Με κάθε κατάκτηση το σύνορα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας μεγάλωναν όλο και περισσότερο. Όμως σκοπός των Οθωμανών δεν ήταν να κερδίσουν εδάφη αλλά ψυχές. Αυτές οι κατακτήσεις ήταν αναγκαίες για την ασφάλεια και το καλό των Οθωμανών, συγχρόνως δε και για να λήξει η καταπίεση. Ο Πορθητής Σουλτάνος ένα μόνο σκοπό είχε: Να διαδώσει σε όλο τον κόσμο το μεγάλο όνομα του Θεού.Με κάθε κατάκτηση κράτους εκατομμύρια άνθρωποι θα γνώριζαν τον Ισλαμισμό. Για αυτό τον λόγο ο Πορθητής έδινε μεγάλη σημασία στις εκστρατείες προς την Δύση».*[199] Οι Τούρκοι συγγραφείς αναφερόμενοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επισημαίνουν την ύπαρξη ανεξιθρησκίας και θρησκευτικής ανεκτικότητας. Ισχυρίζονται ότι οι Οθωμανοί δεν ασκούνθρησκευτική καταπίεση, σε αντίθεση με την καθολική εκκλησία που κατηγορείται για εκβιασμό των Ορθοδόξων προκειμένου να τους δώσει βοήθεια. *«Εμείς στα κράτη που κατακτούσαμε επιτρέπαμε στους ανθρώπους να ασκούν ελεύθερα το θρήσκευμα τους. Όμως τι κάνουν εκείνοι (οι Καθολικοί); Για αυτό τον λόγο εμείς ξεκινήσαμε αυτή την ευλογημένη εκστρατεία, για να φέρουμε ευτυχία στις πόλεις που μας χρειάζονται».*[200] Οι ισχυρισμοί των Τούρκων συγγραφέων ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπισε τα θρησκευτικά πιστεύω των Ελλήνων και την Ορθόδοξη Εκκλησία με πνεύμα ανεξιθρησκίας και ανοχής, αντικρούονται με απόλυτο τρόπο από την μεγάλη πλειοψηφία των συγγραφέων ελληνικών παιδικών βιβλίων. Για παράδειγμα τα ελληνικά βιβλία αναφέρουν ότι *«οι Τούρκοι απαγόρευαν αυστηρά το χτίσιμο εκκλησιών και (οι Έλληνες) τις έχτισαν κρυφά και απόκρυφα»*[201]και ότι *«οι τουρκικές αρχές από τότε που κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, το 1453, είχαν απαγορεύσει*

[196]Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 111.
[197]Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 118.
[198] Η παρατήρηση αυτή ισχύει κατά κύριο λόγο μετά από την δημιουργία του έθνους-κράτους. (Πηγή: Ioannis N. Grigoriadis, *Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, σ. 25).
[199]EkremYeşilçayır, ο.π., σ. 108.
[200] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*,ο.π.,σ. 43.
[201]Αλίκη Α. Καφετζοπούλου,*Λαέ Μου Γενναίε*, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 1995, σ. 65.

αυστηρότατα το χτίσιμο εκκλησιών. Ούτε καν την επιδιόρθωση των παλιών ναών δεν επέτρεπαν. Όσες εκκλησίες είχαν απομείνει από την καταστροφική μανία των Τούρκων, είχαν καταντήσει σωστά ερείπια, αφού δεν μπορούσαν οι Χριστιανοί να τις επιδιορθώσουν. Πολλά μέρη δεν είχαν πια καθόλου εκκλησίες».[202] Για να εδραιωθεί αυτή η θέση της ελληνικής πλευράς, ότι δηλαδή τα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας[203] χαρακτηρίζονται από βάναυση καταπάτηση των θρησκευτικών δικαιωμάτων των Χριστιανών, απαγόρευση της άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων και συστηματική προσπάθεια βίαιου εξισλαμισμού τους, μερικοί Έλληνες συγγραφείς έχουν συγγράψει παιδικά βιβλία που είναι συλλογές από μικρά διηγήματα στα οποία παρουσιάζονται οι βιογραφίες ανθρώπων, ανδρών, γυναικών και πολλών παιδιών που βασανίστηκαν και θανατώθηκαν από τους Τούρκους επειδή αρνήθηκαν να απαρνηθούν την χριστιανική τους πίστη και την ελληνική ταυτότητά τους. Εκθειάζεται η γενναιότητα τους, η αγάπη τους στο Χριστό, η θυσία τους και η υπηρεσία που με το παράδειγμα τους πρόσφεραν στην Ελλάδα και τον Χριστιανισμό, Οι βιογραφίες τους καλύπτουν συνήθως όλη την χρονική περίοδο της κυριαρχίας της οθωμανικής αυτοκρατορίας στον ελληνικό χώρο μέχρι και την αρχή του 20ου αιώνα.

Όπως προβάλλεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία, δείγμα της θρησκευτικής ελευθερίας και της ανοχής καθώς και της αναγνώρισης του ρόλου της Ορθόδοξης εκκλησίας είναι η εν γένει συμπεριφορά, η απόδοση τιμών και η εκχώρηση εξουσιών από τον Σουλτάνο στον Πατριάρχη αμέσως μετά την Άλωση. *«Σε μία συνεδρίαση που κάναμε αμέσως μετά τη Άλωση καλέσαμε και τον Πατριάρχη. Μετά από μια φιλική συνομιλία του δώσαμε ένα στέμμα και μια ράβδο. Του δώσαμε και ένα σουλτανικό διάταγμα και είμαι σίγουρος ότι σε όλη του ζωή δεν έχει ξαναδεί τέτοια μεγαθυμία και χάρη».*[204] Η συμπεριφορά των Οθωμανών απέναντι στην Ορθόδοξη εκκλησία παρουσιάζεται σαν δείγμα πολιτισμού και ανωτερότητας αλλά και σαν στοιχείο υπεροχής σε σύγκριση με την Καθολική εκκλησία, η οποία προκειμένου να βοηθήσει τους ομόθρησκους της Ορθόδοξους απαιτούσε από αυτούς πλήρη υποταγή και αναγνώριση των πρωτείων της και της πρωτοκαθεδρίας της, ενώ αντίθετα οι Οθωμανοί επιδεικνύουν απόλυτη θρησκευτική ανοχή και ελευθερία, χωρίς να ζητούν ανταλλάγματα.*«Ο Σουλτάνος Φάτιχ, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, δεν πείραξε τις εκκλησίες των Βυζαντινών και δεν αναμίχθηκε στην θρησκεία τους. Έτσι δικαιώθηκαν και τα λόγια του Νοταρά: "Προτιμώ στην Κωνσταντινούπολη να δω το σαρίκι των Οθωμανών παρά την τιάρα του Καρδιναλίου." Στην Οθωμανική αυτοκρατορία άνθρωποι από διαφορετικά έθνη ζούσαν αδελφικά και ήρεμα».*[205]Στα ελληνικά παιδικά βιβλία αναφέρεται το γεγονός ότι επί Οθωμανικής αυτοκρατορίας, ο Πατριάρχης διατήρησε την εξουσία του και τα προνόμια του και αποτελούσε ουσιαστικά τον ηγέτη του ελληνικού έθνους. Η εξήγηση που δίνεται για την παραχώρηση αυτή των Οθωμανών, στα ελληνικά παιδικά βιβλία, δεν έχει να κάνει με την μεγαλοψυχία και την ανωτερότητα των Τούρκων την οποία επικαλούνται τα τουρκικά παιδικά βιβλία. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία, η αναγνώριση και εκχώρηση προνομίων στον Πατριάρχη εμφανίζεται ως συνέπεια της αδυναμίας των Οθωμανών και της πολιτισμικής, πνευματικής και ψυχικής ανωτερότητας των Ελλήνων

[202] Ιωάννης Αλεξίου, *Ήρωες του 21*, ο.π., σ. 36.
[203] Η περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από την Άλωση και μέχρι την ίδρυση του ελληνικού κράτους αναφέρεται συστηματικά ως Τουρκοκρατία τόσο στα σχολικά εγχειρίδια όσο και στα βιβλία της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας.
[204] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*,ο.π.,σ. 77.
[205] Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 122.

σε σχέση με τους Τούρκους. Ο Σουλτάνος Μωάμεθ δηλαδή αλώνοντας την Πόλη, αναγνωρίζει ότι δεν μπορεί να αλώσει την υπεροχή των Ελλήνων απέναντι στους Τούρκους,. Επειδή αυτά οι Τούρκοι δεν μπορούν να τα αντιμετωπίσουν, αναγκάζονται να τα αναγνωρίσουν και να τα παραδεχτούν:*«Μα την ψυχή του λαού, την πνευματική του υπόσταση και την υπεροχή του πώς θα μπορούσε να την αφανίσει (ο Σουλτάνος); Μπροστά σε αυτήν, ο νικητής στάθηκε σαν νικημένος. Και το αναγνώρισε. Συνθηκολόγησε. Ο Πατριάρχης, τα προνόμια του και η εξουσία του ήταν τα σύμβολα της συνθηκολογήσεως».*[206]

Οι πολεμικές επιχειρήσεις και οι συμπεριφορές των προσώπων χρωματίζονται και στα ελληνικά και στα τουρκικά παιδικά βιβλία με έντονα θρησκευτικά χρώματα. Ο πόλεμος παρουσιάζεται ως θρησκευτικός πόλεμος και η επίκληση από την κάθε πλευρά του Θεού και της Θείας δύναμης είναι συνεχής. Οι επιθέσεις των Οθωμανών γίνονται στο όνομα και για την δόξα του Θεού, η άμυνα των Βυζαντινών γίνεται για χάρη και με την βοήθεια του Θεού.Λίγο πριν επιτεθεί στην Κωνσταντινούπολη ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Πορθητής διατρανώνει: *«Εμείς έχουμε καθήκον να δώσουμε στους ανθρώπους δικαιοσύνη, ευτυχία, και υλοποιώντας την εξαγγελία του Προφήτη μας, να διαδώσουμε και στα τέσσερα σημεία του κόσμου τον Μουσουλμανισμό»*[207]και επαναλαμβάνει ότι *«ο δρόμος μας είναι ο δρόμος του Θεού. Σκοπός μας είναι να διαδώσουμε την θρησκεία του Θεού σε όλη την υφήλιο. Δεν πρόκειται γιαυπόθεση απλής διαμάχης ή κατάκτησης εδαφών».*[208] Η διάδοση του Ισλαμισμού είναι καθήκον για τους Μουσουλμάνους γιατί σύμφωνα με την πίστη τους θα λογοδοτήσουν για αυτό μπροστά στο Θεό. Ο Σουλτάνος Μωάμεθ ο Πορθητής, παρουσιάζεται να θέλει να κάνει αυτές τις στρατιωτικές επιχειρήσεις γιατί πιστεύει ότι*«εάν δεν κάνω αυτές τις κατακτήσεις, όταν αύριο βρεθώ απέναντι στον Θεό θα αισθανθώ ντροπή».*[209] Στην απέναντι πλευρά, λίγο πριν την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ο Πατριάρχης και σύσσωμος ο λαός *«πήγαν στις εκκλησίες και έκαναν δεήσεις με δάκρυα στα μάτια».*[210] Λίγο πριν το τέλος, ο Παλαιολόγος *«πίστευε ότι ακόμα και αυτή την ύστατη ώρα, ο Θεός θα βοηθούσε τον λαό του»*[211] και μιλώντας στους υπηκόους του αναφέρει πως *«μέχρι σήμερα τα τείχη μας άντεξαν, χάρη της βοήθειας του Κυρίου μας. Ας έχουμε και σήμερα εμπιστοσύνη σε Αυτόν».[212]* Το τελευταίο βράδυ πριν την Άλωση *«ο Παλαιολόγος πήγε στην Αγία Σοφία να προσευχηθεί και να ζητήσει συγχώρεση των αμαρτιών του».*[213] Έντονη θρησκευτική χροιά με αναφορά στην κοινή χριστιανική πίστη Ορθόδοξων και Καθολικών έχουν και τα λόγια του Παλαιολόγου προς τους ξένους μισθοφόρους που υπερασπίζονται την Κωνσταντινούπολη: «*Ευγενείς Βενετοί και Γενοβέζοι, γενναίοι άντρες, αδέλφια μου. Η πόλη μας ήταν για σας μια δεύτερη πατρίδα. Στο όνομα του Χριστού που όλοι μας λατρεύουμε, βοηθήστε, υπερασπίστε μ' όλη τη δύναμη της ψυχής σας και με ανδρεία την πόλη!»*[214]Στην τελευταία ομιλία του πριν την τελική μάχη ο Παλαιολόγος δίνει και πάλι θρησκευτικό χαρακτήρα στην σύγκρουση λέγοντας ότι *«ο εχθρός της πίστης μας θα επιτεθεί από όλες τις μεριές, με*

[206] Ιωάννου Γ.Αλεξίου, *Εθνομάρτυρες*, Αδελφότης Θεολόγων η Ζωή, Αθήνα 1981, σ. 102.
[207] Fatih Okay, ο.π.,σ. 25.
[208]Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 83.
[209] Ο.π., σ. 111.
[210] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π.,σ.13.
[211]Ο.π.,σ.26.
[212]Ο.π.,σ. 27.
[213] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π.,σ.28.
[214]Ο.π., σ. 28.

όλες τις δυνάμεις του. Ο άπιστος σκοπεύει να υποδουλώσει αυτή τη πόλη».[215]Αντίστοιχα την ίδια λέξη άπιστος,*"gâvur/kafir"* χρησιμοποιούν οι Τούρκοι συγγραφείς στα τουρκικά παιδικά βιβλία όταν αναφέρονται στους Έλληνες. Με τον τρόπο αυτό η εθνική διαμάχη αποκτά και θρησκευτικό περιεχόμενο. Συνοψίζοντας, κοινό χαρακτηριστικό στα περισσότερα ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία είναι ότι η έννοια της πατρίδας και της θρησκευτικής πίστης είναι πάντα άρρηκτα δεμένες και συνοδεύουν πάντοτε η μια την άλλη. Δεν υπάρχει κανένας καλός Έλληνας πατριώτης που να μην είναι πιστός και ευλαβής Ορθόδοξος Χριστιανός και αντίστοιχα κανένας Τούρκος πατριώτης που να μην είναι αφοσιωμένος και ευσεβήςΜουσουλμάνος. Οι δύο αυτές έννοιες αναπτύσσονται παράλληλα: πατρίδα και θρησκεία βαδίζουν μαζί και αποκλείεται κάποιος να είναι καλός πατριώτης αν είναι αμελής στα θρησκευτικά του καθήκοντα. Πάντα το θρησκευτικό στοιχείο παίζει κυρίαρχο ρόλο και πάντοτε οι θρησκευτικοί ηγέτες πρωταγωνιστούν στους εθνικούς αγώνες.

Στα τουρκικά βιβλία που αναφέρονται σε γεγονότα που συνέβησαν κατά την περίοδο γένεσης, ανάπτυξης και επέκτασης της Οθωμανικής Κυριαρχίας συχνά οι συγγραφείς εμφανίζουν Βυζαντινούς ή Σταυροφόρους που έρχονται σε επαφή με Τούρκους, να εντυπωσιάζονται από αυτούς, να τους θαυμάζουν, να τρέφουν σεβασμό για αυτούς, να θέλουν να γίνουν φίλοι και συνοδοιπόροι τους. Σε πολλές περιπτώσεις χριστιανοί επηρεάζονται τόσο πολύ από την συναναστροφή τους με μουσουλμάνους Τούρκους που αλλάζουν εντελώς τις πεποιθήσεις τους, αναθεωρούν στερεότυπα και προκαταλήψεις και διαλέγουν να γίνουν και αυτοί μουσουλμάνοι. Στην περίπτωση αυτή συντελείται η ολοκληρωτική παραδοχή της ανωτερότητας του *«Άλλου»*, η κατάργηση της ετερότητας και η ολική ταύτιση του *«Εγώ»* με τον *«Άλλο»* μέσω της απόλυτης οικείωσης μαζί του. Επίσης στα τουρκικά βιβλία περιγράφονται περιπτώσεις που Βυζαντινές γυναίκες γνωρίζονται με Τούρκους κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες, τους ερωτεύονται και οικειοθελώς αλλάζουν το θρήσκευμά τους και παντρεύονται μαζί τους, οπότε αυτομάτως εγκαταλείπουν την δική τους ομάδα και εντάσσονται στην ομάδα του Άλλου.

Ένα από τα πιο συνηθισμένα θέματα στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στον όγδοο αιώνα είναι η διήγηση του βίου και των περιπετειών του Μπαττάλ Γκάζι(Battal Gazi)[216] Με διάφορες παραλλαγές οι συγγραφείς παρουσιάζουν τους Βυζαντινούς που έρχονται σε επαφή με τον Μπαττάλ να εντυπωσιάζονται από αυτόν, να επηρεάζονται και να μεταστρέφονται σταδιακά από εχθρούς σε στενούς φίλους και συμπολεμιστές ή από επιφυλακτικές και προκατειλημμένες Βυζαντινές πριγκίπισσες σε ερωτευμένες κοπέλες και κατόπιν αφοσιωμένες συζύγους. Η κυριότερή όμως αλλαγή που συντελείται κάτω από την θετική επίδραση της προσωπικότητας και του χαρακτήρα του Μπαττάλ είναι η αλλαγή της θρησκευτικής πίστης αφού οι θαυμαστές του επιλέγουν με την θέληση τους να γίνουν Μουσουλμάνοι, έχοντας πειστεί από την κατήχηση του Μπαττάλ. Για παράδειγμα ο Βυζαντινός πρίγκιπας Αχμέρ στην μάχη με τον Μπαττάλ τραυματίζεται. Ο Μπαττάλ τον βοηθάει. Γίνονται φίλοι. Συζητούν για θεολογικά και άλλα θέματα. Ο Αχμέρ ενθουσιάζεται με τον καινούριο φίλο του και αποφασίζει αυτός και η σύζυγος του Αναστασία να γίνουν Μουσουλμάνοι. Αλλάζουν

[215]Ο.π., σ. 27.

[216] Μυθοποιημένος Τούρκος ήρωας που ενδεχομένως βασίζεται σε υπαρκτό πρόσωπο που έδρασε τον 8ο αιώνα. (Πηγή: Ahmet Yaşar Ocak, *Battal Gazi,* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1992, Τόμος 5, σ. 204-205).

τα ονόματα τους, αυτός γίνεται Αχμέτ Τουράν, και η γυναίκα του Αϊσέ. Ο νεοφώτιστος Μουσουλμάνος γίνεται ο καλύτερος φίλος και συναγωνιστής του Μπαττάλ, και πολεμά μαζί του εναντίον των Χριστιανών. Η αλλαγή της πίστης του εκτός από την αυτόματη ένταξη του στην ομάδα του Άλλου, συνεπιφέρει και την αλλαγή του χαρακτήρα του. Εξαφανίζονται τα αρνητικά χαρακτηριστικά και τα στερεότυπα που οι Τούρκοι συγγραφείς αποδίδουν στους Έλληνες και τα οποία συνόδευαν ως τώρα τον χαρακτήρα του Βυζαντινού και διαμορφώνεται μια καινούρια προσωπικότητα για τον νέο Μουσουλμάνο ώστε ο καινούριος του χαρακτήρας να ταιριάζει με τα θετικά χαρακτηριστικά που οι Τούρκοι συγγραφείς αποδίδουν στους Τούρκους. *«Ο Αχμέτ Τούραν συνδέθηκε με τους Μουσουλμάνους με μεγάλη αγάπη. Είχε εξαφανιστεί ο Αχμέρ, που πριν από λίγο καιρό μονομαχούσε στον ιππόδρομο, έπινε στις ταβέρνες της Κωνσταντινούπολης , δημιουργούσε σκάνδαλα, ζούσε φανταχτερή ζωή, και τώρα στην θέση του υπήρχε ένας άλλος άνθρωπος».*[217] Μια παραλλαγή της ιστορίας αυτής βρίσκεται σε ένα άλλο τουρκικό παιδικό βιβλίο με πρωταγωνιστές τον Μπαττάλ Γκάζι και τον Βυζαντινό αξιωματικό με το όνομα Χαμμέρ, που μέχρι τότε δεν είχε χάσει καμία μάχη αλλά ηττήθηκε από μια χούφτα πολεμιστές του Μπαττάλ . Στην διήγηση αυτή ο γενναιότερος και ικανότερος από τους Χριστιανούς θαυμάζει και αποθεώνει τον Τούρκο αντίπαλο και επιζητεί την φιλία του. Σε πολλές περιπτώσεις οι γενναιότεροι ήρωες των δύο πλευρών θαυμάζουν και σέβονται ο ένας τον άλλον και συχνά παρά την αντιπαλότητα των λαών τους γίνονται φίλοι και αναπτύσσουν δικούς τους κώδικες εκτίμησης και επικοινωνίας. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο εξισλαμισμός του γενναιότερου από τους Χριστιανούς, που ακολουθείται από τον μαζικό εξισλαμισμό των συντρόφων και ακολούθων του, έχει ιδιαίτερη συμβολική σημασία καθόσον συνιστά σημαντική επιτυχία για τον Ισλαμισμό ή εισδοχή στις τάξεις του του εκλεκτότερου τέκνου της αντίπαλης πλευράς. *«Όταν νύχτωσε και έπεσε το σκοτάδι, ο Μπαττάλ φόρεσε την στολή του παπά. Άρχισε να τριγυρνάει ανάμεσα στις σκηνές των εχθρών. Ήθελε να μάθει τα σχέδια τους, τις πονηριές τους. Την ώρα που τριγυρνούσε ανάμεσα στις σκηνές άκουσε τον Χαμμέρ να μιλάει με το άλογο του."Πολεμούσε τόσο θαυμάσια… Τον θαύμασα. Μακάρι να είχα ένα φίλο σαν εκείνον"* του έλεγε». Ο Μπαττάλ αποκαλύπτεται στον Χαμμέρ και αρχίζουν να συζητούν. *«Ο Βυζαντινός εκφράζει τον θαυμασμό του για τον Μπαττάλ:"Εγώ μέχρι σήμερα δεν είδα πολεμιστή σαν και σένα. Αλλά να σου πω και τούτο, και ο λόγος σου και η υπόσταση σου είναι ωραία σαν την μαχητικότητα σου. Μίλα μου λίγο και για την θρησκεία σου. Μίλα μου για τον Μουσουλμανισμό."Ο Μπαττάλ άρχισε να εξηγεί… Είπε ότι ο Μουσουλμανισμός είναι θρησκεία αγάπης και καλού ήθους, ότι δίνει μεγάλη σημασία στον άνθρωπο, μίλησε για την ζωή του Προφήτη Μωάμεθ. Διάβασε κάποιους στίχους από το Κοράνι. Όσο μιλούσε ο Χαμμέρ αισθανόταν μια ζεστασιά στην καρδιά του. Ένιωσε έλξη για αυτή την θρησκεία.»*Ο Χριστιανός αποφασίζει να ασπαστεί τον Ισλαμισμό. Όταν το ανακοινώνει στους φίλους του, αυτοί στην αρχή αντιδρούν αλλά στην συνέχεια τον ακολουθούν στην νέα θρησκεία του. «*Του έλεγαν:"Εσύ πως μπορείς να γίνεις Μουσουλμάνος; Σύνελθε. Παραιτήσου από αυτό. Έλα πίσω, γύρνα σε μας" Ο Χαμμέρ είπε: "Χθες βράδυ αποφάσισα να γίνω Μουσουλμάνος. Ελάτε και εσείς στην τελευταία και πραγματική θρησκεία."Ένας φίλος τουπήγε κοντά στον Χαμμέρ φωνάζοντας:"Πάντα σε αγαπούσα. Μέχρι σήμερα δεν σε έχω δει να παίρνεις μια απόφαση δίχως να το σκεφτείς καλά. Σε εμπιστεύομαι. Έρχομαι και εγώ κοντά σου! Γίνομαι και εγώ Μουσουλμάνος."Τον ακολούθησαν και άλλοι. Σαράντα στρατιώτες του Βυζαντίου ακολούθησαν τον Χαμμέρ.*

[217] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Koçyiğit*, Timaş İstanbul 2011, σ. 99.

Όλοι τους έγιναν Μουσουλμάνοι. Ο Χάμμερ έγινε πλέον ο πιο στενός φίλος του Μπαττάλ. Δεν ήθελε ποτέ να αποχωριστεί από αυτόν. Όλη την μέρα του την περνούσε με εκείνον, μάθαινε από εκείνον τον Ισλαμισμό. Άλλαξε το όνομα του και πήρε το όνομα του Αχμέτ».[218] Σε ό,τι αφορά τον Μπαττάλ Γκάζι και τις Βυζαντινές αρχόντισσες, αυτές πάντα γοητεύονται από το παρουσιαστικό και την προσωπικότητά του, μαγεύονται από τους τρόπους του και τα λόγια του, τον ερωτεύονται και ξεπερνώντας τα εμπόδια, τον παντρεύονται και γίνονται και αυτές, με επιλογή τους, Μουσουλμάνες. Σε μια τέτοια περίπτωση ο Μπαττάλ που έχει πέσει σε ενέδρα των Βυζαντινών φυλακίζεται. Η πριγκίπισσα Ελεονόρα, κόρη του Αυτοκράτορα του Βυζαντίου, τον βοηθάει να δραπετεύσει, αψηφώντας τον πατέρα της. Ερωτεύεται τον Μπαττάλ, φεύγει μαζί του από την Κωνσταντινούπολη, γίνεται μουσουλμάνα και στο τέλος παντρεύονται και μένουν μαζί.[219] Σε ένα άλλο τουρκικό παιδικό βιβλίο, ο Μπαττάλ γνωρίζεται με την Βυζαντινή αρχόντισσα Ασπασία. Στην αρχή η Ασπασία τον θαυμάζει για τον χαρακτήρα του, που ανατρέπει την εικόνα περί βάρβαρου και αμόρφωτου Τούρκου που κυριαρχούσε στον κύκλο της. Ανάμεσα στην Ασπασία και στην φίλη της Μαρία λαμβάνει χώρα ο διάλογος: *«Ασπασία: Οι καθαροί και ωραίοι άνθρωποι, ταυτόχρονα είναι πολύ ευγενικοί και φιλάνθρωποι.Μαρία: Δηλαδή αυτοί οι άνθρωποι που εμείς λέμε ότι είναι βάρβαροι, εσύ λες ότι είναι ευγενικοί και φιλάνθρωποι;Τα μάτια της Ασπασίας άστραψαν: Ωραίος άνθρωπος. Λένε ότι δεν δίνει σημασία στα χρήματα και στα πλούτη, ζει για να υπηρετεί την θρησκεία του. Είναι ένα άτομο που μοιράζει τα λάφυρα του πολέμου στους φτωχούς και φοβάται τον Θεό. Επιπλέον άκουσα ότι για τον Χριστιανισμό έχει περισσότερος γνώσεις από τους δικούς μας παπάδες που περνάνε για μορφωμένοι».*[220]Στην συνέχεια ενώ η Ασπασία συμπαρίσταται στον Μπαττάλ που είναι βαριά άρρωστος βρίσκουν την ευκαιρία να συζητήσουν για την θρησκεία. Η Ασπασία αποφασίζει να εξισλαμιστεί και το όνομά της αλλάζει σε Μεριέμ. *«Ο Μπαττάλ ήταν πολύ άρρωστος. Χρειάστηκαν πέντε μέρες μέχρι να μπορέσει να σηκωθεί. Η Ασπασία αυτές τις πέντε μέρες ερχόταν κοντά στονΜπαττάλ. Έκαναν πολλές συζητήσεις. Μέσα σε αυτές τις συζητήσεις ο Μπαττάλ εξήγησε στην Ασπασία τον Ισλαμισμό. Η Ασπασία άκουσε προσεκτικά τον Μπαττάλ, έκανε ερωτήσεις για θέματα για τα οποία είχε απορίες. Ο Μπαττάλ που είχε πολλές θρησκευτικές γνώσεις απάντησε στις ερωτήσεις της Ασπασίας με τρυφερό και κατανοητό τρόπο. Στο τέλος η Ασπασία είπε: "Νιώθω σαν να σηκώσατε την κουρτίνα που είχα μπροστά στα μάτια μου. Η ψυχή μου ζεστάθηκε από τον Ισλαμισμό. Θέλω να γίνω Μουσουλμάνα. Τι πρέπει να κάνω;" ρώτησε».*[221]

Πολύ χαρακτηριστική είναι η διήγηση της γνωριμίας της Βυζαντινής πριγκίπισσας Ειρήνης με τον Τούρκο πολεμιστή Ακσουνγκούρ που διαδραματίζεται την περίοδο της μάχης του Ματζικέρτ. Ο Τούρκος συγγραφέας βάζει τον ίδιο τον Ακσουνγκούρ να διηγείται σε πρώτο πρόσωπο την ιστορία ενώ οι διάλογοι αποδίδονται με ευθύ λόγο. Ο Ακσουγκούρ σώζει την πριγκίπισσα από τους ληστές που την είχαν απαγάγει. Συστήνονται και μέσα από τον διάλογο ο Τούρκος ανατρέπει βαθμιαία τα στερεότυπα που είχε σχηματίσει η Βυζαντινή για τους Τούρκους, της αποδεικνύει ότι οι Τούρκοι έχουν μόρφωση, ευγένεια, ευαισθησία και ενδιαφέρονται για τα γράμματα, τις τέχνες και τις επιστήμες. Οι δύο νέοι ανακαλύπτουν την κοινή τους αντιπάθεια για τους Εβραίους που συκοφαντούν και τον Χριστιανισμό και τον Μουσουλμανισμό. Ο

[218] NefiseAtçakarlar, *Destan Yazanlar Battal Gazi, Anadolu Aslanı*,Timaş, İstanbul 2011,σ. 56-67.
[219]Ο.π., σ. 106.
[220] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Koçyiğit*,ο.π.,σ. 18-19.
[221] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Koçyiğit*,ο.π., σ. 183.

Ακσουνγκούρ εξηγεί στην Ειρήνη τις αρχές του Ισλαμισμού. Η κοπέλα επηρεάζεται και προβληματίζεται. Βλέπει ένα όνειρο με θρησκευτικό περιεχόμενο, και το θεωρεί θεϊκό σημάδι. Αποφασίζει οικειοθελώς να γίνει μουσουλμάνα και παντρεύεται με τον Ακσουγκούρ. Εκτός από το βασικό μοτίβο, του έρωτα μιας γυναίκας με κάποιον από την ομάδα των Άλλων που μέσω του γάμου οδηγεί στην πλήρη ταύτισή της με τους Άλλους και στην αλλαγή στρατοπέδου που επισφραγίζεται με την αλλαγή θρησκευτικής πίστης, μπορεί στο πλαίσιο αυτής της διήγησης να γίνουν και μια σειρά από επί μέρους παρατηρήσεις. Π.χ. τόσο στους Χριστιανούς όσο στους Μουσουλμάνους, τόσο στους Έλληνες όσο στους Τούρκους, είναι κοινή η αντιπάθεια και η απέχθεια για τους Εβραίους. Θεωρούνται συκοφάντες, ύπουλοι που επιθυμούν να δηλητηριάσουν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και να προσβάλλουν τα θεία και των δύο πλευρών. Επίσης, σημαντικό ρόλο στην απόφαση για αλλαγή της θρησκευτικής πίστης παίζει μερικές φορές η εμφάνιση ενός θεϊκού σημαδιού, μιας θεϊκής παρέμβασης που μπορεί να είναι υπερφυσικό, ανεξήγητο γεγονός ή όνειρο. Ακόμα την εποχή εκείνη και σχεδόν μέχρι τον 19^{ο} αιώνα ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα που διέκριναν τις διάφορες εθνικές ομάδες ήταν οι διαφορετικές ενδυμασίες τους. Ο διάλογος ανάμεσα στον Τούρκο και στην Βυζαντινή και ο τρόπος που βήμα βήμα πλέκεται το ειδύλλιο και συντελείται ο εξισλαμισμός της κοπέλας είναι χαρακτηριστικός, όπως τον διηγείται ο ίδιος ο Ακσουνγκούρ:

«Μου είπε: Ω Παναγία μου! Πώς ήρθατε έτσι σαν τον άνεμο; Τι καταπληκτικός ήταν εκείνος ο χειρισμός του σπαθιού σας; Σαν τους ήρωες των παραμυθιών…

Έστρεψε το βλέμμα της σε μένα:

- Σας παρακαλώ πείτε μου το όνομα σας;

- Ακσουνγκούρ!

Όταν άκουσε το όνομα μου ανατρίχιασε και τραύλισε:

- Αλλά αυτό το όνομα; Αυτό το όνομα;

- Μάλιστα. Δεν είναι Ρωμέικο όνομα! Εγώ είμαι Τούρκος Μουσουλμάνος, δεν φαίνεται και από την ενδυμασία μου;

- Όμως εσείς μιλάτε πολύ καλά Ελληνικά!

- Αυτό δεν είναι πρόβλημα, πριγκίπισσα ! Εάν θέλετε να σας απαγγείλω Ελληνικά ποιήματα. Ακόμα να σας πω μερικούς στίχους στα Λατινικά από τον Βιργίλιο, από τον Οράτιο…

- Μήπως ονειρεύομαι; Απόψε μου συμβαίνουν τα πιο περίεργα πράγματα. Η απαγωγή μου, η διάσωση μου. Κυρίως το ότι με έσωσε ένας Τούρκος. Άραγε όλα αυτά συμβαίνουν στην πραγματικότητα;

- Όλα είναι πραγματικά πριγκίπισσα!

Με κοίταξε ξανά στο πρόσωπο.

- Οι Τούρκοι είναι τόσο ευαίσθητοι;

Γέλασα.

- Όσο δεν μπορείτε να φανταστείτε! Πώς νομίζετε ότι είναι οι Τούρκοι; Μήπως νομίζετε ότι ήμαστε τέρατα;

Κούνησε το κεφάλι της σε ένδειξη πως όχι. Μίλησα ξανά:

- Πριν από λίγο καιρό και μια Ρωμιά κοπέλα, μίλησε σαν κι εσάς. Έχετε πολύ λανθασμένη γνώμη για εμάς, πριγκίπισσα.

Συστήθηκε.

- Ειρήνη.

- Μάλιστα Ειρήνη! Εμάς μας παρουσιάζουν πολύ λανθασμένα σε εσάς. Ωστόσο το ότι μας παρουσιάζουν ως κακούς δεν αλλάζει τον χαρακτήρα μας και την ευγένεια μας.

Μας ρώτησε που πηγαίναμε; Της είπα ότι πάμε στη Βαγδάτη. Όταν έμαθε ότι πηγαίναμε στην Βαγδάτη για να δώσουμε βιβλία, απόρησε πάρα πολύ. Όταν ρώτησε: Εσείς κάνετε τόσο δρόμο για να μεταφέρετε αυτά τα βιβλία που είναι μέσα στο σεντούκι; Εγώ γέλασα: Γιατί απορήσατε πριγκίπισσα; Εμείς δίνουμε μεγάλη σημασία στην επιστήμη. Μήπως αυτό δεν το ξέρατε;

- Εγώ είχα ακούσει ότι οι Μουσουλμάνοι δεν ασχολούνται καθόλου με την επιστήμη. Το απαγορεύει η θρησκεία σας…

- Απεναντίας πριγκίπισσα! Πόσο λάθος σας παρουσίασαν τους Μουσουλμάνους! Η θρησκεία μας δίνει μεγάλη σημασία στη επιστήμη. Ο Προφήτης μας Μωάμεθ είπε: "να ψάχνετε την επιστήμη ακόμα και αν είναι στην Κίνα".

Μιλήσαμε για την δικιά της και την δικιά μας θρησκεία. Συμφωνήσαμε ότι οι Εβραίοι είναι μεγάλοι συκοφάντες και του Χριστιανισμού και του Ισλαμισμού. Της μίλησα για τις προσβολές που έχουν κάνει οι Εβραίοι στον Χριστό και στην Παναγία λέγοντας ότι είναι αδύνατον να δημιουργήθηκε δίχως πατέρα. Μου είπε:

- Ναι! Οι Ιουδαίοι έχουν κάνει πολλές παρόμοιες συκοφαντίες για τον Ιησού Χριστό.

- Είναι πραγματικές αυτές οι συκοφαντίες των Εβραίων για τον Ιησού Χριστό;

Η πριγκίπισσα Ειρήνη φώναξε με έξαψη.

- Με τίποτα! Τα μάτια της έβγαζαν φλόγες, το βλέμμα της σκλήρυνε.

Συνέχισα.

- Ούτε εμείς οι Μουσουλμάνοι δεν τα πιστεύουμε αυτά. Ξέρουμε ότι οι Εβραίοι συκοφαντούν τον Ιησού Χριστό. Έχουμε απόλυτη πίστη ότι ο Παντοδύναμος Θεός μπορεί να δημιουργήσει δίχως πατέρα έναν άνθρωπο.

Μετά από αυτή την συνομιλία μπερδεύτηκε το μυαλό της. Εκείνη την νύχτα μέχρι αργά προσπάθησα να εξηγήσω στην πριγκίπισσα τις απορίες της για την Ισλαμική θρησκεία. Της εξήγησα τα λόγια του Προφήτη Μωάμεθ. Άκουγε προσεκτικά τις εξηγήσεις μου και δεν έκρυβε την έκπληξη της.

Όταν ξαπλώσαμε την νύχτα, είδα ότι η πριγκίπισσα δεν κοιμόταν. Κοίταζε τον ουρανό και ατένιζε τα άστρα.

Το άλλο πρωί η πριγκίπισσα είπε.

- Ακσουνγκούρ, είδα ένα όνειρο.

- Τι όνειρα είδατε πριγκίπισσα;

- Είδα στο όνειρο μου ότι ήμασταν σε ένα πολύ μεγάλο τζαμί ενώ εγώ δεν έχω δει ποτέ το εσωτερικό ενός τζαμιού. Ήμουν ολόκληρη ντυμένη στα λευκά. Το τζαμί ήταν γεμάτο με κοπέλες ντυμένες σαν εμένα. Ένα άτομο το οποίο αποκαλούσαν "Προφήτη" σε ένα ψηλό μέρος είχε ανοίξει τα χέρια του, είχε στρέψει το φωτεινό πρόσωπο του στον ουρανό και προσευχόταν. Και εμείς ανοίγαμε τα χέρια μας και λέγαμε «αμήν». Όταν ξύπνησα το πρωί αισθανόμουν διαφορετική.

Η πριγκίπισσα δακρυσμένη μου είπε.

- Ακσουνγκούρ! Θέλω να γίνω Μουσουλμάνα.

- Με εκπλήξατε πριγκίπισσα! Σαν ένα παραμύθι! Δεν μπορείτε να φανταστείτε πόσο χαίρομαι! Να σας πω και αυτό, μέχρι σήμερα δεν ένοιωσα για καμιά κοπέλα τα αισθήματα που αισθάνομαι για σας. Σας αγαπώ πριγκίπισσα! Αν και εσύ δέχεσαι θέλω να σε παντρευτώ.

Η πριγκίπισσα με κοίταξε στα μάτια και είπε.

- Δέχομαι την πρόταση σου.

Παντρευτήκαμε και της δώσαμε το όνομα Ζεϊνέπ».[222]

---

[222] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Malazgirt'in Üç Atlısı*,ο.π., σ. 33-47.

Παρόμοιες ιστορίες με Βυζαντινές γυναίκες που συναντιούνται με Τούρκους, τους θαυμάζουν, μεταβάλλουν την γνώμη τους για τους Τούρκους, ερωτεύονται, απαρνιούνται τον Χριστιανισμό και προσχωρούν στον Ισλαμισμό και τελικά παντρεύονται τον Τούρκο, συναντιούνται πολλές σε τουρκικά παιδικά βιβλία. Ενδεικτικά, εκτός από αυτές που ήδη αναλύθηκαν, αναφέρεται και η ιστορία της Βυζαντινής Μαρίας και του Τούρκου Ραχμάν.[223]

Αρκετές φορές οι συγγραφείς αφηγούνται την ιστορία κάποιας γυναίκας πουεγκαταλείπει την δικιά της ομάδα και μέσω του έρωτα και του γάμου εντάσσεται στην ομάδα του Άλλου, δηλαδή εντάσσεται στην ομάδα μέλος της οποίας είναι και ο συγγραφέας. Εξαιρετικά σπάνια επισημαίνεται διήγηση όπου γυναίκα η οποία ανήκει στην ομάδα που ανήκει και ο συγγραφέας, εγκαταλείπει την ομάδα της για να ενταχτεί στην αντίπαλη ομάδα, μέσω του έρωτα της και του γάμου της με κάποιον από τους Άλλους. Αυτό συμβαίνει γιατί σε συμβολικό επίπεδο η γυναίκα λειτουργεί ως διαιτητής, ως κριτής, ως μηχανισμός επιλογής που απορρίπτοντας τα μέλη της ομάδας της και προτιμώντας στην σύγκριση κάποιο μέλος της ομάδας του Άλλου, πιστοποιεί την βιολογική, την πολιτισμική, την εν γένει ανωτερότητα των μελών της ομάδας όπου επιλέγει με ενταχτεί, υλοποιώντας έτσι την επιδίωξη του συγγραφέα, να προβάλλει την υπεροχή της ομάδας του, σε σχέση με την απέναντι ομάδα. Μια ξεχωριστή περίπτωση εξισλαμισμού με ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα περιγράφεται σε ένα τουρκικό παιδικά βιβλίο. Στην περίπτωση αυτή ένας χριστιανός ιερέας, μοναχός σε ένα μοναστήρι, μόνος του και χωρίς να επηρεαστεί από κάποιον άλλο, διαβάζοντας βιβλία για τον Ισλαμισμό, ανακαλύπτει σε αυτόν την αληθινή και τελευταία θρησκεία. Εγκαταλείπει τον Χριστιανισμό και, παραμένοντας στο μοναστήρι, όπου ζει μόνος φορώντας τα ράσα, ασπάζεται κρυφά τον Ισλαμισμό και τηρεί με ευλάβεια το τυπικό και τους κανόνες της Ισλαμικής θρησκείας. Ο συμβολισμός του περιστατικού αυτού είναι σημαντικός και ο συγγραφέας το επικαλείται για να δείξει ότι εφόσον ένας λειτουργός της Χριστιανικής πίστης, ένας άνθρωπος ταγμένος να υπηρετεί τον Χριστό, ένας ιερέας που έχει αφιερώσει την ζωή του στην Χριστιανική θρησκεία, αποφασίζει να τα εγκαταλείψει όλα αυτά και να αλλαξοπιστήσει, αυτό καταδεικνύει την ανωτερότητα της Ισλαμικής θρησκείας έναντι της Χριστιανικής. Στο συγκεκριμένο περιστατικό ο Μπαττάλ βλέπει στο χριστιανικό μοναστήρι το οποίο βρίσκεται στην κορυφή του βουνού, τον μοναχό να κάνει μουσουλμανική προσευχή (ναμάζι). «*Κάποιος με ρούχα παπά έκανε ναμάζι. Ο Μπατταλ απόρησε. Αυτό το μοναστήρι το είχαν χτίσει χρόνια πριν οι Χριστιανοί που ζούσαν στην Μαλάτια. Είχε μάθει από τους μεγαλύτερους του, ότι εδώ ζούσε μόνος του ένας καλόγερος. Ο Μπαττάλ πλησίασε απορημένος και ο παπάς του είπε: "Εγώ είμαι ο ιερέας αυτού του μοναστηριού παιδί μου. Δηλαδή ήμουν, προηγουμένως. Εδώ ζω μόνος μου. Έχω γίνει Μουσουλμάνος πριν από πολύ καιρό. Πήρα και διάβασα πολλά βιβλία για να μάθω τον Ισλαμισμό που είναι η τελευταία και αληθινή θρησκεία. Έμαθα τις λεπτομέρειες της θρησκείας μου και έγινα κρυφά Μουσουλμάνος." Ο Μπαττάλ έκπληκτος τον ρώτησε: "γιατί κρύβεις την πίστη σου;" και ο παπάς του απάντησε: "αν το μάθουν οι Χριστιανοί παπάδες θα με σκοτώσουν και για αυτό σε παρακαλώ μην το αποκαλύψεις." Ο Μπαττάλ το υποσχέθηκε».*[224]Το αντίστροφο, περιστατικά δηλαδή ανθρώπων που δηλώνουν και εμφανίζονται στην κοινωνία ως Μουσουλμάνοι ενώ στην πραγματικότητα είναι κρυπτό Χριστιανοί και ασκούν τα χριστιανικά θρησκευτικά τους

[223] İnci Beşoğul, *Kahramanlık Hikâyeleri*, Gonca, İstanbul 1982, σ. 41-46.
[224] Nefise Atçakarlar, ο.π., σ. 27-30.

καθήκοντα κρυφά για το φόβο των Τούρκων, περιγράφονται συχνά σε ελληνικά παιδικά βιβλία κυρίως σε αυτά που αναφέρονται στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο.

Πολλές φορές στα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, υπάρχουν περιγραφές γεγονότων που αποδίδονται σε θεϊκή παρέμβαση ή σε θαύμα. Οι συγγραφείς επικαλούμενοι τα θαύματα, θέλουν, χρησιμοποιώντας το θρησκευτικό συναίσθημα, να δείξουν ότι και η θεϊκή δύναμη συμμετέχει στον αγώνα των ανθρώπων, υποστηρίζοντας με αποφασιστικό τρόπο τους ανθρώπους που πιστεύουν σε αυτήν. Άλλωστε πολύ συχνά στα βιβλία οι πρωταγωνιστές προσεύχονται και παρακαλούν το θεό για να τους βοηθήσει και να τους ευνοήσει.

Σε τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο των αγώνων για την ανάπτυξη και επέκταση της Οθωμανικής Κυριαρχίας περιγράφονται θεϊκές παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται μετά από προσευχή και παράκληση των Τούρκων ηρώων. Τα θαύματα αυτά συντελούνται την στιγμή που όλα μοιάζουν χαμένα και χάρη σε αυτά αλλάζει η πορεία των πραγμάτων και έρχεται η σωτηρία και η νικηφόρα έκβαση της μάχης. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν την άποψη ότι τα θαύματα συμβαίνουν επειδή οι Τούρκοι πολεμιστές είναι ευσεβείς και πιστοί Μουσουλμάνοι και επειδή ο Θεός επιθυμεί να βοηθήσει τους πιστούς του και να δώσει την νίκη στον ισλαμικό στρατό που πολεμά τους άπιστους. Σε μια δύσκολη στιγμή της μάχης *«ο Μπαττάλ Γκάζιέκανε πίσω και άρχισε να προσεύχεται:"Θεέ μου ξέρεις και Εσύ ότι είμαστε λίγοι.. Εάν όμως Εσύ μας βοηθήσεις, κανένας δεν μπορεί να μας αντισταθεί. Σε παρακαλώ μη μας αφήνεις να ηττηθούμε. Κάνε να θριαμβεύσουμε!"Πριν να περάσει πολλή ώρα σηκώθηκε ένας δυνατός άνεμος. Ο άνεμος φυσούσε αντίθετα προς τον στρατό του Βυζαντίου. Όλοι οι στρατιώτες του Βυζαντίου τρέχοντας τράπηκαν σε φυγή».*[225] Σε κάποια άλλη περίπτωση οι Μουσουλμάνοι στρατιώτες αποδεκατίζονται, ο αρχηγός τους Αλπ Αρσλάν προσεύχεται με θέρμη και ζητάει την βοήθεια του Θεού. Η θεϊκή παρέμβαση πραγματοποιείται και πάλι. «*Στις άγριες συμπλοκές που γίνονται μπροστά στον εσωτερικό πύργο, οι Βυζαντινοί έχυναν από τον πύργο επάνω στους στρατιώτες καυτό λάδι. Ο Αλπ Αρσλάν δεν άντεξε να βλέπει τους στρατιώτες του να καίγονται με καυτό λάδι και προσευχήθηκε στον Θεό:"Θεέ μου! Πολεμώ μαζί με τους στρατιώτες μου για Εσένα.Θεέ μου, ξέρεις ότι έχω καλό σκοπό. Βοήθησε με! Φύλαγε τους στρατιώτες Σου που πολεμάνε για χάρη Σου. Θεέ μου η Εντολή και το πεπρωμένο είναι στα δικά Σου χέρια. Ω μεγάλε μου Θεέ."Μόλις είχε τελειώσει την προσευχή του ο Σουλτάνος Αλπ Αρσλάν, και ένα μέρος του εσωτερικού κάστρου γκρεμίστηκε με ένα ισχυρό τράνταγμα που θύμιζε σεισμό. Ο Σουλτάνος Αλπ Αρσλάν διασχίζοντας το πλήθος των εχθρών από τα γκρεμισμένα τείχη εισέβαλε με ταχύτητα μαζί με τους στρατιώτες του».*[226]

Σε άλλο παράδειγμα ο Θεός παρεμβαίνει εισακούγοντας την προσευχή του Σουλτάνου Μουράτ: *«Εκείνη την νύχτα ξέσπασε μια φοβερή καταιγίδα. Ήταν τέτοια η καταιγίδα που όλα τα σκέπασε σκόνη. Ο Σουλτάνος Μουράτ περίμενε να κοιμηθούν όλοι. Πλύθηκε τελετουργικά. Έκανε δύο φορές νταμάζι. Άρχισε να παρακαλάει τον Θεό από τα βάθη της καρδιάς του:"Θεέ μου ! Μέχρι τώρα δέχτηκες τις προσευχές μου και δεν μου στέρησες τίποτα. Δέξου πάλι την προσευχή μου. Κάνε να βρέξει και διώξε το σκοτάδι και την σκόνη."Την ώρα που ο Σουλτάνος Μουράτ έκανε αυτή την προσευχή ξαφνικά άρχισε*

[225] Ο.π., σ. 60.
[226] Selahattin Dikmen,ο.π.,σ. 28.

να βρέχει. Ενώ τα μάτια του Σουλτάνου Μουράτ δάκρυζαν από χαρά, η βροχή μούσκευε τα πάντα».[227]

4.4. ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 είναι το θέμα πολλών παιδικών βιβλίων ελληνικών και τουρκικών. Η κάθε πλευρά περιγράφει τα γεγονότα από την δικιά της οπτική γωνία και ερμηνεύει τα ιστορικά περιστατικά με διαφορετικό τρόπο. Η τουρκική πλευρά εκθειάζει την πολεμική αρετή και ικανότητα του Οθωμανικού στρατού. Μάλιστα η αναφορά γίνεται έμμεσα, παρουσιάζονται δηλαδή οι ίδιοι Βυζαντινοί να εντυπωσιάζονται από τοναντίπαλο στρατό και αυτό δίνει μεγαλύτερη έμφαση, αφού ο έπαινος που προέρχεται από τον εχθρό είναι πιο δύσκολο να απονεμηθεί. *«Οι Βυζαντινοί όταν ξαφνικά αντίκρισαν, ενώ δεν το περίμεναν καθόλου, τον Οθωμανικό στρατό που αποτελούνταν από χιλιάδες θαρραλέους στρατιώτες, εξεπλάγησαν με την τάξη και πειθαρχία τους».*[228] Στα ελληνικά βιβλία αναγνωρίζεται το αξιόμαχο του τουρκικού στρατού. Οι Τούρκοι και οι Έλληνες εμφανίζονται ισοδύναμοι στην μάχη και *«ήταν φρικτό να βλέπει κανείς με πόσο θάρρος και ανδρεία πολεμούσαν και τα δύο μέρη.»*[229]Επίσης υπάρχουν αναφορές για Τούρκους ναύτες *«που πεισμάτωσαν και πολέμησαν γενναία.»*[230] Ακόμα αναγνωρίζεται η ύπαρξη ανδρείων και ικανών Τούρκων πολεμιστών, αφού η τελική φάση του σχεδίου του Σουλτάνου για την έφοδο στην Κωνσταντινούπολη προβλέπει *«επίθεση από τους δυνατότερους και γενναιότερους (Οθωμανούς) στρατιώτες».*[231] Σημειώνεται ότι η πολεμική αρετή των Τούρκων και οι στρατιωτικές ικανότητες τους είναι ένα από τα λίγα προτερήματα που η ελληνική πλευρά αναγνωρίζει ενίοτε στους Τούρκους. Αυτό έχει διπλή ανάγνωση: αφενός προβάλλεται ως δικαιολογία για την στρατιωτική ήττα και την μακρόχρονη υποταγή των Ελλήνων και αφετέρου προβάλλεται αντιστικτικά στα πλαίσια του δίπολου: Τούρκοι: βάρβαρος, πολεμικός λαός που ασχολείται μόνο με την στρατιωτική εκπαίδευση – Έλληνες: πολιτισμένος, δημιουργικός λαός που επιδίδεται σε πνευματικά έργα, εμπόριο κτλ. Βέβαια όσο και αν εκτιμάται η στρατιωτική δύναμη των Τούρκων, παραμένει υποδεέστερη από την αντίστοιχη των Ελλήνων. Η επικράτηση των Τούρκων στην Κωνσταντινούπολη οφείλεται, σύμφωνα με τα ελληνικά παιδικά βιβλία, στην συντριπτική υπεροπλία τους. Στην μάχη για την Κωνσταντινούπολη το 1453 *«αντιστοιχούσε ένας υπερασπιστής της πόλης με πεντακόσιους Τούρκους»*[232]και ο τουρκικός στρατός ήταν *«αμέτρητος σαν την άμμο της θάλασσας».*[233] Επίσης αν και οι Τούρκοι είναι καλύτερα οπλισμένοι,παρόλα αυτά οι Έλληνες *«πολεμούσαν και νικούσαν, όχι γιατί είχαν όπλα ή πείρα, αλλά μόνο επειδή ήταν γενναίοι.»*[234] Σε όλες τις εποχές, σε όλες τις μάχες ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, τα ελληνικά παιδικά βιβλία τονίζουν ότι πάντα οι Τούρκοι είναι πολύ περισσότεροι. Αυτό χρησιμεύει ώστε σε περίπτωση νίκης των Ελλήνων να γίνεται λόγος για άθλο και ηρωικό θρίαμβο της ελληνικής ψυχής και αντίστοιχα σε περίπτωση ήττας των Ελλήνων, η ήττα αυτή να είναι απόλυτα αναμενόμενη και φυσιολογική, παρά τον επιδειχθέντα ηρωισμό.

---

[227] AhmetYılmazBoyunağa, *Fetih Sancakları*, ο.π., σ. 88-89.
[228] Fatih Okay, ο.π., σ. 39.
[229] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π., σ.26.
[230]Ο.π., σ.19.
[231] Ο.π., σ.30.
[232] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Α, Στρατίκη, Αθήνα 2008, σ. 8.
[233]Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π., σ.12.
[234] Ο.π., σ.16.

Οι Οθωμανοί παρουσιάζονται στα τουρκικά παιδικά βιβλία να έχουν πολιτισμένη συμπεριφορά και να διαπνέονται από φιλειρηνικό πνεύμα και όχι από πολεμοχαρή διάθεση. Προσπαθούν να αποφύγουν την αιματοχυσία και να εισέλθουν ειρηνικά στην Κωνσταντινούπολη χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Υποχρεώνονται να πολεμήσουν παρά την θέληση τους, εξ αιτίας της άκαμπτης στάσης των Βυζαντινών οι οποίοι και φέρουν την ευθύνη για τον πόλεμο. *«Παρά τον φόβο των Βυζαντινών, οι Οθωμανοί είχαν την περίσκεψη και την λεπτότητα να εφαρμόσουν εκείνα που επέβαλε η θρησκεία στην οποία πίστευαν. Διότι για εκείνους το βασικό δεν ήταν να πολεμήσουν αλλά να συμφιλιωθούν, δεν ήταν να καταπιέσουν αλλά να διοικήσουν με δικαιοσύνη. Ο απεσταλμένος ζήτησε από τους Βυζαντινούς, να παραδοθούν δίχως να χυθεί αίμα, τους εξήγησε ότι στην περίπτωση που θα παραδοθούν κανένας δεν θα πάθει το παραμικρό κακό, ότι δεν θα πειράξουν ούτε την ζωή, ούτε και την περιουσία κανενός και ότι όποιος ήθελε θα μπορούσε να πάει όπου ήθελε. Όμως ο Αυτοκράτορας του Βυζαντίου Κωνσταντίνος, απέρριψε τα καλοπροαίρετα αιτήματα των Οθωμανών και προτίμησε να απαντήσει ότι θα πολεμήσει μέχρι τέλους. Έτσι ο Σουλτάνος Μεχμέτ Χαν αντιλήφθηκε ότι δεν ήταν δυνατή η άλωση της Κωνσταντινούπολης δίχως πόλεμο. Ο Μεγάλος Σουλτάνος λέγοντας ότι από τώρα και στο εξής όλο το κρίμαθα ανήκει στους ηγέτες της Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου, έδωσε στους στρατιώτες του τις απαραίτητες διαταγές».*[235]

Η στάση των Βυζαντινών και η πεισματική τους εμμονή στην άρνησή τους να παραδώσουν αμαχητί την πόλη, όσο και αν θεωρείται αδιέξοδη από τους Οθωμανούς, ωστόσο τους αναγκάζει να παραδεχτούν την ανδρεία και την αυτοθυσία των υπερασπιστών της Κωνσταντινούπολης. *«Είπαμε ότι δεν επιθυμούμε να χυθεί αίμα. Αλλά και πάλι είπαν ότι είναι αποφασισμένοι να υπερασπιστούν την πόλη. Τι μπορούμε να πούμε; Η γενναιότητα του εχθρού προέρχεται από την ανδρεία του».*[236]
Η διήγηση της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, οι στιγμές δηλαδή που οι Οθωμανοί εισβάλλουν στην πόλη, παρουσιάζονται από τους Έλληνες συγγραφείς με άγριες και βάρβαρές πολεμικές εικόνες. Περιγράφονται σφαγές και λεηλασίες, καταστροφές και βανδαλισμοί. *«Οι Τούρκοι αιχμαλώτιζαν όσους έβρισκαν μπροστά τους. Όσους πρόβαλαν αντίσταση, τους έσφαζαν επί τόπου. Σε μερικά μέρη δεν φαινόταν το χώμα, γιατί η γη είχε σκεπαστεί με πτώματα. Άνθρωποι κάθε ηλικίας έτρεχαν αλλόφρονες να κρυφτούν στις εκκλησίες. Αλίμονο, ούτε εκεί βρήκαν τη σωτηρία. Τα πολύτιμα σκευή των ναών ποδοπατήθηκαν, τα άμφια σκέπαζαν τα άλογα, οι εικόνες κάηκαν… Παντού ήταν σκορπισμένο το κακό… Κλάματα παιδιών, οδυρμοί γυναικών, αιχμαλωσίες, σφαγές και βιασμοί… Τίποτα δεν έμεινε όρθιο!»*[237]

Σύμφωνα με τις περιγραφές των τουρκικών παιδικών βιβλίων όταν οι Οθωμανοί μετά την μάχη εισέρχονται στην Κωνσταντινούπολη, οι κάτοικοι της πανικοβάλλονται και καταφεύγουν στους ναούς για να σωθούν. Ο Παλαιολόγος πέφτει νεκρός και ο Σουλτάνος Μωάμεθ αναγνωρίζει ότι υπήρξε αξιόμαχος αντίπαλος. *«Οι Βυζαντινοί έτρεχαν προς την Αγία Σοφία με μεγάλη αγωνία και φόβο. Μέσα σε αυτόν τον συνωστισμό, ο κόσμος ποδοπατούσε τον Αυτοκράτορα Κωνσταντίνο. Η αλήθεια είναι ότι είχα την επιθυμία να μονομαχήσω με αυτόν τον γενναίο εχθρό».*[238]Όσο και αν αναγνωρίζεται η ανδρεία και η γενναιότητα του αυτοκράτορα Παλαιολόγου,

[235]FatihOkay, ο.π., σ. 40-41.
[236] Yusuf Dursun,*Sultandım Fatih Oldum*,ο.π.,σ. 51.
[237] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π., σ.32
[238] Yusuf Dursun, *İstanbul'un Fethi*,ο.π.,σ. 69.

επισημαίνεται, στα τουρκικά παιδικά βιβλία, ότι ασκούσε τυραννική και καταπιεστική διοίκηση στους υπηκόους του. Για αυτό, παρουσιάζεται ότι, από πολλούς Βυζαντινούς, οι Οθωμανοί γίνονται δεκτοί ως απελευθερωτές, με εκδηλώσεις λατρείας και ενθουσιασμού. *«Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τον Πορθητή (Φάτιχ) ήταν μια μορφή απελευθέρωσης για τον φτωχό λαό του Βυζαντίου, που αγκομαχούσε κάτω από την τυραννική διοίκηση του Κωνσταντίνου. Ο Φάτιχ, την επομένη της άλωσης, μετά το μεσημέρι, μπήκε στην Κωνσταντινούπολη επάνω στο άσπρο άλογο του μαζί με τους βεζίρηδες και τους σοφούς που είχε δίπλα του. Οι κάτοικοι του Βυζαντίου και οι Οθωμανοί στρατιώτες, παραταγμένοι κατά μήκος του δρόμου, έδειχναν την αγάπη τους προς τον Πορθητή. Οι γυναίκες και τα παιδιά του Βυζαντίου διαγκωνίζονταν μεταξύ τους για να δώσουν στον Σουλτάνο τα λουλούδια που κρατούσαν».*[239] Οι πρώτες πράξεις και διακηρύξεις της νέας εξουσίας διαλύουν τον φόβο και την καχυποψία των Βυζαντινών και δικαιώνουν τις προσδοκίες όσων πίστευαν ότι οι νέες συνθήκες θα ήταν καλύτερες από το παρελθόν. *«Η μετριοπάθεια του Πορθητή, ο οποίος χαιρετούσε τον κόσμο που τον υποδέχονταν με λουλούδια στο χέρι, είχε δικαιώσει τις προσδοκίες των κατοίκων της πόλης.Ο Σουλτάνος όταν έφτασε στην Αγία Σοφία, είπε στον κόσμο που είχε καταφύγει στην εκκλησία ότι αυτοί ήταν πλέον δικοί του υπήκοοι, και ότι δεν υπήρχε λόγος να φοβούνται. Ακούγοντας αυτά τα λόγια, ο φόβος των κατοίκων είχε αντικατασταθεί από αγάπη. Αυτό το μεγάλο οικοδόμημα που στεκόταν όρθιο εκατοντάδες χρόνια είχε περάσει στα χέρια των Μουσουλμάνων. Πλέον θα λειτουργούσε σαν τζαμί και θα στεκόταν όρθιο ως σύμβολο της μεταβολής της Κωνσταντινούπολης σε Ιστανμπούλ».*[240] Τα πρώτα διατάγματα των Οθωμανών και κυρίως η συμπεριφορά τους, δείχνουν στους Βυζαντινούς ότι οι Οθωμανοί κυριολεκτούσαν όταν τους καθησύχαζαν και τους έλεγαν ότι είναι φορείς ειρήνης, ασφάλειας και ευημερίας. *«(ο πορθητής) Διέταξε να ανακοινωθεί πως δεν θα πειράξουν κανενός την ζωή, την περιουσία, την τιμή και δεν θα βιαστεί και ατιμαστεί κανείς. Οι κάτοικοι του Βυζαντίου ακούγοντας αυτά , έστω και με φόβο, επέστρεψαν στα σπίτια τους. Δεν έδωσαν μεγάλη πίστη σε αυτά που άκουσαν. Όμως εξεπλάγησαν με την συμπεριφορά που αντιμετώπισαν. Οι Οθωμανοί στρατιώτες όχι μόνο δεν τους χτυπούσαν, αλλά ούτε καν τους άγγιζαν. Άρα οι Οθωμανοί έλεγαν την αλήθεια. Οι Οθωμανοί ερχόντουσαν για να φέρουν δίκαιο, νομιμότητα και δικαιοσύνη».*[241] Ο σεβασμός και η καλοσύνη με την οποία ο Σουλτάνος φέρεται στους Βυζαντινούς και οι εγγυήσεις που τους παρέχει για την ζωή και την ασφάλεια τους παρουσιάζεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία να δημιουργεί στις ψυχές των Βυζαντινών αισθήματα, αγάπης και αφοσίωσης για την καινούρια εξουσία και να διώχνει κάθε ανησυχία για το μέλλον τους. *«Οι παπάδες και οι αξιωματούχοι του Βυζαντίου που είχαν μαζευτεί στον κήπο της Αγίας Σοφίας, είχαν γονατίσει μπροστά στο άλογο του Πορθητή και έκλαιγαν. Ο νεαρός σουλτάνος τους έγνεψε με το χέρι του να σωπάσουν και είπε:"Εγώ ο Σουλτάνος Μεχμέτ! Λέω σε όλους σας ότι εφ εξής δεν πρέπει να φοβάστε για την ζωή σας και την ελευθερία σας."Αυτή η αίσθηση ευσπλαχνίας του Πορθητή κατάκτησε τις ψυχές των κατοίκων του Βυζαντίου. Εκείνος, πλέον είχε κατακτήσει και τις ψυχές τους».*[242] Πάντως υπάρχουν ελληνικά παιδικά βιβλία που αμφισβητούν αυτήν την ανεκτική μεταχείριση των κατακτημένων Βυζαντινών από τους Οθωμανούς. Στα βιβλία αυτά εξιστορείται ότι η Κωνσταντινούπολη καταστρέφεται εντελώς από τους κατακτητές, οι υπόδουλοι Έλληνες υποφέρουν τα πάνδεινα, οι Τούρκοι δείχνουν το πιο

[239] Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 96.
[240] Fatih Okay, ο.π., σ. 63.
[241] Ο.π., σ. 61.
[242] Ekrem Yeşilçayır, ο.π., σ. 98.

ανάλγητο, βάρβαρο και ανελέητο πρόσωπο τους. Μάλιστα στα βιβλία αυτά υπονοείται ότι η καταστροφή του Ελληνισμού της Κωνσταντινούπολης το 1453 αποτελεί το φυτίλι της εκδίκησης για την εθνεγερσία του Ελληνισμού το 1821. *«Η αιματηρή προετοιμασία είχε αρχίσει από την ημέρα κιόλας που η ξακουστή η Κωνσταντινούπολη έπεσε στα χέρια των τούρκων. Ύστερα από ανήκουστο όργιο των βαρβάρων που την υποδούλωσαν, η φωτιά που της έβαλαν στο τέλος για να την αφανίσουν, πέρασε, πριν σβήσει, σαν φλόγα εκδίκησης και λευτεριάς στις καρδιές των Ελλήνων».*[243]Πρόκειται για μια, σε λογοτεχνικό επίπεδο, προσπάθεια γεφύρωσης των ιστορικών περιόδων και για μια απόπειρα επιβεβαίωσης της θεωρίας περί της αδιάκοπης συνέχειας του Ελληνισμού: Από την αρχαία Ελλάδα στο Βυζάντιο και κατόπιν στον Νεότερο Ελληνισμό.

Η ευσπλαχνία του Σουλτάνου φαίνεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία από τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει όσους εξακολουθούν απελπισμένα να αντιστέκονται ακόμα και όταν είναι απολύτως προφανές ότι ο αγώνας τους είναι μάταιος. Αναγνωρίζοντας τον ηρωισμό τους και την ανδρεία τους, ο Σουλτάνος σε μια επίδειξη ψυχικού μεγαλείου, τους χαρίζει την ζωή και την ελευθερία τους. Η αναγνώριση της μεγαλοσύνης του Οθωμανού Σουλτάνου έρχεται μέσα από τα λόγια ενός Ρωμιού, δηλαδή ενός κατακτημένου αντιπάλου. Έτσι η αξία της πράξης του Σουλτάνου μεγεθύνεται, αφού παρουσιάζεται να κερδίζει το σεβασμό των αντιπάλων του. Μάλιστα ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον Ρωμιό ως κριτή για να κάνει την σύγκριση ανάμεσα στην βάρβαρη συμπεριφοράπρος τους αιχμαλώτους από τους Βυζαντινούς και στην μεγάθυμη αντιμετώπιση των αντιπάλων από τον Σουλτάνο. Φτάνει, εν τέλει, στο σημείο να αποδώσει στον Σουλτάνο την ιδιότητα του σωτήρα-λυτρωτή που σύμφωνα με το θρύλο θα εμφανιζόταν με μορφή Αγγέλου για να σώσει το Βυζάντιο από τα δεινά του. *«Αν και η Άλωση είχε γίνει, ήρθε η είδηση ότι οι Κρητικοί ναυτικοί επιχειρούσαν να μας επιτεθούν κοντά στην περιοχή Μπαχτσεκαπί. Άρα είχαν μέσα τους λίγη ανδρεία. Είπε (ο Σουλτάνος): "Να μην σκοτώσετε τους Κρητικούς, ούτε να τους αιχμαλωτίσετε. Επιτρέψτε τους να γυρίσουν στην πατρίδα τους."Τα λόγια ενός Ρωμιού που παρακολουθούσε αυτή την σκηνή εξηγούν πολύ καλά την πραγματικότητα:Ανάθεμα σε σένα Βυζάντιο, ενώ εσύ τους Τούρκους αιχμαλώτους που έπιανες τους έσφαζες σαν χασάπης και τους πετούσες από τα τείχη, ο Σουλτάνος που έπρεπε να εκδικηθεί, συγχωρούσε εκείνους που τον πολεμούσαν. Ο άγγελος που περιμένουμε εμείς και ο Αυτοκράτορας μας να βγει από την Αγία Σοφία και να μας γλυτώσει, μάλλον πρέπει να είναι αυτός ο Σουλτάνος».*[244]Ο Τούρκος συγγραφέας στην περίπτωση αυτή κατασκευάζει την εικόνα του Άλλου και επαναλαμβάνει τα στερεότυπα για τον Άλλο, «ιδίοις αναλώμασι». Δηλαδή ο ίδιος ο Άλλος προβάλλει την αρνητική εικόνα του, συνεπώς η εικόνα γίνεται απολύτως πειστική.[245]Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο αναφέρεται ότι *«Ο Παλαιολόγος, σε αντίποινα, εκτέλεσε όλους τους Τούρκους αιχμαλώτους, 260 άντρες ήταν, πάνω στα τείχη».*[246]Περιγράφεται δηλαδή ένα περιστατικό εκδικητικότητας του Παλαιολόγου και απάνθρωπης συμπεριφοράς του προς Οθωμανούς αιχμαλώτους. Η πληροφορία αυτή συναντιέται μόνο σε ένα βιβλίο και αυτό δείχνει την αμερόληπτη προσέγγιση που επιχειρεί η συγγραφέας, καθόσον στα περισσότερα ελληνικά παιδικά βιβλία με αναφορά στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης, μέλημα των συγγραφέων είναι να

[243]ΠέτροςΜπίκος, *Ανδρούτσος, ο Θρύλος της Γραβιάς*, Στρατίκη, Αθήνα 1996, σ. 7.
[244] Yusuf Dursun, *Sultandım Fatih Oldum*, ο.π., σ. 73.
[245] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 322.
[246] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π., σ. 29.

«αγιοποιήσουν» την μορφή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου, αποκρύπτοντας τις όποιες αρνητικές πτυχές της δράσης του.

Χαρακτηριστικό είναι ότι, στα παιδικά βιβλία και των δύο πλευρών, παρατηρούνται θετικές αναφορές και ευμενή σχόλια για τον επικεφαλής της άλλης πλευράς. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία επισημαίνεται αρκετές φορές η ανδρεία και ο ηρωισμός του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και στα ελληνικά παιδικά βιβλία συχνά αναγνωρίζονται στον Σουλτάνο Μωάμεθ τον Πορθητή προτερήματα,στρατιωτικές και πολιτικές ικανότητες. Σε αντίθεση με την συνηθισμένη εικόνα του Τούρκου αρχηγού που είναι σκληρός και αμείλικτος και απολαμβάνει να βασανίζει και να ταπεινώνει τους Έλληνες και η οποία κυριαρχεί στα ελληνικά παιδικά βιβλία, για τον Σουλτάνο Μωάμεθ τον Πορθητή, μερικές φορές, δίνεται μια θετική εικόνα. Όταν, μετά την Άλωση εισέρχεται νικητής στην Αγία Σοφία *«θαυμάζει το υπέροχο κτήριο»*[247] και λέει: *«Οι άνθρωποι αυτοί (οι Βυζαντινοί) ήρθαν κι έφυγαν. Όμως σαν κι αυτούς ποτέ ξανά δεν θα υπάρξουν…»*[248] και συνεχίζει απευθυνόμενος στον Πατριάρχη και στον χριστιανικό λαό: *«Από σήμερα κανείς δεν πρέπει να φοβάται. Κανείς δεν θα θανατωθεί, ούτε θα σκλαβωθεί.»*[249]και στρεφόμενος στους δικούς του, διατάζει: *«να συμμορφωθούν αξιωματικοί και στρατιώτες, κανένα να μην πειράξουν ή να πάρουν σκλάβο. Καμία εχθρική πράξη να μη γίνει. Κι όποιος παραβεί τη διαταγή μου, θα πεθάνει από κακό θάνατο!»*[250]Στην συνέχεια *«Ο Σουλτάνος (Μωάμεθ) αμέσως μετά διέταξε να ψάξουν να βρουν τον αυτοκράτορα (τον Παλαιολόγο)… Έδωσε το πτώμα του στους Χριστιανούς για να το θάψουν με τιμές βασιλικές»*.[251]Ακόμα στα ελληνικά παιδικά βιβλία, στον Σουλτάνο Μωάμεθ αναγνωρίζονται στρατηγικές αρετές και γνώσεις πολεμικής τακτικής. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι ο Σουλτάνος Μωάμεθ *«σοφίστηκε πονηρό τέχνασμα και διέταξε λοιπόν να κόψουν όλα τα δέντρα από τις δασωμένες κοιλάδες πίσω από το Γαλατά, και να γίνει ένας ίσιος δρόμος μέχρι την παραλία του Κεράτιου και πέρασε ο Μωάμεθ 72 πλοία»*.[252] Ο Σουλτάνος Μωάμεθ παρουσιάζεται δηλαδή σε μερικά ελληνικά παιδικά βιβλία ως ένας πολεμικός και πολιτικός ηγέτης μεγάλου βεληνεκούς που σέβεται και τιμά τον νεκρό αντίπαλο ηγέτη, επιφυλάσσει καλή μεταχείριση στους αιχμαλώτους και τους κατακτημένους, θαυμάζει και αναγνωρίζει τα πολιτιστικά επιτεύγματα των ηττημένων.Έμμεσα θετική εικόνα για τον Σουλτάνο Μωάμεθ με αναγνώριση των ικανοτήτων του, προκύπτει και όταν ο μικρός Ρήγας Φεραίος εκφράζει στο φίλο του την σεβασμό του για τον Σουλτάνο Μωάμεθ, παρόλο το μίσος που τρέφει για αυτόν, σε αντίθεση με τους υπόλοιπους Τούρκους οι οποίοι δεν του προκαλούν απλώς αρνητικά συναισθήματα αλλά του προξενούν αποστροφή και αηδία: *«Σαν διαβάζω για τον Μωάμεθ που κυρίεψε την Πόλη, τι να σου πω μωρέ Γιάννη. Τον μισώ σαν Τούρκο, αλλά… να… πώς να σου εξηγήσω! Τον μισώ αντρίκεια. Τον μισώ, μα δεν τον σιχαίνομαι»*.[253] Η σημασία του αποσπάσματος αυτού βρίσκεται στο ότι η αναγνώριση για τον Σουλτάνο Μωάμεθ έρχεται από το στόμα όχι ενός απλού αντιπάλου, αλλά από τα λόγια μιας εμβληματικής φυσιογνωμίας του Ελληνισμού και αυτό προσδίδει στην αξιολόγηση αυτή ακόμα μεγαλύτερο κύρος.

---

[247] Ο.π., σ. 34.
[248]Ο.π., σ. 33-34.
[249] Ο.π., σ. 34.
[250] Μαρίζα Ντεκάστρο, ο.π., σ. 34.
[251]Ο.π., σ. 34.
[252]Ο.π., σ. 19.
[253]Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Ρήγας Φεραίος, ο Τροβαδούρος της Λευτεριάς*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1992, σ. 6.

Ένα κοινό χαρακτηριστικό που συναντιέται στα βιβλία και των δύο πλευρών όταν περιγράφονται πολεμικές συγκρούσεις είναι ο τρόπος με τον οποίον η κάθε πλευρά συμπεριφέρεται στους αιχμαλώτους. Τόσο οι Τούρκοι όσο και οι Έλληνες συγγραφείς ισχυρίζονται ότι οι δικοί τους αντιμετωπίζουν τους αιχμαλώτους με ιδιαίτερα πολιτισμένο τρόπο, τους σέβονται, τηρούν τα ανθρώπινα δικαιώματα και δεν τους κακομεταχειρίζονται. Ταυτόχρονα η κάθε πλευρά κατηγορεί τους απέναντι ότι δεν δείχνουν αντίστοιχη συμπεριφορά και ότι αντιμετωπίζουν τους αιχμαλώτους με εξαιρετική αγριότητα και βαναυσότητα. Στην ουσία, στα παιδικά βιβλία οι συγγραφείς επιχειρούν μέσα από αυτήν αντίθεση να αναδείξουν την διαφοροποίηση ανάμεσα στην πολιτισμένη δική τους πλευρά και στην βαρβαρότητα της απέναντι πλευράς. Τέτοια παραδείγματα απάνθρωπης συμπεριφοράς των Τούρκων απέναντι σε Έλληνες αιχμαλώτους, ιδιαίτερα Έλληνες αρχηγούς, υπάρχουν άφθονα σε ελληνικά βιβλία που αναφέρονται στην Οθωμανική Κυριαρχία και στα γεγονότα του 1821. Μνημονεύονται λόγου χάρη οι εκτενείς περιγραφές του βασανισμού και της θανάτωσης των Ελλήνων καπετάνιωνΚατσαντώνη και Αθανασίου Διάκου από τους Τούρκους. Στα τουρκικά βιβλία η εικόνα που δίνεται για την συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι σε αιχμαλώτους Βυζαντινούς αυτοκράτορες και Ευρωπαίους ιππότες είναι εντελώς διαφορετική και σχεδόν ειδυλλιακή. Μετά την μάχη του Ματζικέρτ (Malazgirt) το 1071 που τελειώνει με την συντριβή των Βυζαντινών από τους Σελτζούκους και την αιχμαλωσία του αυτοκράτορα Διογένη ακολουθεί η εξής σκηνή ανάμεσα στον νικητή αρχηγό Αλπ Αρσλάν και στον αιχμάλωτο αυτοκράτορα: *«Ο Σουλτάνος συμπεριφέρθηκε πολύ καλά στον Αυτοκράτορα. Τον αγκάλιασε και του είπε:Αυτοκράτορα ! Μην λυπάστε. Έτσι είναι η ζωή. Η συμπεριφορά μου προς εσάς δεν θα είναι όπως σε αιχμάλωτο αλλά συμπεριφορά όπως αρμόζει σε αυτοκράτορα.Ο Αλπ Αρσλαν, διέταξε να ετοιμάσουν μια σκηνή για τον Διογένη , του έδωσε υπηρέτες, και φιλοξένησε αυτόν τον άτυχο αρχηγό του Βυζαντίου σαν ένδοξο επισκέπτη.Τότε μεταξύ τους έγινε αυτή η συνομιλία:*

- *Εάν ήμουνα εγώ σε αυτή την κατάσταση, εσύ τι θα έκανες;*
- *Θα έκανα αυτό που αρμόζει στον εχθρό.*
- *Τι νομίζεις ότι θα σου κάνω εγώ;*
- *Ίσως με σκοτώσεις, αυτή είναι τη δουλειά που κάνουν οι χασάπηδες. Ίσως με περιφέρεις στις πόλεις για να επιδείξεις την νίκη σου και τελικά με πουλήσεις, αυτή είναι δουλειά των σαράφηδων. Υπάρχει και μια τρίτη εκδοχή η οποία είναι τελείως εξωπραγματική φαντασία ή τρέλα.*
- *Ποια είναι αυτή η τρίτη εκδοχή;*
- *Να με αφήσεις να γυρίσω στον θρόνο μου».*[254]

«Ο Αλπ Αρσλάν για μια στιγμή έβαλε τον εαυτό του στην θέση του Αυτοκράτορα. Δεν ήθελε καν να σκεφτεί το πώς θα του συμπεριφερόταν εκείνος. Η διαφορά μεταξύ μας είναι αυτή είπε μόνος του: Εμείς είμαστε πονόψυχο έθνος.

Μετά είπε αυτά το λόγια που χαροποίησαν πολύ τον Αυτοκράτορα:

- Εγώ είχα υποσχεθεί στον Θεό ότι εάν κέρδιζα τον πόλεμο θα σου συμπεριφερόμουν καλά. Ο Θεός κάνει πάντα το θέλημα εκείνων που σκέπτονται την καλοσύνη.Για αυτό τον λόγο η συμπεριφορά μου απέναντι σε εσάς δεν θα είναι άλλη από αυτή την τρίτη εκδοχή».[255]

---

[254] YusufDursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*,ο.π., σ. 110-111.
[255]Ο.π.,σ. 112.

Η περιγραφή αυτού του ιστορικού στιγμιότυπου είναι πολύ συχνή στα τουρκικά παιδικά βιβλία, γιατί αναδεικνύει την άψογη συμπεριφορά του Τούρκου απέναντι στον αιχμάλωτο αυτοκράτορα, αντιπαραβάλλει την συμπεριφορά αυτή με την εντελώς αντίθετη των Βυζαντινών απέναντι στους αιχμαλώτους και τονίζει το πόσο πονόψυχοι και πολιτισμένοι είναι οι Τούρκοι σε σύγκριση με τους αντιπάλους τους. Η ίδια σκηνή περιγράφεται και σε άλλα τουρκικά παιδικά βιβλία όπου και πάλι κυριαρχεί η σύγκριση που αποβαίνει υπέρ των Τούρκων. Στην περίπτωση μάλιστα αυτή ο ίδιος ο Βυζαντινός αυτοκράτορας παρουσιάζεται να παραδέχεται ότι αν αυτός είχε αιχμαλωτίσει τον Τούρκο αρχηγό θα επεδείκνυε εντελώς αντίθετη συμπεριφορά, δηλαδή θα τον υπέβαλε σε φρικτά βασανιστήρια και θα τον θανάτωνε:
«Αλπ Αρσλάν: Εάν εσύ με αιχμαλώτιζες τι θα έκανες;
Αυτοκράτορας: Θα ετοίμαζα ένα φούρνο για σένα και θα σε βασάνιζα πολύ.
Αλπ Αρσλάν: Ωραία, τώρα εσύ τι νομίζεις ότι θα σου κάνω εγώ.
Αυτοκράτορας: Με σκοτώνεις, αλλά να ξέρεις ότι αυτό είναι μια δουλειά του χασάπη."
Αλπ Αρσλάν: Άλλο;
Αυτοκράτορας: Για να επιδείξεις την νίκη σου μου περνάς μια αλυσίδα στον λαιμό. Μετά με περιφέρεις στις Ισλαμικές χώρες , με δείχνεις υποτιμημένο και περιφρονημένο στο λαό σου και με πουλάς. Και αυτό είναι δουλειά του σαράφη.
Αλπ Αρσλάν: Άλλο;
Αυτοκράτορας: Υπάρχει και μια άλλη εκδοχή που θα ήταν τρέλα και φαντασία να την πω.
Αλπ Αρσλάν: Ποια είναι αυτή; Παρακαλώ να μου την πείτε.
Ο αυτοκράτορας δυσκολευόταν να μιλήσει.
Αυτοκράτορας: Με συγχωρείς και με επιστρέφεις στον θρόνο μου.
Αλπ Αρσλάν: "Η συμπεριφορά μου προς εσάς είναι η τρίτη εκδοχή».[256]

Η μεγαλοψυχία του Τούρκου αρχηγού δεν εκδηλώνεται μόνο όταν απέναντι του βρίσκεται ο αιχμάλωτος Βυζαντινός αυτοκράτορας. Η ευσπλαχνία του και η ανωτερότητα του εκδηλώνεται και όταν απλοί Βυζαντινοί αξιωματικοί παραδίδονται και ζητούν οίκτο. Και σε αυτήν την περίπτωση οι Τούρκοι συγγραφείς τονίζουν τον ανθρωπισμό και τον πολιτισμένο χαρακτήρα των Τούρκων επισημαίνοντας ότιο Τούρκος στρατιωτικός πάντοτε είναι πονόψυχος και συμπονετικός απέναντι στον εχθρό.*«Ο Αλπασλάν πηδώντας στο πλάι απέφυγε το σπαθί του δεύτερου αξιωματικού και τονχτύπησε με το ρόπαλο που κρατούσε στο χέρι του. Πλησιάζοντας τους δύο αξιωματικούς οι οποίοι σήκωναν τα χέρια και ζητούσαν έλεος, τους είπε:Μη φοβάστε! Σύμφωνα με τα ήθη μας δεν σηκώνουμε χέρι σε αυτούς που ζητάνε έλεος»*[257]
Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο αποτιμώντας τη μάχη του Ματζικέρτ, οι Τούρκοι συγγραφείς παρουσιάζουν από την δική τους πλευρά την θετική σημασία της νίκης των Τούρκων. Σύμφωνα με την άποψη τους μια ενδεχόμενη νίκη των Βυζαντινών θα συνοδευόταν από εικόνες φρίκης και βαρβαρότητας, ενώ η νίκη των Τούρκων γλίτωσε την ανθρωπότητα από μια μαύρη σελίδα. Και στην περίπτωση αυτή κυριαρχεί η αντιδιαστολή ανάμεσα στο υψηλό πολιτιστικό, ηθικό και ανθρωπιστικό επίπεδο των Τούρκων και στα ταπεινά, βάναυσα ένστικτα που οι Τούρκοι αποδίδουν στους Δυτικούς. *«Εκείνοι δεν έκαναν τα ίδια με τους Βυζαντινούς, δεν σκέφτηκαν να εκδικηθούν. Δεν χτύπησαν αυτούς που ζητούσαν έλεος, συμπεριφέρθηκαν με επιείκεια. Φυσικά εάν συμπεριφέρονταν όπως εκείνοι, θα έμοιαζαν με εκείνους. Εάν η νίκη ήταν της απέναντι πλευράς, σίγουρα θα έγραφε η ιστορία μια ακόμη ντροπή κατά της*

[256] Ebubekir Subaşı, ο.π.,σ. 99-101.
[257]Selahattin Dikmen,ο.π., σ. 57.

ανθρωπότητας. Διότι οι νίκες που κέρδιζαν οι Δυτικοί, ήταν ένα μαύρο στίγμα για την ιστορία της ανθρωπότητας.Ο άνθρωπος ανατριχιάζει ακόμα και μόνο με την πιθανότητα νίκης της απέναντι πλευράς, διότι οι πολύ αιματηρές συνέπειες δεν θα περιοριζόταν μόνο στο Ματζικέρτ, μάλιστα θα ήταν χειρότερα από το Ματζικέρτ. Αυτοί που εκείνη την ημέρα ανυπομονούσαν να παραδοθούν στις δυνάμεις των Σελτζούκων, εάν παρ' ελπίδα είχαν νικήσει, ήταν φανερό το τι θα έκαναν. Θα προσπαθούσαν με όλες τους τις δυνάμεις να καταστρέψουν την τιμή και την αγνότητα δεκάδων χιλιάδων νυφών, κοριτσιών, παιδιών θα έχυναν αίμα αθώων και δάκρυα. Η νίκη του Ματζικέρτ, κατά κάποιο τρόπο είναι η νίκη του ηθικού έναντι της ύλης. Τελικά ο Σουλτάνος Αλπ Αρσλάν έδωσε δύναμη στην αδύναμη ύλη που είχε στα χέρια του και νίκησε. Μάλιστα αυτή του η νίκη δεν έμεινε στην ιστορία της ανθρωπότητας σαν ένα μαύρο στίγμα».[258]Είναι βέβαια ευνόητο ότι στα βιβλία της άλλης πλευράς η εικόνα αυτή παρουσιάζεται εντελώς αντεστραμμένη.

Ένα άλλο περιστατικό που καταδεικνύει την ανθρωπιστική συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους αιχμαλώτους τους αναφέρεται στην αιχμαλωσία ενός Σταυροφόρου Ιππότη από τον Σουλτάνο Γιλντιρίμ Μπεγιαζίτ το 1396. Στην περίπτωση αυτή ο Τούρκος συγγραφέας δείχνει την μεγαλοψυχία του Σουλτάνου ο οποίος αντιμετωπίζει με σεβασμό τους εχθρούς που μόλις πριν λίγη ώρα σκότωναν τους άνδρες του. Επίσης δείχνει την ανωτερότητα του χαρακτήρα τουΣουλτάνου που εκτιμά την ανδρεία και την γενναιότητα του αντιπάλου του και τον επιβραβεύει για αυτήν. Ακόμα προβάλλεται η μεγαλοσύνη του Σουλτάνου από το γεγονός ότι ενώ μπορεί να επιβάλει οποιαδήποτε ποινή θέλει στον αιχμάλωτο του, αυτός τον αφήνει ελεύθερο και μάλιστα σε μια επίδειξη ήθους, γενναιότητας και αυτοπεποίθησης τον προκαλεί να συγκεντρώσει εκ νέου στρατεύματα και να εκστρατεύσει ξανά εναντίον των Τούρκων. Με την πράξη αυτή του Σουλτάνου, ο συγγραφέας υπογραμμίζει την εμπιστοσύνη που ο Σουλτάνος δείχνει στους Τούρκους στρατιώτες και την βεβαιότητα του ότι όσες φορές και αν επιτεθούν οι Σταυροφόροι, άλλες τόσες φορές θα τους νικήσουν οι Τούρκοι. Για να τονιστεί ακόμα περισσότερο, η θετική συμπεριφορά του Τούρκου, η ευσπλαχνία του καθώς και ο δυνατός, άφοβος και ατρόμητος χαρακτήρας του ο συγγραφέας παρουσιάζει τον Ιππότη να παραδέχεται και να εκτιμά την ανωτερότητα του Σουλτάνου σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποφασίσει να μην πολεμήσει ξανά εναντίον ενός τόσο ευγενούς και πολιτισμένου λαού όπως οι Τούρκοι: *«Ο Οθωμανός δεν χτυπάει εκείνον που του ζητάει έλεος. Στον καιρό του πολέμου είναι σαν μια καταιγίδα. Όμως όταν τελειώσει ο πόλεμος είναι μαλακός σαν μελτέμι. Όταν έφεραν μπροστά του τους αιχμαλώτους, αυτούς που πριν μία ώρα τον πολεμούσαν, ο Γιλντιρίμ διέταξε να τους συμπεριφερθούν καλά.Ο ατρόμητος Ζαν, αν και ήταν εχθρός είχε αποκτήσει φήμη για την ανδρεία του. Ο Σουλτάνος δεν τον πρόσβαλε. Τον παρηγόρησε. Ο ιππότης έμεινε έκπληκτος με αυτή την συμπεριφορά. Ορκίστηκε ότι στο εξής δεν θα πολεμούσε εναντίον των Οθωμανών. (Ο Γιλντιρίμ του είπε): "Ιππότη, σου επιστρέφω το σπαθί σου και τον όρκο σου. Επέστρεψε στην πατρίδα σου, μαζέψτε στρατό και ελάτε ξανά εναντίον μας. Και εμείς θα πολεμήσουμε ξανά με σας και θα νικήσουμε."Ο Γιλντιρίμ δεν φοβόταν τους Σταυροφόρους. Έτσι ήταν βέβαιος ότι όσο πολλοί Σταυροφόροι και να έρθουν πάλι θα τους περίμενε για να τους νικήσει».*[259]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία, όπως άλλωστε και στα ελληνικά, οι συγγραφείς παρουσιάζουν με ιδιαίτερη έμφαση, μερικές μάλιστα φορές φτάνοντας στην υπερβολή,

[258] EbubekirSubaşı, ο.π.,σ. 94-95.
[259] ZehraAydüz, *Osmanlı Tarihi, Yıldırım Beyazıt-Çelebi Mehmet ve II. Murat Dönemleri*,ο.π.,σ. 25-26.

τα θετικά χαρακτηριστικά και τα προτερήματα του κάθε λαού. Η προσπάθεια που καταβάλλεται, γίνεται για να προβληθεί η ανωτερότητα του κάθε λαού, η δύναμη του, η ευφυΐα του, τα ταλέντα του, τα ευγενικά του αισθήματα, τα υψηλά ιδανικά που τον διαπνέουν, το ένδοξο ιστορικό παρελθόν, ο ηρωισμός των ανθρώπων του. Πολλές φορές, η παράθεση των χαρακτηριστικών του ενός λαού γίνεται σε αντιδιαστολή, άμεσα ή έμμεσα, με τον άλλο λαό και πάντα στην σύγκριση που γίνεται, το έθνος στο οποίο ανήκει ο συγγραφέας υπερτερεί. Στις μάχες, σε κάθε εποχή, Τούρκοι και Έλληνες συγγραφείς παρουσιάζουν τους ομοεθνείς τους να πολεμούν με ηρωισμό, αποφασιστικότητα, έτοιμοι να θυσιαστούν για την πατρίδα και την ελευθερία, χωρίς να φοβούνται τον θάνατο. Έτσι περιγράφοντας την μάχη του Ματζικέρτ ο Τούρκος συγγραφέας σημειώνει: *«Ο φόβος των Βυζαντινών προεξοφλούσε ότι θα υποχωρήσουν. Μιαακόμα φορά αποδείχτηκε ότι τα έθνη που δεν ξέρουν να πεθαίνουν, είναι καταδικασμένα να ζουν με σκυμμένο το κεφάλι. Απεναντίας στο Ματζικέρτ ολόκληρο το τουρκικό έθνος από τον Σουλτάνο μέχρι τον απλό φαντάρο είχαν σηκωθεί και είχαν πει: εμείς είμαστε έτοιμοι να πεθάνουμε».*[260] Είναι προφανής η ομοιότητα των φράσεων αυτών με τις αντίστοιχες φράσεις «ελευθερία ή θάνατος» και «καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή» που κατ' επανάληψη αναφέρονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Στα τουρκικά βιβλία που αντλούν το θέμα τους από την περίοδο των συγκρούσεων ανάμεσα στους Σελτζούκους και Οθωμανούς και τους Βυζαντινούς και Σταυροφόρους, ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην πολεμική αρετή και στις πολεμικές ικανότητες των Τούρκων. Ο τουρκικός στρατός παρουσιάζεται ισχυρός, μαχητικός, με ακμαίο ηθικό, με μεγάλη θρησκευτική προσήλωση και σημαντική τεχνογνωσία πολέμου. Μονολογώντας ο Μωάμεθ ο Πορθητής μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, αναλογίζεται την δύναμη του στρατού του και λέει: *«Ποιος μπορούσε να αντισταθεί απέναντι σε αυτή την δύναμη; Ποιος εχθρός είχε αυτή την δύναμη; Εμείς έχουμε αποφασιστικότητα, εμείς έχουμε θάρρος, εμείς έχουμε πίστη, εμείς έχουμε την επιστήμη και την τεχνική».*[261]Την ώρα της μάχης η δύναμη και η γενναιότητα των Τούρκων προβάλλεται ότι είναι τόσο μεγάλη ώστε ένας Τούρκος μπορεί να πολεμά ταυτόχρονα με πολύ περισσότερους Βυζαντινούς και να τους νικάει. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή της μάχης ανάμεσα στον Μπαττάλ Γκάζι και στους Βυζαντινούς στρατιώτες όπου με υπερβολικό τρόπο παρουσιάζεται το θάρρος, η γενναιότητακαι η δύναμη του Μπαττάλ Γκάζι :*«Ο Μπαττάλ που πολεμάει με τον Βυζαντινό στρατιώτη, γρήγορα τον ρίχνει κάτω. Πολλοί στρατιώτες πολεμάνε ένας-ένας με τον Μπαττάλ και ο Μπαττάλ τους νικάει όλους. Οι στρατιώτες του εχθρού βλέποντας αυτό, εκπλήσσονται και φοβούνται πολύ. Ο Μπαττάλ φωνάζει:"Φοβητσιάρηδες! Ώστε δεν μπορείτε να με αντιμετωπίσετε, έτσι; Τότε ελάτε πέντε-πέντε." Πέντε στρατιώτες με φόβο βγαίνουν μπροστά. Ο Μπαττάλ αμέσως νικάει και αυτούς τους πέντε. Και τους επόμενους πέντε στρατιώτες. Οι Βυζαντινοί στρατιώτες σταματούν πάλι. Κανένας δεν βγαίνει μπροστά. Ο Μπαττάλ φωνάζει: "Πόσο δειλοί είστε! Εμπρός αυτή την φορά ελάτε δέκα-δέκα."Οι Βυζαντινοί στρατιώτες καταλαβαίνουν ότι δεν θα μπορέσουν εύκολα να σκοτώσουν αυτόν τον άνθρωπο που βγήκε μπροστά τους. Έτσι ορμούν επάνω στον Μπαττάλ όλοι μαζί. Τελικά ο στρατός του Βυζαντίου νικήθηκε και οπισθοχώρησε».*[262] Ακριβώς η ίδια περιγραφή, με αντίστροφους βέβαια ρόλους συναντιέται σε ελληνικά παιδικά βιβλία όπου ένας Έλληνας πολεμά και νικάει μεγάλο αριθμό Τούρκων. Παραδείγματος χάρη, όταν περιγράφεται από Έλληνα συγγραφέα μάχη ανάμεσα σε

[260] Ebubekir Subaşı, ο.π., σ. 81.
[261] Yusuf Dursun, ο.π., σ. 47-48.
[262]NefiseAtçakarlar, ο.π., σ.47.

Έλληνες και Τούρκους μια πολύ συνηθισμένη φράση που χρησιμοποιείται για να αποδώσει την ανδρεία των Ελλήνων είναι ότι *«ο Έλληνας πολεμάει για δέκα».*[263] Εκτός από την γενναιότητα και την ικανότητα των Τούρκων,σε μια άλλη μάχη με τους Βυζαντινούς προβάλλεται και η στωικότητα με την οποία οι Οθωμανοί τραυματίες περιμένουν την βοήθεια, με αξιοπρέπεια και καρτερία. *«Μπροστά στο σπαθί τουΜπαττάλ, οι στρατιώτες του εχθρού με τις πανοπλίες έπεφταν κάτω σαν στάχια. Ο Θεός είχε δώσει κόψη στα σπαθιά μας και μεγάλο βάρος στα ρόπαλα μας. Τα ρόπαλα μας κομμάτιαζαν τις ασπίδες, χτυπούσαν ανελέητα τους εχθρούς.Εκατοντάδες στρατιώτες του εχθρού είχαν πέσει κάτω. Εμείς είχαμε περίπου διακόσιους νεκρούς. Οι κραυγές και τα ουρλιαχτά των τραυματισμένων σπάραζαν καρδιές. Οι περισσότεροι ήταν Βυζαντινοί. Οι δικοί μας περίμεναν με μεγάλη υπομονή να έρθει η βοήθεια και προσεύχονταν σιωπηλά».*[264]Οι Μουσουλμάνες γυναίκες συχνά παίρνουν μέρος στην μάχη και διακρίνονται για τον ηρωισμό τους.*«Ένας σκληρός και αιματηρός πόλεμος που κράτησε τρείς μέρες…. Οι Ισλαμικές δυνάμεις ορμούν σαν θύελλα. Ακόμα και οι γυναίκες κάνουν μεγάλα κατορθώματα».*[265]Όταν μετά την μάχη έρχεται η ώρα οι νικητές Τούρκοι να διαμοιράσουν την λεία, τότε και πάλι αναδεικνύεται η σεμνότητα, η ταπεινοφροσύνη και η ανωτερότητα του Τούρκου που πολεμά εμφορούμενος από ευγενή ιδανικά και όχι για υλικές ανταμοιβές και εκχωρεί το μερίδιο που του αναλογεί στις χήρες και στα ορφανά του πολέμου. *«Βλέποντας ο Μπαττάλ ότι ο Ομέρ Μπέη ήθελε να του δώσει το μεγαλύτερο μερίδιο από τα λάφυρα δεν τα δέχτηκε και είπε: "Αυτά να τα μοιράσετε στις γυναίκες και τα παιδιά των αδελφών μας που έπεσαν στην μάχη." Έτσιο Μπαττάλ με την ολιγάρκεια του, επιβεβαίωσε για άλλη μια φορά ότι αξίζει την αγάπη που του έδειχναν».*[266] Η ίδια ανωτερότητα των Τούρκων που δεν ενδιαφέρονται για αξιώματα, τιμές, πλούτη και υλικά αγαθά, αλλά μοναδική τους αποστολή είναι να υπηρετούν το έθνος και την θρησκεία τους, προβάλλεται από τους Τούρκους συγγραφείς και στο παράδειγμα του Χάνογλου, ο οποίος με τις αθλητικές του επιδόσεις και τις νίκες του στους αγώνες εντυπωσιάζει τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα που του κάνει μεγάλες προσφορές. ΟΧάνογλου αρνείται όλες τις παροχές γιατί θεωρεί ότι καθήκον του είναι να υπηρετεί μόνον τη θρησκεία και τον λαό του.*«Ο Χάνογλου πήρε το έπαθλο του από τα χέρια του ίδιου του Αυτοκράτορα. Ο Αυτοκράτορας του είπε: "Μας χάρισες έναν συναρπαστικό αγώνα που όμοιο του δεν είδαμε μέχρι τώρα. Θα ήθελα πολύ αυτά τα δυνατά μπράτσα σου να είναι στην δική μου δούλεψη και να βρίσκονται στις δυνάμεις της αυτοκρατορικής φρουράς. Αυτό θα μου έδινε εμπιστοσύνη και σιγουριά. Θα σε έκανα διοικητή των επίλεκτων δυνάμεων. Θα σου έδινα και μεγάλη περιουσία."Ο Χάνογλου απάντησε:"Ευχαριστώ Αυτοκράτορα. Εγώ υπηρετώ μόνο την θρησκεία μου, την σημαία μου και το έθνος μου. Αυτά είναι η μεγαλύτερη περιουσία μου. Ο Θεός να μη με χωρίσει από την θρησκεία μου, το έθνος μου και την σημαία μου».*[267] Και σε ειρηνικούς καιρούς, οι Τούρκοι συγγραφείς αναδεικνύουν τα προτερήματα της φυλής τους. Περιγράφοντας μια περιοδεία του μεταμφιεσμένου Σουλτάνου στην αγορά, ο συγγραφέας τον παρουσιάζει να ενθουσιάζεται από την αλληλεγγύη μεταξύ των εμπόρων καθώς ένας τον προτρέπει να μην ψωνίσει μόνο από το δικό του μαγαζί αλλά να ψωνίσει και από το γειτονικό κατάστημα. Εδώ προβάλλεται ότι οι Τούρκοι είναι μονιασμένοι,

[263] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2005, σ. 87.
[264] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Koçyiğit*, ο.π., σ. 164.
[265]AhmetYılmazBoyunağa, *FetihSancakları*, ο.π., σ. 59.
[266]AhmetYılmazBoyunağa, *Koçyiğit*, ο.π., σ. 165.
[267]ZehraAydüz, *Osmanlı Hikâyeleri*, ο.π., σ. 47-48.

αλληλοβοηθούνται και αλληλοϋποστηρίζονται. Αυτό τους κάνει δυνατούς, αν αντιπαραβληθεί με την διχόνοια και το διχασμό που επικρατεί στο Βυζάντιο. *«Δεν μπορώ να περιγράψω πόσηχαρά μου έδωσε η συμπεριφορά του καταστηματάρχη. Μονολόγησα: "Αυτό το έθνος το οποίο εκείνο που θέλει για τον εαυτό του, το θέλει και για τον γείτονα του, είναι μεγάλο έθνος. Με ένα τέτοιο έθνος, κατακτώ όχι μόνο την Κωνσταντινούπολη αλλά ολόκληρο τον κόσμο!»*[268]

Ένα πολύ συνηθισμένο μοτίβο στα παιδικά βιβλία και των δύο πλευρών είναι η εξιστόρηση της παιδικής ηλικίας των ηρώων. Κοινό χαρακτηριστικό είναι ότι οι μελλοντικοί ήρωες διακρίνονται από παιδιά για τον ηρωισμό τους, την ρώμη τους, την εξυπνάδα τους, τον χαρακτήρα τους και από μικροί αναδεικνύονται σε φυσικούς ηγέτες των συνομήλικων τους. Πολλές φορές μάλιστα τα πρώτα κατορθώματα τους σε βάρος των εχθρών τα πραγματοποιούν από την παιδική τους κιόλας ηλικία και για αυτό κερδίζουν την εκτίμηση και τον θαυμασμό των μεγάλων. Όπως περιγράφεται σε τουρκικό παιδικό βιβλίο: *«Ανάμεσα στους συνομήλικους του και εκείνη την ημέρα ο Αλπασλάν ήταν εκείνος που έτρεχε πιο γρήγορα και τους άφηνε πίσω, τέντωνε περισσότερο το τόξο του και έστελνε πιο μακριά το βέλος του. Πάλι ο Αλπασλάν ήταν που παλεύοντας συγχρόνως με δύο συνομηλίκους του τους νικούσε, ανέβαινε στην ράχη ενός κριαριού με μεγάλα κέρατα και δεν έπεφτε, τραβούσε το μαχαίρι του την ώρα που έτρεχε και έβρισκε τον στόχο στον πάσαλο.»*[269] Ανάλογες περιπτώσεις συναντάμε πολύ συχνά και σε ελληνικά παιδικά βιβλία όπου μικρά ελληνόπουλα πετυχαίνουν πράγματα δυσανάλογα με την ηλικία τους και προϊδεάζουν για τα ανδραγαθήματα τα οποία ως ενήλικοι θα πραγματοποιήσουν.

Η κάθε πλευρά στα βιβλία της όταν αναφέρεται στους απέναντι, τους παρουσιάζει συνήθως με αρνητικά χαρακτηριστικά. Σε λίγες μόνο περιπτώσεις υπάρχουν θετικές γνώμες για την άλλη πλευρά και αυτό συνήθως συμβαίνει όταν ο συγγραφέας μέσα από την αναφορά ενός θετικού στοιχείου για τον Άλλοθέλει να δώσει μεγαλύτερη έμφαση σε κάποιο θετικό χαρακτηριστικό της δικής του πλευράς. Στην παρουσίαση των αρνητικώντης απέναντι πλευράς πολύ συχνά εμπλέκονται προκαταλήψεις, στερεότυπα και υπερβολές. Η ένταση με την οποία προβάλλονται τα αρνητικά χαρακτηριστικά της άλλης πλευράς, η απολυτότητα και ο βαθμός της υπερβολής στην παράθεσή τους, είναι δείκτης των προθέσεων του συγγραφέα. Σε βιβλία θρησκευτικού και εθνικιστικού χαρακτήρα, οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί κυριαρχούν και πολλές φορές το κείμενο γίνεται προπαγανδιστικό.

Στα βιβλία τους που αναφέρονται στην περίοδο της ανάπτυξης και επέκτασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι Τούρκοι συγγραφείς αναφερόμενοι στους Βυζαντινούς προβαίνουν σε απαξιωτικά σχόλια για τις στρατιωτικές δυνατότητές τους και αμφισβητούν την ευψυχία τους και το ηθικό τους. Όπως υποστηρίζει ο αρχηγός των Σελτζούκων Αλπ Αρσλάν*«οι Ρωμιοί έχουν πολλούς στρατιώτες αλλά ανάμεσα τους υπάρχουν λίγοι γενναίοι».*[270]Όπως αλλού περιγράφεται, με ακόμα πιο απαξιωτική διάθεση, *«ο Βυζαντινός στρατός δεν είναι ικανός να πολεμάει, διότι αυτοί είναι σαν μια ομάδα από γυναίκες. Και αυτό σας το αναγγέλλω σαν ένα καλό νέο νίκης».*[271]Τον τρόμο

[268] Yusuf Dursun, ο.π., σ. 36.
[269] Selahattin Dikmen, ο.π.,σ. 28.
[270] Yusuf Dursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*,ο.π.,σ. 84.
[271] Ebubekir Subaşı,ο.π.,σ. 44.

του Βυζαντινού στρατού μπροστά στην Οθωμανική επέλαση περιγράφει η φράση: *« Τα συντάγματα των Βυζαντινών είναι διαλυμένα… Στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία επικρατεί πανικός… Ο φόβος των Βυζαντινών στρατιωτών είναι τόσο μεγάλος που δεν βλέπουν ούτε μπροστά τους».*[272]Σε αντίθεση με τους Οθωμανούς, τους οποίους οι Τούρκοι συγγραφείς παρουσιάζουν αγέρωχους και αλύγιστους όταν βρίσκονται σε αιχμαλωσία, οι ίδιοι συγγραφείς παρουσιάζουν τους Βυζαντινούς όταν αιχμαλωτίζονται να είναι πανικόβλητοι, έντρομοι και να ικετεύουν για έλεος, εκλιπαρώντας τους Τούρκους. *«Εκείνοι οι υπερήφανοι στρατιώτες του εχθρού με τις πανοπλίες (Βυζαντινοί) δεν ήξεραν τι να κάνουν. Μερικοί προσπαθούσαν να κρατηθούν από τα άλογα τους που τους είχαν ρίξει κάτω. Μερικοί δεν σηκώνονταν από κάτω και απλώνοντας τα χέρια ζητούσαν έλεος. Άλλοι προσπαθούσαν να κρυφτούν πίσω από τους ανήμπορους, όπως εκείνοι, φίλους τους»*[273] και *«από την άλλη πλευρά, οι αιχμάλωτοι Βυζαντινοί διοικητές όταν είδαν τον Σουλτάνο Αλπαρσλαν έπεσαν στα πόδια του και έκλαψαν.»*[274]Με ιδιαίτερα αρνητικό τρόπο αναφέρονται οι Τούρκοι συγγραφείς στην συμπεριφορά των Βυζαντινών απέναντι στους Οθωμανούς αιχμαλώτους σε αντίθεση με την ανθρώπινη και πολιτισμένη, όπως ισχυρίζονται, μεταχείριση των Οθωμανών προς τους Βυζαντινούς αιχμαλώτους: *«Οι Βυζαντινοί στους εχθρούς τους που αιχμαλώτιζαν δεν επιδείκνυαν ανθρώπινη συμπεριφορά. Σύμφωνα με εκείνους οι αιχμάλωτοι δεν είχαν ανθρώπινα δικαιώματα. Τους έβλεπαν σαν δηλητηριώδη και βλαβερά όντα τα οποία έπρεπε να σκοτώσουν».*[275] Ο φόβος των Βυζαντινών μπροστά στην γενναιότητα και στις ικανότητες των Τούρκων πολεμιστών προβάλλεται από τους Τούρκους συγγραφείς και ως η αιτία που οι Βυζαντινοί επανδρώνουν ολόκληρο εκστρατευτικό σώμα για να συλλάβει ένα μόνο άτομο. *«Οι Βυζαντινοί όταν βλέπουν τον μεγάλο στρατό που θα πάει στην Μαλάτια, εκπλήσσονται που ολόκληρος στρατός ξεκινά για να σκοτώσει ένα άτομο. Κοίταζαν με απορία τον στρατό και το θεωρούσαν πολύ παράξενο».*[276] Όταν οι Βυζαντινοί εκστρατεύουν εναντίον των Σελτζούκων σκοπός τους παρουσιάζεται από τους Τούρκους συγγραφείς ότι είναι η καταστροφή και η και το ξερίζωμα του Ισλαμισμού.*«Το έτος 1069, ο Αυτοκράτορας προχώρησε πάλι στο εσωτερικό της Ανατολίας. Δήθεν θα σταματούσε τους Σελτζούκους που έκαναν επιδρομές στα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ανατολίας.Θα κατεδάφιζε τα τζαμιά του Ισλαμικού κόσμου, θα έκτιζε εκκλησίες και θα εξάλειφε την Ισλαμική θρησκεία».*[277]Σπάνιες είναι, στα τουρκικά παιδικά βιβλία, οι θετικές αναφορές στην πολεμική ικανότητα των Βυζαντινών. Λίγες φορές αναγνωρίζονται ως αντάξιοι πολεμιστές με τους Τούρκους που αγωνίζονται ηρωικά αλλά μάταια γιατί ο αγώνας είναι άνισος.*«Στην ουσία και ο Αυτοκράτορας (Ρωμανός Διογένης) δεν ήταν κατώτερος του Σουλτάνου. Με το σπαθί στο χέρι πολεμούσε ηρωικά, όμως είχε χάσει προ πολλού την δύναμη να αντιστρέψει τον πόλεμο υπέρ του».*[278]Οι Βυζαντινοί εμφανίζονται επίσης, να μην σέβονται γενικά τους κανόνες του πολέμου και να μην τηρούν τα πολεμικά έθιμα και το πολεμικό δίκαιο. Κακομεταχειρίζονται τους αγγελιοφόρους και προσβάλουν τους θρησκευτικούς ηγέτες και την θρησκεία των Τούρκων. Ενώ οι Τούρκοι επιδεικνύουν διάθεση συνεννόησης και συνδιαλλαγής για να μην συμβούν άσκοποι θάνατοι, οι Βυζαντινοί εμφανίζονται

[272] Ahmet Yılmaz Boyunağa,*Fetih Sancakları*, ο.π.,σ. 59.
[273]Ο.π., σ. 79.
[274] Ebubekir Subaşı,ο.π.,σ. 92.
[275]Ο.π.,σ. 25.
[276]NefiseAtçakarlar, ο.π., σ. 42.
[277] EbubekirSubaşı, ο.π.,σ. 28.
[278] Yusuf Dursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*,ο.π., σ.109.

προκλητικοί και αδιάλλακτοι. *«Ο Χαλίφης, για να αποφύγει την αιματοχυσία, είχε στείλει ο ίδιος έναν αγγελιοφόρο στον Αυτοκράτορα. Όμως ο Αυτοκράτορας συμπεριφέρθηκε πολύ άσχημα στον αγγελιοφόρο. Του είχε γυμνώσει το κεφάλι και τον είχε αναγκάσει να σκύψει ώστε το γυμνό κεφάλι του να ακουμπήσει το χώμα. Στην ουσία αυτή η πράξη ήταν μια βαριά προσβολή προς τον πιο σεβάσμιο ηγέτη των Μουσουλμάνων. Μάλιστα αυτή η πράξη προς τον Σουλτάνο, ήταν προσβολή προς όλους τους Μουσουλμάνους, διότι ο Χαλίφης εκπροσωπούσε και υποκαθιστούσε τον Προφήτη».*[279] Αρνητική εικόνα για τους Βυζαντινούς προκύπτει από τους Τούρκους συγγραφείς όχι μόνο για την συμπεριφορά τους σε περίοδο πολέμου αλλά και για την στάση τους σε ειρηνική περίοδο. Έτσι οι Βυζαντινοί εμφανίζεται να είναι αφερέγγυοι, αχάριστοι και να μην τηρούν τις συμφωνίες που συνάπτουν. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, όπως περιγράφεται σε τουρκικά παιδικά βιβλία, ενθρονίστηκε χάρη στη συμβολή του Σουλτάνου Μουράτ. Όμως αποδείχτηκε αγνώμων, άφιλος και δεν αναγνώρισε την βοήθεια που του δόθηκε επιχαίροντας για τον θάνατο του ευεργέτη του. *«Όταν πέθανε ο Βασιλιάς του Βυζαντίου Ιωάννης, ο αδελφός του Κωνσταντίνου, ο Δημήτριος, αν και ήταν μικρότερος του, θέλησε να ανέβει στον αυτοκρατορικό θρόνο. Όμως ο Κωνσταντίνος ζήτησε βοήθεια από τον Σουλτάνο Μουράτ. Ο Σουλτάνος Μουράτ δέχτηκε να βοηθήσει ώστε να ανέβει στο θρόνο του Βυζαντίου ο Κωνσταντίνος. Έτσι ο τελευταίος Αυτοκράτορας του Βυζαντίου ο ενδέκατος Κωνσταντίνος Παλαιολόγος με την βοήθεια του Σουλτάνου Μουράτ μπόρεσε να ανέβει στον θρόνο του Βυζαντίου. Όμως ο Αυτοκράτορας γρήγορα ξέχασε αυτήν την καλοσύνη.Αντιδρώντας με χαρά στον άκουσμα του θανάτου του Σουλτάνου Μουράτ έδειξε την αχαριστία των Ρωμιών τουΒυζαντίου».*[280]Οι Βυζαντινοί περιγράφονται επίσης ως διπρόσωποι, ύπουλοι και κρυψίνοες. Άλλα εύχονται δημόσια και άλλα θέλουν ενδόμυχα.*«Ο Βασιλιάς του Βυζαντίου, στο γράμμα που έγραψε στον Μεχμέτ (Μωάμεθ Πορθητή) που ανέβηκε στον θρόνο τελειώνει την τελευταία πρόταση με τα λόγια: "εύχομαι ο θρόνος σας να είναι παντοτινός!" Η Αυτοκράτειρα βλέποντας αυτό μουρμουρίζει με θυμό: "Εύχεσαι ο θρόνος του να είναι παντοτινός έ; Ελπίζω να καταλάβει ότι θέλουμε να γίνει κομματάκια. Τι άλλο μπορούμε να θέλουμε εμείς οι Ρωμιοί του Βυζαντίου για τους Τούρκους;»*[281]

Οι Ρωμιοί κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης παρουσιάζονται στα τουρκικά παιδικά βιβλία ως δειλοί, άβουλοι και φοβισμένοι στην καθημερινή τους ζωή. Αποφεύγουν να βοηθήσουν ακόμα και τον αδύναμο ομοεθνή τους όταν βρίσκεται σε κίνδυνο. Αντίθετα ο Τούρκος προσφέρει βοήθεια και αλληλεγγύη ακόμα και σε αλλοεθνείς που την έχουν ανάγκη. Όπως υπογραμμίζει ο Τούρκος συγγραφέας, ο Οθωμανός σπεύδει να βοηθήσει όχι μόνο γιατί είναι γενναίος αλλά και γιατί λόγω της θρησκείας του έχει καθήκον να παρέχει αρωγή σε όποιον αδύναμο και κατατρεγμένο έχει ανάγκη. *«Μερικοί μεθυσμένοι Γενουάτες προσπαθούσαν να αρπάξουν ένα κορίτσι των Ρωμιών. Κανένας από τους Ρωμιούς πού βρίσκονταν γύρω δεν έκανε τίποτα. Κανένας δεν είχε το θάρρος να τους πει κάτι.Ο Ρωμιός πατέρας που προσπαθούσε να γλυτώσει την κόρη του, ζητούσε απελπισμένα βοήθεια από τους Ρωμιούςγύρω του, όμως κανένας δεν έτρεξενα βοηθήσει. Ήταν φανερό ότι δεν υπήρχε κανένας γενναίος ανάμεσα στους Ρωμιούς. Είχαν αρχίσει να φεύγουν σαν σιωπηλές σκιές. Ο Αχμέτ δεν άντεξε άλλο. Σκεφτόταν ότι ο Μουσουλμάνος πρέπει να βοηθάει κάθε καταπιεσμένο, όποιος και αν είναι αυτός».*[282]

---

[279] Ebubekir Subaşı, ο.π.,σ.102-103.
[280] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Korkusuz Cengâver*, ο.π., σ. 17.
[281] Ahmet Yılmaz Boyunağa,*Korkusuz Cengâver*, ο.π.,σ. 24.
[282]Ο.π., σ. 50-51

Οι Βυζαντινοί εμφανίζονται επίσης να επιδίδονται σε απάτες, λαθροχειρίες και να μην είναι άτομα εμπιστοσύνης. Όταν ο Τούρκος Χάνογλου προετοιμάζεται για τους αθλητικούς αγώνες στην Κωνσταντινούπολη ο προπονητής του τον προειδοποιεί ότι ενδέχεται να αδικηθεί:
«Ο προπονητής Μπαχαντίρ:Δεν μπορείς να έχεις εμπιστοσύνη σε αυτούς του Ρωμιούς του Βυζαντίου. Μπορούν να κάνουν κάθε απάτη.
Ο Χάνογλου: Μπορούν να προβούν σε τόσο άσχημες ενέργειες;
Ο προπονητής Μπαχαντίρ:Δεν μπορείς να φανταστείς το τι κακίες μπορούν να σκεφτούν! Μετά από εκείνη την ημέρα και μέχρι τρείς μέρες πριν από τον αγώνα οΧάνογλου προπονήθηκε δίχως να σταματήσει».[283]

Επίσης οι Βυζαντινοί παρουσιάζονται στα τουρκικά παιδικά βιβλία να ζουν τρυφηλή ζωή, να ενδιαφέρονται μόνο για διασκεδάσεις και θεάματα και να δίνουν έμφαση σε ασήμαντα πράγματα. *«Για τους Βυζαντινούς η διασκέδαση ήταν σημαντική όσο και το νερό και το ψωμί, ακόμα πιο σημαντικό και από το να χορτάσουν το στομάχι τους».*[284]

Οι συγγραφείς και των ελληνικών και των τουρκικών παιδικών βιβλίων πολλές φορές κάνουν συγκρίσεις ανάμεσα στα χαρακτηριστικά και στις συμπεριφορές των δύο λαών. Για να αποκτήσουν μεγαλύτερη πιεστικότητα και μεγαλύτερη βαρύτητα τα αποτελέσματα αυτών των συγκρίσεων, αρκετά συχνά οι συγγραφείς καταφεύγουν στην μέθοδο να προέρχεται η ομολογία της ανωτερότητας του έθνους στο οποίο ανήκουν από ένα μέλος, συχνά σημαντικό, της αντίπαλης ομάδας. Όταν κάποιος αναγνωρίζει την ανωτερότητατου αντιπάλου του, αυτό είναι προφανές ότι έχει μεγαλύτερη αξία από το να διαφημίζει κανείς μόνος του την δική του ανωτερότητα.
Στα τουρκικά βιβλία όταν μετά την μάχη του Ματζικέρτ ο Βυζαντινός αυτοκράτορας αιχμαλωτίζεται, η μεταχείρισή του από τον Αλπ Αρσλάν τον εντυπωσιάζει και τον ωθεί να αναθεωρήσει την άποψη του για τους Σελτζούκους, να σκεφτεί με πίκρα για την ποιότητα των ανθρώπων που είχε στο δικό του περιβάλλον και να νιώσει τέτοιο θαυμασμό για τον αντίπαλο και νικητή του ώστε να τον θέσει ως πρότυπό του και πηγή έμπνευσης του.*«Ο Αυτοκράτορας του Βυζαντίου, προσπάθησε να μετριάσει την λύπη της βαριάς του ήττας στο Ματζικέρτ, με το παράδειγμα ανθρωπιάς που είδε από τον Αλπ Αρσλάν. Πράγματι, τι υπέροχη συμπεριφορά ήταν αυτή! Άραγε ο ίδιος θα έκανε το ίδιο που έκανε εκείνος; Σκέφτηκε: Μακάρι να μπορούσα να γίνω και εγώ σαν εκείνον»*[285] Σε μια άλλη στιγμή ο αιχμάλωτος Αυτοκράτορας συγκρίνει το επιτελείο του Αλπ Αρσλάν με το δικό του επιτελείο και εντυπωσιάζεται.*«Σε αυτά που σκεπτόταν για τον Σουλτάνο Αλπ Αρσλάν και τους στρατηγούς του υπερείχε ο θαυμασμός. Είχε εκπλαγεί από την μεταξύ τους σχέση. Ενώ εκείνοι που βρίσκονταν γύρω από τον ίδιο δεν ήταν έτσι. Παρά το ότι πίστευε ότι οι άνθρωποι που είχε τριγύρω του ήταν ύπουλοι και υστερόβουλοι, είχε αρχίσει να σκέπτεται ότι και ο ίδιος ήταν αλαζόνας και πεισματάρης. Όμως ο Αυτοκράτορας του οποίου τα μάτια γελούσαν και που δεν πίστευε εύκολα σε αυτά που άκουγε ήταν χαρούμενος και απορημένος. "Αυτό είναι δικαιοσύνη. Αν είναι να αιχμαλωτιστεί ο άνθρωπος, καλύτερα να είναι αιχμάλωτος ενός τέτοιου ανδρείου Σουλτάνου" σκέφτηκε».*[286] Σε άλλο σημείο ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας εξαίρει την αξία του Αλπ Αρσλάν και του αποδίδει εύσημα για την καλοσύνη και το αίσθημα

[283] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Hanoğlu*, Timaş, İstanbul 2011,σ. 144-145.
[284] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Hanoğlu,*ο.π., σ. 146.
[285] YusufDursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*,ο.π.,σ.119.
[286] Ebubekir Subaşı, ο.π.,σ.101.

δικαίου του. *«Ο Ρωμαίος Αυτοκράτορας Διογένης με την πανωλεθρία και την προδοσία γύρω του, λίγο πολύ είχε αρχίσει να καταλαβαίνει και την "προδοσία" όποιων κοίταζε στα μάτια. Αυτό το σκεπτικό είναι κρυμμένο σε αυτά που σκεπτόταν για τον Αλπ Αρσλάν. "Στο Ματζικέρτ δεν μπόρεσα να δώσω στον Σουλτάνο Αλπ Αρσλάν όλα τα λεφτά που θα έπρεπε να του δώσω ως λύτρα για την ελευθερία μου. Τώρα προσπαθώ να μαζέψω αυτά τα λεφτά και να του τα στείλω. Οι συνωμότες και αχάριστοι που είναι από το δικό μου έθνος δεν αξίζουν αυτά τα χρήματα. Αυτός που τα αξίζει είναι ο ίδιος ο Σουλτάνος Αλπ Αρσλάν ο οποίος μπορεί και δείχνει καλοσύνη ακόμα και στον εχθρό του" μονολογούσε».*[287]

Εκτός από τον θαυμασμό που τρέφει ο Αυτοκράτορας Ρωμανός Διογένης για τον Αλπ Αρσλάν με ιδιαίτερα κολακευτικά λόγια, παρουσιάζουν οι Τούρκοι συγγραφείς, να αναφέρονται οι Βυζαντινοί και στον Σουλτάνο Μουράτ. Μετά τον θάνατο του Σουλτάνου ένας Βυζαντινός πρίγκιπας, σε μια μορφή επικήδειου, αποτιμώντας τη ζωή του Σουλτάνου τον χαρακτηρίζει ανεξίθρησκο, έντιμο, ελεήμονα, φιλειρηνικό και εκφράζει την οδύνη του για τον θάνατο του αντιπάλου του.*«Εγώ γνώριζα προσωπικά τον Σουλτάνο Μουράτ. Ο Σουλτάνος Μουράτ συμπεριφερόταν με αγάπη και καλοσύνη όχι μόνο σε εκείνους που ήταν από την δική του φυλή και θρησκεία αλλά πάντοτε και στους Χριστιανούς. Τηρούσε τους κανόνες, στις συμφωνίες που έκανε με τους Χριστιανούς. Ο Σουλτάνος Μουράτ μετά την νίκη που κέρδιζε δεν καταδίωκε τους εχθρούς, και δεν ήθελε να καταστρέψει κανένα έθνος ως το τέλος. Εάν ο ηττημένος ζητούσε ειρήνη το δεχόταν με ευχαρίστηση και ειρήνευε. Πάντα ήταν υπέρ της ειρήνης. Ίσως σας φανεί περίεργο, αλλά από αυτή την άποψη, εγώ δεν χάρηκα για τον θάνατο αυτού του ανθρώπου. Απεναντίας λυπήθηκα»*[288]

Οι ίδιοι οι Βυζαντινοί, στα τουρκικά παιδικά βιβλία, παραδέχονται, συζητώντας μεταξύ τους, ότι ο τουρκικός στρατός είναι τόσο δυνατός και τόσο ικανός ώστε είναι σχεδόν ανίκητος και για αυτό ο στρατός του Βυζαντίου δεν έχει ελπίδες να ανακόψει την προέλαση του. Συζητώντας δύο Βυζαντινοί υπηρέτες στο παλάτι παραδέχονται ότι παρόλο που ο Αυτοκράτορας είναι αρκετά γερός και γυμνασμένος για την ηλικία του, ωστόσο οι Τούρκοι είναι δυνατότεροι και δεν υπάρχουν πιθανότητες νίκης. Με τα λόγια αυτά ο συγγραφέας παρουσιάζει τους Βυζαντινούς απαισιόδοξους και ηττοπαθείς να παραδέχονται την μεγάλη διαφορά δυναμικότητας του στρατού τους σε σχέση με τον στρατό των Οθωμανών. *«Να σταματήσουμε τους Τούρκους; Αυτούς πώς θα τους σταματήσουν αυτός ο αρχηγός και οι στρατιώτες σαν εκείνον; Τους Τούρκους πρέπει να τους σταματήσει όλος ο Χριστιανικός κόσμος. Στην Βάρνα, στο Κοσσυφοπέδιο, εκείνοι οι Σταυροφόροι στρατιώτες έπεσαν κάτωμπροστά στους Τούρκους σαν δεμάτι από στάχια. Τους Τούρκους που δεν μπόρεσαν να τους σταματήσουν όλοι οι Σταυροφόροι πώς μπορούμε να τους σταματήσουμε εμείς και μάλιστα με τέτοιους στρατιώτες;»*[289]

4.5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τα παιδικά βιβλία που το θέμα τους είναι η εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου αυτής -που καταλαμβάνει την εποχή από την πρώτη σημαντική επαφή των δύο πλευρών το 1071 έως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453- περιγράφουν κατά κύριο λόγο πολεμικές σκηνές. Οι συγγραφείς της κάθε πλευράς τονίζουν τα προτερήματα της

[287] Ebubekir Subaşı, ο.π., σ. 114-115.
[288] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Korkusuz Cengâver*,ο.π.,σ. 20.
[289] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Korkusuz Cengâver*, ο.π., σ. 9.

δικής τους ομάδας και τα αντιδιαστέλλουν στα μειονεκτήματα της άλλης πλευράς. Το βασικότερο χαρακτηριστικό για το οποίο η κάθε πλευρά εγκωμιάζει τα μέλη της είναι η πολεμική αρετή και ικανότητα ενώ στην απέναντι πλευρά αποδίδεται ανεπάρκεια και δειλία. Η διαπάλη ανάμεσα στις δύο πλευρές μέσα από τα βιβλία απλώνεται σε πολλά επίπεδα. Καταρχήν είναι σύγκρουση ανάμεσα στο παλιό που πεθαίνει, στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία, που παρηκμασμένη και γερασμένη αποχωρεί από το ιστορικό προσκήνιο και στο καινούριο,που γεννιέται την Οθωμανική Αυτοκρατορία που με δυναμισμό και ορμητικότητα εισβάλλει στην σκηνή της Ιστορίας. Επίσης είναι μια μάχη θρησκειών και κοσμοθεωριών μια σύγκρουση δύο κόσμων της Χριστιανοσύνης και του Ισλάμ. Ο θρησκευτικός χαρακτήρας της διαμάχης κυριαρχεί μέσα στα παιδικά βιβλία και οι συμπεριφορές των ανθρώπων επηρεάζονται άμεσα από τα θρησκευτικά τους πιστεύω. Η επίδραση της θρησκείας παρουσιάζεται την περίοδο αυτή να είναι μεγαλύτερη από όλες τις άλλες περιόδους. Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης μέσα στα βιβλία σηματοδοτεί μια στρατηγική και συμβολική νίκη του Ισλαμισμού επί του Χριστιανισμού και για αυτό προβάλλεται ιδιαίτερα από τους Τούρκους συγγραφείς, οι οποίοι συχνά αντιλαμβάνονται το Βυζάντιο ως προφυλακή ή προέκταση της Ευρώπης, της Δύσης. Σε επίπεδο συμβόλου και στα ελληνικά και στα τουρκικά βιβλία δεσπόζει η είσοδος του Μωάμεθ Β του Πορθητή στην Αγία Σοφία και η μετατροπή της από χριστιανικό ναό σε μουσουλμανικό τέμενος. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία η μετεξέλιξη της Κωνσταντινούπολης σε Ιστανμπούλ, κέντρο του μουσουλμανικού κόσμου, εμφανίζεται ως παγιωμένη, οριστική κατάσταση. Αντίθετα από τα ελληνικά παιδικά βιβλία αναδύεται η προσδοκία και ο πόθος για την *«πάλι με χρόνους και καιρούς»* εκ νέου ανάδειξη της Κωνσταντινούπολης σε κέντρο και πρωτεύουσα του χριστιανικού κόσμου. Η επιθυμία αυτή προβάλλεται από τους Έλληνες συγγραφείς μέσα από την αναφορά σε θρύλους, προφητείες και θεϊκά σημάδια. Κάθε πλευρά εκθειάζει τον δικό της τρόπο διοίκησης και λειτουργίας του κρατικού μηχανισμού και των θεσμών του και τις θετικές συνέπειες που είχε για τους ανθρώπους και τους λαούς η κυριαρχία της σε μια περιοχή. Ιδιαίτερη μνημεία γίνεται από τους Τούρκους συγγραφείς στον απελευθερωτικό και λυτρωτικό ρόλο του Ισλαμισμού, η εξάπλωση του οποίου αποτελεί το βασικό κίνητρο της επεκτατικής διάθεσης των Οθωμανών. Τονίζεται ότι οι Οθωμανοί δεν πολεμούν για πλούτη και εδάφη αλλά για να διαδώσουν τη θρησκεία τους, που είναι θρησκεία αγάπης και δικαιοσύνης. Όπως σε όλα τα αντίστοιχα βιβλία ανεξάρτητα από την εποχή στην οποία αναφέρονται η σχέση του «Εγώ» με τον «Άλλο» αναπτύσσεται μέσα από δίπολα και συγκρίσεις. Ο «Εγώ» είναι θετικός, καλός και δίκαιος, ο «Άλλος» αρνητικός και βάρβαρος. Σε κάθε σύγκριση αποδεικνύεται η ανωτερότητα του «Εγώ». Για να γίνει εντονότερη και σαφέστερη η ανωτερότητα αυτή, αρκετές φορές εμφανίζονται περιστατικά όπου ο Άλλος, ο Απέναντι, ο εχθρός όταν έρθει σε άμεση επαφή και γνωρίσει έναν από την ομάδα μας, αντιλαμβάνεται την υπεροχή μας, νιώθει θαυμασμό, πείθεται ότι η δική μας θρησκεία είναι ισχυρότερη και γνησιότερη και αυθόρμητα εκδηλώνει την απόφαση του να ενταχτεί στην δική μας ομάδα και να ταυτιστεί μαζί μας, εξαλείφοντας την ετερότητα του. Η διαδικασία αυτή σε πολλές περιπτώσεις εμπεριέχει και το ερωτικό στοιχείο. Μια γυναίκα από την ομάδα των Άλλων, εντυπωσιασμένη και γοητευμένη από έναν άνδρα της δικής μας ομάδας, ερωτεύεται μαζί του και εγκαταλείπει το περιβάλλον της, την θρησκεία της και γενικότερα την ομάδα των Άλλων για να τον ακολουθήσει και να ενταχτεί έτσι στη δική μας ομάδα. Η ερωτική σχέση δηλαδή αναδεικνύεται ως ηθικά ανώτερη από τη θρησκευτική διαφορά και η σημασία της προηγείται από αυτήν της εθνοτικής ταυτότητας. Με άλλα λόγια, η κεντρομόλος δύναμη του θρησκευτικού συναισθήματος

υστερεί σε σχέση με την φυγόκεντρο δύναμη του ερωτικού συναισθήματος. Εξαίρεση από το δίπολο, θετικός «Εγώ» - αρνητικός «Άλλος» γίνεται μόνο όταν οι συγγραφείς της μιας πλευράς αναφέρονται στον επικεφαλής της απέναντι πλευράς. Οι Έλληνες συγγραφείς περιγράφουν με θετικό τρόπο τον Μωάμεθ Β τον Πορθητή, ενώ οι Τούρκοι συγγραφείς επισημαίνουν προτερήματα στον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο. Επειδή η περίοδος αυτή είναι η εποχή των πρώτων επαφών και συγκρούσεων ανάμεσα στου δύο λαούς και σηματοδοτεί την αφετηρία του μεταξύ τους σκληρού διαχρονικού ανταγωνισμού μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, τα βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή έχουν ιδιαίτερη σημασία εφόσον μέσα από τις περιγραφές που γίνονται, μέσα από την εικόνα του Άλλου που κατασκευάζεται στην ουσία ιδρύονται οι μύθοι του ενός λαού για τον απέναντι, διαμορφώνονται τα στερεότυπα και θεμελιώνονται οι προκαταλήψεις της κάθε πλευράς για την άλλη, που στις ιστορικές περιόδους που ακολουθούν θα επανέρχονται, θα επαναλαμβάνονται, θα σχηματοποιούνται και βαθμιαία θα αποκρυσταλλώνονται περισσότερο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5ο

5.1.ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΣΤΟ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την κατάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ακολουθεί η περίοδος της Οθωμανικής Κυριαρχίας σε μεγάλο τμήμα της Νοτιοανατολικής Ευρώπης και της Ασίας και η ανάδειξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε σημαντικό παράγοντα της διεθνούς πολιτικής και οικονομικής σκηνής. Η εποχή αυτή της ακμής των Οθωμανών, για τον Ελληνισμό παρουσιάζεται ως περίοδος παρακμής, καταπίεσης, πολιτιστικής και μορφωτικής ξηρασίας. Η διαφορετική προσέγγιση αυτή αντανακλάται και στα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά που αναφέρονται στην περίοδο αυτή. Μέλημα των τουρκικών παιδικών βιβλίων είναι να παρουσιάσουν μια θετική εικόνα για την εποχή, αναδεικνύοντας την Οθωμανική Κυριαρχία σαν μια περίοδο ευημερίας ανάπτυξης, πολιτισμού, όπου αποτελούσε ευτυχή συγκυρία να είναι κάποιος κάτοικος της Οθωμανικής επικράτειας ανεξάρτητα από την θρησκεία του, την εθνικότητά του, την καταγωγή του ακόμα και την κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκε. Οι Τούρκοι συγγραφείς περιγράφουν μια εποχή ευτυχισμένης και ανέφελης συνύπαρξης των δύο κοινοτήτων και χαρακτηρίζουν την περίοδο αυτή ως την λαμπρότερη και ενδοξότερη των Τούρκων. Ακριβώς το αντίθετο παρατηρείται στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Στόχος των συγγραφέων είναι να παρουσιάσουν μια κατάσταση σκλαβιάς, φόβου, βαρβαρότητας, απόλυτης θρησκευτικής και εθνικής καταπίεσης που υφίστανται επί αιώνες οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί Έλληνες από τους ανελέητους Μουσουλμάνους Τούρκους. Οι Έλληνες συγγραφείς περιγράφουν την περίοδο αυτή ως μια ζοφερή εποχή δουλείας, ως την χειρότερη περίοδο που βίωσε το γένος των Ελλήνων. Εκφράζεται μάλιστα η άποψη ότι κατά την Τουρκοκρατία για πρώτη και μοναδική φορά στην Ιστορία τους,που διαρκεί τέσσερις χιλιάδες χρόνια, οι Έλληνες κινδύνεψαν με αφανισμό. Οι Οθωμανοί δηλαδή είναι οι μόνοι που παρουσιάζονται να έχουν απειλήσει την πολιτισμική εθνική ιδιαιτερότητα και ομοιογένεια του έθνους των Ελλήνων, καθώς η κυριαρχία τους έθεσε σε κίνδυνο την φυσική και πολιτισμική ύπαρξη του Ελληνισμού και τα στοιχεία της εθνικής του υπόστασης.[290]

Στην εποχή της οθωμανικής αυτοκρατορίας η οργάνωση της κοινωνίας ήταν βασισμένη στην θρησκεία. Η αυτοκρατορία ασκούσε την εξουσία στους υπηκόους της με το σύστημα των μιλλέτ.[291] Έτσι οι Έλληνες στα χρόνια της τουρκοκρατίας χαρακτηρίζονταν από ελληνορθόδοξη ταυτότητα δηλαδή η ταυτότητά τους ήταν θρησκευτική και πολιτισμική. Ακολούθησε μια διαδιασία μετάβασης από την οικουμενική κοινότητα της βαλκανικής Ορθοδοξίας και των θρησκευτικά

[290] Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ), ο.π., σ. 352, 367.

[291] Τα μιλλέτ αποτελούσαν θρησκευτικές κοινότητες που αναφέρονταν στις βασικές θρησκευτικές οντότητες της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Έτσι υπήρχε λόγου χάριν το ελληνορθόδοξο, το αρμενικό, το εβραϊκό κτλ. Είχαν σχετική αυτονομία στις εσωτερικές υποθέσεις τους και ρύθμιζαν μεγάλο μέρος της καθημερινότητας των μελών τους. Το ορθόδοξο μιλλέτ ελεγχόταν από το Πατριαρχείο και τον ελληνορθόδοξο κλήρο που είχε θρησκευτική, εκπαιδευτική, διοικητική και δικαστική εξουσία σε όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς της αυτοκρατορίας. (Πηγή: Θάλεια Δραγώνα, Φαρούκ Μπιρτέκ (επιμ.) *Ελλάδα και Τουρκία. Πολίτης και Έθνος-Κράτος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ. 21).
Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε.: Σια Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος αι.-1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998).

οροσδιορισμένων μιλλέτ στον ατελή, αδιαμόρφωτο κόσμο των γλωσσικών εθνών.[292] Διανοούμενοι Έλληνες οι οποίοι είχαν βρει καταφύγιο στην Δύση καθώς και Έλληνες έμποροι ήρθαν σε επαφή με τον φιλελευθερισμό και τον διαφωτισμό που ανθούσαν στην δυτική Ευρώπη. Ο Ευρωπαϊκός διαφωτισμός είχε ανακαλύψει ξανά την ελληνική αρχαιότητα, την αρχαία ελληνική δημοκρατία, την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και πολιτισμό. *«Μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα η τεράστια προσπάθεια των Γερμανών, Γάλλων και Άγγλων λογίων κατέστησε διαθέσιμο σε εύχρηστη έντυπη μορφή ουσιαστικά το σύνολο των διασωζόμενων έργων των Ελλήνων κλασικών, μαζί με τις απαραίτητες φιλολογικές και λεξικογραφικές επεξηγήσεις. Με τον τρόπο αυτό, τυπώθηκαν δεκάδες βιβλία που πρόβαλαν έναν φωτεινό αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα, μια μικρή ομάδα από νεαρούς ελληνόφωνους χριστιανούς που σπούδαζαν ή ταξίδευαν έξω από τα σύνορα της οθωμανικής αυτοκρατορίας ήρθε σε επαφή με αυτό το υλικό. Οι άνθρωποι αυτοί, σπρωγμένοι από τον φιλελληνισμό στις μητροπόλεις του δυτικού Ευρωπαϊκού ελληνισμού έθεσαν ως καθήκον τους τον από-βαρβαρισμό των νεότερων Ελλήνων και την μετατροπή τους σε όντα αντάξια του Περικλή και του Σωκράτη».*[293]Η ελληνική διανόηση (κυρίως ο Αδαμάντιος Κοραής και ο Ρήγας Φεραίος) ανέλαβε να μεταφέρει στον υπόδουλο ελληνισμό, τα μηνύματα του διαφωτισμού της γαλλικής επανάστασης και του φιλελληνικού κλίματος που επικρατούσε στην Ευρώπη. Οι Έλληνες που επαναστατούν, ταυτίζονται με τους αρχαίους προγόνους τους. Αυτό ενισχύει τις διαδικασίες διαμόρφωσης και συνοχής της εθνικής ταυτότητας. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ταύτιση των Ελλήνων του 1821 με τους αρχαίους έγινε αποδεκτή όχι μόνο από διανοουμένους αλλά και λαϊκούς αγωνιστές και σύμβολο αυτής της συνέχειας από την αρχαιότητα στο 1821 θεωρείται η περικεφαλαία του Κολοκοτρώνη.[294]

Το τέλος της περιόδου αυτής έρχεται το 1821 με την ελληνική επανάσταση[295], όπως ονομάζεται στην ελληνική ιστοριογραφία, ή με την ελληνική ανταρσία[296], όπως αποκαλείται στην τουρκική ιστοριογραφία. Η σημασία των γεγονότων του 1821 είναι μεγάλη και για τις δύο πλευρές, για διαφορετικούς λόγους. Για τους Έλληνες αποτελεί την κορυφαία στιγμή της σύγχρονης ιστορίας τους. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας η εξιστόρηση της ελληνικής επανάστασης έχει δυσανάλογα μεγάλη έκταση σε σχέση με όλη την υπόλοιπη ελληνική ιστορία.[297] Η ελληνική επανάσταση του 1821 οδηγεί στην δημιουργία του σύγχρονου ελληνικού κράτους και είναι το πρώτο βήμα για την εδαφική αποκατάσταση του ελληνισμού που βαθμιαία θα ακολουθήσει. Στο τέλος της πορείας αυτής διαμορφώνεται ένα κράτος με σχεδόν απόλυτη εθνική ομοιογένεια. Για τους Τούρκους, αντίθετα, η ελληνική

---

[292]Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Θάνος Βερέμης (επιμ), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στην Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012. σ. 57.

[293]Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, *Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis, İstanbul 2009, σ. 88.

[294] Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ο.π., σ. 174.

[295]RichardClogg, *ModernYunanistanTarihi*, İletişim, İstanbul 1992.

Τάσος Βουρνάς, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τομ. Α, Πατάκη 2011.

Σπυρίδων Τρικούπης, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Λιβάνη, Αθήνα 1993 (Α,Β,Γ,Δ τόμοι)

[296] Στην τουρκική ιστοριογραφία τα γεγονότα του 1821 αναφέρονται ως Mora (Yunan) İsyanı-η Ανταρσία του Μοριά. (Πηγή: Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, İmaj, Ankara 2006)

[297]Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ), ο.π., σ. 367.

ανταρσία του 1821 αποτελεί το πρώτο βήμα για την αποκαθήλωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς οδηγεί στην πρώτη απώλεια εδαφών στον Βαλκανικό χώρο και σηματοδοτεί την σταδιακή αποδυνάμωση και εξασθένιση του Οθωμανικού κράτους. Στο τέλος της ιστορικής αυτής διαδικασίας την Οθωμανική Αυτοκρατορία αντικαθιστά ένα κράτος που και αυτό θέτει ως αποστολή του την επίτευξη απόλυτης εθνικής ομοιογένειας.

Υπάρχει πολύ μεγάλος αριθμός ελληνικών παιδικών βιβλίων που αναφέρονται σε γεγονότα και πρόσωπα ή αντλούν την υπόθεση τους από τα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας και της επανάστασης του 1821. Στα βιβλία αυτά κυρίως παρουσιάζονται με ηρωικό τρόπο Έλληνεςαγωνιστές και γνωστά ιστορικά πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στα γεγονότα της περιόδου.Κύριο θέμα είναι η περιγραφή της ζωής, η δράση, οι αγώνες, τα μαρτύρια και συχνά ο φρικτός θάνατος Ελλήνων ηρώων ή απλών ανθρώπων με κοινό στοιχείο ότι όλοι αυτοί οι άνθρωποι αντιμετωπίστηκαν με σκληρότητα από τους Τούρκους. Τα βιβλία είναι γεμάτα από παραδείγματα αρετής και θυσίας και από ιστορίες μαρτύρων και μαρτυρίων για την πατρίδα. Σημαντικό τμήμα των βιβλίων αυτών έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο και αφηγούνται το μαρτύριο και το θάνατο Ελλήνων Χριστιανών που θυσιάστηκαν για την πίστη τους και το έθνος τους. Στα βιβλία αυτά κυριαρχεί η θέληση των συγγραφέων να αναδείξουν τον βασικό και ζωτικό ρόλο που έπαιξε η πίστη, η εκκλησία και οι ιερωμένοι στην εθνική αφύπνιση και στην εθνική αναγέννηση των Ελλήνων.[298]Μέσα από τις ιστορικές ή ιστορικοφανείς αφηγήσεις, την επική αφήγηση «εθνικών επεισοδίων» και την διάχυτη παρουσία της, η ιστορία χρησιμοποιείται για τη δημιουργία εθνικών μύθων και τίθεται στην υπηρεσία μη επιστημονικών σκοπιμοτήτων και μετατρέπεται σε ιδεολογικό μηχανισμό για την νομιμοποίηση του έθνους-κράτους.[299]

Τα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή είναι σαφώς λιγότερα. Η μειωμένη αυτή παραγωγή τουρκικών τίτλων σε σχέση με τους αντίστοιχους ελληνικούς είναι πιθανόν να οφείλεται στο ότι ενώ για τους Έλληνες το 1821 συνιστά την κορυφαία ιστορική τους στιγμή, για τους Τούρκους αποτελεί μεν ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός αλλά με σαφώς μικρότερη διαχρονική σημασία. Από την άλλη πλευρά μια αιτία για την πληθώρα ελληνικών βιβλίων, μάλλον αποτελεί η νικηφόρα έκβαση της επανάστασης, που την καθιστά ένδοξη σελίδα της ιστορίας του ελληνικού έθνους, ενώ για τους Τούρκους η τελική διευθέτηση των πραγμάτων με την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του ελληνικού κράτους αποτελεί μια ήττα που μετατρέπει τα γεγονότα του 1821 σε δεδομένα που δεν ωφελεί η αποτύπωσή τους στο συλλογικό υποσυνείδητο του λαού και άρα δεν είναι αναγκαία η αναπαραγωγή τους.[300]

---

[298] Την άποψη ότι στην ελληνική περίπτωση η διαδικασία της εθνογέννεσης έχει εγκλωβιστεί μέσα στο ιδεολόγημα της «εθναφύπνισης» υποστηρίζει ο Νίκος Ροτζώκος.Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε τη μελέτη του Νίκου Ροτζώκου, *Εθναφύπνιση και Εθνογένηση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007).

[299]Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε Χριστίνα Κουλούρη, «Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου, Πανηγυρικός Λόγος στον επίσημο εορτασμό της 25ης Μαρτίου», Κομοτηνή 1995 (Πηγή:http://lesxianagnosiskor.blogspot.com/2009/12/blog-post_08.html,πρόσβαση στη 18 Φεβρουαρίου 2015).

[300]Είναι χαρακτηριστικό ότι ανισομέρεια στην παρουσίαση των γεγονότων του 1821 παρατηρείται και στα σχολικά βιβλία Ιστορίας των δύο χωρών. Στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας η ελληνική επανάσταση του 1821 είναι το κεντρικό γεγονός και καταλαμβάνει την μεγαλύτερη έκταση στα βιβλία σε σχέση με όλη την υπόλοιπη ιστορία. (Πηγή: Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ), ο.π., σ. 367)

Στα βιβλία της περιόδου αυτής αποκρυσταλλώνεται το δίπολο «εμείς» και οι «άλλοι» και σχηματοποιείται για την κάθε πλεύρα η εικόνα του Άλλου σε αντιδιαστολή με την εικόνα του Εγώ. Άλλωστε η διαμόρφωση της εικόνας του Εγώ και η διαμόρφωση της εικόνας του Άλλου είναι διαδικασίες απόλυτα και αναπόσπαστα σχετιζόμενες και παράλληλα εξελισσόμενες, αφού η ύπαρξή μου μπορεί να υλοποιηθεί μόνο με την ύπαρξη του Άλλου, και αν δεν υπάρχω «Εγώ» δεν μπορεί να υπάρχει ο «Άλλος». Οι πολιτιστικοί, πολιτικοί και ιστορικοί κώδικες που είναι γνωστοί ως κοινωνικές ταυτότητες δημιουργούν το «Εμείς». Εάν τα εξωτερικά σύνορα του «Εμείς», είναι το «Άλλο», αυτό αρχίζει εκεί που τελειώνει το «Εμείς».[301] Με μια άλλη έκφραση για να δημιουργήσω την δική μου ταυτότητα χρειάζεται ο «Άλλος». Μια από τις πιο σημαντικές διαδικασίες που εξασφαλίζουν το κτίσιμο αυτής της ταυτότητας είναι οι συγκρίσεις μεταξύ του «Άλλου» και του «Εγώ». Όπως διατυπώνει και ο StuartHall, η ταυτότητα εκφράζεται πάντοτε από την στάση του «Άλλου». Κατά την δόμηση της ταυτότητας μέσω του «Άλλου», ο «Άλλος» λόγω της φύσης του είναι το μέρος που στεγάζει αρνητικότητα. Ο «Άλλος» είναι διαφορετικός επειδή δεν προέρχεται από μας με την αρνητική του έννοια, και εκείνο που είναι διαφορετικό είναι το κακό.[302]Εκείνος που είναι διαφορετικός στεγάζει μέσα του και τις αντιθέσεις. Η ύπαρξη του άλλου αποκαθάρει το άτομο από τις κακίες του, με τις ιδιότητες που φορτώνει στον άλλο καθησυχάζει τον εαυτό του, και προστατεύει την κοινωνική τάξη.[303] Για να δημιουργηθεί ο άλλος πρέπει να υλοποιηθούν κάποιες φάσεις. Η διαδικασία που αρχίζει με την κοινωνική κατηγοριοποίηση φέρνει μαζί της προκαταλήψεις που είναι σχεδόν αδύνατον να αλλάξουν.

Οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που έχουμε, ενώ αυξάνουν τον σεβασμό που αισθάνεται το «Εγώ», δημιουργούν αρνητικές και εξουθενωτικές επιρροές για τον Άλλο. Με την αρνητική αποστολή που επιβαρύνουμε τον Άλλο, ο Άλλος είναι σαν να επηρεάζεται και μετατρέπεται σε *αποδιοπομπαίοτράγο*[304]υπεύθυνο για όλα.

Όμως ο ορισμός «Άλλος» είναι ορισμός που από την φιλοσοφία, ψυχολογία, φιλολογία μέχρι τις πολιτικές επιστήμες φέρνει διαφορετικές ερμηνείες. Με την πιο χειροπιαστή ερμηνεία του ο άλλος, εξηγείται ως αυτός που δεν είναι κάποιος από εμάς, που δεν τον ξέρουμε και που τον φοβόμαστε. Αναμφισβήτητα, ο άνθρωπος εκ φύσεως μαζί με την

Στα τουρκικά σχολικά εγχειρίδια ιστορίας το 1821 αναφέρεται σαν ένα δευτερεύον περιφερειακό γεγονός και η έκταση που καταλαμβάνει η περιγραφή του είναι περιορισμένη. (Πηγή: Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 97-98).

[301]Erol Göka, «Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm», *Cogito,*τχ.53, İstanbul 2007,σ. 45.

[302]Pıerre Clastres,ο.π.,σ. 51.

[303]Sibel Karaduman «Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü», *JournalofYaşarUniversity*, 2010, τόμ. 17, τχ. 5, σ.2889.

[304]Η ρίζα του όρου Αποδιοπομπαίος Τράγος , βασίζεται σε μια τυπική λειτουργία στο Παλαιό Ισραήλ κατά την οποία, τα άτομα που είναι στην κοινότητα του Ανώτατου Ιερέα για να καθαριστούν από τις αμαρτίες τους μεταθέτουν τις αμαρτίες τους σε ένα τράγο.(Πηγή: Hacer Harlak, ο.π.,σ.26)

Η τελετουργία του αποδιοπομπαίου τράγου ή αλλιώς της αποδιοπόμπησης είναι μια πρακτική των αρχαϊκών κοινωνιών, μια τελετή εξιλασμού. Ο όρος συναντιέται και στον Πλάτωνα *Νόμοι 854 Β.* Πρόκειται για παγκόσμια διαδεδομένο μηχανισμό που συνδέεται με την πεποίθηση των μελών μιας ομάδας ότι για τις κοινωνικές κρίσεις αλλά και για τις φυσικές καταστροφές που διαταράσσουν την ανθρώπινη κοινότητα, καθαρτήριο ρόλο μπορεί να παίξει ένα άτομο, το οποίο πρέπει να θυσιαστεί. (Πηγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 32).

περιέργεια αισθάνεται και φόβο για αυτόν που δεν ξέρει, που δεν γνωρίζει. Από την αρχή της ιστορίας της ανθρωπότητας ο «Άλλος» εμφανίζεται σε εμάς ως εκείνος τον οποίον πρέπει να φοβόμαστε και από τον οποίον πρέπει να προφυλαχτούμε. Ο Άλλος είναι η απειλή, η ανομία, η τρέλα, ο απόκληρος, ο διαβολικός, το «κακό», είναι ο ξένος που τον προορίζω να γίνει εχθρός μου άσχετα από την δική του πρόθεση και βούληση. Ο Άλλος, αυτός που δεν υπόκειται στους νόμους και κανόνες της ομάδας στις διάφορες εποχές αντιμετωπίζεται τόσο αρνητικά ώστε να παρουσιάζεται ως μη ανθρώπινο ον, δηλαδή ως ζώο ή ως τέρας. Στην αρχαιότητα, στην Οδύσσεια, υπήρχαν οι μύθοι των Κυκλώπων και των Λαιστρυγόνων. Στην Ευρώπη του Μεσαίωνα ο μύθος του τριχωτού άγριου. Στον 20^{ο} αιώνα ο μύθος του τρομερού χιονάνθρωπου των Ιμαλάιων και οι φανταστικοί εξωγήινοι. Ο Άλλος (διαφορετικός) ταυτίζεται με τα «τέρατα». Υπάρχει η θεωρία ότι όλοι αυτοί οι μύθοι γύρω από τα τέρατα έχουν δημιουργηθεί για να δικαιολογήσουν την απόρριψη και των αποκλεισμό του Άλλου/Ξένου.[305]Ανακεφαλαιώνοντας, ο φόβος για το άλλο, το διαφορετικό φωλιάζει στις κοινωνίες από τα πανάρχαια χρόνια. Αλλά και σε κάθε περίοδο της ανθρώπινης ιστορίας, ακόμα και σήμερα, το άλλο, το διαφορετικό προκαλεί φόβο, μίσος, περιφρόνηση, εχθρότητα.[306]

Η δημιουργία του φαινομένου του Άλλου εξηγείται με διάφορες θεωρίες. Π.χ. η JuliaKristeva στο βιβλίο της, *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας (Strangers to Ourselves)*, ακολουθώντας τα ίχνη του Freud (ο οποίος υποστηρίζει ότι ο μόνος τρόπος για να μην καταδιώκουμε τον Άλλο είναι να τον ανακαλύψουμε μέσα μας) προσπάθησε να εξηγήσει αυτή την θεωρία με αναφορά στον Άλλο που βρίσκεται μέσα στους ίδιους τους ανθρώπους. Θεωρεί ότι ο ξένος[307] γεννιέται την στιγμή που το άτομο διαπιστώνει την διαφορετικότητα του και ολοκληρώνεται όταν ο καθένας αναγνωρίσει ότι όλοι μας είμαστε ξένοι.[308] Σύμφωνα με την Kristeva, αυτός που είναι ξένος ζει μέσα μας και βγάζει στο προσκήνιο κάθε συναίσθημα διαφορετικότητας που δημιουργείται στον κάθε έναν από εμάς, τον ξένο, δηλαδή τον άλλο. Ο καθένας ακόμα και εάν αξιολογήσει τον εαυτό του ως ξένο, χάνεται. Μια άλλη θεωρία που έχει να κάνει με τις έννοιες «φίλος-εχθρός» διατυπώνεται από τον Πολωνό κοινωνιολόγο ZygmuntBauman. Ο Bauman κάνει αναφορά σε τρείς κατηγορίες: φίλος, εχθρός και ξένος.[309]

Τα άτομα, τις καταστάσεις που πρώτη φορά αντιμετωπίζουν, τις αντιλαμβάνονται με αντιπαλότητες όπως φίλος-εχθρός. Στην αρχή είναι δύσκολο να κατατάξεις τον Άλλο σε μια κατηγορία αυτών των αντιπαλοτήτων. Όμως εάν ο Άλλος πρέπει να συμπεριληφθεί οπωσδήποτε σε μια κατηγορία, αυτή συνήθως είναι η κατηγορία του εχθρού. Ξεκινώντας με το σκεπτικό ότι όποιος δεν είναι τίποτα, μπορεί να γίνει τα πάντα, ο Άλλος κατατάσσεται ευκολότερα στην κατηγορία του εχθρού. Στην

---

[305] Κατερίνα Στενού,*Εικόνες του Άλλου. Η ετερότητα: Από το μύθο στην προκατάληψη*, Εξάντας-Unesco, Αθήνα 1998, σ. 17.

[306] Μερικές φορές ο Άλλος δεν αντιμετωπίζεται απαραίτητα με αρνητικό και εχθρικό τρόπο. Π.χ. μάγοι, οιωνοσκόποι, προφήτες χαρακτηρίζονται ως άλλοι αλλά δεν αντιμετωπίζονται αρνητικά. Μερικές φορές ο Άλλος αναμένεται ως Σωτήρας (Μεσσίας) ή ως λυτρωτής ή ως «μια κάποια λύση» (όπως αναμένονται οι Βάρβαροι στο ποίημα «Περιμένοντας τους Βαρβάρους» του Κ.Π. Καβάφη).

[307]Μια υποκατηγορία του Άλλου αποτελεί ο ξένος (μη δικός), ο οποίος ορίζεται σε αντίθεση με κάποιον που θεωρείται δικός.

[308]Julia Kristeva, *Ξένοι μέσα στον εαυτό μας*, Scripta, Αθήνα 2004, σ. 11.

[309]Hilal Onur, «Öteki Sorunsalının "Alterite" Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme»,*Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, τχ. 21, Ankara 2003, σ.259.

πραγματικότητα η πιο προφανής αιτία για το ότι ο Άλλος γίνεται αρνητικός, είναι το ότι είναι διαφορετικός. Αυτή η διαφορετικότητα υποστηρίζεται με προκαταλήψεις και στερεότυπα και δημιουργεί τα σύμβολα που δεν αλλάζουν εύκολα. Μια άλλη προσέγγιση είναι ο ορισμός του καθηγητή Γερμανικού Δικαίου Frankenberg σχετικά με τον Άλλο. Σύμφωνα με τον Frankenberg, ο Άλλος είναι ο πρόσφυγας ή ο τουρίστας ο οποίος έχει γεννηθεί σε άλλη χώρα, ξένος στο κράτος, ο οποίος δεν ανήκει στο ξένο κράτος.[310]Όπως θα γίνει κατανοητό, οι περιγραφές σχετικά με τον «Άλλο» αν και δεν είναι εντελώς ξεκάθαρες, σε διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους έχουν και διαφορετικές έννοιες.

Στις παραδοσιακές κοινότητες ο Άλλος, είναι αυτός που μένει έξω από την αποδοχή των παραδοσιακών περιβαλλόντων στα οποία ανήκει. Ο Άλλος εμφανίζεται και ως μια κοινότητα, ένα άτομο ή σαν μια ιδέα. Εκείνοι που δεν μπορούν να αποδεχτούν τον Άλλο, επειδή θεωρούν τον εαυτό τους απολύτως σωστό, βλέπουν σαν απειλή αυτούς που είναι έξω από το περιβάλλον στο οποίο ανήκουν. Εν συντομία, ο Άλλος εμφανίζεται μπροστά μας ως ένα στοιχείο με το οποίο αντιμαχόμαστε και το οποίο πρέπει να καταστραφεί. Ο Άλλος σε κάποιες περιπτώσεις θεωρείται εξ ορισμού εχθρός ή σε άλλες περιπτώσεις θεωρείται τόσο περίεργος ώστε πρέπει να προστατευτούμε από αυτόν. Κοιτάζοντας από την πλευρά του «Εμείς», η πιο σημαντική ιδιότητα που προσδιορίζει τον «Άλλο» είναι ότι ο «Άλλος» είναι καταστροφέας της τάξης. Όσο εμείς είμαστε σταθεροί, είμαστε η πλευρά που περιφρουρεί την τάξη και η πλευρά που συμμορφώνεται με τον σκοπό της ύπαρξης της κοινότητας, άλλο τόσο ο Άλλος είναι ασταθής, καταστροφέας της τάξης και αποτελεί την πλευρά που απειλεί όλες τις προδιαγραφές που είναι σημαντικές για την λειτουργία της τάξης της κοινότητας. Αίτιος των προβλημάτων της κοινότητας προβάλλεται ο Άλλος και αυτή η στάση παίζει ένα ενωτικό ρόλο για τα υπόλοιπα στοιχεία της κοινωνίας. *«Το να φορτώνεις τις δικές σου δυσκολίες σε άλλον, είναι ένας αμυντικός μηχανισμός που εξασφαλίζει το να λύνουν τα άτομα και οι ομάδες τις εσωτερικές συγκρούσεις τους. Είναι γνωστό το πόσοσυμβάλλει η ύπαρξη εξωτερικού εχθρού στην ενότητα μιας ομάδας».*[311]Μια παρόμοια προσέγγιση ο Freud την διατυπώνει ως εξής*: «Είναι προσιτό να δημιουργήσουμε μια μεγαλύτερη μάζα ανθρώπων ενώνοντας τους ανθρώπους με σχέσεις αγάπης, με τον όρο να μείνουν κάποιοι εκτός για να αντιμετωπίζουν τα χτυπήματα… Για να δημιουργηθεί μια ισχυρή αλληλεγγύη στις μάζες, πρέπει να υπάρχει η αίσθηση μιας ορισμένηςεχθρότητας προς μια ξένη μειονοτική ομάδα και η αριθμητική αδυναμία αυτής της μειονότητας να είναι σε επίπεδο που να ενθαρρύνει την μάζα να την καταπιέζει».*[312]
Συνεπώς, η δημιουργία της αντίληψης του «Εμείς», είναι εφικτή μόνο με την διαμόρφωση του «Άλλου». Όσο και αν μια ορισμένη πλευρά είναι πιο ισχυρή, η δημιουργία του «Εμείς» και οι «Άλλοι» είναι μια αμοιβαία διαδικασία, και αυτό που στην πραγματικότητα μας δημιουργεί είναι πάλι ο «Άλλος», τον οποίον δημιουργήσαμε «Εμείς».

Για να εξασφαλίσεις την ενότητα ενός λαού, χρειάζεται ένας εσωτερικός εχθρός, με άλλα λόγια ένας αποδιοπομπαίος τράγος.[313] Αυτή η αντίληψη, με την θεωρία του αποδιοπομπαίου τράγουτου Durkheim που εξηγεί τα αισθήματα της μεροληψίας και

[310]Hilal Onur,ο.π.,σ. 257.
[311]Dominique Schnapper,ο.π., σ.137.
[312]Sigmund Freud, «Moise et le monotheisme», *İdees*, Gallimard, Paris 1967, s. 123.
[313]Dominique Schnapper, ο.π., σ.137

βίας με ψυχολογικούς όρους, αναλύεται ως εξής:Η επιθετικότητα που δημιουργεί η αίσθηση της στέρησης, διοχετεύεται σε ανυπεράσπιστους αποδιοπομπαίους τράγους τους οποίους έχουν επιλέξει και προσδιορίσει τα άτομα.[314] Αυτή η συμπεριφορά αργότερα παραχωρεί την θέση της σε αρνητικές προκαταλήψεις και στερεότυπα. Στην διαδικασία δημιουργίας του Άλλου οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα δημιουργούν μεταξύ τους ένα σύνολο όπως οι κρίκοι των αλυσίδων. Οι θεωρίες προκατάληψης και στερεοτύπων όσο και αν φαίνονται σαν όμοιες διατυπώσεις, στην πραγματικότητα μεταξύ τους υπάρχουν εμφανείς διαφορές. Το περιεχόμενο των στερεοτύπων δεν είναι εξ ολοκλήρου αρνητικό. Σε μια ομάδα προς την οποία υπάρχουν αρνητικά συναισθήματα (αποστροφή, μίσος, αντιπάθεια κ.α.) μπορεί να υπάρχουν και θετικά συναισθήματα (αρέσκεια, συμπάθεια, εύνοια κ.α.) Π.χ. ένας λευκός ρατσιστής που προσεγγίζει αρνητικά έναν μαύρο, μπορεί και να αποδεχτεί ότι οι μαύροι είναι πετυχημένοι αθλητές ή καλοί μουσικοί. Εν συντομία, οι γενικεύσεις σχετικά με μια ομάδα, μερικές φορές είναι τα στερεότυπα που αισθανόμαστε για αυτήν την ομάδα και αυτά δεν μπορεί να είναι εξ ολοκλήρου αρνητικές περιγραφές. Απεναντίας οι προκαταλήψεις στεγάζουν μέσα τους περισσότερες αρνητικές διατυπώσεις. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις, καίτοι είναι κοντά το ένα στο άλλο, υπάρχουν και σημεία όπου διαχωρίζονται και δεν επιβάλλεται να συμβαδίζουν. Εξάλλου, αν και μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις που οι προκαταλήψεις και τα στερεότυπα συμβαδίζουν, δεν μπορούμε να έχουμε τα ίδια στερεότυπα απέναντι στις ομάδες κατά των οποίων είμαστε προκατειλημμένοι. Τα στερεότυπα, μαζί με τα κοινωνικά γεγονότα που ζούμε στο πέρασμα του χρόνου μπορούν να αλλάξουν τις αρνητικές ιδιότητες με τις οποίες έχουν επιβαρυνθεί. Όμως η πραγματικότητα είναι ότι όταν έχουμε μια προκατειλημμένη στάση απέναντι στις κοινωνικές ομάδες, σε γενικές γραμμές αυτή την στάση την συνοδεύουν αρνητικές γνώμες και αρνητικά στερεότυπα. Η διαφορετικότητα που υπάρχει μέσα στον Άλλο, απορρίπτεται οριστικά σύμφωνα με τα πρότυπα που έχουν δημιουργηθεί για τον Άλλο. Τα χαρακτηριστικά που συναρμολογούνται, στην συνέχεια γενικεύονται σε όλη την ομάδα. Για αυτό τον λόγο, σε όλες τις ρητορείες συναντώνται πολύ συχνά εκφράσεις που περιέχουν γενίκευση όπως όλοι οι Τούρκοι, όλοι οι Έλληνες, όλοι οι Χριστιανοί ή όλοι οι άνδρες. Αντί να καταλάβουμε την ποικιλότητα μέσα στις εσωτερικές δυναμικές του Άλλου, δείχνουμε προτίμηση σε γενικευμένα κλισέ για τον Άλλο. Οι γενικεύσεις στην συνέχεια δημιουργούν τις προκαταλήψεις. Η διαφορετικότητα του Άλλου δεν δημιουργεί αρνητική επιρροή έως ότου γεννηθεί η προκατάληψη. Όμως όταν αρχίζει η προκατάληψη, ο «Άλλος» χρεώνεται τον ρόλο του εχθρού και εμφανίζεται σε «Εμάς» με μια αρνητική επιρροή. Π.χ. οι ρόλοι που δίνονται στον Άλλο εμφανίζονται σε μας σε την μορφή του απολίτιστου, απατεώνα, οπισθοδρομικού και προδότη. Είναι η μοναδική πηγή όλων των αρνητικών που βιώσαμε, και είναι ένας αποδιοπομπαίος τράγος που μας προβάλλεται ως υπαίτιος όλων των δεινών. Ο ρόλος που του δίνουμε δεν αλλάζει ποτέ ή δεν μεταλλάσσεται σε θετική μορφή.

[314]Η ασυναρτησία της έννοιας του αποδιοπομπαίου τράγου, στο βιβλίο του Arendt με τίτλο *οι Πηγές του Ολοκληρωτισμού*, μεταφέρεται με ένα ανέκδοτο ως εξής: ένας εχθρός των Εβραίων, υποστηρίζει ότι τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο τον προκάλεσαν οι Εβραίοι. Ο συνομιλητής του λέει: «Ναι, οι Εβραίοι και οι Ποδηλάτες.» Ο άνθρωπος ρωτάει: «Γιατίοι Ποδηλάτες;» Ο άλλος λέει: «Γιατί οι Εβραίοι;» Αυτοί που υιοθετούν την θεωρία του αποδιοπομπαίου τράγου στην πλειοψηφία τους δεν μπορούν να εξηγήσουν γιατί εκείνη η ομάδα είναι ο αποδιοπομπαίος τράγος, γιατί αυτή η θεωρία που τρέφεται με προκαταλήψεις και στερεότυπα είναι μεροληπτική δίχως βάσεις και δίχως όρους. (Πηγή: Hacer Harlak,ο.π.,σ. 27).

Η σχέση με τον Άλλο δεν είναι μια έννοια που εμφανίστηκε με την σύγχρονη κοινωνία αλλά συνέχιζε να υπάρχει αναπτυσσόμενη από την Ελληνική Αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Π.χ. στην κλασική εποχή στην Ελληνική πόλη-κράτος, η αντίληψη του άλλου έχει κατηγοριοποιηθεί με δίπολα όπως: ντόπιος-ξένος, αυτός που είναι συμπολίτης ή αυτός που δεν είναι συμπολίτης, ελεύθερος άνθρωπος ή σκλάβος, άνδρας ή γυναίκα, έλληνας-βάρβαρος (χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης ανάμεσα στους αρχαίους Έλληνες και στους ξένους που δεν ήταν μέλη της ομάδας είναι η φράση *Πας μη Έλλην βάρβαρος)*. Όμως επειδή αυτή η διαφορετικότητα θεωρούνταν φυσική ο Άλλος ποτέ δεν θεωρήθηκε ως καταπιεσμένη και απωθημένη οντότητα. Η κοινωνία του Μεσαίωνα που ολοκλήρωσε την δημιουργία του τον 13ο αιώνα, είχε αντιληφτεί τον Άλλο με ένα μηχανισμό που βασιζόταν στην διαφορετικότητα και στην απόρριψη. Σε αυτόν τον αιώνα ο Άλλος είχε χρησιμοποιηθεί για να προσδιορίσει εκείνους που έμειναν έξω από την χριστιανική θρησκεία. Η αντίληψη δηλαδή του Άλλου συνδεόταν με την θρησκευτική διαφοροποίηση. Όπως εκφράζει oJacquesLeGoff[315]*«οθρησκευτικός ρατσισμός»* άρχισε να εμφανίζεται τον 12ο και 13ο αιώνα και ο Άλλος άρχισε να χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει αυτούς που έμειναν έξω από την χριστιανική θρησκεία. Σύμφωνα με αυτό το σχήμα, με βάση την χριστιανική θρησκεία, στους άλλους έχουν κατηγοριοποιηθεί οι Βυζαντινοί, οι Μουσουλμάνοι, οι Παγανιστές δηλαδή εκείνοι που δεν αναγνωρίζουν τον πραγματικό Θεό.[316] Στον 14ο αιώνα εφαρμόστηκε μια πολιτική απόρριψης και απέναντι στους Εβραίους και απέναντι στους Μαύρους. Η λευκή φυλή έχει περιγραφεί ως θετική, η μαύρη φυλή ως αρνητική. Οι Μαύροι παρουσιάστηκαν ως το σύμβολο του σκότους και του κακού. Οι Εβραίοι παρουσιάστηκαν ως δαίμονες που έχουν κέρατα σαν τον διάβολο[317] είναι ακάθαρτοι, μολυσμένοι από λέπρα, μάγοι, παιδοκτόνοι.[318] Περίπου τον 19ου αιώνα ο Άλλος αρχίζει να συνδέεται όχι μόνο με την θρησκευτική διαφορά αλλά και με την φυλετική. Οι Άλλοι όντας η κατώτερη και απορριπτέα οντότητα, μεταφέρουν την κληρονομιά τους από εκείνη την εποχή μέχρι σήμερα και κάθε κοινότητα, με διαφορετικές μορφές αλλά ακολουθώντας τον ίδιο τρόπο, δημιούργησε τον Άλλο. Οι διαφορετικοί (Άλλοι), έχοντας έναν καθορισμένο ρόλο, διαχωρίστηκαν από τούς υπόλοιπους οριστικά. Με την εμφάνιση της σύγχρονης πολιτικής κοινωνίας, εμφανίστηκαν και οι δύο βασικές περιπτώσεις της σχέσης με τον άλλο.

Στην πρώτη περίπτωση η σκέψη βασίζεται στον καθορισμό της διαφοράς. Ο Άλλος, είναι άλλος και όταν το «Εγώ» αξιολογεί τον «Άλλο» μεταχειρίζεται τα κριτήρια του «δικού μου» πολιτισμού. Κάθε «Εγώ» δημιουργεί τον δικό του άλλο και ο «Άλλος» θεωρείται ως η αντανάκλαση του «Εγώ» στον καθρέφτη. Με μια άλλη έκφραση, εάν το «Εγώ» είναι *ego*, ο «Άλλος» είναι *alter-ego*. Με αυτόν τον τρόπο ο Άλλος

[315]Jacques Le Goff, *La Civilisation de l'Occident médiéval*, Arthaud, Paris1967.
[316]Dominique Schnapper,ο.π., σ.137.
[317]Πολύ συχνά στην λογοτεχνία αποδίδονται στους Εβραίους στερεοτυπικές κατηγορίες «θεοκτονίας» και «θυσίας αίματος». Μια τέτοια θυσία αίματος (απαγωγή μικρού Χριστιανόπουλου, φρικτή δολοφονία του και χρησιμοποίηση του αίματος του για θρησκευτικές τελετές) περιγράφεται με χαρακτηριστικό τρόπο στο μυθιστόρημα του Στέφανου Ξένου, *οδιάβολος εν Τουρκία (1862).* Παρατίθεται το σχετικό απόσπασμα: *«Όταν δε το δυστυχές τούτο σφάγιον γείνει αρκετά λιπαρόν, έχουν μέγα βαρέλειον εσωτερικώς έμπλεων ήλων, και το εισάγουν. Κυλινδούν μετά ταύτα το βαρέλιον εις τρόπον ώστε αφαιρούν εκ του παιδός όλον του το αίμα, έπειτα θάπτουν κρυφίως το σώμα, το δ' αίμα δοιαμοιράζουν ταΣυναγώγια διά μετάληψιν»* (Πηγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 211-212).
[318]Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 26.

εμφανίζεται ως η δική μου λειψή κατάσταση και σταθεροποιείται σε μια κατάσταση κατωτερότητας που δεν είναι δυνατόν να αλλάξει. Από την διαφορά μεταξύ του «Εγώ» και του «Άλλου», εφόσον γίνεται προσπάθεια να εκδιωχτεί, να απορριφθεί ή να καταστραφεί ο διαφορετικός, τότε γεννιέται η λογική του ρατσισμού.

Η δεύτερη περίπτωση είναι η αρχή της οικουμενικότητας. Αυτή η αρχή προκρίνει την ενότητα των ανθρώπων αντί της ανάδειξης των διαφορών. Υιοθετείται η αρχή ότι οι άνθρωποι είναι ίσοι μόνο επειδή είναι άνθρωποι και υποστηρίζεται ότι ο Άλλος είναι ένας άλλος εαυτός. Όμως και η αρχή της οικουμενικότητας φέρνει μαζί της τον κίνδυνο της αφομοίωσης. Διότι το «Εγώ» βλέπει τον «Άλλο» σαν μια ανθρώπινη οντότητα που έχει τα ίδια δικαιώματα με το «Εγώ». Όμως το «Εγώ» κάνοντας αυτό, δεν αντιλαμβάνεται τον «Άλλο» μέσα στην δική του ελευθερία. Το «Εγώ» που εφαρμόζει πολιτική αφομοίωσης απέναντι στον «Άλλο», επειδή ο «Άλλος» θα μπορούσε να γίνει ίδιος με το «Εγώ», ξεριζώνει τον πολιτισμό του Άλλου και τον αφομοιώνει με τον εαυτό του. Εδώ ο σκοπός δεν είναι η απόρριψη του Άλλου, ο σκοπός είναι αρνούμενος τον Άλλον να τον αφομοιώσει. Και αυτό είναι η λογική του ιμπεριαλιστικού και αφομοιωτικού ρατσισμού με την πιο επιθετική πολιτική μορφή του.[319] Και στις δυο περιπτώσεις ο Άλλος απορρίπτεται, ισοπεδώνεται και θεωρείται ανύπαρκτος. Περιληπτικά, όταν η απόρριψη του Άλλου δεν επιφέρει τον αποκλεισμό του, τότε επιχειρείται η αφομοίωση του. Κάθε ενοποίηση που αφομοιώνει τον Άλλο, περιέχει την κυριαρχία της δικής μας ταυτότητας πάνω στην ταυτότητα του Άλλου.[320]Εν ολίγοις, η ποικιλία των πολιτισμών και των ταυτοτήτων είναι μια στάση που παρατηρείται και στις πρωτόγονες και στις σύγχρονες κοινωνίες.

Στο πλαίσιο της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, στην βάση της διάκρισης «Εγώ» και ο «Άλλος», «Εμείς» και οι «Άλλοι», εσωτερική ομάδα και εξωτερική ομάδα, υπάρχει η θέληση των ανθρώπων για την αναζήτηση της ταυτότητας τους και για να ισχυροποιήσουν την εικόνα της προσωπικότητας τους. Το στερεότυπο που έχουμε, ενώ ανυψώνει τον αυτοσεβασμό που αισθάνεται το «Εγώ» για τον εαυτό του, δημιουργεί καταστροφικές και αρνητικές επιρροές για τον «Άλλο».

5.2. ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Σχεδόν σε όλα τα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας στο Ελληνικό χώρο, η εποχή αυτή περιγράφεται με τα χειρότερα χρώματα σαν μια εποχή απόλυτης καταπίεσης, βαναυσότητας και σκοταδισμού. Κανένα θετικό στοιχείο δεν αναφέρεται, καμία θετική συνέπεια δεν προκύπτει από την συνύπαρξη των δύο λαών. Η πλευρά των Τούρκων παρουσιάζεται σαν σκληρός δυνάστης που κρατά υπόδουλο το ελληνικό γένος. Η Ελλάδα στενάζει κάτω από την σκλαβιά. Όπως αναφέρεται *«για τρεις ολόκληρους αιώνες ο τούρκος τύραννος, καταπιέζοντας συνεχώς και με μύριους τρόπους τους δυστυχισμένους ραγιάδες, είχε γίνει πια απόλυτος εξουσιαστής τους. Χωρίς κανένα περιορισμό και έλεγχο κρατούσε στα χέρια του την περιούσια τους, την τιμή τους, ως και την ίδια τη ζωή τους. Και το χειρότερο, ετοίμαζε ένα ακόμη πιο σκοτεινό μέλλον για τα παιδιά τους...»*[321]Όπως περιγράφεται φόβος και τρόμος επικρατεί στις πόλεις και τα χωριά των Ελλήνων. *«Κάτω από την σκιάν της Ακροπόλεως στα ρομαντικά δρομάκια πλανιέται ο φόβος.*

[319]Dominique Schnapper, ο.π., σ. 28.
[320]Pierre Felix Bourdieu, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Δελφίνι, Αθήνα 1994, σ. 128.
[321] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος, ο Εθνομάρτυρας της Επανάστασης*, Στρατίκη, Αθήνα 1999, σ. 9-10.

Υψωμένο το μαστίγιο του δυνάστη κόβει την ανάσα, παραλύει τα γόνατα, αναποδογυρίζει σπίτια, ξεθεμελιώνει Εκκλησιές, ρημάζει τον Ελληνισμό».[322] Στην παιδική λογοτεχνία, όπως και στην επίσημη ελληνική ιστοριογραφία, η εποχή της τουρκοκρατίας παρουσιάζεται ως περίοδος, όχι μόνο κυριαρχίας των ξένων και των απίστων, της αποξένωσης και της αλλοίωσης της εθνικής γλώσσας, αλλά και ως περίοδος βίας, καταπίεσης, εκμετάλλευσης, σκοταδισμού, χωρίς προηγούμενο.[323]

Οι Έλληνες συγγραφείς τονίζουν συχνά ότι η Οθωμανική Κυριαρχία εκτός από τα άλλα δεινά που έφερε στους Έλληνες ευθύνεται και για την επιστημονική και πολιτιστική καθυστέρηση των Ελλήνων. Το γεγονός αυτό όπως σημειώνεται έχει τεράστια αρνητική σημασία, αν συνδυαστεί με την Ευρωπαϊκή αναγέννηση της ίδιας περιόδου και με την έμφυτη κλίση των Ελλήνων προς τον πολιτισμό, τις τέχνες και τις επιστήμες όπως αποδεικνύεται από το ένδοξο ελληνικό παρελθόν. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία δεν υπάρχει καμία μνεία στον πολιτισμό, τα γράμματα και τις τέχνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το απόλυτο κενό γύρω από αυτό το θέμα παράγει ένα έμμεσο μήνυμα απουσίας πολιτισμού, τέχνης και γραμμάτων των Οθωμανών. Οι ΄Έλληνες όπως παρουσιάζεται, είχαν την ατυχία, όταν η υπόλοιπη Ευρώπη ζούσε την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό, να βρίσκονται υπόδουλοι σε μια εξουσία σκοταδισμού, καθυστέρησης και στασιμότητας. Για αυτό *«σκοπός του Ρήγα ήταν να δείξει με το πρώτο απ' αυτά (τα βιβλία που μετέφρασε) στους υπόδουλους πώς ζούσαν οι ελεύθεροι άνθρωποι, και με το δεύτερο πόσο είχαν προοδεύσει οι επιστήμες στις χώρες έξω από την καθυστερημένη και τυραννική Οθωμανική Αυτοκρατορία.»*[324] Στα πλαίσια αυτάγίνεται η διάκριση ανάμεσα στους ραγιάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στους Έλληνες της διασποράς που ζουν σε *«τόπο ελεύθερο και πολιτισμένο, μακριά από την σκλαβιά, την αμάθεια και την καθυστέρηση των τουρκοκρατούμενων περιοχών».*[325]
Οι συγγραφείς περιγράφουν ότι επειδή οι Τούρκοι ήταν αμόρφωτοι και απολίτιστοι,χωρίς καμία έφεση στα γράμματα στις τέχνες, στον πολιτισμό και στις επιστήμες ζούσαν με τον φόβο μήπως οι Έλληνες μορφωθούν, βγουν από το τέλμα, ξυπνήσουν και αρχίσουν να διεκδικούν δικαιώματα και ανεξαρτησία. Για τον λόγοαυτό αναφέρεται ότι οι Τούρκοι έβαζαν εμπόδια σε κάθε προσπάθεια των Ελλήνων για εκπαίδευση. Εμφανίζονται οι Τούρκοι ως *«άξεστοι, αληθινοί φωτοσβέστες που προσπάθησαν με κάθε τρόπο να σβήσουν κάθε πνευματική φωτιά»*[326] που υπήρχε στον ελληνικό χώρο. Σε αυτό το πεδίο της σύγκρουσης των αντίρροπων προσπαθειών των Τούρκων από την μια να εμποδίσουν την μόρφωση των Ελλήνων και των Ελλήνων από την άλλη να αποκτήσουν παιδεία, εντάσσεται και η ιστορία του «κρυφού σχολειού» που αν και ιστορικά δεν είναι διακριβωμένη, εν τούτοις στα ελληνικά παιδικά βιβλία προβάλλεται ως δεδομένο ιστορικό γεγονός. Η πεποίθηση ότι η γνώση είναι δύναμη, η μόρφωση είναι το όπλο των καταπιεσμένων και η σύγκρουση ανάμεσα στην μόρφωση και στην αμάθεια, το φως και το σκοτάδι, τους Έλληνες και τους Τούρκους περιγράφεται ως εξής: *«... ο μόνος τρόπος για να βοηθήσει (ο Ρήγας) στην απελευθέρωση του Γένους ήταν να μορφώσει τους ραγιάδες, που η απολίτιστη*

[322] Ασημίνα Π. Δεδούση, *Ματωμένα Στεφάνια*, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 2010, σ. 16.
[323] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Ευρώπη-Τουρκία: Αντανακλάσεις και διαθλάσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.
-Στέφανος Πεσμαζόγλου, *Ιδεολογία και ρητορεία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.
[324] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος, ο Εθνομάρτυρας της Επανάστασης*, ο.π., σ. 38.
[325] Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*, Στρατίκη, Αθήνα 1996, σ. 40.
[326] Ιωάννης Αλεξίου, *Εθνομάρτυρες*, ο.π., σ. 31.

τουρκοκρατία τους είχε καταδικάσει στην αμάθεια.... Οι τούρκοι, που κι αυτοί καταλάβαιναν ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος για την αυτοκρατορία τους ήταν η μόρφωση των σκλάβων τους, αφού αυτή θα τους ξυπνούσε και θα τους ξεσήκωνε, έπαιρναν τα μέτρα τους. Παρακολουθούσαν άγρυπνα τους νέους ραγιάδες που έδειχναν ιδιαίτερη κλίση στα γράμματα και προσπαθούσαν να παρεμποδίσουν τη μόρφωση τους με κάθε τρόπο, και κυρίως με τον εκφοβισμό...Τέτοια βλαστάρια της Ελληνικής φυλής τα έβλεπαν με ανησυχία οι κατακτητές να ξεπετάγονται και να φουντώνουν, κι έψαχναν να βρουν κάποια αφορμή να τα ξεριζώσουν».[327]

Σε πολλά βιβλία διατυπώνεται η άποψη ότι η περίοδος της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο ήταν, στην ουσία, η μόνη εποχή που ο Ελληνισμός διέτρεξε κίνδυνο αφανισμού του. Στα παιδικά βιβλία η άποψη αυτή αναπαράγεται με τον ισχυρισμό ότι από την πλευρά των Τούρκων υπήρχε σχέδιο αφανισμού του ελληνικού γένους. Υπάρχουν συγγραφείς παιδικών βιβλίων, εθνικιστικού κυρίως περιεχομένου, που υποστηρίζουν ότι επίσημη μακροπρόθεσμη πολιτική της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεν ήταν απλώς η υποταγή των Ελλήνων, αλλάτελικός στόχος της ήταν η εξαφάνιση του ελληνικού γένους από τον γεωγραφικό χώρο της Ελλάδας. Με τον τρόπο αυτό γίνεται προσπάθειανα δημιουργηθεί η εντύπωση στο μυαλό των μικρών αναγνωστών αυτών των βιβλίων ότι οι Τούρκοι ήταν και εξακολουθούν να είναι μια μεγάλη απειλή για την ύπαρξη του ελληνικού γένους. Παραδείγματος χάριν, σε ένα βιβλίο αναπτύσσεταιηθεωρίαότιο Σουλτάνος σχεδιάζει εξαφάνιση του ελληνικού στοιχείου από την Πελοπόννησο με μαζικές σφαγές και εκπατρισμούς και στην συνέχεια μεταφορά πληθυσμών από την Αφρική στην Πελοπόννησο. *«Ο Σουλτάνος είχε μάλιστα σκεφτεί να εξολόθρευε πρώτα όσους (Έλληνες) θα μπορούσε, στέλνοντας τους υπόλοιπους στην Αφρική και ύστερα να έφερνε από εκεί Αραπάδες να κατοικήσουν για πάντα στα Μοριά!»*[328]Η αναφορά αυτή δεν είναι η μόνη. Σε άλλο βιβλίο υποστηρίζεται η άποψη ότι οι Τούρκοι εξυφαίνουν σχέδια αφανισμού του ελληνικού γένους και μεταφοράς Αφρικανικών πληθυσμών στον Ελλαδικό χώρο με σκοπό την πληθυσμιακή αλλοίωση. *«Κάτω εκεί στα παράλια της Αιγύπτου ετοιμαζόταν να σαλπάρει η αράπικη αρμάδα του φοβερού Ιμπραήμ που είχε σκοπό να τσακίσει μια για πάντα την επανάσταση και να φέρει φελάχους να κατοικήσουν εδώ.»*[329]Μια άλλη συγγραφέας αναπτύσσει την ίδια θεωρία αποδίδοντας τον στόχο των Τούρκων να εξαφανίσουν τους Έλληνες χριστιανούς, στην ζήλια και τον φόβο τους για την ανωτερότητα της δοξασμένης ελληνικής φυλής. Ταυτόχρονα η συγγραφέας μεταφέρει στους αναγνώστες το μήνυμα του ακατάλυτου δεσμού Ελληνισμού-Χριστιανισμού και εμφανίζει τους Τούρκους ως απηνείς διώκτες του έθνους και της θρησκείας. Βάζει συγκεκριμένα στο στόμα ενός ιερέα το παρακάτω κήρυγμα προς τους πιστούς: *«Αδέλφια μου, κουράγιο! Δεν πρόκειται να αφήσει ο Θεός τούτο το γένος να χαθεί. Την δόξα του (ελληνικού γένους) τη φθόνησε ο εχθρός, τη δόξα του την κοσμοξακουσμένη κι είπε μη μείνει Χριστιανός και λογιστεί την γη να ξαναπάρει. Για τούτο αρπάζει τα παιδιά, για τούτο μας πνίγει στο αίμα και στην τυραννία την αβάσταχτη. Για τούτο να τουρκέψουν οι Γραικοί καρτεράει, τάζοντας γρόσια και καλοπέραση. Μα οι Γραικοί δεν τουρκεύουμε… Και ένας μονάχα να απομείνει την πίστη στον Χριστό μας θα κρατήσει αναμμένη και την Ελλάδα μας θα ξανά αναστήσει!»*[330] Το πνεύμα της συγγραφέως είναι ότι η εξόντωση των Ελλήνων

[327] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος, ο Εθνομάρτυρας της Επανάστασης*, ο.π., σ. 16-17.
[328]Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας, ο Πολέμαρχος του Μοριά*,Στρατίκη, Αθήνα 2003,σ.26.
[329]Πέτρος Μπίκος,*Καραϊσκάκης, ο Σταυραετός της Ρούμελης*, Στρατίκη, Αθήνα 1995, σ. 38.
[330]Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 31.

χριστιανών δεν είναι δυνατόν να συμβεί γιατί τους Έλληνες τους κάνει ανίκητους η πίστη τους στον Χριστό και η δύναμη της φυλής τους.

Η μεροληπτική, υπέρ των Τούρκων και σε βάρος των Ελλήνων, λειτουργία των θεσμών και του κρατικού μηχανισμού είναι ένα από τα συχνά θέματα των βιβλίων που αναφέρονται στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο. Η κρατική εξουσία συστηματικά και κατάφωρα αδικεί τους Έλληνες χωρίς αυτοί να έχουν περιθώρια αντίδρασης. Οι Τούρκοι δικαστές που εκδικάζουν διαφορές Τούρκων με Έλληνες υποστηρίζουν ανοιχτά τους συμπατριώτες τους και πάντα τους δικαιώνουν. Οι Έλληνες παρουσιάζονται να πέφτουν θύματα άγριας εκμετάλλευσης από τους Τούρκους οι οποίοι επωφελούμενοι από την ισχύ τους προωθούν τα ατομικά τους συμφέροντα σε βάρος των Ελλήνων και των Χριστιανών. Στην μεροληπτική απονομή δικαιοσύνης αναφέρεται ένα περιστατικό με προκατειλημμένους Τούρκους δικαστές που αδικώντας τους Έλληνες ευνοούν σε μόνιμη βάση τον Τούρκο αγά. *«Ο Αγάς της περιοχής που το τσιφλίκι του συνόρευε με τα κτήματα του μοναστηριού είχε βαλθεί από καιρό να τα καταπατήσει και να τα κάνει δικά του. Μάταια οι καλόγεροι διαμαρτύρονταν στους κατήδες(τούρκους δικαστές) που παίρνοντας πάντα το μέρος του αγά έλεγαν: «φέρτε μας αποδείξεις.» Αποδείξεις βέβαια δεν είχαν. Μήπως όμως είχε ο αγάς; Αλλά τούρκοι και εκείνοι, ποιον θα υποστήριζαν; Έτσι από χρόνο σε χρόνο τα κτήματα της μονής όλο και μίκραιναν, κι όπως πήγαινε το πράγμα θα τα έπαιρνε όλα ο αχόρταγος αγάς.»*[331] Αξίζει να επισημανθεί όμως ότι σε άλλο βιβλίο το ίδιο περιστατικό περιγράφεται με διαφορετικό τρόπο. Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή ο Τούρκος δικαστής είναι αδέκαστος και αμερόληπτος και εμφανίζεται να μην δίνει σημασία στην εξουσία του αγά αλλά να θέλει να αποδώσει δικαιοσύνη μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων. Δεν επηρεάζεται δηλαδή από την εθνικότητα και την θρησκεία, αλλά ζητάει πραγματικά περιστατικά και αποδείξεις προκειμένου να αποφασίσει. Κατά τηνδιήγηση *«ο κατής ήταν ένας γερό-Τούρκος δίκαιος και αγαθός. Αψηφώντας ο κατής τη δύναμη του αγά, ζητούσε απ' τους καλογέρους να του φέρουν αποδεικτικά για τα σύνορα που είχαν τα κτήματα του μαναστηριού.»*[332]Ανάμεσα στις δύο παρουσιάσεις του ίδιου περιστατικού υπάρχει μια χαρακτηριστική αντίφαση. Δύο συγγραφείς περιγράφουν ακριβώς το ίδιο γεγονός, ερμηνεύοντας με διαφορετικό τρόπο την συμπεριφορά του Τούρκου δικαστή, να ζητήσει να προσκομιστούν αποδείξεις. Ο ένας συγγραφέαςυποστηρίζει ότι ο δικαστής ήταν αμερόληπτος και ήθελε να αποφασίσει βάσει πραγματικών στοιχείων κρατώντας ίσες αποστάσεις από Έλληνες και Τούρκους. Ο άλλος συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο δικαστής μεροληπτεί υπέρ των Τούρκων και ζητάει αποδείξεις γνωρίζοντας ότι οι Χριστιανοί δεν είναι σε θέση να φέρουν αποδείξεις, οπότε θα δικαιώσει τους Τούρκους. Τέτοιες αντιφάσεις, και ακόμα σημαντικότερες, παρατηρούνται αρκετές φορές σε παιδικά βιβλία όταν διηγούνται το ίδιο γεγονός από διαφορετική οπτική γωνία. Μερικές από αυτές τις αντιφάσεις είναι τυχαίες, άλλες όμως είναι σκόπιμες και οφείλονται στην έκταση της προπαγάνδας και του εθνικιστικού χαρακτήρα που ο κάθε συγγραφέας θέλει ή δεν θέλει να δώσει στο έργο του.

5.3. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Σε ό,τι αφορά το θέμα της θρησκείας, η διαφορά στα πιστεύω Ελλήνων και Τούρκων και τα παρεπόμενά της καταλαμβάνει μεγάλη έκταση στα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά. Άλλωστε, όπως προβάλλεται, οι διαφορετικές θρησκείες είναι μια από τις

[331] Πέτρος Μπίκος, *Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 15-16.
[332] Τάκης Λάππας, *Παπαφλέσσας*, Πατάκη, Αθήνα 1998, σ. 41.

βασικότερες αιτίες αντιπαραθέσεων ανάμεσα στις δύο πλευρές. Οι Τούρκοι όταν δημιουργούν την Οθωμανική Αυτοκρατορία έχουν ως κίνητρό τους την επικράτηση του Ισλάμ, ενώ οι Έλληνες όταν επαναστατούν για την αποτίναξη της τουρκικής κυριαρχίας έχουν ως κίνητρά τους «του Χριστού την πίστη την αγία, της πατρίδας, την ελευθερία». Στα ελληνικά παιδικά βιβλία, άλλοτε αναφέρεται ρητά και άλλοτε αφήνεται να εννοηθεί ότι ανάμεσα στις δύο θρησκείες υφίσταται μια ουσιαστική διαφορά. Ενώ η χριστιανική θρησκεία καταλαγιάζει τα πάθη και διδάσκει την αγάπη προς τον πλησίον, το Ισλάμ, όπως παρουσιάζεται, διαποτίζει τους πιστούς του με θρησκευτικό φανατισμόπου εξάπτει τα πάθη, το μένος για τους άπιστους και διεγείρει τα πιο χαμηλά ένστικτα. Έτσι οιδερβίσηδες, πριν από τη μάχη, απαγγέλουν στίχους από το Κοράνι που υπόσχονται στους Τούρκους μαχητές υλικές απολαύσεις και πλούτη. Καθώς ο τουρκικός στρατός προετοιμαζόταν για επιδρομή *«…τα τουρκικά στίφη βγήκαν στη στεριά, με τους δερβίσηδες μπροστά να κραυγάζουν ρητά από το κοράνι για να μεγαλώσουν τον φανατισμό τους… τα αρχοντικά σπίτια, τα πλούσια μαγαζιά, οι ωραίες γυναίκες κι ένα σωρό άλλα που πρόφτασαν να ιδούν, σε συνδυασμό με τις επιταγές του Αλλάχ, τους ερέθιζαν, τους τραβούσαν σαν μαγνήτες κάνοντάς τους να αψηφούν κάθε κίνδυνο. Ορμούσαν με την τυφλή δύναμη, που προκαλούσαν μέσα τους ο θρησκευτικός φανατισμός και η φοβερή επιθυμία ικανοποίησης άγριων και ασυγκράτητων ενστίκτων και προχωρούσαν χωρίς να λογαριάζουν τίποτε.»*[333] Εκτός από την προβαλλόμενη διαφορά προσανατολισμού ανάμεσα στις θρησκείες -θρησκεία της αγάπης από την μια, θρησκεία του μίσους και του φανατισμού από την άλλη- οι Έλληνες συγγραφείς επικεντρώνονται και στην ανάδειξη της αντίθεσης ανάμεσα στους πιστούς των δύο θρησκειών. Οι Έλληνες είναι ευσεβείς και συνειδητοί χριστιανοί. Αντίθετα μερικοί Τούρκοι εμφανίζονται μόνο επιφανειακά, επίπλαστα και υποκριτικά να είναι πιστοί μουσουλμάνοι. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν δηλαδή τους Τούρκους με δύο πρόσωπα στο θέμα της θρησκείας. Από την μια μεριά είναι αυστηρά θρησκευόμενοι και από την άλλη παραβιάζουν τους κανόνες της θρησκείας τους, κυρίως πίνοντας κρασί, μεθώντας και τρώγοντας χοιρινό:Παραδείγματος χάριν *«ο Καλαματιανός Τούρκος ο Σαλίχ Μπέης ήταν καλοφαγάς και πολυφαγάς και έπινε καλό κρασί, γιατί σε αυτό καταπατούσε τις εντολές του Μωάμεθ κι έπινε με το λαγήνι!»*[334] Σε άλλον Μουσουλμάνο *«πολύ του άρεσε του Σουλεϊμάνμπεη η ψητή γουρουνόπουλα. Δεν άντεχε στον πειρασμό, κριμάτιζε ακόμη κι όταν είχαν ραμαζάνι.»*[335]Και κατά την διάρκεια της μάχης μερικές φορές οι Τούρκοι στα ελληνικά παιδικά βιβλία εμφανίζονται να καταναλώνουν αλκοόλ. Η προσπάθεια του Μακρυγιάννη να διαπραγματευτεί με τον Ιμπραήμ Πασά είναι δύσκολη γιατί η συμπεριφορά του Ιμπραήμ έδειχνε ότι: *«Μπορεί όμως και να ήταν μεθυσμένος (ο Ιμπραήμ). Γιατί ό πασάς ήταν μπεκρής, έπινε μποτίλιες ρούμι και κρασί.»*[336] Σε μια ναυμαχία οι Τούρκοι αιφνιδιάστηκαν και: *«Τα (τουρκικά) καράβια, που βρίσκονταν στο λιμάνι, δεν πρόλαβαν να σηκώσουν άγκυρα. Οι καπεταναίοι τους ήταν στο κάστρο και δοκίμαζαν ανέμελα το Μεθωνιότικο κρασί.»*[337] Επισημαίνεται ότι ενώ στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι Τούρκοι εμφανίζονται μεθυσμένοι και για αυτό οι νηφάλιοι Έλληνες τους νικούν, αντίθετα στα τουρκικά παιδικά βιβλία, οι Τούρκοι δεν πίνουν ποτέ και συχνά οι εχθροί τους είναι μεθυσμένοι και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την νίκη των

[333] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης, ο Μπουρλοτιέρης του Αιγαίου*, Στρατίκη, Αθήνα 1998, σ. 28.
[334] Τάκης Λάππας, ο.π.,σ. 35.
[335]Νίκος Θ.Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1996, σ. 154.
[336] Τάκης Λάππας, *ο Μακρυγιάννης*, Πατάκη, Αθήνα 1999, σ. 47.
[337] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, ο.π., σ. 180.

Τούρκων.[338] Η κατανάλωση αλκοόλ από το στρατό και η μέθη πριν την μάχη ή κατά την διάρκεια της μάχης χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς και των δύο πλευρών για να δείξουν την έλλειψη πειθαρχίας των στρατιωτών, την μειωμένη υπευθυνότητα, την απουσία πίστης σε ιδανικά. Ένας μεθυσμένος στρατός δεν είναι αξιόμαχος στρατός. Οι συγγραφείς απαξιώνουν και υποτιμούν τους στρατιώτες του αντιπάλου και κατά συνέπεια και τον αντίπαλο λαό, καθρέφτης του οποίου είναι ο στρατός του. Αυτός είναι ο λόγος που συχνότερα από άλλες αιτίες, η νίκη του στρατού της πλευράς του συγγραφέα οφείλεται στην μέθη του στρατού της αντίπαλης πλευράς.

Όπως στα τουρκικά, έτσι και στα ελληνικά παιδικά βιβλία, η θρησκεία παίζει σημαντικότατο ρόλο. Η χριστιανική πίστη θεωρείται βασικό συστατικό του Έλληνα. Έθνος και εκκλησία βαδίζουν χέρι-χέρι.[339] Για αυτό οι Έλληνες ορκίζονται *«να χύσουν και αυτήν την υστέραν ρανίδα αίματος τους υπέρ της θρησκείας και της πατρίδας τους.»*[340]Μερικές, μάλιστα, φορές η πίστη θεωρείται πιο πολύτιμη από την πατρίδα «*για θρησκεία πρώτα και απέ για πατρίδα πολεμάμε (οι Έλληνες)!»*[341]ή, με άλλα λόγια, οαγώνας των Ελλήνων γίνεται *«πρώτα υπέρ πίστεως και έπειτα υπέρ πατρίδος».*[342] Όσο βαθύτερη είναι η θρησκευτικότητα, τόσο εντονότερη είναι η ελληνικότητα.Κατά συνέπεια*«τα πρωτεία εις τον Σταυρόν».*[343] Η κοινή θρησκευτική πίστη μερικές φορές έχει μεγαλύτερη σημασία και αποτελεί στενότερο συνδετικό κρίκο από την εθνική καταγωγή. Για τον λόγο αυτό τον Έλληνα που καταδιώκεται από τους Τούρκους *«τον κρύβανε οι Χριστιανοί κι ας ήταν αλλοεθνείς».*[344] Η χρήση της θρησκευτικής πίστης ως συγκολλητικής ουσίας της κάθε πλευράς και ως γνώρισμα που διαχωρίζει την μια πλευρά από την άλλη είναι χαρακτηριστικό που συναντιέται στα βιβλία και των δύο πλευρών. Δεν νοείται Έλληνας που ταυτόχρονα να μην είναι Χριστιανός και να θεωρεί εξίσου σημαντικά τα δύο στοιχεία. Εξάλλου δεν νοείται Τούρκος που να μην είναι Μουσουλμάνος και να αποδίδει ίση αξία στα δύο χαρακτηριστικά.[345] Συνάμα ο καλός Έλληνας πάντα είναι ευσεβής Χριστιανός και αντίστοιχα ο καλός Τούρκος πάντα είναι πιστός Μουσουλμάνος. Σε όλες τις εποχές, στα βιβλία και των δύο πλευρών, η θρησκεία εμπλέκεται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσεων και πολέμων. Πριν την μάχη Έλληνες και Τούρκοι προσεύχονται και παρακαλούν τον Θεό να τους βοηθήσει. Κατά την διάρκεια της μάχης κάθε πλευρά θεωρεί ότι ο Θεός την ενισχύει. Μετά την μάχήΕλληνες και Τούρκοι ευχαριστούν τον Θεό που στάθηκε στο πλευρό τους. Σε στιγμές κινδύνου όλοι ζητούν την θεϊκή συνδρομή. Σε όλες τις περιόδους αντιπαράθεσης Τούρκων και Ελλήνων, το έντονο θρησκευτικό στοιχείο υπάρχει και προβάλλεται σε μεγάλη έκταση στα παιδικά βιβλία

[338]AhmetYılmazBoyunağa, *FetihSancakları*, ο.π., σ. 97.

[339] Επισημαίνεται η άποψη του RogersBrubaker ότι ανάμεσα στον εθνικισμό και στην θρησκεία υπάρχει στενή σχέση, αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση. Η σύνδεση ανάμεσα στην θρησκευτική πίστη και την εθνικιστική ιδεολογία περιγράφεται σαν κρίκους μιας αλυσίδας που ο ένας συγκρατεί τον άλλο και που η ύπαρξη και των δύο είναι απαραίτητη για να υπάρχει αλυσίδα. (Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: RogersBrubaker, «Religion and Nationalism: Four Approaches», *Nation and Nationalism*, τόμος 18, 2012, σ. 2-20).

[340] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 42.

[341]Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου,*Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 101.

[342]Ιωάννης Αλεξίου, *Ήρωες του 21*, ο.π., σ. 104.

[343] Ο.π., σ. 109.

[344]ΓαλάτειαΣουρέλη-Γρηγοριάδου, ο.π.,σ. 74.

[345] Για το θέμα του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού και του ρόλου της θρησκείας στην δημιουργία τους πολλές πληροφορίες, αναλύσεις και συγκριτική παρουσίαση βλέπετε: Ioannis N. Grigoriadis, ο.π.)

και των δύο πλευρών. Η παρατήρηση αυτή ισχύει κατεξοχήν για βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου αλλά σε μεγάλο βαθμό ισχύει γενικά για όλα τα παιδικά βιβλία. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι εμφανής η προσπάθεια των συγγραφέων να υπογραμμίσουν όσο πιο έντονα γίνεται την στενή σχέση της χριστιανικής εκκλησίας με τον αγώνα των Ελλήνων για ελευθερία. Στόχος είναι να εντυπωθεί στους μικρούς αναγνώστες των βιβλίων, πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι η ελευθερία των Ελλήνων οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην εκκλησία τους, στον κλήρο και στην Ορθόδοξη πίστη τους. Για τον λόγο αυτό, προβάλλεται η άποψη ότι η διατήρηση της χριστιανικής πίστης είναι πιο σημαντική παρακαταθήκη από την διατήρηση του ελληνικού γένους. Για ένα ελληνόπουλο δηλαδή,όπως τονίζεται είναι μεγαλύτερο κακό να αλλάξει την πίστη του, να *«τουρκίσει»,*[346] παρά να αλλάξει το γένος του και από ελληνόπουλο να γίνει τουρκόπουλο, παρόλο που και αυτό θεωρείται ξεπεσμός και κατάντια.[347]Καθήκον επομένως της Ελληνίδας μάνας παρουσιάζεται ότι είναι να γαλουχεί το αγοράκι της στα ιδανικά της πίστεως και της πατρίδας: *« ... μην ξεχαστείς ποτέ πως αίμα ελληνικό έχεις στις φλέβες σου. Μην λησμονήσεις ποτέ, πως είσαι βαφτισμένος. Είσαι Χριστιανός! Είσαι Γραικός!»*[348]Ολα αυτά για τους Έλληνες συγγραφείς έχουν ζωτική σημασία και είναι απαραίτητο να καλλιεργούνται στα παιδιά γιατί *«όταν σκοτώνεται από την καρδιά η πίστη η σωστή, τότε κι η πατρίδα σκοτώνεται».*[349]

Ένα από τα χαρακτηριστικά των ελληνικών παιδικών βιβλίων είναι η επισήμανση της χρονικής σύμπτωσης της έναρξης της επανάστασης και της αναγέννησης του ελληνικού γένους, με την αναγέννηση της φύσης την εποχή της άνοιξης. Αυτό για κάποιους συγγραφείς αποτελεί θεϊκή επιλογή. Τονίζεται ότι την εποχή που αναγεννιέται η φύση *«σάμπως να την διάλεξε ο Θεός για να αναγεννηθεί και το πολύπαθο Ελληνικό Έθνος».*[350]Ενας άλλος παραλληλισμός που γίνεται, είναι ανάμεσα στα πάθη του Χριστού, την Μεγάλη Εβδομάδα και την Ανάσταση με την Οθωμανική Κυριαρχία και την απελευθέρωση.Παρομοιάζεται δηλαδή η προσμονή της Ανάστασης του Γένους με την προσμονή της Ανάστασης του Χριστού. *«Όταν σταυρώθηκε ο Χριστός, όλοι, κι οι μαθητές ακόμα, είπανε πως ως εδώ ήτανε, πως όλα τέλειωσαν. Κι όμως, στο σχέδιο του Θεού ήτανε ΤΟΤΕ όλα να αρχίσουνε. Σαν είδανε τον Σταυρό, τον τάφο, ποιος σκέφτηκε την Ανάσταση; Τώρα εμείς ζούμε εδώ τη Μεγάλη Πέμπτη. Σταυρώνονται οι ελπίδες μας, αύριο Μεγάλη Παρασκευή, μας θάβουν... Ποιος λέει, πως σταματάμε στη Μεγάλη Παρασκευή;»*[351]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία η εποχή της Οθωμανικής Κυριαρχίας περιγράφεται ως εποχή εθνικής και ταυτόχρονα θρησκευτικής καταπίεσης. Επίσης η επανάσταση του 1821 εκτός από εθνικό, παρουσιάζεται να έχει και σαφώς θρησκευτικό χαρακτήρα. Δεν ξεσηκώνονται απλώς οι Έλληνες εναντίον των Τούρκων. Εξεγείρονται οι Χριστιανοί εναντίον των Μουσουλμάνων. Κατά συνέπεια η συμμετοχή της εκκλησίας είναι εντονότατη στα γεγονότα της επανάστασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι η κήρυξη της επανάστασης περιγράφεται λεπτομερώς στα ελληνικά παιδικά βιβλία ότι έγινε ανήμερα

---

[346]ΙγνάτιοςΜαδενλίδης,*Ανυποχώρητος Νεομάρτυς Λαρίσης Αγ. Ιωάννης ο Μονεμβασιώτης,* Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ», Αθήνα 2010, σ. 50.
[347] Ο.π., σ. 50-51.
[348] Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 15.
[349]Ο.π., σ. 88.
[350]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης, ο Ναύαρχος του Αγώνα*, Στρατίκη, Αθήνα 2003, σ. 8.
[351] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 45.

θρησκευτικής γιορτής σε μοναστήρι από θρησκευτικό ηγέτη. Στα βιβλία συνήθως αυτό προβάλλεται ως αυθεντικό ιστορικό γεγονός,[352] αν και κάτι τέτοιο δεν τεκμηριώνεται από αξιόπιστες ιστορικές πηγές και τείνει πλέον να θεωρείται ιστορική επινόηση και ανάπλαση της ιστορίας που γίνεται με σκοπιμότητα να τονιστεί ο ρόλος της εκκλησίας στα γεγονότα, να καλλιεργηθεί η αντίληψη που θέλει τα εθνικά πεπρωμένα και την θεία βούληση να ταυτίζονται υπό ένα ενιαίο σχήμα κρατικο-θρησκευτικής συμμαχίας,[353] να τιμηθούν όλοι όσοι είχαν θυσιαστεί «υπέρ πίστεως και πατρίδος» και να ενωθεί το εγκόσμιο νόημα της επανάστασης με το υπερκόσμιο νόημα του χριστιανισμού.Πάντως για τους Έλληνες συγγραφείς είναι προσφιλής η περιγραφή της κήρυξης της επανάστασης σε εκκλησίες και μοναστήρια από ιερείς που κρατώντας τον σταυρό και το Ευαγγέλιο με το ένα χέρι, με το άλλο υψώνουν τη σημαία και ψάλλοντας εκκλησιαστικούς ύμνους, ευλογούν τα όπλα των Ελλήνων.[354] Στα βιβλία, κυρίως όσα έχουν θρησκευτικό προσανατολισμό, η θρησκευτικότητα και οι αναφορές σε εικόνες από εκκλησίες και μοναστήρια είναι ιδιαίτερα συχνές και συναισθηματικά φορτισμένες. *«Αυτό όμως που άκουγε (ο Ρήγας) από πενήντα και πλέον μοναχούς σ' έναν χώρο (στο ναό της μονής του Βατοπεδίου) όπου το θρησκευτικό λιβάνι μύριζε έντονα Πατρίδα, Αγώνα και Ελευθερία ήταν κάτι το συγκλονιστικό.»*[355]Οι ιερείς εκφωνούν πύρινους λόγους εναντίον των Μουσουλμάνων Τούρκων *«Είναι καιρός να γκρεμίσουμε το μισοφέγγαρο. Να υψώσουμε το σημείον με το οποίον πάντοτε νικάμε. Λέγω τον Σταυρόν!»*[356]Οι Έλληνες ξεσηκώνονται με οδηγό τους τον Σταυρό και την Χριστιανική τους πίστη. *«Στις εκκλησίες των Χριστιανών γίνονται δεήσεις και οι παπάδες ορκίζουν στο Ευαγγέλιο τα παλικάρια να πολεμήσουν για την ελευθερία… Στον αέρα ανακατεύονταν το άρωμα των λουλουδιών (άνοιξη) με μυρωδιές μπαρούτης (πόλεμος) και λιβανιού (εκκλησία)»*[357] Μετά από κάθε ελληνική επιτυχία, οι ιερείς με τα Ευαγγέλια στα χέρια ευλογούν τα όπλα και προσεύχονται για την τελική νίκη. *«Οι παπάδες με τα Ευαγγέλια στα χέρια έβγαιναν στους δρόμους να τους προϋπαντήσουν. Ευλογούσαν τα άρματά τους κι έκαναν δεήσεις για την νίκη τους».*[358]Οι πρωταγωνιστές του αγώνα με ευλάβεια, σεμνότητα και ταπεινοφροσύνη μετά από κάθε μάχη πηγαίνουν στην εκκλησία και ευχαριστούν τον Θεό. *«Ύστερα (από την νικηφόρα μάχη) μπροστά στα δακρυσμένα και έκπληκτα μάτια όλων, ο Κανάρης έστριψε και οδήγησε το ξυπόλητο άγημά του, ξυπόλητος κι ο ίδιος, στην κοντινή εκκλησία του Αη-Νικόλα. Είχε φτάσει και η στιγμή να ξεπληρώσει και το τάμα που 'χε κάνει στην Παναγιά, και που το κρατούσε από όλους μυστικό: Να πήγαινε και να της άναβε ξυπόλητος στην εκκλησιά ένα κερί, άμα θα γύριζε νικητής…»*[359] Οι νίκες των Ελλήνων δεν θεωρούνται μόνο έργο ανθρώπων αλλά κυρίως θέλημα θεού, όπως αποτυπώνεται στις φράσεις *«Αδέρφια, ήταν Θεού θέλημα να ξεσκλαβωθεί ο τόπος μας»*[360]και *«είναι θέλημα Θεού να δούμε κι εμείς λευτεριά»*[361]Οι

[352]Η 25η Μαρτίου θεσμοθετείται ως επίσημη, διπλή, εορτή με το βασιλικό διάταγμα του Όθωνα της 15ης/27ης Μαρτίου 1838, το οποίο ορίζει την 25η Μαρτίου ως «εθνική και θρησκευτική εορτή εις το διηνεκές» (Το διάταγμα βρίσκεται δημοσιευμένο στην εφημερίδα *Αθηνά* αριθμός φύλου 518 της 23 Μαρτίου 1838. Πηγή: Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο.π., σ. 69).

[353] Έλλη Σκοπετέα, *«Το πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988, σ. 205-217.

[354] Ιωάννης Αλεξίου, *Μάρτυρες της Ελευθερίας*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1974, σ. 26-29.

[355] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος, ο Εθνομάρτυρας της Επανάστασης*, ο.π., σ. 26.

[356] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, ο.π., σ. 144.

[357] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, Στρατίκη, Αθήνα 2009, σ. 15.

[358] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*,ο.π., σ. 16.

[359]Ο.π., σ. 46.

[360] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*,Πατάκη, Αθήνα 1999, σ. 123.

Έλληνες αρχηγοί εμφανίζονται ιδιαίτερα πιστοί και σίγουροι ότι ο Θεός είναι με το μέρος των Ελλήνων και επιθυμεί την ελευθερία της Ελλάδας κα σε αυτή την θεϊκή βοήθεια αποδίδονται οι επιτυχίες των Ελλήνων παρά το ότι οι Τούρκοι είναι περισσότεροι και δυνατότεροι. Όπως περιγράφεται να λέει ο Μακρυγιάννης *«Είναι αδύνατες οι θέσεις κι εμείς (οι Έλληνες). Όμως είναι δυνατός ο Θεός οπού μας προστατεύει… Εμείς απ' όλα είμαστε αδύνατοι. Όμως ο Θεός φυλάει και τους αδύνατους. Κι αν πεθάνουμε πεθαίνουμε για την πατρίδα μας, τη θρησκεία μας και πολεμάμε όσο μπορούμε εναντίον της τυραννίας, κι ο Θεός βοηθός.»*[362]

Οι ιερωμένοι, οι κληρικοί, οι μοναχοί στα ελληνικά παιδικά βιβλία παρουσιάζονται να είναι πάντα παρόντες τους εθνικούς αγώνες. Συμβουλεύουν, εμψυχώνουν, παρηγορούν, καθοδηγούν. Συχνά χρηματοδοτούν τους επαναστάτες. Μερικές φορές, όταν οι Έλληνες πολεμιστές βρίσκονται αντιμέτωποι με το ηθικό δίλημμα αν ο φόνος Τούρκων και τα εγκλήματα εναντίον τους συνιστούν αμαρτίες τότε οι ιερείς με αποφασιστικότητα τους διαβεβαιώνουν ότι είναι πράξεις ευλογημένες αφού γίνονται για το καλό της πατρίδας. Η δολοφονία Τούρκου, λένε στα βιβλία οι καλόγεροι δεν είναι αμαρτία γιατί *«Τέτοιο κρίμα μακάρι να μπορούσαν να είχαν όλοι οι Γραικοί. Θα έχεις την ευκή του Γένους που ένας Τούρκος λιγότερος πατάει τα χώματα της Ελλάδας.»*[363] Σε άλλο σημείο, δεσπότης ευλογεί το σπαθί του Διάκου και του δίνει του ευχή να σκοτώσει πολλούς Τούρκους με αυτό. *«Αρχηγέ, κόπτε δι' αυτής όσον το δυνατόν περισσοτέρας κεφαλάς απίστων. Αφόβως λειτούργησε κι έσο ευλογημένος»*[364]Το ενδεχόμενο διαπράξης αμαρτίας κατά την διάρκεια του πολέμου όπως προκύπτει από τα παιδικά βιβλία, απασχολεί έντονα τους Έλληνες. Οι συγγραφείς επιδιώκουν να προβάλλουν με τον τρόπο αυτό την θρησκευτικότητα και την πίστη των Ελλήνων, οι οποίοι με κάθε τρόπο επιθυμούν να μην παραβούν τον λόγο του Θεού. Για αυτό υπάρχει η αφήγηση του περιστατικού με τον Μιαούλη να προσεύχεται στο Θεό και να τον παρακαλεί, να τον συγχωρέσει γιατί τα εγκλήματα τα οποία πρόκειται να διαπράξει πολεμώντας, θα γίνουν για το καλό της πατρίδας.[365]Στο επίμαχο θεολογικό ερώτημα, αν είναι θεμιτό ή απαράδεκτο να χυθεί αίμα Τούρκων, θέση εμφανίζεται να παίρνει και ο Πατριάρχης. Από τα λόγια του, όπως τα παρουσιάζει ο συγγραφέας, γίνεται κατανοητό ότι έχει μετριοπαθή άποψη και επιθυμεί αν είναι δυνατόν να αποφευχθεί να χάσουν την ζωή τους αθώοι άνθρωποι ακόμα και αν είναιΤούρκοι εχθροί. *«Έλληνες και Τούρκοι είναι, βέβαια, εχθροί. Αλλά είναι και πλάσματα του Θεού. Είναι αμαρτία να χάνονται ανθρώπινες ζωές και μάλιστα αθώων, από οποιοδήποτε έθνος. Αυτή τη στιγμή, καταλαβαίνεις, παιδί μου, σου μιλώ σαν έλληνας πατριώτης αλλά και σαν κληρικός, αντιπρόσωπος του Θεού, υποχρεωμένος να σέβομαι το δημιούργημα Του. Για αυτό με βλέπεις να έχω τους δισταγμούς μου.»*[366] Στο δισταγμό αυτόν του Πατριάρχη, είναι πιθανό ο συγγραφέας να επιθυμεί να αντικατοπτρίσει την γενικότερη επιφυλακτική στάση του Πατριαρχείου απέναντι στην προοπτική της επανάστασης. Πάντως στα ελληνικά παιδικά βιβλία, κατά κανόνα, το Πατριαρχείο παρουσιάζεται σαν ηρωικός φάρος της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού, με κληρικούς έτοιμους να θυσιαστούν για να υπηρετήσουν την επανάσταση και τον

---

[361] Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*, ο.π., σ. 42.
[362] Τάκης Λάππας, *ο Μακρυγιάννης*, ο.π., σ.52, 55.
[363]Τάκης Λάππας,*ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ. 48.
[364] Ο..π., σ. 126.
[365]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης, ο Ναύαρχος του Αγώνα*, ο.π., σ. 30.
[366] Ζήσιμος Βιρβίλλης, *Το Τσοπανόπουλο της Δημητσάνας, ο Εθνομάρτυρας Γρηγόριος ο Ε' και η Ελληνική Επανάσταση*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1997, σ. 81.

αγώνα για την ελευθερία. Πάντα ο Πατριάρχης εμπνέει, εμψυχώνει, καθοδηγεί, παρηγορεί, υπερασπίζεται, χρηματοδοτεί, θυσιάζεται. Εξαιρετικά σπάνιες είναι οι αρνητικές αναφορές στο Πατριαρχείο και στον Πατριάρχη στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις γίνεται προσπάθεια να βρεθούν δικαιολογίες και ελαφρυντικά για την στάση των ιεραρχών και να αποδοθούν σε ελιγμό και τέχνασμα που αποσκοπεί να αποκοιμίσει τους Τούρκους. Είναι δηλαδή φανερή η πρόθεση των συγγραφέων να μην αφήσουν καμία σκιά στην εικόνα του Πατριαρχείου. Όταν ο Πατριάρχης, κάτω από την πίεση του Σουλτάνου, αποφασίζει τον αφορισμό των εξεγερμένων Ελλήνων, οι συγγραφείς παρουσιάζουν την ταλάντευσή του και τελικά δικαιολογούν την απόφασή του. *«Το δίλημμα ήταν μεγάλο για τον πατριάρχη. Με βαριά καρδιά αναγκάστηκε να δεχτεί. Αν σκεφτεί κανείς ψύχραιμα και αν είχαν έτσι τα πράγματα, δεν μπορεί παρά να δικαιολογήσει την πράξη του Πατριάρχη».*[367]Παρά το γεγονός ότι ο αφορισμός δημιούργησε τραγικές συνθήκες για τους εξεγερμένους, οι οποίοι σχεδόν εξοντώθηκαν[368], η εικόνα του Πατριάρχη, δεν αμαυρώνεται και ευθύνες δεν του αποδίδονται από τους Έλληνες συγγραφείς οι οποίοι, σπεύδουν να δικαιολογήσουν την στάση του, κάνοντας λόγο για αναγκαστική συνεργασία Σουλτάνου με Πατριάρχη, που γίνεται κάτω από καθεστώς σκληρού εκβιασμού από την Υψηλή Πύλη προς το Πατριαρχείο. Γενικά στα ελληνικά παιδικά βιβλία, μάλλον για να μην κλονιστεί η εικόνα της απόλυτης τουρκικής καταπίεσης και καταδυνάστευσης, γίνονται ελάχιστες αναφορές στα προνόμια του Πατριαρχείου επί Οθωμανικής Κυριαρχίας και στις περιπτώσεις Ελλήνων που υπηρετούσαν ως υψηλόβαθμοι υπάλληλοι του Σουλτάνου, όπως οι Φαναριώτες. Η αποσιώπηση των πληροφοριών αυτών δημιουργεί την εντύπωση ότι η Οθωμανική εξουσία ήταν εξίσου σκληρή και σκοτεινή περίοδος για όλες τις κοινωνικές ομάδες του Ελληνισμού και ως εκ τούτου η επανάσταση ενάντια στους Τούρκους ήταν ομόθυμη και παλλαϊκή. Η ευνοϊκή μεταχείριση του Πατριαρχείου από τους συγγραφείς παρατηρείται και σε σχέση με ζητήματα ιδεολογικού προσανατολισμού. Έτσι δεν γίνεται αρνητική κριτική στην τοποθέτηση του Πατριάρχη σχετικά με την Γαλλική Επανάσταση του 1789. Η γαλλική επανάσταση με τα μηνύματα της, εκλαμβάνεται από το Πατριαρχείο ως απειλή για την Ορθόδοξη εκκλησία και επομένως ως κίνδυνος για την ενότητα του ελληνικού έθνους. *«Η αθεΐα των Γάλλων και τα αθεϊστικά τους συνθήματα φοβίζουν τον Πατριάρχη. Ξέρει πως σε περίπτωση, που θα παρασυρθούν και πάλι οι Έλληνες, η καταστροφή θα είναι ολοκληρωτική.»*[369]Η ενεργός αντίθεση του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε κατά της διάδοσης του Διαφωτισμού στην ελληνική εκπαίδευση και παιδεία, η καταδίκη των ριζοσπαστικών δημοκρατικών κηρυγμάτων του Ρήγα Βελεστινλή και της ελληνικής επανάστασης το 1821[370]δεν επηρεάζουν τους συγγραφείς. Η παρουσίαση της προσωπικότητας και της δράσης του Πατριάρχη Γρηγορίου του Ε στα ελληνικά παιδικά βιβλία έχει θετικό πρόσημο και οι συγγραφείς στα κείμενα τους δεν αναφέρονται στις δύο διαμετρικά αντίθετες αφηγήσεις για το πρόσωπο αλλά και για το έργο του Πατριάρχη που συνυπάρχουν στη ελληνική δημόσια ιστορική κουλτούρα. Στη μια αφήγηση τονίζεται ο αμφιλεγόμενος ρόλος του ως εκπροσώπου του Γένους στην οθωμανική διοίκηση, οι αντιδιαφωτιστικές του τάσεις, ο αφορισμός του Υψηλάντη, ενώ η άλλη αφήγηση δίνει έμφαση στην συνετή του διοίκηση, στην συμβολή του στην

[367] Πάνος Γιαννακάκης, *Κολοκοτρώνης, η Αδούλωτη Γενιά*, Στρατίκη, Αθήνα 1995, σ. 44-45.
[368] Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 26-27.
[369] Ζήσιμος Βιρβίλλης, ο.π., σ. 63.
[370] Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ο.π., σ. 107.

εκπαιδευτική αναμόρφωση του ελληνισμού, στην συνωμοτική του δράση υπέρ των επαναστατών στον μαρτυρικό του θάνατο «υπέρ πίστεως και πατρίδος».[371] Ανεξάρτητα από την διαμάχη, οι συγγραφείς ακολουθούν τις κεντρικές ροπές στο επίπεδο της λαϊκής κουλτούρας, συντονίζονται με τους μέσους όρους της εποχής βρίσκουν τον τρόπο να επικοινωνούν με το μεγάλο κοινό και προσαρμοσμένοι στην εθνική ωφέλεια, προβάλλουν την μορφή του Πατριάρχη αποδίδοντας του τη διπλή ιδιότητα του εθνομάρτυρα και του ιερομάρτυρα και τον μεταπλάθουν σε σύμβολο που λειτουργεί ως γέφυρα ανάμεσα στο κράτος και στην εκκλησία, στο έθνος και την θρησκεία.

Στα περισσότερα ελληνικά παιδικά βιβλία οι συγγραφείς περιγράφουν την παρουσία και την συμμετοχή των κληρικών με ηρωικά λόγια. Η συμβολή του κλήρου είναι καθοριστική στην ενότητα του Ελληνισμού και στην διατήρηση της εθνικής ταυτότητας. Πολύ συχνά πλέκονται εγκώμια για την δράση ιερέων και ιεραρχών, ιδιαίτερα στα βιβλία που έχουν θρησκευτικό περιεχόμενο. Παραδείγματος χάριν για έναν ιεράρχη αναφέρεται *«ο δεσπότης στους νέους μετέδωσε φλόγα πίστεως από τη δική του φλόγα. Προπάντων φρόντισε να σπείρη στις ψυχές των νέων τον ελληνοχριστιανικό σπόρο της ανδρείας, που φούντωσε όταν πια ώριμοι πολέμησαν στην τρισένδοξη Επανάστασι του 21»*[372] και για κάποιον άλλον ιεράρχη σημειώνεται *«αυτός (ο δεσπότης) ζωογόνησε την πνευματική και ηθική ενότητα μεταξύ των Ελλήνων και ώθησε τις ψυχές στις αγνές κορυφές της πίστεως στο Χριστό και της αγάπης στην Ελλάδα, διότι ήταν ο ενσαρκωτής και εμπνευστής των ιδανικών του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού».*[373] Εκτός από το ποιμαντικό και το εθνικό έργο τους, οι κληρικοί διακρίνονται και για την διπλωματικότητα και την επινοητικότητά τους, καθώς, όπως αναφέρεται, μερικές φορές δρουν κάτω από την μύτη των Τούρκων. Ο εκπρόσωπος της εκκλησίας περιγράφεται ότι: *«την ημέρα συμβουλεύει τους πιστούς να μείνουν ήσυχοι και να μη τα βάλουν με την τουρκιά, αλλά όταν νυχτώνει καλεί τα έμπιστα παλικάρια και τα συμβουλεύει να είναι έτοιμα, γιατί όπου να' ναι θα ξεσπάσει η επανάσταση».*[374]

Για να επισφραγίσουν την συνεισφορά του ορθόδοξου κλήρου στον αγώνα του έθνους οι συγγραφείς των ελληνικών παιδικών βιβλίων παραθέτουν πολύ συχνά παραδείγματα εκπροσώπων της εκκλησίας που προσφέρουν όλες τις δυνάμειςτους στην εθνική προσπάθεια, βασανίζονται και θυσιάζονται. Είναι χαρακτηριστικό ότι πάντα, χωρίς εξαίρεση, οι κληρικοί στα βιβλία παρουσιάζονται ως θετικές ήρωες. Επίσης υπάρχουν παιδικά βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου που αποτελούν συλλογές διηγημάτων τα οποία αφηγούνται την δράση, την προσφορά, τα μαρτύρια και τον θάνατο κληρικών από τους Τούρκους στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο. Σκοπός των συγγραφέων είναι να αποδείξουν και να καταγράψουν ανεξίτηλα στην συνείδηση των ανήλικων αναγνωστών, ότι ανάμεσα στην εκκλησία και στο έθνος υπάρχουν σχέσεις αίματος και αυτό διαμορφώνει άρρηκτο δεσμό Ελλάδας-Ορθοδοξίας, πατρίδας-θρησκείας. Απώτερος σκοπός των συγγραφέων και των εκδοτικών οίκων που εκδίδουν αυτά τα βιβλία, είναι να γαλουχηθούν οι αναγνώστες και αυριανοί πολίτες, στα νάματα του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού και της σχετικής ιδεολογίας. Στην πληθώρα των ιερωμένων που θυσιάζονται υπέρ πατρίδος στα σχετικά παιδικά βιβλία πρωταγωνιστούν εκείνοι που αγωνίζονται με το όπλο στο χέρι.*« Μαζί τους (ο*

[371] Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο.π., σ. 243.
[372]Ιωάννης Αλεξίου, *Μάρτυρες της Ελευθερίας*, ο.π., σ. 56.
[373]Ο.π., σ. 103.
[374]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 54-55.

ιερέας) ήθελε να κακοπαθήσει στον πόλεμο και πλάι τους θα πρότεινε κι αυτός το ρασοφορεμένο στήθος του στα εχθρικά βόλια».[375] Πολλές φορές ο θάνατος τους βρίσκει στα πεδία των μαχών. *«Ο δεσπότης Ησαΐας, ηλικιωμένος και παχύς δεν μπορεί να τρέξει για να σωθεί… Του πήραν το κεφάλι οι τούρκοι την στιγμή που γονατιστός προσευχόταν για τη λευτεριά της πατρίδας.»*[376]Άλλοι, βρίσκονται στο στόχαστρο των Τούρκων επειδή μορφώνουν τους Έλληνες και αφυπνίζουν την εθνική συνείδηση. Πολλοί απ αυτούς συλλαμβάνονται, βασανίζονται και σκοτώνονται με ηρωικό τρόπο. Έναν μητροπολίτη οι Τούρκοι περιγράφεται ότι τον βασανίζουν σκληρά *«σαν τον έπιασαν (οι Τούρκοι) του είπαν πως θα ξέγραφαν τις κατηγορίες, που θα του έφερναν το θάνατο, αν αρνιόταν την πίστη του… Έφτασαν σε σκληράδα ανείπωτη. Του τσάκισαν το κορμί στον ξυλοδαρμό, του κόψαν τη μύτη, τον πλάκωσαν κάτω από μεγάλη κοτρώνα. Χίλια βάσανα σήκωσε ο άξιος κληρικός και στο τέλος τον κρέμασαν και του κόψαν το κεφάλι, και το έστειλαν στα Τρίκαλα μαζί με άλλα κεφάλια Χριστιανών.»*[377]Σε άλλη περίπτωση οι Τούρκοι καταπνίγοντας την εξέγερση βασανίζουν τους επαναστάτες και περισσότερο τον δεσπότη που ηγήθηκε *«Διακόσιους από τους επαναστάτας έκαψαν οι Τούρκοι ζωντανούς. Άλλους εσούβλισαν, άλλους τους έριξαν στη φωτιά και άλλους τους κρέμασαν από το τσιγκέλια… Τον (Μητροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο) έγδαραν ζωντανόν. Επήραν το δέρμα του, το γέμισαν άχυρα, το διεπόμπευσαν στις πόλεις και το'στειλαν έπειτα στην Πόλι. Εκεί του πέρασαν ένα ξύλο από τα χέρια, ώστε να φαίνεται σαν σταυρωμένος, του εφόρεσαν τα λειτουργικά άμφια, στιχάρι και αργυρό Σταυρό και τον έφεραν στον Σουλτάνο. Ζουρνάδες και τουρκικά νταούλια συνόδευαν την μακάβρια πομπή»*[378] Όπως περιγράφεται στα βιβλία, μόλις οι Τούρκοι μπουν σε ένα χριστιανικό χωριό, πρώτον από όλους κρεμούν τον παπά και βάζουν φωτιά στην εκκλησία. *«Τότε έδωκε διαταγή ο Αλή πασάς στους αρβανίτες να βάλουν λεπίδι. Κι έγινε το μακελειό!... Πρώτον κρέμασαν τον παπά – Κύριλλο (τον παπά του χωριού) στη βαλανιδιά της εκκλησίας, πλάγι στην καμπάνα».*[379]Συχνά οι συγγραφείς βάζουν στο στόμα του Τούρκου διοικητή την διαταγή: *«σφάξτε τον γκιαούρη παπά!»*[380]Αυτό που τονίζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι ότι οι Τούρκοι μισούν τους κληρικούς επειδή αντιλαμβάνονται την σπουδαιότητα της αποστολής τους. Καταλαβαίνουν δηλαδή πόσο σπουδαίο ρόλο παίζει η θρησκεία και οι κληρικοί στην επιβίωση του ελληνισμού και για αυτό θεωρούν ότι πρέπει να αντιμετωπίσουν τους ιερείς ως το μεγαλύτερο κίνδυνο για την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επειδή οι Τούρκοι παρουσιάζονται να έχουν ως μεγαλύτερο εχθρό τους την χριστιανική θρησκεία και κυρίως τους Έλληνες κληρικούς για αυτό, όπως περιγράφεται, οι κληρικοί ζουν στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας με μεγάλους κίνδυνος και σε δύσκολες συνθήκες. Όπως σημειώνεται χαρακτηριστικά: *«…στην Τουρκοκρατία το ράσο είναι πρόσκλησις στο μαρτύριον. Γιατί κάτω από αυτό βρίσκει καταφύγιον καταδιωγμένη η ψυχή του Γένους και φωλιάζει γίγαντας ο πόθος της Λευτεριάς. Η αγάπη του Χριστού συχνά θα χρειασθή να υπογραφή με του ιερέως το αίμα στον ίσκιο μιας αγχόνης ή κάτω από ένα γυαλιστερό γιαταγάνι.»*[381] Επίσης στα ελληνικά παιδικά βιβλία, για να παρεμποδίσουν την εκτέλεση των θρησκευτικών καθηκόντων των Ορθοδόξων και να εκφοβίσουν τους Χριστιανούς αναφέρεται ότι με ιδιαίτερο

[375] Ιωάννης Αλεξίου, ο.π., σ. 31.
[376]Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π.,σ. 27.
[377] Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου,*ο.π., σ.74.
[378] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 25-26.
[379] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο Στις Φλόγες*, ο.π., σ. 111.
[380] Γαλάτεια Σουρέλη-Γριαγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 95.
[381] Ασημίνα Π. Δεδούση,ο.π., σ. 22.

μένος *«οι Τούρκοι απαγόρευαν αυστηρά το χτίσιμο εκκλησιών και (οι Έλληνες) τις έχτισαν κρυφά και απόκρυφα»*[382] και ότι *«οι τουρκικές αρχές από τότε που κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη, το 1453, είχαν απαγορεύσει αυστηρότατα το χτίσιμο εκκλησιών. Ούτε καν την επιδιόρθωση των παλιών ναών δεν επέτρεπαν. Όσες εκκλησίες είχαν απομείνει από την καταστροφική μανία των Τούρκων, είχαν καταντήσει σωστά ερείπια, αφού δεν μπορούσαν οι Χριστιανοί να τις επιδιορθώσουν. Πολλά μέρη δεν είχαν πια καθόλου εκκλησίες»*[383] όπως για παράδειγμα η Λάρισα όπου το 1770 οι Τούρκοι *«κατάστρεψαν όλες τις εκκλησίες».*[384] Πάντως στα τουρκικά παιδικά βιβλία όχι μόνο δεν περιγράφεται καταστροφή εκκλησιών και παρεμπόδιση των θρησκευτικών καθηκόντων των αλλόθρησκων στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά οι Τούρκοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι στην περίοδο εκείνη οι Οθωμανοί έδειχναν ανεξιθρησκία και απόλυτη ανοχή στα θρησκευτικά φρονήματα των υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μάλιστα στα τουρκικά παιδικά βιβλία περιγράφεται ότι αυτοί που στις επικράτειες τους έκαναν θρησκευτικές διακρίσεις και καταπίεζαν όσους δεν πίστευαν στην κυρίαρχη θρησκεία είναι οι Χριστιανοί, Ορθόδοξοι και Καθολικοί. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία πάντως, ανοχή και σεβασμό στην θρησκεία του Άλλου και αυστηρή απαγόρευση της διακωμώδησης της διαφορετικής θρησκευτικής πίστης δείχνουν οι Έλληνες. Σε ένα περιστατικό, κάποιος Έλληνας ειρωνεύεται τον Αλλάχ και ο αρχηγός του με αυστηρότητα τον επαναφέρει στην τάξη. *«Ο κατής συμπλήρωσε: Έτσι ήταν γραφτό από τον Αλλάχ.Δεν πρόκανε όμως να τελειώσει και μια παράξενη κωμική φωνή ακούστηκε:"Χάθηκε να ήταν κι ο Αλλάχ μέσα στο κάστρο, θα τον είχατε κι αυτόν τώρα μαζί σας…" Γέλασαν όλοι τους από τα πιο πάνω λόγια. Ήταν ο Μπισμπιρίγκος που μίλησε.(Ο Διάκος) τον κοίταξε αυστηρά και του έκανε νόημα να βγει έξω. Υπάκουσε και ντροπιασμένος αποτραβήχτηκε.»*[385]Το περιστατικό αυτό περιγράφεται από το συγγραφέα με στόχο να σχηματοποιηθεί στην σκέψη των μικρών αναγνωστών μια σύγκριση ανάμεσα στην θρησκευτική ανεκτικότητα των Ορθόδοξων Ελλήνων από την μια πλευρά και στον θρησκευτικό φανατισμό των Μουσουλμάνων Τούρκων από την άλλη. Ζητούμενο και στην περίπτωση αυτή, είναι να καταδειχτεί η ανωτερότητα του ελληνικού πνεύματος.

Οι Έλληνες συγγραφείς παρουσιάζουν τους Έλληνες να είναι απόλυτα σίγουροι για την πίστη τους και για την δύναμη του Θεού και να καμαρώνουν που είναι Χριστιανοί, γιατί πιστεύουν ότι ο Θεός των Χριστιανών είναι πιο δυνατός, πιο δίκαιος και πιο φιλεύσπλαχνος. Σε αρκετές περιπτώσεις συγκρίνουν την χριστιανική πίστη με την πίστη των Τούρκων και όπως προβάλλεται, με περηφάνια διατυπώνουν την βεβαιότητα τους ότι η Ορθόδοξη πίστη είναι ανώτερη και ισχυρότερη από όλες τις άλλες και αποτελεί την μοναδική γνήσια πίστη. Σε αντιδιαστολή, η πίστη των άλλων χαρακτηρίζεται κατώτερη, ψεύτικη και εχθρική. Σε ένα περιστατικό, εμφανίζεται ο Διάκος να διατρανώνει την πίστη του στην δύναμη του Χριστού, που θα βρεθεί στο πλευρό των Χριστιανών στον ξεσηκωμό που έρχεται: *«Άξαφνα από τον κοντινό στο σπίτι του μιναρέ ακούστηκε η φωνή του μουεζίνη στην αυγινή του προσευχή. Σταμάτησε για λίγο ο Θανάσης. Ύστερα, γελώντας σαρκαστικά είπε: Χα, χα, χα! μουεζίνη! Δεν είναι τόσο τρανός όσο θαρρείς ο Αλλάχ… Έχει κι άλλον πιο τρανό απ' αυτόν. Το Χριστό μας… Σε λίγο, μουεζίνη, δε θα ματακουστεί το αξάμ ναμάζι σου… τα σήμαντρα κι οι καμπάνες απ'*

[382] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Λαέ Μου Γενναίε*, ο.π., σ. 65.
[383] Ιωάννης Αλεξίου, *Ήρωες του 21*, ο.π., σ. 36.
[384] Ιγνάτιος Μαδενλίδης, ο.π., σ. 46.
[385] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ. 25-28.

τις καταπατημένες εκκλησιές μας θ' αντηχούνε... Αυτές θα διαλαλούν την ανάστασή μας...»[386]Διάκριση και σύγκριση ανάμεσα στις θρησκείες, παρατηρείται σε ελληνικό παιδικό βιβλίο και όταν ο Πατριάρχης, Γρηγόριος ο Ε λίγο πριν πεθάνει, συγχωρεί τους δολοφόνους του και ζητάει από τον Θεό να μην τους τιμωρήσει. Ο συγγραφέας υπογραμμίζει ότι η συμπεριφορά του Πατριάρχη οφείλεται στο γεγονός ότι: *«Δεν είναι οπαδός του αιμοχαρή Μωάμεθ. Είναι πιστός του Θεού της Αγάπης.»*[387] Σε άλλα βιβλία, καθαρά θρησκευτικού περιεχομένου, γίνονται υποτιμητικές αναφορές στον Μουσουλμανισμό όπως *«η θρησκεία που σας έφτιαξε ο Μωάμεθ είναι σύμφωνη με τα αμαρτωλά σας πάθη»*[388]και *«μα ο Μωάμεθ δεν είναι προφήτης. Μονάχος του έφτιαξε Θρησκεία ψεύτικη»*[389] ή αλλού, η μουσουλμανική πίστηκατηγορείται ότι είναι *«κάλπικη και βδελυρά»,*[390] *«ψεύτικη»*[391]και *«εσφαλμένη».*[392] Η διάκριση ανάμεσα σε θρησκείες και η κατηγοριοποίηση τους σε καλές και κακές, γνήσιες και ψεύτικες, θρησκείες αγάπης και θρησκείες μίσους, όταν συναντιέται σε παιδικά βιβλία ενδέχεται να δημιουργήσει στην συνείδηση των παιδιών θρησκευτικό φανατισμό και μισαλλοδοξία και αισθήματα υποτίμησης για τους άλλους λαούς και τις θρησκείες τους. Είναι όμως πιθανό αυτή ακριβώς να είναι, σε τελευταία ανάλυση, η επιδίωξη συγκεκριμένων συγγραφέων και εκδοτικών οίκων. Όταν το μυαλό ενός παιδιού διαποτίζεται με την αντίληψη ότι ο δικός του λαός είναι καλός, ειρηνικός και ανώτερος ενώ ο γειτονικός λαός είναι κακός, βίαιος και κατώτερος, όταν διδάσκεται ότι η δικιά του θρησκεία είναι σωστή και αληθινή, ενώ η θρησκεία του γείτονα είναι λανθασμένη και ψεύτικη, αυτές οι απόψεις θα το συνοδεύουν σε όλη την ζωή του και δύσκολα θα μεταβληθούν.[393] Έτσι η συνύπαρξη με τον γειτονικό λαό πάντα θα είναι προβληματική. Σημειώνεται ότι σε τουρκικά παιδικά βιβλία, πολλές φορές κατακρίνονται με σκληρά λόγια Χριστιανοί για την συμπεριφορά τους. Δεν προσβάλλεται όμως, ούτε αμφισβητείται ούτε λοιδορείται, η θρησκεία και ο Θεός τους, ούτε συγκρίνεται η θρησκευτική τους πίστη με τον Μουσουλμανισμό για να προκύψει από την σύγκριση η κατωτερότητα της.

Επειδή και στα τουρκικά και στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αντλούν το θέμα τους από την ιστορική πορεία των δύο λαών, από την εποχή που αρχίζει η συνύπαρξη τους στην ευρύτερη περιοχή της Μικράς Ασίας έως τις αρχές του 20ου αιώνα, η θρησκευτική πίστη αποτελεί κυρίαρχο συστατικό στοιχείο του εθνικού προσδιορισμού, η διατήρησή της ή η απώλεια της είναι βασικό χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας. Ο εξισλαμισμός ενός Χριστιανού σημαίνει αυτόματα και ότι «τουρκεύει», παύει δηλαδή να είναι Έλληνας και γίνεται Τούρκος. Με τον ίδιο τρόπο, ένας Μουσουλμάνος που εκχριστιανίζεται, αποκόπτεται από τους Τούρκους και εντάσσεται στους Έλληνες. Η διαδικασία δηλαδή της απόρριψης του προηγούμενου θρησκεύματος και της προσχώρησης στο θρήσκευμα του Άλλου δεν είναι απλώς μια διαδικασία προσέγγισης του Άλλου, αλλά απόλυτης ταύτισης μαζί του. Ένας από Εμάς που παίρνει το

[386] Ο.π., σ. 103.
[387]Ζήσιμος Βιρβίλλης, ο.π., σ. 146.
[388] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 8.
[389]Ο.π., σ. 10.
[390] Ιωάννης Αλεξίου, *Οι νέοι στο Μαρτύριο*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1997, σ. 130.
[391] Ο..π., σ. 47.
[392]Ο.π., σ. 63.
[393] Υπενθυμίζεται η τοποθέτηση του Sigmund Freud ότι κάθε θρησκεία είναι θρησκεία της αγάπης για όσους την αναγνωρίζουν, και αντιμετωπίζει με σκληρότητα και μισαλλοδοξία αυτούς που δεν ανήκουν στους κόλπους της. (Πηγή: Sigmund Freud, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, Επίκουρος, Αθήνα 1977).

θρήσκευμα του Άλλου παύει να έχει σχέση με Εμάς και γίνεται ένας από τους Άλλους. Ομοίως ένας από τους Άλλους που εντάσσεται στην δική μας θρησκεία δεν είναι πια Άλλος αλλά είναι εξ ολοκλήρου ένας από Εμάς. Όταν κάποιος από τους Άλλους, όχι απλώς αναγνωρίζει την αξία μας, αλλά ταυτίζεται μαζί μας, εγκαταλείποντας τους Άλλους, αυτό σημαίνει ότι στο μέγιστο βαθμό αναδεικνύεται η ανωτερότητά μας και με τον πιο σαφή τρόπο καταδεικνύεται η κατωτερότητα της ομάδας των Άλλων.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία η αλλαγή της θρησκευτικής πίστης ποτέ δεν γίνεται με την βία. Στα βιβλία αυτά δεν υπάρχουν περιστατικά Μουσουλμάνων που εκχριστιανίζονται. Υπάρχουν περιπτώσεις Χριστιανών που γίνονται Μουσουλμάνοι. Ποτέ στις περιπτώσεις δεν ασκείται πίεση για να γίνει η αλλαγή. Ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος με την θέληση του και αφού μελετήσει και ενημερωθεί για τον Ισλαμισμό ζητά αυθορμήτως να γίνει Μουσουλμάνος.[394] Κάποιες φορές υπεισέρχεται και το ερωτικό στοιχείο κυρίως όταν Χριστιανές κοπέλες ερωτεύονται Τούρκους.[395] Τα τουρκικά παιδικά βιβλία αποδίδουν δηλαδή τον εξισλαμισμό στην κατανόηση από τον εξισλαμισμένο, της μεγαλύτερης πληρότητας της Μουσουλμανικής θρησκείας και στην διαπίστωση της ικανότητας της θρησκείας αυτής να ικανοποιεί επαρκέστερα τις πνευματικές και μεταφυσικές του ανησυχίες. Εξάλλου, σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς, οι βίαιοι εξισλαμισμοί δεν ταιριάζουν στον πολιτισμένο χαρακτήρα του τουρκικού λαού και απαγορεύονται και από την ίδια την ισλαμική θρησκεία.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία, κυρίως σε αυτά που αναφέρονται στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας, το θέμα της αλλαγής θρησκευτικής πίστης επανέρχεται πολύ συχνά. Αναφέρονται περιπτώσεις Μουσουλμάνων οι οποίοι είτε αναγνωρίζοντας την ανωτερότητα της χριστιανικής θρησκείας, είτε νιώθοντας τύψεις για τα εγκλήματα που στο όνομα του Ισλάμ διέπραξαν, εκχριστιανίζονται. Η πλειοψηφία όμως των περιγραφόμενων περιπτώσεων αφορά Χριστιανούς από τους οποίους ζητείται να αλλαξοπιστήσουν. Η εικόνα που δίνουν τα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι εκ διαμέτρου αντίθετη από την εικόνα των τουρκικών. Στα ελληνικά βιβλία οι Τούρκοι επιδιώκουν να επιτύχουν την αλλαγή θρησκεύματος των Χριστιανών με κάθε τρόπο, κυρίως με πιέσεις, απειλές και βασανιστήρια.Ο κεντρικός πυρήνας πολλών ελληνικών παιδικών βιβλίων είναι η αντίσταση των Χριστιανών και η επιμονή τους στην διατήρηση της πίστης τους, με αντίτιμο συχνά το μαρτυρικό θάνατο τους.Στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, οι Έλληνες Χριστιανοί μένουν ακλόνητοι στην πίστη τους και παρά τα βασανιστήρια, τους διωγμούς, τις απειλές και τα ταξίματα αρνούνται να εξισλαμιστούν. Ωστόσο σε μερικά βιβλία οι συγγραφείς παραδέχονται ότι μερικοί Χριστιανοί για να απαλλαγούν από τις πιέσεις των Τούρκων και τα δεινά της υποτέλειας, διαλέγουν να αλλάξουν την πίστη τους και να γίνουν Μουσουλμάνοι.[396] Όταν κάποιος Χριστιανός τουρκεύει, αυτό θεωρείται τραγωδία και ταπείνωση για τους ομοθρήσκους του, ενώ αντίθετα οι Τούρκοι παρουσιάζονται να γιορτάζουν και να πανηγυρίζουν με μουσικές, χορούς και δημόσιες τελετές περιτομής.[397] Γενικά όπως περιγράφεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία δεν υπάρχει μεγαλύτερη δυστυχία και ντροπή για τους χριστιανούς από το να εξισλαμιστούν. Εξευτελίζονται στα μάτια των άλλων Χριστιανών που τους αποφεύγουν και δεν τους συγχωρούν. Χαρακτηριστικά

[394]Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Malazgirt'in Üç Atlısı*, ο.π., σ.62-67.
[395]Ο.π., σ.47.
[396]Τάκης Λαππας, *Ρήγας Βελεστινλής*, Πατάκη, Αθήνα 1998, σ. 35.
[397] Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 97-100.

όταν ένα ολόκληρο ένα χριστιανικό ελληνικό χωριό τουρκεύει, οι συμπατριώτες τους θεωρούν ότι πλέον θα ζουν πικρή ζωή μέσα στο σκοτάδι.*«Πικρή η αλήθεια! Πιότερο πικρή η φαρμακίλα που τους μολαίνει τη ματιά και την καρδιά τους και τη ζήση τους ολάκερη! Φαμίλιες λιγοστές, πάθαν το κακό η μια με την άλλη και λύγισαν από τη λιποψυχία σαν έφτανε ο Τούρκος για το χαράτσι. Λογίστηκαν πιο ακριβό το τομάρι τους από της ψυχής το πλούτος κι είπαν πώς προσκυνάνε τον Αλλάχ και το κοράνι.*
-'Ωχου! Κακό που τους ηύρε!
-Κακό; Από τότες δεν ανάτειλε ξανά για δαύτους ο ήλιος. Μαυρίλα και σκοτεινιά η ματιά τους από της ντροπής τους δαρμούς. Ταφόπετρα ο ύπνος τους τις νύχτες.»[398]

Τα ελληνικά παιδικά βιβλία, κυρίως θρησκευτικού περιεχόμενου, περιγράφουν με πολύ αναλυτικό τρόπο την προσπάθεια των Τούρκων να κλονίσουν τους Χριστιανούς από την πίστη τους, χρησιμοποιώντας κάθε μέθοδο: Υποσχέσεις, παροχές, δώρα, τίτλους, απειλές, ξυλοδαρμούς, σκληρά και άγρια βασανιστήρια και φρικτές εκτελέσεις. Όλα αυτά συνήθως περιγράφονται με πολύ ωμό και λεπτομερή τρόπο, σε σκηνές βαρβαρότητας και κτηνωδίας, που ασφαλώς δεν αρμόζει να περιλαμβάνονται σε παιδικά βιβλία. Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται για αμέλεια ή τυχαία υπερβολή των συγγραφέων. Η συνεχής, κλιμακούμενη, χρήση βίας από τους Τούρκους, το μίσος και η εκδικητικότητά τους, σκόπιμα τονίζονται. Στον αντίποδα οι συγγραφείς εκθειάζουν την γενναιότητα, την υπεράνθρωπη καρτερία και αντοχή και εγκωμιάζουν την απαρασάλευτη πίστη, την αγάπη στο Χριστό των Χριστιανών μαρτύρων και την τεράστια υπηρεσία που με την στάση και την θυσία τους προσφέρουν στην Ελλάδα και στον Χριστιανισμό. Η εξύμνηση του παραδείγματος και της παρακαταθήκης των Χριστιανών μαρτύρων, που συχνά αγγίζει την υπερβολή, γίνεται επίσης σκόπιμα. Οι Έλληνες συγγραφείς επιδιώκουν να τονίσουν την κακία, την βαρβαρότητα και τον απολίτιστο χαρακτήρα των Τούρκων, που τους αρέσει να βασανίζουν μέχρι θανάτου άνδρες και γυναίκες, αγόρια και κορίτσια, παιδιά και γέρους. Προσπαθούν επίσης να δείξουν την ανωτερότητα των Ελλήνων που δεν λυγίζουν, δεν δειλιάζουν, δεν υποτάσσονται και προτιμούν τον θάνατο από την ταπείνωση του εξισλαμισμού. Στόχος των Ελλήνων συγγραφέων είναι ακόμα να παρουσιάσουν τον Ισλαμισμό σαν μια θρησκεία που φανατίζει τους οπαδούς της, τους προτρέπει στο όνομα του Ισλάμ να κάνουν πράξεις σκληρές και βίαιες και να προσηλυτίσουν πιστούς με το ζόρι. Έτσι οι συγγραφείς θέλουν να καταδείξουν ότι ο Ισλαμισμός είναι μια θρησκεία χωρίς υπόβαθρο, αφού δεν μπορεί να κερδίσει πιστούς με την πειθώ και τον διάλογο αλλά μόνο με την βία. Τέλος, στόχος των Ελλήνων συγγραφέων είναι να προβάλλουν την ανωτερότητα της Χριστιανικής θρησκείας, που με το περιεχόμενο και την διδασκαλία της εμπνέει τους πιστούς της και τους κάνει τόσο αφοσιωμένους, ώστε ούτε τα μαρτύρια, ούτε ο θάνατος μπορούν να τους κλονίσουν την πίστη τους. Απώτερη σκοπιμότητα τέτοιων συγγραφέων και τέτοιων εκδοτικών οίκων είναι να καλλιεργείται στο διηνεκές ή αντιπαράθεση και η αντιπαλότητα ανάμεσα στους δύο λαούς με τον υπερτονισμό γεγονότων, αληθινών ή υπερβολικών, που τους χωρίζουν και με την απόκρυψη όσων μπορούν να αποτελέσουν γέφυρες συνεννόησης και ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ τους.

Υπάρχουν πολλά ελληνικά παιδικά βιβλία που παρουσιάζουν τον βίο Χριστιανών που μαρτύρησαν υπερασπιζόμενοι την χριστιανική τους πίστη. Ανάμεσα στα βιβλία αυτά

[398]Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 48-49.

υπάρχουν και συλλογές διηγημάτων με θεματολογία τις βιογραφίες τέτοιων μαρτύρων. Σε όλα αυτά τα βιβλία περιγράφονται με απόλυτα ρεαλιστικές και εκτενείς περιγραφές τα βασανιστήρια που υπέστησαν.*«Υπάρχουν μαρτύρια φρικτά, γεμάτα πόνους κι εξουθένωσι. Υπάρχουν αγχόνες, γδαρσίματα, σούβλες και σίδερα πυρακτωμένα στο κεφάλι, στα σπλάχνα, σ' όλο το σώμα... υπάρχουν μαστίγια και ξίφη και ρόπαλα και πνιγμοί και φίδια και λυσσασμένα ζώα και πείνα και δίψα και πέτρες και φωτιές...»*[399] Στα βιβλία αυτά, στην ουσία, οι συγγραφείς διηγούνται μια αναμέτρηση: από την μια πλευρά οι Τούρκοι που επιστρατεύουν κάθε μέσο για να αλλαξοπιστήσει ο Έλληνας και από την άλλη πλευρά το θύμα που αντιστέκεται, υπομένει τα πάντα, δεν λυγίζει και στο τέλος με την θυσία του ταπεινώνει τους Τούρκους, αφού τους στερεί την ικανοποίηση να τον δουν να εξισλαμίζεται. Μπορεί να είναι μεν νεκρός, αλλά όχι ηττημένος. Για να μεγαλώσουν την αγανάκτηση και την απέχθεια του αναγνώστη για τους Τούρκους, καθώς και τον θαυμασμό και την περηφάνια του αναγνώστη για τους Έλληνες, οι συγγραφείς παραθέτουν κατάλογο ολόκληρο από μεθόδους και βασανιστήρια που χρησιμοποιούν οι Τούρκοι. Έτσι, σε μια περίπτωση αρχικά οι Τούρκοι μεταχειρίζονται *«τις μαγείες και τα σατανικά γοητεύματα»*[400] καλούν δηλαδή σκοτεινές δυνάμεις. Στην συνέχεια προσπαθούν να ξεμυαλίσουν τον ήρωα και να τον *«ελκύσουν εις επιθυμίαν γυναικός»*.[401]Όταν όλα αυτά δεν πετυχαίνουν αρχίζουν τα βασανιστήρια. Με το ζόρι ο Χριστιανός οδηγείται στο τζαμί για να τουρκέψει: *«Έσπρωξε το παιδί βίαια και ακούμπησε στην πλάτη του την αιχμή του σπαθιού. Εκείνη τρύπησε το ρούχο και κέντησε το κορμί. Το αίμα πότισε εσωτερικά το πουκάμισο του παιδιού...Συνάχθηκαν, λέγει, πολλοί Αγαρηνοί, οϊτινες εβίαζον τον Μάρτυρα να τουρκίση, σπαθίζοντες, λακτίζοντες, βάλλοντες την πιστόλα εις το στήθος του, και αλλά πολλά ποιούντες.»*[402] Στην συνέχεια οι Τούρκοι προσπαθούν να αναγκάσουν τον Χριστιανό να καταλύσει την νηστεία του Δεκαπενταύγουστου υποχρεώνοντας τον ή να φάει κρέας ή να μείνει νηστικός.[403] Αλλά το πιστό Χριστιανόπουλο *«λιποθυμούσε, αλλά δεν λιποψυχούσε».*[404] Ακολουθούν σωματικά βασανιστήρια στο αδύναμο από την πείνα Ελληνόπουλο: *«Ερχόταν στον στάβλο ο Αγαρηνός και τόχε, λες, για ψυχαγωγία του να παιδευή τον Χριστιανό νέο. Άλλοτε τον κρεμούσε από τα χέρια, έτσι που τα πόδια του να ναι καναδυό πιθαμές πάνω από το χώμα. Άλλοτε μαζί με αυτό και του έκαιγε από κάτω άχυρα και τον κάπνιζε, τον έπνιγε με τους καπνούς. Άλλοτε τον κτυπούσε. Και άλλοτε τον τρυπούσε με την αιχμή του σπαθιού του σε όλο του το κορμί και του προκαλούσε αφόρητους πόνους».*[405] Όλα αυτά χωρίς αποτέλεσμα. Αυτό διαρκεί πάνω από δύο μήνες. Στο τέλος *«με την απάντηση του παιδιού ότι "Χριστιανός θέλω να 'ποθάνω", πυροδοτήθηκε ο θυμός του Οθωμανού. Έμπηξε με δύναμι το μαχαίρι στο στήθος του παιδιού και τ' άφησε να σωριαστή στο κοπρισμένο χώμα του στάβλου. Χύθηκε αίμα. Έσβησε η αναπνοή».*[406] Σε άλλα βιβλία αναφέρεται ότι αν οι Τούρκοι δουν κάποιο Χριστιανόπουλο που είναι προκομμένο, ικανό, έξυπνο και με καλό χαρακτήρα, βάζουν στόχο να το κάνουν να τουρκέψει. Για το σκοπό αυτό χρησιμοποιούν κάθε τρόπο. Μια από τις μεθόδους είναι να δίνουν υποσχέσεις και να προσπαθούν να εξαγοράσουν το ελληνόπουλο τάζοντας πλούσια ζωή, αξιώματα και εξουσία ακόμα και γάμο με την κόρη του Τούρκου αγά, με μόνο

[399] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 47.
[400] Ιγνάτιος Μαδενλίδης, ο.π., σ. 54.
[401]Ο.π., σ. 54
[402]Ο.π., σ.60, 63-64.
[403]Ιγνάτιος Μαδενλίδης, ο.π., σ. 77-82.
[404]Ο.π., σ. 81.
[405]Ο.π., σ. 88.
[406] Ο.π., σ. 120-121.

αντάλλαγμα την αλλαγή πίστης.*«Τι κρίμα να χάνεις τιμές και δόξες και πλούτη μόνο και μόνο γιατί είσαι Χριστιανός!... Χαμένη πάει η προκοπή σου και η λεβεντιά σου κι η ομορφάδα σου, αφού είσαι δούλος και φτωχός. Σκέψου πως όλοι εμείς θα σε προσκυνήσουμε σαν αφέντη κι ο πρώτος αγάς της πόλεως θα σε έκανε γαμπρό και κληρονόμο. Μόνο να γίνεις Τούρκος».*[407]Όταν οι υποσχέσεις και οι παροχές δεν πιάνουν τόπο, έρχεται η ώρα του βασανισμού:*«Τον χτυπούσαν (οι Τούρκοι), τον τραβούσαν, τον έφτυναν, του έδεσαν πίσω τα χέρια, του πέρασαν αλυσίδα στον λαιμό, άλλοι τον καλόπιαναν κι άλλοι τον φοβέριζαν στον δρόμο που τον πήγαιναν. Ο ντελάλης φώναξε να φέρουν όλοι ξύλα να κάψουνε τον βλάσφημο…»*[408] Μερικές φορές για να μειώσουν ακόμα περισσότερο τους Τούρκους αναφέρεται από τους συγγραφείς ότι οι Τούρκοι οι οποίοι ζηλεύουν τους Χριστιανούς ή έχουν προσωπικές διαφορές μαζί τους, τους συκοφαντούν και ο μόνος τρόπος για να γλιτώσουν οι Χριστιανοί την θανατική καταδίκη είναι, όπως παρουσιάζεται, να γίνουν Μουσουλμάνοι.[409] Οι Τούρκοι με ιδιαίτερο ζήλο προσπαθούν, όπως περιγράφεται, να εξισλαμίσουν αυτούς που ξεχωρίζουν ανάμεσα στους Χριστιανούς, για τον χαρακτήρα και τα προσόντα τους.Οι Χριστιανοί αρνούνται να εξισλαμιστούν και τότε οι Τούρκοι χρησιμοποιούν κάθε δυνατή μέθοδο: υποσχέσεις, κολακείες, εκβιασμούς, ταξίματα και τελικά σκληρά και απάνθρωπα βασανιστήρια. Αλλά οι Χριστιανοί δεν υποχωρούν. Ακόμα και όταν ο Τούρκος δικαστής κάνει στον Χριστιανό την πρόταση: *«αρνήσου κατά το παρόν την πίστι σου για να γλιτώσεις την ζωή σου και ύστερα πήγαινε σε άλλο τόπο και έχε πάλι την πίστη σου»*,[410] ο Χριστιανός μένει ανυποχώρητος. Όταν οι Τούρκοι επιδιώκουν να κάνουν τους Έλληνες να εξισλαμιστούν, δεν δείχνουν κανένα σεβασμό στην θρησκεία τους, καμία διαλλακτικότητα και διακατεχόμενοι από υπέρμετρο θρησκευτικό φανατισμό διατάζουν τους Χριστιανούς να αλλαξοπιστήσουν με το ζόρι: *«Και ο κριτής έβγαλε αμέσως την απόφασι: "να γίνη Τούρκος." Τώρα τον καλόπιαναν και τώρα τον εφοβέριζαν… "Εγώ δεν αρνούμαι τον Χριστόν μου ποτέ" έλεγε με θάρρος ο Θεόφιλος… "Μα δεν σε ρωτάμε πλέον", "θέλεις δεν θέλεις θα γίνης Τούρκος"είπαν οι βάρβαροι.»*[411] Όπως μάλιστα αναφέρεται, σε κάποιες περιπτώσεις *«οι Τούρκοιμε την βία περιτέμνουν το δυστυχισμένο»*[412] Χριστιανόπουλο. Πολλές από τις διηγήσεις για Χριστιανούς που βασανίστηκαν και θανατώθηκαν επειδή αρνήθηκαν να αλλαξοπιστήσουν αφορούν γυναίκες, γέροντες και παιδιά. Οι συγγραφείς επιμένουν στην περιγραφή των βασανισμών τέτοιων αδύναμων ανθρώπων επειδή θέλουν να δημιουργήσουν εξαιρετικά αρνητική εικόνα για τους βασανιστές Τούρκους τονίζοντας ότι δεν έχουν κανένα όριο στην βάρβαρη συμπεριφορά τους και ότι αντιμετωπίζουν με σκληρότητα και βαναυσότητα ακόμα και ανυπεράσπιστους ανθρώπους. Από την άλλη πλευρά ίδιο σθένος, ίδια αποφασιστικότητα και ίδια αντοχή στο μαρτύριο με τους άντρες, δείχνουν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι ηλικιωμένοι. Αυτό αυξάνει περισσότερο τον θαυμασμό για τους ανθρώπους αυτούς που αν και σωματικά αδύνατοι αποδεικνύονται ψυχικά δυνατοί. Η στάση τους αυτή προβάλλεται από τους συγγραφείς σαν ένα πρότυπο για τα μικρά παιδιά, που διαβάζουν τα συγκεκριμένα βιβλία, καλώντας τα να παραδειγματιστούν από τους συνομήλικους τους μάρτυρες της χριστιανικής πίστεως. Για να πετύχουν τον εξισλαμισμό των γυναικών οι Τούρκοι καταφεύγουν και σε αυτήν

[407]Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 7.
[408] Ο.π., σ. 10.
[409] Ιωάννης Αλεξίου, *Οι νέοι στο Μαρτύριο*, ο.π., σ. 116-117.
[410]Ο.π., σ. 95.
[411] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 28.
[412]Ο.π., σ. 46.

την περίπτωση σε υποσχέσεις. Για παράδειγμα ο Τούρκος στρατηγός λέει στις Ελληνίδες: *«Ο μόνος σας σωσμός είναι να αρνηθείτε τη θρησκεία σας! Το λόγο μου σας δίνω πως τιμές και πλούτη θα σας δώσω τότε, μαζί με την λευτεριά σας.»*[413]Όταν η ηλικιωμένη μοναχή Φιλοθέη δεν διακόπτει την χριστιανική δράση της, οι Τούρκοι την δέρνουν σχεδόν μέχρι θανάτου. *«Τούρκοι ορμούν στο Μοναστήρι. Σύρουν στο πλακόστρωτο της αυλής τη Φιλοθέη και από τας περισσάς μάστιγας και τραύματα άφησαν αυτήν ημιθανή»*[414] Μερικές φορές οι Τούρκοι φυλακίζουν και βασανίζουν χριστιανούς χωρίς αυτοί να έχουν διαπράξει κανένα έγκλημα, όπως για παράδειγμα μια Ελληνίδα της οποίας ενοχοποιείται η θρησκευτική πίστη, διώκεται δηλαδή μόνο και μόνο για την θρησκευτικά της φρονήματα της. Αιτιολογώντας την ενοχή της ο Τούρκος δικαστής παρουσιάζεται να λέει: *«Αφού είσαι Χριστιανή, είσαι ενοχή. Δείρτε την και ρίξτε την στη φυλακή»*[415]Τα βασανιστήρια που υφίσταται μια άλλη χριστιανή κοπέλα επειδή αρνείται να εξισλαμιστεί και να παντρευτεί Τούρκο είναι τόσο βίαια, ώστε ακόμα και οι Τουρκάλες συγκρατούμενες της διαμαρτύρονται:*«Στην αρχή την καλόπιαναν (οι Τούρκοι). Μετά την χτυπούσαν, την κλωτσούσαν, την γρονθοκοπούσαν, την επλήγωναν, με ξύλα και μαχαίρια και όταν έμενε σαν ετοιμοθάνατη, την άφηναν κι έφευγαν. Όταν θα γινόταν κάπως καλά, θα ξανάρχονταν πάλι, να ξανακάμουν τα ίδια… (ο δεσμοφύλακας) την έπιανε δεμένη καθώς ήταν κάθε νύχτα και την κρεμούσε απ' τις μασχάλες και παίρνοντας ξύλο την εκτυπούσε όπου έφτανε, ώσπου κουραζόταν. Και τότε μόνον την άφηνε και πήγαινε να κοιμηθή… Οι Τουρκάλες μονάχα οι βαρυποινίτισσες διαμαρτυρήθηκαν… Οι Τούρκισσες φυλακισμένες φώναξαν.»*[416]Με ανάλογη βιαιότητα παρουσιάζονται οι Τούρκοι να τιμωρούν και μια άλλη νεαρή Ελληνίδα επειδή αρνήθηκε να τουρκέψει και να γίνει γυναίκα κάποιου Τούρκου: *«… τους ραβδισμούς τώρα πλέον τους άφησαν και επήραν εις τα χέρια τις λεπίδες, με αυτές εχάραξαν το σώμα της Μάρτυρος και έγδαραν εις λωρίδες το δέρμα, τις οποίες άφησαν να κρέμωνται ως ταινίες ολογυρά της. Η συνέχεια ήταν ένα πυρακτωμένο σουβλί, το οποίον επέρασαν εις το κεφάλι της Αγίας από το ένα αυτί μέχρι το άλλο. Ο καπνός έβγαινε από το στόμα και από την μύτην…Την εκρέμασαν λοιπόν εις μίαν αγριαπιδιάν και ώρμησαν όλοι μαζί με τα μαχαίρια τους και έκοψαν ο καθένας από ένα κομμάτι έτσι, ώστε όλο το σώμα κατεκόπη.»*[417]Μεγάλη σπουδαιότητα αποδίδουν οι Έλληνες συγγραφείς παιδικών βιβλίων στις περιπτώσεις εκείνες Χριστιανών που για κάποιο λόγο αλλαξοπίστησαν για ένα διάστημα αλλά τελικά μετανοούν και επανακάμπτουν στην χριστιανική πίστη με μεγαλύτερη ορμή και για αυτό θανατώνονται από τους Μουσουλμάνους. Προβάλλοντας τα παραδείγματα αυτά οι συγγραφείς προσπαθούν να τεκμηριώσουν την, κατά την άποψη τους, ανωτερότητα της Χριστιανικής θρησκείας. Παρουσιάζουν δηλαδή ανθρώπους που έζησαν ένα διάστημα ως Χριστιανοί και ένα άλλο ως Μουσουλμάνοι να επιλέγουν τελικά τον Χριστιανισμό. Και μάλιστα η επιλογή τους αυτή δεν είναι χωρίς κόστος, αφού εγκαταλείποντας τον Ισλαμισμό ταυτόχρονα εγκαταλείπουν μια εύκολη και άνετη ζωή και προσχωρώντας στον Χριστιανισμό προσχωρούν σε μια ζωή με δυσκολίες και βάσανα. Από την άλλη πλευρά οι συγγραφείς επιδιώκουν να δείξουν την δύναμη της Χριστιανικής πίστης μιας και οι ανανήψαντες Χριστιανοί, μετά την επάνοδό τους στον Χριστιανισμό, θεωρούν καθήκον τους να θυσιαστούν για την πίστη τους προκειμένου να αποδείξουν την ειλικρινή μεταμέλεια

[413] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 100-101.
[414] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 19.
[415] Ο.π., σ. 46.
[416]Ο.π, σ. 59-61.
[417] Ασημίνα Π. Δεδούση,ο.π., σ. 145.

τους. Σε ένα τέτοιο παράδειγμα, περιγράφεται ο βίος ενός νέου του οποίου η οικογένεια αλλαξοπίστησε για να γλιτώσει, όταν αυτός ήταν νήπιο. Παρόλο που αυτός δεν φέρει ατομική ευθύνη για την άρνηση της πίστεως, παρά ταύτα η ντροπή που νιώθει είναι τόσο έντονη ώστε επιλέγει να ξεπλύνει την άρνηση της πίστεως με μαρτύριο. Γιατί *«ο εξωμότης μόνο με μαρτύριο ξεπλένει την άρνησι του. Και το απεφάσισε. Τότε ήταν δεκαέξι χρονών.»*[418] Σε άλλη περίπτωση, ένας νέος που επίσης προσωρινά αρνήθηκε τον Χριστιανισμό, αλλά επανήλθε στους κόλπους της εκκλησίας, αποφασίζει να θυσιαστεί για να εξιλεωθεί για την προσωρινή άρνηση της πίστης και πληρώνει την απόφαση του αυτή με σκληρά βασανιστήρια. *«Του έλειπαν τα δόντια, οι βολβοί των οφθαλμών είχαν έξω πεταχτή από το σφύξιμο του σχοινιού γύρω στα μηνίγγια, που του έβαζαν μέσα στην φυλακή. Το σώμα είχε ραβδισθή από τριακόσιους συστηματικούς ραβδισμούς κι από αμέτρητες ξυλιές και κλωτσιές, γιατί οι πόρτες της φυλακής του ήταν ανοιχτές για να περνάη όποιος θέλει να τον δέρνη. Κι ο τούρκικος όχλος τον ελειάνισε σαν σφαχτό κι όταν τον απόκαμαν από την μια μεριά του σώματος, τον γύριζαν και από την άλλη, όπως γυρίζουν τα ασκιά και τον έδερναν. Δέκα πέντε Τούρκοι τον έδερναν μαζί, του έβαλαν το δεξιό χέρι πάνω στον τράχηλο και το κοπάνισαν, του γύριζαν το πρόσωπο και το χτυπούσαν. Εκείνοι κουράστηκαν να δέρνουν, ο μάρτυρας δεμένος μ' αλυσίδες δεν απόκαμε να λέη: - Χριστιανός είμαι.»*[419]

Λίγες αλλά χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές στα ελληνικά παιδικά βιβλία Τούρκων που γεννήθηκανΜουσουλμάνοι και σε κάποια στιγμή της ζωής τους ασπάζονται τον Χριστιανισμό. Οι νεοφώτιστοι αυτοί Χριστιανοί προκαλούν την οργή των Τούρκων που τους βασανίζουν και τους θανατώνουν για την επιλογή τους αυτή. Σε ό,τι αφορά τον εκχριστιανισμό τους, μια επισήμανση είναι ότι ενώ οι Χριστιανοί εξισλαμίζονται ύστερα από βασανιστήρια, πιέσεις ή υποσχέσεις, αντίθετα οι Μουσουλμάνοιαλλάζουν την πίστη τους αβίαστα και αυθόρμητα, είτε γιατί πείθονται από την χριστιανική διδασκαλία είτε γιατί μετανιώνουν για τις πράξεις στις οποίες τους οδήγησε το Ισλάμ. Όταν ένας Μουσουλμάνος αλλάζει την πίστη του και γίνεται Χριστιανός, για τους Έλληνες συγγραφείς κυρίως βιβλίων θρησκευτικού προσανατολισμού, αυτό εκλαμβάνεται και προβάλλεται σαν μια απόδειξη της ανωτερότητας και του μεγαλείου της Ορθοδοξίας και του Ελληνισμού αφού οι ίδιοι οι Τούρκοι, οι ίδιοι οι Μουσουλμάνοι διαλέγουν να απορρίψουν την πίστη τους και να αποδεχτούν την Ορθόδοξη πίστη. Όπως επισημάνθηκε όταν ένας από την ομάδα του Άλλου προσχωρεί στην δική μας θρησκευτική πίστη, αυτό σημαίνει ότι θεωρείται πλέον αυτόματα ένας από Εμάς, ότι ταυτίζεται μαζί μας. Στα πλαίσια αυτά, σε ελληνικό παιδικό βιβλίο, ο Έλληνας παρότι έχει διωχθεί, βασανιστεί και υποφέρει από τον Τούρκο, τον συγχωρεί, τον παρηγορεί και τον βοηθάει όταν διαπιστώνει ότι ο Τούρκος πλέον είναι μετανιωμένος και εκχριστιανισμένος. Ο εκχριστιανισμένος Τούρκος ο οποίος στο παρελθόν ήταν βίαιος, σκληρός βασανιστής των Ελλήνων και είχε διαπράξει απαγωγές ελληνόπουλων και φόνους, μετά την αλλαγή της πίστης του, έχει αλλάξει και ως χαρακτήρας και ως προσωπικότητα. Είναι ευλαβικός, θρησκευόμενος με αγαθά αισθήματα για τους ανθρώπους. Παραδέχεται την μεγαλοψυχία, την παλικαριά και την γενναιότητα του ελληνικού λαού. Έτσι για τον Τούρκο επέρχεται η κάθαρση και η συγχώρεση για τα εγκλήματα του. Ταυτόχρονα προβάλλεται η αναγνώριση της μεγαλοσύνης των Ελλήνων μέσα από τα λόγια ενός πρώην αντιπάλου τους.[420] Τις πιο

[418] Ο.π., σ. 53.
[419] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 138.
[420] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Λαέ Μου Γενναίε*, ο.π., σ. 121-124.

πολλές φορές οι Τούρκοι που αποφασίζουν να αλλαξοπιστήσουν, έχοντας επηρεαστεί από το περιεχόμενο και τα μηνύματα της χριστιανικής θρησκείας, είναι άνθρωποι εύποροι, μορφωμένοι και καλλιεργημένοι, ανήκουν δηλαδή στην ανώτερη τάξη. Οι συγγραφείς επικαλούνται αυτό το στοιχείο για να τονίσουν ότι το Ισλάμ δεν έχει ως θρησκεία την επάρκεια για να ικανοποιήσει τις πνευματικές και μεταφυσικές ανησυχίες και αναζητήσεις ανθρώπων με μόρφωση και υψηλό επίπεδο πολιτισμού. Προσπαθούν δηλαδή να δείξουν ότι το Ισλάμ είναι θρησκεία που απευθύνεται σε κατώτερους ανθρώπους, απολίτιστους, αμόρφωτους οι οποίοι εύκολα μπορούν να φανατιστούν θρησκευτικά. Για παράδειγμα περιγράφεται πώς ένας βαθιά μορφωμένος Τούρκος παρακολουθεί την λειτουργία στην ορθόδοξη εκκλησία και νιώθοντας κατάνυξη, αποφασίζει να γίνει ορθόδοξος Χριστιανός. Την απόφασή του αυτή την πληρώνει με την ζωή του αφού καταδικάζεται σε θάνατο.[421] Άλλη συγγραφέας περιγράφει την ιστορία ενός μορφωμένου Τούρκου που, αν και γεννημένος Μουσουλμάνος αποφασίζει να αλλαξοπιστήσει και να γίνει Χριστιανός. Βασανίζεται μέχρι θανάτου από τους Τούρκους.[422]Αξιοσημείωτο είναι το πώς μέσα από τα ελληνικά παιδικά βιβλία προβάλλεται ο τρόπος με τον οποίο οι παλαιοί ομόθρησκοί του αντιμετωπίζουν κάποιον που αλλάζει πίστη, αλλάζει δηλαδή στρατόπεδο. Οι Έλληνες όταν κάποιος δικός τους εξισλαμίζεται, λυπούνται για αυτόν, ντρέπονται και διακόπτουν κάθε σχέση μαζί του, αλλά δεν τον τιμωρούν, δεν του κάνουν κακό. Αντίθετα οι Τούρκοι, όταν κάποιος δικός τους εκχριστιανίζεται, παρουσιάζονται να τον μισούν, να τον βασανίζουν και να τον σκοτώνουν.

Στα παιδικά βιβλία,ελληνικά και τουρκικά, υπάρχουν περιγραφές ανεξήγητων με την λογική γεγονότων τα οποία αποδίδονται σε θεϊκές παρεμβάσειςή θεϊκά σημάδια, δηλαδή σε θαύματα. Περιγράφοντας τα θαύματα αυτά, οι συγγραφείς προσπαθούν να δείξουν ότι η θεϊκή δύναμη παρεμβαίνει σε κρίσιμες στιγμές και βοηθά τους ανθρώπους που πιστεύουν σε αυτήν. Πολλές φορές η θεϊκή παρέμβαση πραγματοποιείται ύστερα από προσευχή και παράκληση των πιστών. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία, οι συγγραφείς περιγράφοντας θαυματουργές παρεμβάσεις επιδιώκουν να τονίσουν ότι ο Θεός είναι με την πλευρά των Ελλήνων, τους βοηθάει, τους προστατεύει, τους σώζει σε κρίσιμες στιγμές και κατά συνέπεια τους ενισχύει και επιδοκιμάζει τον αγώνα τους. Δίνει δηλαδή το παρόν δίπλα στους Έλληνες. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς δηλώνουν ότι υπάρχει μια προνομιακή σχέση του Θεού με τους Χριστιανούς Έλληνες που οικοδομείται στην ευλάβεια και στην θρησκευτικότητα του ελληνικού λαού που αγαπά τον Θεό και ο Θεός όποτε χρειάζεται ανταποδίδει αυτήν την αγάπη. Ουσιαστικά δηλαδή οι συγγραφείς παροτρύνουν τους μικρούς αναγνώστες να είναι πιστοί, αφοσιωμένοι Χριστιανοί και τότε ο Θεός θα τους βοηθά. Σε ένα βιβλίο περιγράφεται ο θαυματουργός τρόπος με τον οποίον γλίτωσαν οι Έλληνες περικυκλωμένοι σε ένα μοναστήρι. Τα φισέκια των λιγοστών Ελλήνων εξαντλήθηκαν και οι πολυάριθμοι εχθροί το κατάλαβαν και έκαναν έφοδο: *«Κείνη όμως τη στιγμή φωτισμός του Θεού ήρθε σε κάποιον… άρπαξε κι έκοψε σαν αστραπή ένα μεγάλο κουμπί σιδερένιο… γιόμισε το ντουφέκι του και αφού έκανε το σταυρό του πυροβόλησε… το παράξενο βόλι από λίγη σκόνη μπαρουτιού κι ένα κουμπί, βρήκε τον Αράπη τον αξιωματικό και τον έριξε νεκρό μπροστά στην πόρτα! Αναταράχτηκαν ξοπίσω οι άλλοι και το έβαλαν ξαφνικά στα πόδια!... Δεν πιστεύαμε τα μάτια μας, δεν πιστεύαμε τα αυτιά μας. Το χέρι του Θεού*

[421] Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 84.
[422] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 147-153.

φωνάξαμε με κλάματα. Θαύμα! Θαύμα! Έτσι σωθήκαμε».[423]Εκτός από την θαυματουργή παρέμβαση που σώζει τους Έλληνες στην μάχη, ο Θεός με θαυματουργό τρόπο προστατεύει και τους λειτουργούς της εκκλησίας από το δολοφονικό χέρι των Τούρκων. Τον Δεσπότη Εφέσου *«κάποια ημέρα ένας αιμοβόρος Γενίτσαρός τον σημάδευσε και του έρριξε. Αλλά η σφαίρα εμποδίσθηκε από κάποιο αόρατο χέρι-του Θεού το χέρι- να πάρη μια ζωή τόσο χρήσιμη στους σκλάβους. Και στη Έφεσο οι κατακτηταί προσπάθησαν να τον δηλητηριάσουν. Αλλά δεν το επέτυχαν. Ο Κύριος τον γλύτωσε άλλη μια φορά.»*[424]Όταν οι Χριστιανοί θυσιάζονται για την πίστη τους, τότε πολλές φορές περιγράφονται θαυματουργές παρεμβάσεις του Θεού με τις οποίες, σύμφωνα με τους συγγραφείς, αποδεικνύεται η ανωτερότητα της Χριστιανικής πίστης. Τελικά υποχρεώνονται και οι ίδιοι οι Τούρκοι, που διέταξαν την εκτέλεση του Χριστιανού, να αναγνωρίσουν την αγιοσύνη του και το μεγαλείο της θρησκείας του.*«Ένα μεγάλο σύννεφο την ώρα του θανάτου του ξέσπασε σε βροχή κι έσβησε την φωτιά… Ξανάβαλαν φωτιά, αλλά ο Μάρτυς δεν εκαίγετο. Και τότε από πείσμα κουβάλησαν και πέταξαν μέσα στην φωτιά σώματα νεκρών ζώων, για να μη φαίνεται κατόπιν ποιος είναι ο Γεώργιος. Τα ζώα όμως έγιναν στάχτη κι ο Γεώργιος έμεινε ακέραιος… Το πρωί που ήλθα στην εκκλησία (λέει ο παπάς αφηγητής) βρήκα το Άγιο λείψανο μπροστά μου…(Οι Τούρκοι) φρουροί την νύχτα καθώς άναβαν τα ξύλα τον έχασαν από μπροστά τους… Ο Θεός την νύχτα σκέπασε τον Χριστιανό… και δεν τον είδαν οι Αγαρηνοί»*[425]Ο Τούρκος δικαστής παραδέχεται την αγιοσύνη του Χριστιανού: *«Αυτός είναι ένας Άγιος είπε. Θάψετε τον λοιπόν με τιμές, δικός σας είναι».*[426]

Πολλές φορές στα διηγήματα των ελληνικών παιδικών θρησκευτικών βιβλίων εμφανίζεται κάποιο θεϊκό σημάδι με το οποίο δηλώνεται ότι ο Θεός ικανοποιήθηκε από την στάση του μάρτυρα, ότι είναι παντοδύναμος και ότι στέκει στην πλευρά των Χριστιανών. Η ικανοποίηση του Θεού είναι συνέπεια της στάσης των Χριστιανών οι οποίοι σχεδόν πάντα όταν έχουν να διαλέξουν ανάμεσα στο θάνατο και στην αλλαγή πίστηςδεν φοβούνται, δεν λυγίζουν, δεν διστάζουν, αντίθετα με χαρά, ανυπομονησία και ενθουσιασμό διαλέγουν το θάνατο: *«Αλλά, η πυρκαϊά λαμπάδιασε μέσα του για τον Χριστό. Την ημέρα που η πύλη της φυλακής του άνοιξε και του ανεκοινώθη ότι η ποινή του ήταν να τον κάψουν ζωντανόν, εσκίρτησεν σπό χαρά. Φορτώθηκε μόνος του τα ξύλα και επήγαινε πετώντας, στου μαρτυρίου του τον τόπο.Και η πυρκαϊά άναψε και ο Θεόφιλος εκάη σαν λιβανωτός, «θυσία ζώσα», και προσεφέρθη θυμίαμα ευωδιαστό στον Θεόν της αγιότητος και της αγάπης. Ο τόπος ολόγυρα ευωδίασε. Ό,τι και αν μηχανεύτηκαν οι Τούρκοι για να αντιμετωπίσουν το άρωμα, με το οποίον ο Θεός έκαμε γνωστή στους ανθρώπους την ευαρέσκειά Του για τον αγνότατο νέο, που θυσιαζόταν για την αγάπη Του, έμεινε χωρίς αποτέλεσμα.»*[427]

Συμπερασματικά, και στα ελληνικά και στα τουρκικά παιδικά βιβλία, με τις πολλές και συχνές περιγραφές θεϊκών παρεμβάσεων που βοηθούν τους Έλληνες και Τούρκους αντίστοιχα, η κάθε πλευρά θέλει να παρουσιάσει ότι έχει στο πλάι της την Θεία Δύναμη που αποδεικνύει ότι ο αγώνας της είναι δίκαιος και θεάρεστος και για αυτό νικηφόρος. Επίσης δίνεται η διάσταση του θρησκευτικού χαρακτήρα των αγώνων του κάθε λαού

[423] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Λαέ Μου Γενναίε*, ο.π., σ. 52-55.
[424] Ιωάννης Αλεξίου, *Μάρτυρες της Ελευθερίας*, ο.π., σ. 119-120.
[425] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 11-12.
[426] Ο.π., σ. 11.
[427] Ο.π., σ. 31-32.

και δημιουργείται η εντύπωση ότι οι επιτυχίες έρχονται με την άμεση βοήθεια και καθοδήγηση του Θεού. Με άλλα λόγια όπως σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο σημειώνεται: *«Οφθαλμοφανώς τότε είδομεν, ότι χείρ Υψίστου οδηγεί τους απτοήτους πολεμιστάς μας, και αυτούς τους εργάτας μας.»*[428]

Και σε ελληνικά και σε τουρκικά παιδικά βιβλία πολλές φορές οι συγγραφείς βάζουν στο στόμα των πρωταγωνιστών το ερώτημα αν είναι εφικτό να υπάρχει ειρήνη, φιλία και συνεργασία μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων. Είναι προφανές ότι το ερώτημα αυτό δεν παρουσιάζει ενδιαφέρον μόνο για την εποχή στην οποία αναφέρεται το βιβλίο αλλά είναι ένα ζήτημα διαχρονικό. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό και σήμερα είναι επίκαιρη. Στα περισσότερα βιβλία, κυρίως σε αυτά που είναι γραμμένα πριν από μερικές δεκαετίες οι συγγραφείς μέσα από τα λόγια των ηρώων τους, δίνουν μια καθαρή και απόλυτη απάντηση στο θέμα αυτό. Δηλαδή ότι ποτέ και με κανένα τρόπο οι Έλληνες και οι Τούρκοι δεν μπορούν να έχουν φιλίες και επαφές. Και ότι ακόμα και αν υπάρχει κάποια πιθανότητα για διάλογο και συνεννόηση, καθήκον των αληθινών πατριωτών είναι να αρνούνται κατηγορηματικά. Η απάντηση αυτή εκφράζει και αντανακλά, κατά πάσα πιθανότητα, την ιδεολογική θέση του κάθε συγγραφέα και του εκδοτικού οίκου που εκδίδει το βιβλίο. Έτσι στον Αλπ Αρσλάν, ούτε το μαχητικό πνεύμα των προγόνων του, ούτε η πίστη του τού επιτρέπουν να γίνει φίλος με τους Βυζαντινούς,[429] σύμφωνα με τουρκικό παιδικό βιβλίο. Τέτοιες πομπώδεις και ρητορικές εκφράσεις παρουσιάζεται να εκφωνούνται αρκετές φορές και από Έλληνες σε ελληνικά παιδικά βιβλία. Στην πρόταση του Αλή πασά να του δώσει πλούσια ανταλλάγματα και *«να ζουν μονιασμένοι οι δυο τους σαν καλοί φίλοι»,*[430]ο Κατσαντώνης φέρεται να απαντά: *«Φιλία με τους τούρκους δεν έχει, παρά μονάχα πόλεμο».*[431] Ακόμα και όταν κάποιος Τούρκος επίσημος κάνει την υπέρβαση και προσκαλεί σε διάλογο, υποχρέωση του Έλληνα πατριώτησύμφωνα με την άποψη του συγγραφέα, είναι να απορρίπτει τέτοιες προσκλήσεις. Ο διάλογος ανάμεσα στον Κιουταχή και τον Καραϊσκάκη αποδίδει αυτό το κλίμα: *«Εντυπωσιασμένος, σχεδόν γοητευμένος ο Κιουταχής δεν κρατήθηκε και του είπε: "Ξέρεις τι λέω μωρέ Καραϊσκάκη; Την ημέρα να πολεμάμε και το βράδυ να τρώμε και να πίνουμε και να τα λέμε. " Όπως είναι τα πράγματα, Έλληνες και τούρκοι δεν μπορούν να φάνε μαζί", του αποκρίθηκε εκείνος με βαριά φωνή, δίνοντας τέλος στη συζήτηση».*[432]Σε άλλο βιβλίο, η συγγραφέας χρησιμοποιώντας αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο και ως αφηγητή ένα ελληνόπουλο έξι χρονών, κάνει μέσω του παιδιού την διαπίστωση ότι *«Τούρκοι και Έλληνες είναι το ίδιο πράγμα. Έχουν κάνει πολλά κακά ο ένας στον άλλον. Δεν μπορούν πια να ζήσουν μαζί.»*[433]Σημειώνεταιότι η συγγραφέας προβαίνει στην διαπίστωση αυτή με λύπη, σε αντιδιαστολή με τους άλλους συγγραφείς. Τέλος, προσεγγίζοντας το ερώτημα, αν υπάρχει δυνατότητα φιλίας ανάμεσα στους Χριστιανούς Έλληνες και στους Μουσουλμάνους Τούρκους μια συγγραφέας αποφαίνεται εξετάζοντας το θέμα από θρησκευτικής απόψεως και δηλώνει ότι: *«Φιλίες ανάμεσα στους αλλόπιστους δεν χωρούν».*[434]

[428] Ιωάννης Αλεξίου, *Μάρτυρες της Ελευθερίας*, ο.π., σ. 76.
[429] YusufDursun, *Anadolu Fatihi Alp Arslan*,ο.π., σ. 45.
[430] Πάνος Πετρίτης, *Κατσαντώνης, το Λιοντάρι της Κλεφτουριάς*, Στρατίκη, Αθήνα 1998, σ. 31.
[431] Ο.π., σ. 31.
[432] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 50.
[433] Ρέα Αποστολίδου-Γιούρι Αβέρωφ, *Γεννήθηκα το 1821*,Σκάϊ, Αθήνα 2010, σ. 8-9.
[434] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 40.

5.4. ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Τα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελληνικό χώρο, περιγράφοντας τους Τούρκους, παρουσιάζουν μια εξαιρετικά αρνητική εικόνα, στην μεγάλη πλειοψηφία τους. Οι εικόνες που σχηματίζονται, οι επιθετικοί προσδιορισμοί, οι χαρακτήρες που σκιαγραφούνται, οι πράξεις που αποδίδονται στους Τούρκους διαμορφώνουν για αυτούς μια άσχημη εντύπωση. Οι Τούρκοι προβάλλονται να είναι βάρβαροι, απολίτιστοι, να αισθάνονται ηδονή βασανίζοντας και ταπεινώνοντας τους Έλληνες, να αρέσκονται να τιμωρούν και να μην δείχνουν έλεος σε αδύνατους συνανθρώπους τους, να φέρονται με μίσος και εκδικητικότητα στους Έλληνες, να κυριαρχούνται από θρησκευτικό φανατισμό, να μην έχουν δηλαδή ανθρωπιά και ηθικές αξίες. Οι περιγραφές αυτές για τους Τούρκους, είτε φανερά είτε καλυμμένα, παρατίθενται αντιστικτικά με ανάλογες περιγραφές για τους Έλληνες και οι Έλληνες στην σύγκριση, που είναι εμφανώς μεροληπτική, υπερτερούν πάντα. Στην συντριπτική πλειοψηφία των ελληνικών παιδικών βιβλίων οι Έλληνες εκπροσωπούν το φως, τον πολιτισμό, το ένδοξο παρελθόν, την μόρφωση, τα υψηλά ιδανικά της ελευθερίας, της δικαιοσύνης, της αυτοθυσίας, του ηρωισμού, ενώ οι Τούρκοι αντιπροσωπεύουν το σκοτάδι, την καθυστέρηση, τον φανατισμό, το μίσος, την κακία, την μοχθηρία, τα ταπεινά ένστικτα και την βαρβαρότητα.Ο StephenMennell διαπιστώνει ότι εκείνος που είναι διαφορετικός στις πολεμικές κοινωνίες εντάσσεται στο δίπολο φίλος-εχθρός ή καλός-κακός.[435] Η εικόνα του «Άλλου» ως εχθρού στον πόλεμο, έχει ιδιαίτερη αξία στην λογοτεχνία γιατί στην περίπτωση αυτή ο Άλλος αποτελεί απειλή για την ύπαρξη και την υπόσταση του «Εγώ». Όπως σημειώνει η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου: *«Η εικόνα του Άλλου/Εχθρού σε καιρό πολέμου είναι ένα πολύ κατάλληλο παράδειγμα για να διαπιστώσουμε την σημασία της εικονολογικής μελέτης. Συγκεκριμένα στην διάρκεια του πολέμου ο ξένος ως Άλλος ή ως εχθρός… έρχεται πάνοπλος, με σάρκα και οστά, να απειλήσει την ζωή των ανθρώπων, και μεταξύ άλλων του λογοτέχνη, του αναγνώστη και του κριτικού».*[436]

Το κυριότερο χαρακτηριστικό που οι Έλληνες συγγραφείς παιδικών βιβλίων, τα οποία αντλούν το θέμα υλικό τους από αυτήν την περίοδο, προσάπτουν στους Τούρκους είναι η βάρβαρη, πρωτόγονη συμπεριφορά και η χρήση βίας σε κάθε εκδήλωση της ζωής τους. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς στην ουσία επιδιώκουν να δημιουργήσουν μια εικόνα υποτίμησης για τους Τούρκους, κατατάσσοντας τους στα απολίτιστα έθνη και στους καθυστερημένους πολιτιστικά λαούς. Έτσι χρωματίζουν με ακόμα πιο μελανά χρώματα την περίοδο της Τουρκοκρατίας και επιχειρούν να δείξουν πόσο άδικη ήταν η μοίρα των Ελλήνων να βρεθούν κάτω από έναν τέτοιο αιμοβόρο και αιμοδιψή δυνάστη, που δεν έχει κανένα σεβασμό σε νόμους και ηθικές αρχές, αλλά πιστεύει μόνο στην ωμή βία και στο δίκαιο του ισχυρότερου: *«Γιατί οι Τούρκοι τις επιτυχίες τους τις οφείλουν στη βία.»*[437] Μια συχνή παρομοίωση με θρησκευτικές επιρροές, που γίνεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία για να αποτυπωθεί η άνιση σχέση Ελλήνων και Τούρκων στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας είναι η παρομοίωση των ελληνικών χριστιανικών πληθυσμών με αθώα πρόβατα και των Μουσουλμάνων Τούρκων με άγριους λύκους που τα κατασπαράζουν:*«Σπαράζει η καρδιά του να βλέπη του Χριστού τα πρόβατα να σπαράσσουν στα δόντια του λύκου. Ταπεινώσεις και φτώχεια, καθημερινοί*

[435]Stephen Mennell, «The Formation of We-images: A Process Theory», *Social Theory and the Politics of Identity*, (Edit: C.Calhoun) Oxford: Blackwell 1994, σ. 175-197.
[436] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 249-250.
[437] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 42.

κίνδυνοι και βασανιστήρια και το φρικτό παιδομάζωμα, αφανίζουν τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Ελλάδος».[438] Και η συγγραφέαςεπανέρχεται «*…όποτε του ερχόταν (του Τούρκου) η όρεξις, έβανε χέρι ανενόχλητος και στους ανθρώπους. ... πόσες ψυχές άρπαξεν ο Μουσουλμάνος από την μάντρα του Χριστού τότε!»*[439]

Το περιστατικό στο οποίο επανέρχονται συχνότερα οι Έλληνες συγγραφείς για να αποδείξουν την βαρβαρότητα των Τούρκων είναι τα γεγονότα στην νήσο Χίο.[440] Ο τρόπος με τον οποίον οι Τούρκοι αντιμετώπισαν τους κατοίκους του νησιού περιγράφεται σε πολλά ελληνικά παιδικά βιβλία που παρουσιάζουν τα γεγονότα ως σφαγή του ελληνικού στοιχείου του νησιού και ως αποκορύφωμα της τουρκικής θηριωδίας κατά των Ελλήνων. Όπως επισημαίνεται: *«Κατά την 400χρονή σκλαβιά της Πατρίδας μας από τους τούρκους στη διάρκεια της οποίας οι απολίτιστοι κατακτητές ξεπέρασαν κάθε όριο βαρβαρότητας σε βάρος του δύστυχου λαού μας, υπήρχε και μια γωνιά όπου οι σκλάβοι ζούσαν κάπως ανθρώπινα. Η τυχερή γωνιά ήταν η Χίος.»*[441] Σε άλλο σημείο ο συγγραφέας χαρακτηρίζει τους Τούρκους όχι ανθρώπους αλλά ανθρωποειδή της Ανατολής με μοναδικό ταλέντο τους να επινοούν κάθε φορά διαφορετικό τρόπο βασανισμού και θανάτωσης των Ελλήνων: «*ανθρωποειδή της Ανατολής… πώς μπορούν να περιγραφούν οι χιλιάδες θάνατοι αθώων ανθρώπων όταν μάλιστα ο καθένας είχε τη μοναδικότητα του καθώς άλλος γινόταν με βόλι, άλλος με μαχαίρι, άλλος με πέτρα, άλλος με σκοινί, άλλος με κλοτσιές, άλλος…, άλλος… Ή πώς να περιγράφουν οι βιασμοί, τα κάθε είδους φρικτά βασανιστήρια σε άνδρες, γυναίκες και παιδιά, οι πυρπολήσεις, τα όργια του αίματος και των καταστροφών;»*[442]Στην συνέχεια οι Τούρκοι χαρακτηρίζονται ως τέρατα με ανθρώπινη μορφή:*«Με κανένα και από τα φοβερότερα ακόμη φυσικά φαινόμενα, δεν μπορεί να συγκριθεί σε ανθρώπινο πόνο και σε καταστροφή, γιατί δεν ήταν έργο της φύσης αλλά αιμοβόρων ανθρωπόμορφων τεράτων. Εκτός κι αν θεωρήσουμε τη φύση υπεύθυνη που γέννησε τέτοια τέρατα..»*[443] Για να αποδείξουν τις βαριές αυτές κατηγορίες και τους σκληρούς χαρακτηρισμούς σε βάρος των Τούρκων οι συγγραφείς προχωρούν σε εκτενείς περιγραφές φρικτών εικόνων και βασανιστηρίων που υποστηρίζουν ότι διέπραξαν οι Τούρκοι με θύματα τους Έλληνες. Οι περιγραφές αυτές είναι τόσο σκληρές ώστε όταν περιλαμβάνονται σε παιδικά βιβλία είναι σίγουρο ότι προκαλούν αποτροπιασμό και φρίκη σε ανήλικους αναγνώστες και δηλητηριάζουν τις συνειδήσεις τους. Για παράδειγμαπαρουσιάζονται οι Τούρκοι να δολοφονούν ακόμα και αθώα και ανυπεράσπιστα μωρά:*«...ένας τούρκος έτρωγε ψωμί. Το είδε το παιδί μου και έπιασε τα κλάματα και φώναζε πεινώ, πεινώ, ψωμί, ψωμί! Ο τούρκος τού έδωσε λιγάκι ψωμί και εκείνο ερίχτηκεν απάνω στο ψωμί και το έφαγεν αμάσητο. Ξανά έκλαψε και του ζήταγε κι άλλο. Τότε... Χριστέ και Παναγιά μου! Βλέπω το μαχαίρι του τούρκου να αστράφτει, νιώθω ένα κούνημα και βλέπω το κεφαλάκι του παιδιού αποδώ και το σωματάκι του αποκεί!...»*[444]σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι οι Τούρκοι *«…δεν σεβάστηκαν τις γυναίκες ούτε αυτές τις έγκυες, δεν ένιωσαν οίκτο για τα μικρά παιδιά. Πολλές φορές πετούσαν ψηλά τα βρέφη και καθώς έπεφταν τα κομμάτιαζαν*

[438]Ο.π., σ. 22.
[439] Ο.π., σ. 57.
[440] Τον Απρίλιο του 1822 στο νησί του Αιγαίου Χίου ο τουρκικός στόλος αποβιβάστηκε και ανέκοψε το επαναστατικό κίνημα προχωρώντας σε εκτεταμένα αντίποινα και προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον ελληνικό πληθυσμό.
[441] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*, ο.π., σ. 24.
[442] Ο.π., σ. 26.
[443] Ο.π.,σ. 26.
[444] Πάνος Πετρίτης,*Κανάρης*,ο.π., σ. 26-27.

με τα σπαθιά πριν αγγίξουν τη γη».[445]Με χαρακτηριστικό τρόπο δίνεται η εικόνα των Ελλήνων της Χίου μετά την αποχώρηση των Τούρκων. Ο συγγραφέας παρουσιάζει την κατάσταση του άμαχου πληθυσμού στον οποίον οι Τούρκοι, όπως υποστηρίζει, δεν έδειξαν σεβασμό και έλεος: *«Άλλος έδειχνε για να τον λυπηθούν το κομμένο του χέρι, άλλος την ανοιγμένη κοιλιά του, μια γυναίκα έδειχνε το βγαλμένο μάτι του παιδιού της, μια άλλη τα σκισμένα αυτιά της από το τράβηγμα των σκουλαρικιών της... πιο κει ένα γεροντάκι μπουσουλώντας έβγαζε άναρθρες κραυγές από το καταματωμένο στόμα του, που στο βάθος του αναδευόταν η κομμένη γλώσσα του, ενώ πίσω από ένα δέντρο μια κοπέλα ακουμπώντας το πρόσωπο της στον κορμό του, πνιγόταν από ένα βαθύ κλάμα χωρίς να λέει τίποτε...»*[446]

Την ωμότητα και την βαρβαρότητα των Τούρκων προβάλλουν οι συγγραφείς και όταν περιγράφουν τα αντίποινα των Τούρκων σε βάρος ελληνικών χωριών και πόλεων. Η τουρκική εκδικητικότητα μετά την εξέγερση στην Πελοπόννησο το 1770 περιγράφεται με σκηνές όπως η εξής: *«Άρχισαν οι σφαγές και οι λεηλασίες, οι βιασμοί, οι φωτιές, τα κυνηγητά, τα ανείπωτα μαρτύρια του ανυπεράσπιστου λαού… Τρεις χιλιάδες Έλληνες έπεσαν κάτω από τα βόλια και τα γιαταγάνια των Τούρκων και το αίμα τους έτρεχε αυλάκι στους δρόμους. Ιερείς, προύχοντες, νέοι, γέροι, παιδιά, γυναίκες έτρεχαν αλλόφρονες για να γλιτώσουν… τα πτώματα σωρεύονταν το ένα πάνω στο άλλο στους δρόμους και πολλά από αυτά καίγονταν από τη φωτιά που έκανε παρανάλωμα τα σπίτια των Ελλήνων».*[447]Παρουσιάζονται επίσης με διηγήσεις όπως η ακόλουθη: *«Σε κάθε χωριό που έμπαινε ο Κεχαγιαμπεής, συγκέντρωνε τους κατοίκους. Είχε μαζί του εφοδιαστεί με κατάλογο εκείνων που είχαν συγγενείς ή φίλους Κλέφτες. Χωρίς να τους αφήνει ν' απολογηθούν, άλλους τους σκότωνε τσακίζοντας τους τα κόκκαλα , άλλους τους παλούκωνε (τους σούβλιζε ζωντανούς), άλλους τους έριχνε στη φωτιά και άλλους τους τεμάχιζε με τσεκούρια».*[448]Για να τονίσουν την βαρβαρότητα των τουρκικών αντίποινων στην Πάτρα το 1821 οι συγγραφείς χρησιμοποιούν φράσεις όπως *«γλιστράς, καθώς περπατάς στους δρόμους, απ' το χυμένο αίμα των σφαγμένων».*[449] Για να αποδείξουν ότι η συμπεριφορά αυτή των Τούρκων δεν είναι αυθόρμητη αντίδραση των απλών στρατιωτών, αλλά συνειδητή πολιτική του Οθωμανικού κράτους, οι συγγραφείς αναφέρουν ότι ο ίδιος ο Τούρκος αρχιστράτηγος δίνει εντολή να καταπνιγεί η επανάσταση στην Ρούμελη (Στερεά Ελλάδα) και μετά να περάσουν οι Τούρκοι στον Μοριά και να τον *«διαγουμίσουν περνώντας τα πάντα από φωτιά και σίδερο.»*[450]Υποδηλώνεται δηλαδή ότι βάναυσοι δεν είναι μόνο οι απλοί Τούρκοι, βάναυση είναι η Οθωμανική εξουσία. Όπως περιγράφεται, οι Τούρκοι εκτός από τους ανθρώπους, εκδικούνται και τον τόπο, καταστρέφοντας την φύση και αφανίζοντας κάθε σημάδι ζωής. Υποστηρίζεται με τον τρόπο αυτό, ότι θέλουν να προκαλέσουν μακροχρόνια και μόνιμη, ανήκεστο βλάβη, στον ελληνικό χώρο, εκτονώνοντας το μίσος και την εκδικητικότητά τους όχι μόνο στους Έλληνες αλλά και στην ελληνική γη. Όταν οι δυνάμεις του Ιμπραήμ Πασά βρίσκονταν στην Πελοπόννησο για να καταστείλουν την εξέγερση των Ελλήνων *«κάθε φορά που ένα τμήμα του Ιμπραήμ*

[445] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Β, Στρατίκη, Αθήνα 2008, σ. 15.
[446] Πάνος Πετρίτης, ο.π., σ. 31.
[447] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 21.
[448] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 46.
[449] Ανθολογία, *Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1994, σ. 67.
[450] Πέτρος Μπίκος,*Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 24.

γύριζε νικημένο από έναν τέτοιο πόλεμο, αυτός αφρίζοντας απ' το κακό του εκδήλωνε τη ντροπή και το μίσος του στους απροστάτευτους κατοίκους των κάμπων, παιδεύοντας τους ανελέητα… Δεν περιορίζονταν να ξεσπάει μόνο στους ανθρώπους, βασανίζοντας και σκοτώνοντας με λύσσα ακόμα και μικρά παιδιά, αλλά και στον ίδιο τον τόπο, καίγοντας σπίτια, περιβόλια και χωράφια, κόβοντας δέντρα και ξεριζώνοντας αμπέλια».[451]Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο εκφράζεται η άποψη ότι η Οθωμανική κυριαρχία δεν άφησε τίποτα που να μπορεί να συγκριθεί με τα δημιουργήματα των αρχαίων Ελλήνων και οι Τούρκοι επειδή αισθάνονταν ζήλια και αίσθημα κατωτερότητας απέναντι στους Έλληνες και στον πολιτισμό τους, ξέσπασαν με μένος στα μνημεία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. *«Φεύγοντας οι κατακτητές δεν άφησαν πίσω τους τίποτε που να μπορεί να παραβγεί σε τέχνη και σε σοφία με τα αθάνατα έργα των Ελλήνων. Και σαν να ζήλευαν κιόλας γι' αυτό, τα κατάστρεφαν για να θυμίζουν τη διαφορά».*[452] Σχόλιο γίνεται ακόμα και για την βάρβαρη γλώσσα των Τούρκων σε σύγκριση με την ελληνική γλώσσα. Με λογοτεχνική διάθεση ο συγγραφέας παρουσιάζει την θάλασσα του Αιγαίου να υποφέρει:*«Πώς άντεξε ν' ακούει όλον αυτό τον καιρό μια βάρβαρη γλώσσα στη θέση της γλυκόλαλης Ελληνικής και τι πόνο θα της προκάλεσε η καταστροφή από τον άξεστο κατακτητή των ανεκτίμητων μνημείων του πολιτισμού των Ελλήνων!»*[453]Αξιολογώντας τις πράξεις των Τούρκων ο συγγραφέας ισχυρίζεται ότι η Ιστορία θα καταγράψει την τουρκική κατοχή στην Ελλάδα ως μνημείο της πιο βάρβαρης συμπεριφοράς από κατακτητή σε κατακτημένο.

Οι Έλληνες συγγραφείς παρουσιάζουν τους Τούρκους να συμπεριφέρονται με ιδιαίτερο μίσος σε αδύναμες γυναίκες και ηλικιωμένους. Εμφανίζονται οι Τούρκοι δηλαδή να μην κάνουν διακρίσεις σε ηλικιωμένους, αρρώστους, μικρά παιδιά, ιερωμένους, άντρες, γυναίκες, δυνατούς και αδύνατους. Έτσι στην μάχη της Αλαμάνας,[454] καθώς οι Έλληνες υποχωρούν *«ο δεσπότης Ησαΐας, ηλικιωμένος και παχύς δεν μπορεί να τρέξει για να σωθεί… του πήραν το κεφάλι οι τούρκοι την στιγμή που γονατιστός προσευχόταν για τη λευτεριά της πατρίδας.»*[455] Ακόμα περιγράφοντας την εισβολή των Τούρκων στην Νάουσα το 1822 ο συγγραφέας αναφέρει: *«Πολλαί γυναίκες εις τας φλόγας ερρίφθησαν, έγκυοι εξεκοιλιάσθησαν, τέκνα έμπροσθεν των γονέων εσφάγησαν».*[456] Άλλος συγγραφέας αναφερόμενος στο ίδιο γεγονός περιγράφει: *«Οι Τούρκοι είχαν μπει στην πολιτεία της Νάουσας, είχανε μπει στα διώροφα αρχοντικά της και πετούσαν απ' τα παράθυρα ό,τι άχρηστο εύρισκαν και βρήκαν πολλά γυναικόπαιδα άχρηστα…Οι πρώτες πυρκαγιές ανάφτηκαν, άκουγε τους Τούρκους που ούρλιαζαν μεθυσμένοι απ' τη φωτιά και από το αίμα».*[457] Η απάνθρωπη συμπεριφορά των Τούρκων σε ιερωμένους, ηλικιωμένους, γυναίκες και μικρά παιδιά τονίζεται από τους συγγραφείς για να ισχυροποιήσει την άποψη τους περί απολίτιστων και πρωτόγονων Τούρκων και να προκαλέσει στους αναγνώστες αισθήματα οργής και αγανάκτησης.

[451]Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 56.
[452]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π., σ. 8.
[453] Ο.π., σ. 8.
[454] Τον Απρίλιο του1821 στην μάχη της Αλαμάνας(γέφυρα κοντά στην πόλη της Λαμίας στην Ρούμελη)
[455] Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π, σ. 27.
[456]*Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνας*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 2007, σ. 109.
[457] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 95.

Για να προβάλλουν την αγριότητα και τον αιμοσταγή χαρακτήρα των Τούρκων πολύ συχνά οι Έλληνες συγγραφείς αναφέρονται στην μάχη της Αλαμάνας που κατέληξε στην αιχμαλωσία, στον βασανισμό και στην απεχθή εκτέλεση του Αθανάσιου Διάκου. Ο θάνατος του Αθανασίου Διάκου περιγράφεται με ανατριχιαστικές λεπτομέρειες στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Περιγράφεται επίσης η συμπεριφορά του πλήθους των Τούρκων που συγκεντρώνεται για να παρακολουθήσει το θέαμα. Οι συγγραφείς με ιδιαίτερα βαριές εκφράσεις αναφέρονται στον ενθουσιασμό, στην προσμονή, στην ηδονή, μπροστά στον πόνο του Έλληνα, που εκδηλώνουν οι Τούρκοι, παρομοιάζοντας τους με κανίβαλους. *«Μπαίνουν στη Λαμία και το τουρκομάνι (άγριο πλήθος Τούρκων) που έχει μαζευτεί και περιμένει, ορμάει μόλις τον βλέπει να τον ξεσκίσει. Το τουρκομάνι ακολουθεί με βρισιές, με φοβερές και με κατάρες και κάπου κάπου επιχειρεί να ορμήσει στον αιχμάλωτο, να τον κομματιάσει. Φτάνουν. Ο αρχιβασανιστής με τους βοηθούς του πιάνουν δουλειά. Ετοιμάζουν τη σούβλα. Το τουρκομάνι, διψάει για αίμα, χοροπηδάει από έξαλλη κανιβαλιστική χαρά».*[458]

Ακόμα και στα πτώματα των Ελλήνων, σύμφωνα με τους Έλληνες συγγραφείς, οι Τούρκοι δεν δείχνουν τον παραμικρό σεβασμό. Για τον τρόπο με τον όποιο φέρονται οι Τούρκοι στα πτώματα των Ελλήνων που περισυλλέγουν μετά την νικηφόρα για αυτούς μάχη της Αλαμάνας, γράφεται ότι *«…έβλεπε κανείς και πολλά κομμένα κεφάλια, καρφωμένα σε ψηλά κοντάρια. Ακολουθούσαν φορτωμένα μερικά μουλάρια με αιματόβρεχτα τσουβάλια. Οι Τούρκοι τα είχαν γεμίσει με αυτιά και μύτες απ' τους σκοτωμένους Έλληνες. Τα πήρανε μαζί για να τους δώσουν καλό μπαξίσι οι πασάδες».*[459]Σε μεγάλο αριθμό ελληνικών παιδικών βιβλίων υπάρχει η περιγραφή της συμπεριφοράς του πλήθους στο σκήνωμα του κρεμασμένου Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γρηγορίου Ε`. *«Άγριες κραυγές βάναυσης χαράς μαζί με τους απελπισμένους θρήνους των Ελλήνων γέμισαν την ατμόσφαιρα. Ο αρχηγός της Εκκλησίας του Χριστού κρεμόταν σαν κακούργος. Πλήθη εξαγριωμένου τουρκικού όχλου περνούσαν μπροστά από το τιμημένο πτώμα κι έδειχναν με το χειρότερο τρόπο την καταφρόνια τους. Άλλοι τον έβριζαν, άλλοι τον έφτυναν, άλλοι τον χτυπούσαν με ρόπαλα ή μαχαίρια κι άλλοι του πετούσαν ακαθαρσίες με μια σατανική μανία. Ένας τρύπησε το σεπτό λείψανο και με μια σφαίρα».*[460]

Οι Έλληνες συγγραφείς πολύ συχνά βάζουν τους ίδιους τους πρωταγωνιστές των διηγημάτων τους μιλώντας σε πρώτο πρόσωπο, να διηγούνται οι ίδιοι τις εμπειρίες τους από τον τρόπο με τον οποίο οι Τούρκοι φέρθηκαν στις οικογένειες τους. Συνήθως οι διηγήσεις αυτές γίνονται από μικρά ελληνόπουλα που υπέφεραν από την σκληρότητα των Τούρκων. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς, εκτός από την συγκίνηση που θέλουν να προκαλέσουν στον αναγνώστη, επιδιώκουν να δημιουργήσουν και μια αίσθηση αυθεντικότητας των περιγραφομένων, να δώσουν δηλαδή μια ιστορικότητα στην αφήγησή τους. Για παράδειγμα ένα μικρό ελληνόπουλο παρουσιάζεται να ανακοινώνει στο θείο του τον φόνο των γονιών του από τους Τούρκους, λέγοντας: *«Σκοτώσανε τους γονιούς μου οι Τούρκοι».*[461]Και εξηγεί: «*«Τους γονιούς μου τους έσφαξαν οι άπιστοι… Τους κρέμασαν στο μεσιανό δοκάρι του σπιτιού μας!... Και τη μάνα μου την κρέμασαν… Και τους δύο τους κρέμασαν… Πλάγι-πλάγι τους κρέμασαν στο μεσιανό δοκάρι του*

[458] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 34.
[459] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας,* ο.π.,σ. 157.
[460] Ιωάννης Αλεξίου, *Ήρωες του 21*, ο.π., σ. 57.
[461] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, ο.π., σ. 113.

σπιτιού μας… Την αδερφή σου, τη Μαρουσώ, την κρέμασαν οι άπιστοι!..»[462] Επίσης περιγράφει την επιδρομή των Τούρκων και των συμμάχων τους Αρβανιτών σε ένα ειρηνικό ανυπεράσπιστο ελληνικό χωριό, το Πινδοχώρι: *«Ανέμιζαν τα γιαταγάνια οι αρβανιτάδες. Ούρλιαζαν θεριά ανήμερα. Σκόρπιζαν το θανατικό… Τα καλντερίμια βαφτήκανε με αίμα ανθρώπινο».*[463] Παρεμφερής είναι και η διήγηση της σφαγής των Ελλήνων πολεμιστών στο νησάκι της Σφακτηρίας από τον Ιμπραήμ: *«(Ο Ιμπραήμ) έσφαξε μέσα σε δύο ώρες όλους σχεδόν τους υπερασπιστές του νησιού. Κάπου χίλιους νοματαίους και πάνω! Σαν λυσσασμένα σκυλιά, οι αραπάδες, ξεχύθηκαν στο νησί. Και πέρασαν απ' το λεπίδι όλους τους υπερασπιστές. Η Σφακτηρία βάφτηκε στο αίμα».*[464]

Ο μικρός Θεόδωρος Κολοκοτρώνης χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα για να διηγηθεί στον φίλο του Νικήτα την επιδρομή που έκαναν οι Τούρκοι στο χωριό των Κολοκοτρωναίων, την Καστανίτσα. Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης είναι η σημαντικότερη μορφή από ελληνικής πλευράς της επανάστασης του 1821, επομένως τα λόγια που βγαίνουν από το στόμα του έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα και δύσκολα επιδέχονται αμφισβήτησης. Για αυτό ο συγγραφέας τον χρησιμοποιεί για να δώσει κύρος και υπόσταση αλήθειας στην περιγραφή του. Διηγείται ο Κολοκοτρώνης:
-Έχεις δει σατανάδες να ρουφάνε ανθρώπινο αίμα;
-Όχι.
-Εγώ, έχω δει!...
-Πού;
-Καβάλα πάνω σε άλογα. Με ξεγυμνωμένα σπαθιά! Να σκοτώνουν, να αρπάζουν παιδιά και γυναίκες, να ουρλιάζουν σαν μανιασμένοι!...
-Και δε μου λες, πώς ήταν; Είχανε ουρές και τσέπια;
-Όχι, είχανε ξεγυμνωμένα σπαθιά, κόκκινα και μπιρμπιλωτά σαρίκια, πλατιά ζουνάρια και μεταξωτές βράκες. Χίμηξαν καταπάνω μας και μας αφάνισαν!...
-Λες για τους Τούρκους, το βράδυ στο μεγάλο γιουρούσι;
-Για τους δαιμόνους λέω, για τους δαιμόνους! ούρλιαξε ο Θοδωρής. Μόνο όποιος έχει κάμει γιουρούσι ξέρει τι είναι κόλαση. Τα άλογα χυμάνε αφηνιασμένα από το μπαρούτι πάνω στο ανθρωπομάνι. Ξεκοιλιάζουν με τα πόδια τους, όποιον βρουν μπροστά τους. Τσακίζουν τα κεφάλια των παιδιών με τα πέταλα. Οι καβαλαραίοι ουρλιάζουν ανεβοκατεβάζοντας το γιαταγάνι. Παίρνουν κεφάλια, αρπάζουν παιδιά, σκλαβώνουν γυναίκες. Το κλάμα ανακατώνεται με το ποδοβολητό. Τα χλιμιντρίσματα με τα ανθρώπινα χουγιάσματα. Ο αγέρας βρωμάει μπαρούτι και βρεγμένο χώμα από αίμα».[465]

Μια από τις τεχνικές που χρησιμοποιούνται για να αποκτήσει επίφαση αλήθειας η διήγηση και να γίνουν πιο πιστευτές οι πράξεις και η συμπεριφορά που ο συγγραφέας θέλει να αποδώσει στους Τούρκους είναι οι ίδιοι Τούρκοι σε κρίσιμες στιγμές αυθόρμητα, χωρίς πίεση να ομολογούν και να παραδέχονται τα εγκλήματα που διέπραξαν σε βάρος Ελλήνων. Για παράδειγμα όταν ένας Τούρκος είναι ετοιμοθάνατος ή όταν έχει μια κρίση συνείδησης και ομολογεί τις πράξεις του, τότε η αφήγηση αποκτά μεγαλύτερη αληθοφάνεια και πειστικότητα αφού φαίνεται ότι δεν διηγείται κάποιος τρίτος αλλά εξιστορεί ο ίδιος ο δράστης. Έτσι περιγράφεται στην διάρκεια της

[462] Ο.π., σ. 116.
[463] Ο.π., σ. 108.
[464] Ο.π., σ. 174.
[465] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, ο.π., σ. 15-16.

μάχης της Αράχοβας[466] το παρακάτω περιστατικό: *«Το βράδυ ο ετοιμοθάνατος Μουσταφά μπέης παρακάλεσε τον αδελφό του Καριοφίλ μπέη να του πάρει το κεφάλι, για να μην πέσει στα χέρια των Ελλήνων και του το ντροπιάσουν. Το φοβόταν αυτό γιατί είχε κάνει πράγματα που δεν λέγονται στα γυναικόπαιδα του Μεσολογγίου που έπεσαν στα χέρια του.»*[467]

Η πρόθεση των συγγραφέων να παρουσιάσουν τους Τούρκους όσο πιο βάρβαρους και απάνθρωπους γίνεται, φτάνει σε εξωπραγματικά όρια όταν οι συγγραφείς παρουσιάζουν κάποιους από αυτούς να φτάνουν σε ακραίες και ανόητες συμπεριφορές οι οποίες φαίνονται υπερβολικές και απίστευτες και σε κάθε περίπτωση δεν αρμόζει να περιλαμβάνονται σε παιδικό βιβλίο που απευθύνεται σε ευαίσθητους ανήλικους αναγνώστες. Σε ένα βιβλίο αναφέρεται ότι *«Ο ονομαστός για τη βαρβαρότητα του Σεϊντ Αγάσπου είχε την αρρωστημένη ιδιοτροπία να βάφει τα νύχια του για να μεγαλώσουν με το αίμα των Ελλήνων αγωνιστών, που αποκεφάλιζε ο ίδιος, έβαλε σκοπό του να τα βάψει και με το αίμα του Πλαπούτα για να μεγαλώσουν πιο πολύ!...»*[468]

Το παιδομάζωμα στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας αποτελεί μια ιστορική πραγματικότητα. Η κάθε πλευρά, ελληνική και τουρκική, αντιμετωπίζει το γεγονός αυτό από διαφορετική, οπτική γωνία επικεντρώνοντας την έμφασή της σε διαφορετικές πτυχές του γεγονότος. Οι διαφορετικές αυτές προσεγγίσεις αντανακλώνται και στα παιδικά βιβλία της κάθε πλευράς. Για τα ελληνικά παιδικά βιβλία, το παιδομάζωμα θεωρείται και αναφέρεται ως η απεχθέστερη μορφή βίας και καταπίεσης που ασκήθηκε από την μεριά των Τούρκων σε βάρος των Ελληνόπουλων. Περιγράφεται ότι με το παιδομάζωμα ελληνικές οικογένειες ακρωτηριάζονται, παιδιά χωρίζονται βίαια από τους γονείς τους και τον τόπο τους και ο χριστιανισμός και ο ελληνισμός αιμορραγούν καθώς χάνουν για πάντα μερικά από τα εκλεκτότερα τέκνα τους. Χαρακτηριστικά μια συγγραφέας αναφέροντας τα σημαντικότερα «βάσανα του Γένους» απαριθμεί:*«Τους χλευασμούς, το παιδομάζωμα, τον τρόμο, τη σκλαβιά, τα τόσα χρόνια του ζυγού».*[469]Στα τουρκικά παιδικά βιβλία το παιδομάζωμα αντιμετωπίζεται ως μηχανισμός επιλογής στελεχών για τον στρατό και το κράτος, δηλαδή ως μηχανισμός ανανέωσης του προσωπικού της Οθωμανικής διοίκησης και ως μια διαδικασία κοινωνικής ανέλιξης για όσους έχουν την τύχη να επιλεγούν για στρατολόγηση. Οι αναφορές, οι περιγραφές και οι διηγήσεις σχετικά με το παιδομάζωμα στα ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία είναι πάντα έντονα φορτισμένες συναισθηματικά και συμβολικά και αντανακλούν τον τρόπο με τον οποίο η κάθε πλευρά επινοεί, αναπλάθει, αναπαράγει και αναπροσαρμόζει την ιστορία υπηρετώντας σκοπιμότητες. Επίσης δείχνουν με καταλυτικό τρόπο το πώς οικοδομούνται οι συγκρουσιακές ταυτότητες το πώς δηλαδή το ίδιο γεγονός η μια πλευρά το ερμηνεύει ως «κατάρα» και η άλλη ως «ευλογία». Όλα αυτά μεγεθύνονται και μεγιστοποιούνται επειδή το υλικό της μελέτης αποτελούν παιδικά βιβλία στα οποία τις περισσότερες φορές τα γεγονότα τοποθετούνται στο δίπολο άσπρο-μαύρο, καλό-κακό δηλαδή συνήθως δεν ακολουθείται η μέση οδός.

[466] Ορεινό χωριό στο βουνό Παρνασσός της Στερεάς Ελλάδας. Εκεί, το Νοέμβριο του 1826 οι Έλληνες με αρχηγό τον Γεώργιο Καραϊσκάκη νίκησαν τους Τούρκους.
[467] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 54.
[468] Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ.18.
[469] Γαλάτεια Σουρέλη-Γριαγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 26.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία με το παιδομάζωμα *«άπλωνε το θεριό (ο Τούρκος) το ματωμένο χέρι κι άνοιγε τα σπιτικά κι αναζητούσε τα τρυφερά βλαστάρια. Τα πιο γερά και τα πιο ξύπνια και καλοκαμωμένα! Έμπηγε βαθιά τα νύχια μέσα τους και δεν τα ξανάβγαζε πια, στέλνοντας τα για γενίτσαρους στου σουλτάνου τη δούλεψη, ξεριζώνοντας τους την ελληνική καρδιά και βάζοντας τους στα χέρια γιαταγάνια για τους Χριστιανούς!»*[470]Για αυτόόταν κανείς σκεφτόταν το παιδομάζωμα αγανακτούσε καθώς: *«Συλλογιζόταν εκείνα τα παιδιά που είχαν την τραγική μοίρα να τα αρπάξουν με τη βία απ' τους γονείς τους άγριοι ζαπτιέδες και τζοχανταραίοι και να τα πάνε σε τόπους μακρινούς και αφιλόξενους. Κι εκεί, με τον καιρό και ύστερα από λογής βασανιστήρια και ταπεινώσεις, να τους αλλάξουν τα ονόματα, τη θρησκεία και την πατρίδα και να τα κάνουν γενίτσαρους, τους πιο φανατισμένους δηλαδή τούρκους, με το μεγαλύτερο μίσος για τους... Έλληνες! "Τι δυστυχία, τι κατάντια"...»*[471] Οι Ελληνίδες μάνες που χάνουν τα παιδιά τους στο παιδομάζωμα οδύρονται και θρηνούν και μερικές Τουρκάλες που *«είναι πονόψυχες γειτόνισσες»*[472]προσπαθούν να τις παρηγορήσουν.Κάποιες άλλες Τουρκάλες επειδή πιστεύουν ότι τα παιδιά τους θα γίνουν σπουδαίοι κοντά στον Σουλτάνο, την ώρα του παιδομαζώματος ανταλλάσουν τα παιδιά τους με ελληνόπουλα, ώστε οι γενίτσαροι να βρουν τα τουρκόπουλα σε ελληνική οικογένεια, να τα νομίσουν ελληνόπουλα και να τα πάρουν.[473]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία προβάλλεται ότι όταν πρόκειται να γίνει παιδομάζωμα μητέρες και παιδιά προσεύχονται να σταθούν τυχεροί και να βρεθούν μέσα σε εκείνους που οι στρατολόγοι θα επιλέξουν γιατί γνωρίζουν ότι η επιλογή αυτή είναι η πόρτα για μια καλύτερη ζωή, με μόρφωση, πλούτη, τιμές και αξιώματα. Για παράδειγμα σε τουρκικό παιδικό βιβλίο το παιδομάζωμα μέσα από τα μάτια ενός μικρού Σέρβου, ο οποίος τελικά επιλέγεται, περιγράφεται ως εξής: *«Οι Τούρκοι έρχονται στα χωριά και παίρνουν ένα παιδί από κάθε σαράντα σπίτια και τα πηγαίνουν στην χώρα τους για να τα σπουδάσουν. Η μητέρα μου λέει "Προσευχήσου να πάρουν και εσένα". Η χώρα των Τούρκων λένε ότι είναι πολύ ωραία. Θεέ μου στείλε και μένα στο σχολείο των Τούρκων... Σήμερα ήρθαν στο χωριό μας οι στρατολόγοι αγοριών για να τα κάνουν Γενίτσαρους. Μόνο εμένα διάλεξαν από ολόκληρο το χωριό. Η μητέρα μου είναι λίγο λυπημένη επειδή με αποχωρίζεται αλλά δεν το δείχνει. Χαίρεται επειδή θα γίνω μεγάλος άνθρωπος και θα πάρω μεγάλα αξιώματα. Μου λέει "πρόσεχε παιδί μου, να μάθεις καλά αυτά που σου διδάσκουν. Μη μας ντροπιάσεις." ... Έμεινα δύο χρόνια στη Ανατολία δίπλα στην νέα μου οικογένεια. Με είχαν σαν πραγματικό τους παιδί. Έμαθα πολλά καινούργια πράγματα. Τα τουρκικά φαγητά μου άρεσαν πάρα πολύ. Σε αυτό το διάστημα πάχυνα αρκετά. Ψήλωσα σαν την λεύκα. Πλέον δεν ήμουν παιδί. Θέλω να γίνω σαν τους μεγαλύτερους φίλους μου στρατιώτης. Άραγε θα με κάνουν και εμένα Γενίτσαρο; ... Κάθε μέρα παρακαλώ για μακροημέρευση του Σουλτάνου μου. Θεέ μου δίνε πάντα νίκες στον Οθωμανικό στρατό».*[474]Ενώ δηλαδή στα ελληνικά παιδικά βιβλία το παιδομάζωμα είναι συνυφασμένο με βίαιες εικόνες, αρπαγές, θρήνους και ξεριζωμούς στα τουρκικά βιβλία περιγράφεται σαν μια διαδικασία ήρεμη και συναινετική.

---

[470]Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου,*ο.π.,σ.14.
[471] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ. 15.
[472]Ο.π.,σ. 19.
[473] Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 19.
[474]Zehra Aydüz,*Osmanlı Tarihi, Yıldırım Beyazıt-Çelebi Mehmet ve II. Murat Dönemleri*, ο.π., σ. 45-47.

Ενώ οι Έλληνες περιγράφονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία με ιδιαίτερα εγκωμιαστικό τρόπο και οι συγγραφείς τους προικίζουν με μεγάλα προτερήματα και με ιδιαίτερα χαρίσματα, φτάνοντας μερικές φορές στην υπερβολή, το ακριβώς αντίθετο συμβαίνει όταν οι Έλληνες συγγραφείς περιγράφουν τους Τούρκους, διηγούνται τις πράξεις τους, σκιαγραφούν το χαρακτήρα τους και προβάλλουν την συμπεριφορά τους. Στην παρουσίαση των Τούρκων πολύ συχνά οι Έλληνες συγγραφείς συναγωνίζονται στην πλειοδοσία αρνητικών χαρακτηριστικών και στην περιγραφή αρνητικών στοιχείων εικόνων και καταστάσεων. Οι Τούρκοι συγκεντρώνουν στα ελληνικά παιδικά βιβλία, ιδιαίτερα μάλιστα σε βιβλία που χαρακτηρίζονται από εθνικιστικό και θρησκευτικό περιεχόμενο, ό,τι αρνητικό και αποκρουστικό στοιχείο μπορεί να φανταστεί κανείς. Μερικές μάλιστα φορές η περιγραφή της κακότητας τους είναι εξωπραγματική και υπερβολική. Λίγες φορές κάποιος Τούρκος περιγράφεται ως μετριοπαθής και μέσος άνθρωπος με συνηθισμένα και φυσιολογικά ψυχικά και πνευματικά χαρακτηριστικά και εξαιρετικά σπάνια συναντάται καλός Τούρκος με θετικό χαρακτήρα και μυαλό.

Ιδιαίτερα απαξιώνουν τους Τούρκους, οι περιγραφές της συμπεριφοράς τους, της στάσης τους και των επιδόσεων τους στις μάχες με τους Έλληνες. Η γενική εικόνα που παρουσιάζεται είναι ότι στις μάχες του 1821 οι Τούρκοι δεν έχουν σημαντικές πολεμικές ικανότητες, έχουν χαμηλό ηθικό και παρόλο που είναι περισσότεροι και καλύτερα εξοπλισμένοι από τους Έλληνες, συνήθως πανικοβάλλονται, τρέπονται σε φυγή και παθαίνουν πανωλεθρία. Οι Τούρκοι μόλις καταλάβουν ότι η μάχη είναι αμφίρροπη, περιγράφονται νατρομοκρατούνται και *«να πισωγυρίζουν και όπου φύγει φύγει»*[475]παρά την υπεροπλία τους. Με υπερβολικό τρόπο οι Έλληνες συγγραφείς εμφανίζουν τους Τούρκους να είναι τόσοφοβητσιάρηδες και δειλοί ώστε με μια πολεμική ιαχή μόνο ενός Έλληνα, να πανικοβάλλονται και να παραδίδονται αμέσως χωρίς μάχη: *«Και μόνο η φωνή του αρχηγού, που ακούει η φρουρά του βοεβόδα (Τούρκος) μέσα στη νύχτα να την καλεί να παραδοθεί, φτάνει για να τους κάνει ν' ανοίξουν διάπλατα τις πόρτες.»*[476] Σε άλλη περίπτωση και μόνο η πληροφορία ότι πλησιάζουν οι Έλληνες αρκεί για να σπείρει φόβο και πανικό στους Τούρκους, οι οποίοι αν και περισσότεροι εγκαταλείπουν φοβισμένοι το πεδίο της μάχης για να μην τους αντιμετωπίσουν.*«Υπήρχαν εκεί πολλά τουρκικά ασκέρια, αλλά μόλις έμαθαν ότι ερχόταν καταπάνω τους ο Μπότσαρης τα μάζεψαν στα γρήγορα κι έγιναν καπνός για να μην συναπαντηθούν μαζί του.»*[477]Η φήμη και μόνο ενός Έλληνα αρχηγού αρκεί, όπως αναφέρεται σε ένα βιβλίο, για να τρέψει τους Τούρκους σε φυγή. *«... (οι Τούρκοι) άκουγαν τ' όνομά του (του Καραϊσκάκη) και το έβαζαν στα πόδια από το φόβο τους.»*[478]

Κλασική και συνηθισμένη εικόνα στα ελληνικά βιβλία είναι η εικόνα των Τούρκων που στην μάχη *«το βάζουν στα πόδια, πετώντας όπλα και ό,τι άλλο τους βαραίνει για να τρέχουν πιο γρήγορα»*[479]και*«ορμούν αλλοπαρμένοι να σωθούν με τη φυγή»*[480]ή*«...σάστισαν, έχασαν τελικά την ψυχραιμία τους και πανικόβλητοι το έβαλαν στα πόδια για να γλιτώσουν»*[481]ή αλλού *«μαζεύονται οι αντίχριστοι και φεύγουν... Οι*

[475] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*,ο.π., σ. 47.
[476] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ. 123.
[477]Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π.,σ. 50.
[478]Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 6.
[479]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρούτσος*, ο.π.,σ. 22.
[480] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*,ο.π., σ. 33.
[481] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 10.

Τούρκοι σκαρφαλώνουν δύο δύο στα άλογα, βάζουν φτερά στα πόδια, να προκάνουν να φύγουν, να σωθούν.»[482] Και στις ναυμαχίες ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους η κατάληξη, σύμφωνα με τα ελληνικά παιδικά βιβλία, είναι ίδια:*«για να γλιτώσουν, άλλοι πισώστρεψαν κι άλλοι βούτηξαν στη θάλασσα»*[483]ή *«οι Τούρκοι, καθώς έβλεπαν τις φλόγες να τους ζώνουν, έτρεχαν να σωθούν. Έπεφταν στη θάλασσα, να γλιτώσουν απ' την πύρινη κόλαση.»*[484] Σε άλλο περιστατικό *«Σύγχυση και τρόμος απλώνεται στα τουρκικά πληρώματα και οι ναύτες αλλοπαρμένοι από τον τρόμο τους, πέφτουν στη θάλασσα να γλιτώσουν».*[485]Συχνά οι Έλληνες συγγραφείς παρουσιάζουν τον επικεφαλής των Τούρκων να φοβάται περισσότερο από τους άνδρες του και να εγκαταλείπει την μάχη πανικόβλητος χωρίς να ενδιαφέρεται για τους στρατιώτες του. Όταν οι Έλληνες βάζουν φωτιά στο πλοίο του, *«ο Τούρκος πλοίαρχος πανικοβλήθηκε περισσότερο από όλους και προσπάθησε σπρώχνοντας τους άλλους να μπει σε μια βάρκα»*[486]και *«(Ο Καπετάνιος) τα είχε χάσει! Παράτησε σύγξυλα τσούρμα και πλεούμενο, κι αναζητούσε βάρκα να σωθεί. Είχε νικηθεί απ' το φόβο του.»*[487]Για να κάνει πιο έντονη την εικόνα του αλλόφρονα Τούρκου, ο συγγραφέας παρουσιάζει ακόμα και τους ίδιους τους Τούρκους να αηδιάζουν από το θέαμα του φοβισμένου καπετάνιου τους. Στην περιγραφή ενός άλλου περιστατικού ο Τούρκος επικεφαλής δειλιάζει και ντροπιάζεται. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, Έλληνας και Τούρκος αρχηγοί συνεννοούνται να μονομαχήσουν. Ο Έλληνας είναι αγέρωχος ενώ ο Τούρκος *«διστακτικός και κατακίτρινος από το φόβο του. Όσο πλησίαζε τον αντίπαλο του, τόσο έχανε το θάρρος του, ώσπου κάποια στιγμή δεν άντεξε και, γυρνώντας το έβαλε στα πόδια! Έτρεξαν οι στρατιώτες του, καταντροπιασμένοι από το φέρσιμο του αρχηγό τους, να τον πάρουν, έτοιμο να καταρρεύσει».*[488]

Από τους Έλληνες συγγραφείς επίσης επισημαίνεται ότι, σε αντίθεση με τους Έλληνες που σπεύδουν στην μάχη με ενθουσιασμό και ηρωισμό, οι Τούρκοι στρατιώτες εξαναγκάζονται να πολεμήσουν με το ζόρι και όχι με την θέλησή τους. Παρουσιάζουν δηλαδή τους Τούρκους να έχουν χαμηλό ηθικό και κακή ψυχολογία πριν την μάχη και αναφέρουν ότι οι αξιωματικοί, τους στέλνουν στην μάχη με υποσχέσεις για αξιώματα και μπαξίσια: *«Και μέσα σ' αυτήν την κόλαση, να και οι ντελάληδες του Ιμπραήμ. Διαλαλούν τα μπαξίσια που θα πάρουν οι γενναίοι του: Τόσα γρόσια όσοι μπουν πρώτοι στα ταμπούρια, τόσα όσοι φέρουν κεφάλι καπετάνιου, τόσα...»*[489]και όταν οι Τούρκοι στρατιώτες λυγίζουν και ετοιμάζονται να υποχωρήσουν τότε οι αξιωματικοί, με φοβέρες και απειλές τους αναγκάζουν να προχωρήσουν: *«Μπροστά σ' αυτό το μακελειό οι αραπάδες δεν αργούν να λυγίσουν. Κοντοστέκονται και πισωπατούν, έτοιμοι να το βάλουν στα πόδια. Δεν το τολμούν όμως. Πίσω τους οι αξιωματικοί, με τις μπιστόλες και λόγχες, τους αναγκάζουν να προχωρήσουν. Απελπισμένοι, τρελοί από το φόβο, ορμούν σαν εξαγριωμένα ζώα, για να πέσουν κι αυτοί, ενώ πίσω τους ξεχύνεται το δεύτερο κύμα...Λίγο ακόμη και η πρώτη γραμμή θα σπάσει, θα κάνει πίσω, παρασύροντας όλους σε μια ξέφρενη υποχώρηση. Οι εκπαιδευμένοι αξιωματικοί του Ιμπραήμ αντιλαμβάνονται τον κίνδυνο. Τραβούν γρήγορα τις μπιστόλες τους και ξαπλώνουν μερικούς στο χώμα.*

---

[482] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 88.
[483] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο Στις Φλόγες*, ο.π., σ. 59.
[484]Ο.π., σ. 61.
[485]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π.,σ. 38.
[486] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, τόμος Β, ο.π., σ. 19.
[487] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο Στις Φλόγες*, ο.π., σ. 61.
[488] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*,Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 41.
[489]Πέτρος Μπίκος,*Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 59- 60.

Άλλοι πίσω με σπαθιά, με μαστίγια ακόμη και με κλωτσιές, σπρώχνουν τους αραπάδες να προχωρήσουν».[490]

Εκτός από έλλειψη ηθικού φρονήματος και ψυχικού σθένους οι Τούρκοι εμφανίζονται να έχουν και έλλειψη πολεμικών ικανοτήτων. Έτσι οι Έλληνες συχνά στήνουν ενέδρες και αιφνιδιάζουν τους Τούρκους, που πέφτουν σε παγίδες και λάθη πολεμικής τακτικής. Με εκτενή και διθυραμβικό τρόπο οι Έλληνες συγγραφείς περιγράφουν πώς ο Καραϊσκάκης κάνει επίθεση στους Τούρκους αιφνιδιάζοντας τους την ώρα που κοιμούνται και *«τόσος ήταν ο πανικός και τόση η σύγχυση που κυρίευσαν τους κοιμισμένους τούρκους, ώστε για κάμποσο δέχονταν τα χτυπήματα των Ελλήνων εντελώς ανίκανοι να αντιδράσουν»*[491]ή πώς ο ίδιος στήνει ενέδρα στους Τούρκους και αποκομίζει πλούσια λάφυρα*«Σίγουροι οι τούρκοι επίσημοι ότι δεν διέτρεχαν κανένα κίνδυνο αφού μόλις είχε περάσει η άλλη φάλαγγα, προχωρούσαν αμέριμνοι, με τις φανταχτερές τους φορεσιές και τα διαμαντοστόλιστα άρματά τους...'Φωτιά!' πρόσταξε ο Καραϊσκάκης καιτα βόλια από τα οκτακόσια καριοφίλια έπεσαν βροχή πάνω τους… οι Τούρκοι σήκωσαν τα χέρια και παραδόθηκαν. Πεντακόσιες χιλιάδες γρόσια βρέθηκαν στα πορτοφόλια των επίσημων τουρκαλάδων».*[492]Αλλού περιγράφεται πώς ο Μπότσαρης με νυκτερινή επιδρομή αιφνιδιάζει τους Τούρκους μέσα στο στρατόπεδό τους και οι Έλληνες *«… χτυπούν (τους Τούρκους) μέσα στον βαθύ ύπνο τους περνώντας τους στον άλλο ύπνο τον αιώνιο».*[493]

Αν, στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι Τούρκοι παρουσιάζονται να έχουν μικρές πολεμικές ικανότητες, να μην έχουν πειθαρχία, να μην σέβονται τους ηττημένους και ο στρατός τους να επιδίδεται με κάθε ευκαιρία σε πλιάτσικο, αρπαγές και βιασμούς, στα τουρκικά παιδικά βιβλία η εικόνα που οι συγγραφείς προβάλλουν για τον τουρκικό στρατό είναι εντελώς διαφορετική. Ο τουρκικός στρατός εμφανίζεται να μην προκαλεί καμία καταστροφή στα μέρη από τα οποία περνά, να μην απλώνει το χέρι στην ξένη περιουσία, να μην πειράζει κανέναν αθώο χωρικό. Παρουσιάζεται ως ένας στρατός με στρατιώτες απόλυτα πειθαρχημένους, πιστούς στο καθήκον, με αποφασιστικότητα και θάρρος, οι οποίοι δείχνουν εγκράτεια και αυτοσυγκράτηση ακόμα και όταν προκαλούνται. Υπάρχει σε τουρκικό παιδικό βιβλίο μια χαρακτηριστική περιγραφή για το πώς ο ηγούμενος ενός μοναστηριού, στέλνει τις καλόγριες να προκαλέσουν με την εμφάνιση τους Τούρκους στρατιώτες. Στο τέλος ο συγγραφέας τον παρουσιάζει να εντυπωσιάζεται από την στάση τους και να αναγνωρίζει το ήθος και την ευγένεια των Τούρκων. Το γεγονός ότι ένας ξένος εμφανίζεται να παραδέχεται το ψυχικό μεγαλείο του τουρκικού στρατού, χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα για να τονίσει ακόμα περισσότερο και να δώσει χαρακτηριστικά αντικειμενικότητας στην περιγραφόμενη αυτή ιδιότητα των Τούρκων. Επίσης μπορεί να επισημανθεί η συμπεριφορά του ηγούμενου και των καλογριών που δεν συνάδει με την ιδιότητα τους και ενδεχομένως προβάλλεται από τον Τούρκο συγγραφέα για να προκαλέσει ειρωνικά και μειωτικά σχόλιο για τους ανθρώπους της Εκκλησίας.*«Οι Οθωμανοί στρατιώτες είχαν φτάσει μπροστά στο Βελιγράδι και ετοιμαζόντουσαν να ξεκουραστούν σε ένα μέρος με δέντρα. Είχαν διψάσει πολύ. Πήγαν στην πηγή για να ξεδιψάσουν. Μόλις είχαν γεμίσει τα χέρια τους με το κρύο νερό της πηγής, όταν άρχισαν να έρχονται από το μοναστήρι κουνιστές*

[490] Ο.π., σ. 58 -59.
[491] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*,ο.π.,σ. 42.
[492]Ο.π., σ. 46.
[493] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 46-48.

και λυγιστές νεαρές καλόγριες. Ο ηγούμενος που τις έστειλε στους στρατιώτες, δεν είχε ξεχάσει να πει στα κορίτσια να ντυθούν και να στολιστούν. Άρχισε να παρακολουθεί κρυμμένος πίσω από ένα δέντρο. Να δούμε τι θα κάνουν οι Οθωμανοί στρατιώτες; Οι στρατιώτες μολονότι διψούσαν, πήγαν πιο πέρα, γύρισαν την ράχη τους για να πάρουν νερό τα κορίτσια με την ησυχία τους, και μέχρι να φύγουν από την βρύση δεν πήγαν κοντά τους. Ο ηγούμενος δεν μπόρεσε να μην θαυμάσει τους τρόπους και τα ήθη των Οθωμανών στρατιωτών. Δεν θα απορούσε τόσο εάν ήξερε, ότι οι ίδιοι στρατιώτες στον δρόμο περνώντας από τους αμπελώνες, δεν άπλωσαν χέρι ούτε σε ένα τσαμπί θεωρώντας αυτή την πράξη αμαρτία, ότι αν ήθελαν πολύ να φάνε λίγα σταφύλια έδεναν στα κλαδιά του δέντρου περισσότερα χρήματα από όσο κόστιζαν τα σταφύλια και απομακρύνονταν από την περιοχή, και θα καταλάβαινε καλύτερα γιατί αυτός ο στρατός είχε τόσες λαμπρές νίκες».[494]

Το ήθος και την πειθαρχία του τουρκικού στρατού προβάλλουν και σε άλλες περιπτώσεις οι Τούρκοι συγγραφείς. *«Ο στρατός που είχε το όνομα "Λόχος του Προφήτη" ακόμα και στον πόλεμο πήγαινε με το ήθος του Προφήτη, στους δρόμους που περνούσε δεν ποδοπατούσε τα σπαρμένα χωράφια , δεν πείραζε τα ζώα, δεν έβοσκε τα άλογα του σε ιδιωτικές εκτάσεις, για κανένα λόγο δεν πείραζε τους αθώους πολίτες. Δηλαδή, δεν ενοχλούνταν ούτε οι άνθρωποι, ούτε τα ζώα, ούτε τα φυτά από αυτό το κελαριστό ποτάμι.»*[495]Την πειθαρχία και την πολεμική ικανότητα του τουρκικού στρατού την παραδέχονται, σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς και οι ανεξάρτητοι Ευρωπαίοι παρατηρητές. Αυτό έχει μεγάλη σημασία γιατί η παραδοχή αυτή προέρχεται από ουδέτερους, αντικειμενικούς κριτές άρα εξυπακούεται ότι είναι προϊόν ευθυκρισίας και αμερόληπτης προσέγγισης και μάλιστα, συγκεκριμένα, προέρχεται από εκπρόσωπο της Γαλλίας, χώρας δηλαδή κατά κοινή ομολογία προηγμένης και πολιτισμένης, ο έπαινος της οποίας είναι δύσκολο να αποσπαστεί.*«Ο Γάλλος συγγραφέας J. Michelet, εκθειάζειτην τελειότητα του Τουρκικού στρατού ως εξής: Στην εποχή πολλών Σουλτάνων με πρώτους τους Σουλτάνους Γιαβούζ Σελίμ και Σουλεϊμάν, οι Τούρκοι είχαν διδάξει στους Χριστιανούς να δείχνουν στον πόλεμο μετριοπάθεια και στην νίκη ανεκτικότητα. Το 1526, διακόσιες χιλιάδες άτομα διέσχισαν πεζοί από άκρη σε άκρη την Αυτοκρατορία δίχως να πατήσουν στα φυτεμένα χωράφια και δίχως να κόψουν ούτε ένα χόρτο.»*[496] Συχνά εγκωμιάζεται η αποφασιστικότητα και η άρτια οργάνωση του τουρκικού στρατού που ακολουθεί όλους τους κανόνες του πολέμου όπως η τήρηση των στρατιωτικών μυστικών και απορρήτων. *«Όμως τα κυριότερα χαρακτηριστικά του Οθωμανού στρατιώτη ήταν ότι δεν απόφευγε καμιά. δυσκολία και είχε αποφασιστικότητα. Έτσι ήταν οι Τούρκοι. Έκρυβαν ακόμα και από τους δικούς τους στρατιώτες το πού θα γινόταν η εκστρατεία. Αυτό ήταν ένα τέτοιο μυστικό που δεν το γνώριζε ούτε το πετούμενο πουλί, ούτε ο αέρας που φυσούσε, ούτε και το χώμα που πατούσαν περνώντας. Το μυστικό το μάθαιναν μόνο την ώρα που έπρεπε.»*[497] Την μεγαλοσύνη και την μεγαλοψυχία του Σουλτάνου καθώς και την ανωτερότητα των Τούρκων που έχουν το μεγαλείο να αναγνωρίζουν την πολεμική αρετή των αντιπάλων τους και να τους συγχωρούν επειδή πολέμησαν γενναία, επιδιώκει να προβάλλει ο Τούρκος συγγραφέας περιγράφοντας την σκηνή όπου ο ηττημένος αρχηγός των

[494] Zehra Aydüz, *Osmanlı Tarihi, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi*, Uğurböceği,İstanbul 2011, σ. 80-81.
[495]Aslı Eren, *KanuniSultanSüleyman, Mohaç MeydanMuharebesi*, Mavi Lale Gençlik, İstanbul 2010, σ. 47.
[496] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Fetih Sancakları*, ο.π., σ. 153.
[497] Aslı Eren,ο.π., σ.50-51.

ιπποτών της Ρόδου επισκέπτεται τον νικητή Σουλτάνο.*«Όταν έφυγε ο γηραιός αρχηγός των ιπποτών που ήρθε να τον επισκεφτεί ο Σουλτάνος είπε: "Λυπάμαι που ανησυχήσαμε αυτόν τον γέρο αθεόφοβο." Έτσι έδειξε πόσο ευσυνείδητος και πονόψυχος ήταν. Συγχώρεσε τους ιππότες .παρ' όλα τα κακά που είχαν κάνει και είπε: "Η αλήθεια είναι ότι οι ιππότες πολέμησαν καλά. Εμείς αναγνωρίζουμε αυτούς που υπερασπίζονται τα εδάφη τους με την ζωή τους και τους συγχωρούμε." Έτσι έδειξε την καλή του θέληση.»*[498] Συμπερασματικά ενώ στα ελληνικά παιδικά βιβλία η περίοδος της Οθωμανικής Κυριαρχίας παρουσιάζεται σαν μια εποχή σκλαβιάς και αυταρχισμού, στα τουρκικά παιδικά βιβλία η εικόνα που προβάλλεται είναι ότι *«Οι Οθωμανοί στα μέρη που κατακτούσαν δεν ασκούσαν καταπίεση και βαρβαρότητα., έφερναν δικαιοσύνη και ανεκτικότητα. Ακόμα και οι άνθρωποι που ζούσαν στις δικές τους πατρίδες, ως μοναδική τους ελπίδα είχαν τους Οθωμανούς.»*[499]

Στις μάχες ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, που περιγράφονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία τα οποία έχουν θέμα σχετικό με τα πολεμικά γεγονότα του 1821, συνήθως νικούν οι Έλληνες. Είναι καλύτεροι πολεμιστές και οι αρχηγοί τους έχουν πολλά ηγετικά χαρίσματα, γενναιότητα και στρατηγικό νου. Αυτά συνήθως δεν τα διαθέτουν οι αρχηγοί των Τούρκων. Λίγες μόνο φορές εμφανίζονται Τούρκοι στρατιωτικοί αρχηγοί που έχουν ικανότητες και οι οποίοι μερικές φορές κατορθώνουν να νικήσουν τους Έλληνες. Οι συγγραφείς δίνουν την πληροφορία ότι οι στρατηγοί αυτοί έχουν ελληνική καταγωγή και αφήνουν να εννοηθεί ότι η ικανότητα τους και τα χαρίσματά τους οφείλονται ακριβώς σε αυτήν την ελληνική τους ρίζα. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς προσπαθούν να περάσουν υπόγεια το μήνυμα ότι είναι αδύνατον ένας Τούρκος να νικήσει έναν Έλληνα και αν συμβεί κάτι τέτοιο αυτό οφείλεται στα «ελληνικά γονίδια» που υπάρχουν στον Τούρκο. Λόγου χάρη, ο Τούρκος στρατηγός Κιουταχής, ο οποίος νικάει τους Έλληνες είναι γιος Χριστιανού παπά και από μικρό τον είχαν αρπάξει οι Τούρκοι.[500] Σε ανάλογη περίπτωση ο συγγραφέας βάζει τους Έλληνες να μιλάνε με καλά λόγια για τις ικανότητες του Τουρκαλβανού στρατηγού Ομέρ Βρυώνη . Λένε ότι είναι ικανός πολεμιστής, άξιος και γενναίος και ότι έχει ελληνική καταγωγή από την Κωνσταντινούπολη. Ο συγγραφέας υπονοεί ότι οι ικανότητες του ΟμέρΒρυώνη που τον ξεχωρίζουν από τους άλλους Τούρκους στρατηγούς έχουν αφετηρία την ελληνική καταγωγή, δηλαδή είναι κληρονομικές.[501]

Με ανάλογο τρόπο στα τουρκικά παιδικά βιβλία όταν κάποιος από τους Βυζαντινούς ή τους Έλληνες πολεμιστές ξεχωρίζει για την δύναμη του και τις ικανότητες του τελικά αποδεικνύεται ότι είναι Τούρκος που από κάποιο παιχνίδι της τύχης ή της μοίρας βρέθηκε να πολεμά στην αντίπαλη πλευρά. Τις περισσότερες φορές αυτόβουλα, χωρίς πίεση μεταστρέφεται και εντάσσεται στις τουρκικές δυνάμεις.[502]

Οι συγγραφείς των παιδικών βιβλίων ελληνικών και τουρκικών, σε όποια περίοδο των σχέσεων ανάμεσα στους δύο λαούς και αν αναφέρονται, δίνουν μεγάλη έκταση στην περιγραφή του τρόπου συμπεριφοράς της κάθε πλευράς στους αιχμαλώτους και φυλακισμένους της άλλης πλευράς. Οι συγγραφείς θέτουν ως στόχο τους να πείσουν ότι

[498] Zehra Aydüz, *Osmanlı Tarihi, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi*,ο.π., σ. 48-49.
[499] AslıEren, ο.π.,σ. 30.
[500] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Β, ο.π., σ. 30.
[501]Τάκης Λάππας,*ο Ήρωας της Αλαμάνας*,ο.π.,σ. 135.
[502] Ahmet Yılmaz Boyunağa, *Malazgirt'in Üç Atlısı*, ο.π., σ. 64-66.

η δική τους πλευρά φέρεται στους ανθρώπους αυτούς με πολιτισμένο τρόπο, σεβόμενη την αξιοπρέπειά τους, τηρώντας τα ατομικά τους δικαιώματα και υπακούγοντας στα έθιμα και στο δίκαιο του πολέμου. Ταυτόχρονα οι συγγραφείς δεν παραλείπουν να κατηγορήσουν την απέναντι πλευρά ότι φέρεται στους αιχμαλώτους και φυλακισμένους με τρόπο απάνθρωπο, τους βασανίζει, τους ταπεινώνει, τους εξευτελίζει, παραβιάζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια τους και συχνά τους σκοτώνει. Και για τις δύο πλευρές η μεταχείριση των αιχμαλώτων αποτελεί έναν δείκτη για το επίπεδο του πολιτισμού. Ως εκ τούτου, σκοπός της κάθε πλευράς είναι να τοποθετήσει τη δική της ομάδα σε υψηλό επίπεδο πολιτισμό, και την αντίπαλη ομάδα σε χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο.

Στα πλαίσια αυτά τα ελληνικά παιδικά βιβλία των οποίων η θεματολογία πηγάζει από περιστατικά των χρόνων της Οθωμανικής Κυριαρχίας και της επανάστασης, αφιερώνουν πολλές σελίδες σε περιγραφές βασανιστηρίων στα οποία οι Τούρκοι υποβάλλουν τους Έλληνες. Σε γενικές γραμμές οι Τούρκοι εμφανίζονται να μην έχουν κανένα οίκτο για τους ανήμπορους να αντιδράσουν ανθρώπους και κανένα σεβασμό για την ανθρώπινη ζωή και φέρονται στα θύματά τους με εκδικητικότητα και σαδισμό. Όταν οι Τούρκοι μετά τη μάχη της Αλαμάνας πιάνουν ζωντανό τον αρχηγό των Ελλήνων Αθανάσιο Διάκο, προκειμένου να τιμωρήσουν τον ηρωισμό και την λεβεντιά του αιχμαλώτου Έλληνα αρχηγού και με σκοπό να παραδειγματίσουν τους υπόλοιπους Έλληνες, επιλέγουν τον πιο απάνθρωπο τρόπο θανάτωσής του. *«… ο Πασάς εννοεί το πιο απάνθρωπο βασανιστήριο, το σούβλισμα!... Δίνουν στο Διάκο να κρατάει τη σούβλα του.Κι αυτό το φριχτό θέαμα δεν άντεξαν να το παρακολουθήσουν και αρκετοί από το έξαλλο πλήθος των τούρκων… Το όμορφο, το λυγερό κορμί του Διάκου το μάτωσε, το ασχήμυνε, το κομμάτιασε το μίσος της τουρκιάς..»*[503]Όπως αναφέρεται, η συμπεριφορά των Τούρκων είναι τόσο απάνθρωπη ώστε ακόμα και οι σύμμαχοι των Τούρκων Αρβανίτες παρουσιάζονται να δυσφορούν και να αντιδρούν.Επίσης, οι Τούρκοι παρουσιάζονται να μην σέβονται το πτώμα του Διάκου να το διαπομπεύουν και να το διασύρουν.Το θέμα της σύλληψης, του βασανισμού και του θανάτου του Αθανάσιου Διάκου αποτελεί ένα από τα θέματα που με μεγάλη συχνότητα εμφανίζονται και με εκτενή τρόπο περιγράφονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα της επανάστασης του 1821.[504] Εκτός από τον βασανισμό και τον θάνατο του Αθανάσιου Διάκου, πολύ συχνά οι Έλληνες συγγραφείς έχουν ως θέμα τους τον βασανισμό και τον θάνατο του Κατσαντώνη μετά από την σύλληψή του. Τα βασανιστήρια στα οποία υποβάλλεται ύστερα από διαταγή του Αλή Πασά, είναι τόσο φρικτά ώστε, όπως αναφέρεται *«ανατριχιάζουν από φρίκη οι Τζοχανταραίοι»*[505] και οι Τούρκοι που παρακολουθούν δεν αντέχουν μέχρι το τέλος και *«φεύγουν μουδιασμένοι.»*[506]Με αναλυτικό και ιδιαίτερα σκληρό για παιδικό βιβλίο τρόπο, περιγράφεται ότι *«οι γύφτοι έδεσαν πρώτα τους μελλοθάνατους με σκοινιά και παλούκια ξαπλωτούς πάνω στο χώμα και ύστερα με τα σφυριά και τα αμόνια έπιασαν να τους σπάνε κόμπο κόμπο τα κόκκαλα»*.[507] Η εκδοχή που για τον βασανισμό του Κατσαντώνη δίνει άλλος συγγραφέας είναι ότι:*«Ύστερα είπε (ο Αλή Πασάς) να τους βασανίσουν, σπάζοντας ένα-ένα τα κόκαλά τους με σφυριά, μέχρι να τους αποτελειώσουν. Τον Κατσαντώνη, για να του παρατείνουν το μαρτύριο, δεν τον αποτέλειωσαν. Τον πέταξαν*

[503] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 34.
[504] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ.154-179.
[505] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*,ο.π., σ. 62.
[506] Ο.π., σ. 62.
[507] Ο.π., σ. 62.

λιανισμένο σαν σφαχτάρι σ' ένα μπουντρούμι, να παιδευτεί εκεί από αφόρητους πόνους μέχρι να ξεψυχήσει».[508]Η βάρβαρη μεταχείριση των Τούρκων ανακριτών και βασανιστών απέναντι σε Έλληνες φυλακισμένους αποτυπώνεται στα παιδικά βιβλία που περιγράφουν τις τελευταίες στιγμές του Ρήγα Φεραίου και των συντρόφων του. Για άλλη μια φορά εμφανίζονται οι Τούρκοι να φέρονται στους Έλληνες κρατούμενους με μίσος και αγριότητα. Δεν δείχνουν κανένα έλεος, βασανίζουν με ευχαρίστηση ακόμα και νεκρούς. Όχι μόνο δεν σέβονται, αλλά αντίθετα σκυλεύουν τα πτώματα: *«Φανατισμένοι τούρκοι δεσμοφύλακες, όμοια λυσσασμένα σκυλιά, θα ορμήσουν στα μπουντρούμια, όπου είναι κλεισμένοι και σιδεροδεμένοι χειροπόδαρα οι οχτώ Έλληνες αγωνιστές και με ακατανόμαστα βασανιστήρια θα τους αποτελειώσουν! Θα συνεχίσουν να τους βασανίζουν και νεκρούς ακόμη, ώσπου να ικανοποιήσουν το αβυσσαλέο και τυφλό μίσος τους, κι ύστερα θα πετάξουν τα άψυχα και κατακρεουργημένα κορμιά τους στο Δούναβη...»*[509]Και σε άλλες περιπτώσεις παρουσιάζονται οι Τούρκοι να συλλαμβάνουν, να βασανίζουν με σκληρό τρόπο και να σκοτώνουν Έλληνες πολεμιστές όπως τον ηλικιωμένο παππού του Κολοκοτρώνη, τον οποίο «*αφού τον βασάνισαν φρικτά για πολλές ώρες, του έκοψαν τα χέρια και τα πόδια κι ύστερα τον κρέμασαν»*[510]και τον πατέρα του Κολοκοτρώνη που οι Τούρκοι *«τον έπιασαν λαβωμένο και αφού τον βασάνισαν ανελέητα, τον στραγγάλισαν μ' ένα μαντήλι και τέλος τον αποκεφάλισαν και πέταξαν σ' ένα βάραθρο αλλού το κεφάλι και αλλού το κορμί του».*[511] Για το θάνατο του πατέρα του Κολοκοτρώνη περιγράφεται μια ακόμα εκδοχή ελαφρά παραλλαγμένη, σε άλλο παιδικό βιβλίο.[512] Κοινό στοιχείο και στις δύο περιγραφές τα σκληρά βασανιστήρια στα οποία οι Τούρκοι υπέβαλαν τον αιχμάλωτο Έλληνα πριν τον σκοτώσουν. Και ο έφηβος Καραϊσκάκης όταν συλλαμβάνεται από τους στρατιώτες του Αλή Πασά υφίσταται όπως περιγράφεται, σκληρά και συνεχή βασανιστήρια *«... (οι Τούρκοι) αφού ξυλοκόπησαν άγρια τον ήρωα μας (Καραϊσκάκη), τον αλυσόδεσαν και έτσι δαρμένο και θεονήστικο, τον πήγαν ίσια στα Γιάννενα και τον παράδωσαν στον τρομερό Αλή Πασά»*[513]ο οποίος *«...έδωσε διαταγή να του μετρήσουν πρώτα τα παΐδια με το βούρδουλα, κι ύστερα να τον κλείσουν στα σίδερα. Το έκανε αυτό για να του κόψει τον αέρα και να τον ταπεινώσει...»*[514] Στις περιγραφές των βασανιστηρίων ένα σημαντικό στοιχείο είναι ότι οι Τούρκοι δεν εμφανίζονται να διεκπεραιώνουν τον βασανισμό σαν μια απλή διαδικασία τιμωρίας ή αντιποίνων, αλλά παρουσιάζονται να διασκεδάζουν με τον πόνο των θυμάτων τους, να ευχαριστιούνται και να αντλούν ικανοποίηση όταν βασανίζουν τους Έλληνες, να διακατέχονται δηλαδή από σαδιστικά αισθήματα. Παραδείγματος χάριν, όταν ο Τούρκος διοικητής δίνει διαταγή στους στρατιώτες του να συλλάβουντην εφηβική ομάδα-συμμορία που είχε συστήσει ο Καραϊσκάκης και να τους φερθούν με ιδιαίτερα αυστηρό τρόπο, εκείνοι, εμφανίζονται από τον συγγραφέα, να ευχαριστιούνται για τη διαταγή που πήραν. *«Έδωσε λοιπόν εντολή στους τζοχανταραίους του να πάνε και να πιάσουν τους μικρούς ληστοσυμμορίτες, στην πραγματικότητα αυριανούς Κλέφτες, και να τους βάλουν μυαλό με τον τρόπο που εκείνοι ήξεραν καλά, με ξύλο δηλαδή μέχρι θανάτου. Ξεκίνησαν οι τζοχανταραίοι σίγουροι πως σε κάνα-δύο μέρες το πολύ, θα ξεμπέρδευαν με τα παλιόπαιδα. Χαμογελάγανε κιόλας*

[508] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 21.
[509] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ.56.
[510] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ.18.
[511] Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 21.
[512] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 30.
[513] Πέτρος Μπίκος, ο.π., σ. 11.
[514] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ. 12.

κάτω από τις μουστάκες τους που θα δίνανε ξύλο με την ψυχή τους »[515]Το στοιχείο της ικανοποίησης που παρουσιάζεται να αντλούν οι Τούρκοι όταν βασανίζουν τους Έλληνες, μέσω του οποίου οι Έλληνες συγγραφείς προσπαθούν να κατατάξουν τους Τούρκους σε χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο, κυριαρχεί στις περιγραφές βασανιστηρίων από Τούρκους σε αιχμάλωτες Ελληνίδες. Όπως περιγράφεται την ώρα των βασανιστηρίων σε Ελληνίδες επειδή αρνήθηκαν να εξισλαμισθούν *«γέλασε σατανικά ο Τούρκος στρατηγός: Στο σάκο με τις γάτες και τα ποντίκια, πρόσταξε. Ώρες, ακούγανε τις γυναίκες να καταξεσκίζονται πριν πεθάνουν…»* Και επειδή πάλι αρνήθηκαν να εξισλαμισθούν: *«Στο σακί με τα φίδια! Όλος οργή διάταξε ο Τούρκος…»*[516]Και δεν αρκεί που ο Τούρκος στρατηγός γελάει σατανικά την ώρα που βασανίζει τις Ελληνίδες. Όπως στην συνέχεια αναφέρεται οι Τούρκοι την ώρα που βασάνιζαν τις γυναίκες κλείνοντας τες σε σακιά με πεινασμένες γάτες, αρουραίους και φίδια, άφηναν τα πρόσωπα των γυναικών ακάλυπτα *«Κι αυτό για να έχουν την ευχαρίστηση οι δήμιοι να απολαμβάνουν το θέαμα στο πρόσωπο των θυμάτων τους».*[517] Σε μια μάλιστα περίπτωση βασανισμού Ελληνίδων γυναικών, ο συγγραφέας γράφει ότι στον ξυλοδαρμό τους και στην ταπείνωση τους πήραν μέρος ακόμα και οι γυναίκες των Τούρκων. Συγκεκριμένα τις συζύγους των Ελλήνων αρχηγών οι Τούρκοι τις αιχμαλώτισαν και, πριν τις σκοτώσουν, *«τις είχαν, σε πασσάλους δεμένες στη μεγάλη την πλατεία. Και τις μαστίγωσαν και τις έβριζαν. Και κατέβηκε όλο το χαρέμι και τις κορόιδευαν και τις έδερναν οι Τουρκάλες».*[518]

Στον αντίποδα της περιγραφόμενης μεταχείρισης των Τούρκων σε Έλληνες αιχμαλώτους και φυλακισμένους βρίσκεται, σύμφωνα με τους Έλληνες συγγραφείς, η συμπεριφορά των Ελλήνων σε αυτή την ομάδα των Τούρκων. Μέσα από την αντίθεση αυτή επιδιώκεται να αναδειχτεί η ευγενική φύση των Ελλήνων, το υψηλό επίπεδο πολιτισμού τους, η παράδοση τους και τελικά η ποιοτική τους διαφορά από τους άξεστους Τούρκους. Οι Έλληνες σύμφωνα με τα ελληνικά παιδικά βιβλία συμπεριφέρονται στους αιχμαλώτους με ανθρωπισμό και αξιοπρέπεια. Θεωρούν καθήκον τους να τους παρέχουν ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης, δεν τους βασανίζουν και συχνά τους χαρίζουν την ελευθερία τους χωρίς κανένα αντάλλαγμα. Υπάρχουν στα ελληνικά βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα του 1821, αρκετά παραδείγματα όπου οι Έλληνες φέρονται σε Τούρκους αιχμαλώτους με ιδιαίτερα πολιτισμένο και ευγενικό τρόπο. Μερικές μάλιστα φορές περιγράφονται σκηνές απόλυτα ειρηνικής συνύπαρξης και κοινά γλέντια των Ελλήνων νικητών με τους Τούρκους αιχμαλώτους τους, όπως η περιποίηση του Δημητρίου Υψηλάντη προς τους μπέηδες και αγάδες Τούρκους αιχμαλώτους της Τρίπολης την ημέρα της ονομαστικής εορτής του: *«Ξάφνου, ανοίγει η πόρτα και βλέπουν να μπαίνουν μερικοί Τούρκοι αιχμάλωτοι, μπέηδες κι αγάδες. Ήρθαν κι αυτοί να χαιρετήσουν τον Υψηλάντη. Οι Έλληνες τους δέχτηκαν φιλόξενα. Τους κάνανε τόπο και κάθισαν κοντά τους στο τραπέζι. Άρχισαν να τους ποτίζουν από τα διάφορα κρασιά που είχαν. Δεν άργησαν τα σκυθρωπά πρόσωπα των Τούρκων να γίνουν χαρούμενα. Το κρασί τους έκανε να ξεχάσουν ότι ήταν αιχμάλωτοι. Πέρα από το μεσονύχτι κράτησε το φαγοπότι και το γλέντι. Οι Τούρκοι από το μεθύσι τους δεν μπορούσαν να σταθούν στα πόδια τους. Σχεδόν σηκωτούς τους μεταφέρανε οι Έλληνες*

[515] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος* ο.π., σ. 10.
[516] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 101.
[517] *Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνας*, ο.π., σ. 112.
[518] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, ο.π., σ. 100.

στα σπίτια τους.»[519]Σε μια άλλη περίπτωση, ο Αθανάσιος Διάκος περιποιείται τους Τούρκους αιχμαλώτους και εγγυάται προσωπικά για την ασφάλεια και την ακεραιότητά τους. *«Στο αρχοντικό του Φίλωνα οι αιχμάλωτοι Τούρκοι έγιναν καλόδεχτοι. Τους πρόσφεραν καφέ και τσιμπούκι. Μα αυτοί, συλλογισμένοι και ανήσυχοι πρόσμεναν τον αρχηγό να αποφασίσει για την τύχη τους. Έφτασε ο Διάκος και μπήκε στο μεγάλο δωμάτιο που περίμεναν οι Τούρκοι. Τους είπε: Όσο είσαστε στα χέρια μας δεν έχετε τίποτα να φοβηθείτε. Σε λίγο καιρό θα ξαναπάτε από εκεί που κουβαληθήκατε…Ύστερα ο Διάκος πρόσταξε ένα από τα παλικάρια του να συνοδεύσει τους Τούρκους αιχμαλώτους. «Το νου σου, είσαι υπόλογος με το κεφάλι σου για την ζωή τους.» του είπε. Και στους Τούρκους είπε: «Μπορείτε να πηγαίνετε».*[520]Σημαντικό στοιχείο στις περιπτώσεις αυτές είναι ότι Έλληνες και Τούρκοι κάθονται στο ίδιο τραπέζι, τρώνε μαζί, πίνουν μαζί κρασί και καφέ και γλεντάνε από κοινού. Το στοιχείο αυτό αποτελεί σημαντικό βήμα κάθε φορά που περιγράφεται η γεφύρωση της διαφοράς του «Εγώ» με τον «Άλλο». Οι συγγραφείς δηλαδή σε πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιούν το κοινό γεύμα, το κέρασμα ή την κοινή διασκέδαση ως σημείο προσέγγισης και οικείωσης ανάμεσα στις δύο ομάδες και ως επισφράγιση της σύναψης δεσμών μεταξύ του «Εγώ» και του «Άλλου», καθώς αμβλύνονται οι διαφορές και ενισχύονται οι ομοιότητες.

Οι Έλληνες παρουσιάζονται ακόμα να φροντίζουν για τις αιχμάλωτες γυναίκες και παιδιά. Τις προστατεύουν και τις περιποιούνται σε τέτοιο βαθμό ώστε οι Τουρκάλες, όπως παρουσιάζεται, νιώθουν την ανάγκη να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους. Η τουρκική πλευρά δηλαδή παρουσιάζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία, να παραδέχεται την ευεργεσία που της έγινε. Η παραδοχή αυτή αποκτά μεγαλύτερη σημασία διότι εμφανίζεται να είναι ο ίδιος ο εχθρός που αναγνωρίζει την ανωτερότητα της ελληνικής ψυχής.Όπως περιγράφεται σε βιβλίο που αναφέρεται στην ζωή της Μπουμπουλίνας, αυτή στα αιχμάλωτα γυναικόπαιδα των Τούρκων *«προσφέρει προστασία και κάθε δυνατή βοήθεια»,* σε τέτοιο βαθμό ώστε *«με δάκρυα ευγνωμοσύνης την αποχαιρέτησαν οι χανούμισσες φεύγοντας… έσκυβαν και της φιλούσαν άλλες τα χέρια και άλλες την άκρη του φουστανιού της».*[521]Σε άλλη περίπτωση οι κάτοικοι του νησιού των Ψαρών δείχνουν έλεος στους Τούρκους αιχμαλώτους που συνέλαβαν και τους αφήνουν να φύγουν χωρίς κανένα αντάλλαγμα. *«Πραγματικά οι μεγαλόψυχοι Ψαριανοί τους λυπήθηκαν. Ούτε τους έριξαν στη θάλασσα, ούτε τους κρέμασαν όπως απειλούσαν. "Χαθείτε από μπροστά μας βρωμότουρκοι" τους είπαν μονάχα και τους έδωσαν ένα σαπιοκάραβο να φύγουν».*[522] Επίσης, όπως παρουσιάζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία, οι Έλληνες οπλαρχηγοί πάντα τηρούν κατά γράμμα τις συνθήκες και τις συμφωνίες που συνάπτουν με τους Τούρκους, ιδίως αυτές που αφορούν την μεταχείριση των αιχμαλώτων, μετά την παράδοση των Τούρκων κάποιας πόλης στους Έλληνες. Έτσι περιγράφεται ότι ο Νικηταράς μετά την παράδοση του Ναυπλίου *«… έδειξε πόσο μεγάλος ήταν όχι μόνο σαν πολεμιστής αλλά και σαν άνθρωπος. Παρά το γεγονός ότι στην πόλη αυτή πριν λίγο καιρό είχε σκοτωθεί από τους τούρκους ο μοναδικός αδελφός που του είχε απομείνει, ο Νικόλας, και θα είχε για αυτό κάποιο λόγο να τους φερθεί σκληρά, η συμπεριφορά του απέναντι τους ήταν εντελώς διαφορετική. Πνίγοντας τον πόνο του, φρόντισε για την περίθαλψη τους, για την ασφάλειά τους και για την μεταφορά τους με πλοία στην*

[519] Τάκης Λάππας, *Οι δύο Πρίγκιπες*, Πατάκη, Αθήνα 2001, σ. 95-96.
[520] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ. 127-128.
[521] Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*, ο.π., σ. 24-25.
[522] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*, ο.π., σ. 18.

Ανατολή, όπως ακριβώς προέβλεπε η συνθήκη».[523] Σε ένα ακόμα περιστατικό περιγράφεται μεγαλοψυχία με την οποία ο Κολοκοτρώνης και ο γιος του φέρονται σε ένα Τούρκο αιχμάλωτο χαρίζοντας του την ζωή, και αφήνοντας τον να φύγει ελεύθερος με τα άρματα του.[524]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία όπως εκ διαμέτρου αντίθετη παρουσιάζεται η μεταχείριση της κάθε πλευράς προς τους αιχμαλώτους, παρομοίως εκ διαμέτρου αντίθετη είναι και η συμπεριφορά που επιφυλάσσει η κάθε πλευρά για τους αντιπάλους της που αιχμαλωτίζονται τραυματισμένοι μετά από μάχη. Οι Τούρκοι όπως παρουσιάζεται στα ελληνικά βιβλία, όταν στην μάχη αιχμαλωτίσουν τραυματισμένους Έλληνες τους βασανίζουν, τους κακομεταχειρίζονται και τελικά τους εκτελούν. Σε αντίθεση οι Έλληνες παρά την πίκρα τους και την οργή τους για τις καταστροφές που έχουν υποστεί, όταν τελειώσει η μάχη παρουσιάζονται να προσφέρουν την ίδια περίθαλψη και στους Έλληνες και στους Τούρκους τραυματίες και την ίδια φροντίδα στα πτώματα Ελλήνων και Τούρκων σκοτωμένων. Οι συγγραφείς δηλαδή παρουσιάζουν τους Έλληνες να φέρονται πολιτισμένα και σύμφωνα με τις παραδόσεις και τα έθιμα του πολέμου, παρά το γεγονός ότι γνωρίζουν πως σε ανάλογη περίπτωση οι Τούρκοι δεν θα έκαναν το ίδιο. Μετά την μάχη στο χωριό Λεβίδι όπου οι Έλληνες απέκρουσαν την επίθεση των Τούρκων, *«άλλοι (Έλληνες κάτοικοι του χωριού) προσπαθούσαν τώρα να σβήσουν τις φωτιές στα σπίτια που εξακολουθούσαν να καίγονται κι άλλοι περιμάζευαν τους σκοτωμένους και τους πληγωμένους, Έλληνες και τούρκους.»*[525]Επίσης χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο οι Έλληνες παρουσιάζεται ότι φέρονται σε τραυματίες Τούρκους είναι το περιστατικό όπου ο Νικηταράς περιποιείται πρόχειρα έναν Τούρκο τραυματία και μετά τον παίρνει στους ώμους του και τον μεταφέρει στον Έλληνα γιατρό. Ο τραυματίας τελικά πεθαίνει *«με την αγαθή εντύπωση που είχε βαθιά χαραχτεί μέσα του από την μεγαλοψυχία του εχθρού του».*[526] Και εδώ δηλαδή, για ακόμα μια φορά ο Τούρκος αναγνωρίζει την αξία και την ανωτερότητα του αντιπάλου του Έλληνα και μάλιστα λίγο πριν αφήσει την τελευταία πνοή του.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο περιγράφεται η συμπεριφορά των Τούρκων και των Ελλήνων όταν συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι. Στην στάση τους αποτυπώνονται πολλά από τα χαρακτηριστικά που οι Έλληνες συγγραφείς συνηθίζουν να προσδίδουν σε καθέναν από τους δύο λαούς. Έτσι όταν οι Τούρκοι πιαστούν αιχμάλωτοι, ζητούν έλεος γονατιστοί και ικετεύουν για την ζωή τους εκλιπαρώντας για οίκτο. Αντίθετα οι Έλληνες όταν πιαστούν αιχμάλωτοι είναι περήφανοι, γενναίοι, αλύγιστοι, ανυπότακτοι, αντιμετωπίζουν με περιφρόνηση τους δεσμώτες τους και δέχονται τα βασανιστήρια και το θάνατο με ηρωισμό, προτιμώντας να πεθάνουν παρά να αλλάξουν την πίστη τους. Έτσι, όπως περιγράφεται, μετά από ελληνική αιφνιδιαστική επίθεση *«οι Τούρκοι χαμένοι και κατατρομαγμένοι από το αναπάντεχο που τους βρήκε, σήκωσαν τα χέρια και παραδόθηκαν!... Κατακίτρινοι από την τρομάρα τους, κοίταζαν τους Έλληνες με μάτια που ζητούσαν έλεος. Μερικοί έκλαιγαν κιόλας. Πού να το φανταζόταν κανείς πως οι μέχρι πριν λίγο αγέρωχοι και σκληροί αφεντάδες θα έφταναν στο σημείο να παρακαλούν τους δούλους τους να τους*

[523] Πέτρος Μπίκος, *Νικηταράς, ο Τουρκοφάγος,* Στρατίκη, Αθήνα 1996, σ. 45.
[524]*Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, ο.π., σ. 76.
[525]Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 40.
[526]*Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, ο.π., σ. 79.

χαρίσουν τη ζωή. Ήσαν για λύπηση όπως είχαν καταντήσει».[527] Κι ενώ όταν οι Τούρκοι συλλαμβάνονται αιχμάλωτοι *«…οι μέχρι πριν λίγες ώρες πανίσχυροι αφέντες και δυνάστες (Τούρκοι) ζητούν γονατιστοί έλεος από τους σκλάβους τους (Έλληνες)»*[528] αντίθετα όταν συλλαμβάνεται αιχμάλωτος ο Αθανάσιος Διάκος, ο συγγραφέας για να δείξει τον ηρωισμό και την αυταπάρνηση του Έλληνα παραθέτει τον διάλογο ανάμεσα στον Τούρκο διοικητή και στον Έλληνα οπλαρχηγό: *«Τούρκος Κιοσέ Μεχμέτ: Αν έρθεις μαζί μας (Αθανάσιε Διάκε) και αλλάξεις την πίστη σου θα σώσεις τη ζωή σου. Σκέψου και αποφάσισε.-Αθανάσιος Διάκος: Εγώ γραικός γεννήθηκα, γραικός θε να πεθάνω».*[529]

Ένα άλλο αρνητικό χαρακτηριστικό το οποίο οι συγγραφείς ελληνικών παιδικών βιβλίων καταλογίζουν στους Τούρκους είναι η αφερεγγυότητα τους. Οι Τούρκοι, όπως περιγράφεταιδεν τηρούν το λόγο τους. Άλλα υπόσχονται, άλλα συμφωνούν και άλλα κάνουν. Όπως παρουσιάζεται, δεν έχουν σταθερές φιλίες, δεν έχουν αισθήματα, έχουν μόνο συμφέροντα. Για αυτό δεν είναι άξιοι εμπιστοσύνης*«…στους Τούρκους δεν μπορεί να δίνει πίστη κανείς. Σήμερα είσαι φίλος τους, αύριο σου κόβουν το κεφάλι…»*[530]Η αφερεγγυότητα αυτή των Τούρκων, είναι σύμφωνα με τους Έλληνες συγγραφείς, διαχρονικό χαρακτηριστικό τους. Ίσχυε ανέκαθεν, ίσχυε στο 1821 και, όπως θέλουν να μεταδώσουν στους αναγνώστες οι συγγραφείς, ισχύει και σήμερα. Το μήνυμα δηλαδή είναι καμία εμπιστοσύνη, καμία φιλία, καμία συνεννόηση, ούτε τώρα, ούτε ποτέ γιατί *«Οι Τούρκοι όπως πάντα, έτσι και τώρα, δεν κράτησαν τον λόγο τους.»*[531] Άλλωστε όπως σε άλλο βιβλίο περιγράφεται προσδίδοντας υποτιμητικό νόημα στην λέξη Τούρκος:*«οι τούρκοι είναι πάντα τούρκοι...»*[532]Οι Τούρκοι όπως περιγράφεται, δεν έχουν κανένα ενδοιασμό να ποδοπατήσουν τις συνθήκες που υπογράφουν, τις συμφωνίες που συνάπτουν, τις επίσημες διαβεβαιώσεις που δίνουν ακόμα και σε διεθνές επίπεδο, στους εκπροσώπους των ξένων δυνάμεων. Ο Τούρκος ναύαρχος υπόσχεται στους ξένους παράγοντες ότι θα σταματήσει τα αντίποινα κατά των Ελλήνων στην Χίο και στην συνέχεια ξεγελά και τους ξένους και τους Έλληνες και αρχίζει νέο λουτρό αίματος, όπως διηγείται ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο: *«Ο Καρά Αλής που φαίνεται πως δεν είχε χορτάσει από το αίμα τόσων χιλιάδων αθώων, ζήτησε από τους εκπροσώπους των ξένων δυνάμεων να πείσουν τους Χιώτες να γυρίσουν στα σπίτια τους, δίνοντας τους το λόγο του ότι θα σταματούσαν οι σφαγές και δεν θα τους πείραζε κανείς. Τους βεβαίωσε ότι ο σουλτάνος θα έδινε στους κατοίκους της Χίου αμνηστία, αρκεί να γύριζαν στα σπίτια τους και τις δουλειές τους. Τον πίστεψαν οι Ευρωπαίοι και οι απελπισμένοι Χιώτες πίστεψαν με τη σειρά τους τούς Ευρωπαίους και γύρισαν όλοι σχεδόν στα σπίτια τους. Ήταν μια φοβερή, μια άνανδρη παγίδα του Καρά Αλή. Οι Τούρκοι άρχισαν τώρα έναν δεύτερο κύκλο αίματος και σφαγών, χειρότερο από τον πρώτο.»*[533]Όχι μόνο σε συλλογικό, αλλά και σε επίπεδο προσωπικών σχέσεων, όπως προβάλλεται, οι Τούρκοι παραβαίνουν τους όρκους τους και δεν σέβονται τις φιλίες τους μπροστά στο συμφέρον της στιγμής. Δεν διστάζουν να προδώσουν την εμπιστοσύνη των φίλων τους την στιγμή που εκείνοι τους έχουν ανάγκη. Όπως περιγράφεται, ο πατέρας του Κολοκοτρώνη τραυματισμένος βρίσκεται αντιμέτωπος με εφτά Τούρκους: *«Μόλις τότε (ο Κολοκοτρώνης) πήρε είδηση*

[527] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*, ο.π., σ. 18.
[528] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 21.
[529] Ο.π., σ. 32-33.
[530]Τάκης Λάππας, *Οι δύο Πρίγκιπες*, ο.π., σ. 19.
[531]*Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνες*, σ. 49-51.
[532] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 16.
[533] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Β, ο.π., σ. 15-16.

ότι ο ένας από τους τούρκους ήταν πολύ γνωστός του. Είχε αναπτυχθεί ανάμεσα τους μια στενή φιλία… Μη φοβάσαι του είπε ο τούρκος. Ορκίζομαι στον Αλλάχ ότι θα σε αφήσω να φύγεις... Όλοι (οι Τούρκοι) του ορκίστηκαν ότι δεν θα τον πείραζαν… Ο Κολοκοτρώνης έκανε το σφάλμα να τους εμπιστευτεί… Ξαφνικά οι Τούρκοι βρέθηκαν πίσω του και έπεσαν επάνω του… Τον έπνιξαν καταπατώντας τους όρκους που του είχαν δώσει».[534]

Οι Τούρκοι στα ελληνικά παιδικά βιβλία παρουσιάζονται ότι είναι ύπουλοι και ότι επειδή φοβούνται να αντιπαρατεθούν με τους Έλληνες κατά πρόσωπο, επί ίσοις όροις προτιμούν να χτυπούν άνανδρα, πισώπλατα, μπαμπέσικα. Και με αυτόν τον τρόπο οι συγγραφείςθέλουν να δημιουργήσουν μια εικόνα υποτίμησης και απαξίωσης για τους Τούρκους αν μάλιστα συνεκτιμηθεί ότι οι Έλληνες διακρίνονται για την γενναιότητα και την αυτοθυσία τους ενώ οι Τούρκοι συμπεριφέρονται με άνανδρο και αναξιοπρεπή τρόπο. Ο Κολοκοτρώνης παρουσιάζεται να διηγείται *«… Ο Τούρκος σερασκέρης έβαλε και τους σκοτώσανε πισώπλατα. Από τα παλιά τα χρόνια βαράνε με χωσιά οι άπιστοι»*[535] ενώ, όπως περιγράφεται, του πατέρα του Μακρυγιάννη *«μερικοί τούρκοι του έστησαν καρτέρι σε ένα μονοπάτι και έτσι όπως γύριζε ανύποπτος από το κτήμα του τον σκότωσαν άνανδρα.»*[536]

Όπως περιγράφεται οι Τούρκοι εφαρμόζουν την τακτική να κρατούν σε ομηρία Έλληνες, εκβιάζοντας τους υπόλοιπους και εκφοβίζοντας τους. Παρουσιάζονται να παίρνουν ομήρους τους σημαντικότερους Έλληνες για να επιβάλλουν ηρεμία και να αποτρέψουν τις αναταραχές. Η μέθοδος αυτή αντίκειται στο δίκαιο του πολέμου και οι συγγραφείς την αναφέρουν για να δείξουν και με αυτό τον τρόπο ότι οι Τούρκοι είναι άξεστοι και δεν σέβονται τους κανόνες του πολιτισμένου κόσμου:*«Ο Πασάςείχε καλέσει στην Τρίπολη δεσποτάδες και πρόκριτους να συζητήσουν τάχα το ζήτημα, στην πραγματικότητα όμως να τους κρατήσει κι αυτούς ομήρους, μέχρι να ξεκαθαριζόταν η κατάσταση.»*[537]Σε ένα, ακόμα πιο συναισθηματικά φορτισμένο και δραματικό, περιστατικό, περιγράφεται ότι, για να εκβιάσουν τονΚατσαντώνη οι Τούρκοι φτάνουν στο σημείο να συλλάβουν τους γέροντες γονείς του και όταν η απόπειρα εκβιασμού δεν πετυχαίνει, τους βασανίζουν φριχτά και τους σκοτώνουν.[538]

Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο οι συγγραφείς παρουσιάζουν την αγάπη των Τούρκων για το υλικό κέρδος και τα λάφυρα. Τις πιο πολλές φορές κίνητρο για τους Τούρκους είναι το πλιάτσικο σε βάρος των Ελλήνων. Σε πολλές περιπτώσεις, περιγράφεται ότι, για να κεντρίσει τον ενθουσιασμό των στρατιωτών του ο Τούρκος διοικητής *«έταξε στους στρατιώτες του την πόλη, τους κατοίκους και όλα τα χρυσαφικά που θα έβρισκαν.»*[539] Η προοπτική της λεηλασίας και της λαφυραγώγησης δίνει, όπως επισημαίνεται, μεγάλη ικανοποίηση στους απλούς Τούρκους στρατιώτες. «*Ξεκίνησαν οι τζοχανταραίοι. Χαμογελάγανε κιόλας κάτω από τις μουστάκες τους που θα είχαν την ευκαιρία να το ρίξουν και στο πλιάτσικο.»*[540] Ένα άλλο κίνητρο που αναφέρεται ότι

[534] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 30.
[535] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, ο.π., σ. 82.
[536] Πότης Στρατίκης, *ο Μπάρμπα Γιάννης, Μακρυγιάννης*, Στρατίκη, Αθήνα 1997, σ. 8.
[537] Πέτρος Μπίκος,*Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 46.
[538] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*,ο.π., σ. 34-35.
[539] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 93.
[540]Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 10.

συγκινεί και κινητοποιεί τους Τούρκους είναι τα μπαξίσια και οι αμοιβές από τους ανώτερους τους. Πολύ συχνά είναι ο μόνος τρόπος για να υπερνικηθεί η απροθυμία και ο φόβος των Τούρκων να αντιμετωπίσουν τους Έλληνες. Παρουσιάζεται ότι είναι για αυτούς βασικός λόγος για να εμπλακούν στην μάχη. Έτσι παραδείγματος χάριν αναφέρεται ότι πριν την μάχη *«Η καρδιά του(Βελιγκέκα) πήρε πάλι να γεμίζει από αγαλλίαση, με τις τιμές και τα μπαξίσια που τον περίμεναν».*[541]Η έφεση των Τούρκων στην αρπαγή περιουσιών και στο πλιάτσικο τονίζεται από τους Έλληνες συγγραφείς, στην προσπάθεια τους να καταλογίσουν στους Τούρκους ταπεινά κίνητρα και χαμηλά ένστικτα, σε αντιδιαστολή με τα υψηλά ιδανικά και τα ευγενή κίνητρα από τα οποία διαπνέονται οι Έλληνες. Κατασκευάζουν οι συγγραφείς μια εικόνα αντίθεσης σύμφωνα με την οποία οι Έλληνες πολεμούν για πατρίδα, θρησκεία, ελευθερία ενώ οι Τούρκοι πολεμούν για λάφυρα και μπαξίσια. Για άλλη μια φορά στόχος είναι η υποβάθμιση της ποιότητας του χαρακτήρα ων Τούρκων.

Υποτιμητική διάθεση για τους Τούρκους δείχνει και η επιμονή των Ελλήνων συγγραφέων να καταλογίζουν στους Τούρκους το ότι είναι εξαιρετικά επιρρεπείς στην εξαγορά και στην δωροδοκία. Οι Τούρκοι παρουσιάζονται να είναι τόσο φιλοχρήματοι, ώστε οι Έλληνες οι οποίοι το γνωρίζουν, ξέρουν ότι τάζοντας στους Τούρκους χρήματα, μπορούν να πετύχουν το σκοπό τους. Έτσι οι Έλληνες, εμφανίζονται από τους συγγραφείς να εκμεταλλεύονται αυτή την αδυναμία των Τούρκων για να κάνουν την δουλειά τους. Με γλαφυρότητα περιγράφεται ο τρόπος με τον οποίο οι Έλληνες δωροδοκούν τους Τούρκους. *«Ό,τι άλλο μας ζητήσεις, να το σκεφτούμε και αν μπορούμε να το κάνουμε, μόνο να μην καθυστερήσουμε. Ο τούρκος δεν ήθελε πολύ για να σκεφτεί το μπαξίσι… Και χωρίς να περιμένει απάντηση, (ο Έλληνας) έπιασε στα τυφλά μια χούφτα φλουριά από τη σακούλα που 'χε στη ζώνη του και την άδειασε στις τρεις παλάμες (των Τούρκων) που είχαν κιόλας ανοιχτεί μπροστά του.»*[542] Οι Έλληνες δεν εξαγοράζουν μόνο απλούς Τούρκους αλλά δωροδοκούν και ανώτερους κρατικούς λειτουργούς. Όταν φυλακίζονται στο Βελιγράδι, κάποιος από αυτούς λέει: *«Αν βρούμε τον κατάλληλο (Τούρκο αξιωματούχο) και τον πληρώσουμε καλά, θα μας λευτερώσει.»*[543]Το γεγονός ότι οι Έλληνες γνωρίζουν ότι *«ο καλύτερος τρόπος (για να πετύχουν τον στόχο τους) είναι η εξαγορά των τούρκων με χρήμα»*[544] και για αυτό *«ξοδεύουν σημαντικά ποσά σε φιλοδωρήματα»,*[545] χρησιμοποιείται από τους Έλληνες συγγραφείς προκειμένου να διαμορφωθεί η εικόνα ότι οι Τούρκοι είναι ένας λαός που χρηματίζεται και εξαγοράζεται και η κρατική τους μηχανή είναι επίσης διεφθαρμένη. Με τον τρόπο αυτό παρουσιάζεται μια οπισθοδρομική εικόνα για την Οθωμανική Αυτοκρατορία που προβάλλεται σαν ένας γίγαντας με πήλινα πόδια που έχει αρχίσει να σαπίζει και δεν λειτουργεί σαν οργανωμένη οντότητα αλλά το κάθε τμήμα του μηχανισμού, ο κάθε υπάλληλος, λειτουργεί αυτόνομα αποβλέποντας στο προσωπικό του όφελος χωρίς να ενδιαφέρεται για την διεκπεραίωση των κρατικών υποθέσεων. Εκτός από το χαμηλό επίπεδο ευσυνειδησίας των Τούρκων, στόχος είναι επίσης να αποδειχτεί η πονηριά και ο πολυμήχανος χαρακτήρας των Ελλήνων που βρίσκουν τρόπο ακόμα και στις πιο δύσκολες συνθήκες να επιβιώνουν, επισημαίνοντας και εκμεταλλευόμενοι τις

[541]Ο.π., σ. 18.
[542] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ. 20-22.
[543]Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, Καλλιόπης, *Στον Καιρό του Ρήγα*, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1998, σ. 59.
[544]Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους,* ο.π.,σ. 8.
[545] Ο.π., σ. 8.

αδυναμίες και τα ελαττώματα του αντιπάλου. Για άλλη μια φορά δηλαδή οι αδύνατοι Έλληνες βρίσκουν τρόπο να χειραγωγήσουν και να αποκτήσουν τον έλεγχο από τους δυνατούς Τούρκους. Οι Τούρκοι γενικά παρουσιάζονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία να είναι εξαιρετικά φιλοχρήματοι και να προσπαθούν με κάθε τρόπο να αποκτήσουν λεφτά.Επιδίδονται στην αρχαιοκαπηλία συγκεντρώνοντας αρχαία από την ελληνική γη και πουλώντας τα σε ξένους[546] ή αρπάζουν ιερά κειμήλια και κόκκαλα αγίων από μοναστήρια για να εκβιάσουν και να ζητήσουν λύτρα. Όπως σε ένα βιβλίο κάποιος Έλληνας διηγείται: *«έτυχα παλιά περαστικός σε μοναστήρι, που 'χαν οι Τούρκοι αρπαγμένα αγίων οστά και τρείς καλογέρους και ζητούσαν οχτακόσια γρόσια για την ξαγορά.»*[547]

Πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά και ελαττώματα αποδίδονται στους Τούρκους και όσον αφορά τις εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής. Μερικοί συγγραφείς τους καταλογίζουν θρασυδειλία. Είναι καυχησιάρηδες, ψευτοπαλληκαράδες και περιαυτολόγοι, αλλά μπροστά στον κίνδυνο και στην δυσκολία, το βάζουν στα πόδια. Την συμπεριφορά αυτή των Τούρκων περιγράφουν οι Έλληνες συγγραφείς με ένα περιστατικό από την ζωή του φημισμένου οπλαρχηγού Ζαχαριά:*«Σε ένα καφενείο οι Τούρκοι συζητούσαν κάθε μέρα για τον Ζαχαριά… Όλοι οι τούρκοι σκότωναν με χίλιους δύο τρόπους το Ζαχαριά με τα λόγια. Το έμαθε ο Ζαχαριάς… Μπήκε στο καφενείο και τους είπε "εγώ είμαι ο Ζαχαριάς, εμπρός λοιπόν σκοτώστε με." Οι τουρκαλάδες έμειναν ακίνητοι σαν αγάλματα κατακίτρινοι από το φόβο τους και ο Ζαχαριάς βγήκε από το καφενείο ξεκαρδισμένος στα γέλια».*[548] Γενικά οι Τούρκοι εξαντλούν το μένος και την μοχθηρία τους φερόμενοι με απαράδεκτο τρόπο σε αδύναμους, γέρους, γυναίκες και παιδιά ή όταν είναι πολλοί εναντίον ενός. Τρέπονται όμως σε φυγή, όπως περιγράφεται, όταν απέναντι τους βρίσκεται κάποιος ικανός και άξιος αντίπαλος. Όταν ένα αδύναμο Χριστιανόπουλο βρίσκεται μόνο του αντιμέτωπο με το έξαλλο τουρκικό πλήθος τότε, όπως αναφέρει η συγγραφέας, ο τουρκικός όχλος εκδηλώνει την πάγια και συνηθισμένη συμπεριφορά του. *«Με φωνές και σπρωξιές και τραβήγματα –πράγμα συνηθισμένοστον Τουρκικό όχλο- ετράβηξαν μέσα από την αγορά τον Ιωάννη στον Βεζίρη για ανάκρισι».*[549] Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που η συγγραφέας ξεκινώντας από την περιγραφή ενός περιστατικού, του αποδίδει γνωρίσματα μονιμότητας και διαχρονικότητας επιχειρώντας να το γενικεύσει και να το αναγάγει σε στερεοτυπική συμπεριφορά. Σε άλλη ανάλογη περίπτωση περιγράφεται ένας Τούρκος που του αρέσει να εκμεταλλεύεται, να απειλεί και να εξευτελίζει τους Έλληνες. Με σκαιότητα και βαναυσότητα,χωρίς να σέβεται την ηλικία του, φέρεταιστον ηλικιωμένο πατέρα του Ρήγα Βελεστινλή αναγκάζοντας τον, να τον πάρει στην πλάτη του και να τον περάσει από ένα ποτάμι για να μην βραχεί.[550] Άλλοι Τούρκοι, όπως περιγράφεται, χωρίς λόγο και αιτία ξυλοκοπούν ανυπεράσπιστους Έλληνες, όταν όμως εμφανίζεται ένας δυνατός Έλληνας το βάζουν στα πόδια: *«Κάποια μέρα είδε (ο Πλαπούτας) δύο ένοπλους τούρκους να έχουν ξεπεζέψει από τα άλογα τους και να δέρνουν αλύπητα ένα Σουλιμιώτη. Άναψε το αίμα του από θύμο και τρέχοντας προς τα εκεί ρώτησε άγρια:"Τι σας έκανε μωρέ και τον παιδεύετε έτσι;" "Τράβα στη δουλειά σου γκιαούρη, να μην αρχίσουμε κι εσένα" του απάντησε ο ένας τούρκος και γύρισε να συνεχίσει τον ξυλοδαρμό του δύστυχου ραγιά… Με αστραπιαία κίνηση ο*

[546] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Λαέ Μου Γενναίε*, ο.π., σ. 31.
[547] Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 73.
[548] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 40.
[549] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 36.
[550] Τάκης Λάππας, *Ρήγας Βελεστινλής*, ο.π., σ. 22.

Κόλιας έβγαλε το κρυμμένο στη ζώνη του μαχαίρι και με ένα δυνατό χτύπημα στο λαιμό τον άφησε στον τόπο! Με γουρλωμένα μάτια από τον τρόμο, ο άλλος τούρκος παράτησε σύντροφο και άλογα και ρίχτηκε σε μια ξέφρενη φυγή για να γλιτώσει.»[551]

Στην κατηγορία αυτή των βιβλίωνόπως είναι φυσικό, δεν υπάρχουν πολλές άμεσες αναφορές σε θέματα γενετήσιας συμπεριφοράς.Αναφορά σε σεξουαλικές προτιμήσεις Τούρκων αξιωματούχων για ελληνόπουλα, υπάρχει σε ένα βιβλίο μέσα από τους στίχους ενός ποιήματος της συγγραφέα: *«Και χορό τριγύρω σου θα στήσουν\με βιολιά και με ζουρνάδες\γύφτοι, οβραίοι, αράπηδες, πασάδες\και τα γόνατα οι τρανοί σου θα λυγίσουν\και θα γίνουν των ραγιάδων οι ραγιάδες\και τ' αγόρια σου τ' αγνά θα τα μολέψουν\ με τ' αγκάλιασμά τους οι σουλτάνοι\και τα λείψανά σου θα σ' τα κλέψουν\ οι ζητιάνοι».*[552]Μια άλλη, λιγότερο άμεση περιγραφή με σεξουαλικό υπονοούμενο από Τούρκο σε Έλληνα, συναντιέται στην περιγραφή μιας προσβλητικής φραστικής συμπεριφοράς που θίγει τον ανδρισμό ενός Έλληνα, ο οποίος σπεύδει να υπερασπιστεί την τιμή και την υπόληψη του. *«(Ο Αθανάσιος Διάκος) μια μέρα συναντήθηκε με το βοεβόδα της Άμφισσας τον Φερχάτ, ο οποίος θαμπωμένος από την ομορφιά του τού πέταξε μια προσβλητική κουβέντα. Η αντίδραση του νεαρού Διάκου ήταν ξαφνική και βίαιη, σαν κεραυνός. Το αίμα του, το πατρογονικό περήφανο και κλεφτικό αίμα, άναψε με μιας, τύφλωσε κάθε λογική του κι όρμησε σαν ανήμερο θεριό πάνω στον τουρκαλά. Τον έριξε κάτω, άρχισε νατον χτυπάει με λύσσα και σταμάτησε μόνο όταν βεβαιώθηκε ότι τον είχε σκοτώσει.»*[553]Το ίδιο περιστατικό, ο φόνος του Τούρκου από τον Διάκο, σε άλλο βιβλίο παρουσιάζεται με εντελώς διαφορετικό κίνητρο. Σύμφωνα με αυτήν την εκδοχή, στην διάρκεια ενός πανηγυριού, ο Τούρκος προκαλεί τον νεαρό Διάκο σε διαγωνισμό σκοποβολής, και ύστερα από την νίκη του Διάκου, ο Τούρκος εξοργίζεται, έρχεται στα χέρια με τον Διάκο και κατά λάθος ο Διάκος τον σκοτώνει.[554] Υπάρχει πάντα το ενδεχόμενο οι διαφορετικές εκδοχές να οφείλονται στο γεγονός ότι ο κάθε συγγραφέας αντλεί στοιχεία από διαφορετικές πηγές, όπου συχνά η ιστορική πραγματικότητα μπερδεύεται με τον μύθο και την παράδοση. Στην περίπτωση όμως που οι συγγραφείς συνειδητά επιλέγουν ποια εκδοχή του περιστατικού θα παρουσιάσουν και ποια θα αποσιωπήσουν, μπορεί να επισημανθεί ότι ο ένας συγγραφέας επιλέγει την ακατάλληλη για παιδιά εκδοχή θεωρώντας σημαντικότερο για να εξυπηρετήσει το σκοπό του να αναδείξει την ανηθικότητα των Τούρκων, ενώ ο άλλος συγγραφέας κρίνει προτιμότερο να θυσιάσει τον στόχο της δυσφήμησης των Τούρκων επιλέγοντας μια ηπιότερη και πιο προσιτή στα παιδιά περιγραφή.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία αποδίδονται στους Τούρκους και μια σειρά από άλλα αρνητικά γνωρίσματα. Σε μια προσπάθεια να καταδειχτεί ότι πρόκειται για ανθρώπους χωρίς ορθολογική σκέψη, τους καταλογίζεται ότι δίνουν βάση σε σημάδια και δοξασίες. Είναι δηλαδή προληπτικοί, *«δεισιδαίμονες»,*[555] ενώ όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται *«οι Τούρκοι πολύ πιστεύουν στο μάτι».*[556] Εκτός από αυτήν την εικόνα καθυστέρησης, προβάλλεται και μια άλλη εικόνα όπου κυριαρχείη οκνηρία και η αποχαύνωση.*«Ολημερίς κι ολονυχτίς οι Τουρκαλάδες ραχατεύουν. Τεμπελιάζουν*

[551]Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 8-9.
[552]Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 12.
[553] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 8-10.
[554] Τάκης Λάππας, *ο Ήρωας της Αλαμάνας*, ο.π., σ. 47.
[555]*Παραμύθια της Μικρασίας, Νέοι Ακρίτες*, Αθήνα 1995, σ. 147.
[556] Ο.π., σ. 28.

αμέριμνοι, αφήνοντας τους σκλάβους Ρωμιούς να ιδροκοπούν για δαύτους… Συχνά στη δροσιά του καλοκαιριού με τα πόδια γυμνά κρεμασμένα ολοτρίγυρα στους βράχους του Κάστρου (Ακρόπολη), ρεμβάζουν μέσα στην νύχτα. Ακούνε αποχαυνωμένοι τη μουσική που έρχεται απ' τον τεκέ».[557] Η περιγραφή αυτή έρχεται σε αντίθεση με την εικόνα που τα ελληνικά παιδικά βιβλία παρουσιάζουν για τους Έλληνες, που είναι μια εικόναεικίνητων ανθρώπων που δραστηριοποιούνται συνεχώς. Την ώρα που οι Έλληνες εντατικά προετοίμαζαν τον ξεσηκωμό, οι Τούρκοι όπως περιγράφεται: *«ρέμβαζαν αγναντεύοντας τις πανέμορφες θάλασσες και στεριές που εξουσίαζαν, και που στο γλυκό ανοιξιάτικο φως φάνταζαν ακόμη πιο όμορφες, σχεδόν μαγικές. Ρουφούσαν ηδονικά τους ναργιλέδες τους και κάποτε-κάποτε θυμόνταν να ευχαριστήσουν τον Αλλάχ που τους αξίωσε να διαφεντεύουν τούτα τα ευλογημένα μέρη και να έχουν υποτακτικούς τους, τόσους ραγιάδες. 'Μασαλλάχ' μουρμούριζαν κι αναστέναζαν βαθιά με ικανοποίηση».*[558]

Ένα από τα λίγα μη αρνητικά χαρακτηριστικά που αποδίδεται στους Τούρκους είναι ότι από τον Σουλτάνο μέχρι τον απλό λαό αγαπούν όλα τα ζώα, ακόμα και τα πιο μικρά και επιβλαβή, επειδή τα έχει φτιάξει ο Θεός. Όμως ο συγγραφέας σπεύδει να επισημάνει με ειρωνικό τρόπο τον φαρισαϊσμό των Τούρκων, που ενώ ισχυρίζονται ότι αγαπούν όλα τα πλάσματα του Θεού, την ίδια στιγμή δεν αγαπούν τους Χριστιανούς συνανθρώπους τους και επιδιώκουν τον αφανισμό τους. Χρησιμοποιείται δηλαδή καταρχήν ένα θετικό χαρακτηριστικό (η αγάπη για τα ζώα ως πλάσματα του Θεού) για να υπογραμμιστεί ακόμα περισσότερο, μέσω της αντίφασης, το αρνητικό χαρακτηριστικό (το μίσος για τους Χριστιανούς συνανθρώπους) και η υποκριτική συμπεριφορά των Τούρκων. Επισημαίνεται ότι το σχετικό απόσπασμα προέρχεται από ελληνικό παραμύθι της Μικρασίας: *«Μια φορά κι έναν καιρό ήταν ένας Σουλτάνος, που αγαπούσε πάρα πολύ τα ζώα, όχι όμως και τους Χριστιανούς. Γύρευε ακόμα και την πιο μικρή αφορμή για να τους κάνει κακό, να τους βάλει στη φυλακή, να τους βασανίσει, να τους στείλει εξορία στα βάθη της Ασίας, να τους πετσοκόψει… Λίγο-πολύ όλοι οι Τούρκοι τα αγαπούν τα ζώα. Ακόμα και τα ζωύφια, τα λυπούνται. Και τις ψείρες δεν τις σκοτώνουν, γιατί λένε πως ο Θεός τις έκανε κι αυτές και πως οι άνθρωποι δεν είναι άξιοι ούτε έναν ψύλλο να κάνουν. Όσο για τους Χριστιανούς; Άλλο πράμα αυτοί.»*[559]

Όπως περιγράφεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία, Έλληνες και Τούρκοι δεν ζουν μαζί. Η κάθε κοινότητα ζει χωριστά και στις πόλεις υπάρχουν ελληνικές και τουρκικές συνοικίες. Υπάρχουν χωριά αμιγώς ελληνικά και χωριά εκτουρκισμένα. Κύριο χαρακτηριστικό στα τουρκικά χωριά και τις γειτονιές σύμφωνα με τις περιγραφές των Ελλήνων συγγραφέων είναι η έλλειψη καθαριότητας. Περιγράφοντας ένα εκτουρκισμένο χωριό της Θεσσαλίας στα τέλη του 18ου αιώνα, ο συγγραφέας τονίζει την βρωμιά και την τεμπελιά των Τούρκων που διαδέχτηκαν τους καθαρούς και εργατικούς Έλληνες. *«Ονόματα, χωρικοί, ενδυμασία, γλώσσα, βρωμιά… όλα γνήσια τουρκικά… οι φιλόπονοι Έλληνες κυνηγημένοι έπιασαν τα ορεινά, οι τεμπέληδες Τούρκοι που κατοικούσαν τώρα τα έρμα ελληνικά χωριά του κάμπου αρκούνταν στην σιτοκαλλιέργεια κι αυτήν … όπως-όπως».*[560]Ανάλογη περιγραφή δίνεται για την πόλη της Λάρισας όπου οι Έλληνες, που αποτελούσαν μικρή μειοψηφία του

[557]Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 31.
[558] Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*, ο.π., σ. 18.
[559] *Παραμύθια της Μικρασίας*, ο.π., σ. 27-28.
[560]Ιγνάτιος Μαδενλίδης, *Ανυποχώρητος Νεομάρτυς Λαρίσης Αγ. Ιωάννης ο Μονεμβασιώτης*, ο.π., σ. 31.

πληθυσμού,*«κατοικούσαν σε χωριστές φτωχοσυνοικίες στα άκρα της πόλεως... παλιότερα υπήρχαν πλούσιοι Έλληνες αλλά όλα αυτά διαλύθηκαν. Έμειναν μόνο φτωχοί σκαφτιάδες κι ακτήμονες»,*[561] ενώ στα κεντρικά σοκάκια της Λάρισας όπου κατοικούν μόνο Τούρκοι*«...ήταν όλα στενά, βρώμικα, στολισμένα (!) με κοπριές περαστικών αδιάκριτων τετράποδων και λιμνασμένα βρομόνερα, που έριχναν κάθε τόσο καταμεσής του δρόμου-ήταν το πιο βολικό- οι... 'νοικοκυρές' χανούμισσες».*[562] Αποκρουστική είναι η εικόνα που σχηματίζεται για το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης λίγο πριν το 1821, από την περιγραφή που ο συγγραφέας δίνει με τα λόγια ενός Έλληνα καπετάνιου. *«Είναι γιομάτο βρώμικους ντεκέδες και ξεμωραμένους μεθύστακες. Η τσίκνα από το καπνιστό κρέας φτάνει ίσαμε τα καΐκια. Και με κείνους τους ναργιλέδες σου πιάνεται η ανάσα. Τι Τουρκαλάδες, τι Μπαρμπαρίνοι, τι Μαλτέζοι, τι Γενοβέζοι, ως και Πορτογαλέζοι είναι ακόμα. Οι δέκα φυλές του Ισραήλ (όλος ο κόσμος) έχουνε μαζευτεί στον Τοπχανά. Και όλοι τους ένας κι ένας (ένας χειρότερος από τον άλλον) Μπεκρουλιό και ξερνοβόλημα. Χαρτιά και αμανέδες. Και δόστου ναργιλέ ίσαμε να ξημερώσει.»*[563] *«...Τουρκιά φίλε μου, Τουρκιά! Άτιμη φάρα. Σιχαμερή!...»*[564]Ο συγγραφέας δημιουργώντας αυτήν την απωθητική εικόνα για το λιμάνι και εφόσον κάθε λιμάνι αποτελεί πύλη για την πόλη και την χώρα, αυτό που επιδιώκει είναι στην εικόνα του λιμανιού να θεωρηθεί ότι καθρεφτίζεται η εικόνα ολόκληρης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των Τούρκων. Με άλλα λόγια, υπονοείται, ότι οι Τούρκοι είναι το ίδιο βρώμικοι, όπως βρώμικοκαι αποπνικτικό είναι το λιμάνι τους.

Στα βιβλία που ως θέμα τους έχουν τα γεγονότα του 1821, η βασική ασχολία των Ελλήνων είναι ο πόλεμος. Στα βιβλία που αναφέρονται στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας συχνά γίνονται αναφορές σε Έλληνες εμπόρους, οι οποίοι ταξιδεύουν και στην Ευρώπη για εμπορικούς λόγους, σε Έλληνες που διατηρούν γραφεία εμπορικών και τραπεζικών υποθέσεων, καθώς και σε Έλληνες ναυτικούς ή πλοιοκτήτες. Επίσης στα βιβλία αυτά, συχνά πρωταγωνιστούν διανοούμενοι Έλληνες ο οποίοι πολλές φορές καταφεύγουν ως πρόσφυγες στις Ευρωπαϊκές χώρες. Μερικές φορές οι Έλληνες της διασποράς ανήκουν σε ιστορικές Βυζαντινές, εύπορες και κοσμικές οικογένειες και έχουν σημαντικές σπουδές και μόρφωση. Είναι δηλαδή *«άνθρωποι των γραμμάτων».*[565] Πολλές αναφορές υπάρχουν καιγια Έλληνες ιερείς ή μοναχούς. Όπως σημειώνεται σχετικά *«οι Έλληνες που ήταν πάντοτε καλοί έμποροι, ταξίδευαν, άκουγαν, μάθαιναν. Και επιπλέον πλούτιζαν και αποκτούσαν δύναμη. Βέβαια δεν ήταν όλοι οι Έλληνες πλούσιοι ναυτικοί ή έμποροί ή γαιοκτήμονες. Ούτε ήταν όλοι μορφωμένοι. Πολλοί, οι περισσότεροι, ήταν φτωχοί τεχνίτες, βοσκοί, γεωργοί.»*[566] Πάντως *«κάμποσοι Έλληνες είχαν αποκτήσει χρήματα και δύναμη και ζούσαν αρχοντικά, σαν πασάδες...»*[567]

Η ιστορική πορεία των Ελλήνων και των Τούρκων σηματοδοτείται από τον μεγάλο αριθμό των πολεμικών συγκρούσεων και των αντιπαραθέσεων ανάμεσα τους. Ίσως τα δύο έθνη να αποτελούν ένα από τα πιο παλιά παραδείγματα τεταμένων σχέσεων και εντάσεων στην παγκόσμια ιστορία, με περιόδους βέβαια εξάρσεων και υφέσεων. Είναι

[561]Ο.π., σ. 33.
[562] Ο.π., σ. 43.
[563] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*,ο.π., σ. 68.
[564] Ο.π., σ. 69.
[565]Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 102.
[566] Κατερίνα Σέρβη, ο.π., σ. 8.
[567] Ο.π., σ. 11.

επόμενο λοιπόν οι περιγραφές μαχών και βίαιων γεγονότων να αφθονούν στα βιβλία που αναφέρονται στις σχέσεις των δύο λαών. Αξιοσημείωτο είναι ότι παρά το γεγονός ότι οι πόλεμοι, η βία, το αίμακαι οι σκοτωμοί δεν αποτελούν, εκ πρώτης όψεως, κατάλληλο υλικό για παιδικά βιβλία, παρόλα αυτά πολύ συχνά Έλληνες και Τούρκοι συγγραφείς παιδικών βιβλίων επιλέγουν ως θέμα τους πολεμικά γεγονότα και μάχες τα οποία μάλιστα περιγράφουν με ρεαλισμό, ωμότητα και σκληρότητα. Κοινό σημείο σε αυτά τα παιδικά βιβλία είναι ο υπερτονισμός των πολεμικών ικανοτήτων της πλευράς του συγγραφέα, η εξιδανίκευση των καταστάσεων, η επιδίωξη να αποδειχτεί ότι η πλευρά του συγγραφέα αγωνίζεται για το δίκαιο και το σωστό ενώ η άλλη πλευρά έχει άδικο, η προσπάθεια να αποσιωπηθούν σκοτεινές σελίδες και να στρογγυλευτούν μελανές συμπεριφορές και εν γένει, η προβολή των προτερημάτων της εμπόλεμης πλευράς του συγγραφέα. Σε σύγκριση με τις περιγραφές καταστάσεων και χαρακτήρων της ειρηνικής περιόδου, όταν περιγράφονται μάχες και πόλεμοι οι χαρακτήρες, οι συμπεριφορές και οι καταστάσεις αποκτούν οξύτερα, πιο έντονα χαρακτηριστικά και υπερτονίζονται τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία. Στην περιγραφή των πολεμικών σκηνών οι καλοί γίνονται καλύτεροι και οι κακοί χειρότεροι. Συχνά όταν υπάρχει διήγηση πολεμικών γεγονότων, οι συγγραφείς είτε ηθελημένα, είτε επειδή παρασύρονται από το θέμα, είτε νομίζοντας ότι έτσι θα κάνουν γλαφυρότερη την διήγηση, φτάνουν στην υπερβολή, αποθεώνοντας την δική τους πλευρά και μειώνοντας την πλευρά του αντίπαλου. Οι χαρακτήρες των πρωταγωνιστών απολυτοποιούνται είτε με τη θετική τους εξιδανίκευση είτε με την αρνητική τους απαξίωση. Η μυθιστορηματική ζωή των ηρώων χαρακτηρίζεται από μια «καθαρότητα» που δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή. Στον κόσμο των βιβλίων συνυπάρχουν αλήθειες και μύθοι, εξακριβωμένες πληροφορίες και πλαστογραφημένα γεγονότα, υπαρκτά πρόσωπα και επινοημένες φιγούρες, αρχαίοι πρόγονοι και σύγχρονες προσωπικότητες, λαϊκοί άνθρωποι και ευγενείς άρχοντες, πολεμιστές και άγιοι μάρτυρες. Όλοι αυτοί με τα κατορθώματα, τις ηρωικές πράξεις αυτοθυσίας, το ηθικό τους μεγαλείο είναι οι «εθνικοί ήρωες» που λάμπουν σαν «τα μαργαριτάρια στο περιδέραιο» του έθνους.[568]

Ένα από τα σημαντικότερα κοινά χαρακτηριστικά των ελληνικών παιδικών βιβλίων είναι η προβολή της ανωτερότητας των Ελλήνων και η εξύμνηση των αρετών και των προτερημάτων τους, σε σύγκριση με την τουρκική πλευρά που παρουσιάζεται ότι έχει χαμηλό επίπεδο, πολλά ελαττώματα και ότι είναι λαός απολίτιστος, βάρβαρος, χωρίς ιδιαίτερη εξυπνάδα. Με το σκεπτικό αυτό οι Έλληνες συγγραφείς επιθυμούν να καταδείξουν την, κατά την γνώμη τους, ιστορική παραδοξότητα και ανακολουθία ένας τόσο προικισμένος λαός να ζει κάτω από τον ζυγό της σκλαβιάς, σκλαβωμένος από ένα λαό με τόσο χαμηλό επίπεδο. Ο Ρήγας Φεραίος,μιλάει στο ακροατήριο του για όσα υποφέρουν οι σκλαβωμένοι Έλληνες από τους Τούρκους: *«Ύστερα τους τόνισε με αγανάκτηση και οργή πόσο αταίριαστο και άδικο ήταν να καταδυναστεύεται και να ταπεινώνεται ένας λαός με ένδοξη ιστορία και με πολιτισμό αξεπέραστο σε μεγαλείο, από έναν άλλο βάρβαρο και απολίτιστο.»*[569] Σε άλλο βιβλίο η σπουδαιότητα του ελληνικού γένους και της χριστιανικής πίστης του, προβάλλεται μέσα από τα λόγια ενός ιερέα: *«Ανήκουμε, παιδιά μου, στο τιμιότερον και ενδοξότερον γένος. Το γένος των Γραικών. Όντας σπουδαίοι άνθρωποι οι πρόγονοί μας έμαθαν τα γράμματα σ' όλα τα άγρια και βάρβαρα γένη. Κι έφεραν στην εδική μας πίστη, ακόμα και Οθωμανούς. Μα για τις*

[568] Παντελής Λέκκας, *Το παιχνίδι με το Χρόνο. Εθνικισμός και Νεοτερικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 131.
[569]Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π.,σ.26.

αμαρτίες μας κακοτυχήσαμε. Κι όχι να στοχάζεστε πως πάντοτε είμαστε ραγιάδες!»[570]Χαρακτηριστικό του πνεύματος ανωτερότητας και του εθνοκεντρισμού που διαπνέει μερικές φορές τα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι το σχόλιο του συγγραφέα όταν αναφέρεται στην χορήγηση στον Λόρδο Βύρωνα της ιδιότητας του δημότη Μεσολογγίου, δηλαδή στην ουσία της ελληνικής υπηκοότητας:*«η μεγαλύτερη τιμή που μπορεί να απονεμηθεί σε έναν άνθρωπο είναι ο τίτλος του Έλληνα»*.[571] Οι Έλληνες συγγραφείς αρκετές φορές αναφέρουν ότι είναι τόσο σπουδαία και ανεκτίμητη η προσφορά των Ελλήνων στο παγκόσμιο πολιτισμό αφού οι Έλληνες έδωσαν στην ανθρωπότητα τις τέχνες, τις επιστήμες, την φιλοσοφία, τις έννοιες της δημοκρατίας και της ελευθερίας ώστε η ανθρωπότητα χρωστάει πολλά στην Ελλάδα και έχει υποχρέωση να βοηθήσει τους Έλληνες στον αγώνα τους. Ο Ρήγας Φεραίος όταν τον ανακρίνουν μιλάει για τις *«άθλιες συνθήκες ζωής που επικρατούσαν σε όλες τις τουρκοκρατούμενες χώρες, και διαμαρτύρεται κιόλας για την αδιαφορία που έδειχναν γι' αυτό τα άλλα μεγάλα κράτη. Ακόμη, τόνισε ότι ήταν ντροπή για όλο τον κόσμο να βλέπει τη χώρα που τον φώτισε και τον εκπολίτισε να παραδέρνει στην πιο βάρβαρή σκλαβιά»*.[572]

Με ιδιαίτερη προσήλωση οι Έλληνες συγγραφείς παιδικών βιβλίων υπηρετούν την θεωρία της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, δηλαδή της αδιάκοπης και χωρίς διάλειμμα δοξασμένης και ηρωικής πορείας του Ελληνισμού από την αρχαιότητα μέσω του Βυζαντίου ως το 1821. Για να εξυπηρετήσουν την ιστορική αυτήσκοπιμότητα πολλές φορές προβαίνουν σε παρομοίωση της νεότερης Ελλάδας με την αρχαία Ελλάδα και της πολεμικής ανδρείας και αυταπάρνησης των σύγχρονων Ελλήνων με τον ηρωισμό και την γενναιότητα των αρχαίων Ελλήνων. Οι δύο εποχές συνδέονται και το παρελθόν με το παρόν συνομιλούν: *«Πρόγονοι και πατέρες τριών χιλιάδων ετών, ήρωες, μάρτυρες, σοφοί, στρατηλάτες, σας κοιτάζουν από τον ουρανό για να δουν αν θα φανείτε άξιοι τους και της Πατρίδας. Των Θερμοπυλών, του Μαραθώνα, της Σαλαμίνας και των Πλαταιών οι ψυχές σας νεύουν και σας ενθαρρύνουν. Του Ιερού Λόχου των Θηβών οι αδελφοί σας φωνάζουν: Μην μας ατιμάσετε! Μιμηθείτε μας! Σας περιμένουμε με αγκαλιές ανοιχτές. Τεσσάρων αιώνων τυραννοκτονίας ήρωες και μάρτυρες, η αθάνατη κλεφτουριά, Ιεράρχες, άρχοντες, προεστοί, διδάσκαλοι, ναυτικοί, σας φωνάζουν: Μάχεσθε υπέρ Πίστεως και Πατρίδος. Των παλαιών Αθηνών οι νέοι σας προσκαλούν να ορκισθείτε τον όρκο εκείνων. Γονατίσατε και ορκισθείτε»*.[573]

Ο πιο συνηθισμένος παραλληλισμός ανάμεσα στην αρχαιότητα και το 1821και η πιο συχνή επίκληση της συγγένειας με την κλασική αρχαιότητα και της ευγενούς καταγωγής είναι η αναδρομή στον Λεωνίδα και στην μάχη των Θερμοπυλών και η σύγκρισή της με ήρωες και μάχες του 1821. Σε κάποια περίπτωση συγκρίνεται ο Λεωνίδας και οι Θερμοπύλες με τον Παπαφλέσσα και το Μανιάκι.Ο συγγραφέας υπογραμμίζει τα κοινά σημεία των δύο μαχών: λίγοι Έλληνες που φυλάνε ένα στενό πέρασμα και απέναντι πολλοί οι εχθροί, οι Έλληνες δεν υποχωρούν, δίνουν άνιση μάχη και σκοτώνονται όλοι, οι Έλληνες γνωρίζουν ότι τελικά δεν θα νικήσουν και ότι θα σκοτωθούν αλλά παρόλα αυτά δεν φεύγουν και δεν παραδίνονται, οι Έλληνες και τότε και τώρα διαλέγουν το δρόμο της θυσίας, της τιμής και του χρέους προς την πατρίδα.*«Στα 480 π.Χ. όπως ξέρουμε ο Λεωνίδας της Σπάρτης στάθηκε στις Θερμοπύλες*

[570]Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 10.
[571] Πέτρος Μπίκος, *Λόρδος Βύρων, ο Κορυφαίος Φιλέλληνας,* Στρατίκη, Αθήνα 1999, σ. 55.
[572] Πέτρος Μπίκος, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ.48.
[573]Γαλάτεια Σουρέλη-Γριαγοριάδου,*Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 26.

να φράξει το δρόμο στους Πέρσες που έρχονταν να υποδουλώσουν την Πατρίδα μας. Είχε μόνο τριακόσιους πολεμιστές κι ο εχθρός χιλιάδες. Ήξερε πως δεν θα νικούσε και πως δεν θα ξαναγύριζε ποτέ με τους συντρόφους του στη Σπάρτη. Θα μπορούσε, αν ήθελε, να έφευγε ή να παραδινόταν και να γλίτωνε. Δεν θέλησε όμως ούτε το ένα ούτε το άλλο. Έμεινε εκεί και έπεσε με τους τριακόσιους πολεμιστές του σε μια άνιση μάχη, πιστός στο χρέος του προς την Πατρίδα. Νίκησαν βέβαια οι Πέρσες αλλά ποιος μιλάει για αυτούς; Ο κόσμος όλος θαυμάζει και δοξάζει το Λεωνίδα και τους τριακόσιους μαχητές του, που από τις Θερμοπύλες δείχνουν μέχρι σήμερα και θα δείχνουν για πάντα, το δρόμο της τιμής και της θυσίας.Ύστερα από δύο χιλιάδες διακόσια εξήντα οκτώ χρόνια, ένας δεύτερος Λεωνίδας στάθηκε στο Μανιάκι της Μεσσηνίας, με λιγοστά παλικάρια, να φράξει το δρόμο σε έναν εχθρό, τον Ιμπραήμ Πασά της Αιγύπτου που με αμέτρητα ασκέρια Αραπάδων γύρευε να ξαναρίξει την Πατρίδα μας στην τουρκική σκλαβιά. Λες και ζήλευε τη δόξα του Λεωνίδα της Σπάρτης, ούτε έφυγε μπροστά στον κατά πολύ μεγαλύτερο του εχθρό ούτε παραδόθηκε σε αυτόν. Προτίμησε τον άνισο αγώνα και τον τιμητικό θάνατο. Έμεινε και αυτός με τα παλικάρια του στις δικές του Θερμοπύλες, στο Μανιάκι, αιώνιος φρουρός του χρέους προς την Πατρίδα. Αυτός ο νέος Λεωνίδας δεν είναι άλλος από τον μοναδικό και ξεχωριστό για την ορμή και την αντρειοσύνη του ήρωα του 1821 τον Γρηγόριο Παπαφλέσσα».[574] Προσφιλής στους συγγραφείς είναι και η παρομοίωση των Θερμοπυλών και του Λεωνίδα με την μάχη στην Αλαμάνα και τον Αθανάσιο Διάκο:*«Λίγο πιο πέρα οι Θερμοπύλες...(Ο Διάκος) γύρισε κατά εκεί και έφερε στο νου του τον Σπαρτιάτη Λεωνίδα. Με τα μάτια της ψυχής του θα τον είδε κιόλας να στέκεται, με λιγοστούς συντρόφους κι αυτός, και να περιμένει αποφασισμένος και ατάραχος να μετρηθεί μ' έναν εχθρό σαν το δικό του. Σίγουρα θα γύρισαν πρόσωπο με πρόσωπο, κι όπως θα αντικρίστηκαν, θα πήραν την ίδια απόφαση: Νε μείνουν εκεί!... Φαίνεται πως η μοίρα της Ελλάδας θέλησε, ύστερα από δύο χιλιάδες τριακόσια χρόνια, να θυσιαστεί ένας δεύτερος Λεωνίδας στον ίδιο χώρο και στο βωμό του ίδιου χρέους. Ίσως για να μην ξεχαστεί αυτό το χρέος!...Στον τόπο του μαρτυρίου του, στην Αλαμάνα, ο ανδριάντας του μας θυμίζει το μεγαλείο της λεβεντιάς του. Λίγο πιο κάτω υπάρχει ο ανδριάντας του Λεωνίδα του Σπαρτιάτη. Τους ενώνει και τους δύο η υπέρτατη θυσία για το ίδιο χώμα, για την ίδια ιερή κι αγαπημένη γη, που λέγεται Ελλάδα».*[575] Αλλού πάλι οι Σπαρτιάτες του Λεωνίδα δίνουν την σκυτάλη στους Ιερολοχίτες της μάχης του Δραγατσανίου:*«...προχώραγαν τούτα τα άμαθα παιδιά, σαν κείνους τους τριακόσιους που έπεσαν στις Θερμοπύλες, προχώραγαν να συναντήσουνε τον Χάροντα».*[576]

Στα πλαίσια της θεωρίας της ιστορικής συνέχειας του Ελληνισμού και της σύνδεσης της αρχαίας Ελλάδας με το χριστιανικό Βυζάντιο και την σύγχρονη Ελλάδα η οποία ως προϋπόθεση έχει την σύζευξη του ελληνικού με τον χριστιανικό πολιτισμό, οι συγγραφείς συχνά παρομοιάζουν τους αρχαίους Έλληνες που θυσιάζονται υπέρ βωμών και εστιών, με τους Χριστιανούς που προτιμούν τον θάνατο από τον εξισλαμισμό. Υποστηρίζουν με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς, την άποψη ότι οι στάσεις ζωής τους είναι παρόμοιες επειδή διαμορφώθηκαν από τα ιδανικά ενός ενιαίου πολιτισμού, του Ελληνοχριστιανικού. Σχολιάζοντας τον θανάτου ενός Χριστιανούνέου που αρνείται να εξισλαμιστεί ο συγγραφέας αναφέρει: *«Για άλλη μια φορά στο πρόσωπο του αλύγιστου νέου οι δύο πολιτισμοί, ο ελληνικός και ο χριστιανικός, σμίγουν, για άλλη μια φορά ένας απόγονος των Σαλαμινομάχων πεθαίνει για τα ιδανικά του ελληνοχριστιανικού*

[574] Πέτρος Μπίκος,*Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 7-8.
[575] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 27, 28, 34.
[576] Γαλάτεια Σουρέλη-Γριαγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 48.

πολιτισμού».[577] Σε άλλο σημείο με διαφορετικά λόγια αποδίδεται το ίδιο νόημα: *«οι Μαραθωνομάχοι έσωσαν τον ελληνικό πολιτισμό από το βάρβαρο Πέρση. Οι Νεομάρτυρες έσωσαν την χριστιανική πίστη από τον άπιστο Αγαρηνό».*[578]

Κάποιες φορές η σύνδεση με την αρχαιότητα είναι πιο άμεση αφού οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές του 1821 παρουσιάζονται να εμπνέονται από βιβλία που αναφέρονται στην λαμπρή αρχαιότητα. Για παράδειγμα ο νεαρός Κανάρης: *«άρχισε να διαβάζει, ότι έβρισκε απ' αυτά που κυκλοφορούσαν τότε, ώσπου κάποτε βρέθηκε να ξεφυλλίζει μια φυλλάδα με τους αγώνες και τα κατορθώματα του Μεγαλέξανδρου…Είναι σίγουρο ότι η φυλλάδα του Μεγαλέξανδρου έπαιξε σημαντικό ρόλο στη ζωή του Κανάρη… Γιατί δεν μπορεί να μην τον επηρέασε η σύγκριση, που οπωσδήποτε θα έκανε, ανάμεσα στην παντοδύναμη Ελλάδα της δοξασμένης εποχής του Μεγάλου Στρατηλάτη, και στη σκλαβωμένη Ελλάδα της δικής του πικρής εποχής...»*[579]Όπως παρουσιάζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία και οι ξένοι ομολογούν και παραδέχονται το μεγαλείο του ελληνικού πολιτισμού και το μνημειώδες αρχαίο παρελθόν και η συνεισφορά των Ελλήνων στον παγκόσμιο πολιτισμό τους ωθεί να συγκινηθούν από την δυστυχία των Ελλήνων, να τους υποστηρίζουν και να ενθουσιαστούν από την επανάστασή τους. Επικαλούμενοι τους ξένους για να επιβεβαιώσουν την ανωτερότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, οι συγγραφείς προσδίδουν ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα στην αξία του, αφού αντικειμενικοί, ουδέτεροι κριτές, αποδίδουν εύσημα στην Αρχαία Ελλάδα. Όπως αναφέρεται όταν ο Λόρδος Βύρων επισκέπτεται την Ελλάδα: «*κοντά στο θαυμασμό και τη συγκίνηση που τον πλημμυρίζουν, νιώθει κι ένα βαθύ πόνο καθώς αναλογίζεται ότι αυτή η χώρα, που η κάθε της σπιθαμή μιλάει για μεγαλεία και δόξες, είναι τώρα σκλάβα, και μάλιστα του πιο βάρβαρου κατακτητή».*[580]Μιλώντας για το κίνημα του φιλελληνισμού που αναπτύχτηκε στην Ευρώπη ο συγγραφέας αναφέρει: *«Εκπρόσωποι των γραμμάτων κυρίως και των τεχνών, αλλά και πολιτικοί και στρατιωτικοί και επιχειρηματίες, ακόμα και απλοί πολίτες, γνώστες οι περισσότεροι της τεράστιας προσφοράς του Αρχαίου πολιτισμού μας στην ανθρωπότητα, χαιρέτησαν με δάκρυα χαράς τη μεγάλη απόφαση των σκλαβωμένων Ελλήνων να λυτρωθούν από την τυραννία των τούρκων».*[581] Άλλωστε, στην συνείδηση των Φιλελλήνων η εικόνα της Ελλάδας είναι: *«όμορφή και ευγενική ακόμα και μέσα στη δυστυχία της σκλαβιάς της σαν μια Καρυάτιδα πεσμένη στη λάσπη!»*[582] και έτσι σε πολλούς γεννιέται η φιλοδοξία *«να πολεμήσουν στο πλευρό των Ελλήνων, στους ίδιους τόπους που είχαν πολεμήσει και είχαν δοξαστεί οι Αρχαίοι πρόγονοί τους!»*[583]

Όταν Έλληνες συγγραφείς περιγράφουν τις μάχες και τα στιγμιότυπα της επανάστασης του 1821 συνήθως υπερτονίζουν τον ηρωισμό, την αυτοθυσία και την πολεμική αρετή των Ελλήνων σε αντιδιαστολή με την δειλία, την πολεμική ανεπάρκεια, την υποχωρητικότητα και γενικά την έλλειψη μαχητικού πνεύματος που από τους συγγραφείς αποδίδεται στους Τούρκους. Πάντα οι Έλληνες παρουσιάζονταινα μην εγκαταλείπουν την μάχη αλλά να μένουν και να σκοτώνονται μέχρι τον τελευταίο.

[577]Ιωάννης Αλεξίου, *Οι νέοι στο Μαρτύριο*, ο.π., σ. 121.
[578]Ιωάννης Αλεξίου, ο.π., σ. 156.
[579]Πάνος Πετρίτης, *Κανάρης*, ο.π., σ. 10.
[580]Πέτρος Μπίκος, *Λόρδος Βύρων*, ο.π.,σ.18.
[581]Ο.π., σ.8.
[582] ΠέτροςΜπίκος, *Λόρδος Βύρων*, ο.π., σ.24.
[583] Ο.π., σ.26.

Όταν στην μάχη οι Έλληνες είναι περικυκλωμένοι και αποδεκατισμένοι και ο Τούρκος αρχηγός τους καλεί να παραδοθούν, οι λιγοστοί Έλληνες που έχουν μείνει ζωντανοί απαντούν ότι *«οι Έλληνες δεν παραδίδονται ποτέ.»*[584] και συνεχίζουν την μάχη σε εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες ακόμα και όταν γνωρίζουν ότι: *«Δεν υπάρχει πια άλλος δρόμος για μας (τους Έλληνες) παρά ο θάνατος».*[585] Άλλωστε, όπως περιγράφεται, οι Έλληνες προτιμούν να σκοτωθούν παρά να υποχωρήσουν και αν ποτέ υποχωρήσουν αυτό γίνεται για λόγους τακτικής, αφού όπως αναφέρεται *«(οι Έλληνες) δεν λύγισαν ποτέ μπροστά σε οποιονδήποτε κίνδυνο και σε οποιαδήποτε αποτυχία».*[586]

Η συμπεριφορά αυτή των Ελλήνων, η γενναιότητά τους, η αυτοθυσία τους, η ατρόμητη στάση τους μπροστά στο θάνατο, όπως περιγράφουν οι Έλληνες συγγραφείς, οφείλεται στην ελληνική ψυχή που όπως προκύπτει από τα βιβλία είναι το βασικό στοιχείο που διαφοροποιεί τους Έλληνες από τους αντιπάλους τους. Όπως κάποιος συγγραφέας βάζει έναν Έλληνα ιερέα να λέει: *«Οι άπιστοι μπορεί να βάλανε λεπίδι. Ξέρω καλά τη σκύλινη καρδιά τους. Αιώνες τώρα λερώνουν την τιμή της Πατρίδας! Ατιμάζουν τα σπίτια μας, σκοτώνουν τα αδέρφια μας κι αρπάζουν τα έχη μας. Είναι πολλές και μεγάλες οι πληγές που έχουν ανοίξει σε τούτο το δύσμοιρο Γένος. Αλλά "μη φοβηθήτε από των αποκτεινόντων το σώμα την δε ψυχήν μη δυναμένων αποκτείναι"* (*Μην φοβάστε εκείνους που μπορούν να σκοτώσουν το σώμα αλλά δεν έχουν την δύναμη να σκοτώσουν την ψυχή)»*[587] Όπως είναι επόμενο ο ηρωισμός των Ελλήνων προξενεί θαυμασμό στους ξένους λαούς. Με την μέθοδο αυτή οι συγγραφείς, βάζοντας δηλαδή στο στόμα τρίτων, ουδέτερων, αντικειμενικών παρατηρητών όσα οι ίδιοι οι συγγραφείς θέλουν να επισημάνουν, προσπαθούν να δώσουν μεγαλύτερη πειστικότητα στα λεγόμενα τους αφού εμφανίζονται κάποιοι εξωτερικοί,αμερόληπτοι παράγοντες να παραδέχονται και να αναγνωρίζουν την ανωτερότητα των Ελλήνων και να εκφράζουν τον θαυμασμό τους για αυτούς: *«Είναι ώρες που ζηλεύω την ράτσα σας. Μωρέ, λέω, τι σου είναι τούτοι οι Έλληνες! Κι αυτό που εγώ συλλογιέμαι, όλοι το συλλογιούνται… Και τώρα όλος ο κόσμος μιλάει για τέτοια παλικάρια που έχει η πατρίδα σου!»*[588]

Εκτός από το θάρρος, την γενναιότητα και την πολεμική ικανότητα των Ελλήνων οι Έλληνες συγγραφείς τονίζουν και άλλα θετικά στοιχεία, τα οποία παρουσιάζουν σαν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ελληνικής φυλής. Τα χαρακτηριστικά αυτά παρουσιάζονται με τέτοιο τρόπο ώστε, είτε φανερά και άμεσα, είτε έμμεσα και καλυμμένα, να γίνεται σύγκριση με τους Τούρκους. Από την σύγκριση αυτή στα ελληνικά παιδικά βιβλία, κερδισμένοι πάντα βγαίνουν οι Έλληνες. Αυτό συμβαίνει γιατί οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι τα στοιχεία αυτά είτε απουσιάζουν εντελώς από τους Τούρκους, είτε οι Έλληνες τα διαθέτουν σε μεγαλύτερο βαθμό. Μερικοί συγγραφείς κάνουν άμεση σύγκριση ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους. Έτσι σε ένα βιβλίο αφού ο συγγραφέας εκθειάζει τους Έλληνες που έχουν πολύ μυαλό και μεγάλη καρδιά αναφέρει: *«(Οι Έλληνες) αφού δεν μπορούσαν να αντιπαραταχθούν στον εχθρό με πλοία σαν τα δικά του, σκέφτηκαν να τον παρασύρουν σε έναν άλλου είδους πόλεμο, όπου τα πλοία δεν θα μετρούσαν τόσο όσο η φαντασία, η εξυπνάδα και η τόλμη. Με όπλα αυτές τις αρετές, που ανέκαθεν χαρακτήριζαν τη φυλή μας και που σπάνιζαν στον*

[584] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα,* ο.π., σ. 49.
[585] Ο.π., σ. 68.
[586] Πέτρος Μπίκος, *Ανδρούτσος*, ο.π., σ. 17.
[587] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*,ο.π., σ. 97-98.
[588] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα,* ο.π.,σ. 60-61.

αντίπαλο, θα συνέχιζαν και θα δυνάμωναν τον αγώνα τους.»[589] Ότι οι Έλληνες είναι εξυπνότεροι και πονηρότεροι από τους Τούρκους αναφέρεται από πολλούς συγγραφείς. Μάλιστα ένας από αυτούς, για να κάνει πειστικότερη αυτή την άποψη βάζει στο στόμα του Λόρδου Βύρωνα την διαπίστωση ότι *«οι Έλληνες, ως ιδιαίτερα ευφυής λαός θα γίνουν οι καλύτεροι πυροβολητές της Ευρώπης.»*[590] Όπως ισχυρίζονται οι Έλληνες συγγραφείς,χάριν στην επινοητικότητα και στην πονηριά τους, οι Έλληνες κατορθώνουν να ξεγελούν, να παγιδεύουν και τελικά να νικούν τους Τούρκους παρά το γεγονός ότι είναι λιγότεροι και φτωχότερα εξοπλισμένοι από τους Τούρκους. Με διάφορα τεχνάσματα και ευφυή πολεμικά σχέδια οι Έλληνες αποκτούν στρατηγικό πλεονέκτημα στην μάχη και συχνά όχι απλώς επικρατούν αλλά ρεζιλεύουν τους Τούρκους και γελούν σε βάρος τους. Τέτοια τεχνάσματα περιγράφονται πολλά στα ελληνικά παιδικά βιβλία.Ενδεικτικά αναφέρεται το τέχνασμα με το οποίο οι Έλληνες σπάζουν τον τουρκικό κλοιό και διαφεύγουν κοροϊδεύοντας τους Τούρκους: *«Είδανε (οι Τούρκοι) κάτι πράγματα να ανεμίζουν, αδειάσανε τις πιστόλες τους, απάνω σ' αυτά που κινιόντουσαν. Πέσανε εκείνα κάτω, πήγαν να ξαναγεμίσουν (οι Τούρκοι) τα άδεια τους τουφέκια, όταν ανάμεσα τους περάσανε οι Έλληνες. Οι Τούρκοι σαστισμένοι κοιτάγανε τις ριγμένες κάτω κάπες των Ελλήνων. Αυτές είχανε κατατρυπήσει με τις σφαίρες τους! Και αρχίνησε πέρα ένα γέλιο (από τους Έλληνες)».*[591] Ακόμα και όταν ο Τούρκος είναι *«παμπόνηρος, δόλιος και μεγάλος καταφερτζής»,*[592] αντιμετωπίζοντας τον Έλληνα σύντομα αντιλαμβάνεται *«πως έχει να κάνει με έναν αντίπαλο όχι μόνο γενναίο αλλά και απρόβλεπτα πολυμήχανο. Με έναν νέο Οδυσσέα δηλαδή, που μπορεί και βρίσκει λύσεις εκεί που οι άλλοι βλέπουν αδιέξοδα και σηκώνουν τα χέρια».*[593]Η εξυπνάδα και η πονηριά παρουσιάζεται να είναι το στοιχείο που βοηθάει τους Έλληνες να ξεγελούν τους αφελείς και εύπιστους Τούρκους στις ανακρίσεις και στις διαπραγματεύσεις. Με ψυχραιμία και ευστροφία ο Παπαφλέσσας ξεγελά τους, νωθρούς στην σκέψη, Τούρκους ανακριτές και συνεχίζει την δράση του κάτω από την μύτη τους,[594] με εφευρετικότητα και έξυπνες δικαιολογίες ξεγελά ο Καραϊσκάκης τον Αλή Πασά,[595] με προσποιητή αφοσίωση κερδίζει ο Αθανάσιος Διάκος την εμπιστοσύνη των Τούρκων παγιδεύοντας τους,[596] υποκρινόμενος τον σύμμαχο των Τούρκων πετυχαίνει τον σκοπό του ο Μάρκος Μπότσαρης.[597]

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που όπως τονίζουν οι Έλληνες συγγραφείς λειτουργεί ευεργετικά υπέρ των Ελλήνων είναι η ψυχολογία τους και η διάθεση τους πριν από την μάχη. Στην περιγραφή του κλίματος στο ελληνικό στρατόπεδο την παραμονή της μάχης, τονίζεται ότι οι Έλληνεςπηγαίνουν στον πόλεμο με ενθουσιασμό και πίστη τραγουδώντας και χορεύοντας σαν να πηγαίνουν σε πανηγύρι και ας είναι οι Τούρκοι πολύ περισσότεροι: *«…από το πλήθος κάτω των (Ελλήνων) πολεμιστών δεν άργησε να σηκωθεί ένα δυνατό βουητό από λογής ήχους: άλλοι (οι Έλληνες) ζητωκραύγαζαν, άλλοι τραγουδούσαν, άλλοι τραβούσαν τις πιστόλες τους και έριχναν στον αέρα, μερικοί μάλιστα είχαν στήσει χορό!... έμοιαζαν να πηγαίνουν σε γλεντοκόπι, παρά σε*

[589]Πάνος Πετρίτης,*Κανάρης*, ο.π., σ. 21.
[590]Πέτρος Μπίκος, *Λόρδος Βύρων*, ο.π., σ. 46.
[591] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 92-93.
[592] Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π., σ. 44.
[593] Ο.π., σ. 51.
[594] Πέτρος Μπίκος, *Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 30.
[595] Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 24.
[596] Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 18.
[597]Ο.π., σ. 56-57.

πόλεμο…»[598] Εκτός από το υψηλό φρόνημα και ηθικό ένα άλλο χαρακτηριστικό των Ελλήνων που τους ξεχωρίζει από τους Τούρκους είναι ότι, όπως σημειώνεται από τους Έλληνες συγγραφείς, διαθέτουν την μεγαλοψυχία να αναγνωρίζουν την παλικαριά και την γενναιότητα των αντιπάλων τους. Όταν μετά την υποχώρηση των Τούρκων, το πτώμα του αρχηγού τουςΒελή Γκέκα μένει στα χέρια των Ελλήνων, οι Έλληνες που εκτιμούσαν την παλικαριά του, προτείνουν ανακωχή για την ταφή του. Τον παραδίδουν στους δικούς του και όλοι μαζί συγκεντρώνονται *«ξαρμάτωτοι σαν φίλοι αδερφωμένοι»,*[599]τον θάβουν με τιμές και στο τέλος πίνουν μαζί κρασί στη μνήμη του νεκρού. Πρόκειται πάντως για ένα εξαιρετικά σπάνιο περιστατικό ειρηνικής συνύπαρξης Ελλήνων και Τουρκαλβανών στο πεδίο της μάχης, από τα ελάχιστα που περιγράφονται στα παιδικά βιβλία.

Επίσης στα βιβλία συχνά αναφέρεται ως αρετή των Ελλήνων η *«πατροπαράδοτη Ελληνική φιλοξενία»*[600] αφού οι Έλληνες *«καλοδέχονται τους ξένους με έναν τρόπο μοναδικό που μόνο οι Έλληνες ξέρουν…»*[601] Επίσης οι Έλληνες σαν Χριστιανοί είναι πονόψυχοι και έτοιμοι να βοηθήσουν τους γέρους και αδύναμους, ακόμα και αν είναι Τούρκοι. Δεν κάνουν διακρίσεις σε θρησκείες και φυλές, παρόλο που γνωρίζουν ότι οι Τούρκοι σε ανάλογες περιπτώσεις, δεν βοηθούν τους ανήμπορους Έλληνες. Οι Έλληνες κάνουν, δηλαδή, το ανθρώπινο και θρησκευτικό τους καθήκον γνωρίζοντας ότι δεν υπάρχει αμοιβαιότητα από την πλευρά των Τούρκων. Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο περιγράφεται ότι ο νεαρός πρωταγωνιστής βρίσκει στον δρόμο ένα γέρο άρρωστο Τούρκο. Τον λυπάται, τον βοηθάει και τον μεταφέρει στο σπίτι του για νοσηλεία. Όμως ο πατέρας του έχει αντιρρήσεις: *« Σένα θα σε λυπόταν αν σε έβρισκε κανένας Τούρκος; Θα σε άφηνε να ψοφήσεις στο δρόμο… Εγώ όμως πατέρα, δεν είμαι Τούρκος. Είμαι χριστιανός και έκανα το χρέος μου σαν χριστιανός».*[602]Εκτός από τα ψυχικά και τα πνευματικά χαρίσματα των Ελλήνων, οι Έλληνες συγγραφείς αναφέρονται συχνά και στα σωματικά προσόντα τους. Εγκωμιάζουν την δύναμη, την ταχύτητα, τον παράστημα και την ομορφιά τους. Πάντα συγκρίνοντας τους, όσον αφορά τα χαρακτηριστικά αυτά, με τους Τούρκους. Μερικές φορές οι Έλληνες εκθειάζονται σε τέτοιο βαθμό ώστε οι ικανότητες που τους αποδίδονται είναι υπερβολικές και ξεπερνούν τις ανθρώπινες δυνατότητες.Π.χ. ένας Έλληνας αλυσοδεμένος χειροπόδαρα *«πηδάει σχεδόν τη διπλάσια απόσταση από τρεις Αρβανίτες».*[603]ή ένας Έλληνας καπετάνιος *«μπορούσε να περάσει στο τρέξιμο το πιο γρήγορο άλογο, μπορούσε να πηδήσει πέντε άλογα στη σειρά, μπορούσε με μια μόνο σπαθιά να κόψει στα δύο ένα τούρκο από το κεφάλι ως το πόδια, μπορούσε να περάσει το βόλι ανάμεσα στον κύκλο του δακτυλιδιού, μπορούσε να ξεριζώσει ένα δέντρο».*[604]

Η καταπίεση και τα δεινά που προβάλλεται ότι υποφέρουν οι Έλληνες από την Οθωμανική Κυριαρχία, η περιγραφόμενη βαρβαρότητα και εκδικητικότητα των Τούρκων, ο θρησκευτικός διωγμός που παρουσιάζεται ότι υφίστανται οι Χριστιανοί, προξενούν αισθήματα μίσους για τους Τούρκους στους Έλληνες. Το μίσος αυτό και η

[598]Πέτρος Μπίκος, *Νικηταράς*, ο.π., σ. 39.
[599] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 132.
[600] Πέτρος Μπίκος, *Λόρδος Βύρων*, ο.π., σ. 38.
[601] Ο.π., σ. 38.
[602] Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 26.
[603] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 14.
[604] Ο.π., σ. 37, 38.

απέχθεια που αισθάνονται οι Έλληνες υπόδουλοι για τους Τούρκους δυνάστες είναι ένα στοιχείο το οποίο τονίζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Αν αναλογιστεί κανείς ότι στην παιδική λογοτεχνία είναι εύκολη και επιθυμητή η ταύτιση του αναγνώστη με τον πρωταγωνιστή του βιβλίου, η νοητή συμμετοχή του μικρού αναγνώστη στα δρώμενα και ο ενστερνισμός από τον ανήλικο αναγνώστη των αισθημάτων, των ιδανικών και των ιδεωδών του ήρωα, μπορεί να υποθέσει ότι η υπογράμμιση του μίσους που τρέφουν οι Έλληνες για τους Τούρκους δεν είναι συμπτωματική και αθώα αλλά σκόπιμη. Αποσκοπούν, ενδεχομένως, οι συγγραφείς στην υιοθέτηση της απέχθειας και του μίσους για τους Τούρκους και από τους αναγνώστες των βιβλίων τους, με στόχο να γίνει το συναίσθημα αυτό πάγιο συστατικό του χαρακτήρα τους και να αποτελέσει το θεμέλιο για την οικοδόμηση προκαταλήψεων και στερεοτύπων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πράξεις που αποδίδονται στους Τούρκους σε βάρος των Ελλήνων περιγράφονται με ρήματα και φράσεις όπως: σουβλίζουν, αποκεφαλίζουν, γδέρνουν, βιάζουν, μαζεύουν τα παιδιά, βασανίζουν, απαγχονίζουν, διαπομπεύουν τα πτώματα, σφάζουν μωρά κ.α. ενώ οι Τούρκοι συνοδεύονται από επιθετικούς προσδιορισμούς όπως αιμοβόροι, αιμοδιψείς, βάρβαροι, άξεστοι, απολίτιστοι ασιάτες, άπιστοι, λύκοι, όχλος κ.α. Φράσεις εμποτισμένες με το συναίσθημα του μίσους προς τους Τούρκους, στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι παραδείγματος χάριν ο στίχος που τραγουδούν οι Έλληνες στρατιώτες*«Φίλοι μου συμπατριώται\δούλοι να είμεθα ως πότε\των αχρείων Μουσουλμάνων\της Ελλάδος των τυράννων;»*[605] ή τα λόγια που ο συγγραφέας βάζει στο στόμα του Ρήγα Φεραίου ότι προτιμούσε να *«έχει αφεντικό το διάβολο παρά έναν τέτοιο τύραννο σαν τον Τούρκο».*[606]Μίσος υποδαυλίζει και η περιγραφή ότι οι Τούρκοι στα μάτια του Ρήγα Φεραίου μοιάζουν με απαίσια άγρια ζώακαι δεν θέλει ούτε να τους βλέπει μπροστά του:*«Δεν μπορώ να βλέπω καθημερινά αυτούς τους αντίχριστους (Τούρκους). Μα τα γουρούνια (οι Τούρκοι) του Βελεστίνου έχουν σουρλά χοντρότερο και δόντια σουβλερότερα»*[607]γιατί τους σιχαίνεται επειδή *«αυτοί πουλιούνται και αγοράζονται, από τον πατέρα μου, από τον πατέρα σου, και σέρνονται και θα ήθελα αυτούς, να, έτσι να τους λιώσω το κεφάλι, να έτσι! Με λύσσα η γυμνή βρώμικη φτέρνα έλιωνε ανύπαρκτους Τούρκους στο ξερό χώμα.»*[608]και κατά συνέπεια την ώρα του παιχνιδιούπαίζοντας τον βασιλιά που δίνει διαταγές εκφράζειτον ενδόμυχο πόθο του, λέγοντας:*«θα διατάξω να σκοτώσουνε όλους τους Τούρκους!»*[609]Και για τον Παπαφλέσσα περιγράφεται ότι *«Η έχθρα για τους Τούρκους του είχε γίνει (του Παπαφλέσσα) ψύχωση.»*[610] Όπως έλεγε*«Δεν μπορώ να βλέπω τους Μουρτάτες μέσα στο παζάρι.»*[611]Για αυτό αποφάσισε να γίνει καλόγερος γιατί όπως πίστευε *«... στο μοναστήρι δε θα βλέπω και τούτους τους αντίχριστους τους Τούρκους καθημερινά».*[612]

Πάντως το εκατέρωθεν μίσος ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους δεν στέκεται εμπόδιο, όπως σε ορισμένα ελληνικά βιβλία περιγράφεται, για συνεργασία μεταξύ τους όταν από αυτή εξυπηρετείται το αμοιβαίο συμφέρον. Μια τέτοια περίπτωση όπου Έλληνες και Τούρκοι μπορούν και δουλεύουν μαζί περιγράφεται σ' ένα βιβλίο. Οι Τούρκοι αστυνομικοί δεν έχουν κανένα πρόβλημα να συνοδεύουν Έλληνες εμπόρους

[605] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 43.
[606] Τάκης Λάππας, *Ρήγας Βελεστινλής*,ο.π.,σ. 131.
[607] Ο.π., σ. 17.
[608] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ. 6.
[609]Ο.π, σ. 7.
[610] Τάκης Λάππας, *Ρήγας Βελεστινλής*, ο.π., σ. 31.
[611]Τάκης Λάππας, *Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 31.
[612]Ο.π., σ. 32.

στις μετακινήσεις τους και να τους προστατεύουν, αφού ενδιαφέρονται να πηγαίνει καλά το εμπόριο επειδή κερδίζουν από αυτό. Από την άλλη μεριά κι οι Έλληνες έμποροι με ανακούφιση επιζητούν να τους προστατεύουν οι Τούρκοι αστυνομικοί. Μάλιστα σε κάποιες λίγες στιγμές στην διάρκεια του μεγάλου εμπορικού ταξιδιού οι Έλληνες και οι Τούρκοι έρχονται κοντά και διασκεδάζουν μαζί.[613] Περιγράφονται και άλλες περιπτώσεις στα ελληνικά βιβλία όπου όταν υπάρχουν κοινά συμφέροντα (επιδρομές κουρσάρων[614], ανεξέλεγκτη δράση των Αρβανιτών στην Πελοπόννησο[615]) Έλληνες και Τούρκοι ξεπερνούν την αντιπαλότητα τους και συνεργάζονται απέναντι στο κοινό εχθρό. Υπάρχουν και άλλες περιπτώσεις ευρύτερης συνεργασίας και συσπείρωσης Ελλήνων και Τούρκων στις οποίες το περιεχόμενο είναι πολύ βαθύτερο και ουσιαστικότερο και ενίοτε έχει σαφείς κοινωνικές προεκτάσεις. Αναφέρονται περιστατικά στην Αθήνα, που βρίσκεται κάτω από την Οθωμανική Κυριαρχία, όπου Έλληνες και Τούρκοι, συνεννοούνται και ενωμένοι στρέφονται ενάντια στον Τούρκο αφέντη ο οποίος τους τυραννά και τους εκμεταλλεύεται αμφότερους. Συχνά οι εξεγέρσεις αυτές πετυχαίνουν και ο δυνάστης εκδιώκεται. Μπροστά στην αδικία και την καταπίεση *«Τούρκοι κι Έλληνες γίνηκαν αρκαντάσι κι ο ένας αποκαλεί τον άλλο τζάνεμ».*[616] Κινούμενοι στην ίδια κατεύθυνση, συγγραφείς προβάλλουν την θέση του Ρήγα Φεραίου ο οποίος με οξύνοια και κριτική σκέψη και επηρεασμένος από τα συνθήματα της γαλλικής επανάστασης της οποίας το πνεύμα ήταν η κατάργηση της μοναρχίας και της απολυταρχίας, κάνει διάκριση ανάμεσα στον απλό τουρκικό λαό και στο Σουλτάνο και το επιτελείοτου, δηλαδή την εξουσία και προσδιορίζει ως εχθρό Ελλήνων και Τούρκων την εκμετάλλευση από τον κοινό αφέντη. Δίνει τέλος το μήνυμα ότι οι Τούρκοι μπορεί να είναι αδέλφια και φίλοι μας αν δεν γίνονται αφέντες στην δικιά μας πατρίδα. Ο Φεραίος συζητά με ένα μικρό ελληνόπουλο, τον Νικόλα και την μητέρα του:

Ρήγας: Κάποια φορά γνώρισα έναν Τούρκο.
Νικόλας: Κακός ήτανε; σα να φοβήθηκε το παιδί.
Μητέρα του Νικόλα: Όλοι οι Τούρκοι είναι κακοί..
Ρήγας: Όχι, πέφτει έξω η μάνα σου. Άνθρωπος είναι κι ο Τούρκος κι έχει και κακίες και καλοσύνες, όπως εσύ κι εγώ. Μα να είναι στον τόπο του, να σκάβει στη δική του γη, να ψαρεύει στις δικές του θάλασσες. Τότε άνθρωπος είναι, πα να πει αδελφός μας. Κακός γίνεται σαν έρχεται αφέντης στη δικιά μου θάλασσα. Κατάλαβες, Νικόλα; Λοιπόν αυτός ο Τούρκος έχει κι αυτός τα βάσανα του. Έχει κι αυτός ένα σκληρό αφέντη, Σουλτάνος λέγεται και το συνάφι του Σουλτάνου, που του έκατσε στο σβέρκο, να, εδώ.[617]

Πάντως επισημαίνεται ότι η προωθημένη αυτή άποψη του Ρήγα δεν έχει μεγάλη προβολή στα ελληνικά παιδικά βιβλία, κυρίως σε αυτά που αναφέρονται σε γεγονότα του παρελθόντος. Οι απόψεις περί φιλίας, καλής γειτονίας και συνεργασίας κυρίως προβάλλονται σε παιδικά βιβλία που γράφονται τα τελευταία χρόνια και η υπόθεσή τους διαδραματίζεται την σημερινή εποχή.

Μερικές φορές στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο της Οθωμανικής Κυριαρχίας και στην επανάσταση του 1821 οι συγγραφείς αναφέρονται σε πράξεις, σε συμπεριφορές και σε χαρακτηριστικά των Ελλήνων που είναι αρνητικά και

[613] Καλλιόπης Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ο.π., σ. 37-39.
[614] Δημήτρης Φερούσης,ο.π., σ. 44.
[615] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 22.
[616] Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 18.
[617]Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Ρήγας Φεραίος*, ο.π., σ. 96-97.

δεν τους τιμούν. Αυτά προβάλλονται σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι τα βιβλία δεν είναι μονόπλευρα και μεροληπτικά υπέρ των Ελλήνων, αλλά αντικειμενικά και χωρίς πρόθεση να ευνοήσουν την ελληνική πλευρά. Επιχειρείται έτσι να διαμορφωθεί μια αίσθηση ιστορικής τεκμηρίωσης και πιστής καταγραφής των γεγονότων. Αυτό όμως έχει έναν βαθύτερο στόχο. Αν οι συγγραφείς πετύχουν να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση της αμεροληψίας και της αντικειμενικότητας, τότε ενδυναμώνεται ακόμα περισσότερο το κατηγορητήριο τους για την τουρκική σκληρότητα. Γιατί δεν πρόκειται πια για βιβλία που εκφράζουν με υποκειμενισμό την θέση του συγγραφέα υπέρ των Ελλήνων, αλλά σχηματίζεται η πεποίθηση ότι πρόκειται για βιβλία που ψυχρά, χωρίς συναισθηματισμό και φιλοπατρία αποδίδουν την πραγματικότητα. Και όταν ένα «αντικειμενικό» βιβλίο καταγγέλλει την τουρκική συμπεριφορά ως βάρβαρη και απολίτιστη τα γραφόμενα αποκτούν μεγαλύτερη πειστικότητα. Πάντως, παρά την προσπάθεια των συγγραφέων, ο στόχος της αμεροληψίας παραμένει ανέφικτος αφού οι συγγραφείς τις αρνητικές πλευρές των Τούρκων τις καυτηριάζουν με έντονο τρόπο, ενώ τις αρνητικές πλευρές των Ελλήνων τις επισημαίνουν, τις κατακρίνουν αλλά σπεύδουν να τις δικαιολογήσουν. Έτσι, για παράδειγμα, αν και για τα εγκλήματα πολέμου που διέπραξε η ελληνική πλευρά μετά την άλωση της Τρίπολης αναφέρεται ότι *«στην περίπτωση αυτή οι Έλληνες δεν φάνηκαν αντάξιοι της γενναιότητας τους, ούτε τήρησαν τον άγραφο νόμο που λέει ότι οι νικητές πρέπει να σέβονται τους νικημένους. Χιλιάδες Τούρκοι άντρες, γυναίκες και παιδιά έχασαν την ζωή τους»,*[618]ωστόσο γίνεται προσπάθεια ερμηνείας και δικαιολόγησης της συμπεριφοράς των Ελλήνων με το επιχείρημα ότι ήτανένα δίκαιο ξέσπασμα μετά από τετρακόσια χρόνια τουρκικής κατοχής και καταπίεσης:*«Κι άρχισε η άγρια, η απερίγραπτη σφαγή των τούρκων. Η πόλη μεταβλήθηκε σε κόλαση. Μίσος αιώνων άνοιξε την πόρτα και ξεχύθηκε μανιασμένο εναντίον των τυράννων. Εναντίον εκείνων που σκότωναν, που έκαιγαν, που λεηλατούσαν, που βίαζαν, που ανασκολόπιζαν, που ταπείνωναν τους Έλληνες. Μίσος εναντίον εκείνων που σ' αυτή την ίδια πόλη είχαν σφάξει πριν λίγα μόνο χρόνια τρεις χιλιάδες αθώους ραγιάδες... Είναι αδύνατο να μπορέσει να περιγράψει κανείς τις άγριες, τις εφιαλτικές σκηνές που ξετυλίγονταν σε κάθε γωνιά της πόλης, για τρία περίπου μερόνυχτα. Μάταια ο Κολοκοτρώνης και οι άλλοι καπεταναίοι προσπάθησαν να βάλουν κάποια τάξη, να μετριάσουν την εκδικητική μανία των παλικαριών τους. Τίποτε δεν τους σταματούσε. Πνίγηκε στο αίμα η Τρίπολη. Ήταν επόμενο. Πριν λίγες μέρες ο Κεχαγιάμπεης είχε βασανίσει και σκοτώσει τόσους δεσποτάδες και πρόκριτους του Μοριά. Πήρε φωτιά η Τρίπολη. Ήταν επόμενο. Χρόνια ολόκληρα καίγονταν τα σπίτια, οι περιουσίες και οι καρδιές των ραγιάδων. Τα παλικάρια άρπαξαν τα πλούτη των τούρκων. Μα αυτά τα πλούτη οι τούρκοι τα είχαν αρπάξει από τους ίδιους τους Έλληνες. Ήταν δικά τους κι είχαν κάθε δικαίωμα να τα πάρουν.»*[619]Αξίζει να επισημανθεί ότι ενώ η ελληνική συμπεριφορά δικαιολογείται και νομιμοποιείται, αντίστοιχες πρακτικές της τουρκικής πλευράς περιγράφονται και χαρακτηρίζονται ως αποτρόπαιες πράξεις βαρβαρότητας. Κατά τον ίδιο τρόπο και περιπτώσεις ατομικής βίας που διαπράττονται από Έλληνες σε βάρος Τούρκων, καίτοι περιγράφονται ως υπερβολικά βίαιες παρόλα αυτά δικαιολογούνται. Σύμφωνα με τους συγγραφείς τα δεινά και η δυστυχία που έχουν προκαλέσει οι Τούρκοι στους Έλληνες δεν επιτρέπουν συμπόνια, έλεος και τύψεις συνειδήσεως όταν έρχεται η στιγμή της εκδίκησης και της σφαγής των Τούρκων.*«Το αίμα τρέχει αυλάκι από το σπαθί του (Νικηταρά) και κάνει πότε – πότε τη λαβή του να γλιστράει στο χέρι του, καθώς φτάνει ως*

[618] Κατερίνα Σέρβη, ο.π., σ. 22.
[619] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 64.

εκεί. Το σκουπίζει βιαστικά στην φουστανέλα του που αρχίζει να γίνεται κόκκινη»[620] και *«… καθώς οι τούρκοι βγαίνουν πυκνοί από το ρέμα, τους πελεκάει σαν μανιασμένος κλαδευτής σε λόγγο. Δεκαοκτώ κεφάλια, λένε ότι πήρε στο πρώτο του γιουρούσι. Άντρακλας, μα λυγερός και σβέλτος, φτεροπόδαρος, με χέρι ατσαλένιο, βαρύ, κάθε χτύπος και ζωή θερισμένη. Στήθος, μορφή, μπράτσα, βουτιούνται στο αίμα σε λιγάκι. Και μοιάζει με λιοντάρι που έπεσε σε κοπάδι ζαρκαδιών και σπαράζει και ρημάζει. Η μεγάλη αγαθή καρδιά του σφίγγεται για μια στιγμή από τον κόμπο της ανθρώπινης συμπόνιας. Λίγο ακόμα και λυγάει. Η σκληρή προσταγή του χρέους τον κρατάει: Κουράγιο Νικήτα, φωνάζει δυνατά στον εαυτό του, παραμιλώντας, τούρκους σφάζεις! Και δεν λέει πια να κάμει έλεος.»*[621] Ακόμα και όταν οι Έλληνες κάνουν πλιάτσικο σε βάρος Ελλήνων, ο συγγραφέας σπεύδει να δώσει ελαφρυντικά και δικαιολογίες : *«Πολλοί Αρτινοί για να γλιτώσουν άφησαν τα σπίτια τους και πήραν τα βουνά. Μα εκεί αντιμετώπισαν άγριες λεηλασίες από τους φτωχούς κατοίκους της υπαίθρου. Έλληνες εναντίον Ελλήνων! Τα τετρακόσια χρόνια της σκλαβιάς, η απομόνωση και η τραγική φτώχια είχαν κάνει πολλούς να ξεχάσουν την ανθρωπιά τους.»*[622]

Πάντως παρά την διάθεση για δικαιολόγηση των αρνητικών χαρακτηριστικών που καταλογίζονται στους Έλληνες, και παρά το γεγονός ότι σε κάθε περίπτωση οι Τούρκοι περιγράφονται με πολύ μελανότερα χρώματα, παρόλα αυτά επισημαίνονται μια σειρά θλιβερών συμπεριφορών από ελληνικής πλευράς. Σε ορισμένες περιπτώσεις οι Έλληνες, όπως και οι Τούρκοι, εμφανίζονται να ενδιαφέρονται για την λαφυραγώγηση. *«Χιλιάδες Έλληνες έχουν έρθει με την ελπίδα πώς θα πάρουν κάποιο μερίδιο από τα λάφυρα από τα πλούτη των τούρκων… Όλοι έχουν το νου τους στα λάφυρα.»*[623] Επίσης κάποιες φορές Έλληνες δεν φέρονται με γενναιότητα και ανδρεία. Εμφανίζονται να φοβούνται την τουρκική εκδικητικότητα και τα αντίποινα, για αυτό διστάζουν να ξεσηκωθούν για να απαλλαγούν από την τουρκική σκλαβιά. *«Οι πολλοί συνήθως αφίνουν μόνους τους πρωταγωνιστάς. Και εκείνοι συχνά αγωνίζονται τον έσχατον αγώνα για να ελευθερώσουν εκείνους, που πολλές φορές δεν θέλουν να ελευθερωθούν! Τα Γιάννενα δεν άνοιξαν τις πόρτες. Κράτησαν και τις καρδιές κλειστές.»*[624] Άλλοτε οι Έλληνες πανικοβάλλονται μπροστά στην δύναμη των Τούρκων. Αυτό όμως, όπως τονίζεται, συμβαίνει στα πρώτα στάδια της επανάστασης προτού οι Έλληνες συναισθανθούν και καταλάβουν την δύναμη και τις ικανότητες τους.*«Διαλύονται από το φόβο της τουρκιάς και φεύγει ο κάθε οπλαρχηγός με τους άνδρες του για τον τόπο του... Όλοι μαζί (οι Έλληνες) ξεκίνησαν μα στο δρόμο έφυγαν οι μισοί. Την άλλη μέρα έφυγαν και οι υπόλοιποι… Όταν πλησίασε μια μεγάλη δύναμη τούρκων διαλύθηκαν.»*[625] Κάποια φορά, σε μια κρίσιμη στιγμή, ενώ οι Τούρκοι απειλούν με καταστροφή ελληνικές περιοχές, κάποιοι Έλληνες ναύτες εμφανίζονται *«απρόθυμοι να πάρουν μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις γιατί ήταν μήνες απλήρωτοι… Άνθρωποι χάθηκαν για ένα χρηματικό ποσό που δεν εξοικονομήθηκε όταν έπρεπε.»*[626]Τον πρώτο καιρό στην απελευθερωμένη Ελλάδα περιγράφεται ότι παρατηρήθηκαν φαινόμενα όπου κάποιοι Έλληνες *«είχαν αντικαταστήσει τους τούρκους στην τυραννία και στην*

[620] Πέτρος Μπίκος, *Νικηταράς*, ο.π., σ. 28.
[621]Ο.π., σ. 40.
[622] Πότης Στρατίκης, *ο μπάρμπα Γιάννης, Μακρυγιάννης*, ο.π., σ. 20.
[623]Ο.π., σ. 56.
[624]Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 25
[625]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 56, 58.
[626] Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π., σ.39-40.

αρπακτικότητα.»[627]Η εντονότερη και οξύτερη κριτική στα ελληνικά παιδικά βιβλία ασκείται στους Έλληνες εκείνους που συστηματικά ή περιστασιακά συνεργάζονται με τους Τούρκους. Σε λίγες περιπτώσεις *«Έλληνες οπλαρχηγοί με κύριο σκοπό τους το πλιάτσικο ακολουθούσαν τους τούρκους και συμμαχούσαν μαζί τους.»*[628] Η συνεργασία με τον εχθρό στα ελληνικά (όπως άλλωστε και στα τουρκικά) βιβλία θεωρείται απαράδεκτη και επονείδιστη πράξη, ιδιαίτερα μάλιστα όταν συνοδεύεται από δράση εναντίον των συμπατριωτών. Βεβαίως η τεράστια πλειοψηφία των Ελλήνων, όπως περιγράφεται, είναι γενναίοι, ανιδιοτελείς, έτοιμοι να αγωνιστούν και να θυσιαστούν για την πατρίδα. Λίγοι συμβιβάζονται με τους Τούρκους ή εξαγοράζονται από αυτούς. Είναι χαρακτηριστικό και άξιο επισήμανσης ότι οι αναφορές για συνεργασία των Ελλήνων με τους Τούρκους, αφορούν κυρίως Έλληνες των ανώτερων οικονομικών στρωμάτων. *«Οι Έλληνες προύχοντες καλοπερνούσαν τρώγοντας και πίνοντας αδερφικά με τους τούρκους αγάδες»*[629] και υπήρχαν οι *«κοτζαμπάσηδες που είχαν φιλίες με τους τούρκους και παίδευαν τους φτωχούς ραγιάδες»*[630] Όλους αυτούς τους *«προσκυνημένους, προδότες, πράκτορες και γενικά κάθε είδους συνεργάτες των τούρκων που με εκβιασμούς, απειλές, δωροδοκίες και άλλα μέσα εμπόδιζαν τους ραγιάδες να επαναστατήσουν»,*[631] τα ελληνικά παιδικά βιβλία τους αντιμετωπίζουν με απέχθεια και τους χαρακτηρίζουν ως *«φαρμακερά φίδια».*[632] Ελάχιστοι είναι οι Έλληνες που *«ξεχνώντας φιλίες, συγγένειες και πατρίδα»*[633] προδίδουν τους συμπατριώτες τους για λεφτά, αξιώματα ή εκδίκηση. Για αυτούς στα βιβλία δεν υπάρχει κανένα ελαφρυντικό, καμία ανοχή και είναι αιώνια καταδικασμένοι στην συνείδηση των Ελλήνων. Όπως σημειώνεται στα βιβλία η ποινή που τους αξίζει, η τιμωρία που τους πρέπει είναι ο ατιμωτικός θάνατος. *«Έτσι πεθαίνουν όλοι οι προδότες της πατρίδας.»*[634] Στο ζήτημα αυτό οι συγγραφείς είναι απόλυτοι. Τονίζουν, επικροτώντας την φανερά, την στάση του Κατσαντώνη ο όποιος *«μπορούσε να χαριστεί σε οποιονδήποτε, ακόμη και στους εχθρούς του (και το 'χε κάνει αρκετές φορές), στον προδότη όμως ποτέ!»*[635]Το στίγμα του προδότη είναι τόσο βαρύ ώστε *«για πολλά χρόνια οι συμπατριώτες του μιλούν με ντροπή και με μίσος για τον προδότη.»*[636] Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι, όπως αναφέρεται, μερικές φορές *«η προδοσία είναι μια τόσο βδελυρή πράξη, που δεν μπορούν ούτε οι ίδιοι Τούρκοι να τη συγχωρήσουν.»*[637] Εκτελούν τον Έλληνα προδότη, παρόλο που αυτοί μεθόδευσαν την προδοσίακαι επωφελήθηκαν από αυτή. Η προδοσία και ο προδότης καταδικάζονται με την ίδια αποφασιστικότητα και χωρίς καμία επιφύλαξη και από τους Έλληνες και από τους Τούρκους συγγραφείς. Κανένας προδότης δεν συγχωρείται, κανένας δεν καταφέρνει να απολαύσει στα βιβλία τα επίχειρα της προδοσίας του. Όλοι, αργά ή γρήγορα, αποκαλύπτονται και με κάποιον τρόπο τιμωρούνται σκληρά και αμείλικτα. Αυτό είναι ένα κοινό σημείο σε όλα τα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, που αφορούν όλες τις εποχές και όλες τις καταστάσεις.

---

[627] Πότης Στρατίκης, *ο μπάρμπα Γιάννης, Μακρυγιάννης*, ο.π., σ. 25.
[628]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 16.
[629]Πέτρος Μπίκος, *Ανδρούτσος*, ο.π., σ. 17.
[630] Ο.π., σ. 24.
[631] Ο.π.,σ.26
[632] Ο.π., σ. 26.
[633]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 50.
[634] Ο.π., σ. 42.
[635]Πάνος Πετρίτης, *Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 24.
[636]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 50.
[637] Ο.π., σ. 42.

Στα παιδικά βιβλία μια συνηθισμένη τακτική είναι να παρουσιάζεται ο ίδιος ο αντίπαλος να εγκωμιάζει και να εκθειάζει την πλευρά που υποστηρίζει ο συγγραφέας. Ο έπαινος που προέρχεται από τον εχθρό είναι ο πιο δύσκολος και για αυτό οι συγγραφείς, βάζοντας τον εχθρό να αναγνωρίζει και να καταλογίζει προτερήματα στον αντίπαλο του προσπαθούν να επιτύχουν την επαύξηση της αξίας του. Εκτός από αυτό, όταν αρετές και θετικά στοιχεία μαρτυρούνται και ομολογούνται από τα στόματα των εχθρών, τότε αποκτούν επίφαση αντικειμενικότητας και επιβεβαιώνονται. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι αρκετές οι φορές που οι συγγραφείς παρουσιάζουν τους ίδιους τους Τούρκους να εντυπωσιάζονται από τους Έλληνες, να γοητεύονται από τους χαρακτήρες και τα προτερήματά τους, να τους τιμούν με μεγάλες τιμές. Έτσι από τους συγγραφείς διογκώνονται οι αρετές των Ελλήνων, αφού ακόμα οι Τούρκοι τις παραδέχονται. Στα πλαίσια της μεθόδου αυτής εμφανίζεται ο ίδιος ο Σουλτάνος να αναγνωρίζει τις ικανότητες των Ελλήνων ομολογώντας ότι *«μια χούφτα από δαύτους ντρόπιασαν μια ολόκληρη αυτοκρατορία!»*[638] Ακόμα και στα παραμύθια εμφανίζονται οι Τούρκοι να εκτιμούν την αξία και την ευφυΐα των Ελλήνων.Ο Μεγάλος Μουφτής συζητώντας με το Σουλτάνο λέει: «*δεν μπορούμε να μην το παραδεχτούμε πως οι γκιαούρηδες είναι πανέξυπνοι.»*[639]Σε μια άλλη, περισσότερο προωθημένη χρησιμοποίηση αυτής της μεθόδου, η συγγραφέας δεν περιορίζεται απλώς να παρουσιάσει τον Τούρκο βεζίρη να θαυμάζει το ελληνόπουλο, αλλά για να υποτιμήσει ακόμα περισσότερο την εικόνα των Τούρκων βάζει τον ίδιο τον Τούρκο να παραδέχεται ότι στην δική του φυλή τόση εξυπνάδα και ικανότητα δεν υπάρχει. Κατά αυτόν τον τρόπο η αξία και οι ικανότητες του Έλληνα τονίζονται διπλά, αφού αναγνωρίζονται από τον αντίπαλο και συνάμα η απαξίωση των Τούρκων γίνεται εντονότερη, αφού ομολογείται από έναν δικό τους. Το γεγονός ότι προβαίνοντας σε αυτήν την διαπίστωση ο Τούρκος βεζίρης τελικά διατάζει να θανατωθεί το ελληνόπουλο, οδηγεί συνειρμικά στο συμπέρασμα ότι η διαφορά ποιότητας ανάμεσα σε Τούρκους και Έλληνες είναι τόσο μεγάλη και αγεφύρωτη ώστε ο μόνος τρόπος για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά είναι η φυσική εξάλειψη των Ελλήνων. *«Ο Βεζίρης λυπήθηκε το παιδί. Παιδί Ελληνόπουλο, αγνό νησιωτάκι στεφανωμένο με την εξυπνάδα και την αθωότητα, του έκαμεν εντύπωσι του Τούρκου αξιωματούχου. Πού η λεβεντιά και η σβελτοσύνη του Έλληνα στη δική τους φυλή!»*[640] Πολλές φορές Έλληνες συγγραφείς παρουσιάζουν Τούρκους στρατιωτικούς αρχηγούς να παραδέχονται ενδόμυχα και να θαυμάζουν τις ικανότητες των Ελλήνων αντιπάλων τους. Χαρακτηριστικά ο Τούρκος ναύαρχος αναγνωρίζει τις αρετές του Μιαούλη: *«Ο Καπουδάν Πασάς έχει πέσει σε βαθιά συλλογή. Σκέφτεται συνέχεια τον αρχηγό των ελληνικών πλοίων. Το σχέδιο του δείχνει πως είναι ένας καπετάνιος με τόλμη και πείρα και κυρίως με μυαλό στρατηγικό. Δηλαδή ένας πολύ επικίνδυνος αντίπαλος».*[641] Ομοίως ο Αλή πασάς ομολογεί την αξία του αντιπάλου του Κατσαντώνη: *«Παμπόνηρος, καταχθόνιος και ραδιούργος καθώς ήταν ο Αλή πασάς, αλλά και πολύπειρος και ικανότατος στο να μετράει την αξία του καθενός, όσα μάθαινε καθημερινά για τον Κατσαντώνη, τον βεβαίωνε όλο και πιο πολύ πως είχε να κάνει μ' έναν επικίνδυνο επαναστάτη… Υπήρχαν μάλιστα φορές που μονολογούσε κρυφά και με καημό: Αχ, πώς να γινόταν να τον είχα τούτον τον άπιστο γκιαούρη στο δικό μου ασκέρι».*[642] Αξιοσημείωτο στο παράδειγμα αυτό είναι ότι, πριν βάλει τον Αλή Πασά να

[638] Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 64.
[639]*Παραμύθια της Μικρασίας*, ο.π., σ. 28.
[640] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 37.
[641] Πέτρος Μπίκος, *Ανδρέας Μιαούλης*, ο.π., σ. 32.
[642]Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 31.

πλέξει το εγκώμιο του Κατσαντώνη, ο συγγραφέας φροντίζει να αποδώσει στον Αλή Πασά σημαντικές ικανότητες και προσόντα. Έτσι δημιουργείται μια λογική ακολουθία: ένας έξυπνος, ικανός και αξιόλογος αντίπαλος, καταλογίζει στον Έλληνα εχθρό του ιδιαίτερες δυνατότητες και προτερήματα και αυτό λειτουργεί πολλαπλασιαστικά στην αξία του Έλληνα οπλαρχηγού.

Με πολύ περιγραφικό τρόπο, αφηγούνται τα ελληνικά παιδικά βιβλία τις στιγμές που Τούρκοι και Έλληνες αρχηγοί συναντιούνται πρόσωπο με πρόσωπο είτε σε διαπραγματεύσεις, είτε σε κοινωνικές εκδηλώσεις είτε ως νικητής και αιχμαλωτισμένος. Σύμφωνα με τους συγγραφείς οι συναντήσεις, αυτές έχουν ιδιαίτερο συμβολικό χαρακτήρα καθώς στα πρόσωπα των δύο αρχηγών αντιπροσωπεύονται οι δύο λαοί, οι δύο πολιτισμοί, οι δύο θρησκείες, οι δύο κόσμοι. Όπως είναι αναμενόμενο, στα ελληνικά παιδικά βιβλία,όταν γίνεται συνάντηση Ελλήνων με Τούρκους, καθίσταται φανερή η ανωτερότητα των Ελλήνων. Μερικές μάλιστα φορές, την υπεροχή του Έλληνα την αντιλαμβάνεται επί τόπου και ο ίδιος ο Τούρκος. Οι συναντήσεις αυτές εκλαμβάνονται από τους Έλληνες συγγραφείς ως σκηνές σύγκρουσης και οι αποτυπώσεις τους στα βιβλία δίνουν την ευκαιρία για μια πολύπλευρη σύγκριση, από τη οποία κερδισμένος εξέρχεται ο Έλληνας σαν παρουσία, σαν παράστημα, σαν εικόνα, σαν εξυπνάδα, σαν συμπεριφορά.Συναντιέται ο νικητής Αλή πασάς με τον νικημένο και αιχμάλωτο Κατσαντώνη και *«σαν δύο κόσμοι αντίθετοι που ήταν, στάθηκαν ο ένας απέναντι στον άλλον και μετρήθηκαν για λίγο με το μάτι».*[643]Στο τέλος της συνάντησης *«ο Αλή πασάς βυθίστηκε σε βαθιά θλίψη και σκεφτόταν το μάθημα ανδρείας και ελευθερίας που του είχε δώσει ο Κατσαντώνης. Αναγνώριζε πως είχε νικηθεί από τον εχθρό του. Και μάλιστα κατά τον πιο ταπεινό τρόπο, αφού η αναμέτρηση έγινε με άνισους όρους: Εκείνος στο σαράι του με τα άρματά του και ο Κατσαντώνης αιχμάλωτος, άρρωστος και ξαρμάτωτος».*[644] Ο Τούρκος στρατηγός Κιουταχής συναντιέται με τον Καραϊσκάκη και γοητεύεται από την εξυπνάδα και τα λόγια του: *«Είπανε πολλά κι ο Καραϊσκάκης με τον έξυπνο και χαριτωμένο λόγο του έκανε το συνομιλητή του να γελάει πολλές φορές και άλλες πάλι να βρεθεί σε δύσκολη θέση.»*[645]Στην συνάντηση πρόσωπο με πρόσωπο του Νικηταρά με τον Ιμπραήμ, η ανωτερότητα του Έλληνα είναι τόσο οφθαλμοφανής ώστε τα λόγια μεταξύ τουςείναι περιττά: *«Ο ένας τέλεια αντίθεση του άλλου: Ο Νικηταράς πανύψηλος, αδύνατος, φτωχοντυμένος. Ο Ιμπραήμ κοντούλης, παχουλός με τα ανατολίτικα μετάξια και στολίδια του. Σήκωσε για μια στιγμή τα μάτια του,ο Ιμπραήμ στην αγέρωχη και αυστηρή θωριά του Νικηταρά κι αμέσως τα κατέβασε αμήχανος και ταπεινωμένος. Ο Νικηταράς έμεινε για λίγο να τον καρφώνει από το ύψος του, με το ατσάλινο βλέμμα του κι ύστερα του γύρισε την πλάτη κι έφυγε.»*[646]

Συνήθως οι Τούρκοι δεν σέβονται τα πτώματα των Ελλήνων και τα σκυλεύουν ή τα πετούν στα ποτάμι ή τα εκθέτουν στις πλατείες, εξευτελίζοντας τα. Υπάρχουν όμως μερικές περιπτώσεις, που οι Τούρκοι τιμούν τα πτώματα των Ελλήνων αναγνωρίζοντας έτσι την γενναιότητα και την ανδρεία τους. Οι συγγραφείς, αφηγούμενοι και αυτές τις περιπτώσεις, εμφανίζουν τους Τούρκους να παραδέχονται την αξία των Ελλήνων. Οι Τούρκοι έχουν κρεμάσει το κεφάλι του οπλαρχηγού Ζαχαριά, *«όταν όμως ένας τούρκος για να χλευάσει τον Ζαχαριά του έβαλε ένα τριαντάφυλλο στο αυτί οι άλλοι τούρκοι τον*

[643]Τάκης Λάππας, *ο Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 59.
[644] Ο.π., σ. 60.
[645]Πέτρος Μπίκος, *Καραϊσκάκης*, ο.π., σ. 50.
[646]Πέτρος Μπίκος, *Νικηταράς*, ο.π., σ. 55.

έδειραν για την πράξη του αυτή. Μπορεί να μισούσαν τον Ζαχαριά ωστόσο θαύμαζαν την ανδρεία και την λεβεντιά του, έστω και αν ανήκαν σε έναν εχθρό τους.»[647] Η ευρύτερα γνωστή και εκτενέστερα περιγραφόμενη στα ελληνικά παιδικά βιβλία σκηνή απότισης φόρου τιμής σε πτώμα Έλληνα από τον Τούρκο αρχηγό είναι η συμπεριφορά του Ιμπραήμ Πασά προς τον νεκρό Παπαφλέσσα. Ο Ιμπραήμ αντί να χαίρεται για την νίκη του, νιώθει την ανάγκη να δει και να τιμήσει τον νεκρό.Ο σεβασμός και το δέος που νιώθει ο Ιμπραήμ και οι τιμές με τις οποίες περιβάλλει το πτώμα του νικημένου Παπαφλέσσα χρησιμοποιούνται από τον συγγραφέα λιγότερο για να δώσουν μια θετική εικόνα για τον Ιμπραήμ και περισσότερο για να προκαλέσουν τον συνειρμό ότι αφού ακόμα και ο βίαιος Ιμπραήμ νιώθει την ανάγκη να τιμήσει τον Παπαφλέσσα, αυτό είναι απόδειξη του πόσος σπουδαίος και ξεχωριστός ήταν ο Έλληνας πολεμιστής ώστε ακόμα και ο εχθρός να το παραδέχεται λέγοντας: *«Είναι κρίμα να πεθαίνουν τέτοιοι λεβέντες!»*[648]

5.5. ΘΕΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ: Ο ΘΕΤΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας στο ελληνικό χώρο καθώς και στην περίοδο της επανάστασης του 1821, η εικόνα που προβάλλεται για τους Τούρκους είναι συνήθως αρνητική, μερικές μάλιστα φορές είναι εξαιρετικά αρνητική. Οι Τούρκοι παρουσιάζονται να μισούν τους Έλληνες και να ικανοποιούνται όταν οι Έλληνες βασανίζονται, υποφέρουν, καταπιέζονται. Ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους υπάρχει άσβεστο μίσος και αντιπαλότητα. Πολύ λίγες φορές αναπτύσσονται φιλικές ή έστω, τυπικές σχέσεις ανάμεσα τους και πολύ σπάνια ο ένας βοηθάει τον άλλο. Στα ελληνικά βιβλία είναι ελάχιστες οι περιπτώσεις που εμφανίζεται κάποιος Τούρκος ο οποίος να συμπαθεί και να συμπονά τους Έλληνες και ακόμα πιο λίγες οι περιπτώσεις που κάποιος Τούρκος βοηθάει ενεργά τους Έλληνες διακινδυνεύοντας την ζωή του. Τις περιπτώσεις αυτές δεν παραθέτουν οι συγγραφείς για να δείξουν ότι υπάρχουν και θετικοί Τούρκοι, αλλά για να τονίσουν ακόμα περισσότερο την αρνητικότητα της συμπεριφοράς της μάζας των υπόλοιπων κακών Τούρκων. Δηλαδή, η εξαίρεση χρησιμοποιείται για να επιβεβαιώσει τον κανόνα. Οι Τούρκοι αυτοί που τρέφουν φιλικά αισθήματα για τους Έλληνες είναι συνήθως μορφωμένοι Τούρκοι, οι οποίοι ξεχωρίζουν γενικά από τους υπόλοιπους Τούρκους και επιθυμούν την ειρηνική συμβίωση των Τούρκων με τους Έλληνες. Τους φέρνουν κοντά στους Έλληνες, η διαφορετικότητά τους, οι ιδιαιτερότητες του χαρακτήρα τους και η διακριτή θέση τους σε σχέση με την ομάδα στην οποία ανήκουν. Τις πιο πολλές φορές οι προσπάθειες τους να βοηθήσουν δεν είναι αποτελεσματικές γιατί οι δυνάμεις τους είναι πολύ μικρές μπροστά στην δύναμη της πλειοψηφίας των υπόλοιπων κακών Τούρκων. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα καλού Τούρκου αποτελεί ο Τούρκος γιατρός Κούρταλης. Όπως περιγράφεται, ο Οθωμανός αυτός γιατρός έχασε την οικογένεια του που την έσφαξαν οι Έλληνες. Παρόλα αυτά συνέχισε να προσφέρει βοήθεια σε τραυματίες Έλληνες πολεμιστές και δεν τους κράτησε κακία. Οι Έλληνες τον θεωρούσαν πολύ καλό γιατρό. Αναφέρεται σχετικά: *«(Ο Μακρυγιάννης) έφτασε στην Αθήνα. Ανάλαβε να του θεραπεύσει το χέρι ο γιατρός Χασάν αγάς Κούρταλης. Οθωμανός, γέννημα και θρέμμα της Ρούμελης. Έμενε στην Αταλάντη όπου έκανε το χειρουργό. Σαν ξέσπασε η Επανάσταση, ξενοχωρίτες Έλληνες πολεμιστές όρμησαν στο σπίτι του Κούρταλη και, μεθυσμένοι απ' το πάθος να εκδικηθούν τους μουσουλμάνους, του σφάζουν όλη του την οικογένεια. Οι Αταλαντιναίοι μόλις πρόκαναν*

[647]Πάνος Γιαννακάκης, ο.π., σ. 42.
[648] Πέτρος Μπίκος,*Παπαφλέσσας*, ο.π., σ. 61-62.

και γλίτωσαν το Χασάν αγά. Αυτός όχι μονάχα δεν κράτησε κακία για τους φονιάδες της φαμελιάς του, μα έμεινε για να προσφέρει τις ιατρικές υπηρεσίες του στους λαβωμένους Έλληνες πολεμιστές».[649]Ωστόσο στην συνέχεια του ίδιου βιβλίου υπάρχει ένα χαρακτηριστικό περιστατικό που αποδεικνύει ότι παρά τις πανθομολογούμενες ικανότητες του Κούρταλη, η καχυποψία παραμένει. Οι Έλληνες δεν του έχουν απόλυτη εμπιστοσύνη επειδή είναι αλλόφυλος και αλλόθρησκος αλλά και ο Κούρταλης δεν εμπιστεύεται τους Έλληνες. Ο συγγραφέας γράφει: *«Ο γιατρός Κούρταλης δεν ήθελε να τον αναλάβει (τον Μακρυγιάννη που τραυματίστηκε βαριά). Φοβόταν πως, αν πέθαινε ο λαβωμένος, θα τον κατηγορούσαν, σαν Οθωμανός που ήταν, ότι επίτηδες το έκανε. Αναγκαστήκαν μερικοί καπεταναίοι να του υπογράψουν χαρτί πως σε περίπτωση θανάτου δεν φέρει καμιά ευθύνη. Έτσι, ο Κούρταλης δέχτηκε να αναλάβει τον θανατερά πληγωμένο».*[650]Μια άλλη περίπτωση θετικής συμπεριφοράς Τούρκου περιγράφεται όταν ο διοικητής της Αδριανούπολης παίρνει από τον Σουλτάνο διαταγή να εκτελέσει τον Έλληνα μητροπολίτη. Διστάζει, ψάχνει τρόπο να το αποφύγει και να γλιτώσει τον ιεράρχη τον οποίον σέβεται και θαυμάζει αλλά τελικά υποχωρεί και εκτελεί την διαταγή με μεγάλη στενοχώρια και συγκίνηση υπακούοντας στο καθήκον του.[651] Σε μια άλλη όμως περίπτωση ένας Τούρκος, και μάλιστα ανώτατος θρησκευτικός ηγέτης, δεν υποχωρεί, παραμένει ακλόνητος στις απόψεις του και πληρώνει το τίμημα. Πρόκειται για τον Σεϊχουλισλάμη. Ο θρησκευτικός αυτός ηγέτης όταν ο Σουλτάνος του ζητάει να εκδώσει φετφά με τον οποίο να εγκρίνει τη σφαγή των Ρωμιών, συναντιέται με τον Πατριάρχη και τον διαβεβαιώνει *«θα βρείτε (οι Ρωμιοί) το δίκιο σας και θα φροντίσω με κάθε τρόπο να σας δείξω τα φιλάνθρωπα μου αισθήματα. Ούτε η θέση που έχω, ούτε ο κίνδυνος της ίδιας της ζωής μου θα με εμποδίσουν να υπερασπιστώ με όλες μου τις δυνάμεις ένα έθνος που απειλείται με ολοκληρωτική καταστροφή».*[652]ΟΣεϊχουλισλάμης αρνείται στο Σουλτάνο να εκδώσει φετφά. Για την στάση του αυτή, εξορίζεται και τελικά δολοφονείται από ανθρώπους του Σουλτάνου.[653] Πρόκειται για μια εξαιρετικά σπάνια περίπτωση που αναφέρεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία όπου ένας Τούρκος πληρώνει με τη ζωή του, τη βοήθεια που πρόσφερε στο ελληνικό έθνος. Βοήθεια στον Πατριάρχη προσπαθούν να προσφέρουν και άλλοι Τούρκοι, η θετική στάση των οποίων καταγράφεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Για παράδειγμα αναφέρεται ο Χατζή Ομέρ ο οποίος τρέφει συμπάθεια για τους Ρωμιούς. Μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες προειδοποιεί αρκετές φορές τον Πατριάρχη για τα σχέδια του παλατιού να τον εξοντώσει και τον συμβουλεύει να φύγει από την Κωνσταντινούπολη για να γλιτώσει.[654] Ο Πατριάρχης παραμένει, απαγχονίζεται και ενώ το πλήθος παραληρεί παρουσιάζεται μια περίπτωση μετριοπαθούς Τούρκου. Ο μεγάλος Βεζύρης Μπεντερλή Αλή Πασάς επισκέπτεται τον τόπο της εκτέλεσης και βλέποντας κρεμασμένο τον Πατριάρχη μουρμουρίζει *«τι αδικία!»*[655]Με αυτή τη φράση δηλώνεται η μεταμέλεια του Τούρκου. Διωκόμενο Έλληνα δεσπότη προσπαθεί με πολύ πάθος να βοηθήσει και οΚιόρογλου ο οποίος ξεχωρίζει από τους άλλους Τούρκους γιατί πρόκειται περί *«ενός αγαθού Οθωμανού με καλή καρδιά που ήταν πιστός και ανιδιοτελής φίλος»*[656]του Έλληνα ιεράρχη. Ενώ οι Τούρκοι έχουν αποφασίσει να σκοτώσουν τους αρχηγούς των

[649] Τάκης Λάππας, *οΜακρυγιάννης*, σ. 60.
[650]Ο.π., σ. 68.
[651] Ιωάννης Αλεξίου,*Εθνομάρτυρες*, ο.π., σ.115-120.
[652]Ζήσιμος Βιρβίλλης, ο.π., σ.117.
[653]Ο.π., σ.119-120.
[654] Ο..π., σ. 106, 116.
[655] Ο.π.,σ. 152.
[656] Ιωάννης Αλεξίου, *Εθνομάρτυρες*, ο.π., σ. 58.

ραγιάδων, ο Κιόρογλου *«πήγε κρυφά στο σπίτι του Δεσπότη, τον ξύπνησε και του είπε: έχω εδώ απ' έξω το αμάξι μου και αν θέλεις να γλιτώσεις από βέβαιη κρεμάλα, να φύγεις, να πας στον τόπο μου και εκεί να κρυφτείς στο σπίτι μου. Το αμάξι μας περιμένει».*[657] Ο δεσπότης αρνείται, συλλαμβάνεται και όταν αργότερα βρίσκεται στην φυλακήμελλοθάνατος, ο Κιόρογλου προσπαθεί πάλι να τον σώσει στέλνοντας τον γιο του να τον βοηθήσει. Αλλά ο δεσπότης είναι αποφασισμένος να πεθάνει. Και παρακαλεί τον Κιόρογλου να φροντίσει για τους άλλους Έλληνες.[658]

Θετική στάση απέναντι στους Έλληνες παρουσιάζονται μερικές φορές, στα ελληνικά παιδικά βιβλία να τηρούν και Τούρκοι αξιωματούχοι που είναι φωτισμένοι άνθρωποι. Για παράδειγμα ο μουφτής της Αθήνας που περιγράφεται ως *«φίλος των Γραικών, ο οποίος πάντοτε έκανε προσπάθειες ώστε να ζούνε μονιασμένοι στην Αθήνα Τούρκοι και Ρωμιοί.»*[659]Ακόμα αναφέρεται η περίπτωση της τουρκικής οικογένειας Καραοσμάνογλου[660] η οποία διοικούσε την περιοχή της Εφέσου στα 1803. Αυτοί ήταν *«φιλοπρόοδοι και φιλάνθρωποι… Έδωσαν στους Χριστιανούς ίσα δικαιώματα με τους Τούρκους και εξαφάνισαν κάθε διοικητική αυθαιρεσία των Γενιτσάρων».*[661]Για αυτό τον λόγο οι Χριστιανοί στην περιοχή αυτή ζούσαν, με πολύ καλύτερες συνθήκες. Ακόμα και ο Σουλτάνος εμφανίζεται σε λίγες περιπτώσεις να δείχνει ισορροπημένη και δίκαιη συμπεριφορά απέναντι στους Έλληνες.Περιγράφεται ότι εκδίδει διαταγή με την οποία διατάζει τους αγάδες της Θεσσαλίας να περιορίσουν τις αυθαιρεσίες σε βάρος των Ελλήνων και τις κατασχέσεις ελληνικών περιουσιών και ακόμα δίνει άδεια για οικοδόμηση καινούριας εκκλησίας στην Λάρισα.[662]

Στην καθημερινή ζωή και στις συναναστροφές Ελλήνων με Τούρκους περιγράφονται περιστατικά, λίγα βεβαίως, όπου σε δύσκολες για τους Έλληνες στιγμές εμφανίζεται κάποιος θετικός Τούρκος ο οποίος τους βοηθά και μερικές φορές τους σώζει. Αναφέρεται ένα περιστατικό όπου κάποιος Τούρκος προσπαθεί να γλιτώσει Έλληνες από τον κίνδυνο.Ο Τούρκος αυτός εργάζεται ως υπάλληλος στον πατέρα του Ρήγα Φεραίου και προειδοποιεί τους Έλληνες ότι άλλοι Τούρκοι, τους έχουν στήσει παγίδα.[663] Σε άλλη περίπτωση, όταν ο Μακρυγιάννης δραπετεύει τραυματισμένος από τις τουρκικές φυλακές και ψάχνει κρυψώνα, *«το καταφύγιο το βρήκε σε έναν μπέη που ήταν έμπιστος φίλος του. Χτύπησε την πόρτα του και του είπε: βλέπεις τα χάλια μου, αν θέλεις με βοηθάς να ζήσω ή με παραδίνεις στους τούρκους να πεθάνω. Τον λυπήθηκε ο μπέης και του έδωσε τον λόγο του πως δεν επρόκειτο να τον προδώσει. Τον φιλοξένησε και ο Μακρυγιάννης δεν άργησε να συνέλθει».*[664]Καλή συμπεριφορά Τούρκων περιγράφεται και στην περίπτωση ενός Έλληνα άρχοντα που δραπετεύει από την Κωνσταντινούπολη με την βοήθεια Τούρκων γλιτώνοντας από βέβαιο θάνατο. Ο συγγραφέας θέλοντας να δείξει πόσο λίγοι είναι αυτοί οι Τούρκοι με φιλελληνικά αισθήματα παρουσιάζει τους Έλληνες να μένουν έκπληκτοι όταν πληροφορούνται το

[657] Ο.π., σ.58.
[658]Ιωάννης Αλεξίου, *Εθνομάρτυρες*, ο.π., σ.64.
[659] Δημήτρης Φερούσης, ο.π., σ. 35.
[660] Η αφήγηση αυτή επιβεβαιώνεται από την περιγραφή από τα γραφόμενα στο βιβλίο S. P. Cockerell (επιμ), Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817. The journal of Charles R. Cockerell, London 1903, σ. 141. (Πηγή: ΣιαΑναγνωστοπούλου, ο.π.,, σ. 242-243).
[661] Ιωάννης Αλεξίου, *Μάρτυρες της Ελευθερίας*, ο.π., σ. 111-112.
[662]Ο.π., σ. 109-110.
[663]Τάκης Λάππας, *Ρήγας Βελεστινλής*, ο.π., σ. 26.
[664] Πότης Στρατίκης *ο Μπάρμπα Γιάννης, Μακρυγιάννης*, ο.π., σ. 18.

γεγονός. Συζητώντας οι δύο Έλληνες καπετάνιοι και όταν ο ένας αποκαλύπτει στον άλλο ότι στο αμπάρι του πλοίου του μεταφέρει κρυφά την οικογένεια, του φυγάδα, λένε:

- *Φρόντισαν για το φευγιό κάτι Τούρκοι.*
- *Πώς είπες, Τούρκοι;*
- *Ναίσκε, Τούρκοι…*
- *Υπάρχουν τέτοιοι Τούρκοι στην Πόλη;*
- *Όσοι δεν έχασαν το λογικό τους από τη λύσσα και το φανατισμό για τον Προφήτη.*[665]

Στα βιβλία που περιγράφεται ο ερχομός του Λόρδου Βύρωνα στον Μεσολόγγι, εμφανίζεται ένας Τούρκος πλοίαρχος ο οποίος δεν ξεχνά τον Έλληνα ευεργέτη και σωτήρα του και ανταποδίδωντας την ευγνωμοσύνη που χρωστάει στον Έλληνα του χαρίζει την ζωή. Ενώ είναι έτοιμος να σκοτώσει τους Έλληνες και να βουλιάξει το καράβι τους, μόλις αντιλαμβάνεται ότι ο Έλληνας καπετάνιος τον είχε γλιτώσει μαζί με την οικογένειά του, από βέβαιο θάνατο σε ένα ναυάγιο, αμέσως αλλάζει συμπεριφορά και αναφωνεί: *«Αδερφέ μου! Σωτήρα μου!Και αγκαλιάζοντας τον σφιχτά, άρχισε να τον φιλά και να του ζητάει συγνώμη που του φέρθηκε έτσι. Ύστερα γονάτισε και ζήτησε απ' τον Αλλάχ να τον συγχωρέσει που ξέχασε τον ευεργέτη του…»*[666]Το ίδιο περιστατικό περιγράφεται και σε άλλο παιδικό βιβλίο με ανάλογα τρόπο.[667]Τέλος υπάρχει αναφορά σε έναν Τούρκο ο οποίος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας διέσωσε το λάβαρο της μονής Αρκαδίου, το φύλαξε στο σπίτι του με κίνδυνο της ζωής του και μετά από χρόνια το παρέδωσε μυστικά στους Έλληνες.[668]

5.6. ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ: ΤΟΥΡΚΑΛΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ

Οι Ελληνίδες γυναίκες στα ελληνικά παιδικά βιβλία κατέχουν μια ιδιαίτερη θέση. Βρίσκονται πάντα στοπλευρό των ανδρών και είναι ισάξιες με αυτούς σε αυταπάρνηση. Άλλες φορές ως μητέρες, άλλες ως σύζυγοι, άλλες ως μικρές κοπέλες, αναπτύσσουν σημαντική δράση. Εμφανίζονται πάντα να έχουν ηρωικό χαρακτήρα. Υποφέρουν μαζί με τους άντρες τα δεινά της σκλαβιάς. Τους εμψυχώνουν, τους ενισχύουν και τους βοηθούν στις δύσκολες στιγμές. Όπως περιγράφεται στα βιβλία οι Ελληνίδες γυναίκες είναι ίσες με τους άντρες, συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή, συχνάζουν στους δημόσιους χώρους, συναποφασίζουν με τους άντρες και σε ορισμένες περιπτώσεις ο λόγος τους και η γνώμη τους έχουν βαρύνουσα σημασία. Αναλαμβάνουν πολλά καθήκοντα ασυνήθιστα για την φύση της γυναίκας και παράταιρα για την εποχή στην οποία αναφέρονται τα βιβλία. Πολλές φορές πολεμούν δίπλα στους άντρες *«με ανδρικές στολές και σπαθί στο χέρι»*.[669] Άλλες φορές μπροστά στα πολεμικά τους καθήκοντα η γυναικεία υπόσταση υποχωρεί. Όπως σε πρώτο πρόσωπο διηγείται ένα μικρό ελληνόπουλο *«η μαμά φόρεσε τα ρούχα του μπαμπά και έμοιαζε με άνδρα! Πήρε και όπλο για να πολεμήσει τον εχθρό.»*[670] Σε άλλες περιπτώσεις περιγράφεται ότι η γυναίκα αναπληρώνει και αντικαθιστά τον άντρα πολεμώντας αντ' αυτού στο μετερίζι του.*«Στις μάχες δεν έπαιρναν μέρος μόνο οι άνδρες αλλά και οι γυναίκες. Όχι μόνο*

[665] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο Στις Φλόγες*, ο.π., σ. 93-94.
[666] Πέτρος Μπίκος, *Λόρδος Βύρων*, ο.π., σ. 36.
[667] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 106.
[668] *Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνες*, σ. 191-192.
[669] Ο.π., σ. 85.
[670] Ρέα Αποστολίδου - Γιούρι Αβερώφ, ο.π., σ. 27.

κουβαλούσαν τρόφιμα και πολεμοφόδια στους άνδρες, αλλά, αν σκοτωνόταν κάποιος από αυτούς, άρπαζαν αμέσως το καριοφίλι του κι έπαιρναν τη θέση του στο ταμπούρι.»[671]Παρουσιάζεται δηλαδή ότι οι Ελληνίδες γυναίκες με άνεση και ευκολία κινούνται στα πεδία των μαχών και συχνά πρωταγωνιστούν σε αυτές. Όταν ο πρωταγωνιστής τραυματίζεται, αναλαμβάνει δράση η αρραβωνιαστικιά του: *«Η Στεκούλα, που όλη την ώρα πολεμούσε δίπλα του κι αυτή σαν αμαζόνα, έπεσε πάνω του να τον προστατέψει με το δικό της σώμα και να του δώσει κουράγιο.»*[672] Οι συγγραφείς θέλοντας να συνδέσουν το 1821 με την αρχαία μυθολογία, έχοντας κατά νου και την σκοπιμότητα ανάδειξης της αδιάκοπης συνέχειας του Ελληνισμού από την αρχαιότητα, όταν γράφουν για Ελληνίδες γυναίκες που συμμετέχουν στις μάχες, κάνουν αναφορά σε *«αληθινές αμαζόνες που όρμησαν έφιππες κατά των εχθρών.»*[673]Ολόκληρα βιβλία αφιερώνονται στην περιγραφή της ζωής και της δράσης Ελληνίδων γυναικών πρωταγωνιστριών στην επανάσταση του 1821. Μάλιστα στις γυναίκες αυτές, οι συγγραφείς, συχνά αποδίδουν τόσο έντονα θετικά χαρακτηριστικά ώστε φτάνουν στην υπερβολή. Όταν η Μαντώ Μαυρογένους ορμάει στην μάχη με το ξίφος της *«οι εχθροί, που πρώτη φορά τους τύχαινε να τους πολεμάει γυναίκα, γούρλωναν τα μάτια από κατάπληξη και φόβο, καθώς νόμιζαν πως είχαν μπροστά τους πλάσμα υπερκόσμιο και δαιμονικό.»*[674]Υπάρχουν διηγήματα για γυναίκες οι οποίες κυβερνούν οι ίδιες πολεμικά πλοία και συμμετέχουν ισότιμα στα πολεμικά συμβούλια με τους άνδρες καπετάνιους που τις σέβονται και ακούν την γνώμη τους.[675] Όπως παρουσιάζεται, το 1821 ο ξεσηκωμός των Ελλήνωνείναι παλλαϊκός και σε αυτόν συμμετέχουν όλες οι κοινωνικές και οι οικονομικές ομάδες. Συμμετέχουν δηλαδή με την ίδια θέρμη, πλούσιες και φτωχές γυναίκες. Εύπορες Ελληνίδες, όπως αναφέρεται, με ιδιαίτερο ενθουσιασμόδιαθέτουν όλη τους την περιουσία για τις ανάγκες του αγώνα.[676] Αλλά και οι υπόλοιπες γυναίκες που δεν έχουν οικονομική άνεση, παρουσιάζονται να συμβάλλουν με όποιο τρόπο και σε όποιο βαθμό μπορεί η καθεμία στην επανάσταση. *«Οι γυναίκες έφτιαχναν φυσέκια, οι κοπέλες κεντούσαν σημαίες, οι γριές έψηναν ψωμιά, έφτιαχναν παξιμάδια, έπηζαν τυριά».*[677] Οι Ελληνίδες γυναίκες εκτός από τις καθημερινές δυσκολίες και τα δεινά του τουρκικού ζυγού τα οποία μοιράζονται με τους άντρες, έχουν στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας να αντιμετωπίσουν και έναν επιπλέον κίνδυνο: *«Ο φόβος για την αιχμαλωσία, για την ατίμωση στάθηκε πάντα ο μεγάλος εφιάλτης για την γυναίκα στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα».*[678]Μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο, περιγράφονται πολλές περιπτώσεις Ελληνίδων γυναικών που για να αποφύγουν την αιχμαλωσία από τους Τούρκους και τους Αρβανίτες προτιμούν τον ηρωικό θάνατο, και βάζουν τέρμα στη ζωή τους. Άλλες, όταν κινδυνεύουν να αιχμαλωτιστούν στην μάχη πέφτουν στον γκρεμό και σκοτώνονται με το όπλο στο χέρι.[679] Άλλες αυτοκτονούν ομαδικά, προτιμώντας το θάνατο από την αιχμαλωσία και τις συνέπειές της. *«Σε λίγο εκατόν εξήντα γυναίκες για να αποφύγουν την σκλαβιά και ατίμωση θα πέσουν στα ορμητικά νερά του Αχελώου.»*[680]ΟιΣουλιώτισσες, στο συχνότατα

[671] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Α, ο.π., σ. 24.
[672]Πότης Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 24.
[673] Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*, ο.π., σ. 14.
[674] Πέτρος Μπίκος, ο.π., σ. 48.
[675] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, ο.π., σ. 9.
[676] Πέτρος Μπίκος, ο.π., σ. 14, 46.
[677] Ρέα Αποστολίδου -Γιούρι Αβερώφ, ο.π., σ. 16.
[678]*Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνες*, ο.π., σ. 201.
[679] Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*, Τόμος Α, ο.π., σ. 30.
[680]Πέτρος Μπίκος, *Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης*, ο.π., σ. 40.

αναφερόμενο περιστατικό του Ζαλόγγου, περιγράφεται ότι χορεύοντας πέφτουν στον γκρεμό μαζί με τα παιδιά τους.*«Οι γυναίκες τότε, για να μην πέσουν στα χέρια των Αρβανιτάδων, αποφάσισαν να σκοτωθούν μαζί με τα παιδιά τους. Αφού έριξαν πρώτα τα παιδιά σε ένα γκρεμό, πιάστηκαν η μια μετά την άλλη να χορέψουν τον τελευταίο τους χορό. Μια-μια, καθώς έφτανε στην άκρη του γκρεμού, έπαιρνε τη βουτιά του θανάτου… Εξήντα ηρωίδες Σουλιώτισσες γκρεμίστηκαν στο Ζάλογγο. Χίλιες φορές ο Θάνατος παρά η ατίμωση και η σκλαβιά».*[681] Η ενεργητική συμμετοχή των Ελληνίδων, οι θυσίες τους και τα ηρωικά παραδείγματα αυτοθυσίας τους προβάλλεται ότι εντυπωσιάζουν ακόμα και τους Τούρκους. Πρόκειται και εδώ για την χρήση της μεθόδου της αναγνώρισης της αξίας από τον αντίπαλο που όταν συμβαίνει, δίνει μεγαλύτερη βαρύτητα στον περιγραφόμενο ηρωισμό. Έτσι παρατηρώντας τις Ελληνίδες γυναίκες, *«ως και αυτοί οι άπιστοι μένουν κατάπληκτοι μπροστά στην δραματική αυτή σκηνή που δεν έχει την όμοια της στην ιστορία».*[682]

Ένα άλλο καθήκον το οποίο, όπως περιγράφεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία, έχουν επωμιστεί οι γυναίκες, είναι αυτό της εθνικής και χριστιανικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους και της εμφύσησης σε αυτά, της αγάπης για την πατρίδα και την ελευθερία και της μετάδοσης του χρέους να αγωνιστούν για αυτά τα ιδανικά. Χαρακτηριστικόπαράδειγμα διαπαιδαγώγησης περιγράφεται όταν η μάνα του Κολοκοτρώνη μιλώντας στα παιδιά της, τους μεταδίδει το μίσος για τον Τούρκο κατακτητή και τα καλεί να πάρουν εκδίκηση για τα βάσανα και τις ταπεινώσεις των σκλαβωμένων Ελλήνων:
-Πότε θα μεγαλώσετε να εκδικηθείτε το θάνατο του πατέρα σας; είπε στα παιδιά της.
-Εγώ, σαν μεγαλώσω, της απάντησε ο Χρήστος που ήταν έξι χρονών, θα σου φέρω εφτά κεφάλια τουρκικά.
-Μπράβο σου. Και εσύ Γιάννη τι θα μου φέρεις;
-Εγώ μάνα θα σου φέρω εκατό και θα ανάψουμε φωτιά να τα κάψουμε και θα τα πηδήσουμε.
-Αμ' εσύ Θεοδωράκη, πρόσθεσε η μητέρα, που είσαι και μεγαλύτερος;
-Εγώ δεν βάζω στο ταγάρι κεφάλια τουρκικά γιατί βρωμούν. Θα διώξω τους τούρκους από το Μοριά, όπως έλεγε ο πατέρας, για να γλιτώσουμε».[683]

Και ο συγγραφέας με το σχόλιο *«αυτή ήταν η γενιά των Κολοκοτρωναίων. Αυτές ήταν οι γυναίκες που έσπειραν τέτοιες γενιές! Γενιές ηρώων και ημίθεων!»*[684] δηλώνει ξεκάθαρα ότι επικροτεί και ότι υποστηρίζει τέτοιου είδους διαπαιδαγώγηση. Η αναλυτική περιγραφή της παρότρυνσης της μάνας του Κολοκοτρώνη και ο θετικός σχολιασμός της από τον συγγραφέα, γίνονται για να προσδώσουν διαχρονικότητα στα λεγόμενα της. Η υπόμνηση του χρέους, η τόνωση της εθνικής συνείδησης και η μετάδοση της χριστιανικής πίστης, όπως παρουσιάζεται στα ελληνικά παιδικά βιβλία, αποτελούν πρωταρχικό μέλημα όχι μόνο της Ελληνίδας μάνας στον υπόδουλο ελληνικό χώρο αλλά και της Ελληνίδας μάνας της διασποράς η οποία ζει με την αγωνία *«μη και αφομοιωθεί ο γιος της. Μη και ξεκόψει από το Γένος του και νιώσει ξένους τους καημούς και τους αγώνες αυτού του Γένους!»*[685]και δεν περνάει μέρα που να μην του θυμίζει *«πως έχει*

[681] Πότης Στρατίκης, ο.π., σ. 28.
[682] *Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνες*, ο.π., σ. 43.
[683] ΠάνοςΓιαννακάκης, ο.π.,σ. 32.
[684] Ο.π., σ. 32.
[685] ΓαλάτειαΣουρέλη-Γριαγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 20.

πατρίδα και πατρίδα σκλαβωμένη. Και πως πρέπει να βοηθήσει και αυτός στο ξεσκλάβωμα της.»[686] Η ελληνίδα μάνα, όταν ο γιος της θέλει να φύγει για τον πόλεμο, όχι μόνο δεν τον εμποδίζει, αλλά τον στηρίζει, του δίνει την ευχή της και προσεύχεται για αυτόν.[687]

Η συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στις γυναίκες, και ιδιαίτερα απέναντι στις Ελληνίδες γυναίκες, αποτελεί άλλο ένα θέμα με το οποίο ασχολούνται οι Έλληνες συγγραφείς στα παιδικά βιβλία. Βεβαίως επειδή πρόκειται για βιβλία που το αναγνωστικό τους κοινό αποτελούν μικρά παιδιά, οι συγγραφείς περιορίζονται σε γενικές αναφορές. Ωστόσο είναι προφανές ότι ο ρόλος της γυναίκας και κυρίως της Ελληνίδας είναι πολύ υποβαθμισμένος στην κοσμοθεωρία των Τούρκων. Μέσα από τα βιβλία προβάλλεται ότι η Ελληνίδα γυναίκα αντιμετωπίζεται περίπου ως πράγμα και όχι ως άνθρωπος από τους Τούρκους, ότι προορίζεται να αποτελεί στολίδι ή διακοσμητικό στοιχείο στο σπίτι του Τούρκου και ότι χρησιμεύει κυρίως ως σκεύος ηδονής, αν βέβαια πληροί τις προϋποθέσεις. Καμία σημασία δεν έχει η γνώμη της, η επιθυμία της και η βούληση της. Άλλες φορές, περιγράφονται αρπαγές Ελληνίδων γυναικών για τα τουρκικά χαρέμια ή βιασμοί Ελληνίδων από Τούρκους και άλλες βιαιότητες.Οι Ελληνίδες κοπέλες των οποίων προσβάλλεται από τους Τούρκους η τιμή και η αρετή, αντιδρούν με αξιοπρέπεια και αποφασιστικότητα και συχνά μπροστά στην ατίμωση και την υποταγή επιλέγουν την αυτοκτονία. Οι συγγραφείς στηλιτεύοντας την νοοτροπία των Τούρκων και τον τρόπο με τον οποίο φέρονται στις Ελληνίδες γυναίκες, θέλουν να προσθέσουν ακόμα ένα επιχείρημα στην θεωρία ότι οι Τούρκοι είναι λαός βάρβαρος, απολίτιστος, με αρπακτικότητα και πρωτόγονα ένστικτα. Βρίσκεται δηλαδή από άποψη κουλτούρας στον αντίποδα των Ελλήνων, που παρουσιάζονται ως λαός, περήφανος, ευγενής, με σεβασμό στην θέση και το ρόλο της γυναίκας. Στα βιβλία συχνά περιγράφεται το δράμα των Ελλήνων γονιών που *«οι τίτλοι της κόρης τους είναι ισχυρός μαγνήτης για τον βάρβαρό Ασιάτη που θερίζει για το χαρέμι του τα εκλεκτότερα λουλούδια του Ελληνικού Παραδείσου»*[688]ή η τραγωδία της νεαρής όμορφης Ελληνίδας που *«την είδε και ο αγάς της Παύλιτσας να χορεύει σε κάποιο πανηγύρι και τρελάθηκε… έστειλε πρώτα ανθρώπους του να τη ζητήσουν από τον πατέρα και τα αδέρφια της. Πήρε όμως αρνητική απάντηση και άρχισε να τάζει μεγάλα ποσά σε όποιον θα κατάφερνε να αλλάξει τη γνώμη των δικών της… και αφού ούτε οι φοβέρες του έφεραν αποτέλεσμα αποφάσισε να χρησιμοποιήσει βία…Όρμησαν στο απροστάτευτο σπίτι, έπιασαν την χαϊδεμένη μοναχοκόρη, τη φίμωσαν και δεμένη την πήγαν στο κονάκι του αγά. Την έκλεισαν σε ένα δωμάτιο».*[689]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία, οι Τουρκάλες γυναίκες παρουσιάζονται κατά τον ίδιο τρόπο που προβάλλονται οι Ελληνίδες γυναίκες στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Είναι και αυτές, ανεξάρτητα από την ηλικία τους, γενναίες, ηρωικές, αγωνίζονται για την πατρίδα, αναλαμβάνουν δύσκολες αποστολές στα μετόπισθεν του εχθρού και γενικά η συμβολή τους είναι πολύτιμη. Όταν συλλαμβάνονται δεν λυγίζουν, δεν προδίδουν, δεν καταδίδουν τους συνεργάτες τους. Οι Χριστιανοί τις βασανίζουν ανελέητα και στο τέλος τις σκοτώνουν. Παρατηρείται δηλαδή μεγάλη ομοιότητα στην περιγραφή της δράσης των γυναικών στις δύο πλευρές. Ακόμα και η περιγραφή των βασανιστηρίων

[686]Ο.π., σ. 29.
[687]Ο.π., σ. 39.
[688] Ασημίνα Π. Δεδούση, ο.π., σ. 13.
[689] Πάνος Πετρίτης, *Πλαπούτας*, ο.π., σ. 11.

που υφίστανται οι Ελληνίδες και οι Τουρκάλες είναι σχεδόν ίδια. Για παράδειγμα σε τουρκικά παιδικά βιβλία περιγράφεται η δράση που ανέπτυξαν μέσα στο κάστρο της Ρόδου Τουρκάλες που ήταν αιχμάλωτες των Χριστιανών ιπποτώνστην πολιορκία από τους Τούρκους το 1526.*«Στην Ρόδο υπήρχαν πολλές Τουρκάλες γυναίκες αιχμάλωτες των ιπποτών. Αυτές οι γυναίκες υποστήριζαν κρυφά την πολιορκία. Με τις μυστικές διαταγές που έπαιρναν από τους Οθωμανούς, έβαζαν συντονισμένα φωτιές σε διάφορα σημεία της πόλης. Την Φατμά, που ήταν αρχηγός των γυναικών, μαζί με δυο φίλες της τις συνέλαβαν την ώρα που πυρπολούσαν την αποθήκη σιτηρών. Αν και την βασάνισαν κόβοντας ένα-ένα τα χέρια και τα πόδια της, πέθανε δίχως να προδώσει τους Οθωμανούς, δίχως να δώσει τα ονόματα των φίλων της.»*[690] Στην ίδια πολιορκία τα τουρκικά παιδικά βιβλία παραθέτουν την διήγηση του ηρωισμού μια άλλης μικρής Τουρκάλας. *« Ένα μικρό κορίτσι, κατάσκοπος του Σουλτάνου, που βρισκόταν μέσα στο κάστρο ειδοποιούσε με φανούς για τα πιο αδύναμα σημεία του κάστρου. Μετά από πολλές εβδομάδες και ενώ είχε προσφέρει πολύ μεγάλες υπηρεσίες τις οποίες έφερνε σε πέρας με ανυπέρβλητο θάρρος, την συνέλαβαν στα μέσα του Σεπτεμβρίου όταν έστελνε πάλι σήματα. Το μικρό λεπτό κορμί της υπέστη τα πιο φρικτά βασανιστήρια. Οι Ροδίτες φονιάδες, έβγαλαν τα φωτεινά μάτια της με σκουριασμένα εργαλεία και με μαύρους μπαλτάδες έσπασαν ένα-ένα τα λεπτά, νεανικά κόκαλα της. Όμως ακόμα και τότε αυτή δεν κατέδωσε ούτε ένα φίλο της, και για αυτό εκτελέστηκε.»*[691]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται σε αυτήν την περίοδο, σε αντίθεση με τις συχνές παρουσίες Ελληνίδων γυναικών, οι γυναίκες των Τούρκων δεν εμφανίζονται συχνά. Τις λίγες φορές που εμφανίζονται έχουν δευτερεύοντα ρόλο και πολύ μικρή συμμετοχή στην πλοκή. Καμία Τουρκάλα δεν παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι Τουρκάλες δεν παίρνουν μέρος στις μάχες ούτε καν σε βοηθητικές αποστολές. Έχουν πολύ περιορισμένη ανάμειξη στην κοινωνική ζωή και σχεδόν καθόλου δεν κυκλοφορούν στο δημόσιο χώρο, αλλά μένουν κλεισμένες στο σπίτι. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν έχουν δημόσιο λόγο και συνήθως εμφανίζονται υποταγμένες στον άνδρα τους. Στα βιβλία δεν δίνονται αναλυτικά στοιχεία για τηνεμφάνιση τους, την αμφίεση τους, τα αισθήματα τους. Επίσης σχεδόν ποτέ δεν συνάπτουν δεσμό με Έλληνα. Τα αισθήματα και η συμπεριφορά που έχουν οι Τουρκάλες για τους Έλληνες δεν διαφέρουν από τα αντίστοιχα των Τούρκων. Η μέση Τουρκάλα σχεδόν πάντα παρουσιάζεται να είναι σκληρή απέναντι στους Έλληνες και να θέλει το κακό τους. Κάποιες φορές όταν οι Τούρκοι βασανίζουν αιχμάλωτες Ελληνίδες*«κατέβηκε όλο το χαρέμι και τις κορόιδευαν και τις έδερναν οι Τουρκάλες.»*[692] Άλλες φορές περιγράφονται Τουρκάλες με εκδικητική συμπεριφορά που θέλουν να κάνουν κακό στους Έλληνες, για λόγους μικροπρέπειας και προσωπικών συμφερόντων, όπωση Ινζλού πουκαταδίδει με χαιρεκακία στους Τούρκους το μέρος που κρύβεται το ελληνόπουλο για να γλιτώσει το παιδομάζωμα, *«ζητώντας εκδίκηση για το χωραφάκι που της είχαν αρνηθεί.»*[693]Λίγες φορές Τουρκάλες παρουσιάζονται να δείχνουν καλή συμπεριφορά σε Έλληνες. Συνήθως πρόκειται για γυναίκες που και οι ίδιες υποφέρουν από τους Τούρκους και για αυτό μπορούν να κατανοήσουν την δύσκολη ζωή και τους καημούς των Ελλήνων. Και οι ίδιες δηλαδή, παρά την τουρκική καταγωγή τους, στην πραγματικότητα είναι σκλάβες, στην ίδια κατάσταση με τους Έλληνες σκλάβους. Σε ένα βιβλίο ο αδελφός του

[690] Zehra Aydüz, *Osmanlı Tarihi, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi*, ο.π., σ. 46-47.
[691]EbubekirSubaşı, *KanuniSultanSüleyman*, MaviLaleGençlik, İstanbul 2012,σ. 28-29.
[692] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 100.
[693] Αλίκη Α. Καφετζοπουλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 61.

Θεοδώρου Κολοκοτρώνη περιγράφει τα παιδικά του χρόνια που τα πέρασε σκλάβος σε μια τουρκική οικογένεια. Όπως ο ίδιος, σε πρώτο πρόσωπο, περιγράφει όλα τα μέλη της οικογένειας του συμπεριφέρονταν άθλια και κορόιδευαν την χριστιανική πίστη του. Κυρίως είχε να αντιμετωπίσει την βαναυσότητα από την κυρία του σπιτιού *«την σκύλα την Τουρκάλα! Μου πέταγε στο χώμα ένα ξεροκόμματο, όσο να μην ξεπιτίσω. Τ' άρπαζα σαν το σκυλί. Και κείνη γελούσε.»*[694] Από την άλλη όμως πλευρά, είχε την συμπαράσταση της καλής Νουριέ η οποία ήταν μια μικρή ορφανή δυστυχισμένη Τουρκάλα που δούλευε ως υπηρέτρια. Αυτή σε αντίθεση με όλους τους υπόλοιπους τον βοηθάει, γίνονται φίλοι, του εξιστορεί τα βάσανά της. Τελικά του ζητά να την βοηθήσει να αλλάξει την πίστη της και να γίνει Χριστιανή. Στο τέλος βαφτίζεται. *«Μόνο τη Νουριέ δε θα πειράξω, την τουρκοπούλα που έρχονταν κρυφά και μου έλυνε τα χέρια. Ήταν ορφανή από πατέρα, ανιψιά της τουρκάλας, θυγατέρα του αδερφού της. Η θεία της την γονάτιζε στην δουλειά. Η Νουριέ δούλευε και έκλαιγε. Παρακαλούσε τον Μωχαμέτη, τον θεό της, να την λυτρώσει από την σκλαβιά της θείας της. Εγώ θυμόμουνα όσα μας έλεγε ο ηγούμενος στο μοναστήρι και της τα έλεγα. Της έλεγα πως μόνον ο Θεός ο δικός μας μπορεί να λευτερώσει τους ανθρώπους. Γιατί μόνον ο Θεός μας ανασταίνει πεθαμένους. Και μια μέρα θα αναστήσει και το Γένος μας! ... (η Νουριέ) με άκουγε και σταμάταγε το κλάμα. Της μίλησα για τους Άγιους και τους Μάρτυρες. Μια μέρα με ρώτησε πώς μπορεί να γίνει χριστιανή!»*[695] Η διήγηση της ιστορίας του θετικού Άλλου ο όποιος διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους αρνητικούς και εχθρικούς Άλλους και προσεγγίζει την δική μας ομάδα και σταδιακά ενσωματώνεται σε αυτήν, με κύριο χαρακτηριστικό την εγκατάλειψη της δικής του θρησκευτικής πίστης και την αυθόρμητη και χωρίς πίεση αποδοχή της δικής μας θρησκευτικής πίστης, γεγονός που σηματοδοτεί την οριστική αποκοπή του από την ομάδα των Άλλων και την ταύτιση του με Εμάς, είναι ένα θέμα που συναντιέται στα παιδικά βιβλία ελληνικά και τουρκικά και που εξελίσσεται και προς τις δύο κατευθύνσεις. Στα τουρκικά βιβλία Χριστιανές γυναίκες, ύστερα από την γνωριμία τους με Τούρκους ζητούν να αλλάξουν θρησκεία και να γίνουν Μουσουλμάνες και αντίστοιχα στα ελληνικά βιβλία Μουσουλμάνες γυναίκες, ύστερα από συναναστροφή με Έλληνες, αποφασίζουν να γίνουν Χριστιανές. Από την στιγμή που συντελείται η αλλαγή της θρησκείας επέρχεται ταύτιση του Άλλου με Εμάς και διαγράφεται κάθε αρνητικό στοιχείο του παρελθόντος του ως Άλλου.

Μοναδική περίπτωση Τουρκάλας που ξεφεύγει από τον γενικό κανόνα των ελληνικών βιβλίων ο οποίος θέλει τις Τουρκάλες να μην έχουν εμπλοκή στα δημόσια πράγματα και να ζουν στο περιθώριο και στην σκιά των ανδρών τους, περιγράφεται ότι είναι μια Τουρκάλα σύζυγος αξιωματούχου που παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο από την πλευρά των Τούρκων στις διαπραγματεύσεις για την παράδοση της Τρίπολης στους Έλληνες. Πρόκειται για μια Τουρκάλα που ανήκει στην ελίτ της Οθωμανικής κοινωνίας, η οποία παίρνει πρωτοβουλίες, προσκαλεί σε διαπραγματεύσεις την ομόλογο της Ελληνίδα Μπουμπουλίνα και ζητά εγγυήσεις για την ασφάλεια των γυναικών. Η διαπραγμάτευση γίνεται μόνο μεταξύ γυναικών μέσα στα διαμερίσματα της Χανούμισσας στο σαράι. *«Το πρόσωπο που είχε τον πρώτο λόγο στην πόλη ήταν η γυναίκα του Χουρσίτ Πασά, που είχε μείνει μόνη από τότε που ο άντρας της έφυγε για να πολεμήσει στα Γιάννενα.Αυτήασκούσε την πραγματική εξουσία στην πόλη και διακρινόταν για την εξυπνάδα της και τον ισχυρό χαρακτήρα της.»*[696]Είναι μια από τις ελάχιστες φορές που αναφέρονται καλά και επαινετικά λόγια για μια Τουρκάλα.

---

[694] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, ο.π., σ. 41.
[695] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, ο.π., σ. 43.
[696] Πέτρος Μπίκος, *Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους*, ο.π., σ. 22.

Σε κάποια βιβλία, χωρίς να υπάρχει σχέση με το κεντρικό θέμα, ο συγγραφέας αναφέρεται παρενθετικά, εμβόλιμα και αυτοτελώς σε Τουρκάλες οι οποίες ξεφεύγουναπό την εικόνα της μέσης Τουρκάλας. Αυτό γίνεται για να δοθεί μια εξωτική, ανατολίτικη ατμόσφαιρα[697] καθώς οι γυναίκες αυτές αποκλίνοντας από τον κανόνα και πηγαίνοντας κόντρα στο ρεύμα αποπνέουν μια μυστηριώδη αύρα. Μια τέτοια περίπτωση είναι η Σεβγκή, στην οποία αρέσει να τριγυρίζει στο παζάρι που γίνεται *«στους χριστιανικούς μαχαλάδες»*.[698] Διασκεδάζει να ειρωνεύεται τις φανατικές Μουσουλμάνες λέγοντας ότι αυτή συμπαθεί τον *«γκιαουρικό Θεό»*.[699] Μια δεύτερη περίπτωση που περιγράφεται είναι η Λεϊλά. Όμως αυτή δεν είναι καθαρή Τουρκάλα, αφού *«στις φλέβες της έτρεχε φράγκικο και μπαρμπαρινό αίμα. Πεντάμορφη ήταν, σαν άγγελος που κατέβηκε από τον ουρανό. Δύσκολα κρυβότανε πίσω από τα καφάσια, καθώς κάναν όλες οι τουρκάλες. Ο οντάς δεν την χώραγε. Ποτέ δεν την είδανε με φερετζέ. Της άρεσε να αφήνει τα κατάξανθα μαλλιά της, να χύνονται στους ώμους.»*[700]Η Λεϊλά έχει εντελώς διαφορετική περιγραφή από την περιγραφή που συνήθως συναντάμε για τις Τουρκάλες στα βιβλία της κατηγορίας αυτής. Η σχέση της με τον αγάσύζυγο της είναι επίσης ασυνήθιστη, για τα βιβλία που αναφέρονται στην εποχή αυτή. Η Λεϊλά έχει απόλυτο έλεγχο πάνω στον άνδρα της, ο οποίος *«την έλεγε αφέντρα και κυρά του. Και εκείνη όλο και του έσφιγγε τα γκέμια, ώσπου πήρε και μια βίτσα και τον έστρωσε για καλά τον Τούρκο. Όταν φούντωνε (η Λεϊλά), έκανε τον αγά να λούζεται με κρύο ιδρώτα… Ανθρωπάκι γινότανε ο αγάς στα πόδια της Λεϊλάς.»*[701] Στην περίπτωση αυτή, πέρα από το στοιχείο του εξωτισμού και της αντισυμβατικής συμπεριφοράς, η παρουσία της Λεϊλά και η παράξενη σχέση με τον αγά σύζυγο της χρησιμοποιείται από τον συγγραφέα για να προσδώσει κωμικά χαρακτηριστικά στον Τούρκο αγά, ο οποίος παρουσιάζεται να τρέμει μπροστά στην σύζυγο του και να ξυλοφορτώνεται από αυτήν. Η εικόνα ενός Τούρκου αξιωματούχου ο οποίος στο δημόσιο χώρο προσπαθεί να φανεί αυταρχικός έναντι των Ελλήνων, αλλά ταυτόχρονα στο ιδιωτικό του χώρο είναι γνωστό ότι ταπεινώνεται από την σύζυγο του, δημιουργεί συναισθήματα υποτίμησης και ειρωνική διάθεση σε βάρος του Τούρκου άνδρα.

Ένα συνηθισμένο μοτίβο που συναντιέται και σε ελληνικά και σε τουρκικά παιδικά βιβλία είναι η διήγηση με θέμα μικρά παιδιά που συμμετέχουν σε μάχες, μερικές φορές πολεμώντας δίπλα στους μεγάλους με το όπλο στο χέρι, άλλες φορές εκτελώντας βοηθητικές, αλλά επικίνδυνες και αποφασιστικής σημασίας, αποστολές. Πάντα τα παιδιά αγωνίζονται ηρωικά, διακρίνονται και κερδίζουν τον θαυμασμό των μεγάλων. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις είναι τόσο ικανά ώστε αναδεικνύονται σε ηγέτες και καθοδηγούν ακόμα και τους μεγάλους. Μερικά από αυτά, σκοτώνονται ηρωικά εκτελώντας την αποστολή τους. Άλλοτε αιχμαλωτίζονται, οπότε η στάση τους είναι γενναία και αλύγιστη και πολλές φορές η συμπεριφορά τους αυτή προκαλεί τον θάνατό τους. Είναι προφανές ότι τέτοια παιδιά-ήρωες στην παιδική λογοτεχνία παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο, αφού ένα από τα ζητούμενα των συγγραφέων παιδικής λογοτεχνίας είναι να πετύχουν την ταύτιση των αναγνωστών τους με τους θετικούς ήρωες των

[697] Για μια ανάλυση σχετικά με την τυπολογία των μουσουλμάνων γυναικών στη Δύση βλέπετε Mohja Kahf, *Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı*, Küre, İstanbul 2006.
[698] Νίκος Θ. Αρβανίτης, *ο Αντρειωμένος*, σ. 121.
[699] Ο.π., σ. 121.
[700] Ο.π., σ. 50.
[701] Ο.π., σ. 50-51.

βιβλίων τους και είναι ευνόητο ότι ένα παιδί-αναγνώστης είναι πιο εύκολο να ταυτιστεί με ένα παιδί-λογοτεχνικό ήρωα.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία για την Οθωμανική Κυριαρχία και για το 1821 υπάρχουν αρκετές αναφορές σε τέτοια παιδιά. Ένα από αυτά μιλώντας σε πρώτο πρόσωπο, εξιστορεί τα γεγονότα λέγοντας: *«εμείς τα παιδιά βοηθούσαμε όπως μπορούσαμε».*[702] Ένα άλλο ελληνόπουλο υπερασπίζεται την πόλη του, πολεμώντας στην πρώτη γραμμή μαζί με τους μεγάλους.[703] Τρεις μικροί βαρκάρηδες στο Μεσολόγγι με τις βάρκες τους αναλαμβάνουν να μεταφέρουν μηνύματα και πολεμοφόδια στο απέναντι νησάκι. Ο ένας τραυματίζεται, ο άλλος σκοτώνεται, όμως τελικά η επιχείρηση πετυχαίνει. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι *«στις πιο κρίσιμες ώρες της μάχης, ανάμεσα στους πρωταγωνιστές είναι παιδιά. Από μόνα τους, σε κάποια δύσκολη στιγμή, παίρνουν μεγάλες αποφάσεις. Αναλαμβάνουν επικίνδυνες αποστολές. Και δεν δειλιάζουν ούτε μπροστά στο θάνατο».*[704]Οι συγγραφείς παρουσιάζουν σε περιπτώσεις όπουνήπια ελληνόπουλα ενδιαφέρονται και μαγνητίζονται από τα όπλα και αυτό είναι ένα προμήνυμα ότι στην ζωή τους θα εξελιχτούν σε μεγάλους πολέμαρχους εναντίον των Τούρκων. Ένα μικρό ελληνόπουλο όταν βρίσκεται μπροστά σε ένα δίσκο με γλυκά και σε όπλα *«προσπερνάει τον δίσκο με τα γλυκά σαν να μην του έκαναν εντύπωση και σταματάει στα κουμπούρια και στο χατζάρι που του τράβηξαν τη προσοχή».*[705]Ενός άλλου παιδιού του άρεσε να περιεργάζεται τα άρματα του θείου τουκαι μόλις τα έβλεπε αμέσως παρατούσε τα παιχνίδια του.[706]

5.6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τα βιβλία που το θέμα τους πηγάζει από τα πρόσωπα και τα γεγονότα της περιόδου της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο και από την πολεμική σύγκρουση του 1821, είναι ίσως το κατ' εξοχήν πεδίο όπου με ιδιαίτερη οξύτητα εκδηλώνεται η αντιθετική διπολική σχέση ανάμεσα στο «Εγώ» και τον «Άλλο». Στα βιβλία αυτά, ο Άλλος παρουσιάζεται ως ο απόλυτος, ο μέγιστος εχθρός, που θέτει σε κίνδυνο την υπόσταση του έθνους. Για τον λόγο αυτό η εικόνα του Άλλου είναι αρνητική μέχρι σημείου υπερβολής και η συνύπαρξη και συνεννόηση μαζί του είναι αδύνατη. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία η περίοδος της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, η Τουρκοκρατία, χαρακτηρίζεται ως η χειρότερη εποχή για τον ελληνισμό, ως εποχή σκοταδισμού, σκληρής καταπίεσης και βαρβαρότητας. Αντίστοιχα, η επανάσταση του 1821 θεωρείται ότι αποτελεί την κορυφαία, την πιο ένδοξη και ηρωική σελίδα της νεότερης ελληνικής Ιστορίας. Οι συγγραφείς των παιδικών βιβλίων αποδίδουν στον Άλλο τα χαρακτηριστικά του βάρβαρου, του απολίτιστου, του αιμοβόρου, του αδίστακτου, του απάνθρωπου ενώ οι εκπρόσωποι της ημέτερης ομάδας είναι δίκαιοι, ευγενείς, με ανθρωπισμό, κληρονόμοι ενός πανάρχαιου μοναδικού πολιτισμού. Σε ό,τι αφορά την πολεμική αρετή και ικανότητα, οι Έλληνες συγγραφείς αφενός προβάλλουν την ανδρεία και την γενναιότητα των Ελλήνων και αφετέρου αναφέρονται στην δειλία και την έλλειψη μαχητικού πνεύματος των Τούρκων. Παρατηρείται εδώ μια χαρακτηριστική διαφοροποίηση στην εικόνα του Τούρκου σε σύγκριση με τα δεδομένα της περιόδου της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, καθώς από τους συγγραφείς

[702] Κατερίνα Σέρβη, ο.π., σ. 16.
[703] Γαλάτεια Σουρέλη-Γρηγοριάδου, Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα, ο.π., σ. 94-95.
[704]*Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, ο.π., σ. 95-96.
[705]*Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, ο.π., σ. 103.
[706]Πάνος Πετρίτης,*Κατσαντώνης*, ο.π., σ. 8.

συντελείται μια σχετική απαξίωση της πολεμικής αξίας και αρετής του τουρκικού έθνους σε σχέση με το παρελθόν. Ιδιαίτερα σημαντική κυρίως στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι η αποστολή και η θέση της εκκλησίας και της θρησκείας. Στα περισσότερα βιβλία η εκκλησία είναι ο βασικός συντελεστής της επιβίωσης του ελληνισμού και ο κύριος παράγοντας της εθνικής αφύπνισης του. Η εκκλησία προβάλλεται να συμμετέχει στην προετοιμασία του Γένους, στην διατήρηση της εθνικής συνείδησης, να πρωταγωνιστεί στην κήρυξη της επανάστασης και να δίνει μέσα από τις τάξεις της μεγάλο αριθμό μαρτύρων στον εθνικό αγώνα. Πολλά είναι τα περιγραφόμενα περιστατικά ιερέων, από απλούς παπάδες ως τον Πατριάρχη, που βασανίζονται και θυσιάζονται για την θρησκεία και για το έθνος. Η σχέση εκκλησίας και έθνους είναι ιδιαίτερα στενή και άρρηκτη και η χριστιανική θρησκεία αναδεικνύεται σε βασικότατο συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Στο πλαίσιο αυτό πολλά από τα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο έχουν πρωτίστως θρησκευτικό χαρακτήρα και περιεχόμενο και περιγράφουν, συχνά με ασυνήθιστα σκληρό τρόπο,τις θυσίες Ελλήνων που επιλέγουν τον μαρτυρικό θάνατο από τον εξισλαμισμό. Οι Τούρκοι παρουσιάζονται ως απηνείς διώκτες της εκκλησίας και της θρησκείας,καθόσον όπως υπογραμμίζουν οι Έλληνες συγγραφείς, αντιλαμβάνονται ότι η βαθιά θρησκευτική πίστη των Ελλήνων και η δράση της εκκλησίας αποτελούν τους βασικούς πυλώνες του ελληνικού έθνους και η εξάρθρωσή τους συνεπάγεται την εξάλειψή του ελληνισμού. Μερικοί συγγραφείς επιλέγουν να αναφερθούν στα γεγονότα της περιόδου αυτής, μέσα από μυθιστορηματικές βιογραφίες Ελλήνων πολεμικών ή θρησκευτικών αρχηγών, που πρωταγωνίστησαν την εποχή αυτή. Τα κείμενα αυτά είναι σαφώς μεροληπτικά και φιλοτεχνούν ένα εξιδανικευμένο πορτρέτο που αποσκοπεί στην ικανοποίηση των προσδοκιών του μέσου αναγνώστη. Κοινό στοιχείο με τα βιβλία που αναφέρονται στην προηγούμενη περίοδο είναι το παρεμφερές ιστορικό πλαίσιο. Το 1453 τα γεγονότα εξελίσσονταν στο διάστημα μετάβασης από την Βυζαντινή Αυτοκρατορία που έδυε έχοντας παρακμάσει, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία που ανέτειλε σφριγηλή. Στην υπό εξέταση περίοδο, διαπιστώνεται και πάλι το σχήμα της παρακμής και του τέλους εποχής. Η φθίνουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία εισέρχεται βαθμιαία σε φάση εξασθένησης και αποδυνάμωσης και στο βαλκανικό χώρο μια σειρά από έθνη προετοιμάζονται να κάνουν την εμφάνισή τους και να διεκδικήσουν την κρατική τους υπόσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6ο

6.1. ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ – ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΟΥ 1922

Η ελληνική επανάσταση του 1821 κατέληξε στην δημιουργία ενός μικρού σε έκταση και πληθυσμό ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η νέα ταυτότητα που συγκροτείται είναι κυρίως εθνική και στόχο έχει την ανάδειξη της εθνικής ομοιογένειας, την διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης και την προστασία του νεαρού αδύνατου κράτους από τους γείτονες του. Το νέο κράτος είχε να αντιμετωπίσει την κοινωνική ανομοιογένεια και γλωσσικές και θρησκευτικές διαφορές μέσα στα σύνορα του. Για να θεραπεύσει αυτά τα προβλήματα και να εδραιώσει την κεντρική εξουσία, το κράτος χρησιμοποίησε ως κύριους μηχανισμούς την συγκρότηση εθνικού στρατού και την παροχή κοινής δημόσιας εκπαίδευσης.[707] Με την βοήθεια της ενιαίας υποχρεωτικής εκπαίδευσης το κράτος πέτυχε σε μεγάλο βαθμό την γλωσσική ομοιογένεια του πληθυσμού.[708]

Ο ελληνικός εθνικισμός από απελευθερωτικός μετατράπηκε σε καθεστωτικό.[709] Αυτό εκφράστηκε με την ανάπτυξη της *«Μεγάλης Ιδέας»*[710] στα μέσα του 19ου αιώνα. Η Μεγάλη Ιδέα αποτελεί όρο πολύ στενά δεμένο με την ελληνική εθνική ταυτότητα και συνώνυμο του ελληνικού εθνικισμού.[711] Την εποχή εκείνη ο Κ. Παπαρρηγόπουλος κατασκευάζει μια συνεχή εθνική αφήγηση κλείνοντας το ρήγμα της Βυζαντινής εποχής και ενσωματώνοντας το Βυζάντιο στην ιστορική συνέχεια του έθνους. Παρουσίασε την ιδέα της συνέχειας από την αρχαιότητα στο Βυζάντιο και από εκεί στο σύγχρονο ελληνικό κράτος. Οι διαφωτιστές είχαν προωθήσει την ιδέα του ενιαίου ελληνισμού, διαπιστώνοντας την συγγένεια των Νεοελλήνων με τους αρχαίους προγόνους τους,

---

[707] Το εκπαιδευτικό σύστημα πάντα παίζει καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας. Στα σύγχρονα κράτη το σχολικό σύστημα καλλιεργεί εκείνα τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που θεωρούνται κριτήρια της εθνικής ιδιαιτερότητας: προκρίνει ένα συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα, τονίζει την εδαφική διάσταση της εθνικής ταυτότητας και προάγει τις κοινές ιστορικές μνήμες και τους κοινούς μύθους καταγωγής. (Πηγή: Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα, ο.π., σ. 15,34).

[708] Οι μηχανισμοί καλλιέργειας εθνικής ταυτότητας του νεοσύστατου ελληνικού κράτους εκτός από τον τακτικό στρατό και το ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν η δικαστική εξουσία, η εθνικιστική ρητορική (Μεγάλη Ιδέα), η ίδρυση εθνικού πανεπιστημίου και η σύσταση αυτοκέφαλης εθνικής Εκκλησίας. (Πηγή:Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ο.π., σ. 75-87).

[709] Η ηγεμονία του εθνικισμού ασκείται σε δύο φάσεις: πριν τη συγκρότηση του εθνικού κράτους, ο εθνικισμός εμφανίζεται ως απελευθερωτικός, ενώ αμέσως μετά την εθνική απελευθέρωση μεταμορφώνεται σε καθεστωτικό εθνικισμό. (Πηγή: Σώτη Τριανταφύλλου, Ηλίας Ιωακείμογλου, *Για τη σημαία και το έθνος*, Μελάνι, Αθήνα 2007, σ. 64).

[710] Η Μεγάλη Ιδέα είναι το σχέδιο της επέκτασης των συνόρων του Ελληνικού κράτους σε τέτοια έκταση, ώστε να συμπεριλάβει στο εσωτερικό του όλη την ελληνική φυλή, με βασικό στόχο την Ανατολή η οποία περιμένει να φωτιστεί από το ελληνικό πνεύμα.
Ο όρος «Μεγάλη Ιδέα» ανήκει στον πολιτικό Ιωάννη Κωλέττη καιχρησιμοποιείται για πρώτη φορά στην συνεδρίαση της Εθνοσυνέλευσης στις 14 Ιανουαρίου 1844σε συζήτηση για την δημιουργία συντάγματος. Ο Κωλέττης, αγορεύοντας λέει ότι η Ελλάδα λόγω της θέσης της ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση είχε την αποστολή με την πτώση της να φωτίσει την Δύση και με την αναγέννηση της να φωτίσει την Ανατολή. (Πηγή: Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1994, σ. 405). Ο Κωλέττης είπε : «Εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της μεγάλης ταύτης ιδέας είδον πάντοτε τους πληρεξουσίους του έθνους να συνέρχωνται δια να αποφασίσωσιν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά της ελληνικής φυλής. (Πηγή: Κ. Θ. Δημαράς, «Της Μεγάλης ταύτης Ιδέας», *Ιατρολογοτεχνική Στέγη*, Αθήνα 1970, σ. 8).

[711] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Νίκος Ροτζώκος, *Εθναφύπνιση και Εθνογένεση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

όμως δεν συμπεριέλαβαν το Βυζάντιο γιατί *«αποτελούσε για αυτούς μια νεκρή ζώνη ανάμεσα στις δύο ελληνικές εποχές».*[712] Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος γεφυρώνει το χάσμα από την κλασική αρχαιότητα στην σύγχρονή Ελλάδα με την χρησιμοποίηση του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού διατρανώνοντας ότι οι Έλληνες είναι απόγονοι όχι μόνο των αρχαίων Ελλήνων με τους οποίους τους συνδέει η γλώσσα, ο τόπος και οι κοινές παραδόσεις αλλά είναι απόγονοι και των Βυζαντινών με τους οποίους συνδέονται με όλα τα προηγούμενα και επιπλέον και με την ίδια θρησκεία. Έτσι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία γίνεται βασικό συστατικό της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Μετά την Επανάσταση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ακολουθεί για την ελληνική πλευρά η σταδιακή επέκταση των συνόρων της επικράτειας, ενώ για την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνεχίζονται οι κλυδωνισμοί και η πτωτική πορεία του «μεγάλου ασθενή». Η Ελλάδα υιοθετεί την «Μεγάλη Ιδέα» που εξελίσσεται σε επίσημη κεντρική ιδεολογία του κράτους. Ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος, οι παγκόσμιες γεωπολιτικές μεταβολές, τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, οι εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις στις δύο χώρες και η διεθνής ιστορική συγκυρία, προετοιμάζουν το έδαφος για την ελληνική εκστρατεία στην Σμύρνη και την Μικρά Ασία. Η Μεγάλη Ιδέα, το όραμα για «την Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών», οδηγούν την Ελλάδα σε μια πολεμική αναμέτρηση, η οποία ξεκινά νικηφόρα και καταλήγει στην ήττα, στην πανωλεθρία και στη Μικρασιατική Καταστροφή. Για τους Έλληνες το 1922 οριοθετεί το ουσιαστικό τέλος της Μεγάλης Ιδέας, την εγκατάλειψη των επεκτατικών σχεδίων και της επιδίωξης να αναβιώσει το παρελθόν της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και το ναυάγιο της ελπίδας δημιουργίας ενός ελληνικού κράτους που θα συνένωνε τα διάσπαρτα τμήματά του και θα απελευθέρωνε τους «αλύτρωτους αδελφούς». Σηματοδοτεί επίσης την απότομη και αναγκαστική προσαρμογή του εκτός των τειχών Ελληνισμού στα στενά όρια του ελλαδικού κράτους. Η Μικρασιατική Καταστροφή και η επακόλουθη ανταλλαγή πληθυσμών, προκαλεί τον βίαιο εκπατρισμό περισσότερων από ένα εκατομμύριο Ελλήνων της Μικράς Ασίας. Οι πολιτικές, οικονομικές, στρατιωτικές, ηθικές και κοινωνικές συνέπειες καθιστούν την ήττα του 1922 την μεγαλύτερη και περισσότερο οδυνηρή συντριβή του ελληνισμού διαχρονικά. Για την ιστορική εθνική συλλογική συνείδηση των Ελλήνων τα γεγονότα του 1922 δεν καταγράφονται απλώς σαν μια μεγάλη στρατιωτική ήττα, αλλά είναι χαραγμένα στην μνήμη ως η ανάμνηση του ξεριζωμού και της προσφυγιάς για το σύνολο του ελληνισμού της Μικράς Ασίας και η κομβική στιγμή της ματαίωσης του ιστορικού εθνικού προορισμού.Μετά το 1922 και την αμετάκλητη διάψευση των προσδοκιών για επέκταση των συνόρων του κράτους η έννοια της *«ελληνικότητας»*[713] αποκτά καινούρια σημασία. Σηματοδοτεί ένα ανώτερο πνευματικό επίπεδο που αναδύεται μέσα από τον πολιτισμό και την παράδοση που ανέπτυξαν οι Έλληνες στην αρχαιότητα και που αποτελεί την κοιτίδα του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού.

---

[712] Θάνος Βερέμης (επιμ), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012, σ. 28.

Θάνος Βερέμης, «Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912», στο βιβλίο Δημήτρης Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός, Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σ. 61.

[713] Η έννοια της ελληνικότητας εμφανίζεται από τον Κ. Πωπ το 1851 και δήλωνε την ιδιότητα, το γνώρισμα εκείνου που μετείχε σε μια ορισμένη παράδοση που οι πηγές της βρίσκονταν στο πιο βαθύ ιστορικό στρώμα. (Πηγή: Άννα Τζούμα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, ο.π., σ. 95).

Για την τουρκική πλευρά η σημασία των γεγονότων του 1922, τα οποία στην τουρκική ιστορία αναφέρονται ως Πόλεμος της Ανεξαρτησίας, είναι επίσης τεράστια. Οι Τούρκοι αποκρούοντας την ελληνική εισβολή και «πετώντας τους Έλληνες στην θάλασσα» απελευθερώνουν την χώρα τους και σώζουν την Τουρκία από τη μεγάλη ταπείνωση. Η Τουρκία αποδεσμεύεται από τον έλεγχο των Μεγάλων Δυνάμεων και ταυτόχρονα απαλλάσσεται από το καθεστώς του Σουλτάνου και περνάει σε μια μορφή δημοκρατίας. Μετά τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας, το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και η εγκαθίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας προσανατολίζει την Τουρκία προς τον Δυτικό Ευρωπαϊκό Κόσμο και την απομακρύνει από την Ασιατική Ανατολή.

Κατά συνέπεια η τουρκική εθνική ταυτότητα απέκτησε συμπαγή χαρακτηριστικά μετά την ίδρυση της Τουρκικής Δημοκρατίας το 1923.Ο όρος Τουρκική Δημοκρατία θα χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει επισήμως την χώρα μόνο μετά το 1923.Η τουρκική εθνική ταυτότητα είναι το προϊόν μιας συγκριτικά πρόσφατης εθνογένεσης. Οι Τούρκοι ως ομάδα με εθνική ταυτότητα έκαναν την εμφάνιση τους με χρονική καθυστέρηση σε σχέση με τα υπόλοιπα έθνη των Βαλκανίων. Μέχρι τον 20^{ο} αιώνα ο όρος Τούρκος δεν είχε χρήση εθνικού προσδιορισμού από τους τουρκόφωνους Μουσουλμάνους που κατοικούσαν στην οθωμανική αυτοκρατορία. Οι λαοί που αποτελούσαν την Οθωμανική αυτοκρατορία διάλεγαν ο καθένας γλωσσικές, φυλετικές, εθνοτικές, θρησκευτικές, νομαδικές, και άλλες ταυτότητες προκειμένου να προσδιοριστούν.

Ο όρος Τούρκος χρησιμοποιούνταν από τους Άραβες, τους Πέρσες και τους Βυζαντινούς ήδη από τον 6^{ο} αιώνα μΧ για να περιγράψει φύλα που μετανάστευαν από την Ασία.[714] Σε γραπτά κείμενα, αναφορά σε Τούρκους υπάρχει πρώτη φορά στα μνημεία Orhun[715] του 8^{ου} αιώνα.[716] Όμως εκείνη την εποχή ο όρος αυτός σήμαινε απλώς λαός και όχι μια εθνική ομάδα. Στην συνέχεια, για μερικούς αιώνες ως Τούρκοι χαρακτηρίζονταν μερικά τουρκόφωνα φύλα όπως οι Oğuz. Σε δυτικά διπλωματικά έγγραφα η λέξη Τουρκία συναντάται για πρώτη φορά το 1190. Από το 13^{ο} αιώνα ο χριστιανικός κόσμος χρησιμοποίησε συχνά την λέξη Τουρκία, όχι όμως και οι ίδιοι οι Οθωμανοί.[717] Η συγκρότηση εθνικής τουρκικής συνείδησης και η αφύπνιση του λαού αναγορεύτηκε σε καθήκον για τους διανοούμενους και το πολιτικό προσωπικό από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η αναγκαιότητα αυτή ήταν επιτακτική γιατί το βασικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν οι Οθωμανοί αξιωματούχοι και διανοούμενοι ήταν να βρεθεί ένας τρόπος για το «πώς θα σωθεί αυτό το κράτος;»[718] Δηλαδή η αφετηρία τους ήταν η αγωνία τους να περιορίσουν την εξασθένηση και την επερχόμενη κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας που ήδη χαρακτηριζόταν διεθνώς ως «ο μεγάλος ασθενής».

---

[714]Suavi Aydın, «Etnik Bir Ad Olarak 'Türk' Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine»,*Birikim*, τόμ. 71-72, 1995 , σ. 50-64.

[715]Το 19^{ου} αιώνα στην κοιλάδαOrhun της κεντρικής Ασίας (στην σημερινή Μογγολία) βρέθηκαν τα παλαιότερα δείγματα γραφής τουρκικής γλώσσας. Τα ευρήματα χρονολογούνται από τον 8^{ο} αιώνα μΧ και το χειρόγραφο πάνω στο οποίο υπάρχουν τα σύμβολα ονομάστηκε αλφάβητο τουOrhun. Σε αυτές τις λίθινες επιγραφές του Orhun αναγράφεται για πρώτη φορά η λέξη Τούρκος ως Turuk. (Πηγή: Muharrem Ergin, *Orhun Kitabeleri*,Boğaziçi, İstanbul 1983, σ. 7).

[716] Orhan Türkdoğan, *Türk Ulus-Devlet Kimliği*, Çizgi, Konya 2013, αναφερεται στον πρόλογο.

[717]Ηρακλής Μήλλας,ο.π., σ. 22.

[718]Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford University Press, London 1961, σ. 212.

Η εθνογένεση είναι μια διαδικασία αργή και σταδιακή και η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας υπόκειται σε διεργασίες συνεχούς εξέλιξης και αναδιαπραγμάτευσης.[719] Δεν είναι σαφές πότε ακριβώς εμφανίστηκε πρώτη φορά μέσα στην οθωμανική αυτοκρατορία η έννοια εθνικής τουρκικής συνείδησης. Οι πρώτοι Οθωμανοί διανοούμενοι οι οποίοι αναφέρουν τον όρο Τούρκος, δίνοντας του εθνικό περιεχόμενο, ήταν ο Ahmet Vefik Πασάς (1823-1891) και ο Ali Suavi (1839-1878).[720] Σημαντική συμβολή στην έγερση του τουρκικού εθνικισμού έχουν και ξένοι διανοούμενοι οι οποίοι αναφέρθηκαν στην ύπαρξη ενός μεγάλου τουρκικού λαού με καταγωγή από την Ασία και στην ανάγκη ο λαός αυτός να αποκτήσει συνοχή και ομοιογένεια.

Προσπάθειες για την ανάσχεση της πτωτικής πορείας της Οθωμανικής αυτοκρατορίας έγιναν αρκετές φορές, μέσα από σειρά μεταρρυθμίσεων και αλλαγών.[721]Οι μεταρρυθμίσεις αυτές στο σύνολο τους επιχειρήθηκαν κάτω από την πίεση των μεγάλων δυτικών δυνάμεων και ενώ στην χώρα υπήρχαν μεγάλες κρίσεις. Όλες αυτές οι αλλαγές απέβλεπαν στην μίμηση δυτικών προτύπων. Αυτές οι προσπάθειες εκσυγχρονισμού είχαν ως αφετηρία το κράτος και όχι την πίεση των λαϊκών στρωμάτων. Μάλιστα πολλές φορές οι αλλαγές έγιναν χωρίς την συναίνεση του λαού και προκάλεσαν κοινωνικές αντιδράσεις.

Η Οθωμανική αυτοκρατορία επιχείρησε σε διάφορες περιόδους να συγκροτήσει μια ταυτότητα κάτω από την οποία να συσπειρώσει τους υπηκόους της. Προβλήθηκε ο οθωμανισμός δηλαδή η επιδίωξη να στεγαστούν κάτω από μια οθωμανική ταυτότητα όλοι οι υπήκοοι της χώρας ανεξάρτητα από θρησκεία και εθνότητα. Όταν όμως οι μη μουσουλμάνοι υπήκοοι άρχισαν να έχουν τάσεις απόσχισης, τότε αναπτύχτηκε ο ισλαμισμός δηλαδή η θεωρία ότι η κοινή θρησκεία, το Ισλάμ, θα αποτελούσε την ενοποιητική δύναμη για όλους τους μουσουλμάνους της αυτοκρατορίας. Όταν όμως οι Άραβες και οι Αλβανοί αποσχίστηκαν, τότε ορισμένοι διανοούμενοι υποστήριξαν τον τουρκισμό δηλαδή την ιδέα μιας τουρκικής ταυτότητας. Η περίοδος ανάμεσα στο 1908 και το 1918 όπου κυριαρχεί το κίνημα των Νεότουρκων (Jön Türkler) χαρακτηρίζεται από έντονες προσπάθειες να καλλιεργηθεί μια τουρκική εθνική συνείδηση με πυρήνα την γλώσσα. Ο απλός λαός μιλούσε τουρκικά ενώ οι τουρκόφωνοι των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων μιλούσαν οθωμανικά. Η αναγνώριση της τουρκικής ως γλώσσας όλου του λαού ήταν η αρχή της εθνικής αφύπνισης.[722]

Οι διανοούμενοι οι οποίοι πρώτοι ασχολήθηκαν με την δημιουργία εθνικής τουρκικής ταυτότητας και με την τουρκική εθνογένεση ήταν ο Yusuf Akçura, ο Ziya Gökalp, ο Ahmet Ağaoğlu και ο Zeki Velidi Togan. Το μεγάλο άλμα στην τουρκική ιστορία πραγματοποιείται με την ίδρυση του νέου εθνικού κράτους από τον Mustafa Kemal Atatürk. Ο Kemal Atatürk είχε ως στόχο του, την δημιουργία ενός έθνους μεμια και

[719] Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα,ο.π., σ. 15.
[720]Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 25.
[721] Κυριότερες μεταρρυθμίσεις είναι ταδιατάγματα Tanzimat (1839) και Islahat (1856) και το Σύνταγμα του 1876. (Πηγή: Sina Akşin,*Türkiye Tarihi III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem, İstanbul 1988, σ.73-185)
[722] Σύμφωνα με τον Benedict Anderson,η γένεση ενός έθνους γίνεται δυνατή με την παρακμή των ιερών κοινοτήτων, γλωσσών και οικογενειακών γενεών και την ανάδειξη των καθομιλουμένων γλωσσών σε γλώσσες εξουσίες. (Πηγή: Άννα Τζούμα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, σ. 59).

μοναδική εθνική υπόσταση που θα υπάρχει μόνο μέσα στα σύνορα της χώρας. Για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός, πραγματοποιήθηκαν μια σειρά από ριζικές μεταρρυθμίσεις με σημαντικότερες τον διαχωρισμό του κράτους από την θρησκεία και την εισαγωγή του λατινικού αλφαβήτου.[723] Ιδιαίτερα ουσιαστική τομή ήταν και η ενοποίηση της παιδείας με την καθιέρωση του Υπουργείου Παιδείας ως του μοναδικού φορέα ο οποίος έχει την εποπτεία όλης της παιδείας σε ολόκληρη την χώρα χωρίς καμία εξαίρεση.[724]

Στην δεκαετία του ’30 στο πλαίσιο της ενίσχυσης της νέας εθνικής ταυτότητας δρομολογήθηκε και μια καινούρια αφήγηση της ιστορίας των Τούρκων. Τούρκοι ιστορικοί ανέπτυξαν δύο θεωρίες σχετικές με την τουρκική ιστορία: την Τουρκική Ιστορική Θέση (Türk Tarih Tezi)και την Θεωρία Ηλίου-Γλώσσας (Güneş-Dil Teorisi).Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες το τουρκικό έθνος είναι ένα έθνος πανάρχαιο που έχει συμβάλλει με καθοριστικό και ευεργετικό τρόπο στην παγκόσμια κουλτούρα, ενώ η τουρκική γλώσσα είναι η παλαιότερη ή μια από τις παλαιότερες γλώσσες της ανθρωπότητας.

Για τους Έλληνες το 1922 σηματοδοτεί μια «εθνική καταστροφή» και για τους Τούρκους σηματοδοτεί την «εθνική ανεξαρτησία». Το ίδιο ιστορικό γεγονός -εθνικών διαστάσεων και για τα δύο «αντίπαλα έθνη»- ορίζει ταυτόχρονα την ημέρα που «ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας, το ελληνικό κράτος και σύσσωμο το ελληνικό Έθνος έπεσαν … σε μια βαθιά χαράδρα από την οποία καμιά δύναμη δεν θα είναι ικανή να τους ανασύρει και να τους σώσει»[725] και την ημέρα που *«το εθνικό έδαφος εξαγνίστηκε, ο Άλλος εκδιώχτηκε από την αιώνια πατρίδα…»*.[726] Το 1922 συνιστά λοιπόν ένα εθνικό ορόσημο τόσο στην ελληνική όσο και στην τουρκική ιστορία. Ο πόλεμος του 1919-1922 είναι για αυτόν τον λόγο ένας εθνικός πόλεμος που χρεώνει την μια πλευρά με μια εθνική απώλεια, «Χαμένες Πατρίδες», και την άλλη με την «Ανεξαρτησία της Πατρίδας». Η Μικρά Ασία επομένως και στις δύο εθνικές ιστορίες έχει τη θέση ενός από πάντα εθνικού εδάφους, που για τους Έλληνες «χάθηκε» και για τους Τούρκους «σώθηκε».[727]

Επομένως το 1922 και για τους δύο λαούς αλλάζει σελίδα στην ιστορία τους και σε γενικές γραμμές οι δύο πλευρές εισέρχονται σε μια νέα ιστορική εποχή που συνεχίζεται.Από τον πολυεθνικό και πολυθρησκευτικό χώρο πραγματοποιείται το πέρασμα στους εθνικούς χώρους. Ταυτόχρονα το 1922 επιτυγχάνεται και από τις δύο πλευρές ο στόχος της απόλυτης σχεδόν εθνικής ομοιογένειας των δύο κρατών, αφού με την αμοιβαία ανταλλαγή πληθυσμών, στην Ελλάδα ζουν σχεδόν αποκλειστικά

[723]Ο Benedict Anderson επισημαίνει στο βιβλίο Φαντασιακές Κοινότητες ότι ο Kemal Atatürk επιδιώκοντας την δημιουργία έθνους-κράτους το 1928 άλλαξε το αλφάβητο καταργώντας το αραβικό και αντικαθιστώντας το με λατινικό. (Πηγή: Benedict Anderson, ο.π., σ. 61).

[724] Ο νόμος αυτός που έχει το όνομα *Tevhid-i Tedrisat*εκδόθηκε το 1924 και είναι μια από τις πρώτες κινήσεις που έκανε ο Kemal Atatürk. (Πηγή: Hayrünisa Alp, «Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve İlköğretime Genel Bir Bakış (1923-1929)», *Türkoloji Kültürü*, τόμ. IV τχ. 7, Erzurum 2011, σ. 97-110).

[725] Σχόλιο του Οικουμενικού Πατριάρχη Μελέτιου στον Βενιζέλο στις 7 Σεπτεμβρίου 1922 (Πηγή:Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 11).

[726]T. Artunkal, «La figure du grec dans les manuels scolaires turcs», στοS. Vaner (επιμ.), Le différend gréco-turc, Paris 1988, σ. 225. (Πηγή:Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 11)

[727] Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 11-12.

Έλληνες[728] και στην Τουρκία κατά κύριο λόγο Τούρκοι. Συμπερασματικά τα γεγονότα του 1922 αποτιμώνται για τους Τούρκους με θετικό πρόσημο χαρακτηριζόμενα σαν μια ιδιαίτερα θετική ιστορική φάση κατά την οποία στην Τουρκία, ύστερα από μια μακρά περίοδο πολέμων (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α Παγκόσμιος Πόλεμος - Δαρδανέλια, Πόλεμος Ανεξαρτησίας), αρχίζει μια εποχή πολιτειακών μεταβολών, κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και εθνικής αναγέννησης μετά την διευθέτηση του «ανατολικού ζητήματος». Για τους Έλληνες, η αποτίμηση των γεγονότων του 1922 είναι καταφανώς αρνητική, καθώς ο Ελληνισμός μετά από μια μακρά περίοδο πολέμων (Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α Παγκόσμιος Πόλεμος, Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή) ζει μια περίοδο καταρράκωσης, συρρίκνωσης, ανέχειας, απογοήτευσης, διάψευσης και αναζήτησης προσανατολισμού, έχοντας βιώσει με δραματικό τρόπο, σε μικρό χρονικό διάστημα, αντιφατικά συναισθήματα υπέρμετρης εθνικής ανάτασης και απόλυτης εθνικής ταπείνωσης. Για τους Έλληνες η παραχώρηση των Ιονίων νήσων στην Ελλάδα το 1864, η προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881, η ένωση της Κρήτης το 1913 και η εδαφική επέκταση της Ελλάδας μετά από τους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, δημιούργησε την πεποίθηση ότι το όνειρο της «εθνικής ολοκλήρωσης» ήταν εφικτό και πραγματοποιήσιμο. Το 1922 το μεγάλο εθνικό όνειρο του ελληνισμού εξελίσσεται σε εθνικό εφιάλτη, οι ελπίδες και οι προσδοκίες διαψεύδονται οικτρά και οι βαρύτατες και επίπονες καταλυτικές επιπτώσεις θα εξακολουθούν να βασανίζουν τον ελληνισμό για πολλά χρόνια.

Όπως είναι ευνόητο, η περίοδος αυτή, η τόσο έντονη και αποφασιστική και για τους Έλληνες και για τους Τούρκους, αποτελεί σημαντική πηγή έμπνευσης και άντλησης υλικού για Έλληνες και Τούρκους συγγραφείς παιδικών βιβλίων. Στα βιβλία αυτά οι συγγραφείς περιγράφουν πολεμικές συγκρούσεις, ιστορίες αιχμαλωσίας αμάχων αλλά και σκηνές από την προηγούμενη ειρηνική συμβίωση των δύο κοινοτήτων στην Μικρά Ασία. Υπάρχουν περιστατικά κοινής ανέφελης ζωής, αλλά και περιγραφές σκληρής και βίαιης συμπεριφοράς και αποτρόπαιων πράξεων εκατέρωθεν. Αναφέρονται περιπτώσεις Τούρκων που βοηθούν τους Έλληνες και Ελλήνων που βοηθούν τους Τούρκους αλλά και σκηνές όπου Έλληνες κακομεταχειρίζονται Τούρκους και Τούρκοι βασανίζουν φρικτά τους Έλληνες. Κοινό σημείο στα βιβλία αυτά είναι η αχαριστία και η προδοσία που η μια πλευρά αποδίδει στην άλλη. Έλληνες και Τούρκοι συγγραφείς βάζουν τους ομοεθνείς τους πρωταγωνιστές, να κατηγορούν την άλλη πλευρά, ότι λησμονώντας τα οφέλη που αποκόμιζαν από την κοινή διαβίωση στα ειρηνικά χρόνια, την ώρα του πολέμου, αφήνουν να ξεσπάσει το μίσος, ο φθόνος και η κακότητα σε βάρος των πρώην γειτόνων τους. Παρούσα σε όλα τα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι η τραγική μοίρα του Ελληνισμού, οι διώξεις, οι σφαγές, οι λεηλασίες από τους Τούρκους, ο ξεριζωμός και διάχυτη είναι η νοσταλγία για την ζωή στην Μικρά Ασία και ο ενδόμυχος πόθος για την, κάποτε, επιστροφή. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία, εγκλήματα και βιαιότητες, διαπράττει ο εισβολέας ελληνικός στρατός και κυρίως οι Ρωμιοί ντόπιοι συνεργάτες του, τους οποίους οι Τούρκοι συγγραφείς χαρακτηρίζουν Οθωμανούς πολίτες που δείχνουν έλλειψη αφοσίωσης προς την πατρίδα συνεργάζονται με τον εχθρό και στρέφονται ενάντια στο Οθωμανικό κράτος. Χαρακτηριστικό είναι ότι σπάνια, σχεδόν ποτέ, σε τουρκικά παιδικά βιβλία δεν συναντιούνται νοσταλγικές αναφορές στην κοινή

[728] Η Ελλάδα αφού απορρόφισε τους ελληνικούς πληθυσμούς της Μικράς Ασίας και της Θράκης μετά την ελληνοτουρκική ανταλλαγή πλυθυσμών το 1923, αναδύθηκε ως ένα από τα πιο ομοιογενή από εθνοτική άποψη κράτη στην Ευρώπη. (Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια» ο.π., σ. 102).

ζωή Τούρκων και Ρωμιών στην Μικρά Ασία. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίον γίνεται από τους συγγραφείς η επινόηση και η αναπαραγωγή της Ιστορίας, δηλαδή το πώς συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα ερμηνεύονται και αναδημιουργούνται κοιταγμένα από διαφορετικές, αντίθετες οπτικές γωνίες από την κάθε πλευρά. Έτσι για παράδειγμα στα ελληνικά παιδικά βιβλία, οι Τούρκοι παραβιάζουν την κατάπαυση του πυρός που είχε συμφωνηθεί κατά την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη, ενώ στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι Έλληνες είναι εκείνοι που με την συμπεριφορά τους κατά την αποβίβαση, ποδοπατώντας τουρκικές σημαίες, προσβάλλουν και πληγώνουν την υπόληψη του τουρκικού στοιχείου και προκαλούν την οργή των Τούρκων. Επίσης για την πυρκαγιά που κατέστρεψε την Σμύρνη, είτε άμεσα είτε με υπονοούμενα, Έλληνες και Τούρκοι συγγραφείς στα βιβλία τους κατηγορούν αλλήλους ως υπεύθυνους και αυτουργούς. Οι συγγραφείς και των δύο πλευρών αποδίδουν ιδιαίτερη έμφαση στη στάση, την συμπεριφορά και τον ρόλο των ξένων δυνάμεων,υιοθετώντας την ισχυρή στερεοτυπική οπτική της «θυματοποίησης» των λαών της Ανατολής και του κυνισμού των ισχυρών της Δύσης.[729] Στα βιβλία και των δύο πλευρών, ο ξένος παράγοντας δρα ως δόλιος υποκινητής, προβοκάτορας, μηχανορράφος που καταστρώνει συνωμοσίες στα σκοτεινά παρασκήνια έχοντας ως αποκλειστική επιδίωξη του την εξυπηρέτηση των δικών του ιδιοτελών συμφερόντων. Οι συγγραφείς της κάθε πλευράς παρουσιάζουν την άλλη πλευρά να λειτουργεί ως υπάκουο πιόνι, ως πειθήνιο όργανο, ως άβουλη μαριονέτα, παίζοντας, είτε ηθελημένα είτε χωρίς να το θέλει, το παιχνίδι των ξένων και στρεφόμενη με μίσος και μανία ενάντια στον, μέχρι χτες, καλό φίλο και αγαθό γείτονα.

Το κυρίαρχο διακύβευμα του δέκατου ένατου αιώνα στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο είναι η διαδικασία οικοδόμησης εθνικής ταυτότητας, η γένεση και το κτίσιμο των εθνών και η συγκρότηση εθνών-κρατών. Η διαδικασία συγκρότησης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας ήταν μια διαδικασία μακροχρόνια και όχι ένα στιγμιαίο γεγονός. Η Ελλάδα είναι ένα από «*τα ιστορικά έθνη*» όπως το ονομάζει ο Hegel (άλλες παλιές εθνοτικότητες είναι οι Εβραίοι, οι Αρμένιοι, οι Πέρσες, οι Κινέζοι) και για αυτό το κράτος οικοδόμησε την εθνική ταυτότητα πάνω σε υπαρκτά θεμέλια.[730] Κύρια χαρακτηριστικά της εικόνας της ελληνικής εθνικής ταυτότητας είναι η συνέχεια (αρχαιότητα-Βυζάντιο-νεώτερη Ελλάδα), διατήρηση (συνεχής αδιάκοπη παρουσία για τρεις χιλιάδες χρόνια), ομοιογένεια (πολιτιστική, γλωσσική, θρησκευτική, κοινωνική, ιστορική), αντίσταση (διαχρονική περιχαράκωση από τους «άλλους» και τις επιρροές τους), υπεροχή και ανωτερότητα έναντι των «άλλων» (εξαιτίας της ευγενούς καταγωγής από την αρχαιότητα και της ανάδειξης του ελληνικού πολιτισμού σε λίκνο του σύγχρονου ευρωπαϊκού πολιτισμού). Ο τουρκικός εθνικισμός, ο οποίος οδήγησε στην συγκρότηση της τουρκικής εθνικής ταυτότητας στηρίχτηκε στο γνωστό τρίπτυχο: κοινή γλώσσα- κοινή θρησκεία-κοινή παράδοση όπως αναφέρει ο Benedict Anderson στο βιβλίο του Φαντασιακές Κοινότητες.[731] Ωστόσο ο Ernest Renan[732] σημειώνει ότι για να διατηρηθεί η ομοψυχία, η ενότητα και η αίσθηση του «συνανήκειν», τα μέλη της κοινότητας ενώ αφενός εμφανίζονται ότι διαπνέονται από ακατάλυτους δεσμούς

[729] Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 14.
[730] Άννα Τζούμα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, ο.π., σ. 37, 40.
[731] Benedict Anderson, ο.π.,σ. 217
[732] Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςδείτε: Ernest Renan, «Qu'est-ce qu'une nation?»,*Oeuvres Completes,* Paris:Calmann-Lévy, 1947-1961, τόμ. I, σ.887-906.

ιστορικών αναμνήσεων και μοιράζονται κοινές αξίες, αφετέρου πρέπει πολλά να ξεχάσουν την ίδια στιγμή.[733]

Η έννοια του Άλλου γεννιέται από την αναζήτηση μιας ταυτότητας. Και η εικόνα του άλλου συνιστά σε ιδεολογική έννοια την συλλογική μνήμη. Οι εικόνες που δημιουργούνται για τον άλλο, ενισχύοντας την συλλογική μνήμη και την εθνική ενότητα ισχυροποιούν τον παράγοντα «Εμείς». Η συλλογική μνήμη είναι ο πιο σημαντικός παράγοντας, που μαζί με στοιχεία όπως γλώσσα, θρησκεία, ιστορία και πολιτισμός συγκροτεί την κοινωνική ταυτότητα. Με τηνδημιουργία της κοινωνικής ταυτότητας εξασφαλίζεται ένα κοινωνικό και πολιτικό σύνολο. Μια τέτοια συνολικότητα ενδυναμώνει περισσότερο τον παράγοντα «εμείς» ανάμεσα στα μέλη της ομάδας και τονίζοντας την διαφορετικότητα τους από τους «άλλους», ενισχύει τους δεσμούς στο εσωτερικό της ομάδας. Στην ουσία μια τέτοια περιχαράκωση και διαφοροποίηση του εαυτού τους από τους «Άλλους» εμφανίζεται ως ένα είδος απομονωτισμού. Ο απομονωτισμός αυτός προλειαίνει το έδαφος του εθνοκεντρισμού διότι μια ομάδα που κλείνεται στον εαυτό της έχει την τάση να αναδείξει και να επιδείξει την ανωτερότητα των δικών της αξιών, του δικού της πολιτισμού και της δικής της δομής σκέψης. Για να κατανοηθεί η κοινωνική ταυτότητα, εκείνο που χρειάζεται είναι να δημιουργηθεί μια οποιαδήποτε σύγκρουση. Τελικά κάθε ομάδα βρίσκει νόημα με την ύπαρξη μιας αντίπαλης ομάδας. Αυτές οι συγκρούσεις οι αντιπαραθέσεις και οι αντιπαλότητες που δημιουργούνται ανάμεσα στο «Εμείς» και στο οι «Άλλοι» παίρνουν μια πιο συγκεκριμένη μορφή.Ένα τέτοιο αποτέλεσμα προετοιμάζει το έδαφος για την δημιουργία της συλλογικής μνήμης.Ο LeviStrauss αναφέρει ότι οι συλλογικές ταυτότητες είναι κτισμένες πάνω σε διαφορές και αντιπαλότητες και γεννιούνται από την επιθυμία της κάθε ομάδας να ξεχωρίζει από την άλλη και να είναι μία και μοναδική. Σε αυτή του την προσέγγιση που την βασίζει σε ψυχολογικά θεμέλια τονίζει ότι κάθε πολιτισμός πάντοτε ισχυρίζεται ότι αυτός αποτελεί την κοιτίδα της ανθρωπότητας και για αυτόν τον λόγο υποτιμά τους άλλους λαούς αποκαλώντας τους με χαρακτηρισμούς όπως άγριοι και βάρβαροι.Διότι κάθε κοινότητα ισχυρίζεται ότι έχει αποκλειστικά δικά της χαρακτηριστικά διαφορετικά από τις άλλες και ότι είναι μοναδική και ανάδελφη[10] Με το σκεπτικό ότι η ταυτότητα δημιουργεί μια πληρότητα, ο «Άλλος» έχει την αποστολή να διατηρεί την συνοχή της πληρότητας αυτής. Ο Martin υπογραμμίζει ότι οι ταυτότητες δεν μπορούν να υπάρχουν από μόνες τους, ότι θεμελιώνονται και οικοδομούνται αφ' εαυτού τους με τις αφηγήσεις.[734]Και αυτές οι αφηγήσεις εξασφαλίζονται με την αναδιατύπωση του παρελθόντος και αντλώντας αντιδάνεια και υλικό από τους «Άλλους».

Με ανάλογο τρόπο η ανάγκη του ατόμου να ανήκει σε ένα σύνολο, να αισθάνεται ασφάλεια και οικειότητα παίζει μεγάλο ρόλο στην κατασκευή των εθνικών ταυτοτήτων. Τελικά μπορούμε να πούμε ότι η αίσθηση της ταυτότητας είναι η προσπάθεια μιας εθνικής ομάδας για να στήσει την δική της διαφορετικότητα, να δημιουργήσει ένα συλλογικό παρελθόν το οποίο θα είναι σημείο αναφοράς για τον εαυτό της. Διότι η προσπάθεια μιας κοινωνίας να προσδιορίσει την ταυτότητα της, την εξαναγκάζει υποχρεωτικά να κοιτάξει στο παρελθόν της και να δημιουργήσει ένα συλλογικό παρελθόν.Μια τέτοια προσπάθεια δε, είναι ισοδύναμη με την προσπάθεια δημιουργίας μιας εθνικής ιστορίας.Τελικά, στο κτίσιμο εθνικής ταυτότητας, η θρησκευτική

[733]Benedict Anderson, ο.π,σ. 220.
[734]Denis C. Martin, ο.π., σ. 5-12.

ταυτότητα, η συγκρότηση μιας ιδεολογίας η οποία εξασφαλίζει των διαχωρισμό από τους άλλους, η δημιουργία μιας εθνικής ιστορίας με την οποία θα θεμελιωθεί ένας ισχυρός συναισθηματικός δεσμός τον οποίο θα υιοθετήσει το σύνολο της κοινότητας, η δημιουργία εθνικώνηρώων αποδίδοντας στην κοινωνίατις σημαντικές προσωπικότητες οι οποίες έχουν επιδείξει ηρωισμούς κατά την ιστορική περίοδο, η δημιουργία παραδειγματικών προτύπων από αυτούς τους ήρωες και η προβολή τους στην κοινωνία, είναι σημαντικές μέθοδοι. Κυρίως επειδή θα δώσει την ευκαιρία στην κοινωνία να επικεντρωθεί γύρω από κοινούς στόχους ή κοινά προβλήματα, με κοινούς εχθρούς ή κοινούς φίλους τους οποίους θα οικειοποιηθεί όλη η κοινωνία, η ύπαρξη του εθνικού άλλου έχει τον πιο ενεργό ρόλο στην διαδικασία της δημιουργίας ενός είδους εθνικής ταυτότητας. Σημαντικοί παράγοντες στην κατασκευή εθνικής ταυτότητας είναι η εδαφική επικράτεια, η εθνική κυριαρχική ομάδα, η ιστορία, οι κοινωνικές δομές, η κουλτούρα, η θρησκεία, η γλώσσα, το πολιτικό νομικό σύστημα, η οικονομική ανάπτυξη, η κοινή εκπαίδευση και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης.[735]

Η διαδικασία της κατασκευής της εθνικής ταυτότητας εμφανίστηκε τον 19ο αιώνα με την εμφάνιση της ιδεολογίας του εθνικισμού στην Ευρώπη. Σύμφωνα με τον ορισμότουAnthonySmith ο εθνικισμός ανάμεσα σε άλλα σημαίνει «μια ιδεολογία που περιλαμβάνει ένα πολιτισμικό δόγμα για το έθνος και την εθνική βούληση καθως και την επιταγή της πραγμάτωσης των εθνικών πόθων και της εθνικής βούλησης».[736]Μετά την Γαλλική Επανάσταση του 1789 και τους ναπολεόντειους πολέμους, ήταν η ιδεολογία που αποτέλεσε το όχημα για το πέρασμα από την απόλυτη μοναρχία-*l'etat, c'est mo*i-[737] στην ιδέα του κράτους όπου πηγή κάθε κυριαρχίας είναι το έθνος. Ο εθνικισμός έχει σαν πυρήνα του την κατασκευή εθνικής ταυτότητας η οποία είναι η βασικότερη και σημαντικότερη από όλες τις άλλες ατομικές ή συλλογικές ταυτότητες. Δηλαδή η εθνικιστική ταυτότητα *«είναι μια υπέρτερη ταυτότητα που ενορχηστρώνει, ενσωματώνει, οργανώνει, ανασυνθέτει, διευθέτει και ιεραρχεί όλες τις άλλες κοινωνικές και ατομικές ταυτίσεις».*[738] Μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα υπήρχαν δύο θεωρίες για την δημιουργία των εθνών: η θεωρία των φυσικών εθνών και η θεωρία του έθνους ως ιστορική συνέχεια. Και οι δύο αυτές τις ιστορίες με διαφορετικό υπόβαθρο ή καθεμία κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι τα έθνη υπάρχουν αυτοφυώς. Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο επικρατεί μια νέα θεώρηση σύμφωνα με την οποία τα έθνη κατασκευάζονται. Δηλαδή δεν είναι πια τα έθνη που δημιουργούν τον εθνικισμό αλλά ο εθνικισμός που δημιουργεί τα έθνη.[739] Διότι το βασικό στοιχείο που χαρακτηρίζει τον εθνικισμό είναι το έθνος. Η επικράτηση του εθνικισμού οφείλεται στην ανάγκη του ανθρώπου να συνανήκει με άλλους ανθρώπους σε μια κοινότητα που να χαρακτηρίζεται από σταθερότητα αλληλεγγύη και συνοχή. Οι μελετητές διακρίνουν διάφορους τύπους του εθνικισμού. Παραδείγματος χάριν ο Hans Kohn ξεχωρίζει τον ευρωπαϊκό εθνικισμό σε εκείνον που αναπτύχτηκε στην ανατολική Ευρώπη και σε εκείνον που αναπτύχτηκε

---

[735] M. Parès I Maicas, *Η κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα Μαζική Ενημέρωσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σ. 50.

[736] Anthony D. Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σ. 110-111.

[737] «Το κράτος είμαι εγώ» κατά την γνωστή ρήση του Λουδοβίκου XIV.

[738] Νίκος Δεμερτζής, «Ο Εθνικισμός ως Ιδεολογία»στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο* (21-22 Ιανουαρίου 1994), Εκδότης Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 81.

[739]EricJ. Hobsbawm, ο.π., σ. 24. (Γιατοίδιοθέμαβλέπετε: Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*,Basil Blackwell, England 1983).

στην δυτική Ευρώπη.[740] Ο John Hutchinson κάνει διάκριση ανάμεσα σε πολιτικό και πολιτισμικό εθνικισμό.[741] Ενώ ο AnthonySmith μιλάει για εθνικισμό των πολιτών και εθνικισμό των εθνών. Ο δυτικός, ο πολιτικός εθνικισμός επιδιώκει να μετατρέψει το έθνος σε ισχυρό κράτος που να εκπροσωπεί τους πολίτες του. Ο ανατολικός, ο πολιτισμικός εθνικισμός επιδιώκει την δημιουργία εθνικής ταυτότητας. Στην δυτική Ευρώπη ο εθνικισμός ήταν ένα πολιτικό κίνημα που ήθελε περιορισμό της κυβερνητικής εξουσίας και περισσότερα πολιτικά δικαιώματα. Αυτού του τύπου ο εθνικισμός ταίριαζε περισσότερο στα ήδη υπάρχοντα κράτη που είχαν εθνικό χαρακτήρα. Στην ανατολική Ευρώπη που ήταν πιο καθυστερημένη πολιτικά και κοινωνικά σε σχέση με την δυτική, ζητούμενο ήταν η μετατροπή των κοινοτήτων σε έθνη. Ο πολιτισμικός εθνικισμός ταίριαζε σε μειονότητες που ήταν ενσωματωμένες στις παλιές αυτοκρατορίες που κατέρρεαν και στα νέα κράτη που έπαιρναν την θέση τους. Στην δυτική Ευρώπη ο εθνικισμός ήταν ένα πολιτικό κίνημα με σκοπό τον περιορισμό της κυβερνητικής εξουσίας και τη διασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, στην ανατολική Ευρώπη έφτασε σε περιοχές στις οποίες οι πολιτικές ιδέες ήταν λιγότερο αναπτυγμένες και η κοινωνική δομή «καθυστερημένη» σε σχέση με την δυτική Ευρώπη. Εκεί ο εθνικισμός έγινε πρώτα ένα πολιτιστικό κίνημα, «το όνειρο και η ελπίδα των ποιητών και των λογίων», και τα κόμπλεξ κατωτερότητας αναμείχτηκαν με μια υπερ-έμφαση στην «ψυχή» αυτών των λαών, στην αναβίωση του ένδοξου παρελθόντος και στην «αποστολή» τους στον κόσμο. Ο εθνικισμός των καθυστερημένων έγινε ο ισχυρότερος εθνικισμός.[742]

Ο AnthonySmith περιγράφει το έθνος ως *«μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται ένα κοινό κομμάτι γης, κοινούς μύθους,κοινή ιστορία, κοινή κουλτούρα, κοινή οικονομία, κοινά δικαιώματα και υποχρεώσεις για όλους»*[743], τον δε εθνικισμό ως μια ιδεολογική κίνηση προσανατολισμένη στην αυτονομία του έθνους, στην ενότητα, στην απόκτηση ταυτότητας και στην διαιώνιση αυτών.[744] Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο στην δημιουργία εθνικής ταυτότητας είναι η δημιουργία της ταυτότητας γένους (κοινής καταγωγής). Η ενωτική και ενδυναμωτική επίδραση της ταυτότητας γένους, εξασφαλίζει στην ομάδα που συναποτελεί το έθνος το αίσθημα της ασφάλειας. Μια τέτοια αίσθηση ασφάλειας είναι ο βασικός παράγοντας ο οποίος δυναμώνει την εξάρτηση που προαπαιτείται για την δημιουργία του έθνους.Το έθνος είναι μια έννοια που έχει σφυρηλατήσει την ενότητα των ατόμων στην δυτική ιστορία από τον 18ο αιώνα.[745] Οι εθνικοί δεσμοί είναι περισσότερο ψυχολογικοί και συναισθηματικοί και λιγότερο λογικοί. Δηλαδή το έθνος είναι μια ομάδα ανθρώπων που νιώθουν ότι είναι δεμένοι μεταξύ τους.Το ουσιαστικό δεν είναι το τι πραγματικά ισχύει αλλά το τι πιστεύουν ότι ισχύει. Το φαινόμενο αυτό αποτελεί την εθνοψυχολογία των λαών. Σημασία δηλαδή δεν έχει το αν η εθνική ταυτότητα ανταποκρίνεται στα πραγματικά δεδομένα αλλά σημασία έχει να πιστεύουν τα μέλη της κοινότητας ότι η εθνική τους ταυτότητα ανταποκρίνεται στα αληθινά δεδομένα και να μοιράζονται τον μύθο της

[740]Αννα Τζούμα, *Εκατό Χρόνια Νοσταλγίας, Το αυτοβιογραφικό αφήγημα Έθνος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σ. 51.
[741]John Hutchınson, *The Dynamics of Cultural Nationalism: the Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, Allen and Unwin, Londan 1987.
[742]Αντώνης Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;,* Πόλις, Αθήνα 2005, σ. 82.
[743]AnthonyD. Smith, *Milli Kimlik*, İletişim, İstanbul 2004, σ.70
[744]Ο.π., σ. 122.
[745]JuliaKristeva, *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα 1997, σ. 26.

κοινής καταγωγής και εξέλιξης του. Έτσι δημιουργούνται οι κοινότητες τις οποίες ο Benedict Anderson ονομάζει φαντασιακές κοινότητες.[746] Ο Anderson θεωρεί ότι το έθνος είναι μια κατασκευή που δημιουργήθηκε για να καλύψει το κενό από την κρίση που αντιμετώπιζαν οι υπόλοιποι παραδοσιακοί κοινωνικοί θεσμοί της οικογένειας, της γειτονιάς και της θρησκευτικής κοινότητας λόγω των οικονομικών και πολιτικών αλλαγών του 19ου αιώνα. Στηρίχτηκε από διάφορους κοινωνικούς μηχανισμούς με βασικότερους: την τυπογραφία (που δημιούργησε δίκτυα έντυπης επικοινωνίας), την αντικατάσταση των ιδιωμάτων και των διαλέκτων από τις καθομιλούμενες εθνικές γλώσσες, την υποχρεωτική στράτευση και το δημόσιο ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα. Έτσι δημιουργήθηκε εθνική συνείδηση γιατί καλλιεργήθηκε η αίσθηση του συνανήκειν μεταξύ ανθρώπων ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν τεράστιες αποστάσεις και διαφορές, κυρίως ταξικές και οικονομικές. Έτσι δημιουργούνται φαντασιακές κοινότητες, τα έθνη, τα μέλη των οποίων ποτέ δεν θα γνωρίσουν τους περισσότερους συμπολίτες τους αλλά στο μυαλό τους φαντάζονται ότι συμμετέχουν στην ίδια κοινότητα και έχουν ζωηρή την εικόνα του δεσμού τους ενώ ταυτόχρονα αισθάνονται για τους ομοεθνείς τους αλληλεγγύη και συντροφικότητα παραβλέποντας της ανισότητες και τις διαφορές μεταξύ τους.

Ένα έθνος είναι μια κοινότητα που χρειάζεται την δημιουργία κράτους για να προστατέψει της αξίες του ενάντια σε άλλες ξένες και εχθρικές κοινότητες. Ταυτόχρονα ένα κράτος χρειάζεται το έθνος για να εδραιώσει την κυριαρχία του στην νομιμότητα που του παρέχει το έθνος. Υπάρχει δηλαδή μια αμφίδρομη αναγκαιότητα. Ο Hugh Seton-Watson εντοπίζει τρεις διαφορετικές πιθανές διαδρομές για την δημιουργία ενός έθνους κράτους. Στην πρώτη περίπτωση έθνος και κράτος συμπορεύονται. Π.χ. οι περιπτώσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας. Στην δεύτερη περίπτωση το έθνος προϋπάρχει και το κράτος ακολουθεί. Π.χ. οι περιπτώσεις της Γερμανίας και της Ελλάδας.[747] Στην τρίτη περίπτωση πρώτα ιδρύεται το κράτος και ακολουθεί η γέννηση του έθνους. Π.χ. οι περιπτώσεις της Αργεντινής και της Τουρκίας.[748] Χαρακτηριστική είναι η φράση του D' Azeglio: *«Δημιουργήσαμε την Ιταλία, τώρα πρέπει να δημιουργήσουμε τους Ιταλούς»*.[749]

6.2.ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Ο Anthony Smith στο έργο του *Εθνική Ταυτότητα* αναπτύσσει την θεωρία ότι ανάμεσα στην θρησκεία και στον εθνικισμό παρατηρούνται λειτουργικές αναλογίες. Ο εθνικισμός είναι το κοσμικό νεωτερικό ισοδύναμο του προνεωτερικού ιερού μύθου της εθνοτικής εκλογής.[750]Για του λόγου το αληθές, στα ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία ανεξάρτητα από την εποχή που γράφτηκαν και ανεξάρτητα από την εποχή για

[746]Benedict Anderson, ο.π., σ. 20.

[747] Κρίνεται σκόπιμο, να αναφερθεί η άποψη επί του θέματος του Πασχάλη Κιτρομηλίδη ο οποίος έχει την γνώμη ότι στην ελληνική περίπτωση το έθνος δεν προυπήρξε του κράτους και ότι δεν συντελέστηκε «εθνική αφύπνιση», αλλά αυτό που πράγματι συνέβη τον 19ο αιώνα ήταν η σταδιακή συγκρότηση του έθνους από το κράτος μέσα από μια εσωτερική διαδικασία οικοδόμησης έθνους και σφυρηλάτησης συλλογικής ταυτότητας, στο πλαίσιο της δημιουργίας ενός αισθήματος κοινότητας, που ήταν απαραίτητο για την ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής. Για το θέμα αυτό βλέπετε: Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ο.π., σ. 53-119).

[748]Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 25.

[749]Άννα Τζούμα, Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette, ο.π., σ. 76.

[750] Anthony D. Smith, *Εθνική Ταυτότητα*, ο.π., σ. 125.

την οποία γράφτηκαν, η θρησκεία χρησιμοποιείται ως πυρήνας, ως ενοποιητικός παράγοντας ανάμεσα στα μέλη του έθνους και ως θεμελιώδες και «εκ των ων ουκ άνευ» συστατικό της εθνικής ταυτότητας. Κάθε φορά που υπάρχει όξυνση ή πόλεμος ανάμεσα στους δύο λαούς, πάντα η σύγκρουση αποκτά και χαρακτηριστικά θρησκευτικής διαμάχης. Η ιστορική πραγματικότητα που θέλει τους δύο λαούς να βρίσκονται στα σύνορα δύο κόσμων, δύο ηπείρων και δύο θρησκειών διευκολύνει την δημιουργία της αίσθησης ότι μια αντιπαράθεση Τούρκων και Ελλήνων είναι πρώτα από όλα μια σύγκρουση ανάμεσα σε Μουσουλμανισμό και Χριστιανισμό. Πάντα, σε όλες τιςεποχές, οι Τούρκοι πολεμούσαν για την δόξα του Ισλάμ και για να επεκτείνουν τα ιερά εδάφη του Ισλάμ. Στην Βυζαντινή Αυτοκρατορία η χριστιανική θρησκεία αποτελούσε ακρογωνιαίο λίθο. Στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας η Ορθόδοξη εκκλησία συνέβαλε στην διατήρηση της χριστιανικής, συλλογικής ταυτότητας υπό την Οθωμανική εξουσία, καθώς θεσμοποίησε και διασφάλισε τη διάκριση των χριστιανών υπηκόων από τους μουσουλμάνους δυνάστες τους, με τη διάκριση αυτή να έχει θρησκευτικό και όχι εθνικό περιεχόμενο.[751]Το 1821 ο αγώνας έγινε «υπέρ πίστεως και πατρίδας». Κατά συνέπεια και για τους δύο λαούς, θρησκεία και πατρίδα είναι έννοιες αλληλένδετες και όποτε απειλείται και κινδυνεύει η μία, αυτομάτως βρίσκεται σε κίνδυνο και η άλλη. Αυτό αποτυπώνεται και στην παιδική λογοτεχνία, ελληνική και τουρκική. Πάντα στα βιβλία πρώτος στόχος του αντιπάλου είναι οι θρησκευτικοί ηγέτες, τα σύμβολα της πίστεως και οι χώροι της θρησκευτικής λατρείας του Άλλου. Το θρησκευτικό συναίσθημα πολεμιστών και άμαχου πληθυσμού είναι πάντα έντονο. Οι επικλήσεις και οι προσευχές των ευλαβών πιστών είναι συνεχείς, οι παρεμβάσεις του Θεού σε βοήθεια της κάθε πλευράς είναι συχνές. Μέσα στα βιβλία εκπρόσωποι της θρησκείας πρωτοστατούν στους εθνικούς αγώνες, εμψυχώνουν, ξεσηκώνουν, οργανώνουν. Προβάλλονται πολλά παραδείγματα ιερωμένων και των δύο πλευρών οι οποίοι τηρούν ηρωική στάση και μερικές φορές θυσιάζονται για την πατρίδα και την πίστη τους. Οι εκκλησίες και τα τζαμιά αποτελούν κέντρα ζυμώσεων και εστίες αγώνα.

Στα παιδικά βιβλία, ωστόσο, ελληνικά και τουρκικά που αναφέρονται στα γεγονότα των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του 1910 και των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1920 είναι δυνατόν να επισημανθεί μια υποχώρηση στην ένταση της παρουσίας της θρησκείας και από τις δύο πλευρές, σε σύγκριση με την παρουσία της θρησκείας σε βιβλία που αφορούν προηγούμενες περιόδους. Αυτό ίσως να οφείλεται στο ότι και στις δύο πλευρές έχει προχωρήσει αρκετά η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας και έχει ωριμάσει η έννοια του έθνους-κράτους, οπότε τα ζητήματα της εδαφικής ακεραιότητας και ολοκλήρωσης και της εθνικής ανεξαρτησίας στην ημερήσια διάταξη καταλαμβάνουν υψηλότερη θέση από τα θέματα της θρησκευτικής πίστης.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή υπάρχουν αναφορές με θρησκευτικό περιεχόμενο στον πόλεμο. Χαρακτηρίζεται σαν μια νέα χριστιανική Σταυροφορία εναντίον του Μουσουλμανικού κόσμου που στόχο έχει να εκχριστιανίσει ισλαμικά εδάφη, και να καταφέρει αποφασιστικό χτύπημα στον Μουσουλμανισμό διαλύοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι *«το ενωμένο πνεύμα της Σταυροφορίας επιτέθηκε στα Δαρδανέλια με τα μεγαλύτερα καράβια, κανόνια, τουφέκια που έχει δει ο κόσμος μέχρι τότε»*[752] και *«Οι δυνάμεις των εχθρών οι οποίες*

[751] ΠασχάληςΚιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ο.π., σ. 105.
[752]VedatSağlam, *Özgürlüğü SatınAlanlar*, Nar, İstanbul 2010, σ. 49.

ήρθαν μέχρι μπροστά στα Δαρδανέλια είχαν ένα μοναδικό σκοπό. Να βγάλουν από την μέση τους Οθωμανούς και έτσι να καταργήσουν τον Ισλαμισμό από το να είναι μια θρησκεία που εξαπλώνεται στον κόσμο».[753] Όπως περιγράφεται, ο κίνδυνος για τον μουσουλμανικό κόσμο είναι τεράστιος γιατί *«Εάν αυτά τα γιγάντια πλοία περνούσαν από εδώ, θα χανόταν η Κωνσταντινούπολη. Η Κωνσταντινούπολη ήταν η καρδιά του Ισλάμ. Το να μπει ο εχθρός εδώ ήταν σαν να μαχαίρωναν το Ισλάμ στην καρδιά».*[754] Αν χαθεί ο πόλεμος οι συνέπειες θα είναι τραγικές και κατά συνέπεια*«αυτός ο πόλεμος πρέπει να γίνει ο πόλεμος που θα ανεβάσει πάλι τον Ισλαμικό κόσμο. Εάν χαθεί αυτός ο πόλεμος ο Σεβάσμιος Χαλίφης*[755] *θα πέσει αιχμάλωτος των Χριστιανών και θα τελείωσει η Οθωμανική αυτοκρατορία».*[756] Όπως αναφέρουν μερικοί Τούρκοι συγγραφείς *«Αυτό που θέλει (ο εχθρός) από εμάς δεν είναι ούτε η τάδε πόλη, ούτε το τάδε σαντζάκι. Είναι καθαρά το κεφάλι μας, ο λαιμός μας, η ζωή μας, η ύπαρξη μας, το κράτος μας, η θρησκεία μας,η πίστη μας. Αν έρθει ο εχθρός, τότε εμείς δεν θα μπορούμε να προσευχηθούμε σε αυτό το τζαμί. Δεν θα μπορούμε να κάνουμε το νταμάζι».*[757]Εκτός των άλλων δηλαδή απειλείται και η θρησκευτική ελευθερία των Μουσουλμάνων. Για το λόγο αυτό, ο συγγραφέας απευθυνόμενος στον αναγνώστη, περιγράφει την πανστρατιά όλων των Μουσουλμάνων,επειδή σε αυτόν τον πόλεμο *«οι άνθρωποι δεν πολεμάνε για τον εαυτό τους, πολεμάνε για το Ισλάμ. Άραβες, Κούρδοι, Τούρκοι, Τσερκέζοι, Λαζοί… Όλα τα ισλαμικά έθνη πολεμούν για να διαιωνίσουν εδώ την δική σου θρησκεία, γίνονται εθνομάρτυρες».*[758] Όλα τα μουσουλμανικά έθνη προσκαλούνται σε αυτόν τον αγώνα ώστε *«αυτά να χώματα να μην ποδοπατηθούν από εχθρικές μπότες. Στους ουρανούς να κυματίζει η σημαία του Ισλάμ Αυτά τα χώματα που Ισλαμοποιήθηκαν να μην Χριστιανοποιηθούν ξανά»*[759]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία αντίστοιχα οι Έλληνες αγωνίζονται ταυτόχρονα για τον Χριστιανισμό και το Έθνος. Η ενότητα πίστης και πατρίδας υπογραμμίζεται με το ποίημα: *«Για της πατρίδας την ελευθερία/για του Χριστού την πίστη την αγία/γι' αυτά να ζήσω επιθυμώ/ Κι αν δεν τα αποκτήσω/τι μ' ωφελεί να ζήσω;»*[760]Κοινό χαρακτηριστικό σε όλα τα ελληνικά βιβλία, που αναφέρονται σε οποιαδήποτε περίοδο των ελληνοτουρκικών σχέσεων, είναι η έντονη θρησκευτικότητα των Ελλήνων και η στενή , βιωματική σχέση τους με την εκκλησία και την θρησκεία. Στα παιδικά βιβλία πάντα οι καλοί Έλληνες πατριώτες είναι ταυτόχρονα πιστοί και ευλαβικοί Χριστιανοί. Είναι αδύνατο ένας γνήσιος Έλληνας να μην είναι ευσεβής. Η πίστη δηλαδή θεωρείται θεμελιώδες συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Η θρησκευτικότητα δεν εκδηλώνεται μόνο σε κρίσιμες στιγμές ή σε στιγμές κινδύνου αλλά μέσα στα βιβλία εμφανίζεται να αποτελεί χαρακτηριστικό της καθημερινής οικογενειακής ζωής. Θρησκευτικές τελετές και εκκλησιασμοί περιγράφονται πολύ συχνά από τους συγγραφείς. Προσευχές, επικλήσεις και αναφορές στον Θεό είναι πολύ συχνές στον λόγο των πρωταγωνιστών των ελληνικών παιδικών βιβλίων. Για

[753]VedatSağlam, ο.π., σ. 85.
[754] Arif Akpınar, *Cephede Bayram*, Muştu, İstanbul 2011, σ. 26.
[755]Στα ισλαμικά κράτη η κεφαλή του κράτους με από τον Προφήτη Μωάμεθ. (Πηγή:*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis*i, τομ. 17, 1997, σ. 539-546).
[756]VedatSağlam, ο.π., σ. 40.
[757]MehmetSayan, *Şehit Şerife Bacı*, Muştu, İstanbul 2011, σ. 17-19.
[758] Vedat Sağlam, ο.π., σ. 19.
[759]Ο.π., σ. 45.
[760] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*,Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1992, σ. 69.

παράδειγμα συναντιούνται συχνά φράσεις όπως *«ας έχει δόξα ο Θεός, ο Θεός τους αναπαύσει, να μας δίνει δύναμη ο Θεός».*[761]Η πιο συνηθισμένη προσευχή και παράκληση των Ελλήνων τον καιρό του πολέμου είναι για να προστατεύεται και να ενισχύεται ο στρατός και να πετυχαίνει νίκες. *«Αχ, να βοηθήσει και τώρα ο Αρχάγγελος Μιχαήλ τα παιδιά μας που πολεμάνε... αναστέναξε η μητέρα... Θεέ μας, βοήθησε το στρατό μας! Η Παναγιά μας να σκεπάζει το στρατό μας και να τον στεφανώσει με τη νίκη».*[762]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι εκκλησίες αποτελούν τους χώρους όπου συγκεντρώνονται οι Ρωμιοί για να συνωμοτήσουν, για να οργανώσουν τα προδοτικά τους σχέδια. Οι ιερείς είναι συνήθως επικεφαλείς των Ρωμιών και με κηρύγματα μίσους και διχασμού τους φανατίζουν. Μερικές φορές μέσα στις εκκλησίες οι Ρωμιοί κρύβουν όπλα και πολεμοφόδια. *«Να οι προδότες (Ρωμιοί) έφεραν τα όπλα. Αυτά τα όπλα θα τα βγάλουν στην στεριά και θα τα κουβαλήσουν στην εκκλησία».*[763]Οι συγγραφείς δίνουν την εικόνα ότι οι χριστιανικές εκκλησίες αντί να είναι οίκοι αγάπης και γαλήνης και χώρος προσευχών για την ειρήνη, έχουν μετατραπεί από τους Ρωμιούς σε οίκους διχόνοιας και μίσους και οι χριστιανοί ιερείς αντί να διδάσκουν την αγάπη και την μετριοπάθεια πυροδοτούν την εκδίκηση και την μισαλλοδοξία. Την ίδια στιγμή στα τζαμιά , οι ιμάμηδες παρουσιάζονται να επωμίζονται την αποστολή να συσπειρώσουν το λαό και να τον εμψυχώσουν. *«Μετά το ναμάζι ο ιμάμης πήρε τον λόγο. Εξήγησε την σημασία της ενότητας και της άμυνας της πατρίδας».*[764]Στα ελληνικά παιδικά βιβλία τα τζαμιά είναι οι χώροι όπου οι Τούρκοι συγκεντρώνονται, προετοιμάζονται μυστικά, καταστρώνουν σχέδια, οργανώνουν ενέργειες εναντίον των Ελλήνων.[765]Σε ένα διήγημα ο συγγραφέας αντιπαραβάλλει τα αισθήματα που η κάθε πλευρά τρέφει για την άλλη.Οι Τούρκοι παρουσιάζονται με ευσπλαχνία και ανθρωπιά. Είναι φιλάνθρωποι, ανεξίκακοι και αγαπούν και τους αλλόθρησκους. Η θρησκεία τους διδάσκει την αγάπη για τον Άλλο. Αντίθετα οι Χριστιανοί προβάλλονται μέσα από τα μάτια του μικρού Τούρκου, να τρέφουν μίσος για τους Τούρκους και να προσεύχονται καθημερινά στις εκκλησίες για τον αφανισμό τους. Η θρησκεία των Χριστιανών εμφανίζεται να διαιρεί τους ανθρώπους και να καλλιεργεί την μισαλλοδοξία. Πρωτοστάτες στην επίθεση αυτή ενάντια σε Τούρκους και Μουσουλμάνους εμφανίζονται οι Χριστιανοί ιερείς, και επιτελεία της επίθεσης παρουσιάζονται οι εκκλησίες. *«Κάθε πρωί στην εκκλησία γινόταν προσευχήγια να εξευτελιστούν οι Τούρκοι…Ο Αλί θυμόταν ότι ο Χότζας έλεγε πως οι Χριστιανοί είναικαι αυτοί άνθρωποι του Θεού και το να κάνεις κακό σε εκείνους είναι μεγαλύτερη αμαρτία από το να κάνεις κακό στους Μουσουλμάνους»*[766]Στα βιβλία της κάθε πλευράς η χρήση των χώρων λατρείας για εθνικούς σκοπούς και η ενασχόληση των ιερωμένων με εθνικό έργο χαρακτηρίζεται ως ενέργεια πατριωτική και ηρωική όταν λόγος γίνεται για ιερείς και θρησκευτικά κέντρα της ομάδας του συγγραφέα. Όταν όμως αναπτύσσεται δράση από ιερείς της πλευράς του Άλλου και γίνονται κέντρα εθνικού αγώνα οι λατρευτικοί χώροι των Άλλων, τότε αυτό κατακρίνεται και θεωρείται πράξη προδοσίας και παρέκκλιση της θρησκείας και των εκπροσώπων της από την αποστολή τους.

---

[761]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ο.π., σ. 53, 68.
[762]Ο.π, σ. 15, 34.
[763]Mehmet Sayan, ο.π., σ. 11.
[764] Ünver Oral, *Küçük Mehmetçikler*, Bilgecan, İstanbul 2009,σ. 53.
[765]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 77.
[766] Ömer Seyfettin, *Aleko (Bir Çocuk)*, İnkılap, İstanbul 2003, σ. 54.

Το θρησκευτικό συναίσθημα των πρωταγωνιστών, οι προσευχές πριν από την μάχη ή την δύσκολη αποστολή και η συχνή επίκληση της βοήθειας του Θεού, είναι στοιχεία που συναντιούνται συχνότατα και στα τουρκικά και στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Υπάρχουν μάλιστα φράσεις παρόμοιες όπως «*ο Θεός είναι μαζί μας»*[767] και *«ο Θεός είναι με το μέρος μας»*[768]που χρησιμοποιούνται για να εμψυχωθούν τόσο οι Τούρκοι όσο και οι Έλληνες. Και από τις δύο δηλαδή πλευρές εκφράζεται η βεβαιότητα ότι ο Θεός τους βοηθά, αγωνίζεται μαζί τους. Διωγμοί, βασανιστήρια, εξευτελισμοί, ταπεινώσεις και εκτελέσεις ανθρώπων της θρησκείας περιγράφονται σε βιβλία και των δύο πλευρών. Σε όλες τις περιπτώσεις οι ιερωμένοι που υποφέρουν, υπομένουν το μαρτύριο τους μέχρι το τέλος και κανείς ποτέ δεν περιγράφεται να λυγίζει και να προδίδει την πίστη και την πατρίδα του. Οι εκπρόσωποι της θρησκείας συγκεντρώνουν το μένος των αντιπάλων και αποτελούν βασικό τους στόχο γιατί, σύμφωνα με τους συγγραφείς, η απέναντι πλευρά έχει συναίσθηση της δύναμης της θρησκείας και του ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν οι ιερωμένοι, ως σπονδυλική στήλη του έθνους. Για τον λόγο αυτό το τσάκισμα της θρησκείας και των ανθρώπων της, αποτελεί για τον εχθρό σύμφωνα με τους συγγραφείς πρώτη προτεραιότητα.Η αγέρωχη και ηρωική στάση κατά την αιχμαλωσία και η άρνησή του να συνεργαστεί με τους εχθρούς προκαλεί την εκτέλεση του μουφτή της Τενέδου. Οι εχθροί για να τον πτοήσουν, εκτελούν μαζί του και τον ανήλικο γιο του. Όμως ο μουφτής μέχρι την τελευταία στιγμή παραμένει ψύχραιμος, αλύγιστος, περήφανος, ανυπότακτος. *«Ο Μουφτήςαισθάνθηκε την ανάγκη να φανεί δυνατός απέναντι σε αυτόν τον συνεργάτη του εχθρού, Ρωμιό διερμηνέα και τους Άγγλους.Σήκωσε το κεφάλι του, φούσκωσε το στήθος του, σήκωσε τους ώμους του και έστρεψε το βλέμμα του σαν γεράκι σε αυτούς που ήρθανε.Ο Μουφτής Μεχμέτ εφέντης αν και ήταν κουρασμένος και εξουθενωμένος και σαν να μην έφτανε αυτό παρ' όλη την ψυχική κατάρρευση που αισθάνθηκε για το ότι σε λίγο μαζί με εκείνον θα εκτελούσαν και τον γιο του, με το στήθος μπροστά, το κεφάλι ψηλά και έντονα φορτισμένος στάθηκε όρθιος και δεν απάντησε σε καμιά ερώτηση».*[769]Οι διώξεις, οι βασανισμοί και οι θανατώσεις θρησκευτικών ηγετών της μιας πλευράς από την απέναντι πλευρά είναι ένα συνηθισμένο θέμα στα παιδικά βιβλία τουρκικά και ελληνικά. Οι εκπρόσωποι της θρησκείας αποτελούν πάντα έναν από τους πρώτους στόχους του Άλλου. Πάντα σε όλα τα βιβλία οι ιερωμένοι στέκονται στο ύψος των περιστάσεων και της αποστολής τους παραμένοντας πιστοί στην θρησκεία τους και στην πατρίδα τους.Τουρκικά παιδικά βιβλία αφηγούνται περιστατικά αρνητικής και βάρβαρης συμπεριφοράς Ελλήνων στρατιωτών σε Τούρκους ιερείς. *«(οι Έλληνες) είπαν σε ένα χότζα να αποδεχτεί τον Χριστιανισμό και όταν αυτός αρνήθηκε λέγοντας ποτέ, τον έπνιξαν με το πανί που είχε το σαρίκι του. Πήραν μέσα από το πλήθος κάποιους κληρικούς, τους φόρεσαν με την βία καπέλο στο κεφάλι, ποδοπάτησαν τα σαρίκια τους, τους έκοψαν τα γένια».*[770]Με μανία και εκδικητικότητα καταστρέφει ο ελληνικός στρατός τους θρησκευτικούς χώρους λατρείας των Μουσουλμάνων. Με ιδιαίτερο μένος και ιταμότητα φέρονται οι Έλληνες στους τοπικούς θρησκευτικούς ηγέτες των τουρκικών κοινοτήτων, τους οποίους επιδιώκουν να γελοιοποιούν γιατί θεωρούν ότι με τον τρόπο αυτό χλευάζεται και η θρησκεία τους. Η βεβήλωση των θρησκευτικών χώρων και η βάναυση συμπεριφορά σε θρησκευτικούς αξιωματούχους, επανέρχεται

[767]VedatSağlam, ο.π., σ. 18.
[768]Νίκος Αρβανίτης, *Το Αιγαίο στις Φλόγες*, ο.π., σ. 69.
[769]VedatSağlam, ο.π., σ. 21-24.
[770] Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, Nesil, İstanbul 2009, σ. 33.

συχνά στα τουρκικά παιδικά βιβλία, γιατί αγγίζει μια ευαίσθητη χορδή της τουρκικής ψυχής και ανακαλεί στην μνήμη συγκρίσεις και αναλογίες με θρησκευτικές διαμάχες άλλων εποχών, δηλαδή με την εισβολή των χριστιανικών στρατών στα μουσουλμανικά εδάφη κατά τις Σταυροφορίες.Οι τόποι λατρείας και τα τζαμιά αποτελούν τον πρώτο στόχο του ελληνικού στρατού, κάθε φορά που εισβάλλει σε τουρκικό χωριό. Οι Τούρκοι συγγραφείς παρουσιάζουν τον ελληνικό στρατό να πυρπολεί τα τζαμιά, συχνά έχοντας εγκλωβίσει μέσα σε αυτά και τους πιστούς. *«Ο εχθρός (οι Έλληνες) έσφαζε τα αθώα μωρά, στρίμωχνε τον κόσμο στα τζαμιά και τα πυρπολούσε».*[771] Η καταστροφή και βεβήλωση θρησκευτικών μνημείων αποτελεί συνηθισμένο θέμα στα παιδικά βιβλία ελληνικά και τουρκικά που αναφέρονται σε κάθε περίοδο αντιπαράθεσης στις σχέσεις των δύο λαών. Για παράδειγμα οι Οθωμανοί στα ελληνικά παιδικά βιβλία λεηλατούν την Αγία Σοφία μετά την Άλωση και την μετατρέπουν σε τζαμί. Οι Έλληνες το 1821 παίρνοντας την Τρίπολη, όπως περιγράφεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία, το πρώτο πράγμα που κάνουν είναι να καταστρέψουν τα μουσουλμανικά τεμένη. Και υπάρχουν άφθονα ανάλογα παραδείγματα. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τις περιγραφές αυτές για να προσδώσουν στην διαμάχη Τούρκων-Ελλήνων έντονο θρησκευτικό χαρακτήρα. Επιδιώκουν δηλαδή να δείξουν ότι η αντιπαράθεση είναι ολοκληρωτική. Ανάμεσα σε δύο ριζικά διαφορετικές εθνικές ταυτότητες, σε δύο πολιτισμούς, σε δύο ανταγωνιστικές θρησκείες, στα σύνορα δύο κόσμων, ανάμεσα σε δύο λαούς που προβάλλουν ιστορικά και κυριαρχικά δικαιώματα στα ίδια εδάφη. Το βάθος και το εύρος των διαφορών ανάμεσα στις δύο πλευρές προσδιορίζει και την σφοδρότητα της σύγκρουσης και δίνει στην διαμάχη χαρακτήρα πάλης μέχρι εσχάτων που θα τερματισθεί, όταν και αν ο ένας από τους δύο εξαφανιστεί.Εκτός από τους ιερείς και τους τόπους λατρείας οι Έλληνες στρατιώτες προσβάλλουν και το ιερό βιβλίο των Μουσουλμάνων:

«Σε ένα ράφι στον τοίχο υπήρχαν αντίτυπα του Κορανίου. Ό Έλληνας αξιωματικός έδειξε με το πηγούνι του το ράφι.

- *Τι έχει εκεί;*
- *Κοράνι.*

Βρυχήθηκε κάτι στους στρατιώτες του. Οι Έλληνες στρατιώτες όρμησαν στα ράφια. Τα Κοράνια που έβρισκαν τα πέταγαν έξω από το παράθυρο».[772]

Κατά αναλογία με τα τουρκικά παιδικά βιβλία και τους διωγμούς που υφίστανται από τους Έλληνες οι Τούρκοι Μουσουλμάνοι ιερωμένοι, στα ελληνικά παιδικά βιβλία θύματα είναι οι Χριστιανοί ιερείς και οι δεσπότες και θύτες οι Τούρκοι. Οι Έλληνες ιερωμένοι και οι ιεράρχες μπαίνουν πρώτοι στο στόχαστρο των Τούρκων, βασανίζονται σκληρά, εξευτελίζονται και ταπεινώνονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Πάντα όμως παραμένουν αλύγιστοι υπερασπιστές της πίστης και της πατρίδας και αποτελούν πρότυπο θετικού ήρωα. Μέσα από τα ελληνικά παιδικά βιβλία οι ιερείς μετατρέπονται σε σύμβολα, σε μάρτυρες. Ωστόσο δεν απουσιάζουν περιπτώσεις χειραγώγησης υπαρκτών στοιχείων και υπερβολικής προβολής της συνεισφοράς της εκκλησίας και των ιερέων στους εθνικούς αγώνες. Εξαιρετικά διαδεδομένη στα ελληνικά βιβλία που αναφέρονται σε αυτήν την περίοδο όπως και στις προηγούμενες, είναι η άποψη ότι στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας υπήρχε περιορισμός ή και παρεμπόδιση της θρησκευτικής ελευθερίας των Ορθοδόξων Χριστιανών από τους Τούρκους. Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται ακόμα και σε λαϊκά παιδικά παραμύθια. Σε συλλογή παραμυθιών

[771]YavuzBahadıroğlu, *Küçük Kahraman*, Nesil, İstanbul 2009, σ. 27.
[772]YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 39-40.

της Μικρασίας εντοπίζεται ένα παραμύθι που αναφέρεται σε κλείσιμο των εκκλησιών στην Μικρασία το 1890και σε απαγόρευση της λειτουργίας τους.[773] Πολλά είναι τα παραδείγματα απάνθρωπης συμπεριφοράς και εκδήλωσης μίσους από τους Τούρκους προς Χριστιανούς κληρικούς. Οι Τούρκοι απειλούν ιεράρχες:*«άσχημα τα πράγματα... Ο Τούρκος μέραρχος είπε στο Δεσπότη: απορώ που τα κεφάλια σας είναι ακόμα στους ώμους σας...»*[774]Οι Τούρκοι συλλαμβάνουν κληρικούς: *«ούτε τους παπάδες δεν σεβάστηκαν. Τους μάζεψαν κι αυτούς. Θα τους στείλουν στην Ανατολή».*[775] Οι Τούρκοι ταπεινώνουν ιερείς:*«έβαλαν τον παπά του χωριού να περπατάει με τα τέσσερα»*[776] Οι Τούρκοι εκτελούν ιερωμένους: «*έσφαξαν όλους τους παπάδες και σκάψανε λάκκο βαθύ για να θάψουν ζωντανό τον Δεσπότη»*[777] Η διήγηση για τον θάνατο του Μητροπολίτη Σμύρνης υπάρχει στα περισσότερα ελληνικά παιδικά βιβλία τα οποία αναφέρονται στα γεγονότα της περιόδου αυτής. *«Ο Πασάς τον παράδωσε στο πλήθος και τον έβαλαν πάνω σε ένα ζώο και τον γύριζαν σε τουρκικές συνοικίες φτύνοντας τον. Μετά τον σκότωσαν».*[778]Το ίδιο περιστατικό σε άλλο βιβλίο περιγράφεται ως έξης: *«Το βάρβαρο πλήθος κάποιον βασάνιζε. Τον είχαν στη μέση, τον γιουχάιζαν, τον έφτυναν, τον χτυπούσαν. Το αίμα του έτρεχε από τις πληγές. Τον γονάτισαν κι ο μπόγιας τον χτύπησε μια, δύο, δέκα, είκοσι φορές με το λουρί. Βρισιές κλωτσιές, ανήκουστα καμώματα κληρονομημένα από τους άγριους προγόνους τους, εκείνους που ζούσαν στις στέππες της Ασίας, ξεσπούσαν απάνω στο Δεσπότη».*[779]

Στα παιδικά βιβλία και των δύο πλευρών, σε κρίσιμες στιγμές περιγράφονται συμβάντα που από τους συγγραφείς αποδίδονται σε θεϊκή παρέμβαση. Οι συγγραφείς επικαλούνται τις θεϊκές αυτές παρεμβάσεις, τα θεϊκά σημάδια για να δείξουν ότι ο Θεός με τον τρόπο αυτό εκδηλώνει την παρουσία του, την βοήθειά του και την προστασία του στους πιστούς του. Από τους συγγραφείς τονίζεται ότι τα θαύματα αυτά έρχονται ως αποτέλεσμα της πίστης και της ευλάβειας των ανθρώπων της δικής τους πλευράς στον Θεό, ο οποίος με τον τρόπο αυτό ανταποδίδει για την αγάπη και την αφοσίωσή που του δείχνουν. Σε τουρκικό παιδικό βιβλίο, περιγράφεται ότι στο όνειρο του πιστού Τούρκου διοικητή εμφανίζεται ο Προφήτης που τον καθοδηγεί πώς να στρώσει τις νάρκες στο πεδίο της μάχης. Σαν αποτέλεσμα*«με την διαταγή του Τζεβάτ Πασά οι νάρκες στρώθηκαν εκεί που είπε ο Προφήτης μας. Τα γιγάντια τεθωρακισμένα του εχθρού καταστράφηκαν και σε ένα λεπτό άλλαξε η μοίρα του πολέμου».*[780] Σε άλλη περίπτωση, η καθοριστική θεϊκή παρέμβαση, περιγράφεται να συντελείται μετά από την θερμή παράκληση και προσευχή του Τούρκου στρατιωτικού: *«Ο λοχαγός Χακκί, ήξερε ότι για να στρώσει τις νάρκες στα στενά, ο καιρός έπρεπε να είναι νεφελώδης. Εκείνο το βράδυ αφού έκανε το ναμάζι του προσευχήθηκε με κλάματα. "Θεέ μου, έρχονται να καταστρέψουν την επί αιώνες Βασιλεύουσα του Ισλαμικού κόσμου. Δώσε μας την δύναμη να αγωνιστούμε. Θεέ μου σε παρακαλώ κάνε την νύχτα ομιχλώδη για να τους δώσουμε το μάθημά τους…" Μετά το ναμάζι θέλησε να κοιτάξει τα νερά του στενού. Επάνω στο στενό υπήρχε ένα ελαφρό, κινούμενο πούσι. Το πούσι που περίμενε ο λοχαγός Χακκί, είχε*

[773]Νίτσα Παραρά-Ευτυχίδου*, Λαϊκά Παραμύθια της Μικρασίας*, Εν Πλω, Αθήνα 2008, σ. 109-114.
[774] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 44.
[775] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 49.
[776] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 137.
[777] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ο.π., σ. 52.
[778]Ο.π., σ. 66.
[779] Αγγελική Νικολοπούλου, ο.π., σ. 183.
[780] Arif Akpınar, *Bir Hilal Uğruna*, Muştu, İstanbul 2011, σ. 35, 40.

πέσει»[781] Ακόμα ένα παράδειγμα σωτήριας θεϊκής παρέμβασης εμφανίζεται σε ένα άλλο τουρκικό παιδικό βιβλίο, όπου μια ξαφνική βροχή, σταλμένη από τον Θεό, σβήνει την φωτιά που είχαν βάλει οι Έλληνες στρατιώτες στο γεμάτο μικρούς μαθητές τουρκικό ιερατικό σχολείο και τα παιδιά σώζονται από βέβαιο θάνατο.[782]

6.3.ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Τα τουρκικά και ελληνικά παιδικά βιβλία που αντλούν το θέμα τους από τις αντιπαραθέσεις και τις συγκρούσεις που έλαβαν χώρα ανάμεσα στα δύο έθνη την περίοδο από τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι τα γεγονότα του 1922 και την ανταλλαγή των πληθυσμών, σε γενικές γραμμές ακολουθούν τους ίδιους άξονες και τις ίδιες κατευθύνσεις με τα παιδικά βιβλία τα οποία αναφέρονται σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους απόλυτης συνάφειας ή απόλυτης έχθρας ανάμεσα στους δύο λαούς. Οι συγγραφείς της κάθε πλευράς στα βιβλία τους εκθειάζουν και εγκωμιάζουν τον δικό τους λαό, προβάλλουν, μερικές φορές με υπερβολικό τρόπο, τα προτερήματα και τα χαρίσματα του, αποσιωπούν ή δικαιολογούν τα ελαττώματα και τις σκοτεινές πλευρές της συμπεριφοράς του, επικρίνουν την απέναντι πλευρά αποδίδοντας της κάθε είδους αρνητική συμπεριφορά και ελάττωμα. Μέσα από τα βιβλία τους επιχειρούν να δημιουργήσουν την πεποίθηση ότι το δίκαιο, το ηθικό και το νόμιμο βρίσκονται στην πλευρά τους, ότι οι λαοί τους δεν φέρουν την ευθύνη για την αιματοχυσία και τον όλεθρο, ότι δεν ξεκίνησαν οι ίδιοι την σύρραξη, αλλά ότι αναγκάστηκαν να πολεμήσουν για να προστατεύσουν τους καταπιεζόμενους ομοεθνείς τους και ότι υποχρεώθηκαν να εμπλακούν σε πόλεμο για να υπερασπίσουν την εδαφική ακεραιότητα της πατρίδας τους από τον ξένο εισβολέα. Στα βιβλία των οποίων η θεματολογία περιστρέφεται γύρω από τα ιστορικά περιστατικά της περιόδου αυτής, παρατηρείται πολλές φορές μια διαφοροποίηση όσον αφορά τα πρόσωπα των πρωταγωνιστών. Στα βιβλία που εξιστορούν τις περιόδους της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, της Οθωμανικής Κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο και της Επανάστασης του 1821 συνήθως πρωταγωνιστές είναι υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα και ήρωες και η υπόθεση των βιβλίων υφαίνεται γύρω από την δράση τους, την ζωή τους και ενίοτε το ένδοξο τέλος τους. Σε αντιδιαστολή, στα βιβλία που αφορούν στην συγκεκριμένη περίοδο της ελληνοτουρκικής διαμάχης στα εδάφη της Μικράς Ασίας, οι πρωταγωνιστές που αποτελούν τις περισσότερες φορές δημιουργήματα της φαντασίας του συγγραφέα, είναι απλοί, καθημερινοί άνθρωποι, οικογένειες, παιδιά, στρατιώτες των οποίων οι περιπέτειες, τα κατορθώματα, οι ζωές περιγράφονται σε πρώτο επίπεδο ενώ σε δεύτερο επίπεδο λαμβάνουν χώρα τα ιστορικά γεγονότα, οι μάχες, οι νίκες και οι ήττες, οι θρίαμβοι και οι καταστροφές, οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί,οι διεθνείς συμφωνίες, η δράση πολιτικών και στρατιωτικών φυσιογνωμιών, οι πολιτικοκοινωνικές μεταβολές και ανατροπές εκατέρωθεν. Κεντρικός πυρήνας της θεματολογίας των παιδικών βιβλίων της περιόδου είναι οι δραματικές αλλαγές στη καθημερινότητα των απλών ανθρώπων που βρίσκονται στο μάτι του κυκλώνα και η ζωή τους επηρεάζεται ριζικά από τις γεωπολιτικές εξελίξεις και τα παιχνίδια της πολιτικής και των συσχετισμών δύναμης, των ανθρώπων δηλαδή που η μοίρα τους είναι να πληρώνουν την κίνηση της ιστορίας με πόνο και αίμα.[783] Και από τις δύο πλευρές υπάρχουν ελάχιστες περιγραφές δραστηριοτήτων, δράσης και περιστατικών από την ζωή των ιστορικών πρωταγωνιστών των γεγονότων της περιόδου. Σε ό,τι αφορά τα τουρκικά

[781]Arif Akpınar, *Bir Hilal Uğruna*, ο.π., σ. 37.
[782]YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 205.
[783] Ηλίας Βενέζης, *Μικρασία Χαίρε*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείων της Εστίας, Αθήνα 1979, σσ. 156-157.

παιδικά βιβλία από τα υπαρκτά ιστορικά πρόσωπα αναφορά γίνεται μόνο στον Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Δεν υπάρχουν σημαντικές αναφορές σε άλλους υπαρκτούς Τούρκους, γιατί κυρίαρχη θέση που υπηρετούν οι Τούρκοι συγγραφείς είναι ότι οι μοναδικοί συντελεστές της αναγέννησης του τουρκικού έθνους την περίοδο αυτή ήταν ο πατέρας του έθνους Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ και σύσσωμος ο τουρκικός λαός που ξεσηκώθηκε και αντιστάθηκε στον ξένο εισβολέα και στην ενδοτικότητα του Σουλτάνου. Σε ό,τι αφορά τα ελληνικά παιδικά βιβλία, θετικές αναφορές υπάρχουν για τον Ελευθέριο Βενιζέλο ενώ σε μερικές περιπτώσεις γίνεται μνεία στο ρόλο του Πλαστήρα κατά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη. Επισημαίνονται επίσης ο εθνικός διχασμός και οι συνέπειες του, η διαμάχη βενιζελικών και βασιλικών και οι σχέσεις παλαιοελλαδιτών-προσφύγων. Απουσιάζουν και από τα ελληνικά παιδικά βιβλία παρουσίες υπαρκτών ιστορικών προσώπων και ηρωικών κατορθωμάτων καθώς το μέγεθος της καταστροφής και συμφοράς ήταν τόσο μεγάλο για την ελληνική πλευρά, ώστε κυριάρχησε ολοκληρωτικά στην εθνική ιστορική μνήμη και συνείδηση και δεν άφησε χώρο για να υπάρξουν αναμνήσεις από ηρωικές πράξεις και ηρωικά παραδείγματα που θα μπορούσε η παιδική λογοτεχνία μέσα από την διαδικασία της μυθοπλασίας να παραδώσει ως παρακαταθήκες στις επόμενες γενιές. Ένα άλλο στοιχείο που διαφοροποιεί, σε σημαντικό βαθμό, τα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή, σε σχέση με τα βιβλία που εξιστορούν περιστατικά από προηγούμενες περιόδους, είναι ο τρόπος με τον οποίον οι συγγραφείς παρουσιάζουν τον χαρακτήρα του Άλλου, του Απέναντι. Στα βιβλία που αφορούν προγενέστερες ιστορικές εποχές (Βυζάντιο, Άλωση, Οθωμανική Κυριαρχία, 1821) ο Άλλος, συνήθως, παρουσιάζεται ως ο απόλυτα αρνητικός, ως ο ολοκληρωτικός εχθρός, διότι οι συγγραφείς αναπαράγουν τα ισχυρά εθνικά στερεότυπα για τον Άλλο, επιθυμώντας να ικανοποιήσουν με τα γραφόμενα τους αυτά που αναμένει να διαβάσει το αναγνωστικό τους κοινό, αυτά δηλαδή τα οποία έχουν ενσταλαχτεί στην συλλογική συνείδηση ως δεδομένα, στα πλαίσια της μαζικής κουλτούρας. Αναπλάθοντας δηλαδή ιστορικά περιστατικά και φιλοτεχνώντας προσωπογραφίες ιστορικών προσώπων, οι συγγραφείς επιλέγουν να ακολουθήσουν τον «μέσο όρο», τον εύκολο δρόμο επικοινωνίας με το «μεγάλο κοινό», χρησιμοποιώντας προβλεπόμενα στερεότυπα και αποφεύγοντας να αποστασιοποιηθούν από εμπεδωμένα και ακλόνητα πρότυπα που είναι απόρροια της ιστοριογραφίας και της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Στα βιβλία που σχετίζονται με πιο πρόσφατα γεγονότα (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α Παγκόσμιος Πόλεμος, 1919-1922, ανταλλαγή πληθυσμών) και έχουν μια διαφορετική θεματολογία, ο χαρακτήρας του Άλλου, του Απέναντι εξακολουθεί να είναι αρνητικός και εχθρικός, όμως εμφανίζεται τις περισσότερες φορές πιο ανθρώπινος και πιο εξεζητημένος. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν τον Άλλο περισσότερο σύνθετο, όχι μονοσήμαντα αρνητικό. Του αποδίδουν και μερικά θετικά χαρακτηριστικά και καλέσπτυχές στο χαρακτήρα του. Αποδεσμευμένοι από τις αγκυλώσεις της ιστοριογραφίας, καθώς η πρώτη ύλη των βιβλίων τους δεν έχει αντληθεί από βιβλία ιστορίας, αλλά αποτελεί αναπαραγωγή βιωμένων γεγονότων ή άμεσων αφηγήσεων, πρόκειται δηλαδή για μαρτυρίες ή αυτοβιογραφικές καταθέσεις, οι συγγραφείς έχουν το περιθώριο πλάθοντας το χαρακτήρα του Άλλου να μην περιορίζονται από διαχρονικά και αμετάβλητα εθνικά στερεότυπα αλλά να δημιουργούν έναν υπαρκτό ανθρώπινο Άλλο ανεκτό και υποφερτό. Πάντως σε όλες τις περιπτώσεις, σε όλα τα βιβλία, ανεξάρτητα από την περίοδο στην οποία αναφέρονται, παρά τις διαφορετικές αυτές αποχρώσεις, ο Άλλος πάντα είναι εμφανώς διαφοροποιημένος και διακριτός σε σχέση με Εμάς. Στα βιβλία της κάθε πλευράς, είτε άμεσα είτε έμμεσα, γίνεται σύγκριση των χαρακτηριστικών Ελλήνων και Τούρκων και πάντα επικρατεί και

αναδεικνύεται, μερικές μάλιστα φορές με υπερβολικό τρόπο, η ανωτερότητα της πλευράς από την οποία προέρχεται ο συγγραφέας.

Ένα από τα πιο συνηθισμένα αφηγηματικά μοτίβα των ελληνικών παιδικών βιβλίων που αναφέρονται στα γεγονότα του 1922 στην Μικρά Ασία είναι η ιστορία του αγνοούμενου που χωρίζεται από τους δικούς του τις μέρες της Καταστροφής, δεν δίνει σημεία ζωήςγια χρόνια και όλοι τον θεωρούν νεκρό και ξαφνικά και απρόσμενα επιστρέφει και ξανασυνδέεται με τους ανθρώπους του. Τέτοιες ιστορίες αποτελούν τον θεματικό πυρήνα αρκετών από τα ελληνικά παιδικά βιβλία. Εμφανίζονται σε διάφορες παραλλαγές. Άλλοτε μια μάνα συναντά τον απαχθέντα γιο της μετά από δέκα πέντε χρόνια.[784] Άλλοτε η κόρη βρίσκει τον αγνοούμενο πατέρα της τυχαία, πολλά χρόνια μετά τον βίαιο χωρισμό τους.[785] Άλλοτε δύο αδέλφια ξανασμίγουν είκοσι χρόνια μετά.[786] Ανάλογα περιστατικά συναντιούνται και σε ελληνικά βιβλία που αναφέρονται σε προηγούμενες εποχές ελληνοτουρκικών συγκρούσεων, όπως για παράδειγμα στα χρόνια της Οθωμανικής Κυριαρχίας στο ελλαδικό χώρο. Λόγου χάρη σε ένα διήγημα μια οικογένεια που την είχε διασπάσει το «παιδομάζωμα», ξανασμίγει με θαυματουργό τρόπο όταν ο άγριος γενίτσαρος ανακαλύπτει ότι ο Έλληνας που καταδιώκει είναι ο αδερφός του, που χωρίστηκαν μικροί και η οικογένεια που θέλει να ξεκληρίσει είναι η δική του φυσική οικογένεια.[787] Το μοτίβο της επιστροφής του αγνοούμενου στην λογοτεχνική παραγωγή είναι πανάρχαιο. Ανιχνεύεται ακόμα και στην Οδύσσεια του Ομήρου. Κατά το διάστημα που αγνοείται η τύχη κάποιου, υπάρχει αίσθηση της εκκρεμότητας, του ανολοκλήρωτου, της αναμονής για κάτι που επίκειται. Η εμφάνιση του αγνοούμενου ή η τελεσίδικη διαπίστωση της τύχης του λύνει την εκκρεμότητα, κλείνει τον κύκλο, τερματίζει την προσδοκία. Η επανεμφάνιση του αγνοουμένου, επουλώνει την πληγή, γυρίζει την σελίδα, γίνεται η καμπή για να τελειώσει το παρελθόν και να αρχίσει το μέλλον. Σηματοδοτεί το τέλος μια εποχής, την προσαρμογή στις νέες συνθήκες και την έναρξη μιας νέας περιόδου. Στα βιβλία δηλαδή αυτά, θεματικός πυρήνας δεν είναι η πολεμική σύγκρουση αλλά τα δεινά του άμαχου πληθυσμού σε καιρό πολέμου ή κατοχής, ο μηχανισμός της καταδίωξης του, η επιχείρηση της διασωσής του. Αυτό που περιγράφεται είναι ο διωγμός, η περιπλάνηση και η διάσωση του πρωταγωνιστή που επιστρέφει τελικά στον ασφαλή χώρο της πατρίδας ή της οικογένειας και αρχίζει μια νέα ζωή, δεμένη με την παλιά, μέσα από συμβολικούς θύλακες όπως η θρησκεία, η γλώσσα, οι ποικίλες πολιτισμικές εκφάνσεις που διαμορφώνουν την εθνική ταυτότητα.[788]

Από τα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται σε γεγονότα της περιόδου αυτής ένας μεγάλος αριθμός αφορά σε περιστατικά της μάχης και ναυμαχίας των Δαρδανελίων-Çanakkale (1915-1916). Το πλήθος αυτό των παιδικών βιβλίων οφείλεται στην νικηφόρα, για τους Τούρκους, έκβαση της μάχης που αποτελεί μια από τις λαμπρότερες και ενδοξότερες σελίδες της Σύγχρονης Τουρκικής Ιστορίας. Μεγάλος είναι και ο αριθμός τουρκικών παιδικών βιβλίων των οποίων η θεματολογία πηγάζει από την περίοδο 1919 έως 1922, δηλαδή από τα χρόνια που η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν

[784] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 46-49.
[785] Ο.π., σ. 102-105.
[786] Ηρώ Παπαμόσχου, *Το γεφύρι της Ανατολής*, Πατάκη, Αθήνα 2011, σ. 280-285.
[787] Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 109-114.
[788] Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 82-84.

κάτω από τον έλεγχο των Συμμάχων και στη Σμύρνη είχε αποβιβαστεί ελληνικός στρατός, ο οποίος στη συνέχεια κινήθηκε προς Ανατολάς, προχωρώντας στα βάθη της Μικράς Ασίας, μέχρι να εκδηλωθεί η Μεγάλη Επίθεση (Büyük Taarruz) 26 Αυγούστου -9 Σεπτεμβρίου 1922 που κατέληξε στην- κατά τους Τούρκους συγγραφείς- απελευθέρωση της Σμύρνης, και στην εκδίωξη του ελληνικού στρατού από την Μικρά Ασία και τελικά είχε ως συνέπεια την ανταλλαγή των πληθυσμών και τον εκπατρισμό των Ρωμιών της Μικράς Ασίας και των Μουσουλμάνων της Ελλαδικής Επικράτειας.

Μέσα από τα βιβλία τους οι Τούρκοι συγγραφείς παρουσιάζουν για τους ομοεθνείς τους την εικόνα ενός λαού με πολλά θετικά χαρακτηριστικά, με ευαισθησίες, με καλοσύνη, με φιλάνθρωπα αισθήματα, που βοηθάει τους γείτονες, τους αδύνατους, που χαρακτηρίζεται από φιλόξενη διάθεση, από υπομονή, εργατικότητα και αλληλεγγύη. Επειδή ακριβώς ο τουρκικός λαός είναι τόσο σπουδαίος και μοναδικός, σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς, οι άλλοι λαοί τον φθονούν, επιβουλεύονται την ανωτερότητα του και θέλουν να τον αφανίσουν. Απαριθμώντας τα προτερήματα του τουρκικού λαού ένα βιβλίο αναφέρει: «*Ο Τούρκος δεν χτυπάει πισώπλατα. Είναι φιλεύσπλαχνος. Δεν σηκώνει χέρι σε αυτόν που ζητάει «έλεος», στην γυναίκα, στον ηλικιωμένο, στο παιδί. Ο Τούρκος λέει στον ηττημένο αρχηγό των αντιπάλων: «μάζεψε δυνάμεις και έλα ξανά» και τον αφήνει ελεύθερο. Ο Τούρκος συμπεριφέρεται στον αιχμάλωτο σαν να είναι επισκέπτης, δεν τον σκοτώνει με βασανιστήρια και μαρτύρια. Ο Τούρκος είναι γενναίος. Ο Τούρκος κρατάει τον λόγο του και δεν δίνει λόγο που δεν θα τηρήσει. Δεν λέει ψέματα και πιστεύει τον απέναντι του. Ο Τούρκος δεν αγαπάει το ψέμα και δεν συγχωρεί όταν τον ξεγελάνε. Ο Τούρκος χαίρεται όταν βοηθάει. Η πόρτα του και το τραπέζι του είναι ανοιχτά σε κάθε μουσαφίρη του Θεού. Ο Τούρκος, όπως γίνεται μέχρι σήμερα, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βοηθά όλους τους ανθρώπους, σε όποιο έθνος και θρησκεία και αν ανήκουν, βοηθά τους γείτονες του, τους γνωστούς του, τους απόρους, τους αρρώστους και τούς φτωχούς. Προσπαθεί να συμφιλιωθεί και προσέχει να μην δυσαρεστήσει.Ο Τούρκος σέβεται τον μεγαλύτερο του και αγαπάει τον μικρότερο του. Το κράτος είναι πατέρας για εκείνον. Η πειθαρχία στον τρόπο ζωής των Τούρκων είναι θεμελιώδης. Ο Τούρκος είναι υπομονετικός, εργατικός, σε κάθε ενέργεια του υπάρχει λογική. Ο Τούρκος που προσφέρει το φαγητό του στον μουσαφίρη του και δεν δείχνει την πείνα του, που κρατάει το καλύτερο του κρεβάτι για τον μουσαφίρη του, αξίζει αυτό το μεγαλείο, την δόξα και την τιμή»*[789] Αλλού σημειώνεται: «*ο Τούρκος είναι δίκαιος, εργατικός, έχει ήθος και μόρφωση. Είναι ευσπλαχνικός και γενναίος. Για αυτό τον λόγο οι εχθροί του που είναι πολλοί, για να αποδυναμώσουν το ήθος, την αγάπη προς την πατρίδα και το έθνος των Τούρκων, δεν σταματούν να εργάζονται ύπουλα όλοι μαζί σπέρνοντας διχόνοια για να αλληλοσκοτωθούν οι Τούρκοι. Θεέ μου Μεγάλε! Ο Τούρκος αξίζει την βοήθεια σου».*[790] Η προβολή ενός λαού ως χαρισματικού και εκλεκτού ο οποίος διακρίνεται από όλους τους άλλους για την ανωτερότητά του και που έχει την εύνοια του Θεού είναι ένα μοτίβο που συναντιέται τόσο σε τουρκικά όσο και σε ελληνικά παιδικά βιβλία. Η εμφύσηση μιας τέτοιας άποψης και νοοτροπίας στο παιδικό αναγνωστικό κοινό υποκρύπτει τον κίνδυνο διαμόρφωσης εθνικιστικών αντιλήψεων στα παιδιά, αφού κατ' αυτόν τον τρόπο η φυλετική και εθνοτική διαφορά αναδεικνύεται στο μοναδικό κριτήριο διάκρισης (όλοι οι Τούρκοι είναι καλοί επειδή είναι Τούρκοι-όλοι οι Έλληνες είναι κακοί επειδή είναι Έλληνες και αντίστροφα)

[789] ÜnverOral, ο.π.,σ. 112-113.
[790] Ο.π., σ. 18.

Άμεση λογική συνέπεια της παραπάνω θεωρητικής κατασκευής είναι η περιγραφή του εκλεκτού έθνους σαν ένα φρούριο που πολιορκείται αδιάκοπα από υπαρκτούς ή ανύπαρκτους εχθρούς και απειλείται διαρκώς από πραγματικούς ή φανταστικούς κινδύνους. Όλοι αυτοί επιβουλεύονται και εποφθαλμιούν την προκοπή και την εξαιρετικότητα του έθνους αυτού, το οποίο, λόγω της μοναδικότητας του, δεν έχει συμμάχους και είναι υποχρεωμένο να υπερασπίζεται μόνο του την πολύτιμη ύπαρξη του και τα πεπρωμένα του. *«Πολλοί είναι οι διεκδικητές του πολύτιμου. Οι εχθροί του δυνατού είναι πολλοί. Ο Τούρκος είναι πολύτιμος και δυνατός. Για αυτό τον λόγο είναι δύσκολο ο Τούρκος να προστατεύσει την Τουρκική του ταυτότητα, όμως είναι ένα ιερό καθήκον».*[791] Και επειδή *«η ιστορία έδειξε ότι ο Τούρκος δεν έχει άλλο φίλο από τον Τούρκο»*[792], οι συγγραφείς των παιδικών βιβλίων προβάλλουν ως σημαντικότερο εφόδιο για τους Τούρκους στον αγώνα τους για επιβίωση μέσα σε ένα εξαιρετικά εχθρικό περιβάλλον, την αγάπη και την αφοσίωση στην πατρίδα *«Ζούμε μέσα στην φτώχεια. Όμως η πίστη και η αγάπη μας προς την πατρίδα δεν υπάρχει σε κανέναν από τους εχθρούς μας».*[793] Εξίσου αναγκαία για την υπεράσπιση του έθνους είναι η συνεχής ετοιμότητα και επαγρύπνηση τόσο απέναντι σε φανερούς εξωτερικούς αντιπάλους όσο και απέναντι σε κρυφούς εσωτερικούς εχθρούς. Όπως συμβουλεύει ένας πατέρας τον γιο του: *«Εσύ να είσαι δυνατός και έτοιμος για καβγά! Αυτό δεν σημαίνει ότι εσύ θέλεις καβγά! Όμως εμποδίζει τους άλλους να σε θεωρούν αδύναμο και να σε δείρουν»*[794]και στην συνέχεια ο συγγραφέας αναλύοντας τα λόγια του πατέρα, νουθετεί διαχρονικά τους μικρούς αναγνώστες: *«Αυτός ο λόγος είναι ένας κανόνας που κανένας Τούρκος δεν πρέπει να ξεχάσει. Επειδή ο Τούρκος δεν έχει κανένα φίλο, όλος ο κόσμος έχει αποφασίσει να τον εξοντώσει. Εάν ξεφυλλίσουμε τις σελίδες της ιστορίας εύκολα θα γίνει αντιληπτό ότι και στο μέλλον ο Τούρκος δεν θα βρει ένα πραγματικό φίλο.Οι Τούρκοι νέοι και παιδιά, πρέπει να ξέρουν πολύ καλά τους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς τους και όσο μεγαλώνουν να εξελίσσουν αυτές τις γνώσεις τους»*[795]Το μήνυμα που επιδιώκει να μεταδώσει στην νέα γενιά είναι ξεκάθαρο. *«Να το συνειδητοποιήσουν, να ατσαλωθούν. Ίσως να αναγκαστούμε να υπερασπιστούμε τα εδάφη μας για κάποιες γενιές ακόμα. Να προσαρμοστούν σε αυτό από την παιδική ηλικία. Να συνηθίσουν στην ιδέα».*[796]Συχνά το έθνος περιγράφεται σαν μια οικογένεια που τα μέλη της ενώνονται μεταξύ τους με σχέσεις αλληλεγγύης, αλληλοβοήθειας, συλλογικής ευθύνης και ενιαίας αντιμετώπισης του περίγυρου και όσων δεν αποτελούν μέλη της οικογένειας. *«Να γίνετε φίλοι, να παίζετε, να πάτε για ψώνια…Όμως πάντα να είστε προσεκτικοί και με τα μάτια ανοιχτά, απέναντι σε αυτούς που δεν είναι από την οικογένεια σας».*[797]Η ευημερία και η δύναμη των εθνών είναι αποτέλεσμα της προσπάθειας, του αγώνα του κάθε πολίτη τους, όπως συμβαίνει και σε μια οικογένεια που η προκοπή της, είναι υπόθεση της συνεχούς προσπάθειας των μελών της *«Το έθνος είναι σαν μια πολύ μεγάλη οικογένεια. Όπως κάθε οικογένεια προσπαθεί να ζήσει καλά, έτσι υπάρχει και ένας όμοιος αγώνας μεταξύ των εθνών.Το έθνος που παρακμάζει αποδυναμώνεται, και οι αδύναμοι γίνονται τροφή στους δυνατούς».*[798] Ισχύει δηλαδή σύμφωνα με τον συγγραφέα και για τα έθνη ο νόμος της ζούγκλας όπου οι δυνατοί επιβιώνουν και οι αδύνατοι εξαφανίζονται. Πολλές

[791]Ünver Oral, ο.π.,σ. 113.
[792]Ο.π., σ. 14.
[793]Ο.π., σ. 151.
[794]Ο.π., σ. 151.
[795]Ο.π.,σ. 151.
[796]Yavuz Bahadıroğlu, Sel,ο.π.,σ. 40, 44.
[797]Ünver Oral, ο.π., σ. 14.
[798]Ο.π.,σ. 14.

φορές η οικογένεια χαρακτηρίζεται σαν η μικρογραφία του «Έθνους» που προσφέρει έτοιμη στα παιδιά την εικόνα του Όμοιου, του οικείου και του Άλλου, του ξένου. Στην πιο τρυφερή και εύθραυστη παιδική ηλικία τα άτομα θα προσκολληθούν στους στενότερους συγγενείς, στην Μητέρα, τον Πατέρα και την Οικογένεια, δηλαδή στους ομοίους τους, στους οικείους τους σε αυτούς που είναι πιο άξιοι εμπιστοσύνης από τους Άλλους, τους ξένους.Η Οικογένεια περιβάλλει με αγάπη τα μέλη της και αντιμετωπίζει με αδιαφορία ή εχθρότητα τους «ξένους», τους Άλλους. Η λατρεία των γονέων και των καταβολών είναι μια αντίδραση μίσους. Μίσος για αυτούς τους άλλους που δεν μοιράζονται τις καταβολές και την οικογενειακή θαλπωρή. Είναι ένα αμυντικό μίσος που εύκολα γλιστρά σε ένα καταδιωκτικό μίσος.[799] Οι αναπαραστάσεις της Πατρίδας και του Έθνους είναι προβολές της εικόνας της Μητέρας και της Οικογένειας. Η Οικογένεια εκπαιδεύει τα άτομα να ενταχθούν και σε άλλες συλλογικότητες, όπως το «Έθνος», οι οποίες συγκροτούνται με βάση τον ίδιο τύπο δεσμού, δηλαδή την ένωση μέσω της κοινής ενύπαρξης (unificationbyco-inherence), όπως την ονομάζει ο RonaldD. Laing.[800] Η Οικογένεια εκπαιδεύει τα άτομα να υπακούουν στην εξουσία (πατέρας), να αγαπούν την πατρίδα τους (μητέρα) και το «Έθνος» (οικογένεια).[801]

Ένα από τα χαρακτηριστικά που συχνότερα οι Τούρκοι συγγραφείς αποδίδουν στο τουρκικό έθνος είναι η περηφάνια και η άρνηση κάθε ζυγού και σκλαβιάς. Αποδίδουν το στοιχείο αυτό τόσο στην εθνική φυσιογνωμία των Τούρκων και στην μακραίωνη ιστορία τους κατά την διάρκεια της οποίας δεν γνώρισαν κατακτητή, όσο και στην θρησκευτική τους πίστη που δεν τους επιτρέπει ποτέ να υπομένουν την υποτέλεια. Ο συγγραφέας παρουσιάζει την ιστορία και την θρησκεία ως όπλα που ενισχύουν τον απελευθερωτικό αγώνα και ως εγγυήσεις για την επιτυχημένη έκβασή του: «*Εμείς οι Μουσουλμάνοι δεν μπορούμε να ζήσουμε σαν σκλάβοι. Αυτό είναι αντίθετο και στα θρησκευτικά πιστεύω μας. Μην φοβάσαι παλικάρι μου, ο Αλλάχ είναι μαζί μας*»[802] και επίσης*"Αυτό το έθνος που κατά την διάρκεια όλης της ιστορίας του δεν γνώρισε τι σημαίνει σκλαβιά, σίγουρα θα βρει τρόπο να γλυτώσει από αυτή την καταπίεση, αργά ή γρήγορα θα διώξει τον εχθρό από αυτή την ωραία πατρίδα.*"[803]

Οι εδαφικές επεκτάσεις που κατά καιρούς έγιναν από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, παρουσιάζεται από τους Τούρκους συγγραφείς, ότι είχαν θετική επίδραση, διότι συνέβαλαν στην βελτίωση της ζωής των ανθρώπων που ζούσαν στις περιοχές αυτές. Σε αντίθεση με άλλους λαούς κατακτητές, οι Τούρκοι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι οι Οθωμανοί έφεραν ειρήνη, δικαιοσύνη και ευημερία στα μέρη όπου επεκτάθηκαν. Θεωρούν ότι η Οθωμανική Κυριαρχία αποτέλεσε για τις περιοχές αυτές μια γόνιμη περίοδο που δρομολόγησε την πρόοδο και την πολιτιστική ανάπτυξη τους και εκτιμούν ότι αν δεν είχε εγκαθιδρυθεί η Οθωμανική Κυριαρχία στα εδάφη αυτά, είναι σίγουρο πως θα υστερούσε η οικονομική, πολιτική, κοινωνική, θεσμική, πολιτιστική, πνευματική και διοικητική εξέλιξή τους. Κρίνουν ότι ο απολογισμός της κυριαρχίας τους σε ξένα εδάφη είναι ασφαλώς θετικός και αυτό, σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς, οφείλει να αποτελεί αντικείμενο υπερηφάνειας για τον τουρκικό

[799]JuliaKristeva, *ΈθνηχωρίςΕθνικισμό*, ο.π., σ. 21.
[800]Γιαπερισσότερεςπληροφορίεςβλέπετε: RonaldD. Laing, «Individual and Family Structure»,στο P. Lomas (επιμ.), *The Predicament of the Family*, Hogarth Press, London1967.
[801] Σώτη Τριανταφύλλου-Ηλίας Ιωακείμογλου, ο.π., σ. 41-57.
[802]Vedat Sağlam, ο.π., σ. 18
[803]Ersin Teres,*Gönderden İnmeyen Bayrak*, Muştu, İstanbul 2010, σ. 3.

λαό.*«Εμείς δεν κάναμε κάτι για το οποίο στο μέλλον τα εγγόνια μας να ντρέπονται για μας Σε όλα τα μέρη που πήγαμε φέραμε δικαιοσύνη, ισότητα, γαλήνη, πολιτισμό».*[804]*«Όταν οι Οθωμανοί κατέκτησαν πολλά μέρη όπως τα Σκόπια,το Πρίζρεν, την Πρίστινα, την Κόνιτσα, αυτά ήταν ακόμα μικρά χωριά. Όταν όμως αποχώρησαν από εκεί οι Οθωμανοί, αυτά τα μέρη ήδη είχαν γίνει μεγάλες πόλεις με ευημερία και ανάπτυξη. Ποιο άλλο έθνος θα έφερνε ευημερία και ανάπτυξη στα μέρη που κατέκτησε;»*[805]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή όπως άλλωστε και στα βιβλία που αναφέρονται σε προηγούμενες περιόδους, μεγάλο τμήμα αφιερώνεται στην προβολή της πολεμικής αρετής και ικανότητας των Τούρκων και στην περιγραφή ηρωικών κατορθωμάτων και πολεμικών άθλων. Η ικανότητα στην μάχη αποτελεί, συμφωνά με τους συγγραφείς, βασικό χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας του τουρκικού έθνους. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά «*Ο Τούρκος εκ γενετής είναι στρατιώτης, είναι ήρωας».*[806] Οι Τούρκοι παρουσιάζονται ατρόμητοι στην μάχη και καταφέρνουν να επικρατούν, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι οι αντίπαλοι είναι συντριπτικά περισσότεροι. «*Θα έχουμε απέναντι μας μια μονάδα των εχθρών περίπου εκατό ανδρών. Όμως με την βοήθεια του Θεού, ένας από εμάς ισοδυναμεί με δέκα από εκείνους».*[807] Αξιοσημείωτο είναι ότι ακριβώς η ίδια αναλογία (ένας δικός μας πολεμιστής αξίζει όσο δέκα πολεμιστές του αντιπάλου) συναντιέται και σε ελληνικά παιδικά βιβλία που περιγράφουν μάχες Ελλήνων με Τούρκους. «Ο γιος του Ζαφειράκη ο Φίλιππος πολεμάει για δέκα».[808] Πολλά είναι τα περιστατικά που περιγράφουν οι Τούρκοι συγγραφείς για να τονίσουν την ανδρεία, τον ηρωισμό και την αυταπάρνηση των Τούρκων στρατιωτών, καθώς και τον τρόμο που σκορπούν στους αντιπάλους τους. Σε μια μάχη η πολεμική ιαχή των Τούρκων μοιάζει με *«βρυχώμενο λιοντάρι. Οι στρατιώτες του εχθρού διαλύονται. Μπροστά στον βρυχηθμό των Τούρκων πανικοβλήθηκαν και άρχισαν να τρέπονται σε φυγή».*[809]Με ανάλογο τρόπο στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι Τούρκοι παρουσιάζονται να είναι τόσο φοβητσιάρηδες ώστε μόλις ακούγεται η πολεμική κραυγή του αρχηγού των Ελλήνων, αμέσως πανικοβάλλονται και παραδίδονται αμαχητί.[810] Η ικανότητα των Τούρκων στρατιωτών, η αποφασιστικότητα και η δύναμη τους, προβάλλεται ότι είναι τόσο μεγάλη ώστε, αν και οι αντίπαλοι είναι καλύτερα εξοπλισμένοι, παρόλα αυτά με ιδιαίτερο φόβο και έλλειψη αυτοπεποίθησης στέκονται απέναντι στους Τούρκους. *«Αν και υπήρχαν τόσοι κανονιοβολισμοί, ο εχθρός προχωρούσε με φόβο».*[811] Οι Τούρκοι, παρά το γεγονός ότι έχουν να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα (στα Δαρδανέλια) τους ισχυρότερους στρατούς του κόσμου, καταφέρνουν χάρη στην ανδρεία και στην ρώμη τους να αντισταθούν σθεναρά για μεγάλο χρονικό διάστημα και τελικά να αποκρούσουν την επίθεση. *«…οι στρατιώτες μας, που άντεξαν τέσσερεις μήνες στους πιο ισχυρούς στρατούς του κόσμου, έφερναν χαρμόσυνα μηνύματα νίκης».*[812] Συγκρίνοντας τον Τούρκο στρατιώτη με τον Έλληνα στρατιώτη στην Μικρά Ασία ο Τούρκος συγγραφέας υπογραμμίζει την αντίθεση ανάμεσα στην αφθονία των όπλων και του ιματισμού των Ελλήνων σε σχέση με τον φτωχικό οπλισμό και την πενία

[804] Vedat Sağlam, ο.π., σ. 19.
[805]Vedat Sağlam,*Anne Babam Döndü*, Nar Çocuk, İstanbul 2010, σ. 52.
[806]Ünver Oral, ο.π., σ. 134.
[807] Yavuz Bahadıroğlu, *Vatan İçin*, Nesil Çocuk, İstanbul 2008, σ. 50.
[808] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα*, ο.π., σ. 87.
[809]Arif Akpınar, *Cephede Bayram*, ο.π., σ. 29.
[810]ΤάκηςΛάππας, ο Ήρωας της Αλαμάνας, ο.π., σ. 123.
[811]Erdoğan Tücan, *Gönüllü Askerler*, Muştu, İstanbul 2011, σ. 25.
[812]Ο.π., σ. 1.

των μέσων του τουρκικού στρατού. Σημειώνει επίσης την βαρβαρότητα και τα εγκλήματα που διαπράττουν τα ελληνικά στρατεύματα, αντιπαραβάλλοντας τα με την ευγενή και γεμάτη αυτοθυσία εικόνα των Τούρκων στρατιωτών. Τονίζει, ότι οι επιτυχίες του τουρκικού στρατού οφείλονται στο ψυχικό μεγαλείο, στον ηρωισμό, στην αυτοθυσία, στην περηφάνια για την τουρκική ταυτότητα, στην ανωτερότητα και στην ηθική υπεροχή του τουρκικού έθνους. Όλα αυτά είναι αρκετά για να υποσκελίσουν την υπεροπλία των Ελλήνων, τον μεγαλύτερο αριθμό στρατιωτών τους, τις καλύτερες συνθήκες εφοδιασμού και προπαρασκευής των ενόπλων δυνάμεων τους. Με άλλα λόγια, αυτό το οποίο επισημαίνεται και αυτό που είναι στις προθέσεις του συγγραφέα να εντυπωθεί στην συνείδηση των μικρών αναγνωστών του, είναι ότι τα ηθικά και τα ψυχικά προτερήματα που χαρακτηρίζουν τον τουρκικό λαό και που αποτελούν διαχρονικά συστατικά της εθνικής ταυτότητας του, έχουν μεγαλύτερη αξία και σπουδαιότητα από την πιθανή υλική ή τεχνική υπεροχή του ενδεχόμενου αντιπάλου και ως εκ τούτου ο τουρκικός στρατός είναι ακατάβλητος. *«Ο στρατιώτης του εχθρού είναι χορτάτος, έχει άφθονα όπλα και πολεμοφόδια. Τον είδα με καλή ενδυμασία αλλά πάντα να φεύγει τρέχοντας. Στα μέρη από τα οποία πέρασε ο στρατιώτης του εχθρού είδα μωρά, κορίτσια, ηλικιωμένους, πού είχαν τρυπηθεί με λόγχες, που είχαν καεί, κρεμαστεί, σκοτωμένους με βασανιστήρια και στοιβαγμένους τον ένα επάνω στον άλλο, είδα θαμμένους ζωντανούς Τούρκους ανθρώπους. Από την άλλη είδα τον Τούρκο στρατιώτη. Πεινούσε, το όπλο του ήταν παλιό, τα πολεμοφόδια του λίγα. Τα ρούχα του ήταν μπαλωμένα, τα παπούτσια του σχισμένα. Όμως είδα αυτούς τους ανθρώπουςνα προχωράνε με τον ενθουσιασμό της τουρκικής ταυτότητας, να πηγαίνουν προς τον θάνατο σαν να μπαίνουν σε κήπο με τριαντάφυλλα».*[813] Για να ενισχυθεί η άποψη ότι το τουρκικό έθνος διακρίνεται για την πολεμική αρετή, την ικανότητα του στην μάχη, την γενναιότητα και το θάρρος του, παρουσιάζεται ένας παλιός αντίπαλος πολεμιστής να αναγνωρίζει: «Είχαμε περισσότερα *κανόνια, τουφέκια, αεροπλάνα από εσάς. Όμως, δεν ξέρουμε γιατί, δεν μπορούσαμε να προχωρήσουμε ούτε ένα βήμα. Οι Τούρκοι μας εκπλήσσανε με το θάρρος και το κουράγιο τους. Φάνηκε ότι το θάρρος τους προερχόταν από την αγάπη για την πατρίδα που είχανε μέσα τους».*[814] Στην περίπτωση αυτή, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί έναν ξένο, εχθρό ο οποίος παραδέχεται την ανωτερότητα του αντιπάλου. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή την ομολογία που αβίαστα προέρχεται από τον Άλλο, δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στις ικανότητες των Τούρκων στρατιωτών αφού η παραδοχή τους γίνεται από τους Απέναντι.

Η μεγαλοσύνη και η αυταπάρνηση των Τούρκων πολεμιστών προβάλλεται από τους συγγραφείς με την παράθεση πολλών ατομικών περιστατικών ψυχικού και ηθικού μεγαλείου και θυσίας για την πατρίδα και την ελευθερία. Ένας στρατιώτης που έχασε τα μάτια του στην μάχη, αντί να λυπάται βρίσκει την δύναμη να εμψυχώσει τους ανθρώπους γύρω του λέγοντας τους ότι η προσωπική του δυστυχία είναι ασήμαντη μπροστά στην ευτυχία της πατρίδας. *«Μη στεναχωριέστε στρατηγέ μου! Τα μάτια μου πρόλαβαν και είδαν εκείνα που έπρεπε. Βυθίστηκαν και άλλα πολλά πλοία μαζί με τα μεγαλύτερα πλοία του εχθρού. Ο εχθρός δεν μπόρεσε να περάσει τα στενά. Αυτά μου αρκούν και περισσεύουν».*[815] Σε άλλη περίπτωση, σε έναν στρατιωτικό γιατρό που περιθάλπει τραυματίες στο πεδίο της μάχης, διακομίζουν βαριά τραυματισμένο τον γιο του. Ο πατέρας δεν δίνει προτεραιότητα στην περίθαλψη του παιδιού του, αλλά πιστός

[813]Ünver Oral, ο.π.,σ. 114-115.
[814] Erdoğan Tücan, *Anzaklı Ömer*, Muştu, İstanbul 2011, σ. 6.
[815]Erdoğan Tücan, *Seyit Onbaşı*,Muştu, İstanbul 2011, σ. 33.

στο χρέος του συνεχίζει να παρέχει βοήθεια στους άλλους βαρύτερα τραυματίες. Όταν τελειώνει με τους υπόλοιπους, τότε πηγαίνει στον γιο του, όμως αυτός έχει ήδη ξεψυχήσει.[816] Ανάλογα περιστατικό όπου ένας αξιωματικός ανάμεσα στο καθήκον προς την πατρίδα και στο καθήκον του ως πατέρας επιλέγει με αυταπάρνηση το πρώτο, περιγράφεται και σε ελληνικά παιδικά βιβλία. Ένας Έλληνας στρατηγός την στιγμή που διευθύνει τον στρατό στην μάχη, πληροφορείται ότι σκοτώθηκε στο μέτωπο ο γιος του. Το καθήκον του ως στρατηγός προς την πατρίδα υπερισχύει του πατρικού ενστίκτου. Συνεχίζει παρά τον πόνο του, ατάραχος το έργο του και μόνο όταν τελειώνει η μάχη, πηγαίνει κοντά στο νεκρό γιο του και θρηνεί.[817] Κοινό στοιχείο και στα δύο αφηγήματα είναι ότι και στην τουρκική και στην ελληνική πλευρά σε τέτοιες οριακές στιγμές αυτό που πρέπει να επικρατεί είναι πάντα η πατρίδα και η υποχρέωση να παρέχεται σε αυτήν κάθε δυνατή υπηρεσία. Η πατρίδα δηλαδή είναι το υπέρτατο αγαθό, βρίσκεται πάνω από όλα. Ως πατρίδα δεν νοείται μόνο η φυσική γεωγραφία. Είναι ο χώρος στον οποίο αποδίδεται μια προσωπικότητα, ένα ήθος, μια εσωτερική ζωή. Η γη της πατρίδας δεν έχει μόνο πολιτική ή οικονομική αξία. Οι αφηγήσεις της αποδίδουν κυρίως μια συμβολική αξία, αφού την αναδεικνύουν σε γη των «προγόνων», της «εθνικής» ιστορίας. Με αυτή την έννοια η εθνική πατρίδα είναι διπλά επιθυμητή: και για τον οικονομικό πλούτο και την πολιτική κυριαρχία αλλά και για τη συμβολική της αξία ως έδραση της εθνικής μας ταυτότητας και του εθνικού μας χαρακτήρα.[818]Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται, εξ άλλου, από τους συγγραφείς στον αγώνα για την υπεράσπιση της εθνικής σημαίας. Σε πολλές περιπτώσεις αναφέρονται σε αξιωματικούς που θυσιάζουν τη ζωή τους, για να μην ταπεινωθεί η σημαία και πέσει στα χέρια του εχθρού. Είναι άλλωστε κοινό τόπος, ότι η εθνική σημαία είναι αντικείμενο σεβασμού το οποίο προστατεύεται από οποιαδήποτε προσβολή.[819]

Εκτός από την πολεμική αρετή, την φιλοπατρία και τον ηρωισμό αναπτύσσονται στα τουρκικά παιδικά βιβλία και άλλα εθνοπολιτισμικά χαρακτηριστικά που οι συγγραφείς παρουσιάζουν ως προτερήματα του τουρκικού λαού. Για παράδειγμα την μεγαθυμία και την μεγαλοψυχία των Τούρκων, ακόμα και στις σκληρές συνθήκες του πολέμου, αναδεικνύει η εξιστόρηση του περιστατικού όπου οι εχθροί για να προσβάλλουν και να ταπεινώσουν τους πεινασμένους και διψασμένους Τούρκους στρατιώτες, τους πετάνε προκλητικά ένα άδειο κουτί κονσέρβας. Οι Τούρκοι το γεμίζουν με σταφίδες και το επιστρέφουν. Η χειρονομία αυτή των Τούρκων, απόδειξη του ψυχικού μεγαλείου τους, εντυπωσιάζει τους αντιπάλους τους, που ντροπιασμένοι αναγνωρίζουν την ανωτερότητα των Τούρκων και αναγκάζονται να προσπαθήσουν να επανορθώσουν. Ζητούν έμπρακτα συγνώμη πετώντας σοκολάτες στα τουρκικά χαρακώματα.[820] Επισημαίνεται εδώ ότι, η ανταλλαγή σταφίδων-σοκολάτας τονίζει την αντίθεση της φτώχειας του τουρκικού στρατού και του πλούτου των αντίπαλων στρατών. Παρόλα αυτά οι φτωχοί Τούρκοι μοιράζονται με τους εχθρούς το υστέρημά τους και αυτό δίνει ακόμα μεγαλύτερη αξία στην πράξη τους. Επίσης οι Τούρκοι στρατιώτες,

[816]Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*, ο.π., σ. 26-29.
[817]*Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία*, ο.π., σ. 153-155.
[818]Άννα Τζούμα, *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου για μια κοινωνιο-σημειωτική της αφήγησης*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1991, σ. 63-64.
[819]Για μια ερμηνεία της νοητικής κατασκευής και της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από την οποία η σημαία μετατρέπεται από πανί που κυματίζει, σε σύμβολο που ταυτίζει το άτομο με τους Ομοίους του, τους οικείους του και το διαχωρίζει από τους Άλλους τους ξένους βλέπετε Σώτη Τριανταφύλλου, Ηλίας Ιωακείμογλου, ο.π., Αθήνα 2007.
[820]Erdoğan Tücan, *Anzaklı Ömer*, ο.π., σ. 28-29.

περιγράφονται από τους ομοεθνείς τους συγγραφείς, ως εξαιρετικά φιλεύσπλαχνοι προς τους αντιπάλους τραυματίες, στους οποίους παρέχουν περίθαλψη ισότιμη με αυτήν που παρέχουν στους Τούρκους τραυματίες. Εξ άλλου με ιδιαίτερη φιλανθρωπία, ανθρωπισμό και αξιοπρέπεια παρουσιάζεται να μεταχειρίζονται οι Τούρκοι τους αιχμαλώτους, διότι όπως εμφανίζονται να δηλώνουν *«Οι αιχμάλωτοι είναι η τιμή μας»*[821] και για αυτό «*Εμείς τον αιχμάλωτο τον θεωρούμε μουσαφίρη. Οι δικοί μας δεν τρώνε και δίνουν το φαγητό τους στον μουσαφίρη»*[822]Όπως μάλιστα αναφέρεται η συμπόνια και ο σεβασμός στα δικαιώματα και στην προσωπικότητα των αιχμαλώτων που δείχνουν οι Τούρκοι, υποχρεώνει τους αιχμαλώτους τους να ομολογήσουν ότι οι Τούρκοι είναι ευγενείς και πολιτισμένοι. Πολλοί από τους αιχμαλώτους, οι οποίοι ήταν επηρεασμένοι από φήμες και προκαταλήψεις για *«βαρβαρότητα και ανθρωποφαγία»*[823] των Τούρκων, όχι απλώς διαπιστώνουν ότι όλα αυτά δεν ισχύουν, αλλά *«μετανιώνουν που τους έστειλαν να πολεμήσουν με ένα τέτοιο αριστοκρατικό έθνος»*[824]και *«αρχίζουν να αισθάνονται τύψεις και αμφιβολίες για την σκοπιμότητα αυτού του πολέμου»*.[825] Οι Τούρκοι συγγραφείς και στην περίπτωση αυτή ακολουθούν την μέθοδο να βάζουν τον Άλλο αυθόρμητα να εγκωμιάζει τα μέλη της ημέτερης μας ομάδας και με τα λόγια του να ανατρέπει μόνος του τα αρνητικά στερεότυπα που υπάρχουν για Εμάς. Με τον τρόπο αυτό, και έχοντας αποκτήσει εγκυρότητα από την ομολογία του Άλλου, υπογραμμίζεται από τους Τούρκους συγγραφείς, ότι το επίπεδο πολιτισμού των Τούρκων είναι εφάμιλλο και ενίοτε υψηλότερο από τους υπόλοιπους «πολιτισμένους» λαούς. Μάλιστα σε ότι αφορά τις συνθήκες αιχμαλωσίας οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι στους Τούρκους αιχμαλώτους επιφυλάσσεται πολύ σκληρότερη μοίρα. Συζητώντας ο Τούρκος φύλακας με τον αιχμάλωτο λέει: *«Αλοίμονο μου αν έπεφτα εγώ αιχμάλωτος στα χέρια σας. Ποιος ξέρει τι θα μου κάνατε τότε εσείς»*.[826] Ωστόσο παρά την εξαιρετικά σκληρή μεταχείριση και τα βασανιστήρια που αντιμετωπίζουν, οι Τούρκοι αιχμάλωτοι δεν λυγίζουν, δεν υποχωρούν. Είναι τόση η αντοχή τους και ο ηρωισμός τους ώστε, όπως αναφέρουν τα τουρκικά βιβλία προκαλούν την έκπληξη και τον θαυμασμό των αντιπάλων τους. *«Ο Έλληνας διοικητής δεν μπορούσε να δώσει εξήγηση. Πρώτη φορά στην ζωή του έβλεπε ανθρώπους που πρόσφεραν την ράχη τους με χαρά στο μαστίγιο. Τι αδιαλλαξία ήταν αυτή; Τι αδιαφορία ήταν; Τι θάρρος ήταν; Τώρα καταλάβαινε καλύτερα την φράση:"Ο Τούρκος δεν πιάνεται αιχμάλωτος. Αυτοί οι Τούρκοι. προτιμούσαν τον θάνατο παρά την αιχμαλωσία."Είναι φανερό ότι αυτοί οι αδιάλλακτοι (Τούρκοι) δεν γονατίζουν μπροστά σε καμιά δύναμη. Αυτούς τους ανθρώπους μπορούσε να τους σκοτώσει με ξυλοδαρμό. Μπορούσε να τους τρυπήσει με σφαίρες. Αλλά δεν μπορούσε να τους κάνει να συρθούν μπροστά του στη γη. Δεν μπορούσε να τους κάνει να φιλήσουν τις μπότες του»*.[827] Η γενναιότητα και η αντρειοσύνη προβάλλεται ως χαρακτηριστικό των Τούρκων αιχμαλώτων και μέσα από την διήγηση ενός άλλου περιστατικού. *«Του ζήτησαν να φωνάξει «Ζήτω ο Βενιζέλος!» Αλλά δεν φώναξε. Ο Φετχί Μπέη αντιστεκόταν λέγοντας «δεν φωνάζω». Τον εκτέλεσαν τρυπώντας τον με λόγχη»*.[828]

[821]Arif Akpınar, *Bir Hilal Uğruna*,ο.π., σ. 60.
[822]Ο.π., σ. 59.
[823]Erdoğan Tücan, ο.π., σ. 6.
[824]Erdoğan Tücan, *Seyit Onbaşı*,ο.π., σ. 39.
[825]Arif Akpınar, *Cephede Bayram*, ο.π., σ. 46.
[826] Arif Akpınar, *Bir Hilal Uğruna*,ο.π.,σ. 54.
[827] Yavuz Bahadıroğlu, *Küçük Kahraman*,ο.π., σ. 41-42.
[828]YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 33.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή ελάχιστες φορές εμφανίζεται κάποιος Τούρκος να προδίδει την πατρίδα του συμμαχώντας με τον εχθρό. Στην κλίμακα της ηθικής των Τούρκων συγγραφέων, οι Τούρκοι προδότες τοποθετούνται στο χαμηλότερο σημείο. Η συμπεριφορά τους είναι πάντα ασυγχώρητη και κατακριτέα και στο τέλος πάντα τιμωρείται. Ο χαρακτήρας τους συγκεντρώνει μόνο αρνητικά χαρακτηριστικά. Είναι φοβητσιάρηδες, δειλιάζουν μπροστά στις δυσκολίες, όταν έρχεται η στιγμή να αναλάβουν την ευθύνη για την προδοσία τους και να πληρώσουν το τίμημα καταρρέουν, όταν αποκαλύπτεται ο ρόλος τους λιγοψυχούν. Συνήθως προδίδουν με κάποια υλική ανταμοιβή ή για να τους δοθεί κάποιο αξίωμα. Στις προθέσεις των συγγραφέων είναι πάντα να τους παρουσιάσουν σαν παραδείγματα προς αποφυγή. Σε ένα διήγημα ο μπακάλης Χαμίτ συνεργάζεται με τον εχθρό και σε αντάλλαγμα λαμβάνει ένα σημαντικό ποσό. Όταν οι Τούρκοι αγωνιστές τον συλλαμβάνουν, αυτός λιποθυμά. *«Οι δύο Τούρκοι αγωνιστές πήγαν σέρνοντας τον Χαμίτ στο μαύρο αυτοκίνητο που περίμενε λίγο πιο κάτω. Το αυτοκίνητο τρυπώντας το σκοτάδι με τα φώτα του, ξεκίνησε. Ο Χαμίτ, το πρωί εκείνης της νύχτας, δεν άνοιξε το μαγαζί του. Το μαγαζί έμεινε κλειστό όλη την μέρα. Και την επομένη δεν τον είδε κανείς, το μαγαζί πάλι ήταν κλειστό. Την τρίτη μέρα οι περαστικοί είδαν επάνω στην πόρτα του μαγαζιού την επιγραφήαυτή που ήταν γραμμένη με μεγάλα γράμματα: Σε αυτή την χώρα αυτοί που θα συνεργαστούν με τον εχθρό αργά ή γρήγορα θα τιμωρηθούν».*[829] Μια άλλη ομάδα προδοτών, περιλαμβάνει εκείνους που ενώ εκ πρώτης όψεως είναι Τούρκοι ωστόσο στην πορεία του διηγήματος προκύπτει ότι η εθνική τους ταυτότητα δεν είναι αμιγώς τουρκική. Πρόκειται δηλαδή για ανθρώπους που, είτε έχουν παλιά καταγωγή από Ρωμιούς, είτε παριστάνουν τους Τούρκους αλλά είναι στην πραγματικότητα Ρωμιοί, είτε στο στενό τους περιβάλλουν υπάρχουν Ρωμιοί που τους επηρεάζουν. Με τον τρόπο αυτό, οι συγγραφείς θέλουν να παρουσιάσουν την άποψη ότι ένας γνήσιος χωρίς επιμειξίες και επηρεασμούς Τούρκος, είναι σχεδόν αδύνατο να γίνει προδότης της πατρίδας του γιατί τα συστατικά της εθνικής του ταυτότητας δεν επιτρέπουν τέτοιο ενδεχόμενο. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι τα ονόματα που επιλέγουν οι συγγραφείς να δώσουν στους προδότες είναι τέτοια ώστε να παραπέμπουν σε συνδυασμό με ξένα ονόματα. Σε ένα τέτοιο παράδειγμα ένας Τούρκος με το όνομα Νταβούτ/Davut (που παραπέμπει στο Νταβίντ/David) είναι παντρεμένος με Ρωμιά. Αυτός δρα πάντα όχι με κίνητρο την αγάπη για την πατρίδα αλλά με καιροσκοπισμό και με κίνητρο το ατομικό συμφέρον. Όταν οι Έλληνες μπαίνουν στο χωριό *«δεν φαινόταν δυσαρεστημένος από την κατάσταση. Έδειχνε ευχαριστημένος, μάλιστα άρχισε να μιλάει υπέρ των δυνάμεων κατοχής. Έλεγε: ''το Οθωμανικό κράτος πέθανε. Δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτα άλλο παρά να καλοπιάνουμε αυτούς που ήρθανε''. Οι Έλληνες διέταξαν στο εξής σε αυτό το χωριό να γίνεται ότι πουν ο Davut Αγάς, ο Δημήτρης και ο Νικόλας. Ό,τι παράπονο έχετε να το λέτε σε εκείνους».*[830]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι συγγραφείς πάντα προσπαθούν να σχηματίσουν αφηγηματικούς τύπους με δίπολα: Στην μια πλευρά οι καλοί και αδικημένοι Έλληνες και στην απέναντι πλευρά οι κακοί και βάρβαροι Τούρκοι. Σκοπός τους είναι να υπάρξει σύγκριση από την οποία να καταστεί προφανής η ηθική ανωτερότητα της ελληνικής πλευράς. Απέναντι στη βάναυση, γεμάτη αγριότητα συμπεριφορά των Τούρκων οι Έλληνες συγγραφείς αντιπαραθέτουν την ψυχική ευγένεια, την καλοσύνη των Ελλήνων, τις υψηλές ελληνικές πολιτιστικές αξίες. Ακόμα και σε καιρό πολέμου,

[829] Derman Bayladı, *Nihat ile Murat-Gece Yarısı Çalınan Kapı*, Bulut, İstanbul 2008, σ. 125-126.
[830] YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 40, 44.

οπότε τα ανθρωπιστικά ιδεώδη και ιδανικά φθίνουν, ο Έλληνας εμφανίζεται μονοσήμαντα θετικός. Όταν οι Έλληνες αποβιβάζονται στην Σμύρνη, σύμφωνα με την συγγραφέα, ο Έλληνας αρχιστράτηγος διατάζει: *«Όλοι οι κάτοικοι των μερών που θα καταλάβουμε, θα είναι για μας ιεροί».*[831] Η χρήση του στοιχείου αυτού, γίνεται για να τονιστεί η αντίθεση των Ελλήνων πολεμιστών με τους Τούρκους πολεμιστές και να επισημανθεί ο πολιτισμός και το ηθικό μεγαλείο της ελληνικής πλευράς, σε αντιδιαστολή με την βαρβαρότητα και το φανατισμό της τουρκικής πλευράς. Ενώ δηλαδή ο ελληνικός στρατός έχει ρητή εντολή να μην πειραχτεί κανείς Τούρκος άμαχος, αντίθετα η τουρκική πλευρά προχωρά σε αδικαιολόγητες πράξεις βαρβαρότητας.

Οι Έλληνες συγγραφείς μέσα από τα βιβλία τους προβάλλουν και άλλα προτερήματα και θετικά στοιχεία και χαρακτηριστικά για τους ομοεθνείς τους. Οι Έλληνες και οι Ρωμιοί εμφανίζονται γενναίοι, ανιδιοτελείς, έτοιμοι να θυσιαστούν και να πεθάνουν για την πατρίδα. Ακριβώς όπως στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι Έλληνες εμφανίζονται να τρέπονται σε φυγή μπροστά στην πολεμική ικανότητα και στην ανδρεία των Τούρκων, έτσι και στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι Τούρκοι υποχωρούν άτακτα μπροστά στην πολεμική αρετή και στο σθένος των Ελλήνων πολεμιστών. *«Πήραμε την Μενεμένη και ρουθούνι δεν άνοιξε. Μόλις βάρεσαν οι σαλπιγκτές τις σάλπιγγες, επέλαση και οι Τσέτες όπου φύγει-φύγει»*[832]και αλλού *«Με ορμή που σάρωσε ό,τι βρήκε μπροστά, τα τμήματα μπήκαν ταυτόχρονα στην πόλη. Καταδιώκοντας τους έντρομους Τούρκους».*[833] Με αυταπάρνηση, τραυματίες στρατιώτες, ζητούν να γυρίσουν στο πεδίο της μάχης. *«Γιατρέ, εσύ τα 'πες, το χρέος σου, το 'κανες. Εγώ τώρα θα κάνω το δικό μου. Συζήτηση που, την ίδια πάνω κάτω, έκαναν όλοι οι τραυματίες με τους γιατρούς. Όλοι ζώστηκαν τις μπαλάσκες και ξεκίνησαν».*[834] Ένα χαρακτηριστικό που παρατηρείται στα βιβλία της περιόδου αυτής είναι η σύνδεση του 1922 με το 1453 και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Έτσι υπάρχουν συχνές αναφορές όπως: *«στην Κόκκινη Μηλιά θα τους πάμε»*,[835]*«με σε (Βενιζέλε) θα δούμε Πόλη, θα δούμε και Άγια Σοφιά θα πληρωθούν χίλιοι χρησμοί, ελπίδες, όνειρα και εθνικοί μας θρύλοι»*,[836]*«τρέχω μαζί με τους ήρωες, τρέχω να προφτάσω τα όνειρα που ύφαινε η Φυλή αιώνες».*[837] Πρόκειται για φράσεις που αποτυπώνουν εθνικούς πόθους, συναισθηματικές επιθυμίες και προσδοκίες για εκπλήρωση ιστορικών πεπρωμένων της ελληνικής φυλής. Πρόκειται για εκλαϊκευμένες και συναισθηματικές εκδοχές της Μεγάλης Ιδέας που στον πυρήνα της είχε μια νέα εθνική αποστολή: τον εκπολιτισμό και συνεπώς εξελληνισμό της Ανατολής.[838]Στον ελληνισμό ποτέ δεν έλειψε η πεποίθηση ότι το 1821 ήταν δυνατόν να συνεχιστεί από εκεί ακριβώς που διακόπηκε και ότι στο τέλος του 1821 βρισκόταν πάντα η Πόλη συναπαρτίζοντας μαζί τον θεμέλιον λίθον της Μεγάλης Ιδέας. Η σημαία του Μεγάλου

[831]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 52.
[832] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, Ψυχογιός, Αθήνα 2009, σ. 67.
[833] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 104.
[834]Ο.π., σ. 91-92.
[835] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 91.
[836] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, ο.π., σ. 93.
[837] Ο.π., σ. 103.
[838] Θάνος Βερέμης, «Από το εθνικό κράτος στο έθνος δίχως κράτος. Το πείραμα της οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως», στο *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012, σ. 30.

Κωνσταντίνου και η σημαία του Κολοκοτρώνη είχαν κριθεί ταυτόσημες, και η έννοια της παλιγγενεσίας παρέμενε αδιάσπαστα συνδεδεμένη με την Άλωση.[839]

Το σπάσιμο του μετώπου μετά την Μεγάλη Επίθεση (Büyük Taaruz) των Τούρκων και η άτακτη υποχώρηση του ελληνικού στρατού περιγράφεται σε λίγα ελληνικά παιδικά βιβλία. Η περιγραφή είναι ρεαλιστική και η κατάσταση διεκτραγωδείται με μελανά χρώματα.Αναγνωρίζεται η αντίσταση που προβάλλουν οι Τούρκοι *«ο εχθρός με ισχυρές δυνάμεις, έχει οχυρωθεί και πολεμά με σθένος»*.[840] Το μέτωπο σπάει και οι Έλληνες στρατιώτες *«τρέχουν σαν τρελοί. Στο ξέφρενο τρεχιό, ποδοπατούν, τσαλαπατούν όσους είναι πιο μπροστά ή πλάι τους, που κι αυτοί αλλόφρονες τους χτυπούν, άγρια τα ζωντανά πετούν τα φορτία τους και τρέχουν να σωθούν. Πολλοί είχαν πετάξει τα στρατιωτικά τους ρούχα, να μην προδίδονται πως είναι φαντάροι. Υπήρχαν κιοτήδες, λιποτάχτες, αυτοτραυματισμένοι»*.[841] Πάντα όμως ακόμα και την τραγικότερη στιγμή, υπάρχουν αναλαμπές ηρωισμού, μεγαλείου, ατομικών περιπτώσεων γενναιότητας και αυταπάρνησης. Με τον τρόπο αυτό διοχετεύεται το μήνυμα ότι δεν τελείωσαν όλα, ότι υπάρχει ακόμα ελπίδα, ότι χάθηκε μια αναμέτρηση αλλά ο αγώνας διαρκεί, ότι κάποτε «πάλι με χρόνους με καιρούς» οι Έλληνες θα επανέλθουν. *«Όταν πάλι χρειαστεί τα παιδιά αυτών των κιοτήδων θα γίνουν ήρωες. Είναι μια μαύρη σελίδα, που έχει βέβαια ολόφωτες στιγμές, μα η Ιστορία των λαών δεν έχει μόνο μια σελίδα, τόμοι είναι η Ιστορία του δικού μας λαού»*[842]

Η ήττα του ελληνικού στρατού και η αποχώρησή του από την Μικρά Ασία περιγράφεται με θριαμβευτικά λόγια και πανηγυρικό τρόπο από τους συγγραφείς, στα τουρκικά παιδικά βιβλία. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις: *«ο ηττημένος Έλληνας φεύγει σαν τον άνεμο»,*[843]*«σήμερα μέσα από τις φλόγες και τον καπνό ρίξαμε τους Έλληνες στη θάλασσα»,*[844]*«οι στρατιώτες του εχθρού δίχως καν να προσπαθήσουν να φτάσουν στα πλοία τους, χύθηκαν στην θάλασσα»*.[845] Σε ένα διήγημα ο συγγραφέας αναφέρει ως καταληκτική φράση: *«στις 9 Σεπτεμβρίου 1922 απελευθερώθηκε η Σμύρνη. Οι αλαζόνες Έλληνες κατάλαβαν ότι ο πόλεμος σώμα με σώμα δεν έμοιαζε με το να σκοτώνουν άοπλους, αθώους ανθρώπους, να λογχίζουν έγκυες γυναίκες, να πυροβολούν τα μωρά που ήταν στην κούνια, να γεμίζουν τα σχολεία με παιδιά και να τα καίνε, να κλείνουν στις αποθήκες τους ανθρώπους και να τους πυροβολούν με πολυβόλα. Τράπηκαν σε φυγή. Όσοι άργησαν να φύγουν έπεσαν στα νερά του Αιγαίου από την παραλία της Σμύρνης. Τα εδάφη της πατρίδας γλύτωσαν βήμα βήμα από την εισβολή»*.[846]Ετσι σύμφωνα με συγγραφείς επαληθεύθηκε η τουρκική παροιμία *«όποιος καβαλάει άλογο άλλου, γρήγορα κατεβαίνει»*.[847]Η εισβολή αποκρούστηκε, η κατοχή αποτράπηκε, η αδικία αποκαταστάθηκε, ο κίνδυνος αποσοβήθηκε, η πατρίδα σώθηκε.

[839] Έλλη Σκοπετέα, «Το πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880), ο.π., σ. 284-285.
[840] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 102.
[841] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 116, 127, 140.
[842]Ο.π., σ. 140.
[843]Ünver Oral, ο.π., σ. 205.
[844]Ο.π., σ. 214.
[845]Yavuz Bahadıroğlu, *Küçük Kahraman*,ο.π.,σ. 141.
[846]YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 209.
[847] Ο.π., σ. 23.

Αυτό που διακυβεύονταν ήταν κρίσιμο. Το ελληνικό κράτος μπαίνοντας στο πόλεμο «έπαιζε» την επέκταση του. Το Οθωμανικό κράτος «έπαιζε» την ύπαρξη του.[848]

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα των τελευταίων χρόνων της δεκαετίας του 1910 και των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του 1920, οι Έλληνες εμφανίζονται ως ο εχθρός που εισέβαλε στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με στόχο να το κατακτήσει, να την διαλύσει και να υλοποιήσει την Μεγάλη Ιδέα. Είναι φυσικό, επομένως, η εικόνα των Ελλήνων και ειδικότερα η εικόνα των Ελλήνων στρατιωτών να έχει κατ' εξοχήν αρνητικά χαρακτηριστικά. Το κυριότερο από αυτά, όπως προβάλλεται μέσα από τα τουρκικά βιβλία, είναι το μίσος και η βαρβαρότητα με την οποία ο ελληνικός στρατός συμπεριφέρεται στους άμαχους Τούρκους. Περιγράφονται σαδιστικές συμπεριφορές, σφαγές και λεηλασίες, βιαιότητες σε βάρος γυναικών, παιδιών, ηλικιωμένων και γενικά αδύνατων ανθρώπων, βιασμοί, προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της τιμής και της θρησκείας.Οι Τούρκοι συγγραφείς, κάνοντας τέτοιες αναφορές, μεταδίδουν στους αναγνώστες το μήνυμα ότι στόχος των Ελλήνων δεν ήταν απλώς η εδαφική κατάκτηση αλλά η εξάλειψη των Τούρκων, ο βίαιος ξεριζωμός τους, ο εξελληνισμός και εκχριστιανισμός της Μικράς Ασίας και η ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με κυρίαρχους τους ελληνόφωνους Χριστιανούς και υπόδουλους τους Μουσουλμάνους Τούρκους. Ένας συγγραφέας συμπυκνώνει με χαρακτηριστικό τρόπο την θέση της τουρκικής πλευράς: *«ο Βενιζέλος θα ξαμολήσει τα σκυλιά του στην Σμύρνη.Γι' αυτό είναι εδώ τα σκυλιά του Βενιζέλου. Θα πάρουν την Κωνσταντινούπολη και θα ιδρύσουν ξανά το Βυζάντιο».*[849] Ένας Τούρκος συγγραφέας βάζει τον Έλληνα αξιωματικό μετά την κατάληψη ενός χωριού να απευθύνεται στους Τούρκους κατοίκους και να λέει: «κάντε λίγο υπομονή, θα σας φέρουμε πολιτισμό από την Ελλάδα».[850] Με τη φράση αυτή ο συγγραφέας αναφέρεται έμμεσα στην επιδίωξη των Ελλήνων να εξελληνίσουν την Ανατολή μέσω της εξαγωγής σε αυτήν του ελληνικού πολιτισμού. Το κυριότερο χαρακτηριστικό που οι Τούρκοι συγγραφείς αποδίδουν στους Έλληνες στρατιώτες είναι το μίσος και η πρόθεση όχι απλώς να σκοτώσουν Τούρκους, αλλά να τους σκοτώσουν με σαδιστικό τρόπο. Το μίσος τους και η εχθρότητα για τους Τούρκους οφείλεται, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στο φόβο που νιώθουν μπροστά στην αστείρευτη δύναμη και ικανότητα επιβίωσης του τουρκικού έθνους. Όπως, χαρακτηριστικά, σημειώνεται *«για εκείνους (τους Έλληνες) έστω καιένας Τούρκος, ένα μωρό, αν μείνει ζωντανός, ιδιαίτερα αν πληθύνει θα είναι ο μεγαλύτερος κίνδυνος».*[851]Για τον λόγο αυτό οι Έλληνες στρατιώτες όταν μπορούν κατακρεουργούν τους Τούρκους ανελέητα. *«(Οι Έλληνες) μπορούσαν να σκοτώσουν πυροβολώντας απλά στην καρδιά.Όταν όμως είχαν απέναντι τους Τούρκους, όλα άλλαζαν. Όταν τους δινόταν αυτή η ευκαιρία, λυσσούσαν, γίνονταν απάνθρωποι, και φέρονταν όχι σαν στρατιώτες, αλλά σαν χασάπηδες».*[852] Σημειώνεται ότι στα ελληνικά παιδικά βιβλία χρησιμοποιείται ταυτόσημη φράση για να τονιστεί η ικανότητα επιβίωσης του ελληνικού έθνους. *«Οι Γραικοί, κι ένας μονάχα ν' απομείνει την πίστη στον Χριστό μας θα κρατήσει αναμμένη και την Ελλάδα μας θα ξαναναστήσει!»*[853]

[848] Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 533.
[849]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 16,175.
[850]Ο.π., σ. 40.
[851] ÜnverOral, ο.π., σ. 132.
[852] Ο.π., σ. 196.
[853]Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, *Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου*, ο.π., σ. 31.

Σε πολλές περιπτώσεις στα τουρκικά παιδικά βιβλία ο ελληνικός στρατός διαπράττει ακρότητες σε βάρους αμάχων Τούρκων πολιτών κυρίως ηλικιωμένων, γυναικών, παιδιών ακόμα και νηπίων. Οι Έλληνες στρατιώτες περιγράφεται ότι *«Βασάνιζαν τις ηλικιωμένες γυναίκες, έκαναν σκοποβολή επάνω στα μωρά που ακόμα δεν είχαν συμπληρώσει το πρώτο έτος της ηλικίας τους».*[854]Ελληνες στρατιώτες σκοτώνουν αναίτια μικρά παιδιά με φρικτό τρόπο *«οι Έλληνες στρατιώτες είχαν πυρπολήσει τα σπίτια που μπήκαν. Επιπλέον όταν οπισθοχωρούσαν στο δάσος, δύο μικρά παιδιά που είχαν ξεχαστεί στο χωριό ήταν αγνώριστα από το αίμα. Σαν να έσβησαν οι Έλληνες όλη την φωτιά της εκδίκησης τους, τρυπώντας με τις λόγχες αυτά τα δύο παιδιά των Τούρκων».*[855] Η περιγραφή αποτρόπαιων σκηνών δολοφονιών αθώων νηπίων από τακτικές στρατιωτικέςομάδες του αντιπάλου δεν είναι κάτι ασυνήθιστο στα ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία. Και άλλες φορές συγγραφείς, χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τους το ευαίσθητο παιδικό κοινό στο οποίο απευθύνονται, αφηγούνται τέτοια περιστατικά για να προκαλέσουν οργή και αγανάκτηση και να εμποτίσουν με μίσος και φόβο τις παιδικές ψυχές. Παρόμοιες περιγραφές,ανάλογης ωμότητας και βιαιότητας, συναντιούνται και σε ελληνικά παιδικά βιβλία που εξιστορούν, παραδείγματος χάρη, τα γεγονότα της Χίου το 1822.[856] Οι συγγραφείς περιγράφοντας τόσο ακραίες και απάνθρωπες συμπεριφορές από τακτικούς στρατούς οι οποίοι εξυπακούεται ότι υλοποιούν επίσημες κρατικές πολιτικές, στην ουσία αποδίδουν συλλήβδην στους Άλλους το χαρακτηριστικό της απόλυτης βαρβαρότητας και έλλειψης στοιχειώδους σεβασμού στην ανθρώπινη ζωή. Σε πολλές ακόμα περιπτώσεις ο ελληνικός στρατός παρουσιάζεται να προβαίνει σε απάνθρωπες πράξεις που περιγράφονται από τους συγγραφείς ως δείγματα της βαρβαρότητας των Ελλήνων. *«Οι Έλληνες είχαν αρχίσει προ πολλού να βασανίζουν τους κατοίκους της Σμύρνης... έδερναν τα παιδιά, λόγχιζαν για κέφι τις αθώες γυναίκες».*[857] Ένας συγγραφέας βάζει τον πρωταγωνιστή του διηγήματος να διαπιστώνει:*«Δεν πιστεύω να υπάρχει στον κόσμο άλλος στρατιώτης που μπορεί να γίνει τόσο άγριος όσο ο Έλληνας στρατιώτης. Υπήρχε ένας γιατρός ο Σουκρή Μπέη. Έδεσαν μια πέτρα στον λαιμό του και τον πέταξαν στην θάλασσα».* Η αποστροφή που προκαλούν τους Τούρκους τα εγκλήματα του ελληνικού στρατού είναι τόσο μεγάλη ώστε εντυπώνεται στο υποσυνείδητο τους και προκαλεί εφιάλτες και όνειρα για εκδίκηση. Μάλιστα η σκληρότητα στους εφιάλτες τους είναι μικρότερη από την βαρβαρότητα της αληθινής ζωής. Η πραγματικότητα της φρίκης δηλαδή ξεπερνάει τη φαντασία. *«Είδα στον ύπνο μου ότι οι Έλληνες μπήκαν στο χωριό. Έκαιγαν, γκρέμιζαν και σκότωναν γελώντας. Καθώς τριγυρνούσα στο χωριό, είδα φρικτά πράγματα. Ξεσκίζανε την κοιλιά μιας γυναίκας με τις λόγχες, πυροβολούσαν ένα παιδί. Όταν είδα έναν Έλληνα στρατιώτη να λογχίζει ένα μωρό που άρχισε να μπουσουλά κάτω, ήθελα να πιάσω το τουφέκι μου». Ακούγοντας το όνειρο, ο θείος Εφέ είπε:Παιδί μου, εμείς αυτές τις φοβερές εικόνες που στο όνειρο σου κρατούν μερικά λεπτά τις έχουμε δει πολλές φορές και μάλιστα μέρες και εβδομάδες ολόκληρες! Δεν ήταν όνειρο... Αυτά έκαναν οι Ρώσοι, οι Έλληνες, οι Αρμένιοι,οι Βούλγαροι στους Τούρκους».*[858] Ύστερα από όλα τα παραπάνω είναι επόμενο να διαπιστώνεται από τον Τούρκο συγγραφέα ότι στην Σμύρνη στα χρόνια της ελληνικής παρουσίας: *«Στους δρόμους σε κάθε γωνιά περιπολεί ένας Έλληνας στρατιώτης... Η Σμύρνηείναι στην χειρότερη καταπίεση που είχε ζήσει*

[854]YavuzBahadıroğlu, *Vatan İçin*, ο.π., σ. 10.
[855] Ünver Oral, ο.π., σ. 189.
[856]Πότης Στρατίκης, *Το Αθάνατο 1821*-Τόμος Β, ο.π., σ. 15.
[857]Yavuz Bahadıroğlu, *Küçük Kahraman*, σ. 26.
[858]Ünver Oral, ο.π.,σ. 118-119.

μέχρι τότε».[859] Προσδοκώντας να ενισχύσει τα αισθήματα οργής, αγανάκτησης και αποτροπιασμού των αναγνωστών του για τους Έλληνες και θέλοντας να δείξει ότι ακόμα και οι στρατηγοί των Ελλήνων διαπνέονται από εξίσου ταπεινά και ποταπά ένστικτα με τους απλούς στρατιώτες τους, τους παρουσιάζει να βεβηλώνουν σημαντικά μνημεία της Οθωμανικής ιστορικής κληρονομιάς, να μιλούν με ανάρμοστο τρόπο για σημαντικές προσωπικότητες και ιδρυτικές μορφές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να προσβάλλουν τα ιερά και τα όσια του τουρκικού έθνους, να ποδοπατούν τάφους καινα περιυβρίζουν νεκρούς. *«Ο στρατηγός των Ελληνικών δυνάμεων, κλωτσούσε το μαυσωλείο του Εθνομάρτυρα Οσμάν και φώναζε: Σήκω να σε δούμε Οσμάν! Εγώ καταστρέφω το κράτος που ίδρυσες εσύ! Σήκω και γλύτωσε το έθνος σου να το δω και εγώ!»*[860] Η αμετροέπεια, η έπαρση και η αλαζονεία του Έλληνα αρχηγού, τον κάνει ακόμα περισσότερο αντιπαθή και μισητό στα μάτια των μικρών Τούρκων αναγνωστών και καλλιεργεί μέσα τους το αίσθημα της προσμονής για την επερχόμενη εκδίκηση και τιμωρία του.

Εκτός από την βαρβαρότητα και την προκλητικότητα, οι Τούρκοι συγγραφείς αποδίδουν στους Έλληνες στρατιώτες, τους οποίους αποκαλούν Δυνάμεις Κατοχής, μια σειρά από άλλα αρνητικά χαρακτηριστικά και κατακριτέες συμπεριφορές σε βάρος του τουρκικού πληθυσμού. Ο ελληνικός στρατός παρουσιάζεται να ατιμάζει νεαρές Τουρκάλες. *«Ο εχθρός έστησε ένα φυλάκιο στο χωριό.Τους βοηθούν οι Ρωμιοί του χωριού. Παίρνουν τις νέες κοπέλες, τα τρυφερά κοριτσόπουλα στο φυλάκιο και γλεντάνε μέχρι το πρωί».*[861] Επίσης οι στρατιώτες καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες αλκοόλ. (στοιχείο που προξενεί αρνητική εντύπωση στην συντηρητική μερίδα του τουρκικού κοινού) *«Γύρω από το τραπέζι είχαν μαζευτεί οι Έλληνες αξιωματικοί και στρατιώτες. Επάνω στο τραπέζι υπήρχαν πολλά μπουκάλια ποτό».*[862]Ακόμα οι Έλληνες στρατιώτες φέρονται με σκαιότητα και υποτιμητικά στους Τούρκους πολίτες. *«Ο Έλληνας στρατιώτης γέλασε ειρωνικά. Σήκωσε βίαια το χέρι του και έδωσε ένα χαστούκι στο πρόσωπο του ηλικιωμένου Τούρκου: "Πάρε παλιότουρκε!" του φώναξε.»*[863] Οι στρατιώτες αποτελούν ένα κομμάτι του λαού και η συμπεριφορά τους αντικατοπτρίζει στάσεις και συνήθειες ολόκληρου του λαού. Ο τρόπος που ενεργούν και συμπεριφέρονται οι στρατιώτες στην συνείδηση των αναγνωστών, ταυτίζεται με την συμπεριφορά και την κουλτούρα του λαού γενικότερα. Όταν λοιπόν οι Έλληνες στρατιώτες ασελγούν, βιάζουν, πίνουν και μεθούν, κατ' αναλογία έμμεσα μεταδίδεται από τους συγγραφείς το μήνυμα ότι γενικότερα ο ελληνικός λαός επιδίδεται σε ακολασίες, σε αναξιοπρεπείς και ζωώδεις συμπεριφορές.

Ένα χαρακτηριστικό που συναντιέται συχνά στα παιδικά βιβλία των δύο πλευρών όταν περιγράφονται πολεμικές συγκρούσεις είναι ο πανικός και η ηττοπάθεια που καταλαμβάνει τους μαχητές της απέναντι πλευράς. Αποδίδεται στον Άλλο το χαρακτηριστικό της θρασυδειλίας, διότι εκδηλώνει όλη την βιαιότητα και την σκληρότητα του όταν μπροστά του βρίσκονται ανυπεράσπιστοι και αδύναμοι άνθρωποι, ενώ όταν έχει να αντιμετωπίσει αξιόμαχους και ισοδύναμους αντιπάλους πανικοβάλλεται, υποχωρεί και τρέπεται σε άτακτη φυγή ή παραδίδεται αμαχητί. Το

[859] Ersin Teres, *Gönderden İnmeyen Bayrak*, ο.π., σ. 9.
[860] Yavuz Bahadıroğlu, *Vatan İçin*, ο.π., σ. 11.
[861]Ο.π., σ. 38.
[862]Ο.π., σ. 42.
[863]Ο.π., σ.105.

χαρακτηριστικό αυτό που μειώνει την πολεμική ικανότητα του άλλου, στα βιβλία συνήθως παρατίθεται αντιστικτικά με την προβολή της πολεμικής αρετή και του ηρωισμού της ημέτερης πλευράς. Και στην περίπτωση αυτή, στόχος είναι η μείωση της αξίας και των ικανοτήτων του Άλλου και ο εκθειασμός της αξίας της ομάδας του συγγραφέα. Κάποιες φορές για να υπογραμμιστεί η δειλία, παρουσιάζονται οι στρατιώτες του εχθρού να εγκαταλείπουν το πεδίο της μάχης αδιαφορώντας για τους υπόλοιπους συντρόφους τους, δεν δείχνουν δηλαδή καμία αλληλεγγύη στα υπόλοιπα μέλη της ομάδας τους. Οι δεσμοί δηλαδή που ενώνουν τους Άλλους μεταξύ τους και τους καθιστούν ομάδα, προβάλλεται ότι καταλύονται με σχετική ευκολία όταν δοκιμάζονται στην αντιπαράθεση με την ομάδα του συγγραφέα. *«Οι Έλληνες στρατιώτες νομίζοντας ότι περικυκλώθηκαν από μια μεγάλη δύναμη και ότι πιάστηκαν στον ύπνο, άρχισαν να φεύγουν δίχως να πάρουν τους τραυματισμένους φίλους τους μαζί τους, δίχως να κοιτάξουν πίσω τους».*[864] Σε ένα άλλο περιστατικό οι Έλληνες στρατιώτες *«άρχισαν να ελαττώνονται. Στο τέλος νομίζοντας ότι παγιδεύτηκαν φώναξαν: ''Παραδινόμαστε Τούρκοι. Βρε, παραδινόμαστε!'' Από την πλευρά των παλικαριών ακούστηκε μια δυνατή φωνή:Όταν δείτε τα δύσκολα σηκώνετε τα χέρια και φωνάζετε παραδινόμαστε. Όμως μπροστά στους αθώους ανθρώπους παριστάνετε τους γενναίους».*[865]

Ενώ στα τουρκικά παιδικά βιβλία περιγράφονται σκηνές βαρβαρότητας όπου πρωταγωνιστές είναι Έλληνες στρατιώτες και Ρωμιοί συνεργάτες τους, στα ελληνικά παιδικά βιβλία, εκείνοι που διαπράττουν βάρβαρες πράξεις και με απάνθρωπο τρόπο συμπεριφέρονται στον Άλλο είναι πάντα οι Τούρκοι. Η μια πλευρά επομένως κατηγορεί την άλλη ότι με ευθύνη της διακόπηκε μια ομαλή συνύπαρξη και ότι κατέφυγε στην βιαιότητα και την σκληρότητα απέναντι στον γείτονα. Η βαρβαρότητα είναι μια σταθερά πάντα παρούσα στα βιβλία που αναφέρονται σε περιστατικά της περιόδου αυτής. Αυτό που διαφοροποιείται είναι ότι η κάθε πλευρά κατηγορεί ως βάρβαρο τον αντίπαλο, τον εθνικό εχθρό. Το στοιχείο της συχνής επανάληψης περιγραφών βάναυσων πράξεων, συμβάλλει στη διαμόρφωση στερεοτύπου. Επειδή τις περισσότερες φορές, τα κείμενα που αναφέρονται σε γεγονότα της περιόδου αυτής έχουν χαρακτήρα μαρτυρίας ή χρονικού, δηλαδή ο αφηγητής εμφανίζεται να συμμετέχει ο ίδιος ή να παρακολουθεί τα δρώμενα, οι διηγήσεις αποκτούν μεγαλύτερη αληθοφάνεια και φυσικότητα. Αυτό ενισχύει την κατασκευή στερεοτυπικών εικόνων. Τα βιβλία εμφανίζονται να περιέχουν διακριβωμένες αφηγήσεις των συνεχών βαρβαροτήτων που διαπράχτηκαν από τον Άλλο. Άρα συνάγεται το συμπέρασμα ότι χαρακτηριστικό της ταυτότητας του Άλλου είναι η βαρβαρότητα.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι συγγραφείς ισχυρίζονται ότι σε όλη τη διάρκεια της κοινής ζωής στην Μικρά Ασία, οι συμπατριώτες τους πότε δεν παραβίασαν τα δικαιώματα των Ρωμιών ούτε τους καταπίεσαν, αλλά αντίθετα τους προστάτευαν, τους είχαν παραχωρήσει αρκετά προνόμια και τους αντιμετώπιζαν χωρίς να δίνουν σημασία στην θρησκευτική και εθνική διαφορετικότητα τους. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία η εικόνα που δίνεται είναι κάπως διαφορετική. Σε αρκετές περιπτώσεις περιγράφεται ότι η κοινή ειρηνική ζωή των δύο λαών διακόπτεται από περιόδους, βίαιης συμπεριφοράς της τουρκικής πλευράς. Παρόλο που τα βιβλία αναφέρονται στα γεγονότα του 1922, συχνά μέσα σε αυτά υπάρχουν αναδρομές στο παρελθόν, παραδείγματος χάρη στο

[864] Ünver Oral, ο.π., σ. 202.
[865] Yavuz Bahadıroğlu, *Küçük Kahraman*, ο.π., σ. 35.

1821, οπότε όπως αναφέρεται οι Τούρκοι για να τιμωρήσουν τους Έλληνες *«έστειλαν στρατό στις Κυδωνιές, έβαλαν φωτιές, λεηλάτησαν την πόλη, έσφαξαν, τα συνηθισμένα τους»*.[866] Η διατύπωση που χρησιμοποιεί η συγγραφέας, ότι δηλαδή η βαρβαρότητα από την τουρκική πλευρά είναι κάτι συνηθισμένο, συχνό και επαναλαμβανόμενο ενσταλάζει στην ψυχή των μικρών αναγνωστών την αίσθηση του προαιώνιου εχθρού Τούρκου ο οποίος διαχρονικά επιθυμεί τον αφανισμό του ελληνικού έθνους, αποτελεί δηλαδή τον υπ αριθμόν ένα εχθρό του ελληνισμού. Σε άλλη αναφορά στο παρελθόν υπενθυμίζεται άλλος ένας διωγμός των Χριστιανών από τους Τούρκους.*«Οι Τούρκοι βγήκαν νικημένοι από τους Βαλκανικούς πολέμους, αλλά με το μίσος για τον Χριστιανισμό θεριεμένο. Κάνουν γιουρούσι, σφάζουν, ξεκληρίζουν σπιτικά, ληστεύουν, φεύγουν οι δικοί μας, ερημώνονται χωριά και χωριά»*.[867] Πάντως, οι περισσότερες αναφορές για την τουρκική βαρβαρότητα υπάρχουν στις εξιστορήσεις των γεγονότων που έλαβαν χώρα στην περίοδο ανάμεσα στην Μεγάλη Επίθεση (Büyük Taarruz) των Τούρκων, στην ανακατάληψη της Σμύρνης από το τουρκικό στρατό, στην φυγή των Ελλήνων, στις πορείες των αιχμαλώτων και των ομήρων, μέχρι την ανταλλαγή των πληθυσμών. Τα γεγονότα του 1922 αποτελούν κορυφαία και καθοριστική στιγμή στην νεότερη ελληνική ιστορία και κομβικό συστατικό της εθνικής συλλογικής συνείδησης των Ελλήνων και καθορίζουν το ελληνικό έθνος, στην ψυχή των Ελλήνων ως ένα «μαρτυρικό έθνος». Η δόμηση του μαρτυρικού έθνους, εδράζεται σε μια διαδικασία αφηγηματικής εκδραμάτισης, στην οποία πρωτεύοντα ρόλο έχουν οι αδικίες, οι καταστροφές, τα πάθη, οι δυστυχίες, τα εμπόδια, οι θάνατοι. Η νοσταλγική αναδρομή στην τραυματική μνήμη του έθνους είναι συστατικό στοιχείο της ύπαρξης του. Η «οδυνηρή ηδονή» της τραυματικής ανάμνησης γίνεται ο συνεκτικός κρίκος που οργανώνει και ρυθμίζει τις ηθικές συμπεριφορές της κοινότητας.[868] Στο πλαίσιο αυτό, σε ελληνικό παιδικό βιβλίο αναφέρεται ότι σε ένα μεμονωμένο συμβάν οι Τούρκοι σκότωσαν μαζικά χιλιάδες Έλληνες. *«Τα μάθατε, τι έγινε με την πρώτη αποστολή των ανδρών για τα τάγματα εργασίας; Τους σκότωσαν έξω από την πόλη, 4000 χιλιάδες άνδρες, ούτε ένας ούτε δυό»*.[869] Κάποιες φορές οι συγγραφείς, για να δώσουν μεγαλύτερη πειστικότητα βάζουν τους πρωταγωνιστές να διηγούνται οι ίδιοι την τραγωδία που βίωσαν σε πρώτο πρόσωπο.*«Απ' όπου περνούσα συμφορά. Τα σπίτια καμένα, τα πράματα και τα γεννήματα πεταμένα στο δρόμο, μισοφαγωμένα από τη φωτιά. Τα πιότερα ζωντανά σκοτωμένα. Το ίδιο κι οι άνθρωποι. Γυναίκες παιδιά, γέροι, όσοι βρέθηκαν στο χωριό την ώρα της επιδρομής. Κανένας δε γλίτωσε. Τη γυναίκα μου τη σκοτώσανε κι αυτή. Τη βρήκα στην αυλή, κοντά στο πηγάδι. Στο σπίτι η φωτιά είχε σβήσει, μα τι τα θέλετε. Δεν έμεινε τίποτα όρθιο. Ξηλώσανε ως και τα σανίδια από το πάτωμα»*.[870] Άλλες φορές οι πρωταγωνιστές των διηγήσεων παρουσιάζονται από τους συγγραφείς να αφηγούνται γεγονότα τα οποία είδαν με τα μάτια τους. Με την μέθοδο αυτή η αφήγηση αποκτά μεγαλύτερη ζωντάνια και αληθοφάνεια. *«Και πάνω από όλα η τρομερή κραυγή. Πλάκωσαν οι Τσέτες. Ποδοβολητά που πλησίαζαν, σκόρπισαν στη στιγμή το τσούρμο. Οι παράδρομοι γέμισαν δυστυχισμένους που πάσχιζαν να κρυφτούν. Μα δεν ήταν μπορετό. Οι ντόπιοι Τούρκοι τους έδιωχναν, τους κυνηγούσαν κι αυτοί με πέτρες, με ξύλα, με μαχαίρια, με κόπανους. Αλαλιασμένοι, απελπισμένοι τρέχανε πέρα - δώθε χωρίς να βρίσκουνε δρόμο σωτηρίας. Κι οι Τσέτες με ουρλιαχτά θριάμβου τους*

[866]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 78.
[867] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 83.
[868] Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο.π., σ. 237-238.
[869] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 51-52.
[870] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 46.

σφάζανε όλους»[871] Πολλές είναι οι περιγραφές σφαγών και λεηλασιών που κάνουν οι Τούρκοι σε ελληνικά χωριά. *«Οι άταχτοι παραμόνευαν. Και την άλλη μέρα η συνοδεία ήταν μια φριχτή σειρά από λείψανα κρεμασμένα στα δέντρα, ριγμένα στα πηγάδια, τρυπημένα από σφαίρες και ξιφολόγχες... Ήταν όλοι οι νέοι άντρες του χωριού που είχανε πέσει στα χέρια των Κεμαλικών. Τους καμτσίκωναν, τους χτυπούσαν, τους κλωτσούσαν, τους ταπείνωναν. Τους έβριζαν γκιαούρηδες, άπιστους, τους έφτυναν, τους έδερναν. Αίμα, δάκρυα κι αναστεναγμοί δε συγκινούσαν τα θηρία της Τουρκιάς».*[872] Σε μια άλλη διήγηση ο συγγραφέας χωρίς περιστροφές υπογραμμίζει ότι η αγριότητα των Τούρκων έχει αίτια φυλετικά ότι δηλαδή η βαρβαρότητα είναι εγγενές χαρακτηριστικό γνώρισμα της τουρκικής φυλής. *«Οι άταχτοι, μαζί με τους Τούρκους χωρικούς που τους είχαν φανατίσει τα συνθήματα των Κεμαλικών, γύριζαν και διαγούμιζαν τα ελληνικά χωριά, που οι κάτοικοι τους τα είχαν εγκαταλείψει, σκότωναν όποιον χριστιανό έβρισκαν στο δρόμο τους, με όλη την αγριότητα της φυλής τους».*[873] Μια Ελληνίδα συγγραφέας μιλώντας για τηνκαταστροφή της Σμύρνης αναφέρει ότι στα αιματηρά γεγονότα συμμετέχουν και μικρά τουρκόπουλα: *«Μερικοί (Τούρκοι) βαστούσαν πέτρες, άλλοι ξύλα και σιδερένιους λοστούς. Πολλοί είχαν μαχαίρια και μπαλτάδες.Ακόμα και τα παιδιά είχαν ανακατευτεί στη σφαγή και στη λεηλασία».*[874] Την βαρβαρότητα των Τούρκων επιχειρούν να καταδείξουν οι συγγραφείς παρουσιάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι Τούρκοι μεταχειρίζονται τους αιχμαλώτους. Ένας συγγραφέας αναφέρει ότι εκτός από τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης και τα βασανιστήρια, οι Τούρκοι αξιωματικοί κέρδιζαν χρήματα διαθέτοντας τους αιχμαλώτους σαν σκλάβους «*Τα πόδια μας είχανε τουμπανιάσει από την πορεία. Μας παίδευε και η δίψα. Είχε πολλές πηγές το μέρος εκείνο,νερά γάργαρα και δεν μας αφήνανε να πιούμε. Εκεί μας κατακλέψανε. Λεφτά, δαχτυλίδια μας τα πήρανε όλα. Ταλαιπωρία και κούραση αφάνταστη. Μας κλείνουνε σε ένα σχολείο. Από εκεί κάθε πρωί μας πηγαίνανε στην πλατεία, στο ανθρωποπάζαρο και οι Τούρκοι μας αγοράζανε από τον αξιωματικό»*[875] Με βαναυσότητα εμφανίζονται οι Τούρκοι να φέρονται και σε μικρά ελληνόπουλα. Σε ένα διήγημα ο Τούρκος *«ο ελεημένος χίλιες φορές από το σπιτικό των Ελλήνων»,*[876] απαγάγει την μικρή Ελληνίδα για να ζητήσει λύτρα από τον πλούσιο πατέρα της. Με δεμένα τα χέρια, την δένει πίσω από ένα μουλάρι και *«δεμένη όπως ήταν αναγκαζόταν να κανονίζει το βήμα της με το βήμα του μουλαριού. Διψούσε πολύ μα ο Τούρκος αναίσθητος στο μαρτύριο της δεν σταματούσε».*[877] Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται από τους συγγραφείς στην επιθυμία των Τούρκων να αρπάξουν τον πλούτο και την περιουσία των Ρωμιών. *«Οι Τούρκοι έπαιρναν τα χρυσαφικά και τα νομίσματα που βρίσκανε στις αποσκευές αυτών που έφευγαν».*[878] Αξιοσημείωτες είναι οι φράσεις, οι παρομοιώσεις, οι επιθετικοί προσδιορισμοί τους οποίους οι συγγραφείς βάζουν τους πρωταγωνιστές τους να χρησιμοποιούν για να χαρακτηρίσουν τους Τούρκους. Η αναφορά είναι ενδεικτική. *«Τέτοια μας κάναν οι αντίχριστοι».*[879]*«Ξέρω και τι θα πει Τούρκος χασάπης. Θα 'ρθουνε,*

[871] Ο.π., σ. 119.
[872] Ο.π., σ. 132, 137.
[873] Ο.π., σ. 171.
[874]Ο.π., σ. 183.
[875] Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1991, σ.130.
[876] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 113.
[877] Ο.π., σ. 112.
[878] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, σ. 45.
[879] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, σ. 74.

ρουθούνι δε θα μείνει»,[880]*«οι Τούρκοι είναι θεριά ανήμερα. Δεν τους ξέρουμε από άλλοτε;»,*[881]*«η νύχτα ήταν προχωρημένη κι οι Τούρκοι, χορτάτοι από αίμα, κοιμόντουσαν. Αύριο θα κυνηγούσαν άλλους,.*[882]*«ο Τούρκος ο φονιάς»,*[883]*«... δε θα γλίτωναν από το μαχαίρι του Τούρκου».*[884]*«Μπέσα ο Τούρκος δεν έχει».*[885] Οι φράσεις αυτές είναι εμποτισμένες με τα συναισθήματα της απέχθειας και του μίσους που οι συγγραφείς παρουσιάζουν τους Έλληνες πρωταγωνιστές των βιβλίων τους να αισθάνονται για τους Τούρκους. Η συχνή χρήση τέτοιων φράσεων, ο μεγάλος αριθμός περιγραφόμενων περιστατικών τουρκικής βαρβαρότητας και η ιδιαίτερα εκτενής και λεπτομερής περιγραφή σκληρών σκηνών βιαιότητας και ωμότητας με δράστες Τούρκους και θύματα Έλληνες, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για σύμπτωση αλλά υπηρετείται κάποια σκοπιμότητα. Στην παιδική λογοτεχνία, συχνά επέρχεται ταύτιση του μικρού αναγνώστη με τα συναισθήματα των πρωταγωνιστών. Ενδεχομένως, οι συγγραφείς επιδιώκουν μέσω του ενστερνισμού των αισθημάτων που τρέφουν οι Έλληνες πρωταγωνιστές για τους Τούρκους, να υιοθετηθεί από τους αναγνώστες το μίσος και η απέχθεια για τους Τούρκους με απώτερο σκοπό τα συναισθήματα αυτά να αποτελέσουν συστατικό του χαρακτήρα τους και άξονα για την οικοδόμηση αρνητικών στερεοτύπων για τους Τούρκους. Ένας άλλος λόγος για τον οποίο προβάλλονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή τόσες σκηνές μαρτυρίου, πόνου, καταστροφής, θανάτου και δεινών που βιώνει ο Ελληνισμός είναι και η αίσθηση ότι *«η κοινή συμφορά ενώνει περισσότερο από την χαρά. Όταν πρόκειται για εθνικές αναμνήσεις, τα πένθη αξίζουν περισσότερο από τους θριάμβους, γιατί επιβάλλουν καθήκοντα, απαιτούν κοινές προσπάθειες».*[886]Άλλωστε όπως σημειώνεται επιγραμματικά σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο με έντονη διάθεση διδακτισμού *«Καλό είναι να μη ξεχνάμε...»*[887]

Περισσότερο αρνητική από την εικόνα των Ελλήνων, παρουσιάζεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία η εικόνα των Ρωμιών. Η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζονται προδοτική από τους Τούρκους. Ενώ επί αιώνες ζούσαν χωρίς προβλήματα στο τουρκικό έδαφος και επωφελούνταν από την συμβίωση τους με τους Τούρκους, οι οποίοι τους αντιμετώπιζαν ισότιμα, χωρίς διακρίσεις και τους φέρονταν όπως στους φίλους και αδελφούς, όταν η παρουσία του ελληνικού στρατού τους έδωσε την δυνατότητα, οι Ρωμιοί, συνεργάστηκαν με τους Έλληνες και στράφηκαν εναντίον των Τούρκων. *«Εν τω μεταξύ οι Ρωμιοί που είχαν ζήσει χρόνια ολόκληρα ανάμεσα μας, βρήκαν την ευκαιρία να κλέβουν και να λεηλατούν τους Τούρκους γείτονες τους»*[888]Μάλιστα, όπως περιγράφεται οι Ρωμιοί, έδειχναν περισσότερο μίσος και μεγαλύτερη εκδικητικότητα από τους Έλληνες αποδεικνύοντας ότι για πολλά χρόνια υποκρίνονταν πως εκτιμούσαν και σέβονταν τους Τούρκους. *«Έρχονταν οι Έλληνες καίγοντας και γκρεμίζοντας τα πάντα… και οι Ρωμιοί τους καθοδηγούσαν»*[889]αναφέρει ένας Τούρκος συγγραφέας και ένας άλλος περιγράφει μια παρόμοια σκηνή: *«ΟιΈλληνες στρατιώτες συνέχιζαν τα*

[880]Ο.π., σ. 143.
[881] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, ο.π., σ. 39.
[882] Αγγελική Νικολοπούλου, Το τέλος ενός θρύλου, ο.π., σ. 120.
[883] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, ο.π., σ. 93.
[884]Ο.π., σ. 116.
[885] Ο.π., σ. 74.
[886] Ernest Renan, *Τι είναι έθνος; Προσευχή πάνω στην Ακρόπολη*, Ροές, Αθήνα 2009, σ. 49.
[887]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 8.
[888]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 34.
[889] Ersin Teres, *Gönderden İnmeyen Bayrak*, ο.π., σ. 11.

πλιάτσικο με την καθοδήγηση των ντόπιων Ρωμιών που κρατούσαν δάδες».[890]Οι Τούρκοι συγγραφείς μέσα από τα βιβλία τους, κατακρίνουν τους Ρωμιούς για αυτή την ύπουλη, διπρόσωπη στάση και τους αποκαλούν εσωτερικούς εχθρούς που την κρίσιμη στιγμή χτυπούν πισώπλατα την πατρίδα. Για τους Τούρκους τέτοια συμπεριφορά είναι ασυγχώρητη και καταδικαστέα. Η απαξίωση της συμπεριφοράς των προδοτών είναι ένα στοιχείο κοινό σε όλα τα παιδικά βιβλία ελληνικά και τούρκικα. Και στα βιβλία, όπως και στην πραγματικότητα, για τον εχθρό μπορεί να υπάρξει κατανόηση, ακόμα και συγχώρεση, για τον προδότη όμως όχι. Έτσι στα βιβλία αρκετές φορές ο εχθρός συγχωρείται, περιθάλπεται, απελευθερώνεται, προστατεύεται από λιντσάρισμα. Ο προδότης τιμωρείται σκληρά ή εκτελείται. Έτσι, ενδεχομένως, από την τουρκική πλευρά δικαιολογείται και η σκληρή συμπεριφορά των τουρκικών δυνάμεων απέναντι στους Ρωμιούς, εφόσον θεωρούνται όχι απλώς εχθροί, αλλά εσωτερικοί εχθροί, προδότες.Αναφερόμενοι στην στάση και στο ρόλο των Ρωμιών της Μικράς Ασίας στα γεγονότα μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού, οι Τούρκοι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι οι άνθρωποι αυτοί όταν βρέθηκαν κάτω από την σκέπη του ελληνικού στρατού και ένιωσαν ισχυροί και ταυτόχρονα διαισθάνθηκαν ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε φτάσει σε τέτοιο στάδιο αποδυνάμωσης ώστε να πλησιάζει η ώρα της διάλυσης της, δρώντας με καιροσκοπισμό επέλεξαν να συνταχθούν με τους Έλληνες, θεωρώντας ότι αυτοί θα ήταν οι «ισχυροί της επόμενης μέρας» και πρόδωσαν τους Οθωμανούς παραβλέποντας το γεγονός ότι, σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τους είχαν παραχωρηθεί σημαντικά προνόμια τους, είχαν δοθεί σημαντικές δυνατότητες για πλουτισμό, μόρφωση, προκοπή και εξέλιξη και είχε επιδειχθεί απόλυτη ανοχή στις γλωσσικές, θρησκευτικές και εθνικές διαφορετικότητες τους, οι οποίες ποτέ δεν χρησιμοποιήθηκαν από τους Οθωμανούς για την παρεμπόδιση της δραστηριότητας τους και την ανάπτυξη ισότιμων σχέσεων με τους Οθωμανούς. Οι Τούρκοι συγγραφείς στέκονται ιδιαίτερα στο θέμα της προδοσίας και της συνεργασίας των Ρωμιών με τον εχθρό και τονίζουν ότι αυτό έλαβε χώρα την πιο κρίσιμη, την πιο καίρια στιγμή. Την στιγμή δηλαδή που η πατρίδα αντιμετώπιζε απειλή και κινδύνευε να καταστραφεί εκ θεμελίων, την στιγμή που είχε ανάγκη από όλα τα παιδιά της, οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι κάποια από αυτά, παρόλο που ποτέ δεν είχαν αδικηθεί από την πατρίδα αλλά αντίθετα πολλάκις είχαν ευεργετηθεί από αυτήν, εντούτοις τάχθηκαν στο πλευρό των εχθρών της πατρίδας, αφήνοντας να ξεχειλίσει το συσσωρευμένο μίσος και η λαχτάρα για εκδίκηση που επί αιώνες επιμελώς έκρυβαν πίσω από υποκριτικές συμπεριφορές και ψεύτικες εκδηλώσεις και διαβεβαιώσεις πίστης και αφοσίωσης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Την συμπεριφορά αυτή ένας συγγραφέας την προσωποποιείστον χαρακτήρα ενός Ρωμιού. *«Ο μονόφθαλμος*[891] *Απόστολος στην θεωρία ήταν φίλος των Οθωμανών και έλεγε για τους εχθρούς: ''Οι άτιμοι'' Όλοι νόμιζαν ότι ήταν ειλικρινής, όταν έλεγε αυτά τα λόγια, αλλά ο μονόφθαλμος Απόστολος κάθε λόγο του τον έβγαζε από το πηγάδι της*

[890]YavuzBahadıroğlu, *Sel*,ο.π., σ. 134.

[891] Σε πολλά παιδικά βιβλία παρατηρείται ότι ο αρχηγός ή ο περισσότερο κακός από τους Άλλους ή ο προδότης της ημέτερης ομάδας, διαφοροποιείται από τους υπόλοιπους Άλλους. Είναι συχνά παραμορφωμένος, στιγματισμένος ή σημαδεμένος, μερικές φορές έχει κάποια αναπηρία ή είναι αποκρουστικά άσχημος. Οι συγγραφείς δηλαδή για να τον καταστήσουν διαφορετικό, ακολουθούν την τεχνική και τα στερεότυπα της αποδιοπόμπησης και προβάλλουν ορισμένες ιδιαιτερότητες ή χαρακτηριστικά που το άτομο συγκεντρώνει και τα οποία καθιστούν έντονη την «διαφορά». (Πηγή: Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, ο.π., σ. 33, 211). Σημειώνεται ότι και στο ελληνικό παιδικό βιβλίο το Τέλος ενός Θρύλου που αντλεί επίσης το θέμα του από τα γεγονότα της περίοδο αυτής, ο επικεφαλής της τουρκικής συμμορίας, Αλήμπεης είναι και αυτός μονόφθαλμος. (Βλέπετε παράρτημα Γ, εικόνα 12).

υποκρισίας.Χρησιμοποιούσε αυτά τα λόγια για να ικανοποιεί τους Τούρκους και από πίσω τους γελούσε κοροϊδευτικά. Έτριβε τα χέρια του, μισόκλεινε το μοναδικό του μάτι και έλεγε:Ας έρθουν τα παλικάρια. Σίγουρα αυτοί οι άτιμοι Τούρκοι θα πληρώσουν τον λογαριασμό».[892]

Όπως επισημαίνεται στα βιβλία οι Ρωμιοί ποτέ δεν θέλησαν να αφομοιωθούν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και περίμεναν πάντα την κατάλληλη ευκαιρία για να την χτυπήσουν ύπουλα. *«Εμείς γίναμε Οθωμανοί, αλλά εκείνους δεν μπορέσαμε να τους κάνουμε Οθωμανούς! Ζήσανε άνετα και για να μαχαιρώσουν πισώπλατα τους Τούρκους περίμεναν τις κακές στιγμές της αυτοκρατορίας.Οι Οθωμανοί που δεν ήταν Τούρκοι ή Μουσουλμάνοι, συμμετέχουν στην διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας»*[893] Σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς οι πληθυσμοί των Ρωμιών ζούσαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέσα σε καθεστώς ανοχής και ανεξιθρησκίας. Ποτέ δεν τους ασκήθηκαν πιέσεις για να μεταβάλλουν τα θρησκευτικά τους πιστεύω ή να υιοθετήσουν, παρά τη θέληση τους, την χρήση της τουρκικής γλώσσας. Οι Τούρκοι συγγραφείς υποστηρίζουν δηλαδή ότι οι μειονότητες ζούσαν σε συνθήκες ασφάλειας και ηρεμίας μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι τα δικαιώματα τους ήταν κατοχυρωμένα και αναμφισβήτητα. *«Αυτές οι οικογένειες που από παλιά ήταν Αρμένιοι και Ρωμιοί, δεν πιέστηκαν από κανέναν και ούτε τους είχε γίνει καμιά πρόταση για να γίνουν Μουσουλμάνοι. Με όλα ταύτα και αυτοί έδειξαν αμέσως ότι ήταν εναντίον των Τούρκων»*[894] Απόλυτα διαφορετική εικόνα για την συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς που ζούσαν στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, παρουσιάζεται από τους Έλληνες συγγραφείς παιδικών βιβλίων. Σύμφωνα, με τις περιγραφές τους ένα από τα κυριότερα δεινά που αντιμετώπιζαν οι Χριστιανοί ήταν οι αφόρητες πιέσεις, οι εκβιασμοί και τα βασανιστήρια, συχνά μέχρι θανάτου, στα οποία πολλές φορές τους υπέβαλλαν οι Οθωμανοί προκειμένου να εγκαταλείψουν την χριστιανική τους πίστη, «να τουρκέψουν». Οι περιγραφές των εξισλαμισμών και των βιαιοτήτων που τους συνόδευαν καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στα ελληνικά παιδικά βιβλία κυρίως σε αυτά που αντλούν το θέμα τους από τα χρόνια της κυριαρχίας των Οθωμανών στο ελλαδικό χώρο και το 1821. Υπάρχουν μάλιστα ολόκληρες συλλογές διηγημάτων που περιλαμβάνουν δεκάδες ιστορίες φρικτών βασανιστηρίων σε Χριστιανούς από Μουσουλμάνους Τούρκους προκειμένου να εξισλαμιστούν.[895] Ενδεικτικά η προσπάθεια των Τούρκων να εξισλαμίσουν ένα μικρό Χριστιανό και η σθεναρή άρνηση του να αλλαξοπιστήσει περιγράφεται ως εξής: *«Το αφεντικό του, κρατώντας στο χέρι γυμνό σπαθί, τραβάει το νέο εμπρός στο τζαμί. Εκεί μαζεύονται Τούρκοι και γενίτσαροι και προσπαθούν με τη φοβέρα να τουρκέψουν το σκλαβόπουλο. Τον σπαθίζουν, τον κλωτσούν του βάζουν τα πιστόλια στο στήθος του, αλλά μάταια. Ο γενναίος Ιωάννης, χωρίς να δειλιάσει, έλεγε: Δεν γίνομαι Τούρκος, εγώ Χριστιανός είμαι και Χριστιανός θέλω να πεθάνω».*[896]

[892]YavuzBahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 132.
[893] ÜnverOral, ο.π., σ. 11.
[894]Ünver Oral, ο.π, σ.38.
[895] Βλέπετε παραδείγματος χάρη: Ασημίνα Π. Δεδούση, Ματωμένα Στεφάνια, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 1979 και Ιωάννης Αλεξίου, Οι νέοι στο Μαρτύριο, Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή», Αθήνα 1997.
[896]Ιωάννης Αλεξίου, *Οι νέοι στο Μαρτύριο*, ο.π., σ. 105.

Στον ισχυρισμό των Τούρκων ότι ο ελληνικός στρατός εισέβαλε στην Μ. Ασία και κατέλαβε τουρκικά εδάφη, αναγκάζοντας τους Τούρκους να αγωνιστούν για την απελευθέρωσή τους,οι συγγραφείςστα ελληνικά παιδικά βιβλία, ως απάντηση, προβάλλουν την άποψη ότι τα εδάφη αυτά ανήκουν παλαιόθεν στον ελληνισμό και είναι «τα δικά μας χώματα, αυτά τα ελληνικά χώματα, αυτά τα ζεστά χώματα!»[897] Για να ενισχύσουν την άποψή τους αυτή, επικαλούνται το πανάρχαιο ελληνικό παρελθόν και την αδιάλειπτη παρουσία του ελληνισμού στην περιοχή, σε αντίθεση με τους Τούρκους που όπως αναφέρεται από τους Έλληνες συγγραφείς έφτασαν στην Μ. Ασία πολύ αργότερα. *«Στο κάτω κάτω οι Έλληνες ζούσαν ανέκαθεν στην Μικρασία από την αρχαιότητα. Οι Τούρκοι είναι οι καινουργιοφερμένοι με τα μέτρα της ιστορίας βέβαια».*[898] Γίνεται μνεία στα βιβλία για την αδιάκοπη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού της Μικράς Ασίας *«από τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα»*[899] γεγονός που καταδεικνύει την ελληνικότητα της περιοχής και κατά τους συγγραφείς, συνιστά τίτλο κυριότητας πάνω σε αυτήν. Συχνά οι συγγραφείς αναφέρονται στην αρχαιότητα μιλώντας για την *«πανέμορφη Ιωνία, την πανάρχαια αιολική γη»,*[900]υπενθυμίζουν την Βυζαντινή Αυτοκρατορία *«τους Βυζαντινούς αυτοκράτορες, τους Πατριάρχες»,*[901]το ένδοξο παρελθόν. Έτσι αναπαράγοντας τη θεωρία της ενότητας του ελληνισμού μέσα στο χρόνο, με βάση την οποία οι αρχαίοι Έλληνες έχουν συγγένεια με τους Νεοέλληνες με γέφυρα το Βυζάντιο, το οποίο αποτελεί αναπόσπαστο μέλος της ελληνικής ιστορίας,[902] προβάλλοντας δηλαδή την ιστορική συνέχεια του ελληνικού έθνους διαμέσου των αιώνων, από τους ομηρικούς ως τους βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους και υπερβαίνοντας τις πολιτισμικές αντινομίες ανάμεσα στην κλασσική Ελλάδα και στο μεσαιωνικό χριστιανικό Βυζάντιο,[903] οι συγγραφείς προσπαθούν να αποδείξουν ότι οι Έλληνες δεν έφτασαν στην Μ. Ασία ως εισβολείς αλλά ως απελευθερωτές. Ήρθαν για να ελευθερώσουν την *«χώρα την Αιολική που τούρκεψε, που την σκλάβωσαν οι βάρβαροι».*[904] Σύμφωνα δηλαδή με τα ελληνικά παιδικά βιβλία το δίκαιο είναι με το μέρος των Ελλήνων, οι οποίοι θεωρούν τους εαυτούς τους νόμιμους και αποκλειστικούς κληρονόμους. Άρα, ισχυρίζονται οι συγγραφείς, οι Έλληνες έχουν ιερό καθήκον απέναντι στην Ιστορία, απέναντι στους προγόνους, απέναντι στην δικαιοσύνη να απελευθερώσουν τα εδάφη αυτά και να τα ενσωματώσουν στον κορμό της πατρίδας.*«Στα πολύ παλιά χρόνια τον τόπο μας τον λέγανε Ιωνία. Κι οι κάτοικοι ήταν Έλληνες. Λοιπόν είναι δίκαιο εμείς να τον έχουμε και τώρα. Είναι δίκαιο. Εμείς είμαστε οι μοναδικοί κληρονόμοι. Για μας τα ιωνικά ακρογιάλια. Για μας οι κάμποι του Μαίανδρου, για μας η Πόλη και η Άγια Σοφιά. Θα τρίξουν τα κόκκαλα των πατέρων μας αν αφήσουμε τη γη τούτη στα χέρια των απίστων».*[905]

Οι Τούρκοι συγγραφείς δίνουν μεγάλη έμφαση στη διάκριση Ελλήνων και Ρωμιών ονομάζοντας τους πρώτους «εξωτερικό εχθρό» και τους δεύτερους «εσωτερικό εχθρό»,

---

[897] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 138.
[898]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 95.
[899]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 58.
[900] Ο.π., σ. 3.
[901]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 22.
[902]Θάνος Βερέμης, «Από το εθνικό κράτος στο έθνος δίχως κράτος. Το πείραμα της οργάνωσης Κωνσταντινουπόλεως», ο.π., σ. 28.
[903]Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», ο.π., σ. 86.
[904]Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 28.
[905] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 24, 91.

προδότες. Εξαιτίας του διαχωρισμού αυτού η απέχθεια τους έναντι των Ρωμιών είναι μεγαλύτερη. *«Δεν θυμώνω με αυτούς τους Έλληνες. Αλλά με αυτά τα φίδια (Ρωμιούς) που επί χρόνια μεγάλωσαν ανάμεσα μας».*[906] Αντίθετα στα ελληνικά βιβλία η διάκριση αυτή είναι ανεπαίσθητη και οι Ρωμιοί αυτοχαρακτηρίζονται Έλληνες. *«Από εκεί είναι Ελλάδα δεν είναι Τουρκία. Κι όλοι οι Μικρασιάτες, είμαστε Έλληνες από πάππου προς πάππου»*[907] Δηλαδή θεωρείται ότι τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας όπου ζούσαν ελληνικοί πληθυσμοί, αποτελούσαν αναπόσπαστα τμήματα της ιστορικής κληρονομιάς του Ελληνισμού και συστατικά μέρη του ελληνικού έθνους τα οποία βρίσκονταν έξω από τα όρια του ελληνικού κράτους. Κατά συνέπεια η απελευθέρωση των εδαφών αυτών και η πρόσδεση τους στο εθνικό κέντρο συνιστούσε *«αποστολή, τιμητικωτέρα της οποίας σπανίως ανετέθη εις τμήμα του εθνικού στρατού, καθ' όλην την μακράν του ιστορίαν…».*[908]Η αποτυχία της μικρασιατικής εκστρατείας και η ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε και που σήμανε την απομάκρυνση του συνόλου του ελληνικού χριστιανικού πληθυσμού, χαρακτηρίζεται ως *«μια τραγική έξοδος ανθρώπων που ήξεραν πως ξεριζώνονταν οριστικά από τη γη τους. Πως αυτή η γη, η αγαπημένη θα περνούσε σε άλλα χέρια που θα την έκαιγαν, θα την λεηλατούσαν, θα τη βεβήλωναν».*[909] Στο ιστορικό συλλογικό εθνικό υποσυνείδητο του ελληνισμού, την περίοδο αυτή ο Ελληνισμός δεν απέτυχε σε μια επεκτατική εκστρατεία του, αλλά απώλεσε δικά του εδάφη, *«άγια χώματα, ποτισμένα με τόσο αίμα και τόσο ιδρώτα ελληνικό».*[910]Χάθηκε δηλαδή *«η Μικρασία η ελληνική. Η πληγή είναι πάντα βαθιά».*[911] Και αυτό ενσταλάζεται στους μικρούς αναγνώστες των ελληνικών παιδικών βιβλίων.

Οι Τούρκοι συγγραφείς επισημαίνουν την ανυπομονησία των Ρωμιών και την βιασύνη με την οποία έσπευσαν να υποδεχτούν τον ελληνικό στρατό αμέσως μόλις έφτασε στην Μικρά Ασία. Μέσα σε λίγες στιγμές λένε οι Τούρκοι συγγραφείς, παρελθόν αιώνων ξεχάστηκε και τα αληθινά αισθήματα βγήκαν στην επιφάνεια. *«Οι Ρωμιοί του τόπου, γιόρτασαν με εκδηλώσεις χαράς την έλευση των Ελλήνων»*[912] Πριν ακόμα αποβιβαστεί ο ελληνικός στρατός οι Ρωμιοί υψώνουν τείχη και χαράζουν διαχωριστικές γραμμές με τους Τούρκους. Περιμένουν το ελληνικό στρατό σαν απελευθερωτή που θα τους απαλλάξει από την τουρκική δήθεν καταπίεση. Σύμφωνα με τα τουρκικά παιδικά βιβλία, τουρκική καταπίεση δεν υπήρχε, ενώ αντίθετα υπήρχε ομαλή συνύπαρξη, άρα οι Ρωμιοί δεν έχουν κανένα ιδιαίτερο λόγο να πανηγυρίζουν. *«Ο νεαρός Ρωμιόςπου πρώτοςέβγαλε την Ελληνική σημαία είπε: ''Οι δικοί μας αύριο μπαίνουν στην Σμύρνη. Αυτές οι σημαίες είναι για να τους καλωσορίσουμε''.Ο Κενάν τον ρώτησε: ''Από πότε βγήκαν τέτοιες εκφράσεις όπως οι δικοί μας και οι δικοί σας; Δεν ζήσαμε εκατοντάδες χρόνια μαζί ο ένας δίπλα στον άλλο; Μέχρι σήμερα υπήρχε τέτοιο θέμα μεταξύ μας;Δεν είχαμε γιορτάσει όλοι μαζί τις γιορτές μας, τα πανηγύρια μας, δίχως να πούμε δικό σας, δικό μας; Ή μήπως δεν μοιραστήκαμε τις λύπες μας;'' ''Αυτά που λες έμειναν πολύ πίσω''* τουαπάντησε*ο νεαρός Ρωμιός».*[913] Ο ερχομός των Ελλήνων έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τους Ρωμιούς που απέδειξαν έτσι, σύμφωνα με τα τουρκικά παιδικά

[906]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 103.
[907]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 81.
[908]Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 22.
[909] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 45.
[910] Ο.π., σ. 95.
[911]Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 3.
[912]FazılYazıcı, *KüpeliAsker*, Muştu, İstanbul 2010, σ. 45.
[913]Derman Bayladı, *Nihat ile Murat -Kurtuluş Savaşında İki Çocuk Kahraman*, Bulut, İstanbul 2006, σ.27-28.

βιβλία, ότι οι καλές τους σχέσεις με τους Τούρκους ήταν επίπλαστες και τα ενδόμυχα αληθινά τους αισθήματα για τους γείτονες τους ήταν εντελώς αντίθετα από αυτά που ως τότε εξωτερίκευαν *«Ανάμεσα σε αυτούς που χειροκροτούσαν τους Έλληνες στρατιώτες, ήταν και ο συγχωριανός μας κύριος Δημήτρης με τον γιό του τον Νικόλα.Τότε κατάλαβα ότι αυτοί οι άνθρωποι δεν αγάπησαν ποτέ την πατρίδα μας, ούτε εμάς. Ζούσαν ελπίζοντας ότι μια μέρα θα εκδικηθούν».*[914] Η ζωή των Ρωμιών αλλάζει με την εμφάνιση του ελληνικού στρατού *«Τα παιδιά, που δεν ήταν μουσουλμάνοι, έπαιζαν μόνο μεταξύ τους και άρχισαν να μιλούν μόνο στην γλώσσα τους. Περίμεναν με αγωνία τους Έλληνες στρατιώτες και ανυπομονούσαν να τους αγκαλιάσουν».*[915] Οι συνήθειες της καθημερινότητας μεταβάλλονται. Η κοινότητα των Ρωμιών συσπειρώνεται και περιχαρακώνεται με διαχωριστική γραμμή το θρησκευτικό συναίσθημα και την εκκλησία που αναδεικνύεται σε επίκεντρο της κοινωνικής ζωής. *«Αυτοί που δεν ήταν Οθωμανοί σταμάτησαν να ψωνίζουν από τα μαγαζιά των Τούρκων. Οι γείτονες που ήταν φίλοι άρχισαν να μη κοιτάζουν ο ένας τον άλλο και είχαν σταματήσει ακόμα και να χαιρετιούνται μεταξύ τους. Οι συγκεντρώσεις των Χριστιανών στις εκκλησίες πύκνωσαν. Μερικοί Χριστιανοί νέοι κατατάχτηκαν εθελοντικά στον στρατό του εχθρού».*[916] Οι καταστάσεις αλλάζουν και οι Ρωμιοί που μέχρι πριν από λίγο επιβίωναν χάρη στην φιλανθρωπία των Τούρκων γειτόνων τους, γίνονται αφεντικά στο χωριό και, όπως περιγράφεται, φέρονται με προκλητικότητα, έπαρση, αυταρχισμό και αμετροέπεια. *«Αυτοί οι Ρωμιοί που επί χρόνια ζούσαν εκμεταλλευόμενοι την ευσπλαχνία των συγχωριανών τους, ξαφνικά έγιναν κυρίαρχοι του χωριού. Παρενοχλούσαν τις γυναίκες και τα κορίτσια. Όταν αντίκριζαν τους χωριάτες γελούσαν ειρωνικά και φώναζαν: Στο εξής είστε οι σκλάβοι μας».*[917] Η εξουσία και η αίσθηση της παντοδυναμίας, αλλάζει τους χαρακτήρες και την συμπεριφορά. Σε ένα διήγημα δύο Τούρκοι συζητούν για την μετάλλαξη ενός νεαρού Ρωμιού, μόλις εμφανίστηκε ο ελληνικός στρατός στο χωριό.
«Γνωρίζεις τον δικό μας τον Δημήτρη και τον γιό του;

- *Τον Νικόλα. Ήταν ένα άφωνο φοβητσιάρικο παιδί.*
- *Τώρα να τον δεις. Είναι σαν λυσσασμένο σκυλί, παρενοχλεί τις γυναίκες τα κορίτσια, Κατατάχτηκε εθελοντής στον ελληνικό στρατό. Και τώρα έφτιαξε μια συμμορία μαζί με τον πατέρα του και βγήκαν στα βουνά».*[918]

Οι Έλληνες συγγραφείς αναφερόμενοι στην απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη επισημαίνουν, όπως και οι Τούρκοι, την προσμονή και τον ενθουσιασμό των Ρωμιών. Ενώ όμως σύμφωνα με τους Τούρκους συγγραφείς, η συμπεριφορά αυτή ήταν αδικαιολόγητη, αφού οι Ρωμιοί δεν υφίσταντο κανενός είδους καταπίεση, για τους Έλληνες συγγραφείς η ευτυχία των Ρωμιών ήταν απολύτως δικαιολογημένη, αφού πόθοι και όνειρα αιώνων πραγματοποιούνταν και ελευθερώνονταν «οι αλύτρωτες πατρίδες». Για αυτό στη θέα του ελληνικού στρατού *«πρόσωπα που η σκλαβιά τα 'χε σημαδέψει, οργωμένα πρόσωπα, που η χαρά τώρα, σαν αυλάκι έτρεχε νερό και έδινε χυμούς, που ζωντάνευαν αυτά τα πρόσωπα, ίδια ξεραμένη γη που απρόσμενα, πλούσια ποτίστηκε».*[919] Το θρησκευτικό στοιχείο, η εκκλησία, η ιεραρχία, δίνουν και εδώ πανηγυρικό παρόν. *«Εκεί εμπρός, ν' αγγίζει τα αυτοκρατορικά άμφια που φορά ο*

[914]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*,ο.π., σ. 32.
[915] ÜnverOral, ο.π., σ. 38.
[916]Ο.π., σ. 37.
[917]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 44.
[918]Ο.π., σ. 102-103.
[919] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 33.

Δεσπότης, ας μη τ' αγγίξει, ας δει τα μάτια του Δεσπότη, ας ακούσει κείνο το "Ευλογημένος ο ερχόμενος εν ονόματι Κυρίου", που ψελλίζει ο Δεσπότης στο διοικητή του συντάγματος... οι εύζωνοι μπερδεύονται με το πλήθος που φωνάζει Χριστός Ανέστη, μπερδεύονται με τους φαντάρους που φωνάζουν Αληθώς Ανέστη».[920] Για τους Τούρκους, αναφέρουν τα ελληνικά βιβλία, η αποβίβαση του ελληνικού στρατού στην Μ. Ασία εκλαμβάνεται ως προσβολή και εθνική και θρησκευτική, διότι οι Έλληνες καταπατούν τουρκικά εδάφη, οι άπιστοι πατούν την ιερή γη του Ισλάμ. *«Οι γκιαούρηδες πανηγύριζαν, γιατί κι άλλοι γκιαούρηδες έφταναν με καράβια να πατήσουν τούτη τη γη. Τη γη τη δικιά του, τη ιερή Γη, όπου ο Μωάμεθ προσκυνιόταν και προστάτευε».*[921] Οι Έλληνες πανηγυρίζουν και οι Τούρκοι κρύβονται. Η χαρά του ενός γείτονα, φέρνει πίκρα στον άλλο γείτονα. *«Η Χριστιανοσύνη ριζωμένη αιώνες στα ευλογημένα τούτα χώματα, άνθιζε με όλη τη ομορφιά της. Ταπεινωμένος ο προαιώνιος εχθρός, λουφαγμένος, τι μπορούσε να κάμει;Οι Τούρκοι είχανε μαζευτεί στον μαχαλά τους καταπίνοντας την πίκρα τους».*[922]

Στα βιβλία των Τούρκων συγγραφέων άλλοτε με θυμό και άλλοτε με παράπονο και με πίκρα, κατηγορούνται οι Ρωμιοί για την προδοσία και για την συνοδοιπορία με τον εχθρό. Οι Τούρκοι συγγραφείς τους καταλογίζουν αχαριστία και υποκρισία, διότι ενώ επωφελήθηκαν από την καλοσύνη και την μεγαλοψυχία των Τούρκων, ενώ απόλαυσαν με αφθονία τα αγαθά της Οθωμανικής διοίκησης, ενώ εκμεταλλεύτηκαν την καλοσύνη, την δικαιοσύνη και την ανεκτικότητα των Τούρκων, αμέσως μόλις παρουσιάστηκε η ευκαιρία, με εκδικητικότητα και μοχθηρία συμμάχησαν με αυτούς που ήρθαν για να εξαφανίσουν τους Τούρκους. Είναι ασυγχώρητο, για τους Τούρκους συγγραφείς, κάποιο σύνολο που μέχρι πρότινος συμπεριφερόταν ως τμήμα της δικής μας ομάδας, να εγκαταλείπει το «Εμείς» και να προσχωρεί αυθόρμητα και χαιρέκακα στην ομάδα των «Άλλων» πανηγυρίζονταςμάλιστα για την επιλογή, να αναλαμβάνει δε ενεργό και πρωταγωνιστικό ρόλο στην προσπάθεια των «Άλλων» για εξόντωση της ομάδας μας, διαγράφοντας με μιας κοινό παρελθόν, κοινά βιώματα, κοινές εμπειρίες. *«Οι οικογένειες των Τούρκων όταν προσκαλούσαν για φαγητό τους γείτονες και γνωστούς τους Ρωμιούς, έκαναν τα πάντα για να τους περιποιηθούν. Όμως εκείνοι δεν είχαν καταλάβει τους Τούρκους. Εκείνοι τους οποίους η μάνα των Τούρκων δεν τους ξεχώριζε από τα παιδιά της, τώρα δίχως να το σκεφτούν και δίχως να τρέμει το χέρι τους θα τραβούσαν την σκανδάλη και θα την βασάνιζαν κιόλας, εάν ήταν ζωντανή».*[923]Σε άλλο σημείο η αλλαγή στάσης και ο καιροσκοπισμός των Ρωμιών περιγράφεται μέσα από τον επικήδειο λόγο κατά την κηδεία ενός παιδιού που σκοτώθηκε όταν την ώρα που έπαιζε το πυροβόλησε Έλληνας στρατιώτης. *«Θεωρούσαμε φίλους όσους μας κοίταζαν με αγάπη, όσους φιλούσαν τις ποδιές μας όταν ήμασταν δυνατοί. Αυτή η κατάσταση είναι που μας έφερε εδώ σήμερα. Στην κωμόπολη μας όπου τα αδέλφια μας έκαναν περισσότερη φιλία με τους γείτονες μας παρά μεταξύ τους, τώρα φυλάγονται από τις σφαίρες εκείνων».*[924] Σχεδόν σε όλα τα τουρκικά παιδικά βιβλία υπογραμμίζεται η άψογη συμπεριφορά των Τούρκων απέναντι στους Ρωμιούς στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι συγγραφείς αφήνουν να εννοηθεί ότι όταν οι Τούρκοι είχαν στα χέρια τους τη δύναμη επέλεξαν να μην ασκήσουν καμία πίεση πάνω στους μη

[920]Ο.π., σ. 41-42.
[921] Ο.π., σ. 35.
[922] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 91, 84.
[923]Ünver Oral, ο.π., σ.124.
[924]Ο.π., σ.64.

Μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Επισημαίνεται από τους συγγραφείς, περίπου με προπαγανδιστικό τρόπο, ότι οι Ρωμιοί δεν εκτίμησαν καθόλου τη θετική συμπεριφορά των Τούρκων και τους ανταπόδωσαν με προδοσία και μίσος. Στα τουρκικά βιβλία είναι ξεκάθαρη η διαφορά ανάμεσα στις δύο στάσεις: την μεγαλοψυχία και τις καλές προθέσεις των ισχυρών Τούρκων απέναντι στους αδύνατους Ρωμιούς, σε αντίθεση με την ύπουλη και εχθρική συμπεριφορά των Ρωμιών -που αισθάνονται ισχυροί παίρνοντας δύναμη από τους Έλληνες- προς τους σε δύσκολη θέση ευρισκόμενους Τούρκους.*«Έτσι λοιπόν είναι οι πραγματικότητες της ζωής. Αρκεί να χάσει την δύναμη του ο Οθωμανός, και τα άλλα έθνη, τα οποία έτρεφε μέσα του επί αιώνες, τα οποία αγκάλιαζε ως φίλους, αμέσως πλακώνουν στο κεφάλι του. Όμως τα τόσα χρόνια που ζούσαν μαζί σε εκείνα τα χώματα, ο Οθωμανός δεν έχει πειράξει ούτε έναν Βούλγαρο, Έλληνα ή Σέρβο, ζούσανε μαζί τους σαν δύο ειλικρινείς φίλοι, άλλοτε είχαν πάρει νύφη, άλλοτε είχαν δώσει νύφη ο ένας στον άλλο, είχε κάνει μαζί τους συγγένειες και είχε κάνει μαζί τους παρέα ως γείτονες».*[925]Ο Τούρκος συγγραφέας, για να ενισχύσει την έκφραση αυτής της αντίθεσης ανάμεσα στην στάση των Τούρκων και στην στάση των Ρωμιών, βάζει στο στόμα ενός Μουσουλμάνου θρησκευτικού ηγέτη ένα μονόλογο που μεταδίδει στους αναγνώστες το μήνυμα της προδοσίας και του ύπουλου χτυπήματος που ο «εσωτερικός εχθρός» κατάφερε στο τουρκικό έθνος. *«Οι εχθροί μας έχουν τέτοιο μίσος, που ακόμα και τους νεκρούς μας μπορούν να κομματιάσουν. Εμείς σε κανένα χωριό, σε καμιά κωμόπολη της Αυτοκρατορίας, σε καμιά δουλειά, δεν ξεχωρίσαμε, δεν περιφρονήσαμε κανέναν επειδή η θρησκεία τους και το έθνος τους ήταν διαφορετικό". Είπαμε ότι «Όλοι μας είμαστε άνθρωποι του Θεού». Δεν σκεφτήκαμε με κακία. Τους καλέσαμε στους γάμους μας. Σεβαστήκαμε τις θρησκείες τους. Επί αιώνες… και στα Παλάτια τους δώσαμε σημαντικά καθήκοντα αν και δεν ήταν Τούρκοι. Και δες τώρα αυτά που μας κάνουν!»*[926]

Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρείται σε τουρκικά παιδικά βιβλία είναι η αναφορά στον πλουτισμό τμήματος του μη μουσουλμανικού πληθυσμού στην περίοδο των πολεμικών επιχειρήσεων στις οποίες για πολλά χρόνια είχε εμπλακεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως υποστηρίζεται από τους συγγραφείς αρκετοί Ρωμιοί, Αρμένιοι και Εβραίοι κέρδισαν πολλά λεφτά στα χρόνια του πολέμου εκμεταλλευόμενοι τις ελλείψεις και τις αυξημένες ανάγκες του τουρκικού στρατού σε όπλα και πολεμοφόδια. Όπως αναφέρεται οι κερδοσκόποι αυτοί πλούτιζαν, πουλώντας ακριβά το εμπόρευμά τους, την ώρα που ο απλός μουσουλμανικός λαός ζούσε στη ανέχεια για να εξοικονομεί το κράτος πόρους για πολεμικές δαπάνες. Με την περιγραφή αυτή οι συγγραφείς παρουσιάζουν τους Ρωμιούς, Αρμένιους και Εβραίους σαν τσιμπούρια που απομυζούν το αίμα από το σώμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ζουν πλουσιοπάροχα με ανέσεις την ώρα που ο μουσουλμανικός πληθυσμός υποφέρει και χύνει το αίμα του στα πεδία των μαχών. *«Όταν ο Αλή έφτασε στην αγορά, παρατήρησε ότι σχεδόν όλοι οι σαράφηδες ήταν Οθωμανοί υπήκοοι αλλά δεν ήταν Μουσουλμάνοι. Ήταν Ρωμεϊκής, Αρμενικής ή Εβραϊκής καταγωγής. Ο Αλή λυπήθηκε για αυτό. Την ώρα που τα αγαθά παιδιά της Ανατολίας για να υπερασπίσουν τα εδάφη της πατρίδας τους, για να μη υποστούν την κατοχή, πολεμούσαν σε όλα τα μέτωπα όλης της γης και πέθαιναν ένα ένα, οι Ρωμιοί, Αρμένιοι και Εβραίοι έμποροι και σαράφηδες πολλαπλασιάζανε τα κέρδη τους επωφελούμενοι από τον πόνο των παιδιών αυτής της πατρίδας και ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη ήσυχα και ευτυχισμένα σαν να μη συνέβαινε τίποτα. Όντως οι*

[925] Vedat Sağlam, *Anne Babam Döndü*, ο.π., σ. 51.
[926]Ünver Oral, ο.π., σ.77.

Οθωμανοί στρατιώτες που κατά την διάρκεια των πολέμων, είχαν έλλειψη τροφών, πολεμοφοδίων και ανταλλακτικών, αυτές τις ανάγκες τους τις κάλυπταν με υψηλό τίμημα από τους Ρωμιούς, Αρμενίους και κυρίως από τους Εβραίους εμπόρους. Αυτοί, όσο οι Οθωμανοί βρίσκονταν σε πόλεμο, κερδίζανε περισσότερα και γινόντουσαν ακόμα πιο πλούσιοι. Ο φτωχός λαός της Ανατολίας, εκείνα που του περίσσευαν κάνοντας υπερβολική οικονομία, δεν δίσταζε να τα δωρίσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μόνο και μόνο για να κερδίσει τον πόλεμο. Αυτές οι δωρεές έμπαιναν στα ταμεία των Εβραίων, ως χρήματα με σκοπό να καλύψουν τις ανάγκες σε όπλα και ανταλλακτικά. Προφανώς αυτοί οι Εβραίοι έμποροι, οι Ρωμιοί και οι Αρμένιοι υπολογίζοντας ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα πέσει, περίμεναν τώρα τα νέα αφεντικά τους. Όμως, δεν ήξεραν ότι κανένας αφέντηςαπό οποιοδήποτε έθνος, δεν συγκρίνεται με τονΟθωμανό αφέντη».[927]

Για να επιβεβαιώσει τη θέση της τουρκικής πλευράς ότι οι Τούρκοι, στα χρόνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ποτέ δεν κακομεταχειρίστηκαν τους Ρωμιούς, ούτε έκαναν διακρίσεις σε βάρος τους, αλλά πάντα τους σέβονταν, τους προστάτευαν και τους φέρονταν σαν να μην υπήρχε καμία διαφορά μεταξύ τους, θεωρώντας τους ισότιμα μέλη της κοινής πατρίδας, ένας Τούρκος συγγραφέας παραθέτει έναν διάλογο ανάμεσα στον μελλοθάνατο Τούρκο θρησκευτικό ηγέτη και στον Ρωμιό που εκτελεί χρέη διερμηνέα συνεργαζόμενος με τους εισβολείς. Στον διάλογο αυτό ο Ρωμιός παραδέχεται ότι όλα τα χρόνια της κοινής ζωής Τούρκων και Ρωμιών, οι σχέσεις ήταν αρμονικές. Με την μέθοδο αυτή, μέσα δηλαδή από την ομολογία του Άλλου για το αληθές αυτών που ισχυρίζεται η δική μας πλευρά, ο συγγραφέας προσδίδειεγκυρότητα και αντικειμενικότητα στον ισχυρισμό του και αυξάνει το βαθμό αληθοφάνειας. Με αυτόν τον τρόπο, ο ισχυρισμός γίνεται περισσότερο πειστικός από όσο θα ήταν αν εκφερόταν από κάποιον εκπρόσωπο της πλευράς του συγγραφέα, χωρίς να τυγχάνει επιβεβαίωσης από την πλευρά του Άλλου. Ο Ρωμιός σύμφωνα με τον Τούρκο συγγραφέα ομολογεί ότι η αιτία της προδοτικής στάσης του δεν οφείλεται σε αντίποινα για την κακή συμπεριφορά των Τούρκων, αλλά στην διαπίστωση ότι πλησιάζει η στιγμή της κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και επομένως οι Ρωμιοί πρέπει να εγκαταλείψουν έγκαιρα το πλοίο που βυθίζεται για να μην βουλιάξουν μαζί του. Εμφανίζεται δηλαδή ο Ρωμιός να ομολογεί ότι δεν έχει κανένα ενδοιασμό να προδώσει τους συμπατριώτες του και να στραφεί εναντίον της πατρίδας του την κρίσιμη στιγμή, ενδιαφερόμενος μόνο για την ατομική του επιβίωση. Παραδέχεται ο Ρωμιός*«Πραγματικά, ζήσαμε μαζί σας χρόνια ολόκληρα. Δεν μας κάνατε κανένα κακό. Όμως ήρθε η στιγμή να εξαφανιστείτε από την ιστορία. Η Οθωμανική αυτοκρατορία καταρρέει, δεν το βλέπεις; Θέλετε να καταρρεύσουμε και εμείς μαζί σας;»*[928]

Στα βιβλία περιγράφονται οι Ρωμιοί να είναι σκληροί και ανελέητοι όταν μπροστά τους βρίσκονται αδύναμοι Τούρκοι και μικρά παιδιά. Τότε, εκ του ασφαλούς, γίνονται αμείλικτοι και άσπλαχνοι και η σκληρότητα τους αγγίζει την απανθρωπιά. Ένας μικρός Τούρκος που οδηγείται στην εκτέλεση μαζί με τον πατέρα του, φοβάται και ζητά να κρατήσει το χέρι του γονιού του.Ο Ρωμιός διερμηνέας όμως με κυνισμό απορρίπτει το αίτημά του και*«γελώντας ειρωνικά απαντάει στο παιδί: ''Δεν γίνεται, δεν μπορούμε να λύσουμε τώρα τις αλυσίδες.'' Σκοπός του Ρωμιού διερμηνέα ήταν να πληγώσει τον Μουφτή εφέντη με τον φόβο του παιδιού».*[929]

---

[927] Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*, ο.π., σ. 70-71.
[928] Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*,ο.π., σ. 16.
[929]Ο.π., σ. 24.

Οι Ρωμιοί, επισημαίνουν οι Τούρκοι συγγραφείς ποτέ στο παρελθόν δεν τόλμησαν μόνοι τους να ξεσηκωθούν εναντίον των Οθωμανών και να προβάλλουν οποιεσδήποτε διεκδικήσεις. Η αλλαγή των διεθνών συσχετισμών, η πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων εναντίον των Τούρκων και ο ερχομός του ελληνικού στρατού στην Μ. Ασία έδωσαν στους Ρωμιούς τους ισχυρούς εκείνους συμμάχους, τους προστάτες που αναζητούσαν για να πραγματοποιήσουν τα όνειρα και τους πόθους που, σύμφωνα με τα τουρκικά βιβλία, επιμελώς έκρυβαν επί αιώνες. Έχοντας αυτήν την νοοτροπία ακόμα και στα χρόνια του ελέγχου των Μεγάλων Δυνάμεων στην Τουρκία και της παρουσίας του ελληνικού στρατού στην Μ. Ασία, οι Ρωμιοί σε καμία περίπτωση δεν δρουν μόνοι τους. Πάντα ενεργούν είτε σε συνεργασία με τους εχθρούς, είτε παίρνοντας εντολές από τους εχθρούς, είτε αυθαδιάζοντας και προκαλώντας εκ του ασφαλούς, προστατευόμενοι από την παρουσία του εχθρού. Όταν οι σύμμαχοι τους δεν είναι παρόντες και οι Ρωμιοί βρίσκονται μόνοι με τους Τούρκους, κυριαρχεί ο χαρακτήρας του φοβισμένου και δειλού Ρωμιού που δεν έχει τα ψυχικά αποθέματα να αναμετρηθεί απευθείας με τον Τούρκο. Όταν δηλαδή οι ισχυροί προστάτες απουσιάζουν, η δειλία επιστρέφει. Για παράδειγμα, σε ένα βιβλίο σημειώνεται ότι πριν φτάσουν οι εχθροί των Τούρκων στην Ινέπολη (İnebolu), οι Ρωμιοί ήταν κλεισμένοι στα σπίτια τους διότι *«δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα μόνοι τους από τον φόβο τους και δεν τολμούσαν να βγούνε έξω. Όμως ο φόβος τους κράτησε μέχρι να έρθει η Αγγλική τορπιλάκατος στο İnebolu».*[930] Τότε οι Ρωμιοί αποθρασύνθηκαν, άρχισαν να γλεντούν και να προκαλούν τους Τούρκους. *«Οι Ρωμιοί τραγουδούσαν με ευχαρίστηση και συμπεριφέρονταν με θρασύτητα.Εκείνη την μέρα οι Ρωμιοί ήπιαν ποτά στις ταβέρνες και τραγούδησαν, πιασμένοι χέρι χέρι χόρεψαν και πανηγύρισαν».*[931]Όταν όμως αποχώρησε η εχθρική τορπιλάκατος και οι Τούρκοι πήραν ξανά την κυριαρχία, οι Ρωμιοί επέστρεψαν πάλι στην προηγούμενη κατάσταση.*«Οι Ρωμιοί από τον φόβο τους είχαν κρυφτεί στα σπίτια τους. Δεν υπήρχε κανείς στον δρόμο».*[932]Η δειλία δεν αποτελεί μόνον συλλογικό γνώρισμα ολόκληρης της κοινότητας των Ρωμιών, αλλά όπως περιγράφεται χαρακτηρίζει και την ατομική ψυχολογία, τον ατομικό χαρακτήρα του καθενός Ρωμιού. Ο Ρωμιός παρουσιάζεται να αισθάνεται φόβο και να χάνει το θάρρος του όταν βρίσκεται σε αντιπαράθεση πρόσωπο με πρόσωπο με τον Τούρκο γιατί όπως επισημαίνεται, βαθιά μέσα του γνωρίζει την γενναιότητα και την αντρειοσύνη που είναι σε θέση να εκδηλώσει ο Τούρκος εάν οι περιστάσεις το απαιτήσουν. Για αυτό ο Ρωμιός διερμηνέας κλονίζεται μπροστά στην θαρραλέα στάση του Τούρκου μελλοθάνατου και μόνον όταν αισθάνεται δίπλα του την παρουσία των ισχυρών ξένων συμμάχων του ανακτά την ψυχραιμία του. *«Και μόνο που ο Τούρκος κάρφωσε το αγέρωχο βλέμμα του πάνω του,ο Ρωμιός διερμηνέας φοβήθηκε και αμέσως έκανε ένα βήμα πίσω. Όταν όμως είδε πίσω του δύο οπλισμένους Άγγλους στρατιώτες ησύχασε. Επειδή είχε γίνει αυτόπτης μάρτυρας του πώς οι Οθωμανοί ακόμα και στις πιο δύσκολες στιγμές τους βρίσκουν το θάρρος και κάνουν ηρωισμούς, φοβήθηκε μην χάσει την ζωή του».*[933] Τονίζεται εδώ από τον συγγραφέα η αντίθεση ανάμεσα στον Τούρκο και στον Ρωμιό. Ο Τούρκος αν και βρίσκεται σε τραγική θέση, αιχμάλωτοςκαι μελλοθάνατος, μόνος ανάμεσα σε πλήθος εχθρών δεν χάνει ούτε στιγμή το κουράγιο του και την αυτοπεποίθησή του. Ο Ρωμιός αν και βρίσκεται με τους πολλούς, τους ισχυρούς στο πλευρό του παρόλα αυτά δειλιάζει, δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα μόνος

[930] Mehmet Sayan, *Şehit Şerife Bacı*,ο.π., σ. 12.
[931]Ο.π., σ. 13.
[932] Ο.π., σ. 14.
[933] Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*, ο.π., σ. 21.

του. Συναισθάνεται ο Ρωμιός ότι ακόμα και σε αυτές τις συνθήκες είναι προφανής η ανωτερότητα του Τούρκου. Και στο περιστατικό αυτό τα προτερήματα του τουρκικού λαού, ακατάβλητο θάρρος, πίστη στην πατρίδα, ηρωική ψυχή, ατρόμητος χαρακτήρας μπροστά στις αντιξοότητες προβάλλονται με έντονο τρόπο από τον συγγραφέα αφού η αναγνώριση και η παραδοχή τους, έρχεται μέσα από την συμπεριφορά και τις αντιδράσεις του αντίπαλου, του Άλλου, του εχθρού.

Στα ελληνικά και στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή, η εικόνα του «βάρβαρου και άγριου» Άλλου συνυπάρχει χωρίς πρόβλημα με την εικόνα του Άλλου, του φίλου και αδερφού. Η εικόνα δηλαδή της εθνικής αντιπαλότητας ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους δεν εξουδετερώνει εντελώς μια άλλη εικόνα: αυτή που διαμορφώνεται μέσα από την συνύπαρξη των δύο πληθυσμών στον ίδιο χώρο, την εικόνα που ανακλά τις μνήμες από την καθημερινότητα την οποία οι δύο πληθυσμοί μοιράζονται. Υπάρχουν δηλαδή ταυτόχρονα δύο αντιφατικές εικόνες, η εικόνα του Άλλου μέσα από την κοινή εμπειρία, τη «μικρο-ιστορία» και η εικόνα του Άλλου μέσα από την εθνική εμπειρία τη «μακρο-ιστορία».[934]

Εξετάζοντας την καθημερινή ζωή Ελλήνων και Τούρκων στις περιόδους ομαλότητας, όπως προβάλλεται μέσα από τα παιδικά βιβλία διαπιστώνουμε ότι ανάλογα με την οπτική γωνία του συγγραφέα, άλλοτε περιγράφονται τα δύο έθνη να έχουν κοινή ζωή, κοινές εμπειρίες και άλλοτε, τις περισσότερες φορές περιγράφονται να ζούνε μαζί και χωριστά συμβιώνοντας σε μια καταναγκαστική συμβίωση στον ίδιο χώρο. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία περιγράφεται ότι η τουρκική πλευρά ήταν ο ισχυρός εταίρος της συμβίωσης αυτής, που προστάτευε τους Ρωμιούς, τους παραχωρούσε προνόμια, τους επέτρεπε να ασκούν ανεμπόδιστα τις δραστηριότητες τους. Προβάλλεται δηλαδή ότι ήταν οι Τούρκοι που όριζαν το πλαίσιο της συμβίωσης χωρίς να καταπιέζουν τους άλλους, και οι Ρωμιοί, υποκριτικά, όπως εκ των υστέρων αποδείχτηκε, αποδέχονταν το πλαίσιο αυτό, εξέφραζαν σεβασμό προς τους Τούρκους και έδιναν διαβεβαιώσεις νομιμοφροσύνης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία η εικόνα εμφανίζεται αρκετά διαφοροποιημένη. Οι Ρωμιοί όπως δηλώνουν *«τότε ήμασταν αφεντάδες».*[935] Οι Ρωμιοί *«κυριαρχούσαν στις τέχνες, στο εμπόριο και σε κάθε κοινωνική εκδήλωση»*[936]και *«η ελληνική γλώσσα μιλιόταν παντού!»*[937] ΟΈλληνας της Μικράς Ασίας πριν το 1922 εμφανίζεταινα είναι πλούσιος και ικανός. *«Άνθρωπος καπάτσος, του παρά».*[938] Κατοικεί με την οικογένειά του σε αρχοντικά, επιβλητικά σπίτια έχει μεγάλα κτήματα, ασχολείται με τη γεωργική παραγωγή και το εμπόριο πολλές φορές εξαγωγικού χαρακτήρα. Περιγράφονται και υπερπολυτελή σπίτια Ελλήνων που ζουν μέσα στον πλούτο και στην χλιδή. *«Ο Σεϊτάνογλου είχε ένα σπίτι παλάτι, δεν του παράβγαινε μήτε πασάδικο σεράϊ. Ολομάρμαρο, ζωσμένο με κήπους όλο φοίνικες… Είχε και γήπεδο για τένις, σταύλο για αλόγατα, τεχνητή λίμνη και ένα δάσος από τσάμια. Το πρώτο πάτωμα είχε σαλόνια, γραφεία, μια κάμαρα όλο βιβλιοθήκες, τραπεζαρίες με χαλιά πέρσικα και σπάρτα και έπιπλα φερμένα από τη Βενετιά. Οι τοίχοι ήτανε σκεπασμένοι με ξύλο καρυδιάς και με ταπετσαρίες και πάνω τους κρεμασμένα σε ολόχρυσες κορνίζες τα πορτρέτα των προγόνων τους. Στην κάμαρη που τήνε λέγανε μπουφέ ήταν στρωμένα*

[934] Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 12-13.
[935] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 96.
[936]Ο.π., σ. 5.
[937] Ο.π., σ. 10.
[938]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 16.

τραπέζια μακριά σαν σιδερόδρομοι. Κει πάνω σε ολοκέντητα λινά τραπεζομάντιλα, είχανε αραδιασμένες φαγιάντσες με λιχουδιές πρωτοϊδωτες – από μαύρο χαβιάρι, αυγοτάραχα, ζαμπόνια, στρείδια, αστακούς, γαρίδες… Κρυστάλλινα ποτήρια αστράφτανε και μέσα κει ρίχνανε ένα πιοτό που άφριζε, σαν το θεριεμένο κύμα, και όταν ανοίγανε τις μπουκάλες βροντούσανε σαν τσιφτέδες».[939]

Οι Έλληνες έχουν συνήθως στην υπηρεσία τους Έλληνες και Τούρκους. Οι Τούρκοι πολύ σπάνια έχουν στην υπηρεσία τους Έλληνες. Γενικά οι Έλληνες παρουσιάζονται να είναι πολύ καλοί εργοδότες και δεν κάνουν διακρίσεις ανάλογα με την εθνικότητα των εργαζομένων. Φροντίζουν και ενδιαφέρονται για τους εργαζόμενους τους και τους συμπαραστέκονται στις δυσκολίες. Είναι καλά αφεντικά, για αυτό οι εργάτες τους αγαπούν. Η Ρωμιά περιγράφεται ότι *«είχε μεγαλώσει μέσα στα πλούτη και στα μπερέκετια που δίνει η γη, είχε μάθει να γνέθει και να υφαίνει, να κεντά και να πλέκει, να πλένει και να σιδερώνει, να τιμά τους γονιούς της και τον άντρα της, να μεγαλώνει τα παιδιά της με το φόβο του Θεού… Για την κοινωνία του χωριού η αξία μιας γυναίκας δεν μετριόταν με τα γράμματα που ήξερε, μα με την άψογη διαγωγή, την αξιοσύνη στις δουλειές, τα πλούτη και την ομορφιά».*[940] Οι Ρωμιές *«καταστόλιστες βγαίνουν στον περίπατο»,*[941]περιποιούνται δηλαδή τον εαυτό τους και εμφανίζονται σε δημόσιους χώρους.

Σε κάθε χωριό και πόλη υπάρχουν χωριστές γειτονιές: ελληνικός μαχαλάς, τουρκικός μαχαλάς, φράγκικος μαχαλάς. *«Για αιώνες Έλληνες και Τούρκοι ζούσαν μονιασμένοι. Οι Έλληνες από τη μια μεριά και οι Τούρκοι από την άλλη.»*[942] Στην ελληνική γειτονιά τα σπίτια είναι άνετα, φροντισμένα, καθαρά, φρέσκο ασβεστωμένα στα *«στενά, καθαρά σοκάκια της ελληνικής γειτονιάς. Με τις γλάστρες λουλουδισμένες στα παράθυρα και τα χαγιάτια, τις ασπρισμένες προσόψεις και τις παστρικές αυλές, τα σπίτια των χριστιανών φαίνονταν σαν να περίμεναν πάντα μουσαφίρη. Ο δρόμος στον ελληνικό μαχαλά ήταν πεντακάθαρος.».*[943]

Οι Τούρκοι στα ελληνικά παιδικά βιβλία σχεδόν πάντα είναι φτωχοί, *«ξυπόλυτοι Τούρκοι»*[944] και κατοικούν σε μικρά, *«φτωχικά σπίτια».*[945] Περιγράφεται ότι συνήθως είναι *«κοντοί και πλαδαροί,κουτοπόνηροι, καθυστερημένοι ανατολίτες».*[946] Ένα χαρακτηριστικό στο οποίο επιμένουν οι Έλληνες συγγραφείς είναι ότι οι Τούρκοι, τα σπίτια τους, οι μαχαλάδες τους είναι ακάθαρτοι. Χαρακτηριστικά αναφέρεται *«βρωμιάρης κι ακατάστατος σαν πάντα ο Αλήμπεης, σκέφτηκε το κορίτσι ρίχνοντας τριγύρω μια ματιά»,*[947]*«λιγδωμένο τραπέζι»,*[948]*«τουρκάλα με βρώμικο τσεμπέρι στο κεφάλι»,*[949]*«βρώμικο πάτωμα»,*[950]*«βρώμικα παιδιά».*[951] Υπάρχουν αρκετά ακόμα

[939] Διδώ Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*, Κέδρος, Αθήνα 1988, σ. 62-63.
[940] Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 24.
[941] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 84.
[942] Anna Conomos, *Η Υπόσχεση*, Ποταμός, Αθήνα 2012, σ. 12.
[943]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 19, 84.
[944] Ο.π, σ. 74.
[945] Ο.π, σ. 11.
[946] Ο.π,σ. 12, 74.
[947] Ο.π, σ. 69.
[948] Ο.π, σ. 12.
[949]Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 52.
[950]Ο.π., σ. 89.

παραδείγματα όπου οι Τούρκοι περιγράφονται από τους Έλληνες συγγραφείς ως ακατάστατοι και ρυπαροί. Οι Τουρκάλες σε αντίθεση με τις Χριστιανές, στα ελληνικά παιδικά βιβλία σπάνια εμφανίζονται σε κοινή θέα *«καμιά χανούμισσα δεν κυκλοφορούσε. Η Άρτεμη δεν παραξενεύτηκε. Οι Τούρκοι δεν άφηναν τις γυναίκες τους να βγαίνουν. Κι αν το έκαναν, έπρεπε ν' ανεβάσουν το φερετζέ ως τα μάτια».*[952] Οι Έλληνες συγγραφείς εκτός από την έμμεση σύγκριση των δύο κοινοτήτων που κάνουν μέσα στα βιβλία τους, προχωρούν και σε άμεση σύγκριση μέσα από τα λόγια των Ρωμιών πρωταγωνιστών. Οι Ρωμιοί αυτοχαρακτηρίζονται Ευρωπαίοι, μορφωμένοι, εύποροι, προκομμένοι ενώ τους Τούρκους γείτονες τους τους χαρακτηρίζουν βρώμικους, ανεπρόκοπους, φτωχούς, αμόρφωτους, αδιάφορους για τις συνθήκες της ζωής τους.*«Εμείς εδώ (Ρωμιοί), ένα με την Ευρώπη. Να πας στους Τούρκικους μαχαλάδες, μπόχα και δυσωδία, να κρατάς τη μύτη σου. Καμιά προκοπή, χαμάληδες γεννήθηκαν, χαμάληδες θα πεθάνουν. Θυμώνω γιατί ποτέ δεν τους είδαμε τους Τούρκους σαν αδέρφια μας. Πάντα παρακατιανοί, αρχόντοι εμείς, χαμάληδες αυτοί, τα γράμματα για μας, αμορφωσιά και τα μέγα έλεος για' αυτούς κι οι Φραγκολεβαντίνοι, Ευρωπαίοι σου λέει ο άλλος, το ίδιο και χειρότερο. Η αλήθεια είναι πως είμαστε άλλη φάρα. Άλλο μιλέτι. Εμείς προκόβουμε, ασπρίζουμε τα σπίτια μας, γλάστρες βάζουμε να ομορφαίνουν οι αυλές μας, αυτοί δεν έχουν κέφι για τέτοια. Οι Τούρκοι είναι Ασιάτες, βάρβαροι, απολίτιστοι».*[953] Στο απόσπασμα αυτό η συγγραφέας προβάλλει την παραδοχή από τους Έλληνες της υποχρέωσης που έχουν, να συμβάλλουν στην απαγκίστρωση από την αμάθεια και την αμορφωσιά των Τούρκων συμπολιτών τους. Στην πραγματικότητα, με τον τρόπο αυτό, επιχειρεί να καταδείξει την πολιτιστική και πνευματική υπεροχή των Ελλήνων σε σχέση με τους Τούρκους. Ικανοποιείται δηλαδή η αυταρέσκεια και ο ναρκισσισμός της ομάδας του συγγραφέα, αντιμετωπίζοντας την ομάδα του Άλλου με πατερναλιστικό τρόπο και προβάλλοντας τη άποψη ότι από θέση ισχύος η ομάδα του συγγραφέα έχει την φιλάνθρωπο βούληση «κατά παραχώρηση» να εκπολιτίσει την ομάδα του Άλλου, η οποία βρίσκεται σε κατώτερο πνευματικό και πολιτιστικό επίπεδο και αδυνατεί από μόνη της να ανελιχθεί. Παρατηρείται, γενικά, ότι στην περιγραφή της κοινής καθημερινής συμβίωσης Ελλήνων και Τούρκων αναπτύσσονται, στα ελληνικά παιδικά βιβλία, αντιθετικά ζεύγη και δίπολα. Τέτοια είναι: Έλληνας καθαρός-Τούρκος βρώμικος, Έλληνας πλούσιος-Τούρκος φτωχός, Έλληνας μορφωμένος-Τούρκος αμόρφωτος, Έλληνας εργατικός-Τούρκος τεμπέλης, Έλληνας καπάτσος-Τούρκος μπουνταλάς, Ελληνίδα με ελευθερία κίνησης-Τουρκάλα περιορισμένη στο σπίτι, ελληνικόσπίτι μεγάλο/πλούσιο/ψηλό/καθαρό-τουρκικό σπίτι μικρό/φτωχό/χαμηλό/βρώμικο, ελληνικό νοικοκυριό τακτικό-τουρκικό νοικοκυριό ακατάστατο, ελληνική γειτονιά περιποιημένη/καθαρή/ευωδιά -τουρκικός μαχαλάς απεριποίητος/βρώμικος/δυσωδία. Η περιγραφή του χώρου του Άλλου είναι ουσιαστικό στοιχείο στην διαδικασία κατασκευής στερεοτύπων και στην κατασκευή της ετερότητας. Εξετάζοντας συγκριτικά το χώρο του «Άλλου» με το χώρο του «Εγώ» προκύπτουν οι αντιθέσεις που υπάρχουν και καθορίζεται ο βαθμός περιθωριοποίησης του Άλλου. Στην προκειμένη περίπτωση στην περιγραφή του χώρου του Άλλου οι συγγραφείς παραθέτουν πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά, τα οποία υπερτονίζονται μέσα από την συχνή τους επανάληψη. Επιλέγουν από τα χαρακτηριστικά του Άλλου μερικά να τα αποκλείσουν και να τα αποσιωπήσουν και μερικά άλλα, αυτά που υπηρετούν τις σκοπιμότητες τους, να τα υπογραμμίσουν σε υπερβολικό βαθμό

[951]Αγγελική Νικολοπούλου, ο.π., σ. 112.
[952]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 84.
[953] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ.57-58.

καθιστώντας τα στερεότυπα. Η επανάληψη δηλαδή της αρνητικής αναφοράς στο στοιχείο του ακάθαρτου, του βρώμικου, της ενοχλητικής μυρωδιάς, αποσκοπεί στην κατασκευή στερεοτυπικής εικόνας. Ομοίως η συχνή αναφορά στον μορφωμένο, πολιτισμένο, καλλιεργημένο, ευγενικό Έλληνα σε αντιδιαστολή με τον αμόρφωτο, απολίτιστο, άξεστο, αγενή Τούρκο, τείνει στην διαμόρφωση στερεοτυπικής εικόνας θετικής για Εμάς και αρνητικής για τους Άλλους.

Περιστατικά με τα οποία οι Έλληνες συγγραφείς επιχειρούν να υπογραμμίσουν την πνευματική ανωτερότητα των Ελλήνων σε σχέση με το χαμηλότερο επίπεδο στο οποίο υποτίθεται ότι βρίσκονται οι Τούρκοι, το στερεοτυπικό δηλαδή δίπολο έξυπνος, καταφερτζής Έλληνας-εύπιστος, απλοϊκός Τούρκος είναι διάσπαρτα στα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή. Οι Έλληνες παρουσιάζονται να αντιμετωπίζουν τους Τούρκους αφ' υψηλού. *«Προύσα, Σμύρνη, Πόλη παντού Ελλάδα ήτανε. Υπήρχανε και οι Τούρκοι αλλά πάντα τους φέρναμε βόλτα».*[954]Σε άλλο βιβλίο αναφέρεται ότι σε μερικές πόλεις η παρουσία των Τούρκων δεν είναι *«τόσο ενοχλητική».*[955] Τα μικρά ελληνόπουλα εμφανίζονται με την πεποίθηση ότι είναι πιο δυνατά, πιο έξυπνα και πιο ικανά από τα τουρκόπουλα. Μια μικρή Ελληνίδα για να υποστηρίξει την γνώμη της ότι ένας Τούρκος αποκλείεται να έχει περισσότερες ικανότητες από τους Έλληνες, επιχειρηματολογεί: *«δεν βλέπεις τι γίνεται σαν παίζουμε με τα τουρκάκια; Όλο τις τρώνε!»*[956]

Συμπερασματικά, περιγράφεται η συνύπαρξη των δύο εθνοτικών και θρησκευτικών κοινοτήτων στην Μικρά Ασία ως συμβίωση μονοπολιτισμικών ομάδων στα στεγανά τους, με όρους αμοιβαίου σεβασμού αλλά και με την ανομολόγητη, έως έκδηλη, πεποίθηση της ελληνικής υπεροχής. Η συνύπαρξη αυτή, απέχει πολύ από την πολυπολιτισμική κουλτούρα, όπου οι εθνοτικές ομάδες δεν είναι απλώς ισάξιες και σεβαστές, αλλά αλληλεπιδρούν και αλληλοεπηρεάζονται μεταξύ τους.[957]

Διάχυτη είναι στα βιβλία των Ελλήνων συγγραφέων η νοσταλγία και οι τρυφερές αναπολήσεις από την κοινή ζωή με το τουρκικό στοιχείο στην Μ. Ασία πριν από το 1922. Επίσης έντονη είναι η διάθεση και η προσδοκία για την επιστροφή, κάποτε, στα μέρη αυτά. Η θεματολογία της ανάμνησης του «παράδεισου που χάθηκε» δηλαδή η ωραιοποίηση και η εξιδανίκευση της κοινής διαβίωσης με τον Άλλο που διακόπηκε απότομα, αποτελεί πολύ συχνό μοτίβο που παρατηρείται όταν οι συγγραφείς διηγούνται περιπτώσεις συμβίωσης με τους Άλλους που τερματίστηκαν με βίαιο τρόπο. Αντίθετα στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι πανηγυρισμοί των Ρωμιών για την έλευση του ελληνικού στρατού και η συνεργασία τους με τους Έλληνες ενάντια στους Τούρκους, η προδοτική τους δηλαδή συμπεριφορά, δεν αφήνει περιθώρια για δυνατότητα επαναπροσέγγισης των δύο πλευρών. *«Αυτές οι ενέργειες των Ρωμιών άνοιξαν μια πληγή στην καρδιά και την ιστορία των Τούρκων και του Ισλάμ η οποία θα μάτωνε αιωνίως. Ακόμα και αιώνες να περάσουν, η σημερινή εικόνα θα μείνει στα παιδιά και στους απογόνους μας σαν μια θλιβερή κληρονομιά».*[958] Οι Έλληνες συγγραφείς πολλές

[954] Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 122.
[955] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 16.
[956] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, σ. 26.
[957] Αργύρης Κυρίδης-Μίμης Σουλιώτης, «Ex Altero Alterum. Ο συ μισείς ετέρω μη ποιήσεις», στο Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), Όψεις της ετερότητας, Gutenberg, Αθήνα 2005, σ. 193.
[958]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 16.

φορές επισημαίνουν ότι οι απλοί Τούρκοι *«ζούσαν ειρηνικά και φιλικά μαζί μας (με τους Έλληνες) και δεν είχαμε τίποτα να μοιράσουμε, με τους Τούρκουςτα πηγαίναμε μέλιγάλα.».*[959]Ο βαθμός της συνάφειας Ελλήνων και Τούρκων είναι πολύ μεγάλος και οι σχέσεις μεταξύ τους θερμές.[960] Σε ένα διήγημα για μια μικρή Ελληνίδα αναφέρεται ότι *«στο χωριό, όπου Χριστιανοί και Τούρκοι είχαν συνηθίσει να ζούνε μαζί, όλοι την αγαπούσαν».*[961]Τα παιδιά των δύο λαών μεγαλώνουν μαζί και όπως παραδέχεται κάποιος Έλληνας σε ένα άλλο διήγημα *«εγώ μεγάλωσα σαν αδέλφι με ένα Τούρκο και του χρωστώ πολλά».*[962] Η όσμωση ανάμεσα σε Ρωμιούς και Τούρκους είναι τέτοια, ώστε πολλοί μιλούν και τις δύο γλώσσες. *«Πολλοί από μας ξέρουν τουρκικά και μάλιστα καλά. Όμως μεταξύ μας δεν τα μιλούμε, δε χρειάζεται. Στο δικό μου το χωριό οι πιο πολλοί δεν ξέρουν γρύ τουρκικά, οι Τούρκοι χωριανοί μας ξέρουν ελληνικά»*[963] Οι ομαλές και αρμονικές σχέσεις αποτυπώνονται σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο, όπου όταν ένα ελληνόπουλο ρωτά αν μπορεί ένας Τούρκος να είναι καλός και άξιος, η απάντηση που δίνεται είναι:*«άνθρωποι είναι και αυτοί, αποκρίθηκε η γιαγιά σοβαρά. Ανάμεσα τους είναι και καλοί και κακοί».*[964]

Οι Έλληνες συγγραφείς ισχυρίζονται ότι ο απλός τουρκικός λαός δεν είχε κανένα πρόβλημα και καμιά διαφορά με τους Έλληνες και ότι η μεταστροφή του οφείλεταιστις κυβερνήσεις οι οποίες *«καλλιεργούσαν το μίσος και τις έχθρητες διότι πάντα θέλανε να εξοντώσουν το ελληνικό στοιχείο από τη Μικρασία.»*[965] Οι τουρκικές κυβερνήσεις και ιδιαίτερα ο Κεμάλ (Ατατούρκ) είχαν φανατίσει ένα τμήμα του τουρκικού λαού και το είχαν στρέψει εναντίον των Ελλήνων. Ένας Τούρκος χωρικός-οπαδός του Κεμάλ- σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο παρουσιάζεται να ομολογεί ότι, παρόλο που με τους Έλληνες ζούσε αρμονικά και είχε ευεργετηθεί από αυτούς, ήταν ωστόσο υποχρεωμένος να πάρει μέρος στον αγώνα εναντίον τους, αφού ο Κεμάλ είχε αποφασίσει να τους διώξει: *«Ήταν μυστική διαταγή του Κεμάλ πασά να βοηθούνε όλοι τον αγώνα ενάντια στους Γκιαούρηδες. Δεν είναι κακοί οι Ρωμιοί, συλλογιζόταν καμιά φορά ο Μπραήμης. Τόσα χρόνια ζούμε μια χαρά μαζί. Και τα αφεντικά μ' αγαπούνε. Ο πασάς όμως θέλει να τους διώξει, να πάρει τα καλά και τα αγαθά τους, να τα μοιράσει στα φτωχά παιδιά του Αλλάχ, σαν τον Μπραήμη, τον Αλήμπεη κι άλλους. Και αφού το λέει ο πασάς».*[966] Εκτός από την παραδοχή δια στόματος του Άλλου, της καλής συμπεριφοράς του ελληνικού στοιχείου προς την τουρκική πλευρά, η οποία εκ του λόγου αυτού αποκτά μεγαλύτερη εγκυρότητα, επισημαίνεται επίσης η προσθήκη στα τουρκικά ονόματα ελληνικών καταλήξεων και η τροποποίηση τους ώστε να μοιάζουν περισσότερο με ελληνικά. Οι συγγραφείς με τον εξελληνισμό των ονομάτων επιδιώκουν να δείξουν την οικειότητα του ξένου, του Άλλου προς Εμάς, η οποία αναπτύχθηκε ως αποτέλεσμα της

[959] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 9.
[960]Μέχρι τουλάχιστον την εποχή του Αμπντούλ Χαμίντ, ακόμη και αργότερα -μέχρι τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο- η συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων μοιάζει, παρά τα μεμονωμένα προβλήματα, αδιατάρακτη, αφού η ανάπτυξη της κάθε θρησκευτικής κοινότητας γίνεται με τρόπο που είναι ευνοϊκός για την συνολική ανάπτυξη των παραλίων της Μικράς Ασίας, (Πηγή:Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 113).
[961]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 14.
[962] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 57.
[963]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, σ. 19.
[964]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 27
[965] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 9-10.
[966]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 59-60.

μακρόχρονης κοινής διαβίωσης. Η οικειότητα αυτή αμβλύνει το στοιχείο της ετερότητας[967] και ο Άλλος χωρίς να παύει να είναι ξένος, έρχεται πιο κοντά μας.
Γλαφυρή περιγραφή της κοινής ζωής και των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα σε Ρωμιούς και Τούρκους κάνει στα βιβλία της η Διδώ Σωτηρίου. *«Οι Τούρκοι από τα γύρω χωριά, μας τιμούσανε και μας θαυμάζανε, έκοβε λέει το μυαλό μας κι ήμασταν εργατικοί. Και εμείς, είναι αλήθεια, ποτέ δεν τους δίναμε αφορμή ν' αλλάξουνε γνώμη. Με τον καλό λόγο στεκόμαστε και με το μπαξίς. Μέρα δεν περνούσε που να μην κατεβούνε στην αγορά μας Τούρκοι χωριάτες. Φέρνανε ξύλα, κάρβουνα, πουλερικά, καϊμάκια, αυγά, τυριά, όλα τα μπερεκέτια της Ανατολής. Τα πουλούσανε στο παζάρι κι αγόραζαν ύστερα από τα μαγαζιά μας ό,τι είχαν ανάγκη. Το βράδυ ξαναγυρίζανε στα χωριά τους. Μερικοί μέναν μουσαφιραίοι σε φιλικά σπίτια. Τρώγανε ψωμί μαζί μας και κοιμότανε στα στρώματά μας. Το ίδιο κάνανε και οι δικοί μας όταν πήγαιναν για να αγοράζουνε βόδια, άλογα ή μαζεμένο το γάλα της χρονιάς».*[968]

6.4. ΘΕΤΙΚΗ ΔΙΑΚΡΙΣΗ: Ο ΘΕΤΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ

Η πλειοψηφία των Άλλων, των απέναντι που περιγράφονται στα τουρκικά και ελληνικά παιδικά βιβλία, τα οποία αφορούν την περίοδο αυτή και ειδικότερα τις φάσεις της εκείνες που έχουν να κάνουν με εποχές όξυνσης και αντιπαράθεσης στις σχέσεις των δύο λαών, έχουν αρνητικό χαρακτήρα. Αυτό είναι ένα στοιχειοκοινό με τα βιβλία που αναφέρονται σε άλλες περιόδους των σχέσεων Ελλήνων και Τούρκων. Οι συγγραφείς της κάθε πλευράς, άλλοι κινούμενοι σε λογικά πλαίσια και άλλοι φτάνοντας στα όρια της προπαγάνδας, προσάπτουν αρνητικά στοιχεία και ελαττώματα στους εκπροσώπους της απέναντι πλευράς. Το συνηθισμένο είναι στα τουρκικά παιδικά βιβλία να εμφανίζονται Έλληνες και Ρωμιοί που μισούν τους Τούρκους και επιδιώκουν να τους προξενήσουν κακό, με πράξεις συχνά βάρβαρες και απάνθρωπες. Από την άλλη μεριά στα ελληνικά παιδικά βιβλία σχεδόν όλοι οι Τούρκοι που παρουσιάζονται είναι κακοί, μοχθηροί, γεμάτοι μίσος και φανατισμό εναντίον των Ελλήνων. Τις περισσότερες φορές κακομεταχειρίζονται και βασανίζουν Έλληνες, ενώ σύμφωνα με την άποψη κάποιων Ελλήνων συγγραφέων, βασική επιδίωξη τους είναι ο αφανισμός του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού. Υπάρχουν λίγες εξαιρέσεις στον κανόνα αυτό, λίγες δηλαδή περιπτώσεις όπου κάποιος από τους Άλλους διαφοροποιείται από τον «μέσο όρο» της ομάδας του και τρέφει φιλικά συναισθήματα για τον Άλλο, δεν τον διώκει, τον ανέχεται ή σπανιότερα τον βοηθάει ενεργά και του σώζει την ζωή.

Οι θετικοί Άλλοι που υπάρχουν στα ελληνικά και τουρκικά βιβλία της περιόδου αυτής, και οι οποίοι στα χρόνια της θύελλας και της καταστροφής δεν ακολουθούν την ψυχολογία της μάζας που επιθυμεί να επιφέρει με σαδιστικό τρόπο το μεγαλύτερο δυνατό κακό, τον βαθύτερο δυνατό πόνο στον Άλλο, παρουσιάζονται να είναι συνήθως άνθρωποι απλοί, χωρικοί, μεροκαματιάρηδες συχνά ηλικιωμένοι. Από την μελέτη της εικόνας του Άλλου σε σχέση με την ηλικία του παρατηρείται ότι οι ηλικιωμένοι Άλλοι εμφανίζονται περισσότερο φιλάνθρωποι και καλοπροαίρετοι και παρουσιάζονται σε μεγαλύτερη συχνότητα στα βιβλία από τους υπόλοιπους Άλλους. Όπως γράφει ο Ηλίας Βενέζης *«η καλοσύνη φυτρώνει λοιπόν σε μεγάλες ηλικίες; Φαίνεται θα είναι*

[967]Όπως σημειώνεται η εκλογή του λεξιλογίου που αναφέρεται στον ξένο, η συχνότητα των ξένων αμετάφραστων λέξεων από την γλώσσα του ξένου είναι ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία γιατί μεταφέρουν μια απόλυτα ξένη πραγματικότητα ένα αναλλοίωτο στοιχείο ετερότητας.(Πηγή: Ιωάννα Οικονόμου-Αγοραστού, ο.π., σ. 98).
[968]Διδώ Σωτηρίου, ο.π., σ. 25.

παρακμή»[969] Σε αυτούς τους ανθρώπους η επίδραση του φανατισμού, της εκδίκησης και των διχαστικών λογικών, δεν έχει κατορθώσει να σβήσει τελείως τον ανθρωπισμό, την αλληλεγγύη, την κατανόηση στον πόνο του άλλου και κυρίως τις αναμνήσεις από ένα ειρηνικό και ανέφελο κοινό παρελθόν, πριν ξεσπάσουν οι αναταραχές. Το γεγονός ότι ο θετικός Άλλος παρέχει άσυλο, περιθάλπει, κρύβει, φυγαδεύει, διασώζει κάποιον από την δική μας ομάδα, δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι διαφωνεί ριζικά και έρχεται σε ρήξη με την ομάδα του. Τις περισσότερες φορές η πράξη του είναι στιγμιαία και μεμονωμένη, δεν βοηθάει δηλαδή κατά σύστημα τα μέλη της ομάδας μας, αλλά σε συγκεκριμένη στιγμή, για συγκεκριμένο λόγο και με συγκεκριμένο τρόπο επικουρεί έναν συγκεκριμένο από Εμάς, είτε γιατί τυχαίνει να τον γνωρίζει και να τον συμπαθεί από το παρελθόν, είτε γιατί αν και πρόκειται για κάποιον ανώνυμο και άγνωστο σε αυτόν, η κατάστασή του συνέγειρε αισθήματα ανθρωπιάς και διάθεση βοήθειας στον θετικό Άλλο. Μια άλλη χρήση της εικόνας του θετικού Άλλου από τους συγγραφείς είναι για να δομηθεί η αντίθεση ανάμεσα στον ένα, μοναδικό, θετικό Άλλο, στην «εξαίρεση» δηλαδή και στην μάζα των υπολοίπων εχθρικών, κακών Άλλων δηλαδή στον «κανόνα». Μέσα από αυτήν την ανάδειξη της έννοιας της «εξαίρεσης», οι συγγραφείς τεκμηριώνουν και επιβεβαιώνουν την ισχύ του «κανόνα».

Σε τουρκικά παιδικά βιβλία προβάλλεται ότι *«Οι Τούρκοι αλλά και μερικοί Ρωμιοί ψαράδες που ζούσαν στα Δαρδανέλια και στα γύρω νησιά έδιναν στον μουφτή με κάποιο τρόπο όλες τις πληροφορίες για τους Άγγλους. Μερικοί Ρωμιοί και Αρμένιοι πολίτες δούλευαν υπέρ των Οθωμανών. Αυτοί ήταν Χριστιανοί ευαίσθητοι, πολύ ευχαριστημένοι που ήταν Οθωμανοί πολίτες, που κατά την διάρκεια αιώνων δεν είχαν δει καμιά κακία από τους Οθωμανούς, που δεν έκαναν απιστία στο ψωμί που έτρωγαν, που δεν εξαπατούνταν με τα παιχνίδια της εκκλησίαςκαι της Δύσης».*[970]Σε άλλο σημείο αναφέρεται ότι μερικοί Ρωμιοί βοηθούσαν με πιο άμεσο τρόπο τους Οθωμανούς. *«Οι Ρωμιοί πολίτες δεν αρκούνται μόνο στο να εξασφαλίζουν πληροφορίες στους Οθωμανούς.Μαζί με τους Τούρκους, Κούρδους και Άραβες πολεμάνε στο μέτωπο σαν τους Αρμενίους πολίτες.Πυροβολούν τις δυνάμεις κατοχής και δεν φοβούνται να πεθάνουν για την πατρίδα».*[971]Ο Τούρκος συγγραφέας με έμμεσο τρόπο εκφράζει την ευαρέσκεια του όχι για την στάση των Μουσουλμάνων συμμάχων των Τούρκων που έτσι και αλλιώς η βοήθεια τους θεωρείται δεδομένη και αναμενόμενη αλλά για την συμπαράταξη των Ελλήνων και Αρμενίων που, έστω και σε μικρούς αριθμούς, συναισθάνονται το καθήκον τους προς την κοινή Οθωμανική πατρίδα, εμπνέονται από το κοινό παρελθόν και δεν παρασύρονται από τους υπόλοιπους που σε κρίσιμες στιγμές συντάσσονται με τον εχθρό. Περιγράφονται και άλλα παραδείγματα ατομικών συμπεριφορών Ρωμιών οι οποίοι θεωρούν καθήκον τους να προσφέρουν υπηρεσίες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Σε κάποιες μάλιστα περιπτώσεις η στάση τους αναγνωρίζεται ακόμα και από τους Τούρκους ως περισσότερο πατριωτική από την στάση ορισμένων Τούρκων που κατηγορούνται για μειωμένη πατριωτική συνείδηση. *«Οι Άγγλοι έχουν ένα διερμηνέα τον κύριο Αλέκο. Εμείς συμφωνήσαμε μαζί του. Ο κύριος Αλέκος όταν βλέπει την σημαία μπροστά καταλαβαίνει ότι υπάρχουν όπλα στο σκάφος. Τότε ή δεν πηγαίνει καθόλου σε εκείνο το σκάφος για νηοψία ή με ένα ψεύτικο ψάξιμο αποφαίνεται πως δεν υπάρχουν όπλα και ξεγελάει τους Άγγλους. Τι με νοιάζει αν ο άνθρωπος είναι Ρωμιός,αφού είναι σωστός άνθρωπος! Είναι περισσότερο Τούρκος και*

[969]Ηλίας Βενέζης, *Το Νούμερο 31328*, Εστία, Αθήνα 1995, σ. 160.
[970] Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*, ο.π., σ. 11-12.
[971]Ο.π., σ. 12.

αγαπάει την πατρίδα του περισσότερο από όλους τους πουλημένους δικούς μας Τούρκους που γίνονται συνεργάτες του εχθρού και προδότες της πατρίδας. Υπάρχουν και απο τις δύο πλευρές τέτοιοι άνθρωποι».[972] Εδώ ο συγγραφέας ανυψώνει τον Άλλο και προβάλλει τα θετικά στοιχεία του μέσα από την επισήμανση των ελαττωμάτων και των αρνητικών συμπεριφορών μελών της δικής του ομάδας. Το δυστυχές γεγονός ότι υπάρχουν Τούρκοι που προδίδουν την Οθωμανική Αυτοκρατορία δίνει μεγαλύτερη αξία και ουσιαστικότερο νόημα στην επιλογή του Άλλου να υπηρετήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Δημιουργείται δηλαδή ένα δίπολο: αρνητικά μέλη της δικής μας ομάδας που προσεγγίζουν την ομάδα των Άλλων και θετικός Άλλος που προσεγγίζει την δική μας ομάδα. Σε άλλο παράδειγμα ο Χριστιανός στρατιωτικός γιατρός του Οθωμανικού στρατού αυτοπροσδιορίζεται ως ευρισκόμενος τόσο κοντά στους Μουσουλμάνους Τούρκους, ώστε αφήνει ως τελευταία εντολή την απαίτηση να μην διαχωριστεί ούτε μετά θάνατον από αυτούς. Υπονοείται από τον συγγραφέα ότι ο μορφωμένος αυτός Έλληνας Χριστιανός είχε επιλέξει ως κυρίαρχο στοιχείο αυτοπροσδιορισμού του την Οθωμανική ταυτότητα και θεωρούσε την ταυτότητα αυτή περισσότερο σημαντική από την Ρωμεϊκή-ελληνική εθνική ταυτότητά του και την χριστιανική θρησκευτική ταυτότητά του.*«Πριν πεθάνει ο γιατρός του συντάγματος λοχαγός Δημητριάδηςείπεστον φαντάρο που βρισκόταν δίπλα του τα παρακάτω λόγια: πρόσεχε Αλή μην πείτε ήτανγκιαούρης και τέτοια και με θάψετε σε άλλο μέρος! Σε παρακαλώ, μην με ξεχωρίσετε από εσάς».*[973]Όταν έρχεται η ώρα να διαλέξουν οι Ρωμιοί με ποιους θα πάνε και ποιους θα αφήσουν, υπάρχουν μερικές οικογένειες, όπως περιγράφεται σε τουρκικά παιδικά βιβλία, που επιλέγουν την πλευρά των Τούρκων κι όχι τους Έλληνες. *«Τριγύρισα στην απέναντι γειτονιά (Ρωμεϊκή). Πολλές οικογένειες είχαν φύγει μαζί με τους Έλληνες στρατιώτες… Αλλά υπήρχαν και αυτοί που δεν έφυγαν, που δεν ήθελαν να φύγουν».*[974] Θετικοί Άλλοι είναι ένα ζευγάρι ηλικιωμένων Ρωμιών, σε κάποιο τουρκικό βιβλίο που επιλέγουν να καταφύγουν στην πλευρά των Τούρκων. Δικαιολογούν την απόφασή τους αυτή διακηρύσσοντας με προσωπικό κόστος: *«πώς μπορούμε να σκεφτόμαστε άσχημα για αυτό το κράτος και αυτούςτους ανθρώπους; Για αυτό τον λόγο ήταν μια από τις οικογένειες που δεν αγαπιόταν από τους Ρωμιούς στη κωμόπολη. Και η γυναίκα του έλεγε συνέχεια: Ο άντρας μου έχει δίκαιο. Την ανθρωπιά των γειτόνων μου που πάντα έτρεχαν να με βοηθήσουν δεν την είδα ούτε στους συγγενείς μου».*[975] Θετικοί Άλλοι είναι, για τους Τούρκους συγγραφείς, και οι Ρωμιοί που τηρούν τους ηθικούς κανόνες και τους κανόνες της αρμονικής συνύπαρξης, σέβονται τα ήθη και τα έθιμα του Άλλου και δεν προκαλούν με την συμπεριφορά τους τις θρησκευτικές ευαισθησίες των γειτόνων τους. *«Όλοι όσοι δεν ήταν Τούρκοι, στις διασκεδάσεις τους, στις θρησκευτικές τους συγκεντρώσεις και στα σπίτια τους έπιναν ποτά και αυτά τα ποτά τα έφτιαχναν οι ίδιοι. Επειδή ήξεραν ότι οι Τούρκοι δεν έπιναν ποτό, ήταν προσεκτικοί και στο Ραμαζάνι ούτε έτρωγαν ούτε έπιναν στα φανερά».*[976]

Ένας συγγραφέας για να μεταδώσει τα μηνύματα του χρησιμοποιεί τον ευθύ διάλογο ανάμεσα σε δύο Ρωμιούς που εκφράζουν διαφορετικές απόψεις. Ο ένας Ρωμιός είναι ο αρνητικός Άλλος που μισεί τους Τούρκους και ο άλλος Ρωμιός είναι ο θετικός Άλλος ή τουλάχιστον ο Άλλος που αμφιταλαντεύεται, που μέσα του διεξάγεται πάλη. Έτσι ο

[972] Derman Bayladı, *Nihat ile Murat, Kurtuluş Savaşında İki Çocuk Kahraman*, ο.π., σ. 109-110.
[973] Vedat Sağlam, *Özgürlüğü Satın Alanlar*, ο.π., σ. 12.
[974] Ünver Oral, ο.π., σ. 213.
[975]Ünver Oral, ο.π., σ. 73.
[976]Ο.π., σ.8.

συγγραφέας έχει δύο παράλληλες ψυχογραφίες και δύο παράλληλες αφηγήσεις της κοινής ζωής και των σχέσεων Τούρκων και Ρωμιών που η κάθε μια γίνεται από διαφορετική οπτική γωνία. Συζητώντας πατέρας και γιος Ρωμιοί παρουσιάζουν ο καθένας από την πλευρά του, την άποψη του για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον των σχέσεων των λαών στην Μ. Ασία.

«Εκτός από δύο άτομα, οι άλλοι δεν ήταν σε θέση να σκεφτούν το νερό και το χώμα. Αυτά τα δύο άτομα ήταν Ρωμιοί. Δύο Ρωμιοί χωριάτες που είχαν μάθει για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης αποχωρίστηκαν σιγά-σιγά από το πλήθος. Όταν βρέθηκαν σε έρημο μέρος ο πατέρας ο Δημήτρης άρχισε να γελάει τρανταχτά και είπε:

- *Όλα καλά μωρέ. Ήρθε η ώρα να βάλουμε τον Σταυρό σε αυτό τον μιναρέ"*
- *Σύντομα, πατέρα, σύντομα. Όμως γιατί τρίζεις έτσι τα δόντια σου; Από τότε που ήρθαμε εδώ τι είδαμε από αυτούς τους ανθρώπους εκτός από καλοσύνη;*

Αγριοκοίταξε τον γιό του τον Νικόλα:

- *Σιωπή ρε! Σιωπή γιατί θα φας σφαλιάρα! Τζάμπα μας έκαναν την καλοσύνη; Δεν δουλέψαμε σαν τα σκυλιά; Φάγαμε ψωμί, γιατί δουλέψαμε. Μας έκαναν χάρη δίνοντας μας τροφή και δουλειά;*
- *Πατέρα, όταν ήρθαμε στο χωριό δεν είχαμε ούτε ένα στρώμα να ξαπλώσουμε. Μας έκτισαν σπίτι. Μας έδωσαν χωράφι. Ακόμα, όταν αρρώστησα πριν από τρείς μήνες δεν ήταν ο Χακίη Αγά που με έβαλε στην άμαξα του και με πήγε στον γιατρό;*
- *Ας είναι, αυτό δεν περιορίζει το μίσος μου. Αυτοί δεν είναι που κατέστρεψαν το Βυζάντιο μας; Αυτό είναι σοβαρός λόγος για να τους μισώ. Αυτές οι μέρες για μας είναι σπουδαίες. Μακάρι να ερχόντουσαν σύντομα και στην Σμύρνη.*

Το παλικάρι σώπασε. Για μια στιγμή είχε χαρεί που η Κωνσταντινούπολη είχε καταληφθεί. Όμως όσο το σκεπτόταν, έμενε με την γλύκα. Εάν και οι Ρωμιοί της Κωνσταντινούπολης σκέπτονταν σαν τον πατέρα του, οι Τούρκοι ήταν τελειωμένοι. Ποιός ξέρει με τι απάνθρωπα μέσα θα μετέτρεπαν το συσσωρευμένο μίσος, το ανεξάντλητο μίσος τους, σε εκδίκηση».[977]Χρησιμοποιώντας την τεχνική του εσωτερικού διαλόγου και μέσα από τις συναισθηματικές και ψυχικές μεταπτώσεις ενός νεαρού Ρωμιού ο Τούρκος συγγραφέας βάζει τον Άλλο να λέει όσα θέλει να πει ο ίδιος ο συγγραφέας. Με τον τρόπο αυτό, τα θετικά σχόλια για τους Τούρκους, ομολογημένα από έναν αντίπαλο γίνονται περισσότερο πιστευτά. Ο αρνητικός Ρωμιός κατά τον συγγραφέα κυριαρχείται από εκδικητικότητα και καταπιεσμένο μίσος αιώνων για τους Τούρκους. Θέλει να εκδικηθεί ακόμα και για την άλωση της Κωνσταντινούπολης και την διάλυση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Θεωρεί ότι οι Ρωμιοί δεν ευεργετήθηκαν από τους Τούρκους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και άρα τίποτα δεν τους χρωστούν. Επίσης έντονη μέσα του είναι η θρησκευτική διαμάχη αφού επιθυμία του είναι να υψώσει τα χριστιανικά σύμβολα στους μουσουλμανικούς χώρους λατρείας δηλαδή να διατρανώσει την ισχύ της δικής του πίστης και να ανασυστήσει μια Μ. Ασία ελληνική και χριστιανική. Ο θετικός Ρωμιός τρομάζει μπροστά στο κρυμμένο μίσος που εκλύεται και στην εκδικητικότητα που απελευθερώνεται από τις ψυχές των ομοεθνών του με στόχο συνανθρώπους, οι οποίοι όπως ο ίδιος θεωρεί έχουν φερθεί στους Ρωμιούς με καλοσύνη, ανθρωπιά και διάθεση αλληλεγγύης.

Ο ίδιος θετικός Ρωμιός ακολουθεί, τελικά την μάζα των Ρωμιών και γίνεται διώκτης και εχθρός των Τούρκων όμως πάντα μέσα του υπάρχει προβληματισμός, τύψεις και

[977] Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 14-15.

κρίσεις συνειδήσεως. Ο συγγραφέας τον παρουσιάζει να δυσανασχετεί και να στενοχωριέται με τις βιαιότητες και τις φρικαλεότητες που διαπράττει ο ελληνικός στρατός και οι Ρωμιοί συνεργάτες του σε βάρος του τουρκικού πληθυσμού. Ο συγγραφέας αφηγείται μια σκηνή μαζικού βασανισμού και εκτέλεσης Τούρκων κατά την διάρκεια της οποίας τον θετικό Ρωμιό τύπτει η συνείδησή του. Δρομολογούνται από τον συγγραφέα δύο παράλληλες διαδικασίες. Αφενός περιγράφοντας τα εξωτερικά δρώμενα, ο συγγραφέας δίνει μια εικόνα της βαρβαρότητας των Ελλήνων. Αφετέρου περιγράφοντας την εσωτερική ψυχική αντίδραση του Ρωμιού, ο συγγραφέας βάζει τον Ρωμιό να ομολογεί ότι στον πόλεμο αυτό, το δίκαιο είναι με το μέρος των Τούρκων, καθόσον οι Έλληνες είναι εκείνοι που εισέβαλαν, που πρώτοι άρχισαν τις βαναυσότητες, που πρώτοι παραβίασαν την αξιοπρέπεια και την τιμή των Τούρκων. Ο θετικός Ρωμιός, ο θετικός Άλλος στο διήγημα αυτό παρουσιάζεται να αφυπνίζεται και να ανακαλύπτει ξανά μέσα του την ανθρώπινη συνείδηση και τις αξίες της συμπόνιας και της αλληλεγγύης, όταν αντιλαμβάνεται ότι οι δικοί του, η ομάδα του αν και έχουν άδικο, διαπράττουν ωμότητες σε βάρος αθώων αδύναμων ανθρώπων, οι οποίοι έχουν το δίκαιο με το μέρος τους. Ταυτόχρονα μέσα από την διήγηση του θετικού Ρωμιού που κλιμακώνεται με την διέγερση της συνείδησης του, ο συγγραφέας αποσπά και μια ομολογία από τον Άλλο για τις βαρβαρότητες, του απρόκλητου εισβολέα ελληνικού στρατού, η οποία ως παραδοχή δια στόματος του Άλλου αποκτά μεγαλύτερη βαρύτητα.

«Ο Νικόλας ψιθύρισε στο αυτί του φίλου του: Βάζω στοίχημα ότι θα παλουκώσουν αυτούς τους εκατόν πενήντα Τούρκους δίχως δίκη. Ή θα κάνουν σκοποβολή επάνω τους. Βρώμικη δουλειά, πολύ βρώμικη, την απεχθάνομαι.

- *Νικόλα. Αυτή η πονοψυχιά σου θα μας βάλει σε μπελάδες.*
- *Τον πόλεμο τον καταλαβαίνω. Εκείνο που δεν καταλαβαίνω είναι το ότι σκοτώνουμε στα καλά καθούμενα τους απλούς πολίτες.*
- *Τώρα θα μαζέψουμε εκατόν πενήντα άτομα και θα τα φέρουμε εδώ, σε τι έφταιξαν;*

Ο άλλος κοίταξα περίεργα τον φίλο του και είπε:

- *Όλοι είναι Τούρκοι.*

Ο Νικόλας κούνησε το κεφάλι του:

- *Τούρκοι, μάλιστα. Αυτό είναι το σφάλμα τους. Ήρθαμε, πήραμε την πατρίδα τους, αφαιρέσαμε την ελευθερία των ανθρώπων. Δεν έφτανε αυτό, άλλους τους παλουκώσαμε, άλλους τους κρεμάσαμε. Βρίζαμε όποιον έβγαινε μπροστά μας. Και επιπλέον θυμώνουμε επειδή πήραν τα όπλα για να γλυτώσουν από όλα αυτά. Θυμώνουμε με αυτούς που πήραν τα όπλα στα χέρια, αλλά επειδή δεν μπορούμε να μεταφέρουμε τον θυμό μας σε εκείνους ξεσπάμε τον θυμό μας στους ανθρώπους που είναι κάτω από το χέρι μας. Και αυτοί είναι άνθρωποι, δεν το καταλαβαίνεις; Και αυτοί είναι άνθρωποι σαν και εμάς έχουν ψυχή. Έχουν κάποιες ελπίδες, κάποιες νοσταλγίες. Μαστιγώνουμε την τιμή τους, πυροβολούμε τα όνειρα τους, απαγχονίζουμε τις ελπίδες τους. Σύραμε τις γυναίκες τους από τα μαλλιά. Σκεφτήκαμε ποτέ ότι αυτό ήταν προσβολή; Ήρθαμε δίχως να μας καλέσουν, τρέξαμε να τους πατήσουμε γιατί είναι αδύναμοι, θελήσαμε να επωφεληθούμε βασιζόμενοι στην προστασία άλλων. Έχω δει να σκοτώνουν άοπλουςανθρώπους, μωρά που δεν πρόλαβαν να γνωρίσουν τον κόσμο. Έχω παρακολουθήσει ένα παιδί τριών χρόνων, που φώναζε προς τον Έλληνα στρατιώτη «θείε, θείε», να πέφτει νεκρό από την λόγχη αυτού του στρατιώτη. Δεν μπορώ να θυμηθώ το τι αισθάνθηκα εκείνη την στιγμή. Όμως είχα αισθανθεί ότι κάτι είχε γκρεμιστεί μέσα του. Μήπως αυτό που*

γκρεμίστηκε ήταν η γέφυρα της συνείδησης; Μήπως τώρα αυτή η γέφυρα κτίζεται από την αρχή;»[978]

Σε άλλο σημείο του διηγήματος που έχει ως θέμα την παρουσία του ελληνικού στρατού στην Σμύρνη και τα δεινά που υπέφερε ο τουρκικός λαός την περίοδο αυτή, εμφανίζεται θετικός Έλληνας στρατιώτης ο οποίος απογοητεύεται και δυσανασχετεί από την συμπεριφορά των Ελλήνων στρατιωτών που, παρουσιάζονται στο βιβλίο να ετοιμάζονται να πυρπολήσουν ένα μουσουλμανικό ιερατικό σχολείο γεμάτο με μαθητές. Αυτός ο θετικός Άλλος συγκρίνει την συμπεριφορά αυτή με την μεταχείριση που είχαν οι Έλληνες από τους Τούρκους όταν η πατρίδα του βρισκόταν υπό Οθωμανική Κυριαρχία. Ο συγγραφέας τον εμφανίζει να ομολογεί ότι η συμπεριφορά των Οθωμανών ήταν σαφώς καλύτερη και να παραδέχεται ότι το πέρασμά τους από την πατρίδα του είχε ευεργετικές επιπτώσεις για τον τόπο του. Η σύγκριση αυτή ανάμεσα στην ομάδα του συγγραφέα και στην ομάδα των Άλλων που καταλήγει με την αναγνώριση της σαφούς υπεροχής της ομάδας του συγγραφέα, αποκτά πρόσθετη αξία και υψηλότερο βαθμό αντικειμενικότητας, μιας και κριτής που αποφαίνεται επί αυτής είναι κάποιος προερχόμενος από την ομάδα των Άλλων. Ο συγγραφέας συνάμα χρησιμοποιεί την ομολογία του Έλληνα στρατιώτη για να βάλει κάποιον από τους Άλλους να παραδέχεται ότι από την ελληνική πλευρά διαπράττονται θηριωδίες και ειδεχθή εγκλήματα όπως οι αποτρόπαιες δολοφονίες μικρών παιδιών. Έτσι ο Τούρκος συγγραφέας για μια ακόμη φορά επιχειρεί να προβάλλει στους μικρούς αναγνώστες του το στερεότυπο του Έλληνα βάρβαρου στρατιώτη, που η αδικαιολόγητη εκδικητικότητά του, τον ωθεί σε πράξεις που προκαλούν αντιδράσεις ακόμα και στους συστρατιώτες του. *«(Ο Έλληνας στρατιώτης) δεν ήταν ευχαριστημένος από την κατάστασή του. Αισθανόταν αναγούλα όταν ενοχλούσε τα παιδιά. Όσο έβλεπε τα παιδιά στον Μεντρεσέ (ιερατικό σχολείο), θυμόταν τον γιό του. Ήταν εννέα χρόνων. Άραγε αν οι Τούρκοι κατακτούσαν την Ελλάδα θα πείραζαν τα παιδιά; Δεν μπορούσε να πει ναι με σιγουριά. Η πατρίδα του ήταν για μεγάλο διάστημα επαρχία των Οθωμανών. Όμως εκείνος δεν έπαθε τίποτα, δεν είχε ματώσει ούτε η μύτη του. Σαν να είχαν ζήσει μαζί ο λύκος και το αρνί. Μάλιστα η Οθωμανική διοίκηση είχε παραχωρήσει στους Έλληνες περισσότερα προνόμια από τους Τούρκους. Αυτά τα αφηγούνταν οι γέροντες. Αλλά ακόμα και να μην τα αφηγούνταν, είχε δει τα έργα που άφησαν στην πατρίδα του οι Οθωμανοί. Ακόμα επωφελούνταν από αυτά. Μονολόγησε: «Αυτό που κάνουμε δεν είναι σωστό. Τι θέλουμε από τα μωρά; Ας τα αφήσουμε».*[979] Η παρομοίωση των δύο λαών με λύκους και αρνιά, είναι ένα παράδειγμα ζωομορφισμού. Η χρήση της συγκεκριμένης ταύτισης του ενός λαού με άκακο πρόβατο και του άλλου λαού με κακό λύκο είναι αρκετά συχνή στα παιδικά βιβλία. Ανάλογα με την χώρα καταγωγής του συγγραφέα εναλλάσσονται οι ταυτίσεις. Αναφέρεται ενδεικτικά το βιβλίο Ματωμένα Στεφάνια όπου οι Τούρκοι παρομοιάζονται με άγριους λύκους και οι Έλληνες με πρόβατα του Χριστού.[980] Μια άλλη γενικότερη παρατήρηση είναι ότι μέσα από το απόσπασμα αυτό γίνεται φανερό το πόσο αλληλοδιαπλέκονται οι ιστορικές διαδρομές των δύο λαών, μέσα από την συνεχή, συχνή εναλλαγή ρόλων κατακτητή-κατακτημένου.

Όπως στα τουρκικά έτσι και στα ελληνικά παιδικά βιβλία μερικές φορές εμφανίζονται Τούρκοι με χαρακτήρα και συμπεριφορά θετικού Άλλου. Πρόκειται για ανθρώπους

[978]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*, ο.π., σ. 114-118.
[979]Yavuz Bahadıroğlu, *Sel*,ο.π., σ. 200.
[980]ΑσημίναΠ. Δεδούση, ο.π., σ. 22.

τους οποίους οι συγγραφείς παρουσιάζουν την περίοδο της όξυνσης των σχέσεων ανάμεσα στις δύο πλευρές να βοηθούν τους Έλληνες ή Ρωμιούς, να τους φιλοξενούν, να τους κρύβουν, να τους διευκολύνουν να ξεφύγουν, ή απλώς να τους συμπαραστέκονται ηθικά. Ο θετικός Άλλος δεν χρησιμοποιείται για να μειώσει την ενοχή ή να δώσει άλλοθι στο σύνολο των αρνητικών Άλλων. Τις περισσότερες φορές χρησιμοποιείται ακριβώς για να τονίσει ακόμα περισσότερο την κακή συμπεριφορά των Άλλων. Σε μερικές περιπτώσεις όταν το περιβάλλον είναι απόλυτα εχθρικό και οι συνθήκες είναι αφόρητες, η εμφάνιση του θετικού Άλλου γίνεται για να μειωθεί η τραγικότητα και η ένταση. Όταν περιγράφονται εξαιρετικά σκληρές και απάνθρωπες πλευρές της πραγματικότητας, για να μην είναι πληκτική η διήγηση, πρέπει οπωσδήποτε να διακόπτεται από μικρά φωτεινά διαλείμματα ελπίδας και αισιοδοξίας. Αυτό ισχύει κυρίως όταν σε ελληνικά βιβλία εξιστορούνται πορείες αιχμαλώτων και εκτοπισμένων Ελλήνων στο εσωτερικό της Ανατολής. Για παράδειγμα σε μια τέτοια εξιστόρηση μετακίνησης προς τα ενδότερα της Μικράς Ασίας ενώ *«κανένας (Τούρκος) δεν πουλούσε τίποτε σε Χριστιανό και οι κάτοικοι τους αγριοκοίταζαν, ένας καλός άνθρωπος τους πούλησε λίγο βραστό κρέας για τα παιδιά.»*[981] Σε άλλη περίπτωση ένας πρόσφυγας που διέφυγε από την Μικρά Ασία, περιγράφοντας την περιπέτεια του μέσα στις αντίξοες συνθήκες και στην κακή μεταχείρισή του από τους Τούρκους, επισημαίνει και μια διαφορετική, θετική παρουσία: *«Ο Τούρκος λοχαγός που μας φρουρούσε δεν ήταν κακός. Φρόντισε και έφτιαξε λουτρό σε ένα στάβλο. Πλυθήκαμε όλοι, μας έδωσε πετρέλαιο και αλειφτήκαμε, βράσαμε και τα ρούχα μας».*[982]Άλλοι Τούρκοι παρουσιάζονται να μην ακολουθούν το ρεύμα που δημιουργεί το καταδιωκτικό μίσος και ο φανατισμός, αλλά προσπαθούν να προφυλάξουν και να συμπαρασταθούν στους κυνηγημένους Έλληνες. Ένας Τούρκος γείτονας ενημερώνει τον Ρωμιό για τον επικείμενο ερχομό των Τούρκων τσετών. *«…αφέντη, φύγε! Ήταν ο Οσμάν, ένας Τούρκος γείτονας. Πολλές φορές τον είχε ελεήσει η κακομοίρα η γυναίκα μου! Δεν ήταν κακός άνθρωπος. Φαινόταν κι αυτός τρομαγμένος. Πού να πάω; του λέω. Ξέρω κι εγώ αφέντη;μου αποκρίνεται. Μα αν θες τη ζωή σου, φύγε! Θα ξαναγυρίσουνε και τότε…»*[983]Ένας άλλος Τούρκος με κίνδυνο της ζωής του βοηθάει τους Ρωμιούς να ξεφύγουν από την Μικρά Ασία.*«…στα ’14, στο διωγμό, αυτός τους είχε βρει ζώα και τους είχε οδηγήσει στο λιμανάκι της Αγρελιάς, νύχτα, και με κίνδυνο της ζωής του τους έκρυψε σε φιλικό του σπίτι, ώσπου να βρούνε καΐκι να περάσουνε στη Χίο».*[984] Ένας καλός Τούρκος που διατηρεί φιλικές σχέσεις και έχει επαγγελματική συνεργασία με τους Έλληνες, τους βοηθάει την περίοδο των συμβάντων του 1922. Η ελληνική οικογένεια φιλοξενείται στο σπίτι του Τούρκου στην Σμύρνη. Όπως διηγείται η κόρη της οικογένειας, όταν άρχισαν τα γεγονότα: *«ο Αχμέτ δεν μας άφηνε να φύγουμε. Περιμένετε έλεγε, οι δρόμοι είναι γεμάτοι στρατιώτες και τσέτες. Το ταξίδι είναι επικίνδυνο. Πού θα πάτε με τέτοια κατάσταση;»*[985]Και όταν τα πράγματα χειροτέρεψαν *«εμάς μας ξαναπήρε, με την βία, σπίτι του ο Αχμέτ. Θα σας κρύψω, μας βεβαίωνε. Έβαλε τον πατέρα στο κελάρι, η μητέρα ντύθηκε με τα τούρκικα ρούχα».*[986] Αρκετές φορές στα γεγονότα της Σμύρνης, Τουρκάλες παρουσιάζονται στα ελληνικά παιδικά βιβλία να σώζουν από το θάνατο μικρά ορφανά ελληνόπουλα. Μια άτεκνη Τουρκάλα

[981] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ.10, 12.
[982]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ.131.
[983] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 46.
[984]Ο.π., σ. 70.
[985] Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 65.
[986]Ο.π., σ. 66.

περιγράφεται ότι περιμαζεύει ένα μικρό ελληνόπουλο που έχασε την οικογένεια του και τον μεγαλώνει με αγάπη σαν να είναι δικό της παιδί[987] και μια άλλη Τουρκάλα βρίσκει ετοιμοθάνατους μια Ρωμιά με ένα μικρό αγοράκι και τους περιθάλπει.[988] Σε άλλο διήγημα, κατά την διάρκεια της υποχώρησης του ελληνικού στρατού, ένας τραυματισμένος Έλληνας στρατιώτης λιποθυμά έξω από ένα σπίτι στην ύπαιθρο. *«Δεν ήταν Χριστιανοί, ήταν Τούρκοι. Είχαν στα μάτια τους τον ίδιο φόβο που είχε κι αυτός. Τους έκανε νόημα πως διψά, του έφερε με ένα μαστραπά η Τουρκάλα να πιει. Του κράτησε τρυφερά το κεφάλι, το κεφάλι που είχε αρχίσει να ζεματάει . Της έδειξε πως πονούσε. Του ετοίμασε ένα μαντζούνι να πιει, του έλυσε προσεκτικά τους επιδέσμους, ετοίμασε άλλο μαντζούνι που όμως του το έβαλε στις πληγές, έτσουξε, με το τελευταίο κουράγιο που του απόμεινε κρατήθηκε να μην ουρλιάξει. Μετά τον ξάπλωσε σε ένα αχυρόστρωμα κι άρχισε να του βάζει κομπρέσες στο κούτελο με ξιδόνερο που μοσκοβόλαγε. Τη σούπα που του ετοίμασε δεν τη γεύτηκε. Είχε πέσει σε ένα λήθαργο όλο εφιάλτες. Βόγκαγε, δερνόταν στο κρεβάτι. Η Τουρκάλα του έβαζε στις παλάμες, που ήταν μια σκέτη φλόγα, λίγο ξιδόνερο και του τις χάιδευε».*[989]

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει σε μια διήγηση που συναντιέται σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο το οποίο αναφέρεται στην περίοδο η οποία ξεκινά με την αποβίβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη το 1919 και τελειώνει με την φυγή του ελληνικού στρατού το 1922. Ο πρωταγωνιστής Έλληνας στρατιώτης, κατά την διάρκεια των επεισοδίων που έλαβαν χώρα τις πρώτες μέρες της παρουσίας των Ελλήνων στη Σμύρνη, σώζει έναν βαριά τραυματισμένο Τούρκο που βρίσκει πεσμένο στο δρόμο. *«Σήκωσε την ξιφολόγχη, ετοιμάστηκε με μίσος, με μανία να ξεκοιλιάσει αυτό το κτήνος που κοιτόταν στα πόδια του. Ο πολιτισμός δεν είχε καμία σχέση μαζί του. Αυτοστιγμής είχε γυρίσει εκατομμύρια χρόνια πίσω, με μόνο οδηγό το ένστιχτο. Τον άρπαξε από τα μαλλιά, άγρια, βάρβαρα του γύρισε το πρόσωπο που έγλειφε το καλντερίμι. Να τον σκοτώσει, ναι. Να τον ξεκοιλιάσει, ναι. Πριν όμως να δει τον τρόμο στα μάτια του εχθρού. Τον τρόμο, το δέος, την ικεσία… Ο Θόδωρος έπαψε να βλέπει εχτρό. Και τότε ο Αλή με μια θαυμαστή αξιοπρέπεια, είπε σε άπταιστα ελληνικά. "Σκότωσέ με. Έκανα την προσευχή μου. Το κισμέτ αυτό είχε γραμμένο." Σάστισε ο Θόδωρος… η ανθρωπιά τον κατάχτησε».*[990] Προτείνει στον Τούρκο να τον μεταφέρει στο ελληνικό νοσοκομείο. Ο Τούρκος αρνείται. *«Εγώ αιχμάλωτος των γκιαούρηδων δε γίνομαι. Σφάξε με βρε να τελειώνουμε. Κουράγιο φίλε (είπε ο Θόδωρος). Πάλευε να σώσει έναν Τούρκο. Και τι Τούρκο! Έναν απ' αυτούς που χτύπησαν το στρατό μας μπαμπέσικα».*[991]Ο Έλληνας όχι μόνο δεν αποτελειώνει τον Τούρκο, αλλά τον κουβαλά στο σπίτι του, στον τούρκικο μαχαλά και τον παραδίδει στην μητέρα του. Η Τουρκάλα τον ευγνωμονεί. *«Η Τουρκάλα του άρπαξε το χέρι. Με χείλια μουσκεμένα από τα δάκρυα, που έτρεχαν ποτάμι από τα μάτια της, έψαξε βρήκε το χέρι του. Και του το φίλησε. Μετά άνοιξε την πελώρια αγκαλιά της, τον έχωσε στον κόρφο της, τον έσφιξε ζεστά. Ο Αλλάχ δεν ξεχνά».*[992] Ο Τούρκος αυτός, παρουσιάζεται με ορισμένα θετικά χαρακτηριστικά, που οι Έλληνες συγγραφείς σπάνια αποδίδουν στον Άλλο, στον εχθρό. Εκτός από την γενναιότητα του και το ότι δεν ικετεύει για την ζωή του, αλλά προτιμά τον θάνατο από την αιχμαλωσία, ο Αλή

[987] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, *Το Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι*, Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ. 167.
[988] Ηρώ Παπαμόσχου, ο.π., σ. 213-215.
[989] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ.122-123.
[990] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 48, 49.
[991]Ο.π., σ. 51.
[992] Ο.π., σ.52-53.

εμφανίζεται να είναι και ανιδιοτελής και αφοσιωμένος πατριώτης που δεν τον ενδιαφέρουν τα χρήματα και οι αμοιβές αλλά το να αγωνιστεί για τον λαό του. Όταν ο ξένος πράκτορας του προσφέρει ένα «πουγκί ξέχειλο», ο Τούρκος αρνείται με περηφάνια. *«Του Αλή το πρόσωπο έγινε πέτρα. Στήλωσε το κορμί του κι είπε δυνατά, για να το ακούσουν όλοι. Και αυτοί που ήταν στο καπηλειό, μα κι όλη η Τουρκιά. "Δεν πληρώνεται κανείς μας. Για την Πατρίδα μας, δε θέλουμε λεφτά. Όπλα θέλουμε. Και συ τα δίνεις." Έσπρωξε περήφανα τα λεφτά από μπρος του. Τα έχασε ο άλλος, σήκωσε μετά τους ώμους του».*[993] Περιγράφεται δηλαδή ο χαρακτήρας ενός Άλλου ο οποίος αποτελεί εξαίρεση, χωρίς να είναι θετικός Άλλος. Παραμένει εχθρός των Ελλήνων, της ομάδας της συγγραφέα, ωστόσο διαθέτει χαρακτηριστικά που τον διαφοροποιούν από τους υπόλοιπους Άλλους. Η συγγραφέας δημιουργεί ένα αίσθημα συμπάθειας για αυτόν, που κορυφώνεται στο διήγημα, όταν ύστερα από χρόνια κατά την υποχώρηση του ελληνικού στρατού ο Αλή βρίσκει βαριά τραυματισμένο τον Θόδωρο, τον αναγνωρίζει και ανταποδίδει σώζοντας τον. *«Έβγαλε το μαχαίρι του ο Αλής από το ζωνάρι του, αγριεμένος πήγε να αποτελειώσει το Θόδωρο, όταν κλότσησαν τα σωθικά του. Αυτό το πρόσωπο… Δεν λαθεύει, αυτός είναι. Κι αυτός θα έχει μια μάνα στην πατρίδα του ούτε θα ξέρει πως τη ζωή του την έσωσε ένας Τούρκος. "Το Κισμέτ" ψιθύρισε. Τύλιξε το Θόδωρο, τον φορτώθηκε, βγήκε έξω τον απόθεσε μαλακά στην καρότσα. "Το Κισμέτ" του είπε πλάι στ' αυτί. Και πρόσθεσε με σεβασμό: Ο Αλλάχ δεν ξεχνά».*[994] Η συγγραφέας με την διήγηση αυτή επιδιώκει να περάσει στους μικρούς αναγνώστες το μήνυμα ότι ακόμα και σε συνθήκες πολέμου, ακόμα και όταν κυριαρχούν το μίσος και ο φανατισμός στις καρδιές των ανθρώπων, υπάρχει χώρος για ανθρωπιά και αλληλεγγύη, και τα συναισθήματα αυτά δεν χαρακτηρίζουν αποκλειστικά την ημέτερη ομάδα αλλά είναι πανανθρώπινα, και συναντιούνται και στην ομάδα του Άλλου, του εχθρού.

Εξαίρεση στην αρνητική εικόνα των Τούρκων, που προβάλλεται μέσα στα ελληνικά παιδικά βιβλία, αποτελούν ορισμένα σχόλια και χαρακτηρισμοί για τον Κεμάλ (Ατατούρκ) που συναντιούνται σε ορισμένα από τα βιβλία που αναφέρονται σε αυτήν την περίοδο. Οι θετικές αναφορές σε αυτόν οφείλονται στο γεγονός ότι πρόκειται ουσιαστικά για τον άνθρωπο που άλλαξε τον ρου της ιστορίας της ελληνοτουρκικής διαμάχης το 1922. Ο άνθρωπος που νίκησε τους Έλληνες, δεν μπορεί παρά να είναι ένας ιδιαίτερα ικανός, προικισμένος Τούρκος, γιατί μόνο με έναν τέτοιο αρχηγό, μπορεί η απέναντι πλευρά να νικήσει έναν τόσο γενναίο και ηρωικό αντίπαλο, όπως προβάλλεται ότι είναι, οι Έλληνες. Αντίστοιχο παράδειγμα αναγνώρισης από την ελληνική πλευρά της ικανότητας του αντίπαλου αρχηγού συναντιέται και στα βιβλία που αναφέρονται στην άλωση της Κωνσταντινούπολης. Σε αυτά τα βιβλία, οι Έλληνες συγγραφείς αναγνωρίζουν τις πολεμικές και ηγετικές ικανότητες του Μωάμεθ του Πορθητή ο οποίος επίσης νίκησε τους Βυζαντινούς. Ο Κεμάλ Πασάς (Ατατούρκ) χαρακτηρίζεται ως *«ο άνθρωπος που, με τη δύναμη του χαρακτήρα του, έγινε είδωλο της καινούργιας Τουρκίας. Είναι πατριώτης, προοδευτικός, εχθρός του Σουλτάνου, ικανός στρατιώτης και έξυπνος πολιτικός. Οι περισσότεροι Τούρκοι τον αναγνώριζαν μοναδικό και νόμιμο αρχηγό τους».*[995]

[993] Ο.π., σ. 38.
[994] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ.123-124.
[995] Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 29-30.

6.5.ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ: ΤΟΥΡΚΑΛΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΔΕΣ

Στα τουρκικά και ελληνικά παιδικά βιβλία που περιγράφουν γεγονότα της περιόδου αυτης, οι συγγραφείς δίνουν στις γυναίκες σημαντική θέση. Οι γυναίκες πολλές φορές βρίσκονται στο πλευρό των αντρών και συμμετέχουν ισότιμα στις προσπάθειες για την επίτευξη των εθνικών στόχων. Ο χαρακτήρας τους είναι ηρωικός, γεμάτος αυτοθυσία. Τα λόγια τους είναι φλογερά και αποπνέουν ηθικό μεγαλείο. Οι γυναίκες στα παιδικά βιβλία έχουν πολλαπλούς ρόλους. Ως μητέρες είναι υπεύθυνες για την εθνική και θρησκευτική διαπαιδαγώγηση των παιδιών και για την εμφύσηση σε αυτά του πατριωτισμού, της αγάπης για την πατρίδα και την ελευθερία και της περηφάνιας για την εθνική καταγωγή. Αποστολή τους δηλαδή είναι να προετοιμάσουν τους αυριανούς μαχητές της πατρίδας. Ως νεαρές κοπέλες και σύζυγοι συμπαραστέκονται στους αγαπημένους τους, τους εμψυχώνουν και τους στηρίζουν στις δύσκολες στιγμές. Ως μητέρες πολεμιστών στέλνουν με ενθουσιασμό τους γιους τους στον πόλεμο. Σε κάποιες περιπτώσεις, όταν οι περιστάσεις το απαιτούν και η πατρίδα το χρειάζεται, οι γυναίκες με το όπλο στο χέρι πολεμούν εθελοντικά δίπλα στους άνδρες. Συχνότερα βοηθούν στα μετόπισθεν, μεταφέρουν πολεμοφόδια, φροντίζουν τραυματίες, συγκεντρώνουν υλικά. Για τις ανάγκες του αγώνα, περιγράφονται από τους συγγραφείς περιστατικά, όπου γυναίκες παραχωρούν την περιουσία τους, την προίκα τους και πολύτιμα κειμήλια χωρίς δισταγμό. Μερικές φορές όταν οι άντρες τους λυγίζουν, δειλιάζουν ή απογοητεύονται, οι γυναίκες είναι εκείνες που με αυστηρότητα και αποφασιστικότητα τους επαναφέρουν στο δρόμο του χρέους προς την πατρίδα και ανυψώνουν το ηθικό τους. Υποφέρουν αδιαμαρτύρητα τα δεινά του πολέμου, την φτώχεια, την πείνα, τις στερήσεις. Τόσο σε ελληνικά όσο και σε τουρκικά παιδικά βιβλία περιγράφονται σκηνές απάνθρωπης συμπεριφοράς και βασανιστηρίων από τον Άλλο σε βάρος ανυπεράσπιστων γυναικών. Η εκτεταμένη περιγραφή τέτοιων περιστατικών σκληρής μεταχείρισης του «αδύνατου φύλου» χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς προκειμένου να προκληθούν συναισθήματα οργής, αγανάκτησης και αποστροφής. Απώτερη σκοπιμότητα είναι να σχηματιστεί στους αναγνώστες η εικόνα του απολίτιστου και βάρβαρου Άλλου σε αντιδιαστολή με το υψηλότερο πολιτιστικό επίπεδο της δικής μας πλευράς.

Στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα της περιόδου του Α Παγκοσμίου Πολέμου και του Πολέμου της Ανεξαρτησίας (1919-1922) η θέση της γυναίκας εμφανίζεται διαφοροποιημένη σε σχέση με βιβλία που αφορούν προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Στα βιβλία που αντλούν την θεματολογία τους από τα χρόνια της Άλωσης του 1453, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και των γεγονότων το 1821, η Τουρκάλα εμφανίζεται και δραστηριοποιείται κατά κύριο λόγο στον οίκο της και έχει περιορισμένη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Στα τέλη της δεκαετίας του 1910 και στις αρχές της δεκαετίας του 1920, η Τουρκάλα εμφανίζεται μέσα από τα βιβλία περισσότερο κοινωνικοποιημένη, με συχνότερη παρουσία σε δημόσιους χώρους, με συμμετοχή στη δημόσια ζωή, με λόγο βαρύνοντα και άποψη που επηρεάζει τους άντρες. Η θέση της γυναίκας όπως παρουσιάζεται μέσα από τα τουρκικά παιδικά βιβλία ανακλά τις κοινωνικές εξελίξεις της εποχής και την σταδιακή μεταβολή των σχέσεων ανάμεσα στα δύο φύλα. Από την άλλη πλευρά στον απελευθερωτικό αγώνα η συμμετοχή όλων ανεξαιρέτως των Τούρκων, ανδρών, γυναικών και παιδιών, ηλικιωμένων και ανήλικων, πλούσιων και φτωχών, επισημαίνεται από τους συγγραφείς για να περιγράψει τον σύσσωμο, παλλαϊκό, ξεσηκωμό που πραγματοποιήθηκε επειδή αυτό που διακυβεύονταν ήταν ιδιαίτερα σημαντικό: η ίδια η σωτηρία της πατρίδας που

δεχόταν εισβολή στο άδαφος της και διέτρεχε άμεσο κίνδυνο αφανισμού. Μέσα από τα παραδείγματα γυναικών, παιδιών, ηλικιωμένων, αμάχων που εθελοντικά θέτουν τους εαυτούς τους στην υπηρεσία της πατρίδας και του έθνους, έτοιμοι και να θυσιαστούν εάν χρειαστεί, οι συγγραφείς νουθετούν τους μικρούς αναγνώστες, δείχνοντας τους τον δρόμο τον οποίον σε ανάλογη περίσταση ανάγκης της πατρίδας οφείλουν να πορευτούν.

Ιστορίες γυναικών που εγκαταλείπουν την καθημερινή ζωή τους και αναλαμβάνουν δράση στην υπηρεσία της πατρίδας, είναι διάσπαρτες στα τουρκικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο αυτή.Για παράδειγμα, μια ηλικιωμένη Τουρκάλα κατατάσσεται στον στρατό κατά την διάρκεια της Ελληνικής εισβολής στην Μ. Ασία. Αιχμαλωτίζεται από τους Έλληνες και βασανίζεται σκληρά από αυτούς. Οι Έλληνες παρουσιάζονται, από τον συγγραφέα, τόσο ανελέητοι, ώστε της στερούν το ψωμί και το νερό για να υποφέρει. Η Τουρκάλα όμως δε λυγίζει και δεν δίνει ούτε μια πληροφορία στον εχθρό.[996] Κάποια άλλη, μέσα στα χιόνια μεταφέρει στο μέτωπο όπλα με το μωρό στην αγκαλιά. Αν και κρυώνει πολύ, δεν σκεπάζεται με την κουβέρτα που καλύπτει τα όπλα, για να μην μείνουν εκτεθειμένα και χαλάσουν τα όπλα της πατρίδας. Έτσι πεθαίνει παγωμένη από το κρύο. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο συγγραφέας: *«Για κείνη, η ζωή ήταν να βρίσκεται στο μέτωπο, να πολεμάει για την πατρίδα, για το κράτος».*[997] Μια χήρα Τουρκάλα με τα παιδιά της, που δεν αντέχουν την καταπίεση και τις βιαιότητες του ελληνικού στρατού και των συνεργατών του Ρωμιών της Μ. Ασίας, σχηματίζουν αντάρτικη ομάδα και πολεμούν ηρωικά τους Έλληνες εισβολείς. Μέσα από το διήγημα αυτό ο συγγραφέας προβάλλει την σπουδαιότητα και την αποτελεσματικότητα που μπορεί να έχει η άμυνα της πατρίδας όταν σε αυτήν συμμετέχει σύσσωμος ο λαός με όλες τις δυνάμεις.[998] Επιγραμματικά όπως ένας συγγραφέας υπογραμμίζει, ένας από τους κυριότερους λόγους των επιτυχιών των Τούρκων στους Βαλκανικούς πολέμους και τον πόλεμο της Ανεξαρτησίας είναι ότι οι Τούρκοι αξιωματικοί είχαν γενναίες μητέρες, αδελφές και σπουδαίες γυναίκες.[999] Η ουσιαστικότερη όμως επιβεβαίωση για τον αποφασιστικό ρόλο που διαδραμάτισαν οι γυναίκες στην σωτηρία της πατρίδας την περίοδο αυτή και η πιο αδιαμφισβήτητη παραδοχή της συμβολής τους στον απελευθερωτικό αγώνα του τουρκικού λαού, παρουσιάζεται σε ένα παιδικό βιβλίο στο οποίο εμφανίζεται ένας Γάλλος στρατιώτης να ομολογεί: «*Ενώ εμείς σκοτώναμε στο μέτωπο τους άντρες αυτού του έθνους, δεν υπολογίσαμε τις γυναίκες. Αυτό το έθνος είναι ένα αήττητο έθνος».*[1000]Χρησιμοποιείται εδώ από τον Τούρκο συγγραφέα «η τεχνική της ομολογίας»: ένας ξένος και μάλιστα εχθρός, ο απόλυτος Άλλος δηλαδή, αναγνωρίζει αβίαστα και αυθόρμητα την ανωτερότητα και τα προτερήματα των μελών της πλευράς του συγγραφέα. Η ομολογία αυτή που έρχεται από αντίπαλο προσδίδει μεγαλύτερη αξία στην ομάδα του συγγραφέα αφού εμφανίζεται να έχει κερδίσει το σεβασμό του Άλλου. Με τον τρόπο αυτό η άποψη την οποία θέλει να εκφράσει ο συγγραφέας, καθώς διατυπώνεται μέσα από το λόγο του Άλλου, αποκτά μεγαλύτερη εγκυρότητα και αντικειμενικότητα.

[996]Ersin Teres, ο.π., σ. 77.
[997] Mehmet Sayan, *Şehit Şerife Bacı*, ο.π., σ. 26.
[998] Ersin Teres, ο.π., σ. 1-24.
[999]Vedat Sağlam,*Anne Babam Döndü*, ο.π., σ. 25.
[1000] Arif Akpınar, *Bir Hilal Uğruna*, ο.π., σ. 86.

6.6. ΜΙΚΡΟΙ ΗΡΩΕΣ: Η ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Η εξιστόρηση της ζωής και των περιπετειών μικρών παιδιών που παίρνουν μέρος στα γεγονότα της περιόδου αυτής, αποτελεί ένα προσφιλές θέμα για τους συγγραφείς, Τούρκους και Έλληνες, παιδικών βιβλίων. Τα παιδιά, παρουσιάζονται να εκτελούν κρίσιμες αποστολές, να επιφορτίζονται με δυσβάστακτα για την ηλικία τους καθήκοντα, να πραγματοποιούν ηρωικά και υπεράνθρωπα κατορθώματα. Συχνά συμμετέχουν σε μάχες, πολεμώντας δίπλα στους ενήλικους. Άλλοτε δρουν πίσω από τις γραμμές του εχθρού. Η πονηριά, η εξυπνάδα και η εφευρετικότητα, σε συνδυασμό με το θάρρος και την γενναιότητα είναι τα χαρακτηριστικά εκείνα που τους επιτρέπουν να πετυχαίνουν πάντα στην αποστολή τους, μερικές φορές μάλιστα, ξεγελώντας και γελοιοποιώντας τους εχθρούς. Όταν αιχμαλωτίζονται, παρά τα βασανιστήρια και τις απειλές παραμένουν ακλόνητα. Προτιμούν να πεθάνουν παρά να προδώσουν. Μερικά παιδιά θυσιάζονται ηρωικά πάνω στο καθήκον. Η χρησιμότητα των διηγήσεων με πρωταγωνιστές παιδιά-ήρωες είναι προφανής. Επειδή η ηλικία στην οποία βρίσκονται τα παιδιά αυτά, είναι ίδια με την ηλικία των παιδιών-αναγνωστών των παιδικών βιβλίων, η ταύτιση ανάμεσα στον ήρωα και στον αναγνώστη είναι εύκολη και άμεση και η επακόλουθη ανάδειξη του παιδιού-ήρωα σε πρότυπο προς μίμηση για το παιδί-αναγνώστη αποτελεί μια διαδικασία σχεδόν αυτόματη.

Στο πιο γνωστό και περισσότερο διαδεδομένο διήγημα που αναφέρεται στην περίοδο αυτή με πρωταγωνιστή έναν μικρό Τούρκο, ο συγγραφέας αφηγείται την ιστορία του Αλή, μικρού φτωχού τουρκόπουλου που κατά την διάρκεια του πολέμου απομένει μόνος, χωρίς την οικογένεια του. Ανταμώνει ένα καραβάνι με Ρωμιούς και τους ζητάει βοήθεια. Επειδή μεγάλωσε ανάμεσα στους Ρωμιούς ξέρει πολύ καλά Ελληνικά. Φοβούμενος ότι αν καταλάβουν πως είναι Τούρκος δεν θα τον βοηθήσουν, κρύβει την αλήθεια και συστήνεται ως Ρωμιός με το όνομα Αλέκος. Ο παπάς ξεγελιέται και τον εμπιστεύεται. Του αναθέτει να μεταφέρει ένα απόρρητο μήνυμα στο αγγλικό αρχηγείο. Ο Αλή παραδίδει το μήνυμα στους Τούρκους και θέτει τον εαυτό του στην υπηρεσία της αληθινής του πατρίδας. Οι Τούρκοι του αναθέτουν να υποδυθεί τον έμπιστο των Άγγλων. Ο Αλή κερδίζει την εμπιστοσύνη των Άγγλων που τον στέλνουν να τοποθετήσει μια βόμβα στο τουρκικό αρχηγείο. Όμως ο Αλή με αυτοθυσία ανατινάζει την βόμβα μέσα στο αγγλικό στρατηγείο και σκοτώνεται μαζί με τους εχθρούς. Πεθαίνει για την πατρίδα του ως ένας ήρωας.Παράλληλα με την ιστορία του παιδιού αυτού, περιγράφεται και η αχαριστία και η προδοτική συμπεριφορά των Ρωμιών, οι οποίοι ενώ για χρόνια συνυπήρχαν, ζούσαν στα ίδια χωριά, δούλευαν στις ίδιες δουλειές με τους Μουσουλμάνους, αμέσως μόλις ένιωσαν ισχυροί, ένεκα της παρουσίας του ελληνικού στρατού, περιχαρακώθηκαν σε σχέση με τους Τούρκους και εκδήλωσαν την εχθρότητα τους και την απέχθεια τους για κάθε Τούρκο και Μουσουλμάνο. Κεντρικός πυρήνας του διηγήματος είναι η παρουσίαση της ύπαρξης, στον ίδιο χώρο, δύο διαφορετικών κοινοτήτων που η κάθε μια είναι με σαφήνεια οριοθετημένη σε σχέση με την άλλη. Ανεξάρτητα από το κοινό παρελθόν, τις κοινές εμπειρίες και τα κοινά βιώματα υπάρχει απόλυτα σαφής διαφοροποίηση από τον Άλλο, με διαχωριστική γραμμή την εθνότητα και την θρησκεία. Στο διήγημα παρουσιάζεται ότι η ελληνική χριστιανική κοινότητα είναι περισσότερο αυστηρή στην περιχαράκωση της (οι Χριστιανοί βοηθούν μόνο ομόθρησκους και ποτέ αλλόθρησκους). Μέσα σε μια θρησκευτική ομάδα, η καλοσύνη απέναντι στον ξένο εξαρτάται από μια προυπόθεση: την αποδοχή των δογμάτων της ομάδας που σημαίνει στην πραγματικότητα, ότι ο ξένος

ως τέτοιος έχει αφομοιωθεί και εξαλειφθεί.[1001]Όπως διαπιστώνει ο μικρός Τούρκος *«Όμως εκείνοι (Ρωμιοί) δεν θέλουν δίπλα τους Τούρκο. Σε ένα Τούρκο δεν δίνουνούτε μια μπουκιά ψωμί, ούτε μια σταγόνα νερό»*.[1002] Για να υποδηλώσει την ανωτερότητα και την ψυχική ευγένεια των Τούρκων, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η Τουρκική κοινότητα, σε αντίθεση με την ελληνική, θα βοηθούσε όλους τους ανθρώπους χωρίς διάκριση έθνους και θρησκείας. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι μέσα από το διήγημα αναδεικνύεται και η αμοιβαία καχυποψία της μιας κοινότητας για την άλλη. Ο μικρός Τούρκος παρόλο που έχει μεγαλώσει σε μεικτό χωριό, έχει δουλέψει κοντά σε Έλληνες τεχνίτες και μιλάει άπταιστα τα ελληνικά, δεν έχει καμία εμπιστοσύνη στους Ρωμιούς. Διότι αντιλαμβάνεται ότι οι Ρωμιοί εύχονται την καταστροφή των Τούρκων και συμμαχούν με τις ξένες δυνάμεις για να την επιτύχουν. Οι εχθροί των Τούρκων προβάλλονται να μην έχουν κανέναν ενδοιασμό και κανένα όριο και να επιδιώκουν καταστροφή και αιματοχυσία. Αντίθετα οι Τούρκοι εμφανίζονται ότι δεν είναι οπαδοί της βίας. *«Όταν ο Άγγλος διοικητής δίνει στο παιδί μια ωρολογιακή βόμβα για να την αφήσει δίπλα στην σκηνή του Τούρκου πασά, ο Αλή σκέφτεται τις άθλιες προθέσεις αυτών των ανθρώπων. Αντιθέτως ο Τούρκος πασάς δεν είχε σκεφτεί μια τέτοια άτιμη πράξη, δεν το είχε προτείνει»*.[1003]
Σε άλλο σημείο του διηγήματος εκδηλώνεται η φιλοδοξία του τουρκόπουλου να πραγματοποιήσει ένα απαράμιλλο κατόρθωμα, να προσφέρει μια ανυπέρβλητη υπηρεσία στην πατρίδα.Πιστεύει ότι όσο πιο μεγάλη είναι η δυσκολία του εγχειρήματος, όσο πιο μεγάλη είναι η θυσία, τόσο πιο τρανή η απόδειξη της αγάπης προς την πατρίδα. Ο συγγραφέας τον παρουσιάζει να εμπνέεται από τους άθλους που πραγματοποίησαν μυθολογικοί μικροί Έλληνες ήρωες και να θέλει να τους ξεπεράσει. Θεωρεί ότι αφού μικροί Έλληνες έδειξαν τέτοια γενναιότητα, οπωσδήποτε και ένα Τουρκόπουλο μπορεί να είναι εφάμιλλο και καλύτερο. Πιστεύει πως κανένα παιδί των Ρωμιών, στο θέμα της αφοσίωσης στην πατρίδα και στον ηρωισμό δεν μπορεί να είναι ανώτερο από τα παιδιά των Τούρκων.Με τον τρόπο αυτό ο Τούρκος συγγραφέας αναγνωρίζει μεν ότι και τα παιδιά του Άλλου μπορεί να διαθέτουν αυταπάρνηση και φιλοπατρία, υπογραμμίζει δε ότι κανείς δεν μπορεί να συγκριθεί με ημέτερα παιδιά σε φιλοπατρία και αυταπάρνηση. *«Ο Αλή ήθελε να κάτι μεγάλο, μια θυσία την οποία δεν θα μπορούσε να κάνει κανένας άλλος... Δεν μπορούσε να ξεχάσει το πώς μια μικρή Ρωμιά κολυμπώντας τρύπησε τα πλοία των εχθρών, το πώς ένας νεαρός Ρωμιός γλύτωσε την πατρίδα του νικώντας χιλιάδες εχθρούς μόνο με τριακόσια άτομα Δεν μπορούσε να κάνει κάτι τέτοιο και ένα Τουρκόπουλο;»*[1004]

Το θέμα της απόκρυψης της πραγματικής εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας και της πρόσκαιρης υιοθέτησης της ταυτότητας του Άλλου, για λόγους προσωπικής επιβίωσης, με αποτέλεσμα την παραπλάνηση των Άλλων και την αποδοχή στην ομάδα τους είναι αρκετά διαδεδομένο μοτίβο στα βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, που αφορούν την περίοδο αυτή. Για παράδειγμα ανάλογες περιπέτειες Ελλήνων χριστιανών πουγια να γλιτώσουν προσποιούνται επί αρκετό καιρό ότι είναι Τούρκοι Μουσουλμάνοι, εξιστορούνται και σε ελληνικά βιβλία όπως το βιβλίο «Η Ιστορία Ενός Αιχμαλώτου» του Στρατή Δούκα και το παιδικό ελληνικό βιβλίο «Απ' την Μικρασία Με Αγάπη». Στα βιβλία αυτά, η επιβίωση εμφανίζεται ότι είναι σημαντικότερη από την διατήρηση και

[1001]JuliaKristeva, *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, ο.π., σ. 50-51.
[1002] Ömer Seyfettin, ο.π.,σ.50.
[1003]Ömer Seyfettin,ο.π.,σ. 71-72.
[1004] Ömer Seyfettin, ο.π., σ. 64.

διατράνωση της εθνικής και της θρησκευτικής ταυτότητας ακόμα και της ανθρώπινης ταυτότητας, σε ορισμένες περιπτώσεις.[1005]Το ζήτημα αυτό έχει και ιστορική βάση. Παραδείγματος χάριν στους Μουσουλμάνους που ζούσαν σε χριστιανικές χώρες, υπό καθεστώς θρησκευτικών διώξεων είχε δοθεί η συμβουλή να εφαρμόσουν την *Τακίγια (Taqiyyah)*[1006]χαλαρώνοντας την τήρηση των αυστηρών κανόνων και υποχρεώσεων του Ισλάμ. Θα μπορούσαν να υποκριθούν ότι αποδέχονται την χριστιανική πίστη και να προσεύχονται μόνο κρυφά. Θα μπορούσαν, αν δεν γινόταν να το αποφύγουν να κάνουν χρήση απαγορευμένων στο Ισλάμ τροφών (χοιρινό) και ποτών (αλκοόλ) εφόσον όμως συνεχίσουν μέσα τους να τα θεωρούν ακάθαρτα. Εάν εξαναγκασθούν ή απειληθεί η ζωή τους, μπορούσαν να απαρνηθούν την θρησκεία τους αλλά ό,τι εκφέρει το στόμα τους πρέπει να το αρνηθεί η ψυχή τους.[1007] Σχετικά παρεμφερής είναι για τον χριστιανικό κόσμο η ύπαρξη των κρυπτοχριστιανών.

Στο διήγημα του Τούρκου συγγραφέα, ο μικρός Τούρκος για να μην αποκαλυφθεί η ετεροδοξία του αναγκάζεται να πιεί το κρασί που του προσφέρει ο Χριστιανός ιερέας όσο και αν γνωρίζει ότι διαπράττει μεγάλη αμαρτία.

«… ο παπάς ήθελε να του δώσει να πιεί το κρασί που έμεινε στον πάτο του ποτηριού.

- *Ευχαριστώ Πάτερ μου δεν πίνω.*
- *Γιατί;*

Δεν έβρισκε απάντηση.

- *……*
- *Έλα πιες το.*
- *Δεν έχω συνηθίσει.*
- *Θα το συνηθίσεις στο εξής. Στη εκκλησία δεν τρώς φαγητό δίχως κρασί.*
- *….*

Ο Αλή κοντοστάθηκε. Κοίταξε το μαύρο υγρό στο ποτήρι που πήρε στο χέρι του. Θυμήθηκε τα λόγια του Ιμάμη: «και η μια σταγόνα του είναι αμαρτία. Όποιος το πιεί πεθαίνει άπιστος» Όμως… Εκείνος θα έπινε για το κέφι για την αμαρτία! Με το ζόρι… Εάν δεν το έπινε μπορούσε να παραμείνει ανάμεσα σε αυτούς;»[1008]

Στο περιστατικό αυτό εκτός από την εσωτερική πάλη στην ψυχή του μικρού Τούρκου ανάμεσα στην ατομική επιβίωση και στην θρησκευτική ταυτότητα, που καταλήγει στην προσωρινή απεμπόληση των θρησκευτικών πιστεύω, αξιοσημείωτη είναι και η εικόνα του χριστιανού ιερέα που φορτικά επιμένει να δώσει αλκοόλ σε ένα παιδί και γενικότερα η εικόνα των Χριστιανών που καταναλώνουν συνεχώς αλκοόλ μέσα στο ναό. Η εικόνα αυτή όταν υπάρχει σε ένα τουρκικό παιδικό βιβλίο, προκαλεί ιδιαίτερα αρνητικά συναισθήματα στους αναγνώστες καθώς είναι κάτι εντελώς έξω από τα μουσουλμανικά ήθη και εντελώς αντίθετο στην δομή της μουσουλμανικής κοινωνίας.

Σε άλλα διηγήματα Τούρκων συγγραφέων, πρωταγωνιστές είναι νεαρά αγόρια, που μετά την κατάληψη του χωριών τους από τους Έλληνες αποφασίζουν να βγουν αντάρτες στα βουνά και να αντισταθούν στον κατακτητή. Δεν αντέχουν τη σκλαβιά, δεν μπορούν να αντικρίζουν την εχθρική σημαία. Για την ελευθερία της πατρίδας, αψηφούν

[1005] Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Αγγέλα Καστρινάκη, «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις» ο.π., σ. 165-174.

[1006]Τακίγια αποκαλείται ή απόκρυψη των πραγματικών θρησκευτικών πιστεύω σε περίπτωση εξαναγκασμού, απειλής ή κινδύνου για τη ζωή του πιστού. (Πηγή:İbrahim Kalın,ο.π., σ. 132)

[1007]İbrahim Kalın, ο.π., σ. 132-133.

[1008]Ömer Seyfettin, ο.π., σ. 53.

τον θάνατο.*«Είμαι από εκείνους που ρισκάρουν να πεθάνουν για να ζήσουν ελεύθεροι. Μπορεί να είμαι νέος στην ηλικία αλλά η αγάπη μου για την πατρίδα είναι μεγάλη».*[1009] Τα κίνητρα που τους ωθούν σε αυτή την απόφαση είναι πανομοιότυπα με τα κίνητρα που κινητοποιούν τα παιδιά-ήρωες της απέναντι πλευράς στα ελληνικά παιδικά βιβλία. «*Θα πάρω τα βουνά. Θα δείξω στους Έλληνες στρατιώτες ότι δεν είναι εύκολο να συνθλίψεις τους Τούρκους, Θα εκδικηθώ για την θρησκεία μου, για το έθνος μου, για την πατρίδα μου, για τον πατέρα μου. Θα πολεμήσω μέχρι θανάτου για εκείνους».*[1010] Την αγάπη για την πατρίδα και την αίσθηση του καθήκοντος στον μικρό Τούρκο έχει μεταδώσει *«η μητέρα του που είχε γεμίσει τον Μεμίς με πατριωτισμό. Εάν έκοβαν τον Μεμις, στις φλέβες του αντί για αίμα θα έβρισκαν αγάπη για την πατρίδα και το έθνος. Εάν έβγαζαν το μυαλό του, ανάμεσα στις έλικες και τις αύλακες θα έβλεπαν ένα μεγάλο χάρτη της Τουρκίας».*[1011]Τηνφιλοπατρία διδάχτηκε και από το περιβάλλον του που τον έχει γαλουχήσει με πατριωτικές ιστορίες.*«Ο Μεμίς, ένα μέρος του πατριωτισμού, το είχε πάρει από τις ιστορίες που του διηγήθηκε ο θείος Αλή. Σε αυτές τις ιστορίες υπήρχαν εχθροί που ήθελαν να εξοντώσουν τον Μουσουλμανισμό και τον Τουρκισμό».*[1012]Ο συγγραφέας εκθειάζει την μητέρα και τους μεγαλύτερους για τον τρόπο, τις αρχές και τις αξίες με τις οποίες διαπαιδαγωγούν τον μικρό Τούρκο ήρωα και τους προβάλλει σαν πρότυπα προς μίμηση. Παρά την ηλικία του, ο μικρός Τούρκος χάρη στις ξεχωριστές ικανότητές του γίνεται αποδεκτός στην ομάδα των ανταρτών, ενσωματώνεται, και σταδιακά αναδεικνύεται σε ηγετική μορφή. Η διαδικασία αυτή συναντιέται πολύ συχνά και σε ελληνικά παιδικά βιβλία που αναφέρονται σε παιδιά, υπαρκτά ή φανταστικά που ακολούθησαν το δρόμο της ένοπλης δράσης στο βουνό. (Κατσαντώνης, Καραϊσκάκης, κ.α) Όπως όλα τα παιδιά-ήρωες, ο μικρός Τούρκος είναι επινοητικός και εξαπατά συνέχεια τους αντίπαλους στρατιώτες. Μάχεται με απλά, αλλά αποτελεσματικά μέσα. «*Το χέρι του πήγε στην σφεντόνα του που δεν αποχωριζόταν ποτέ. Στόχευσε τον βαθμοφόρο Έλληνα στρατιωτικό. Σημαδεύοντας με προσοχή τέντωσε το λάστιχο. Η πέτρα που εκτοξεύτηκε από την σφεντόνα σφηνώθηκε στο μέτωπο του. Ο Μεμίς χάρηκε πολύ που έσπασε το κεφάλι του εχθρού. Πρέπει να καταλάβουν όλοι ότι: ένας Τούρκος εν ανάγκη υπερασπίζεται την πατρίδα του με την σφεντόνα του».*[1013] Ο συγγραφέας, μέσα από το παράδειγμα αυτό, μεταδίδει στους μικρούς αναγνώστες το μήνυμα ότι όταν υπάρχει πατριωτισμός και ισχυρό εθνικό φρόνημα ακόμα και με στοιχειώδη και αυτοσχέδια όπλα είναι εφικτή η άμυνα της πατρίδας. *«Το αγαπημένο του σχολείο ήταν καταπατημένο από τους Έλληνες στρατιώτες. Εκεί που άλλοτε κυμάτιζε περήφανη η τουρκική σημαία, τώρα κυμάτιζε μια ελληνική σημαία. Ο Μεμίς δεν έκλαιγε. Αυτό που αισθανόταν ήταν κάτι πέρα από κλάμα. Έκαιγαν τα σωθικά του, ανυπομονούσε να κατεβάσει την Ελληνική σημαία που κυμάτιζε επάνω από το σχολείο του».*[1014] Με το τουφέκι του νεκρού πατέρα που, και στην τουρκική και στην ελληνική λαϊκή παράδοση αποτελεί ιερό κειμήλιο και σύμβολο της εναλλαγής των γενεών στην εθνική σκυταλοδρομία για την υπεράσπιση της πατρίδας, ο μικρός Τούρκος, έστω και μόνος, είναι αποφασισμένος να πολεμήσει τον εχθρό. *«Ήθελε να υπηρετήσει την πατρίδα του, αυτό είχε σημασία. Παίρνει το τουφέκι του πατέρα του, θα πολεμούσε μόνος του ακόμα*

[1009]Yavuz Bahadıroğlu, *Vatan İçin*, ο.π., σ. 20.
[1010] Yavuz Bahadıroğlu, *KüçükKahraman*, ο.π., σ. 52.
[1011]Ο.π., σ. 16.
[1012]Ο.π., σ. 88.
[1013]Yavuz Bahadıroğlu,*Küçük Kahraman*, σ. 34-35.
[1014]Ο.π.,σ. 102.

και αν κανείς δεν θα τον ήθελε κοντά του. Μουρμούρισε: μπορώ να το κάνω».[1015]Παρά την ηλικία του, εξελίσσεται σε ικανό πολεμιστή. Με τη βοήθεια του θεού και τη δύναμη της προσευχής οι σφαίρες βρίσκουν στόχο.
«Ο Μεμίς σήκωσε το όπλο του και είπε:
- Στο όνομα του Θεού.
Από απέναντι ακούστηκε μια ομοβροντία και οι Έλληνες άρχισαν να πυροβολούν. Ο Μεμίς είπε πάλι:
- Στο όνομα του Θεού.
Με τον πυροβολισμό του τουφεκιού του μια δυνατή κραυγή έσκισε το σκοτάδι.
- Άααχ ! ακούστηκε από την μεριά του Έλληνα στρατιώτη».[1016]
Με το όπλο στο χέρι, στην πρώτη γραμμή, δίπλα στον πατέρα της περιγράφεται να αντιμετωπίζει ηρωικά τους Έλληνες εισβολείς και μια μικρή Τουρκάλα.*«Η Νεζαχάτ μπήκε στο χαράκωμα της και ετοιμάστηκε να πυροβολήσει τον εχθρό. Με τον τρόπο που της είχε εξηγήσει ο πατέρας της, σημάδεψε τους στόχους και τράβηξε την σκανδάλη… από την μια γέμιζε συνέχεια το τουφέκι της και από την άλλη πυροβολούσε και έβρισκε τον στόχο».*[1017]

Στα ελληνικά παιδικά βιβλίααναφέρονται αρκετές περιπτώσεις παιδιών, τα οποία σε καιρό πολέμου πραγματοποιούν σπουδαία κατορθώματα, βάζουν σε κίνδυνο την ζωή τους και μερικές φορές σκοτώνονται για να σώσουν μεγάλους οι οποίοι απειλούνται ή για να εκτελέσουν δύσκολες αποστολές. Μέσα από αυτές τις διηγήσεις οι μικροί αναγνώστες ταυτίζονται με τους μικρούς ήρωες και καλλιεργείται το πρότυπο του *«μικρού πατριώτη πολεμιστή»* ο οποίος αγωνίζεται για την πατρίδα και την πίστη του, δεν λυγίζει, βασανίζεται, θυσιάζεται αλλά ποτέ δεν νικιέται, δεν απαρνιέται την θρησκεία του και την πατρίδα του και στο τέλος δικαιώνεται. Σε ένα βιβλίο περιγράφεται η θυσία ενός μικρού αγοριού που μια ανταρτική ομάδα Ελλήνων στην τουρκοκρατούμενη Μακεδονία χρησιμοποιούσε ως ταχυδρόμο. *«Πόση χαρά του έδινε τούτη η δουλειά! Πως νόμιζε τότε, πως έμοιαζε λίγο με όλους εκείνους τους μεγάλους ήρωες του 21!»*[1018]Ο μικρός συλλαμβάνεται από τους Τούρκους οι οποίοι τον βασανίζουν για να μάθουν πού βρίσκονται οι αντάρτες. Αυτός δεν αποκαλύπτει τίποτα. *«Μα με όλο το ξύλο που του έδωσαν, δεν έβγαλε μιλιά»*[1019]Εκείνη την ώρα εμφανίζονται αμέριμνοι οι αντάρτες. Οι Τούρκοι στήνουν ενέδρα, ο μικρός προλαβαίνει να φωνάξει ειδοποιώντας τους Έλληνες. Οι Τούρκοι αμέσως σκοτώνουν το παιδί, αλλά οι Έλληνες αγωνιστές γλιτώνουν.[1020] Σε μία άλλη περίπτωση μια μικρή Ελληνίδα με την παρατηρητικότητα και την εξυπνάδα της παραπλανεί τους Τούρκους και σώζει μια ομάδα Ελλήνων ανταρτών. *«Αυτή η μικρή Βασιλικούλα έσωσε κάποια μέρα με την εξυπνάδα της και τη γενναιότητά της είκοσι παλικάρια, που κρύβονταν στην κρυψώνα του σπιτιού μαζί με τον πατέρα της»*[1021]

[1015]Ο.π., σ. 100.
[1016]Yavuz Bahadıroğlu, *Küçük Kahraman*, ο.π., σ. 135.
[1017]Fazıl Yazıcı, *Küpeli Asker*, ο.π., σ. 49.
[1018]Δ. Χορτιάτη, *Αξέχαστες Ιστορίες*, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 2002, σ. 8.
[1019] Ο.π., σ. 10.
[1020] Ο.π., σ. 7-12.
[1021] Δ. Χορτιάτη, ο.π., σ. 16.

6.7. ΞΕΝΕΣ ΔΥΝΑΜΕΣ

Ο ρόλος των ξένων δυνάμεων στα τουρκικά και ελληνικά παιδικά βιβλία και η παρέμβαση τους στα ιστορικά γεγονότα εξετάζεται από τους συγγραφείς μέσα από τα πρίσμα του ιδεολογικού σχήματος της «θυματοποίησης» της Ανατολής και του κυνισμού της Δύσης. Τα δύο έθνη, οι δύο λαοί, Έλληνες και Τούρκοι, παρουσιάζονται να γίνονται θύματα μιας άπληστης «Δύσης» σε «συνεργασία», ενίοτε, με τις εκάστοτε πολιτικές εξουσίες της Ανατολής.[1022] Και οι δύο πλευρές διαδοχικά παρουσιάζουν τη Δύση να συμμαχεί, να κατευθύνει και να υποκινεί την άλλη πλευρά. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία οι ξένοι, η Δύση, ο Χριστιανικός κόσμος, παρουσιάζεται να επιτίθεται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για να την διαλύσει, για να καταστρέψει το τουρκικό έθνος και να πλήξει καίρια την Μουσουλμανική θρησκεία. Στη Δύση αποδίδονται προθέσεις διεξαγωγής μιας νέας Σταυροφορίας με στόχο την Οθωμανική Αυτοκρατορία και το Ισλάμ. Το γεγονός ότι η Δύση και η Ελλάδα είναι ομόθρησκες δίνει την δυνατότητα στους Τούρκους συγγραφείς να εξάγουν το συμπέρασμα ότι σε γενικές γραμμές οι Δυτικοί παίρνουν το μέρος των Ελλήνων. Στα ελληνικά παιδικά βιβλία οι αναφορές στο ρόλο των ξένων δυνάμεων στα γεγονότα του 1922 είναι περισσότερες. Το γενικό πλαίσιο των Ελλήνων συγγραφέων είναι ότι οι ξένοι στην αρχή παροτρύνουν τους Έλληνες και στη συνέχεια τους εγκαταλείπουν και αρχίζουν επαφές με την καινούρια πολιτική κατάσταση στην Τουρκία. Οι ξένοι δηλαδή παρουσιάζονται να μην έχουν πάγιες θέσεις, να μην ενδιαφέρονται για το δίκαιο και το σωστό αλλά να ασχολούνται μόνο με την εξυπηρέτηση των συμφερόντων τους. Όπως σημειώνεται *«τα μεγάλα κράτη κανονίζουν τις τύχες των μικρών. Κατά το συμφέρον τους πάντα!»*.[1023] Η θεωρία ότι οι ξένοι εχθρεύονται τον ελληνισμό και συνωμοτούν εναντίον του υποκινώντας και καθοδηγώντας τους Τούρκους αναπαράγεται σε πολλά ελληνικά παιδικά βιβλία. Σε ένα βιβλίο η Δύση προσωποποιείται στη μορφή ενός μυστηριώδους ξένου που *«καθόταν στην πιο σκοτεινή γωνιά»*[1024] του υπογείου και *«έλεγε, έδινε εντολές, έβγαλε ένα χάρτη, τον μελέτησαν μαζί (με τους Τούρκους), στρογγύλεψε, με κύκλους μερικά σημεία»*[1025]και μοιράζει αφειδώς χρήματα τους Τούρκους. Οι Δυτικοί, υποστηρίζουν οι Έλληνες συγγραφείς, βοηθούν τους Τούρκους γιατί δεν επιθυμούν μια Ελλάδα με ισχυρή παρουσία στην Μ. Ασία. *«Οι Ιταλοί κι οι Γάλλοι δώσανε τα όπλα και βάλανε αγέρα στα μυαλά των Τούρκων. Οι Ιταλοί λιμπίζονταν τη Σμύρνη, για πάρτη τους τη θέλανε».*[1026]Ιδιαίτερα αρνητική προβάλλεται η στάση των Ιταλών. *«Οι Ιταλοί αντιπαθούσαν φοβερά τους Έλληνες, τους μισούσαν σχεδόν»*[1027] Με την πάροδο του χρόνου *«οι Δυνάμεις αρχίζουν να καλοβλέπουν τον Κεμάλ»*[1028]και εγκαταλείπουν την Ελλάδα, αδιαφορώντας για την τύχη του Ελληνισμού της Μικράς Ασίας. *«Οι Μεγάλες Δυνάμεις πάλι παρακολουθούσαν με ανήκουστη αδιαφορία το δράμα του Ελληνισμού. Το συμφέροντα τους, που στέκονταν πάρα πάνω από την ανθρωπιά και το δίκιο, τους είχαν στρέψει τώρα με το μέρος των Τούρκων. Η Ελλάδα είχε πάλι απομείνει ολομόναχη στη δυστυχία της κι έπρεπε να τα βγάλει πέρα με τα λιγοστά πολεμικά και εμπορικά καράβια της, με τα λίγα χρήματα της»*[1029] Συμπερασματικά, όπως και για τις προηγούμενες περιόδους έτσι και για την περίοδο

[1022] Σια Αναγνωστοπούλου, ο.π., σ. 13-14.
[1023]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 56.
[1024] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 36.
[1025]Ο.π., σ. 36.
[1026] Ο.π., σ. 57.
[1027]Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 116.
[1028]Αγγελική Νικολοπούλου, *Το τέλος ενός θρύλου*, ο.π., σ. 93.
[1029]Ο.π., σ. 177.

αυτή, στα ελληνικά παιδικά βιβλία αναπαράγεται η άποψη ότι το ελληνικό έθνος επειδή είναι εκλεκτό και ξεχωριστό δεν έχει συμμάχους, δεν μπορεί να περιμένει βοήθεια από πουθενά, δεν μπορεί να στηριχτεί σε κανέναν παρά μόνο στις δικές του δυνάμεις. Το έθνος παρουσιάζεται να πορεύεται χιλιάδες χρόνια μόνο του, μέσα σε ένα εχθρικό περιβάλλον, γεμάτο με αντιπάλους που το φθονούν και θέλουν να το εξαφανίσουν. Σε γενικές γραμμές η άποψη αυτή συναντιέται και στα τουρκικά παιδικά βιβλία. Όπως το ελληνικό, όμοια και το τουρκικό έθνος, βιώνει την «εθνική μοναξιά», είναι κι αυτό ένα έθνος χωρίς πραγματικούς φίλους, χωρίς στηρίγματα. Όπως αναφέρεται *«ο Τούρκος δεν έχει άλλο φίλο από τον Τούρκο».*[1030]Επειδή το ελληνικό έθνος συμφωνά με την άποψη αυτή που κυριαρχεί στα ελληνικά παιδικά βιβλία είναι ένα «έθνος ανάδελφον», είναι επόμενο η ιστορία του να είναι γεμάτη από συνομωσίες και προδοσίες των ξένων εναντίον του. Οι μεγάλες ήττες και καταστροφές του ελληνισμού, όπως η Μικρασιατική Καταστροφή δεν είναι μόνο συνέπεια ατυχών στρατιωτικών χειρισμών και κακών πολιτικών ελιγμών, ούτε αποτέλεσμα της ικανότητας των Τούρκων, αλλά οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην προδοσία των ξένων Συμμάχων.*«Δεν νικηθήκαμε, προδοθήκαμε!! Φταίνε οι άτιμοι οι ξένοι…»*[1031] Στην περίπτωση μάλιστα της ελληνοτουρκικής σύρραξης, υπόγεια, στα ελληνικά βιβλία υποβόσκει άλλο ένα ευρύτατα διαδεδομένο στερεότυπο. Επειδή ο Τούρκος παρουσιάζεται ως μπουνταλάς, μη ικανός για πολύπλοκες πνευματικές εργασίες, λαός με ανθρώπους μειωμένης αντίληψης και ικανοτήτων δεν είναι δυνατό να αποτελεί τον ιθύνοντα νου μιας συντριβής του ελληνισμού. Κατά συνέπεια αυτός που καθοδηγεί, που κατευθύνει, που κινεί τα νήματα, δεν μπορεί παρά να είναι ο ξένος παράγοντας. Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, το οποίο σε γενικές γραμμές ακολουθείται στα ελληνικά παιδικά βιβλία που αντλούν την θεματολογία τους από τα γεγονότα της περιόδου αυτής, εγκέφαλος είναι ο Ξένος (οι Φράγκοι, οι Εβραίοι, οι Δυτικοί) και ο Τούρκος είναι απλώς το χέρι, το εκτελεστικό όργανο. Χαρακτηριστικές είναι οι αναλύσεις που κάνει η Διδώ Σωτηρίου: *«Ο Γερμανός ήταν ο νους και ο Τούρκος το χέρι. Ο ένας σκάρωνε τα σχέδια κι ο άλλος τα εκτελούσε. Στην ουσία η Τουρκία ήταν μία γερμανική αποικία… Οι συμπαγείς χριστιανικοί πληθυσμοί, που κρατούσανε στα χέρια τους τον πλούτο και τα κλειδιά της Ανατολής έπρεπε να φύγουν από την μέση, γιατί ήτανε εμπόδιο για το γερμανικό επεκτατισμό κι αργότερα για τους κεφαλαιούχους που στεκότανε πίσω από την Άνταντ…Η ιστορία για το χρυσόμαλλο δέρας συνεχιζότανε».*[1032]

6.8. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ: ΕΛΛΑΔΙΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ/ΠΑΛΑΙΟΕΛΛΑΔΙΤΕΣ-ΡΩΜΙΟΙ

Παρενθετικά, σημειώνεται και το στοιχείο της «εσωτερικής ετερότητας», το οποίο παρατηρείται σε ορισμένα ελληνικά παιδικά βιβλία με αναφορές στα γεγονότα της περιόδου αυτής. Η ετερότητα αυτή, σύμφωνα με τις περιγραφές, αναπτύσσεται στο εσωτερικό της ομάδας του «Εγώ», της ομάδας των Ελλήνων συγγραφέων. Πρόκειται για τον διαχωρισμό ανάμεσα στους Έλληνες της Παλαιάς Ελλάδας και τους Ρωμιούς. Η διαφοροποίηση αυτή δεν οφείλεται σε εθνικά, γλωσσικά, θρησκευτικά ή φυλετικά αίτια, αλλά έχει την αφετηρία της στο διαφορετικό, πολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο.[1033] Εάν υπάρχει απειλή ή αίσθηση απειλής προς την ομάδα, προερχόμενη είτε

[1030]Ünver Oral, ο.π., σ. 14.
[1031] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ.137.
[1032]Διδώ Σωτηρίου, ο.π., σ. 86, 87, 160,161.
[1033]Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Γιάννης Κυριακάκης, Μάρθα Μιχαηλίδου, *Η προσέγγιση του άλλου*,Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.

από εσωτερικό είτε από το εξωτερικό της, τότε οι πολιτιστικοί, ιστορικοί, πολιτικοί κώδικες είναι οι βασικοί παράγοντες που ενισχύουν την αίσθηση του Εμείς και διαμορφώνουν κατηγοριοποιήσεις και υποσύνολα στο εσωτερικό της ομάδας. Η κατηγοριοποίηση αυτή μπορεί να εμφανιστεί με ενοποιητικό παράγοντα την ηλικία, το φύλο, την γεωγραφική εντοπιότητα, την εισοδηματική κατάσταση, το επάγγελμα. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο ελληνικός στρατός αν και έφτασε στην Μικρά Ασία ως ελευθερωτής και έγινε δεκτός από τους Ρωμιούς με ενθουσιασμό, παρόλα αυτά δεν έπαψε να αποτελεί «ξένο σώμα» που δημιουργήθηκε σε διαφορετικό πολιτικό, πολιτιστικό, ιστορικό υπόβαθρο και είχε άλλες εμπειρίες και άλλα βιώματα. Έτσι συνιστούσε μια παρέκκλιση από τα καθιερωμένα μια απόκλιση από τα ήθη τα έθιμα και τις συνήθειες της καθημερινότητας των Ρωμιών της Μικράς Ασίας. Αν και οι διαφορές είναι ανεπαίσθητες, είναι ικανές για να οικοδομηθεί το δίπολο Σμυρνιοί-Παλαιοελλαδίτες. Οι συγγραφείς επισημαίνουν διαφορές στην νοοτροπία και στο πολιτιστικό πλαίσιο των δύο ομάδων. *«Έμαθε πως οι Σμυρνιές είναι λέει, πιο ελεύθερες από τις δικές μας τις κοπέλες. Έμαθε, λέει, πως ξελογιάζουν τα δικά μας παλικάρια»*[1034]και*«Πόσο αλλιώτικες είναι οι οικογένειες εδώ στην Σμύρνη. Πόσο πιο ελεύθερες οι κουβέντες τους, ο καθένας λέει αυτό που θέλει να πει, μέρα με νύχτα με την Αθήνα»*[1035]Σε πολιτικό επίπεδο και υπό την σκιά του Εθνικού Διχασμού, σημειώνεται στα παιδικά βιβλία, ο ιδιαίτερος φανατισμός με τον οποίο οι Έλληνες είναι ενταγμένοι κατά κύριο λόγο στο φιλοβασιλικό στρατόπεδο, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των Ρωμιών είναι φιλοβενιζελικοί. Η αντίθεση οξύνεται ακόμα περισσότερο, όπως περιγράφεται σε ορισμένα ελληνικά παιδικά βιβλία, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή και τον ερχομό των προσφύγων στην Ελλάδα.[1036] Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες, αλλά κυρίως η οικονομική κρίση, η ανεργία και η απειλή για την καταστροφή της κανονικότητας και των ρυθμών της ζωής των παλαιών κάτοικων, δημιουργεί μια εκρηκτική κατάσταση. Οι σχέσεις των Ελλήνων με τους πρόσφυγες χαρακτηρίζονται από καχυποψία, ανταγωνισμό, εχθρότητα. Η διάκριση και η απόσταση ανάμεσα στις δύο ομάδες είναι στα βιβλία φανερή. Οι Έλληνες γονείς παρουσιάζονται να συμβουλεύουν τα παιδιά τους *«Βρε, δε σου είπα πως δε θέλω πάρε δώσε με τους τουρκόσπορους»,*[1037] ενώ στις γειτονιές *«οι ντόπιες απόφευγαν τις προσφυγίνες».*[1038]Στα σχολεία οι μαθητές διαπληκτίζονται και τα προσφυγόπουλα βιώνουν τον αποκλεισμό «*από την ημέρα που ήρθα στο σχολείο τουρκόσπορο με ανεβάζει, τουρκόσπορο με κατεβάζει. Λέει προσβλητικά λόγια για μένα και όλους τους συμπατριώτες μου».*[1039]Στους τόπους δουλειάς οι Έλληνες εργαζόμενοι αποκαλούν τους πρόσφυγες *«τουρκομερίτες»*[1040] και *«τουρκοκέφαλους»*[1041] και παρασυρμένοι από τους μηχανισμούς του κοινωνικού αυτοματισμού *«πετούν προσβλητικά λόγια για όλη τη προσφυγιά που τρώει τη δουλειά των ντόπιων»*[1042] Αξιοπρόσεκτος είναι ο εντοπισμός μιας αντίθεσης.

[1034] Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη, *ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός*, ο.π., σ. 69.
[1035] Ο.π., σ. 82.
[1036] Ένα έργο σχετικό με το θέμα της μαζικής, αναγκαστικής μετανάστευσης κατοίκων μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας και των συνεπειών που είχε στην κοινωνική πραγματικότητα των δύο χωρών είναι το βιβλίο «Δύο φορές ξένος» του Bruce Clark. (Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε: Bruce Clark, *Δύο φορές ξένος, Οι μαζικές απελάσεις που διαμόρφωσαν την σύγχρονη Ελλάδα και Τουρκία*, Ποταμός, Αθήνα 2007).
[1037] Αγγελική Νικολοπούλου, *Του Ονείρου μας η Γη*, ο.π., σ. 20.
[1038] Ο.π., σ. 32.
[1039]Ο.π., σ. 80.
[1040] Ο.π., σ. 81.
[1041]Ο.π., σ. 137.
[1042]Ο.π., σ. 88.

Σε μερικά παιδικά βιβλία αποτυπώνονται οι δύσκολες και μερικές φορές εχθρικές σχέσεις Ελλήνων και προσφύγων. Σε άλλα παιδικά βιβλία που έχουν περισσότερο θρησκευτικό περιεχόμενο και προσανατολισμός τους είναι η από κοινού ανάδειξη των θετικών στοιχείων της ελληνικής και χριστιανικής ταυτότητας, οι συγγραφείς επιδιώκουν να διοχετεύσουν το μήνυμα ότι οι Ελλαδίτες απέναντι στους αναξιοπαθούντες πρόσφυγες *«έκαναν σαν Έλληνες και σαν Χριστιανοί το καθήκον τους»*.[1043] Συμπεριφέρονται με ανθρωπισμό και εξυπηρετούν τους πρόσφυγες *«χρέος μου ήταν, απάντησε η νοικοκυρά. Κι ό,τι θελήσετε, μη δυσκολευτείτε να μου ζητήσετε»*.[1044]Ετσι οι πρόσφυγες προσαρμόζονται χωρίς προβλήματα*«εδώ στο νησί, όσοι μείναμε δε δυσκολευτήκαμε πολύ, μας καλοδέχτηκαν»*[1045] και κερδίζουν το θαυμασμό των ντόπιων. *«Ήταν να θαυμάζεις τούτο τον κόσμο. Πού έβρισκε τη δύναμη ξεριζωμένος να ριζώνει πάνω στα στα βράχια της προσφυγιάς; Πού έβρισκε τα κουράγιο να ελπίζει μέσα στη "μαυροφόρα απελπισία" των περιστάσεων;»*[1046]

6.9.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Τα βιβλία που αναφέρονται στην ζωή των πληθυσμών και στα γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Μικρά Ασία τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα μέχρι την Μικρασιατική εκστρατεία και τις εξελίξεις του 1922, παρουσιάζουν το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό να εξιστορούν τόσο την περίοδο της απόλυτης συνάφειας ανάμεσα στους δύο λαούς όσο και την εποχή της απόλυτης εχθρότητας μεταξύ τους. Μέσα από τις σελίδες τους δηλαδή περιγράφεται η μετατροπή της σχέσης του «Εγώ» με τον «Άλλο» από σχέση συνύπαρξης και φιλίας, σε σχέση μίσους, αντιπαλότητας και αλληλοσπαραγμού. Μια άλλη μεταβολή που παρατηρείται στα υπό εξέταση βιβλία έχει να κάνει με την εικόνα του Άλλου. Στα βιβλία που αφορούν προηγούμενες περιόδους ο Άλλος είναι πρόσωπο και χαρακτήρας βγαλμένος από τις σελίδες της Ιστορίας και οι συγγραφείς για να κατασκευάσουν την εικόνα του, επιλέγουν να ακολουθήσουν την ασφαλή οδό της επαλήθευσης των προσδοκιών των αναγνωστών τους επιβεβαιώνοντας δεδομένα σχήματα αναφορικά με το παρελθόν.[1047]Ο Άλλος δηλαδή είναι πλασμένος πάνω στο πρότυπο που η Ιστοριογραφία έχει επιβάλλει, και έχει στην εξωτερική του εμφάνιση και στο χαρακτήρα του τα γνωρίσματα που τα βιβλία Ιστορίας και η λαϊκή παράδοση και εκπαίδευση έχουν εγχαράξει στην συλλογική συνείδηση. Αντίθετα τα βιβλία που αναφέρονται σε γεγονότα των αρχών του 20ου αιώνα αντλούν τη θεματολογία τους από γεγονότα που ο συγγραφέας είτε τα έζησε ο ίδιος είτε του τα έχουν δηγηθεί πρόσωπα που τα βίωσαν άμεσα. Αυτό δίνει την ευχέρεια στον συγγραφέα να πλάσει τον Άλλο ως μυθιστορηματικό πρόσωπο, έχοντας δηλαδή μεγαλύτερα περιθώρια στην κατασκευή της εικόνας του. Έτσι, στα βιβλία που αφορούν την περίοδο αυτή, ο Άλλος είναι πιο ανθρώπινος, λιγότερο μονοσήμαντος, όχι αποκλειστικά αρνητικός. Έχει συχνά και καλές πλευρές στο χαρακτήρα του και θετικά στοιχεία στην συμπεριφορά του. Είναι δηλαδή πιο σύνθετος, περισσότερο υπαρκτός και καθημερινός, πιο κοντά στα

[1043] Καλλιόπη Παπαθανάση – Μουσιοπούλου, *Από τη Μικρασία με αγάπη*, ο.π., σ. 68.
[1044]Ο.π., σ. 54.
[1045] Ο.π., σ. 71.
[1046] Ο.π., σ. 60.
[1047] Έφη Αβδελά, «Χρόνος, Ιστορία, Εθνική Ταυτότητα», στο βιβλίο Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), ο.π., σ. 71.

πραγματικότητα και αυτό αποτελεί μια απόκλιση από τα διαχρονικά εμπεδωμένα αρνητικά στερεότυπα για τον Άλλο. Οι συγγραφείς αποφεύγουν στα βιβλία τους να μιλήσουν για γνωστές προσωπικότητες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στα γεγονότα της περιόδου αυτής, σε αντίθεση με τα βιβλία που αφορούν προγενέστερες περιόδους, στα οποία η περιγραφή της ζωής, της δράσης και μερικές φορές του ηρωικού θανάτου γνωστών ηρώων και σπουδαίων ιστορικών προσώπων, είναι προσφιλές θέμα. Στα βιβλία της περιόδου που εξετάζεται, πρωταγωνιστούν απλοί, καθημερινοί άνθρωποι που δεν καθορίζουν τις καταστάσεις αλλά καθορίζονται από αυτές. Θέμα των βιβλίων είναι η καθημερινότητά τους, οι σχέσεις τους με τον περίγυρό τους, οι περιπέτειές τους, τα δράματα και τραγωδίες που βιώνουν χωρίς να φέρουν καμία ευθύνη για αυτά. Οι Έλληνες συγγραφείς ασχολούνται ιδιαίτερα με τις συναισθηματικές μεταπτώσεις των μελών της ομάδας τους. Από την ευτυχία, ευημερία και ευδαιμονία, στη δυστυχία, στη φτώχεια και στην απόγνωση. Από την συνύπαρξη και τις αδελφικές σχέσεις με τον Άλλο, στην καχυποψία στον τρόμο και στο θανάσιμο μίσος. Από την ψυχική ανάταση για την εκπλήρωση εθνικών πόθων και πραγμάτωση εθνικών ιδεών, στην απογοήτευση, στην ματαίωση, στην ανασφάλεια. Με ανάλογο τρόπο και από τους Τούρκους συγγραφείς προβάλλονται οι συναισθηματικές μεταπτώσεις των μελών της δικής τους ομάδας. Από την εμπιστοσύνη και την αμοιβαιότητα έναντι των γειτόνων τους, στη διάψευση και στην διαπίστωση ότι αυτοί υποκρίνονταν και ότι ήταν έτοιμοι σε πρώτη ευκαιρία να προδώσουν. Σε ό,τι αφορά τον Άλλο εξακολουθεί να είναι αρνητικός, ωστόσο όχι με την ίδια οξύτητα. Το μόνο πρόσωπο για το οποίο σε μια σειρά ελληνικών παιδικών βιβλίων οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι διαθέτει σημαντικές ικανότητες και αρκετά προτερήματα είναι ο ηγέτης των Τούρκων Κεμάλ Ατατούρκ. Σε ό,τι αφορά την επιρροή της θρησκείας, εξακολουθεί να είναι σημαντική αν και όχι στον ίδιο βαθμό με τις προηγούμενες περιόδους. Οι άνθρωποι της συνεχίζουν να παίζουν ηγετικό ρόλο στη ζωή των πιστών της κάθε πλευράς και να συμμετέχουν ενεργά στους αγώνες του έθνους τους. Η εκκλησία είναι το κέντρο της δραστηριότητας των Ελλήνων και το τζαμί ο πυρήνας της καθημερινότητας των Τούρκων. Εκτενείς περιγραφές και από τις δύο πλευρές γίνονται για την ηρωική στάση θρησκευτικών παραγόντων που θυσιάζονται για την πίστη τους και το έθνος τους. Επίσης διαπιστώνεται τροποποίηση στη θέση και το ρόλο της γυναίκας, ιδιαίτερα της Τουρκάλας. Ενώ σε βιβλία με θέματα από προηγούμενες περιόδους η εικόνα της Τουρκάλας κυριαρχείται από την στερεοτυπική προσέγγιση που την θέλει να εμφανίζεται σπάνια, να ζει περιορισμένη στον ιδιωτικό χώρο, να αποπνέει μια αύρα μυστηρίου και εξωτισμού και να αποτελεί αντικείμενο ερωτικού πόθου, στα βιβλία της περιόδου αυτής η Τουρκάλα βγαίνει περισσότερο στον δημόσιο χώρο και γίνεται πιο γήινη, πιο καθημερινή, πιο προσιτή. Συνοψίζοντας, στα βιβλία που αναφέρονται στα γεγονότα των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα και τα οποία περιγράφουν σημαντικότατες για τα δύο έθνη ιστορικές στιγμές, επισημαίνεται η πρώτη διαφοροποίηση στα εμπεδωμένα στερεότυπα και στις αρνητικές προκαταλήψεις με τις οποίες η εθνική λογοτεχνία της κάθε πλευράς είχε κατασκευάσει την εικόνα του Άλλου, του Απέναντι και υπογραμμίζεται ότι η συνύπαρξη και η κατανόηση ανάμεσα στους δύο λαούς είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7ο

7.1.ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΠΟΧΗ

Μετά τα γεγονότα του 1922 και την ανταλλαγή των πληθυσμών οι σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία περνούν από εναλλασσόμενες περιόδους ηρεμίας και όξυνσης. Υπάρχουν φάσεις κατά τις οποίες οι σχέσεις είναι φυσιολογικές και φιλικές, ενώ υπάρχουν και διαστήματα οπότε οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες είναι τεταμένες. Αποκορύφωμα της επιδείνωσης των σχέσεων είναι το Κυπριακό και τα γεγονότα του 1974. Μετά από αυτά, αρχίζει μια διαδικασία βελτίωσης και εξομάλυνσης των σχέσεων, με ανάπτυξη οικονομικών, πολιτιστικών, μορφωτικών, εμπορικών, τουριστικών και πολιτικών δεσμών. Κομβικό σημείο που φέρνει πιο κοντά τους δύο λαούς είναι οι σεισμοί του 1999[1048] και το εκατέρωθεν κλίμα συμπαράστασης και αλληλοβοήθειας που τότε διαμορφώθηκε. Έκτοτε οι σχέσεις συνεχώς βελτιώνονται. Η πραγματικότητα αυτή έχει θετικό αντίκτυπο σε όλους τους τομείς της ζωής των δύο λαών και φυσικά αποτυπώνεται και στην παρουσίαση της εικόνας του Άλλου μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα και ειδικότερα στα κείμενα της παιδικής λογοτεχνίας.[1049]

Η νέα αυτή περίοδος στην παιδική λογοτεχνία των δύο λαών είναι, κατά συνέπεια, αποτέλεσμα των πολύπλευρων αλλαγών στο κοινωνικό, πολιτικό, εκπαιδευτικό, πολιτιστικό και οικονομικό πλαίσιο που διέπει τις σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες. Τα τελευταία χρόνια η ήρεμη περίοδος και η αποκατάσταση φυσιολογικών σχέσεων ανάμεσα στις δύο πλευρές επέφερε την καλύτερη επικοινωνία των δύο λαών, και την ουσιαστικότερη γνωριμία του ενός με τον άλλο. Εξ αιτίας αυτών, τα αρνητικά στερεότυπα, οι προκαταλήψεις, οι αυθόρμητοι συνειρμοί βρίσκονται σε μια διαδικασία υποχώρησης και αυτή η τροποποίηση της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας έχει αντανάκλαση στην παραγωγή της παιδικής λογοτεχνίας η οποία αποτυπώνει τη νέα κατάσταση που διαμορφώνεται στην κοινωνία. Η μεταβολή της εικόνας του Άλλου, ωστόσο, είναι μια διαδικασία που συντελείται με αργό ρυθμό και είναι εξαιρετικά δύσκολο να οδηγήσει στην ολοσχερή εξάλειψη της αρνητικής αντίληψης σχετικά με τον Άλλο, τον Απέναντι.[1050]

Στα περισσότερα ελληνικά και τουρκικά παιδικά βιβλία που γράφονται τα τελευταία χρόνια μπορεί να παρατηρηθεί μια διαφοροποίηση σε σχέση με τα παλαιότερα βιβλία. Οι σύγχρονοι συγγραφείς δεν ασχολούνται με τις διαφορές ανάμεσα στους δύο λαούς, δεν προσπαθούν να αναδείξουν την ανωτερότητα της δικής τους πλευράς σε σύγκριση με την απέναντι πλευρά, ούτε επιδιώκουν να προβάλλουν τον αρνητικό χαρακτήρα, την απουσία πολιτισμού, την έλλειψη ηθικών αξιών και την βάρβαρη συμπεριφορά του Άλλου. Προνομιακό πεδίο άντλησης της θεματολογίας τους δεν είναι πλέον οι πολεμικές συρράξεις των δύο πλευρών και οι περιγραφές μαχών και πολεμικών κατορθωμάτων. Το ενδιαφέρον τους είναι προσανατολισμένο σε θέματα που σχετίζονται με την συνύπαρξη, την προώθηση των διαπολιτισμικών σχέσεων και την

[1048] Damla Demirözü, "Ağustos 1999 Depreminin Yunan Milli Kimliğinin Öteki İmajı üzerinde yarattığı sarsıntı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, τόμος 2, 2003, σ. 187-194.

[1049] Για την διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων Ελλήνων και Τούρκων από την εποχή της πρώτης επαφής των δύο λαών μέχρι την σύγχρονη εποχή, κάτω από την πρίσμα της Κοινωνικής Ψυχολογίας βλέπετε Vamık D. Volkan-Norman Itzkowıtz, *Turks&Greeks: Neighbours in conflict*, Eothen Press, England 1994).

[1050] John C. Brigham, "Ethnic stereotypes",*Psychological Bulletin*, τομ. 76, Ιούλιος 1971, σ. 15-38.

παρουσίαση σκηνών ειρηνικής ζωής. Οι πρωταγωνιστές των βιβλίων παύουν να είναι πρόσωπα, πραγματικά ή φανταστικά, βγαλμένα μέσα από τις σελίδες της Ιστορίας και γίνονται καθημερινοί άνθρωποι που ζουν απλές, ήρεμες ζωές. Οι χαρακτήρες τους δεν έχουν πια τα στοιχεία της υπερβολής, του ηρωισμού, της αυτοθυσίας, δεν είναι μονοδιάστατα θετικοί, αλλά είναι πρόσωπα με συνηθισμένα συναισθήματα και αντιδράσεις. Δεν ζουν σε ακραίες, οριακές καταστάσεις, αλλά ζουν φυσιολογικά γεγονότα. Οι συγγραφείς αποφεύγουν τις υπερβολές και τις μεγαλοστομίες, οι τόνοι χαμηλώνουν και οι ήρωες είναι άνθρωποι της «διπλανής πόρτας». Στα παιδικά βιβλία τα οποία αναφέρονται στην σημερινή εποχή ο Άλλος δεν προσωποποιεί το κακό, δεν είναι ο απόλυτος εχθρός και ο θανάσιμος αντίπαλος. Ο Άλλος είναι πλέον περισσότερο θετικός, συνεννοήσιμος, προσεγγίσιμος. Προβάλλεται επομένως ένας Άλλος με τον οποίον η συμβίωση δεν είναι απλώς αναγκαία και υποχρεωτική, αλλά εφικτή και μερικές φορές ευχάριστη. Αυτός είναι ο κεντρικός πυρήνας της θεματολογίας των βιβλίων με θέματα από την σημερινή εποχή: η συνύπαρξη, η συνεργασία, η ανταλλαγή επισκέψεων, η ανάπτυξη φιλικών και ερωτικών δεσμών ανάμεσα στις δύο πλευρές. Μέσα από τα βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, οι συγγραφείς επιχειρούν να διαμορφώσουν κλίμα οικοδόμησης αρμονικών σχέσεων, αλληλοκατανόησης, αμοιβαίας εκτίμησης ανάμεσα σε Έλληνες και Τούρκους, ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους».

Ένα συχνός αφηγηματικός τύπος που συναντιέται στα παιδικά βιβλία τα οποία αντλούν την θεματολογία τους από την σημερινή εποχή είναι η περιγραφή της κοινής ζωής Τούρκων και Ελλήνων στον ίδιο τόπο, η οποία είναι ανέφελη και ειρηνική, μέχρι συνήθως την στιγμή που διακόπτεται αιφνιδιαστικά από κάποιο εξωτερικό γεγονός. Στην περίπτωση αυτή, οι συγγραφείς τονίζουν τις φιλικές, σχεδόν αδελφικές σχέσεις ανάμεσα στους εκπροσώπους των δύο λαών. Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο περιγράφεται η σχολική ζωή σε δημοτικό σχολείο μεικτού χωριού στην Κομοτηνή.Τα ελληνόπουλα και τα τουρκόπουλα παρουσιάζονται να ζουν αρμονικά και αδελφωμένα χωρίς διακρίσεις μεταξύ τους. Στην καθημερινότητα και στο παιχνίδι τους οι φιλίες αναπτύσσονται ανεξάρτητα καταγωγής και προέλευσης. *«Κάθε απόγευμα η Μπαχάρ και η Αγγελική με φωνάζουν (την Νιλουφέρ) να παίξουμε κάτω από το δρόμο στην μεγάλη πλατεία»*[1051]Στο σχολείο, με απόλυτα ομαλό τρόπο, η δασκάλα τοποθετεί τα παιδιά σε ζευγάρια με κριτήριο τα ταυτόσημα ελληνικά και τουρκικά ονόματά τους. Σε άλλη περίπτωση σε ελληνικό νησί (Σύμη) μια νεαρή Τουρκάλα που ζει εκεί με την οικογένεια της, ως πολιτικοί πρόσφυγες, παρουσιάζεται να είναι φυσιολογικά ενταγμένη στην κοινωνία του νησιού, να παρακολουθεί χωρίς πρόβλημα το σχολείο και να διακρίνεται, να κάνει παρέα με Έλληνες συνομηλίκους της και να μην βιώνει κανενός είδους αποκλεισμό. Είναι αδελφική φίλη με την Ελληνίδα πρωταγωνίστρια του διηγήματος και μοιράζονται εφηβικά μυστικά, όνειρα, επιθυμίες και προβλήματα. Η παρέα των ελληνόπουλων αποδέχεται την τουρκοπούλα χωρίς καμία διάκριση. *«Γεια σου, Ντιλάι, με το ρίσκο σου, φώναξε ο Γιωργής και την αγκάλιασε. Πρώτη φορά την άγγιζε, και η Ντιλάι πάγωσε. Ώστε, σκέφτηκε, με υπολογίζει και μένα και δε με ανέχεται για χάρη της Ωραιοζήλης».*[1052] Η κοπέλα νιώθει τόσο οικείο το περιβάλλον και είναι τόσο ευχαριστημένη από την ζωή της εκεί, ώστε δεν επιθυμεί να γυρίσει κάποτε με την οικογένεια της στην Τουρκία,παρά τις γλαφυρές, γεμάτες νοσταλγία, περιγραφές των γονιών της. *«Η περιγραφή ήταν τόσο ζωντανή που το δωμάτιο της Ντιλάι πλημμύρισε*

[1051] Αλεξάνδρα Μητσιάλη, *Με λένε Νιλουφέρ*, Πατάκη, Αθήνα 2010, σ. 8.
[1052] Έλενα Αρτζανίδου, *Στο Μισό του Ουρανού*, Βιβλιόφωνο, Αθήνα 2000, σ. 41.

εικόνες από την πατρίδα».[1053] Άλλωστε, όπως σημειώνει η συγγραφέας, η Τουρκία είναι μια πατρίδα που ποτέ δεν γνώρισε. Ο τόπος του «Εμείς» παρουσιάζεται από την συγγραφέα τόσο φιλόξενος, με ανθρώπους γεμάτους ανοχή και ανεκτικότητα, ώστε για τον Άλλο παύει να είναι τόπος εξορίας και γίνεται δικός του τόπος. Επέρχεται δηλαδή ταύτιση του «Άλλου» με «Εμάς», ολοκληρωτική ενσωμάτωσή του στο δικό μας τρόπο ζωής, στις δικές μας αξίες. *«Η μητέρα μου του ζήτησε να γυρίσουμε στην πατρίδα. Πεθύμησε το σπίτι και τους γονείς της. Ο πατέρας της απάντησε πως δεν ήρθε η ώρα και είναι λάθος να νομίζει ότι τα πράγματα στη χώρα μας έχουν αλλάξει. Για εμάς, που είμαστε πολιτικοί πρόσφυγες, είναι επικίνδυνο να επιστρέψουμε πίσω. Η μητέρα μου τον απείλησε και του δήλωσε ότι θα με πάρει και θα φύγουμε μόνες. Εμένα όμως με ρώτησαν αν θέλω να φύγω; Εδώ γεννήθηκα και εδώ θέλω να ζήσω»*.[1054] Επισημαίνεται η διαφορά στην στάση της νεαρής Τουρκάλας και της μητέρας της. Η μητέρα παρουσιάζεται να αντιπροσωπεύει τον νόστο, τις αναμνήσεις, την νοσταλγία της πατρίδας και την δυσκολία ένταξης και προσαρμογής στις συνθήκες της ομάδας του Άλλου. Η Ντιλάι εκπροσωπεί το μέλλον, την πολυπολιτισμικότητα, την δυνατότητα ενσωμάτωσης και ταύτισης με τους Άλλους.

Οι αναμνήσεις της κοινής ζωής Ελλήνων και Τούρκων αποτελούν αντικείμενο περιγραφής και σε τουρκικά παιδικά βιβλία. Σε ένα από αυτά η δράση εκτυλίσσεται στην Ίμβρο. Ο Τούρκος συγγραφέας παρουσιάζει τις στενές σχέσεις δύο οικογενειών που δεν επηρεάζονται από την διαφορετική εθνότητα και θρησκεία. Στην περίπτωση αυτή τα όρια ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους» είναι ασαφή και ο Άλλος γίνεται κοντινός Άλλος, πολιτισμικά συναφής Άλλος. *«Όταν εκείνοι πήγαιναν τις Κυριακές στην εκκλησία δεν με φώναζαν. Αλλά στις θρησκευτικές μας γιορτές η Αρετή ερχόταν με την οικογένεια της και μας έδιναν ευχές. Κάθε χρόνο και εμείς τους ευχόμασταν για τα Χριστούγεννα. Διότι η θεία Αλίκη και ο θείος Κώστας ήξεραν τα ήθη και έθιμα μας καλύτερα από εμάς. Ήξεραν τις ημέρες των γιορτών μας, την νηστεία μας, τις συνήθειες μας»*.[1055] Ο Άλλος εμφανίζεται να μην προτιμά τον στενό εθνικό και θρησκευτικό αυτοπροσδιορισμό, αλλά να θεωρεί ότι προσδιορίζεται καλύτερα υιοθετώντας την ευρύτερη πολυπολιτισμική ταυτότητα. *«Η θεία Αλίκη, δεν έδινε σημασία όταν την έλεγαν Ρωμιά και καμιά φορά έλεγε: και εμείς ήμαστε πολίτες της Τουρκικής Δημοκρατίας. Εγώ, ο θείος Κώστας, οι μητέρες μας, οι πατέρες μας... Όλοι μας γεννηθήκαμε εδώ, στην Ίμβρο. Αυτή είναι η πατρίδα μας. Αγαπάμε τα βουνά της, τις πέτρες της, το χώμα της, την θάλασσα της. Τα παιδικά μας χρόνια, τα νεανικά μας χρόνια εδώ πέρασαν. Εδώ παντρευτήκαμε, εδώ κάναμε παιδιά»*[1056]. Σύμφωνα με τον συγγραφέα η οικογένεια των Ρωμιών της Ίμβρου είναι τόσο αρμονικά ενσωματωμένη στον χώρο, ώστε δεν έχει καμία αίσθηση ετερότητας, αλλά αισθάνεται ότι ο τόπος του Άλλου είναι εξ ίσου και δικός της τόπος και ότι, στην ουσία, η διάκριση σε «Εμάς» και τους «Άλλους» έχει πολύ μικρή σημασία. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη παρουσιάζεται να είναι απόλυτη και ο Τούρκος αναθέτει στο Ρωμιό να προσέχει την περιουσία και την οικογένειά του *«Τόσα χρόνια δεν είχαμε κανένα πρόβλημα μεταξύ μας. Μάλιστα όταν ο πατέρας μου πήγαινε στα Δαρδανέλια ή στην Κωνσταντινούπολη ο θείος Κώστας πρόσεχε και το δικό μας σπίτι»*.[1057] Η αρμονική ζωή διαταράσσεται από εξωγενείς παράγοντες

[1053] Ο.π., σ. 60.
[1054] Έλενα Αρτζανίδου, ο.π., σ. 22-24.
[1055] Aydoğan Yavaşlı, *Bir Kuşun Kanadında*, Bulut, İstanbul 2009, σ. 62-64.
[1056] Aydoğan Yavaşlı, ο.π., σ. 63.
[1057] Aydoğan Yavaşlı, ο.π., σ. 64.

που οδηγούν στην αποστασιοποίηση και στην περιχαράκωση ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους». Οι γενικότερες μεταβολές αντανακλούν και στον μικρόκοσμο των σχέσεων των δύο οικογενειών. *«Στην αρχή κανείς δεν είχε αντίρρηση! Μετά… μετά οι προειδοποιήσεις άρχισαν να έρχονται η μια μετά την άλλη. Κανείς δεν ήθελε να παίζω με την Αρετή, να πηγαίνω μαζί της στο σχολείο. Ενώ εκείνη ήταν συμμαθήτρια μου και ήμασταν στην ίδια τάξη και καθόμασταν στο ίδιο θρανίο. Επιπλέον ήμασταν και γείτονες! Όταν ανοιγόκλεινε η δική τους πόρτα την ακούγαμε, όταν ανοιγόκλεινε η δική μας πόρτα την άκουγαν εκείνοι».*[1058]Την κοινή ζωή, διαδέχονται δύο παράλληλες, αλλά όχι εφαπτόμενες, ζωές πριν επέλθει ο χωρισμός και η απομάκρυνση.

Στα ελληνικά παιδικά βιβλία σημαντικό χώρο καταλαμβάνουν οι περιγραφές της ζωής των Ελλήνων στην Μικρά Ασία πριν το 1922. Πολύ συνηθισμένη είναι η σκηνή που γιαγιάδες και παππούδες διηγούνται στα εγγόνια τους ιστορίες από τις «αξέχαστες πατρίδες». *«Ο παππούς μου μιλούσε για την πατρίδα του τη Σμύρνη. Τα απέναντι μέρη ήταν κάποτε δικά μας, ελληνικά πέρα για πέρα. Η καρδιά μου, όσο θα χτυπά, θα μου θυμίζει τη Σμύρνη, την πατρίδα μου. Σμύρνη! Στολίδι της Ανατολής! Πώς να σε ξεχάσω; Θέλω, κι είναι ένα από τα λίγα όνειρα μου όταν μεγαλώσεις να πας στην Σμύρνη, να την γνωρίσεις την γη αυτή της επαγγελίας».*[1059] Οι αναμνήσεις είναι γεμάτες νοσταλγία για τον «παράδεισο που χάθηκε» και τους Τούρκους φίλους που έμειναν πίσω. *«Ο παππούς τον τόπο αυτόν τον παρουσίαζε ως έναν παράδεισο από τον οποίο εκδιώχθηκαν κάποτε μαζί με τόσους συμπατριώτες τους. Έκτοτε ζούσαν με τη νοσταλγία και την επιθυμία να επιστρέψουν στην πατρίδα τους, να δούνε γι' άλλη μια φορά το σπίτι τους. Η αγάπη για την παλιά πατρίδα δεν σβήνει, ούτε και η φιλία ανάμεσα στην ελληνική και την τουρκική οικογένεια, ένα δέσιμο που διήρκησε όλα αυτά τα χρόνια, παρ' όλες τις δυσκολίες και τις όποιες πικρίες».*[1060]Σε ένα άλλο βιβλίο τονίζεται η επιθυμία του νέου να επισκεφτεί τη γη των προγόνων του *«γιατί του είχαν μάθει από μικρό οι δικοί του πόσο όμορφη ήταν η πατρίδα του παππού, η άλλη πατρίδα τους, όπως την έλεγαν».*[1061] Πολλοί απο τους ηλικιωμένους αφήνουν παραγγελία στα εγγόνια να ταξιδέψουν στις χαμένες πατρίδες για να γνωρίσουν τον γενέθλιο τόπο. Σε ένα βιβλίο δύο μικρά κορίτσια *«πριν χωρίσουν για πάντα υπόσχονται ότι κάποια μέρα θα ξανασυναντηθούν στην Σμύρνη. Τα χρόνια πέρασαν και η γιαγιά δεν κατάφερε να κρατήσει την υπόσχεσή της. Λίγο πριν πεθάνει έπιασε το χέρι της εγγονής της και είπε: θα εκπληρώσεις εσύ την υπόσχεση που έδωσα; Ναι γιαγιά θα το κάνω, απάντησε εκείνη».*[1062]Μερικές φορές ο αντίκτυπος από τις διηγήσεις αυτές είναι τόσο έντονος ώστε τα παιδιά παίρνουν μόνα τους απόφαση να επισκεφτούν την Μικρά Ασία για να προσκυνήσουν τη γενέθλια γη και να εκπληρώσουν ένα ηθικό χρέος. *«είχαν έρθει σ' ένα ταξίδι προσκύνημα στις χαμένες πατρίδες. Στα παράλια αυτά είχαν γεννηθεί οι γονείς τους και όλοι τους είχαν μεγαλώσει με τα τραγούδια και τους μύθους αυτής της περιοχής. Μερικοί βρίσκονταν στη δύση της ζωής τους και θέλησαν, έστω και καθυστερημένα, να δουν τον τόπο των προγόνων τους. Ήταν σαν να εκπλήρωναν ένα χρέος, σαν να κρατούσαν μια υπόσχεση προς τους γονείς τους, αλλά και προς τον ίδιο τους τον εαυτό… Ήθελε να σκεφτεί αυτά που την πονούσαν, όσα τη συνέδεαν με μια εποχή που μπορεί να είχε περάσει ανεπιστρεπτί, ωστόσο είχε αφήσει πάνω της έντονα σημάδια. Θυμόταν την παιδική της ηλικία, τις αφηγήσεις του*

[1058] Aydoğan Yavaşlı, ο.π., σ. 62.
[1059] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 13,14,23.
[1060] Χρύσα Σπυροπούλου, *Αναζητώντας το χρυσόμαλλο δέρας*, Καστανιώτη, Αθήνα 2013, σ. 17.
[1061] Λότη Πέτροβιτς-Ανδρούτσοπούλου, *Για την άλλη πατρίδα*, εκδόσεις Πατάκη , Αθήνα 2006, σ. 16.
[1062] Conomos Anna, ο.π., σ. 49.

παππού και της γιαγιάς για τις πατρίδες που αναγκάστηκαν να αφήσουν κάποτε, την επιθυμία τους να επισκεφθούν αυτά τα γενέθλια μέρη πριν κλείσουν τα μάτια, επιθυμία που οι ίδιοι δεν κατάφεραν να εκπληρώσουν, αλλά την πραγματοποιούσε για χάρη τους η εγγονή τους, έστω και μετά από τόσα χρόνια».[1063] Η περιπλάνηση στις ρίζες, στον ξένο τόπο, που όμως είναι ταυτόχρονα και οικείος σε μερικά βιβλία συνοδεύεται από μια μορφή προμνησίας (déja vu). Ο συγγραφέας εμφανίζει τον επισκέπτη να έχει το αίσθημα ότι έχει επισκεφτεί ξανά τον χώρο. *«Νιώθω να τον ξέρω καλά αυτόν τον τόπο. Σαν να έχω έρθει παλαιότερα. Είναι ο τόπος των ονείρων μου, μια Εδέμ που δημιούργησαν οι αφηγήσεις των παππούδων μου. Σ' εκείνον τον τόπο ερχόταν για πρώτη φορά και όμως είχε την αίσθηση ότι τον ήξερε καλά, σαν να είχε ζήσει εκεί, μ' αυτούς τους ανθρώπους, σ' αυτές τις καταπράσινες πλαγιές του βουνού, που πρόσφερε στους κατοίκους όχι μόνο τη σκιά του αλλά και τα πλούτη του, τους καρπούς του, την εύφορη γη του. Δεν ένιωθε ξένη, αυτό ήταν βέβαιο, κι ας μη μιλούσε τη γλώσσα των ντόπιων, κι ας τη χώριζαν απ' αυτήν τη γωνιά πολλά χιλιόμετρα και μια άλλη θάλασσα, το Αιγαίο».*[1064] Μέσα από αυτήν την τεχνική, οι συγγραφείς επιδιώκουν να δώσουν την αίσθηση της συνέχειας και του δεσμού ανάμεσα στους ανθρώπους και στον τόπο, ακόμα και αν τώρα πια ο τόπος ανήκει σε άλλους. Πρόκειται δηλαδή για την αντίσταση της μνήμης, του παρελθόντος και της επιθυμίας απέναντι στη λήθη, στο παρόν και την πραγματικότητα.

Σε γενικές πάντως γραμμές η αναφορά των ελληνικών παιδικών βιβλίων που είναι γραμμένα τα τελευταία χρόνια και περιλαμβάνουν διηγήσεις για τα γεγονότα του 1922, δεν ξεφεύγει από τον καθιερωμένο τρόπο παρουσίασης που συναντιέται και σε παιδικά βιβλία παλαιότερων χρόνων. Παρά το γεγονός ότι αποφεύγονται από τους συγγραφείς οι ακρότητες και οι υπερβολικοί χαρακτηρισμοί για τους Τούρκους καθώς και οι λεπτομερείς περιγραφές βιαιοτήτων, εντούτοις η περιγραφή εξακολουθεί να αναπτύσσεται πάνω στο δίπολο καλοί Έλληνες/Ρωμιοί-κακοί Τούρκοι. Οι Έλληνες του 1922 είναι πάντα αδικημένοι, δεν φέρουν ευθύνη για τα γεγονότα και αποτελούν τα αθώα θύματα. Οι Τούρκοι του 1922 είναι φανατισμένοι, υπεύθυνοι για τις αιματοχυσίες και βάναυσοι. Ακόμα και σε βιβλία που φιλοδοξούν να παρουσιάσουν αντικειμενικά και αμερόληπτα τα γεγονότα και των οποίων οι συγγραφείς δηλώνουν ότι ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη φιλίας και συνεργασίας μέσα από τα έργα τους, η παρουσίαση των γεγονότων του 1922 γίνεται ακολουθώντας αυτήν την οδό. Είναι προφανές ότι το βάρος της καθ'αυτόν τον τρόπο περιγραφής των γεγονότων από την συμβατική ελληνική ιστοριογραφία, είναι τόσο μεγάλο, ώστε το δίπολο καλοί Έλληνες-κακοί Τούρκοι, ανάγεται σε θεμελιώδες αξίωμα, και οι συγγραφείς μη έχοντας την επάρκεια για να το αμφισβητήσουν, προτιμούν να το ενστερνιστούν, παραμένοντας στα πλαίσια της τέρψης του «μέσου όρου» των αναγνωστών τους και της ικανοποίησης της μαζικής κουλτούρας του κοινού τους.

Το πιο συνηθισμένο μοτίβο που πραγματεύονται τα παιδικά βιβλία των οποίων η υπόθεση διαδραματίζεται στην σημερινή εποχή, είναι το ταξίδι και η περιπλάνηση στην γη του Άλλου, τις περισσότερες φορές με συνοδοιπόρο και ξεναγό κάποιον από τους Άλλους. Η περιήγηση αυτή δεν περιορίζεται μόνο στον χώρο, αλλά είναι ταυτόχρονα και ένα ταξίδι στο χρόνο, καθώς συχνά αιτία της επίσκεψης είναι η επιθυμία του νέου να επιβεβαιώσει και να αναβιώσει όσα γνωρίζει μέσα από τις διηγήσεις των

[1063] Χρύσα Σπυροπούλου, ο.π., , σ. 26, 78.
[1064] Χρύσα Σπυροπούλου, ο.π., σ. 80, 21.

μεγαλυτέρων του, που ζούσαν στην χώρα του Άλλου και αναγκάστηκαν να απομακρυνθούν. Με την έννοια αυτή μέσα στα παιδικά βιβλία ξετυλίγονται ταυτόχρονα δύο διηγήσεις. Μία που ανατρέχει στο παρελθόν με τραγικές και πικρές στιγμές, με αποκαλύψεις και επανασυνδέσεις και μια δεύτερη που διαδραματίζεται στο παρόν και που λειτουργεί θεραπευτικά καθώς έρχεται να επουλώσει τις πληγές, να λύσει απορίες, να επιβεβαιώσει την αλήθεια των εξιστορήσεων των προγόνων και να ξανασυνδέσει το χτες με το σήμερα. Υπερβαίνοντας, αλλά όχι διαγράφοντας, το παρελθόν.

Στα βιβλία συνήθως οι ηλικιωμένοι, οι γονείς, ο παππούς και συχνότερα η γιαγιά προσωποποιούν την μνήμη και την νοσταλγία για το παρελθόν και οι συγγραφείς τους αποδίδουν τον ρόλο του θεματοφύλακατων αξιών της παράδοσης και της μνήμης. Στην νέα γενιά παραχωρείται ο ρόλος και η αποστολή της σύνδεσης των χθεσινών αντιπάλων, της προσέγγισης με τον Άλλο, του περάσματος από την περίοδο της εχθρότητας, της καχυποψίας και της επιφυλακτικότητας στην εποχή της αμοιβαιότητας και της διαπολιτισμικής όσμωσης. Σε πολλές περιπτώσεις οι σημερινές μεικτές παρέες που εξερευνούν το χώρο και τον χρόνο είναι ομάδες παιδιών που οι συγγραφείς χρησιμοποιούν ως συνδετικούς κρίκους ανάμεσα στους λαούς αναδεικνύοντας το ρόλο της νέας γενιάς, των νέων ανθρώπων σαν «γέφυρα» μεταξύ των λαών και μάλιστα μεταξύ των χτεσινών μέγιστων αντιπάλων.

Σε πολλά ελληνικά παιδικά βιβλία η κορυφαία στιγμή της πλοκής είναι όταν ο ταξιδιώτης ή προσκυνητής στην χώρα του Άλλου βρίσκεται μπροστά στην αποκάλυψη ενός μεγάλου μυστικού από το παρελθόν του. Όταν δηλαδή μαθαίνει για την τύχη δικών των ανθρώπων που ήταν αγνοούμενοι ή για τον τρόπο που σκοτώθηκαν συγγενείς του ή συναντά ανθρώπους και επισκέπτεται χώρους που του ξυπνούν αναμνήσεις από το χθές. Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο είκοσι ένα χρόνια μετά το 1922, μια γυναίκα επιστρέφει στην Σμύρνη κυνηγημένη από τους Γερμανούς. Αναζητώντας τα ίχνη από την παιδική της ηλικία βρίσκει το σπίτι της γκρεμισμένο: *«Σταμάτησε μπροστά σ' ένα χορταριασμένο οικόπεδο κι εκεί κοκάλωσε.Εδώ ήταν το σπίτι μου..., είπε και ξαφνικά, λες και τα πόδια της δεν την κρατούσαν άλλο, κάθισε κατάχλωμη στο πεζοδρόμιο».*[1065]

Τελικά συναντά μια ηλικιωμένη Τουρκάλα παλιά γειτόνισσα. *«Κάτι είπε στα τουρκικά κι ύστερα απόμεινε με τα μάτια γουρλωμένα, άλαλη, λες και κάποιο φάντασμα είχε σταθεί αντικρύ της.*

- *Αϊσέ χανούμ..., είπε ψιθυριστά η μητέρα.*

Η γυναίκα σήκωσε τα χέρια κι έπιασε το κεφάλι της. – Πο πο πο πο, ψεύδισε κι ύστερα όρμησε κι άρπαξε στην αγκαλιά της τη μητέρα. Άρχισε να κλαίει με λυγμούς. Μίλησαν για την παλιά Σμύρνη και για τα χρόνια πριν από την Καταστροφή, όταν ακόμα οι δύο λαοί ζούσαν αδερφωμένοι. Μίλησαν και για το τώρα. Η Τουρκάλα ήταν ολοφάνερα συγκινημένη.

- *Κακό πράμα ο πόλεμος, είπε όταν τους αποχαιρετούσε.*

Το ίδιο συγκινημένη ήταν κι η μητέρα.Να λοιπόν που κι οι πιο σκληροί πόλεμοι δεν μπορούν να ξεριζώσουν την αγάπη από την ψυχή των απλών ανθρώπων».[1066]

[1065] Ηρώ Παπαμόσχου, ο.π., σ. 67.
[1066] Ο.π., σ. 68-73.

Σε άλλο παιδικό βιβλίο ο μικρός Έλληνας πληροφορείται από έναν υπέργηρο Τούρκο τις συνθήκες θανάτου του ιερέα προπάππου του το 1922. *«ο Χαλίλ διηγήθηκε: "(οι Τούρκοι χωρικοί) δε θέλανε σφαγές. Αγαπούσανε τον κόσμο. Σαν αδέρφια ζούσανε, γείτονες και χωριανοί. Ειδοποίησαν για τον κίνδυνο από νωρίς. "Να φύγεις, παπά, να φύγεις!" του 'λεγε ο πατέρας μου ο ζαπτιές. Τίποτα εκείνος. "Θα κάνει τα θαύμα του (ο Άγιος) θα μας προστατέψει"... Οι τσέτες φτάσανε στην εκκλησία. Άρπαξε ο παπά-Γιώργης το ευαγγέλιο και την εικόνα του Θεολόγου. Βγήκαν έξω. Ένας καβαλάρης όρμησε και με μια σπαθιά του πήρε το κεφάλι. Είπανε πως το κεφάλι του παπά-Γιώργη κύλησε κι έπεσε μέσα στη γούρνα του αγιασμού. Τον γιο του, τον Δημητρό τον βρήκαμε πιο κάτω σκοτωμένο, με τ' άσπρο του ρασάκι μέσα στα αίματα." Σ' αυτή τη γούρνα ο παππούς βάφτιζε το σταυρό των Θεοφανίων και έκανε τους αγιασμούς του, είπε σιγανά ο Αλέξανδρος».*[1067] Η σκηνή του αποκεφαλισμού από αλλόθρησκους ενός από τα πιο ισχυρά σύμβολα του ελληνισμού, ενός ορθόδοξου ιερέα, το κεφάλι του οποίου πέφτει στη γούρνα του αγιασμού, αποτελεί μια συγκλονιστική εικόνα για το αναγνωστικό κοινό που προκαλεί συνειρμούς και δημιουργεί αρνητικά συναισθήματα οργής και αγανάκτησης. Τόσο στο 1821 όσο και στο 1922 το σύμβολο του ιερέα-μάρτυρα, συνδεδεμένο με την θρησκεία ιεροποιείται. Σε αυτό ρόλο παίζει αφενός η σημαντικότητα της θρησκείας για τον ελληνισμό και αφετέρου το γεγονός ότι ο αντίπαλος, ο Άλλος, οι Τούρκοι έχουν μια διαφορετική θρησκεία, την μουσουλμανική και η αντιπαράθεση δημιουργεί ένα ισχυρό πολιτισμικό δίπολο. Αυτός ίσως είναι ο λόγος που η συμμετοχή και η θυσία ιερωμένων, ανώτερου και κατώτερου κλήρου, στους εθνικούς αγώνες συχνά υπερπροβάλλεται και υπερτονίζεται γιατί η συναισθηματική φόρτιση που προκαλείται είναι μεγάλη και ο συμβολισμός ιδιαίτερα έντονος.[1068] Στο πρόσωπο δηλαδή του ιερέα-μάρτυρα σε όλες της περιόδους της ιστορίας του ελληνισμού συναντιούνται οι δύο ιδιότητες του «εθνομάρτυρα» και του «ιερομάρτυρα».[1069]

Επειδή η πρόθεση των συγγραφέων δεν είναι πια η ανάδειξη των αρνητικών χαρακτηριστικών και των ελαττωμάτων του Άλλου και επειδή μέσα στα βιβλία ο Άλλος περιγράφεται πιο προσιτός, πιο κοντινός, πιο ανθρώπινος, είναι επόμενο να υπάρχουν περισσότερες περιπτώσεις εμφάνισης θετικού Άλλου. Οι σκηνές ανθρωπιάς και αλληλεγγύης ανάμεσα στις δύο πλευρές, οι οποίες σε βιβλία με θέματα που αναφέρονταν σε προηγούμενες περιόδους, ήταν λίγες και διάσπαρτες, στα βιβλία που μιλούν για την σημερινή εποχή είναι πολύ περισσότερες. Υπάρχουν μάλιστα κάποια βιβλία, κυρίως ελληνικά, στα οποία το σύνολο των Άλλων είναι θετικοί. Μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις η συμπεριφορά τους είναι κάπως υπερβολική σε ό,τι αφορά την καλοσύνη, την αγάπη, την φιλικότητα απέναντι στην ομάδα του συγγραφέα. Παρουσιάζονται όλοι φιλέλληνες, φιλόξενοι, ευγενικοί και ενθουσιώδεις οπαδοί της συναδέλφωσης των δύο λαών. Η εικόνα που διαμορφώνει η συγγραφέας για τους Άλλους είναι ειδυλλιακή σχεδόν σαν παραμύθι. Η συμπεριφορά των Άλλων είναι ιδανική, σχεδόν μη ανθρώπινη και αυτό διακρίνεται και στις εκφράσεις που χρησιμοποιούνται στους διαλόγους.*«Θέλω πολύ (να μείνω για φαγητό) καλή μου κυρία, πρέπει όμως να μην καθυστερήσω άλλο. Η θερμή υποδοχή σας, το στοργικό αγκάλιασμα με σκλάβωσαν κι είναι δύσκολο να λευτερωθώ από τα δεσμά τους».*[1070]

[1067] Έλσα Χίου, *Η νενέ η Σμυρνιά*, Καστανιώτη, Αθήνα 2004, σ. 154, 157.
[1068] Ελένη Καρασαββίδου, ο.π., σ. 510.
[1069] Βλέπετε σχετικά Γιάννης Παπαθεοδώρου, ο.π., σ. 244.
[1070] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 122.

Σε άλλα βιβλία εμφανίζονται Τούρκοι που σώζουν Έλληνες με κίνδυνο της δικής τους ζωής. Ένας Τούρκος στρατιώτης πηδάει στις ράγες του τρένου για να σώσει ένα μικρό ελληνόπουλο. *«Ένιωσε τον Αλέξανδρο να χάνει την ισορροπία του και να γκρεμίζεται ανάμεσα στις ράγες. Το τρένο τραντάχτηκε,οι ρόδες μετακινήθηκαν ελαφρά, ο τροχός άγγιξε το πεσμένο κορμί του αγοριού.*

- *Μαμά! Αλέξανδρε! Βοήθεια, βοήθεια!*

Οι φωνές της χάθηκαν μέσα στο πανδαιμόνιο. Ο Τούρκος στρατιώτης που φρουρούσε το τρένο γύρισε το κεφάλι του. Είδε την απελπισία της, είδε το παιδί ανάσκελα πάνω στις ράγες και χωρίς δισταγμό πήδησε στο ελεύθερο άνοιγμα. Άρπαξε τον Αλέξανδρο στα χέρια και μ' ένα σάλτο ξέφυγε από τον τροχό που μετακινήθηκε ξανά. Τον απόθεσε πλάι στη Μάνια».[1071]

Σε άλλο περιστατικό ένας Τούρκος προσφέρει φαγητό και γλυκά σε πεινασμένα ελληνόπουλα, που έχουν καταφύγει στην Τουρκία για να ξεφύγουν από την γερμανική κατοχή στη Σάμο. *«Ο ταβερνιάρης την κοίταζε και χαμογελούσε και σαν απόφαγαν, κουβάλησε για εκείνη και για τον Αλέξανδρο δύο σοροπιασμένα γλυκά. Για τα παιδιά, από μένα, είπε στα τούρκικα».*[1072] Η απόσταση, ο χρόνος και η αντιπαλότητα ανάμεσα στις δύο πλευρές, δεν στέκονται αρκετά για να κλονίσουν τη φιλία ανάμεσα σε μια ελληνική και σε μια τουρκική οικογένεια που ζούσαν μαζί στην Μικρά Ασία και μετά την φυγή των Ελλήνων συνέχιζαν να ανταλλάσσουν γράμματα και να επικοινωνούν μεταξύ τους χωρίς διακοπή, ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις των ελληνοτουρκικών σχέσεων. *«Απόδειξη ότι και οι δύο πλευρές συνέχιζαν να αλληλογραφούν, μια συνήθεια που είχε ξεκινήσει ανάμεσα στους προ παππούδες, τη συνέχισαν ο παππούς της Λίζας με τον παππού του Καντιρτζάν, για να φτάσει τελικά μέχρι τα εγγόνια τους. Έτσι, με την επιμονή και τη φροντίδα όλων, η σκυτάλη της φιλίας μεταδιδόταν από γενιά σε γενιά. Και να που τώρα οι δύο οικογένειες ήταν ενωμένες και συγκινημένες»*[1073] Στα τουρκικά βιβλία εμφανίζονται περιπτώσεις θετικών Άλλων, Ελλήνων, τους οποίους οι Τούρκοι εκτιμούν και έχουν μαζί τους στενές σχέσεις. Ένας Έλληνας προστρέχει σε βοήθεια του Τούρκου γείτονα τουστη δύσκολη στιγμή. *«Τον περασμένο χρόνο που ο πατέρας μου είχε οικονομικές δυσκολίες ο θείος Κώστας έτρεξε σε βοήθεια του. Έφερε και έδωσε στον πατέρα μου τα λεφτά που εισέπραξε από την πώληση των κυδωνιών του. Ο πατέρας μου δεν ήθελε να δεχτεί. Αλλά ο θείος Κώστας είπε με εκείνα τα ωραία Τουρκικά του: Όχι Κερίμ, θα τα πάρεις. Αν δεν τα πάρεις, σημαίνει ότι δεν μας θεωρείς γείτονες».*[1074]

Η περιγραφή των γεγονότων του 1922 και οι καταστροφές,σε ένα ελληνικό βιβλίο της σημερινής εποχής, δεν γίνεται με σκληρές εικόνες, όπως σε βιβλία παλαιότερων περιόδων. Δεν καταλογίζονται από την συγγραφέα ευθύνες στην μια ή στην άλλη πλευρά. Τονίζεται το αποτέλεσμα του πολέμου που είναι ο χωρισμός των ανθρώπων παρά την θέληση τους,λόγω του χωρισμού των δύο κοινοτήτων, στην Σμύρνη και στην Θεσσαλονίκη, με την ανταλλαγή των πληθυσμών. Τα μικρά παιδιά-πρωταγωνιστές δεν συμμετέχουν στον πόλεμο και *«δεν μπορούν να καταλάβουν ποιος ή τι ακριβώς είναι ο*

[1071] Ηρώ Παπαμόσχου, ο.π., σ. 79.
[1072] Ο.π., σ. 49.
[1073] Χρύσα Σπυροπούλου, ο.π., σ. 17.
[1074] Aydoğan Yavaşlı, ο.π., σ. 64.

πόλεμος, αλλά δεν τους αρέσει καθόλου και τον φοβούνται».[1075]Σε άλλο ελληνικό βιβλίο ακόμα και όταν περιγράφονται πολεμικές συγκρούσεις, το ενδιαφέρον της συγγραφέα δεν εστιάζεται στην περιγραφή εντυπωσιακών σκηνών και ηρωικών άθλων αλλά επικεντρώνεται στην εσωτερική ψυχολογική σύγκρουση του ανθρώπου που αναγκάζεται να πολεμήσει ενάντια σε έναν συνάνθρωπό του ο οποίος αν και είναι εχθρός, δεν παύει να είναι άνθρωπος με παρόμοιες συνήθειες, αισθήματα και ανάγκες. Η συγγραφέας δηλαδή δεν παρουσιάζει τον εχθρό, τον επικίνδυνο Άλλο του οποίου η παρουσία απειλεί την ύπαρξη της ημέτερης ομάδας, αλλά παρουσιάζει τον συνάνθρωπο Άλλο με τον οποίο οι συγκυρίες μας κάνουν αντίπαλους, ενώ θα μπορούσε, υπό άλλες συνθήκες, να υπάρχει συνύπαρξη και αλληλοκατανόηση. Ως φορέα του μηνύματος αυτού η συγγραφέας επιλέγει ένα παιδί-εθελοντή πολεμιστή. Για να γίνει ισχυρότερο το μήνυμα, η συγγραφέας εφοδιάζει τον φορέα του με μια σειρά από θετικά χαρακτηριστικά: ηρωισμό, φιλοπατρία, αίσθηση το καθήκοντος, μετριοφροσύνη και σεμνότητα. Έτσι η ταύτιση των μικρών αναγνωστών με το παιδί-πολεμιστή είναι άμεση και το μήνυμα βρίσκει ευκολότερα τους αποδέκτες του. Είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις στην παιδική λογοτεχνία όπου το βάρος δεν δίνεται στα ηρωικά κατορθώματα ή στην θυσία του παιδιού-μαχητή αλλά στην σκέψη του, στην ψυχική του κατάσταση και στα συναισθήματά του.

« - Είχα πάει με τους μεγάλους να πολεμήσω.

- *Θα πρέπει να νιώθεις περήφανος.*
- *Περήφανος... Γιατί περήφανος; Έπρεπε να πάω, έπρεπε να βοηθήσω και πήγα. Αυτό ήταν όλο.*
- *Και οι μάχες; Τι γινόταν στις μάχες;*
- *Στις μάχες ... να ... πολεμούσαμε στ' αλήθεια. Αντιστεκόμασταν με λύσσα, μ' ενθουσιασμό. Και τους νικούσαμε, ξέρεις. Ήταν κάτι σαν ... σαν ... άγριο πανηγύρι. Είδα όμως τόσους πατριώτες μας να πεθαίνουν! Κι εχθρούς ... Πολλούς, πάρα πολλούς. Εκείνους δεν μπορώ να πω πως τους λυπόμουν. Έναν όμως τον θυμάμαι ακόμα. Περάσαμε δίπλα απ' το πτώμα του. Τριγύρω είχε μια λίμνη αίμα – ίδια όπως όταν σκοτώνονταν κι οι δικοί μας. Τα πράγματά του ήταν πεταμένα τριγύρω. Κι ανάμεσα τους μια φωτογραφία… έδειχνε έναν άντρα, μια γυναίκα και τρία μικρά παιδιά γελαστά... Από τότε, κάθε φορά που έπεφτε ένας εχθρός, άθελα μου θυμόμουν τη φωτογραφία εκείνη. Σκεφτόμουν πως ίσως έχει κι αυτός μάνα, γυναίκα, παιδιά... Κι αισθανόμουν περίεργα».*[1076]

Οι συγγραφείς παιδικών βιβλίων που αναφέρονται στην σημερινή εποχή και επιδιώκουν την προαγωγή της διαπολιτισμικότητας και την εμπέδωση ομαλών σχέσεων ανάμεσα στους δύο λαούς χρησιμοποιούν μερικές φορές την τεχνική της αντιστροφής των βασικών στερεοτύπων. Προχωρούν δηλαδή σε μια ανατροπή στην αναμενόμενη από το κοινό τους διανομή των ρόλων των πρωταγωνιστών του βιβλίου τους. Έτσι, παραδείγματος χάριν, σε μια σκηνή ενός ελληνικού βιβλίου, ο Έλληνας παππούς εμφανίζεται άξεστος, σκληρός, φανατικός εχθρός των Τούρκων, ενώ ο Τούρκος, σε αντιδιαστολή, παρουσιάζεται ως πολιτισμένος, μορφωμένος, επιστήμονας που βοηθάει τους ανθρώπους ανεξαρτήτως της εθνικότητας τους. *«(η νενέ) γύρισε παρέα με ένα τουρκόπουλο. Ήταν μικρότερο της και το κρατούσε από το χεράκι σαν να ήταν η μεγάλη του αδερφή. Ο άγριος παππούς την είδε και άφρισε. "Μαρή, τι γύρευες τέτοια ώρα στα τσαρδάκια με τούτο το αγαρηνάκι" και την άρπαξε από τα μαλλιά, την έδεσε από τις*

[1075] AnnaConomos, ο.π.,σ. 22, 28.
[1076] Λότη Πέτροβιτς-Ανδρούτσοπούλου, ο.π., σ. 138-139.

μασχάλες και την κρέμασε σε τούτο το πηγάδι… ο Τούρκος γιατρός ήρθε και τη συνέφερε τη νενέ. Ύστερα γύρισε αγριεμένος και είπε στον παππού πως αν κάτι τέτοιο το είχε κάνει σε τουρκοπούλα θα του έπαιρναν το κεφάλι». Η ίδια τεχνική χρησιμοποιείται και από την συγγραφέα άλλου βιβλίου. Στην περίπτωση αυτή ένα ελληνόπουλο και ένα τουρκόπουλο γίνονται φίλοι. Η οικογένεια του Τούρκου ενθουσιάζεται επειδή είναι όλοι φιλέλληνες και λάτρεις του ελληνικού πολιτισμού. Αντίθετα το ελληνόπουλο φοβάται να μιλήσει στους δικούς του, διότι μισούν τους Τούρκους. Χαρακτηριστικά ο Έλληνας παππούς παρουσιάζεται να προσπαθεί συνέχεια να επηρεάσει τον μικρό εγγονό του *«τους παλιότουρκους να μην τους αγαπάς. Μας έκαναν μεγάλο κακό οι Τούρκοι».*[1077]Αντίθετα ο Τούρκος παππούς εμφανίζεται να *«είναι φιλέλληνας και συνεχίζει να συχνάζει στην Κωνσταντινούπολη σ' ελληνικά καφενεδάκια με τον Έλληνα φίλο του, τον κυρ Θωμά. Θαυμάζει την ελληνική τέχνη και ξέρει όλα τα ονομαστά σας αγάλματα. Επισκέφτηκε πολλές φορές την Αθήνα».*[1078] Χρησιμοποιώντας αυτήν την τεχνική οι συγγραφείς παρουσιάζουν τον «Άλλο» ως κοντινό, πολιτισμικά πλησίον σε «Εμάς», έτοιμο για προσέγγιση και ανοιχτό σε ανάπτυξη θερμών σχέσεων. Υποδηλώνουν επίσης ότι πρέπει να γίνουν βήματα και ενέργειες και από την πλευρά του «Εμείς» προκειμένου να γεφυρωθεί το χάσμα και να μειωθεί η απόσταση με τον «Άλλο», καθώς και ότι για την σημερινή κατάσταση και την ύπαρξη στερεοτύπων, προκαταλήψεων και καχυποψίας η ευθύνη δεν βαρύνει μονόπλευρα τον Άλλο, αλλά πολλές φορές μερίδιο στην ευθύνη έχει και η ομάδα του συγγραφέα. Μια άλλη διαφορά που παρατηρείται στα βιβλία της κατηγορίας αυτής είναι η αλλαγή στην εξωτερική περιγραφή του Άλλου. Ο Άλλος δεν περιγράφεται μόνο εσωτερικά πιο ήρεμος, πιο ανθρώπινος, λιγότερο απειλητικός αλλά και εμφανισιακά πιο γλυκός, με ευγενική φυσιογνωμία, όχι άσχημος και αντιπαθής. Σε μερικές μάλιστα περιπτώσεις ο Άλλος εξυμνείται για την ομορφιά και το παρουσιαστικό του, συχνά μέχρι σημείου υπερβολής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η παρατήρηση ότι ενώ σε βιβλία προηγούμενων περιόδων ο χειρότερος, ο πιο βάρβαρος, ο πιο επικίνδυνος από τους Άλλους μερικές φορές παρουσιάζεται από τους συγγραφείς να ξεχωρίζει με κάποιο τρόπο και στην εξωτερική του εμφάνιση (με κάποιο σημάδι, ουλή, αναπηρία), κατά τον ίδιο τρόπο στα βιβλία της περιόδου αυτής, ο καλός, ο θετικός, ο πλησιέστερος Άλλος, διακρίνεται και εξωτερικά για την ιδιαίτερη ομορφιά του ή για κάποια εμφανισιακά χαρακτηριστικά που σπανίζουν στην ομάδα του. Ο μικρός Τούρκος που αναπτύσσει αδελφική φιλία με το ελληνόπουλο περιγράφεται να είναι ξανθός και γαλανομάτης. Η οικογένεια του εκτός από τον φιλελληνισμό και την καλοσύνη της διακρίνεται και για την ομορφιά της.«*Η μητέρα του έχειαγαλματένια ομορφιά, θυμίζει τις Ολύμπιες θέες, τις Καρυάτιδες, κάτι το απόμακρο από το συνηθισμένο γήινο γυναικόκοσμο. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου της λες και ήταν κλεμμένα από κάποιο ζωγραφικό πίνακα, ήταν τόσο λεπτά και με τέτοια χάρη λαξεμένα που έμοιαζε σαν αρχαίο άγαλμα. Η λεπτή φωνή της λες και έβγαινε από τα κελαριστά νερά κάποιας πηγής. Ο πατέρας του έχει απαλή σταρένια επιδερμίδα, δεν έχει ούτε μια ρυτίδα. Τα μαλλιά του σε ανοιχτό καστανό χρώμα. Τα αμυγδαλωτά μελένια μάτια του με ένα βλέμμα καλοσύνης»*[1079]Η ίδια παρατήρηση ισχύει και για την περιγραφή και άλλων εκπροσώπων της ομάδας του Άλλου, οι οποίοι έρχονται εγγύτερα στην ομάδα του συγγραφέα. Σε ένα βιβλίο η νεαρή Τουρκάλα που έχει δεσμό με ένα από τους Έλληνες πρωταγωνιστές προβάλλεται ως πανέμορφη. Ο μικρός Έλληνας αφηγητής εμφανίζεται να εντυπωσιάζεται: *«Κι άσε τον συμμαθητή τον Μάνθο να λέει*

[1077] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 16, 26.
[1078]Ο.π., σ. 50, 52.
[1079] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 106, 110.

πως οι Τούρκοι βρομάνε. Αυτή μυρίζει τριαντάφυλλο και το δέρμα της είναι απαλό σαν μετάξι. Το ένιωσε σαν τη φίλησε στο μάγουλο».[1080] Εκτός από την ομορφιά του Άλλου, ορισμένοι συγγραφείς προχωρούν και σε ειδυλλιακές και εξιδανικευμένες περιγραφές της ζωής και της καθημερινότητας στην χώρα του Άλλου. Μια Ελληνίδα συγγραφέας παρουσιάζει μέσα από τα λόγια ενός μικρού Τούρκου μια εικόνα για την πόλη του που δεν ταιριάζει εντελώς με την πραγματικότητα. *«Στον τόπο μας δεν υπάρχει καθόλου εγκληματικότητα. Φεύγουμε από τα σπίτια μας και δεν τα κλειδώνουμε».*[1081] Η προσπάθεια μερικών συγγραφέων να προβάλλουν μια θετική εικόνα για τον Άλλο και το χώρο του Άλλου, πιστεύοντας ότι με τον τρόπο αυτό συμβάλλουν στη βελτίωση του κλίματος και στην σύναψη δεσμών φιλίας και επικοινωνίας, μερικές φορές οδηγεί σε υπερβολικά θετική απεικόνιση του Άλλου προικίζοντας τον με χαρίσματα και προτερήματα που αγγίζουν τα όρια του εξωπραγματικού. Η ωραιοποίηση αυτή της εικόνας του Άλλου, που πολλές φορές παρατηρείται στα βιβλία της ομάδας αυτής, βρίσκεται στον αντίποδα της δαιμονοποίησης του Άλλου που παρατηρείται σε πολλά βιβλία, κυρίως ιστορικού και θρησκευτικού περιεχομένου, που αναφέρονται σε προγενέστερες περιόδους. Στα βιβλία αυτά οι συγγραφείς συστηματικά δημιουργούν μια εξαιρετικά αρνητική εικόνα για τον Άλλο αποδίδοντας του σωρηδόν ελαττώματα και μειονεκτήματα, κατασκευάζοντας και πάλι μια σχεδόν εξωπραγματική εικόνα. Επαφίεται στην ικανότητα και στην δεξιοτεχνία του συγγραφέα να μην οδηγηθεί στην εκτροπή και στην υπερβολή, είτε θετική είτε αρνητική. Τα τελευταία χρόνια βιβλία με ισορροπημένη και αντικειμενική παρουσίαση της εικόνας του Άλλου και της ετερότητας εμφανίζονται με όλο και μεγαλύτερη συχνότητα και από τις δύο πλευρές.

Στα παιδικά βιβλία που τα θέματά τους αναφέρονται σε περιόδους οξύτητας και αντιπαράθεσης, συχνά πολεμικής, ανάμεσα στις δύο πλευρές ο πρωταγωνιστής Άλλος που έχει αρνητικό φορτίο συνήθως εμφανίζεται με την μορφή άνδρα και είναι άγριος και απειλητικός. Αντίθετα στα περισσότερα παιδικά βιβλία της ομάδας αυτής που αναφέρονται σε εποχές ηρεμίας και ομαλής συνύπαρξης, ο πρωταγωνιστής Άλλος που έχει εξασθενημένο αρνητικό φορτίο, μας προσεγγίζει μέσα από μια μη απειλητική μορφή, συνήθως παιδιού ή γυναίκας. Ο Άλλος όταν παρουσιάζεται ως παιδί αποτελεί φιγούρα ταύτισης. Ο Άλλος όταν παρουσιάζεται ως γυναίκα αποτελεί φιγούρα προσέγγισης. Σε κάθε περίπτωση, όταν ο Άλλος εμφανίζεται ως γυναίκα ή ως παιδί είναι λιγότερο ανταγωνιστικός και λιγότερο επικίνδυνος και άρα πιο κοντινός και προσιτός.

Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων η προσέγγιση ανάμεσα στην ομάδα του συγγραφέα και στην ομάδα του Άλλου ξεκινάει με την φιλία ανάμεσα σε παιδιά. Συνήθως πρωταγωνιστές είναι ένα ελληνόπουλο και ένα τουρκόπουλο που κάποιο τυχαίο γεγονός τους φέρνει σε επαφή και ξεπερνώντας την αρχική αμηχανία και καχυποψία γίνονται αχώριστοι φίλοι. Ανταλλάσσουν επισκέψεις ο ένας στην χώρα του Άλλου και εκεί ζουν κοινές περιπέτειες, αποκτούν εμπειρίες και βιώματα και έτσι η φιλία τους δυναμώνει. Στην δίνη της βαθιάς αυτής φιλίας, συμπαρασύρονται και οι οικογένειες τους, οι φίλοι τους, το περιβάλλον τους και έτσι μέσα στα βιβλία δημιουργείται ένας θύλακας επικοινωνίας, κατανόησης και αλληλεγγύης, μια γέφυρα που ενώνει την ομάδα του συγγραφέα με την ομάδα του Άλλου, του Απέναντι. Στα παιδιά, δηλαδή, αναθέτουν οι συγγραφείς να έχουν την πρώτη επαφή με τον Άλλο, να ταξιδέψουν και να

[1080] Έλσα Χίου, ο.π., σ. 76.
[1081] Χρύσα Σπυροπούλου, ο.π., σ. 31

περιπλανηθούν στον τόπο του Άλλου, να προσεγγίσουν τον Άλλο και να συμβιώσουν μαζί του. Να γίνουν δηλαδή ο καταλύτης προκειμένου να εξαλειφτεί η καχυποψία και η εχθρότητα, να αρχίσει η άρση των στερεοτύπων και η ανατροπή των προκαταλήψεων και της ενοχοποίησης της διαφορετικότητας όπως γινόταν στο παρελθόν. Διότι *«δεν είναι σωστό να ενοχοποιήσουμε κάποιον -ούτε άτομα ούτε ομάδες- αν δε βεβαιωθούμε πρώτα για την ενοχή του. Εύκολο είναι να κατηγορούμε τους άλλους, τους διαφορετικούς από εμάς, αυτούς που έχουν άλλη θρησκεία, άλλες συνήθειες. Γινόταν παλιά αυτό και μας έβλαψε… όλους…»*[1082] Μέσα από τα βιβλία, οι συγγραφείς θέτουν ως στόχο για την νέα γενιά, να υλοποιήσει τον στόχο της προσαρμογής στις απαιτήσεις και τις επιταγές της νέας εποχής και να πραγματώσει με ομαλό τρόπο, το πέρασμα από την μονοπολιτισμικότητα στην διαπολιτισμικότητα.

Μια σκηνή που παρουσιάζει ενδιαφέρον στα παιδικά βιβλία είναι η περιγραφή της πρώτης επαφής του Άλλου, του ξένου παιδιού, με τα μέλη της ημέτερης ομάδας, ο ερχομός δηλαδή του ξένου στην καθημερινότητα της ζωής του Εμείς. Συνήθως πρόκειται για ένα περιβάλλον με μικρή ανοχή και ανεκτικότητα για τον Άλλο, διαπαιδαγωγημένο να εκδηλώνει απορριπτική διάθεση: *«Τι κρίμα που οι γονείς μας άναβαν τις παλιές τους έχθρες μες στις αθώες παιδικές ψυχές! Όταν πηγαίναμε για κολύμπι και στην απέναντι όχθη τύχαινε να βρίσκονται Τουρκόπουλα, σίγουρα άρχιζε το πετροβολητό»*[1083]Ως εκ τούτου η πρώτη επαφή του Άλλου παιδιού, με την ομάδα που εκπροσωπεί ο συγγραφέας είναι αρκετά προβληματική, καθόσον σε πολλά μέλη της ομάδας αυτής προβάλλεται να ενεργοποιούνται αρνητικά, αμυντικά αντανακλαστικά, καχυποψία και μερικές φορές υποτίμηση και άρνηση αποδοχής. Η αρχική όμως απόρριψη είναι κάτι πρόσκαιρο που σύντομα θα δώσει την θέση της στην αποδοχή. Το κλειδί με το οποίο ανοίγονται οι πόρτες και ο «Άλλος», το ξένο παιδί, γίνεται αποδεκτό και αγαπητό από την ομάδα του «Εμείς», είναι κάποιο εξαιρετικό προσόν του, κάποιο ταλέντο του, κάποια υψηλή καλλιτεχνική του επίδοση που τον κάνει να ξεχωρίζει και να προκαλεί τον θαυμασμό της ομάδας του Εμείς. Το Άλλο παιδί δηλαδή είναι ασυνήθιστο, εξαιρετικό, ταλαντούχο και χάρη στα «ιδιαίτερα» προσόντα του, υπερβαίνει την αρνητικότητα του περιβάλλοντος. Ο συχνότερος χώρος όπου εξελίσσεται η διαδικασία αυτή, στα παιδικά βιβλία, είναι το σχολείο (άλλωστε η αποδοχή κάθε νεοφερμένου -όχι υποχρεωτικά ξένου- σε μια οργανωμένη υπάρχουσα κοινωνική δομή, και σε κάποιο καινούριο περιβάλλον είναι μια περίπλοκη και συχνά δύσκολη διαδικασία). Σε ένα ελληνικό βιβλίο, ο Έλληνας μαθητής φέρνει για επίσκεψη στο σχολείο τον Τούρκο συνομήλικο του. *«Ο Αργύρης κουβάλησε και τον Νορντίν στο σχολείο. Είχε βουίξει το νέο, πως ο Αργύρης κοιμόταν στο ίδιο δωμάτιο μ' ένα τουρκάκι. Ο Μάνθος, ένας συμμαθητής του, ήθελε σώνει και καλά να μάθει πώς έκλεισε μάτι όλη νύχτα μ' ένα βρομοπόδαρο, αβάφτιστο τουρκί δίπλα του. Του είχε πει η γιαγιά ότι οι Τούρκοι βρομάνε, γιατί είναι, λέει, αμύρωτοι. Ο Αργύρης θύμωσε: "Ούτε αβάφτιστος είναι, ούτε βρομάει. Νορντίν τον βαφτίσανε και να τον αφήσετε ήσυχο."Ο Νορντίν τραβήχτηκε σε μια γωνιά και κοίταζε ανήσυχος».*[1084] Η κατάσταση αλλάζει και ο μικρός Άλλος μετατοπίζεται από το περιθώριο και την απόρριψη στην αποδοχή και στο κέντρο του ενδιαφέροντος, μόλις αποκαλύπτεται ότι έχει ταλέντο στην ζωγραφική. *«Ο δάσκαλος είδε το σχέδιο, κι ως φαίνεται του άρεσε και έδειξε στον Νορντίν τον πίνακα,*

[1082] Χρύσα Σπυροπούλου, ο.π., σ. 57.
[1083] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 28.
[1084] Έλσα Χίου, ο.π., σ. 55-56.

να ζωγραφίσει εκεί».[1085] Η όμορφη ζωγραφιά ενθουσιάζει τα παιδιά και μετατρέπει τον μικρό Τούρκο σε αντικείμενο θαυμασμού. Εξαιρετικά προικισμένος, με μεγάλο ταλέντο στην γλυπτική, προβάλλεται να είναι και ο μικρός Τούρκος που προσεγγίζει το ελληνόπουλο και η φιλία τους αποτελεί τον πυρήνα ενός άλλου ελληνικού παιδικού βιβλίου. Ο μικρός Έλληνας εκφράζει τον ανυπόκριτο θαυμασμό του για τα έργα του μικρού καλλιτέχνη φίλου του. *«Τι υπέροχα έργα βγαίνουν από τα χέρια σου! Η πατρίδα σου σε λίγα χρόνια σίγουρα θα καμαρώνει για σένα!»*[1086]

Σε μερικές περιπτώσεις τον ρόλο του διαμεσολαβητή της συμβίωσης με τους Άλλους και της γέφυρας στην επικοινωνία μαζί τους, του διάμεσου δηλαδή στο πέρασμα από την εποχή της μονοπολιτισμικότητας και της περιχαράκωσης στην εποχή της διαπολιτισμικότητας και των ανοιχτών συνόρων, τον αναλαμβάνουν ερωτευμένα ζευγάρια με μέλη προερχόμενα από τις δύο κοινότητες. Ο έρωτας είναι ο ιδανικός τρόπος οικείωσης του Άλλου. Η ερωτική ένωση των ανθρώπων οδηγεί στην υπέρβαση των προκαταλήψεων. Χαρακτηριστικό είναι ότι όταν στα βιβλία εμφανίζονται τέτοια μεικτά ζευγάρια, σχεδόν κατά αποκλειστικότητα ο άνδρας προέρχεται από την ομάδα του συγγραφέα, ενώ η γυναίκα προέρχεται από την ομάδα του Άλλου. Άλλωστε σε όλα τα λογοτεχνικά βιβλία όλων των περιόδων ποτέ ή τουλάχιστον εξαιρετικά σπάνια δεν εμφανίζεται γυναίκα από την ομάδα του συγγραφέα η οποία να συνάπτει ερωτικές σχέσεις με μέλος της ομάδας των Άλλων. Στην περίπτωση της ερωτικής σχέσης η «Άλλη» γίνεται αποδεκτή από την ομάδα του «Εμείς», διότι διαφοροποιείται από τον μέσο όρο των γυναικών της ομάδας του Άλλου και πλησιάζει προς τα δεδομένα και τις προδιαγραφές των γυναικών της δικής μας ομάδας, μετατρέπεται δηλαδή σε πολιτισμικά κοντινό Άλλο. Έτσι για παράδειγμα οι Τουρκάλες που συνάπτουν σχέσεις με Έλληνες είναι συνήθως εξευρωπαϊσμένες, έχουν δυτική κουλτούρα, χαλαρή σχέση με την θρησκεία, φιλελεύθερη νοοτροπία και ασκούν κριτική στον συντηρητισμό και την μοιρολατρία των Τούρκων. Στην ουσία δηλαδή οι συγγραφείς δεν περιγράφουν την μέση γυναίκα της ομάδας του Άλλου, αλλά το πώς αυτοί θα επιθυμούσαν να είναι η γυναίκα του Άλλου. Σε ένα ελληνικό παιδικό βιβλίο, η νεαρή Τουρκάλα που διατηρεί δεσμό με τον Έλληνα πρωταγωνιστή παρουσιάζεται να είναι κοσμοπολίτισσα, με ευρωπαϊκή ανατροφή και κουλτούρα (δεν είναι τυχαία η επιλογή της συγγραφέα να δώσει στην Τουρκάλα καταγωγή από την Γερμανία), θαυμασμό για τον ελληνικό πολιτισμό (δεν είναι συμπτωματικό ότι η συγγραφέας επιλέγει η Τουρκάλα να είναι ηθοποιός που ειδικεύεται στην ερμηνεία αρχαίας ελληνικής τραγωδίας) και ιδιόμορφη σχέση με την θρησκεία της. *«Η Εσλέμ μπήκε απλά στο τζαμί. Ούτε γονάτισε ούτε πήρε από το κρεμαστάρι μαντίλα να φορέσει στο κεφάλι, όπως κάνανε οι Τουρκάλες. Μα τι είναι η Εσλέμ τέλος πάντων;Είναι φανερό, σκέφτηκε ο Αργύρης, ότι την έχει απορρίψει τη θρησκεία της η Εσλέμ. Δεν την ακολουθεί σαν πιστή»*[1087] Στην ουσία δηλαδή η συγγραφέας εμφανίζει την σχέση ανάμεσα στην Τουρκάλα και στον Έλληνα σαν αποτέλεσμα της απόκλισης της Τουρκάλας από τον μέσο όρο των γυναικών του λαού της. Η ερωτική σχέση με τον Έλληνα είναι εφικτή και βιώσιμη διότι η κοπέλα έχει μετατοπιστεί προς τα δικά μας πολιτιστικά πρότυπα, τις δικές μας πολιτισμικές εκφάνσεις και αυτό την κάνει πιο εύκολα αποδεκτή και πιο συμπαθή. Παρουσιάζεται δηλαδή σαν μια «εξελληνισμένη» Τουρκάλα και έτσι δεν θίγεται ο συλλογικός ναρκισσισμός της ομάδας της Ελληνίδας συγγραφέα.Ένα από τα μοτίβα που

[1085] Έλσα Χίου, ο.π., σ. 56.
[1086] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 111.
[1087] Έλσα Χίου, ο.π., σ. 103, 172.

συναντιέται και στα βιβλία της περιόδου αυτής είναι η εικόνα της όμορφης γυναίκας της ομάδας μας που είναι αντικείμενο του πόθου των Άλλων, αλλά παραμένει πάντα άπιαστο όνειρο, ανεκπλήρωτη επιθυμία. Η επίμονη αποφυγή παρουσίασης μιας «δικής μας» γυναίκας σαν ταίρι του «Άλλου» ενδέχεται να σχετίζεται με αρχαία ταμπού.[1088] Η ανάμνηση της όμορφης Ρωμιάς και ο ανομολόγητος και ανολοκλήρωτος, κρυφός έρωτας του για αυτήν εξακολουθεί να επιστρέφει στην μνήμη του υπέργηρου Τούρκου πολλές δεκαετίες μετά. *«Η Δωροθέα ήταν όμορφη με δύο ξανθές πλεξούδες ίσαμε τη μέση της. Είχε μάτια γαλάζια και τα μαύρα ματοτσίνορα της ήταν μεγάλα και γυριστά. Βάι βάι βάι! Πάνε τα χρόνια, πάνε τα νιάτα… Στο γάμο της γελούσα και έκλαιγα. Να δεις που την αγαπούσα στα κρυφά»*[1089]Σε ό,τι αφορά τη θέση και τον ρόλο της γυναίκας, σε ελληνικά παιδικά βιβλία εξακολουθεί να προβάλλεται το σχεδόν στερεοτυπικό δίπολο της χειραφετημένης ανεξάρτητης Ελληνίδας και της υποταγμένης στο ανδρικό φύλο Τουρκάλας. *«Η Εσλέμ θα ένιωθε πολύ περήφανη μαθαίνοντας πως η προγιαγιά της ήταν η χανούμισσα Σαχραζάτ! Το ίδιο περήφανος θα ένιωθε και εκείνος (ο μικρός Έλληνας) μαθαίνοντας πως η προγιαγιά του μαχαιρώθηκε μονάχη της για να μην γίνει Σαχραζάτ χανούμ στο χαρέμι του πασά. Ο καθένας νιώθει περήφανος για τις αξίες που υπερασπίζεται. Και αν η αξία του Ισλάμ ήταν η υποταγή της χανούμισσας στο ανώτατο θέλημα του Σουλτάνου, μεγάλη ελληνική αξία ήταν η άρνηση της Ελληνίδας σε αυτήν την υποταγή».*[1090]

Στα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στην σημερινή εποχή, οι συγγραφείς αποφεύγουν τις υπερβολές στην παρουσίαση των αρνητικών χαρακτηριστικών του Άλλου και τις μεροληπτικές συγκρίσεις που οδηγούν αναπόφευκτα στην διαπίστωση της ανωτερότητας της ημέτερης ομάδας και στην υποτίμηση της ομάδας του Άλλου. Προσπαθούν και από τις δύο πλευρές να είναι περισσότερο αμερόληπτοι, να τονίζουν θετικές και φιλικές συμπεριφορές και προτερήματα του Άλλου. Ο Άλλος δεν είναι πια προαιώνιος εχθρός και μέγιστος αντίπαλος αλλά γίνεται πιο κοντινός Άλλος, με τον οποίον μπορούμε να συνυπάρξουμε και να συνεργαστούμε. Η απόσταση ανάμεσα σε «Εμάς» και τον «Άλλο» μειώνεται, όμως ποτέ δεν καταργείται. Πάντα ο Άλλος παραμένει ξένος, διαφορετικός. Εξακολουθεί να βρίσκεται «έξω και απέναντι» από τα σύνορα της δικής μας ομάδας, του δικού μας κόσμου. Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι συγγραφείς όσο και αν προσπαθούν να είναι αντικειμενικοί και να έχουν ισορροπημένη ματιά, τελικά είτε ηθελημένα είτε χωρίς να το θέλουν, εμφανίζουν τους πρωταγωνιστές-εκπροσώπους της δικής τους ομάδας να είναι, έστω και οριακά σε λίγο υψηλότερο επίπεδο ηθικής, πολιτισμού, ευφυΐας, ικανοτήτων από τους Άλλους, τους Απέναντι. Υπάρχει δηλαδή πάντα, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του συγγραφέα, το στοιχείο του εθνοκεντρισμού, της «εθνικής μοναξιάς» και του «ανάδελφου έθνους». Ακόμα και σε βιβλία που από το περιεχόμενό τους χαρακτηρίζονται φιλικά και αμερόληπτα, υπάρχουν στιγμές που εμφανίζεται ένα ελαφρό πνεύμα εθνοκεντρισμού. Για του λόγου το αληθές σε ένα ελληνικό βιβλίο, *όταν οι* πρωταγωνιστές ξεναγούνται στην Κωνσταντινούπολη υπάρχουν αναφορές στην Πόλη *«που είναι θλιμμένη από τότε που έχασε την δόξα της σαν πρωτεύουσα του Βυζαντίου».*[1091] Επισκέπτονται την Αγία Σοφία όπου *«ξέσπασε πάνω σε όλα τα έργα τέχνης όλη η βαρβαρότητα των κατακτητών.*

[1088]Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 270.
[1089] Έλσα Χίου, ο.π., σ. 155.
[1090] Ο.π., σ. 108.
[1091] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ.255.

Πολύ λίγα άφησαν και αυτά μισοκατεστραμμένα».[1092]Η εθνοκεντρική ματιά του ελληνόπουλου και η διαφορετικότητα του από τους υπόλοιπους που σχετίζεται με την αίσθηση του βάθους της ιστορίας του έθνους του, η οποία απουσιάζει από την συνείδηση των αλλοεθνών παιδιών που δεν έχουν τέτοιες ευαισθησίες, διατυπώνεται από την συγγραφέα όταν παρουσιάζει τους άλλους να κοιμούνται αμέριμνοι ενώ το ελληνόπουλο ξαγρυπνά και σκέφτεται. «Ίσως τα όσα είδαν να μην άγγιξαν τόσο τις ευαίσθητες χορδές της καρδιάς τους όσο της δικής μου. Και άρχισε ένας τρελός χορός μέσα μου με όλες τις Βυζαντινές μορφές. Στο τέλος ένας πολιορκημένος, κατατρεγμένος λαός στριμώχτηκε στα μηνίγγια μου. Τούρκοι πλάκωσαν με χαντζάρια και γιαταγάνια».[1093] Συχνά στα ελληνικά βιβλία υποβόσκει μια προβολή των Ελλήνων και του ελληνισμού με συχνές αναφορές στο αρχαίο ελληνικό πνεύμα και στον αρχαίο πολιτισμό, στο μεγαλείο της Βυζαντινής εποχής, στα πρωτεία της αρχαίας Ελλάδας. Μερικές φορές οι συγγραφείς παρουσιάζουν τον Άλλο να είναι γοητευμένος από τα έργα της αρχαίας ελληνικής τέχνης και από την ελληνική μυθολογία, να εντυπωσιάζεται από τον πλούτο των ευρημάτων στους χώρους των ανασκαφών και από την ομορφιά των εκθεμάτων στα ελληνικά μουσεία. Ο Άλλος πολλές φορές εμφανίζεται σαν μεγαλύτερος θαυμαστής και βαθύτερος γνώστης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και της ελληνικής ιστορίας, ακόμα και από τους Έλληνες. Στην περίπτωση αυτή, δείχνοντας δηλαδή τον Άλλο να παραδέχεται το ελληνικό μεγαλείο και την ανωτερότητα του ελληνισμού, οι συγγραφείς θέλουν να κολακεύσουν το αναγνωστικό τους κοινό και τον εθνοκεντρισμό του. Βάζουν στο στόμα του Άλλου λόγια που αυτοί θα ήθελαν να πουν, αλλά επειδή τα λέει ο απέναντι, αποκτούν μεγαλύτερη αληθοφάνεια και βαρύτητα. Από την άλλη μεριά η εικόνα του Άλλου δεν ταυτίζεται με το πώς πραγματικά είναι ο μέσος Άλλος αλλά η εικόνα του κατασκευάζεται στα πλαίσια εκείνα που ο συγγραφέας και η ομάδα του θα ήθελε και θα ευχόταν να ήταν οι Άλλοι.

Ο ρόλος της θρησκείας και της εκκλησίας στα βιβλία της ομάδας αυτής είναι σε γενικές γραμμές πιο περιορισμένος από ό,τι σε βιβλία που αναφέρονται σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους. Στα τουρκικά παιδικά βιβλία και σε πολλά από τα ελληνικά παιδικά βιβλία, η θρησκεία περνάει σε δεύτερο πλάνο και μερικές φορές δεν επηρεάζει καθόλου τους πρωταγωνιστές των βιβλίων και τις πράξεις τους. Σε μερικά όμως από τα ελληνικά παιδικά βιβλία τα οποία στοχεύουν στην ανάπτυξη της φιλίας των δύο λαών και στα οποία αναφέρεται ότι οι διαφορετικές θρησκείες δεν αποτελούν εμπόδιο για την ειρηνική συνύπαρξη, η χριστιανική πίστη των Ελλήνων προβάλλεται να είναι πολύ ισχυρή και η θρησκευτικότητα να καταλαμβάνει μεγάλο μέρος της καθημερινής ζωής τους και να κατευθύνει τις δραστηριότητες τους. Παρουσιάζονται δηλαδή εξαιρετικά δεμένοι με την θρησκεία ακόμα και εκείνοι οι Έλληνες οι οποίοι θέλουν φιλικές σχέσεις με τους Τούρκους. Όμως πλέον η θρησκεία δεν εμφανίζεται να δημιουργεί διαχωριστικές γραμμές και αντιπαλότητες ανάμεσα σε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους. Από τους συγγραφείς τονίζεται ότι η ίδια η διδασκαλία του χριστιανισμού καλλιεργεί την αγάπη προς τον γείτονα και τον συνάνθρωπο και επομένως καθήκον του καλού Χριστιανού είναι να εργάζεται για την εξάλειψη του μίσους και της έχθρας ανάμεσα στους Έλληνες και στους Τούρκους. Είναι χαρακτηριστικό ότισε κάποιο από τα βιβλία, τα δύο παιδιά, ελληνόπουλο και τουρκόπουλο, παρουσιάζονται, καίτοι αλλόθρησκοι, να*«πιστεύουν σε μια ίδια ανώτερη*

[1092]Ο.π., σ. 264.
[1093] Ο.π., σ. 274-275.

δύναμη που λέγεται Θεός και λατρεύουν τώρα μια ιδέα, την αγάπη-φιλία».[1094] Επιπρόσθετα για να τονιστεί ακόμα περισσότερο η σημασία της Εκκλησίας, η συγγραφέας πλάθει μια συνάντηση τριών, αλλόθρησκων, αλλοεθνών και αλλόφυλων μεταξύ τους, παιδιών με τον Πατριάρχη στην Κωνσταντινούπολη ο οποίος αποκαλεί την φιλία τους ευλογημένη από το Θεό και την επισφραγίζει με την δική του ευλογία.[1095]

Σε όλα τα βιβλία ο κεντρικός πρωταγωνιστής που προέρχεται από την πλευρά του συγγραφέα είναι θετικός χαρακτήρας, φορέας ηθικών και πολιτιστικών αξίων και επιφορτισμένος από τον συγγραφέα με μια «αποστολή»: να συμβάλλει στην κατανόηση, στην επικράτηση της δικαιοσύνης, της φιλίας και της προσέγγισης των δύο πλευρών. Το καθήκον αυτό που οι συγγραφείς αναθέτουν στους πρωταγωνιστές των βιβλίων τους συνοψίζεται στα μηνύματα που εκπέμπονται, μερικές φορές με κάπως υπερβολικό τρόπο, μέσα από τα κείμενα. Οι συγγραφείς, με κρυφό ή φανερό διδακτισμό, επιθυμούν τα μηνύματα αυτά να εντυπωθούν στη συνείδηση των μικρών αναγνωστών τους. Χαρακτηριστικές φράσεις-συνθήματα που συναντιούνται μέσα στα βιβλία αυτά είναι και οι ακόλουθες: *«θέλουμε να φτιάξουμε μια νέα κοινωνία, έναν καινούριο κόσμο, που θα 'ναι πάνω από έθνη και σύνορα. Ν' ανοίξουν τις πύλες τους όλες οι χώρες, για να περάσει σαν γοργόφτερο περιστέρι η ειρήνη. Να λείψουν οι πόλεμοι, τα ξεσπιτώματα, η πείνα, η ορφάνια».*[1096]*«Η αγάπη και η φιλία δεν γνωρίζουν σύνορα και γκρεμίζουν τα τείχη από τα πάθη και τα μίση».*[1097] Επισημαίνεται ότι σε μερικά βιβλία, κυρίως σε αυτά που απευθύνονται σε παιδιά μικρής ηλικίας, σημαντικό ρόλο στην μετάδοση των μηνυμάτων παίζει και η εικονογράφηση.[1098] Το στοιχείο αυτό διαφοροποιεί τα βιβλία, ελληνικά και τουρκικά, που έχουν γραφτεί τα τελευταία χρόνια από βιβλία που γράφτηκαν σε προηγούμενες εποχές. Ενώ παλαιότερα τα βιβλία που προωθούσαν την προσέγγιση και την αλληλοκατανόηση ανάμεσα στους δύο λαούς ήταν η μειοψηφία, στην σημερινή εποχή τα βιβλία που επιδιώκουν να γεφυρώσουν το χάσμα ανάμεσα σε «Εμάς» και τους «Άλλους», γκρεμίζονταςπροκαταλήψεις και φοβίες,εξαλείφοντας αντιπαλότητες και εχθρότητες και θεραπεύοντας πληγές του παρελθόντος, είναι η πλειοψηφία.

[1094] Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 210.
[1095]Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα, ο.π., σ. 267-270.
[1096] Ο.π., σ. 269.
[1097]Ο.π., σ. 29.
[1098] Βλέπετε παράρτημα Γ, εικόνα 11.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εργασία αυτή αποτελεί μια απόπειρα μελέτης και ανάλυσης ελληνικών και τουρκικών παιδικών βιβλίων, με στόχο να εξεταστεί η εικόνα του Άλλου, του Απέναντι, όπως παρουσιάζεται μέσα στα βιβλία αυτά. Επιχειρείται να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς κατασκευάζουν την εικόνα του Άλλου και να διαπιστωθεί ποιοι παράγοντες επιδρούν και καθορίζουν την διαδικασία αυτή. Επίσης, αντικείμενο μελέτης είναι και ο μηχανισμός πρόσληψης της εικόνας του Άλλου από τους αναγνώστες, καθώς και σε ποιο βαθμό επηρεάζει η παιδική λογοτεχνία των δύο πλευρών την εικόνα την οποία ο καθένας από τους δύο λαούς διαμορφώνει για τον Άλλο. Εξετάζεται επίσης το ζήτημα της εξέλιξης της εικόνας του Άλλου διαχρονικά, δηλαδή η σχέση ανάμεσα στην εποχή που γράφεται ένα βιβλίο και στα χαρακτηριστικά που οι συγγραφείς αποδίδουν στον Άλλο. Ένα ακόμα θέμα που απασχολεί την εργασία αυτή είναι η μεταβολή της εικόνας του Άλλου μέσα στο χρόνο, το πώς δηλαδή μεταλλάσσεται ο Άλλος, ανάλογα με την εποχή στην οποία αναφέρεται το θέμα του βιβλίου και το πώς διαμορφώνεται ο χαρακτήρας του Άλλου, ανάλογα με τη συγκυρία. Έτσι γίνεται μελέτη της εικόνας του Άλλου σε καιρό πολέμου και σε καιρό ειρήνης, αναλύεται αντιστικτικά ο μακρινός Άλλος που εισβάλλει και ο διπλανός Άλλος που συμβιώνει μαζί μας, εξετάζεται ο Άλλος ως κατακτητής και ως κατακτημένος. Αναλύονται επίσης οι διαφορές στην εικόνα του Άλλου όταν είναι άντρας ή γυναίκα, ενήλικος ή παιδί, πλούσιος ή φτωχός. Επισημαίνονται και αξιολογούνται οι περιπτώσεις κατά τις οποίες από τους συγγραφείς προβάλλονται θετικοί Άλλοι που βοηθούν, συμπονούν, συμπαραστέκονται ή δείχνουν κατανόηση ή, σε λίγες περιπτώσεις, διαφοροποιούνται αισθητά από την ομάδα τους, προσεγγίζουν την ομάδα του συγγραφέα και ενίοτε ενσωματώνονται σε αυτήν. Διαπιστώνεται επίσης ο τρόπος με τον οποίον οι συγγραφείς συνδέουν την εικόνα του Άλλου με το θρησκευτικό στοιχείο, δηλαδή εξετάζεται πώς η διαφορετική θρησκεία αποτελεί βασικό στοιχείο της ετερότητας και, σχεδόν πάντα, κυρίαρχο χαρακτηριστικό στην κατασκευή της εικόνας του Άλλου και θεμέλιο της εχθρότητας του Άλλου απέναντι στην δική μας ομάδα.

Η παιδική ηλικία είναι η πιο κρίσιμη και καθοριστική περίοδος για την διαμόρφωση του χαρακτήρα, της προσωπικότητας, των γενικών αρχών και αξιών και των ευρύτερων ιδεολογικών πλαισίων του ατόμου. Είναι η ηλικία που ο άνθρωπος εισέρχεται στην κοινωνία, αποκτά συνείδηση του εαυτού του, διαμορφώνει τους άξονες της ταυτότητας του και έχει την πρώτη του επαφή και γνωριμία με την έννοια του Άλλου σε ατομικό και σε εθνικό επίπεδο. Αυτός είναι ο λόγος που η παιδική λογοτεχνία έχει τεράστια σημασία. Μέσα από τα παιδικά βιβλία, μεταδίδονται στα παιδιά γνώσεις, κληροδοτούνται αξίες, διαμορφώνονται απόψεις, καλλιεργούνται στάσεις και ενσταλάζονται πρότυπα συμπεριφοράς. Μέσα από τα βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας, ο αναγνώστης ωθείται στην κατασκευή της εικόνας του Άλλου χωρίς να έχει γνωρίσει στην πραγματικότητα τον ίδιο τον Άλλο. Έτσι ο συγγραφέας έχει μεγάλη ευχέρεια να μεταδώσει στον αναγνωστικό του κοινό όσα στοιχεία ο ίδιος επιλέγει. Με τον τρόπο αυτό μερικές φορές βρίσκεται πρόσφορο έδαφος για την δημιουργία στερεοτύπων και την ανάπτυξη αρνητικών προκαταλήψεων για τον Άλλο.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, όπου η μελέτη της εικόνας του Άλλου στα ελληνικά παιδικά βιβλία εξειδικεύεται στην μελέτη της εικόνας του Τούρκου και αντίστοιχα η

μελέτη της εικόνας του Άλλου στα τουρκικά παιδικά βιβλία επικεντρώνεται στη μελέτη της εικόνας του Έλληνα, τα πράγματα είναι περισσότερο σύνθετα. Για κάθε πλευρά ο συγκεκριμένος Άλλος αποτελεί σε γενικές γραμμές τον διαχρονικό απόλυτο αντίπαλο, τον κατ' εξοχήν εχθρό. Η συνοριακή ετερότητα ανάμεσα στους δύο λαούς και οι διαχρονικά φορτισμένες και ανταγωνιστικές σχέσεις μεταξύ τους καθώς και η αντιπαλότητα τους που απλώνεται σε όλα τα πεδία, επιβαρύνει το κλίμα. Η αντιπαράθεση των δύο λαών, με διαστήματα εξάρσεων και υφέσεων, διαρκεί περισσότερα από χίλια χρόνια, με διαδοχικά αιματηρά επεισόδια και πολεμικές συγκρούσεις, κατακτήσεις και επαναστάσεις. Η διαπάλη ανάμεσα στις δύο πλευρές αποκρυσταλλώνεται σε πολλά αντιθετικά δίπολα: Βυζάντιο-Οθωμανοί, Έλληνες-Τούρκοι, Ευρώπη-Ασία, Δύση-Ανατολή, Χριστιανοσύνη-Ισλάμ. Η απόλυτη αντίθεση σε πολιτισμικό, θρησκευτικό, κοινωνικό επίπεδο δημιουργεί στην κάθε πλευρά έντονα αρνητική εικόνα για την πλευρά του Άλλου. Σε γενικές γραμμές, στη συνείδηση του Έλληνα η λέξη Τούρκος είναι ταυτόσημη με την έννοια εχθρός. Και εν πολλοίς, το ίδιο συμβαίνει και με αντίστροφη φορά. Το ιστορικό παρελθόν και οι οδυνηρές μνήμες βρίσκουν την αντανάκλαση τους στη λογοτεχνία και φυσικά και στην παιδική λογοτεχνία των δύο πλευρών.

Κορμός της εργασίας αυτής είναι η μελέτη εκατόν είκοσι δύο παιδικών βιβλίων από τις δύο πλευρές. Στα πλαίσια της ισομέρειας αναλύθηκε ίσος αριθμός βιβλίων από κάθε πλευρά (61 ελληνικά-61 τουρκικά). Εκτός από τα συγκεκριμένα βιβλία εξετάστηκαν πολλά περισσότερα και ελληνικά και τουρκικά. Διαπιστώθηκε όμως ότι η ανάλυση τους απλώς θα μεγάλωνε τον όγκο της διατριβής, χωρίς να προσθέτει κάτι ιδιαίτερο από πλευράς ουσίας. Πάντως, στοιχεία και πληροφορίες από τα βιβλία αυτά έχουν διαχυθεί μέσα στο σώμα της διατριβής χωρίς συγκεκριμένη αναφορά. Η μελέτη κάθε καινούριου βιβλίου δεν συνεισέφερε καινούρια δεδομένα στην έρευνα, παρά μόνο επιβεβαίωνε όσα είχαν ήδη διαπιστωθεί.

Για λόγους παρουσίασης του υλικού, έγινε κατανομή των βιβλίων με βάση το περιεχόμενο τους, σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου, βιβλία ιστορικού περιεχομένου, βιβλία διαπολιτισμικού περιεχομένου. Βιβλία θρησκευτικού περιεχομένου χαρακτηρίστηκαν εκείνα που διηγούνται αγώνες και θυσίες ανθρώπων οι οποίοι ασκούν ιερατικό λειτούργημα ή απλών πιστών που βασανίζονται και μαρτυρούν, εξ αιτίας της πίστης τους και της προσήλωσης τους στη θρησκεία τους. Στα βιβλία αυτά το θρησκευτικό συναίσθημα κυριαρχεί και κατευθύνει τη δραστηριότητα και τη ζωή των ανθρώπων σε όλες τις καταστάσεις, σε πόλεμο και σε ειρήνη. Η θρησκεία του Άλλου στα βιβλία αυτά προβάλλεται ως η βασικότερη απειλή για την ομάδα του Εγώ. Η θρησκεία μέσα από τα βιβλία, αναδεικνύεται σε κυρίαρχο συστατικό στοιχείο της εθνικής ταυτότητας και σε βασικό στήριγμα του έθνους, ενώ η προσφορά του κλήρου σε όλα τα επίπεδα υπερτονίζεται και προβάλλεται συχνά σε υπερβολικό βαθμό. Βιβλία ιστορικού περιεχομένου χαρακτηρίστηκαν εκείνα που η υπόθεση τους εκτυλίσσεται γύρω από περιστατικά που έχουν αντληθεί από την ιστορική διαδρομή του έθνους. Συνήθως, πρόκειται για πολεμικές συγκρούσεις και περιγραφές ηρωισμών, ανδραγαθιών, σκηνών αυταπάρνησης και θυσίας για την πατρίδα. Τις περισσότερες φορές οι συγγραφείς ξεκινούν από το ιστορικό γεγονός και το μεταπλάθουν, το διογκώνουν, του δίνουν διαστάσεις μεγαλύτερες από τις πραγματικές. Στα βιβλία ιστορικού περιεχομένου το χαρακτηριστικό είναι ότι η ιστορική αφήγηση τις περισσότερες παραχωρεί τη θέση της στη μυθοπλασία. Βιβλία με

διαπολιτισμικό περιεχόμενο χαρακτηρίστηκαν τα βιβλία που αφηγούνται σκηνές ομαλής και φυσιολογικής συμβίωσης και συνύπαρξης, περιστατικά από την καθημερινή ζωή και όχι έκτακτες και εξαιρετικές καταστάσεις. Στα βιβλία αυτά πρωταγωνιστές είναι συνήθως απλοί άνθρωποι και όχι διακεκριμένες θρησκευτικές ή ιστορικές προσωπικότητες.

Μια δεύτερη ταξινόμηση των βιβλίων, γίνεται με βάση την εποχή στην οποία εκτυλίσσεται η δράση. Με αυτό το κριτήριο τα βιβλία έχουν χωριστεί σε τέσσερεις ομάδες. Στην πρώτη περιλαμβάνονται βιβλία που αναφέρονται στην αντιπαράθεση των Οθωμανών με τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453. Η δεύτερη ομάδα περιέχει βιβλία με θέμα την Οθωμανική κυριαρχία στο ελλαδικό χώρο και την Επανάσταση του 1821 που στην Τουρκία είναι γνωστή ως ανταρσία του Μοριά.[1099] Στην επόμενη ομάδα τοποθετούνται βιβλία που αντλούν το θέμα τους από τα γεγονότα των αρχών του 20ου αιώνα, τον Α παγκόσμιο πόλεμο, την Μικρασιατική εκστρατεία και τα γεγονότα 1919-1922. Στην τελευταία ομάδα κατατάσσονται βιβλία με θεματολογία από τη σημερινή εποχή.

Μια από τις σπουδαιότερες αποστολές που επιτελούν τα βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας είναι η συμβολή τους στην διαδικασία της κατασκευής ταυτότητας και της δημιουργίας του αισθήματος ασφάλειας και οικειότητας και της αίσθησης του ανήκειν σε μια εθνική ομάδα. Η διαδικασία αυτή προϋποθέτει την οικοδόμηση ενός συλλογικού παρελθόντος, το οποίο θα αποτελεί σημείο αναφοράς. Η δημιουργία εθνικής ιστορίας μέσω της οποίας θεμελιώνεται ένας ισχυρός συναισθηματικός δεσμός που συνδέει το σύνολο της κοινότητας, η δημιουργία εθνικών ηρώων και παραδειγματικών προτύπων για τα μέλη της κοινότητας είναι σημαντικές παράμετροι στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας. Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας για την οικοδόμηση της εθνικής ταυτότητας είναι η ύπαρξη του Άλλου. Η ταυτότητα είναι αδύνατον να κατασκευαστεί χωρίς τον Άλλο, τον Απέναντι. Για τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και του εθνικού «εαυτού» απαραίτητη είναι η κατασκευή της εικόνας του εθνικού «Άλλου», η οποία δημιουργείται αντιστικτικά προς την εικόνα του εθνικού εαυτού. Πρόκειται για μια διαδικασία σύγκρισης και αξιολόγησης. Χαρακτηριστικό της είναι, ότι πάντα στον εθνικό εαυτό αποδίδεται υψηλότερη αξία και ανωτερότητα σε όλους τους τομείς, σε σχέση με τον εθνικό Άλλο, η εικόνα του οποίου χαρακτηρίζεται από αρνητικά στοιχεία, ελαττώματα και υποτίμηση. Ο εθνικός Άλλος αποτελεί απειλή, κίνδυνο για την ύπαρξη της ομάδας του εθνικού εαυτού και η ύπαρξη του χρησιμεύει ως ενοποιητική ουσία που συσπειρώνει και δίνει ομοιογένεια στην ομάδα του εθνικού εαυτού. Τα σύγχρονα έθνη για να εδραιώσουν την θέση τους έχουν την ανάγκη να αποδείξουν την αέναη παρουσία τους, την ανέκαθεν αδιάκοπη και αδιατάρακτη ύπαρξη τους. Αφετέρου οφείλουν να προβάλλουν την έννοια της συνέχειας, ότι δηλαδή υπάρχουν απτές αποδείξεις που συνδέουν το παρόν με το παρελθόν, όπως είναι η κοινή γλώσσα και η συνεχής παρουσία σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο. Τέλος τα έθνη οφείλουν να αποκτούν την ιδιοκτησία του παρελθόντος τους και η κάθε καινούρια γενιά να ανακαλύπτει και

[1099] Ο ελληνικός και ο τουρκικός λαός παρατηρούν διαφορετικά γεγονότα όταν κοιτάνε προς το παρελθόν ή ερμηνεύουν τα ίδια γεγονότα διαφορετικά και αυτό αντανακλάται στις διαφορετικές λέξεις που επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν. Η κάθε γλώσσα εμπεριέχει όρους για να αποδώσει έννοιες που την ενδιαφέρουν, και αυτοί οι όροι ενδέχεται να μην απαντώνται στη γλώσσα της άλλης χώρας. Στα ίδια ιστορικά γεγονότα η κάθε πλευρά αναγνωρίζει τη δική της αλήθεια, μια αλήθεια τελείως διαφορετική από εκείνη του γείτονα (Ηρακλής Μήλλας, ο.π., σ. 368).

να αποδέχεται την κληρονομιά από τις προηγούμενες γενεές, ανακαλύπτοντας εκ νέου κάθε φορά τους ήρωες του έθνους, τους αρχηγούς και επικεφαλείς των εθνικών αγώνων, τις προσωπικότητες που διακρίθηκαν και λάμπρυναν την εθνική πορεία. Ιδιαίτερα κάθε γενιά οφείλει να ενστερνίζεται και να συναισθάνεται το ένδοξο εθνικό πεπρωμένο.[1100]

Στα παιδικά βιβλία που αναλύονται, ο εθνικός Άλλος είναι σχεδόν πάντα αρνητικός, εχθρικός και η εικόνα του κατασκευάζεται σε αντιδιαστολή με την εικόνα του εθνικού «Εγώ» και πάντα με διάχυτη την μεροληψία και την υποτίμηση. Ο Άλλος έχει μόνο μειονεκτήματα και ελαττώματα σε αντίθεση με την ομάδα του «Εγώ» που χαρακτηρίζεται από προτερήματα και πλεονεκτήματα. Σε όλες τις εποχές, στα παιδικά βιβλία ο Άλλος είναι απειλή, κίνδυνος και επιδιώκει την καταστροφή και τον αφανισμό της ομάδας του «Εγώ». Χαρακτηριστικό είναι ότι οι συγγραφείς επιλέγουν να αποδώσουν στον Άλλο την χειρότερη εικόνα της αγριότητας και της βιαιότητας για μεν τον Τούρκο Άλλο, την περίοδο της επανάστασης του 1821 για την ελληνική παιδική λογοτεχνία, για δε τον Έλληνα Άλλο την περίοδο της Μικρασιατικής εκστρατείας του 1919-1922 για την τουρκική παιδική λογοτεχνία. Αυτό προφανώς δεν είναι συμπτωματικό. Στην επιλογή αυτή των συγγραφέων βαρύνει το γεγονός ότι το 1821 για τους Έλληνες και το 1922 για τους Τούρκους αποτελούν το ιστορικό ορόσημο της συγκρότησης έθνους-κράτους, η στιγμή δηλαδή οπότε το κάθε έθνος αποκτά κρατική υπόσταση για να προστατευτεί από το μίσος και την επιβουλή των γειτόνων του. Η καταπιεστική συμπεριφορά των Τούρκων στα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας καθιστά αδήριτη ανάγκη την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Από την άλλη πλευρά η εισβολή, η βαρβαρότητα και η επιδίωξη των Ελλήνων και των Ρωμιών να ανασυστήσουν την Βυζαντινή Αυτοκρατορία εξαφανίζοντας από προσώπου γης τους Τούρκους, καθιστά ύψιστη αναγκαιότητα για τους Τούρκους τη συγκρότηση τουρκικού εθνικού κράτους. Και στις δύο περιπτώσεις η επιθετικότητα και η κακή πρόθεση του συνοριακού Άλλου παρουσιάζεται ως βασική αιτία για ην περιχαράκωση της ομάδας του εθνικού Εγώ. Υπάρχουν στην παρουσίαση της εικόνας του Άλλου, μέσα στα βιβλία της παιδικής λογοτεχνίας, πάρα πολλές επαναλήψεις λέξεων, ρημάτων, επιθετικών προσδιορισμών, περιγραφών, χαρακτηρισμών που αποδίδονται στον Απέναντι. Συχνά μάλιστα οι κατηγορίες τις οποίες οι Τούρκοι προσάπτουν στους Έλληνες μέσα στα τουρκικά παιδικά βιβλία είναι πανομοιότητες με τις κατηγορίες τις οποίες οι Έλληνες αποδίδουν στους Τούρκους στα ελληνικά παιδικά βιβλία. Και από τις δύο πλευρές χρησιμοποιούνται ρήματα όπως σφάζω, βιάζω, βασανίζω, καταστρέφω, πυρπολώ, σκοτώνω, σκλαβώνω, τυραννώ, ταπεινώνω, εξευτελίζω κτλ. Συχνά εμφανίζονται χαρακτηρισμοί όπως βάρβαρος, βίαιος, αιμοβόρος, αιμοδιψής, ανελέητος, αδίστακτος, ανήθικος, ύπουλος, σαδιστής, υποκριτής, απολίτιστος, έκφυλος, βρώμικος, δειλός, θρασύδειλος κα. Η κάθε πλευρά καταγγέλλει τον Άλλο για απάνθρωπη συμπεριφορά σε παιδιά, γυναίκες, ηλικιωμένους, αιχμαλώτους, για λεηλασίες, καταστροφές, αρπαγές παιδιών, βίαιες καταναγκαστικές αλλαγές θρησκευτικής πίστης και παρόμοια περιστατικά βαρβαρότητας. Ακόμα και σε περιόδους χωρίς πολεμικές συγκρούσεις οι συγγραφείς της κάθε πλευράς παρουσιάζουν την εικόνα του Άλλου με εξαιρετικά μελανά χρώματα. Το Βυζάντιο από τους Τούρκους συγγραφείς περιγράφεται ως μια

[1100] Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί το σύγχρονο ελληνικό έθνος σύμφωνα με τον Anthony D. Smith.. Για περισσότερες πληροφορίες βλέπετε μια ενδιαφέρουσα μελέτη με θέμα τους παράλληλους βηματισμούς του ελληνικού και τουρκικού εθνικισμού του Umut Özkırımlı&Spyros A., Sofos Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

αυταρχική, καταπιεστική εξουσία που απομυζά τους υπηκόους της. Η περίοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας χαρακτηρίζεται από τους Έλληνες συγγραφείς ως μαύρη εποχή απόλυτου σκοταδισμού και οπισθοδρόμησης όπου ο ελληνισμός υποφέρει τα πάνδεινα και κινδυνεύει με αφανισμό. Οι Ρωμιοί που ζουν στη Μικρά Ασία, στις αρχές του 20ου αιώνα, κατηγορούνται από τους Τούρκους συγγραφείς ως αχάριστοι, υποκριτές, προδότες και με έλλειψη αφοσίωσης στην πατρίδα διότι, ενώ όπως αναφέρεται, ευεργετήθηκαν από τους Οθωμανούς, στην κρίσιμη στιγμή στράφηκαν εναντίον τους. Οι συνεχείς επαναλήψεις των ίδιων λέξεων, φράσεων, χαρακτηρισμών από τους συγγραφείς των παιδικών βιβλίων έχουν ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση αρνητικών προκαταλήψεων για τον Άλλο και την αποκρυστάλλωση στερεοτυπικών εικόνων οι οποίες, καθώς επαναλαμβάνονται από όλους σχεδόν τους συγγραφείς και συνοδεύουν την εικόνα του Άλλου σε όλες τις εποχές, ισχυροποιούνται και παγιώνονται.

Μερικές φορές γίνεται αισθητή μια διαφοροποίηση στην εξέλιξη της εικόνας του Άλλου σε συνάρτηση με την εποχή στην οποία ο συγγραφέας αναφέρεται στο βιβλίο του. Όταν ο Άλλος είναι υπαρκτό ιστορικό πρόσωπο ή δημιούργημα του συγγραφέα και η δράση του τοποθετείται σε προγενέστερες περιόδους της ιστορίας, τότε τα αρνητικά χαρακτηριστικά του είναι ιδιαίτερα έντονα και μερικές φορές υπερβολικά. Όταν δηλαδή ο Άλλος προέρχεται από την Ιστορία και οι πηγές από τις οποίες οι συγγραφείς αντλούν το υλικό τους είναι η ιστοριογραφία και η λαϊκή παράδοση, όταν δηλαδή ο λογοτεχνικός λόγος συνδέεται με αυτόν της ιστορίας, τότε οι συγγραφείς, κάτω από το βάρος της διαμορφωμένης συλλογικής μνήμης, της μαζικής κουλτούρας και της ανάγκης για εκπλήρωση των προσδοκιών που τρέφει ο μέσος αναγνώστης, ακολουθούν την πεπατημένη και κατασκευάζουν την εικόνα του Άλλου βασισμένη στα προβλεπόμενα στερεότυπα, που η περιρρέουσα ατμόσφαιρα επιβάλλει. Όταν όμως ο Άλλος είναι πρόσωπο το οποίο οι συγγραφείς είτε έχουν γνωρίσει προσωπικά, είτε έχουν γίνει μάρτυρες διηγήσεων στο περιβάλλον τους για αυτό, είτε ακόμα είναι επινοημένο πρόσωπο που κινείται όμως σε εποχή και περιβάλλον γνώριμο και οικείο, τότε ο Άλλος παρουσιάζεται πιο σύνθετος σαν χαρακτήρας, περισσότερο συγκεκριμένος και ενδέχεται να υπάρχουν στην εικόνα του θετικά χαρακτηριστικά. Στην περίπτωση δηλαδή που οι συγγραφείς έχουν περιθώρια να ξεφύγουν από το βάρος των κληρονομημένων ιστορικών παραστάσεων και αξιολογήσεων, τους δίνεται η δυνατότητα να κατασκευάσουν την εικόνα του Άλλου πιο ανθρώπινη, πιο κοντινή στην πραγματικότητα της καθημερινότητας και άρα πιο πειστική. Η διάκριση αυτή ανάμεσα στον απόλυτα αρνητικό ιστορικό Άλλο και στον θετικότερο υπαρκτό Άλλο γίνεται εμφανής, αν μελετηθεί η εικόνα του Άλλου αφενός στις χρονικές περιόδους της Άλωσης της Κωνσταντινούπολης, της Οθωμανικής κυριαρχίας στον ελλαδικό χώρο, και του 1821, οπότε ο Άλλος παρουσιάζεται μονόπλευρα και μονοσήμαντα αρνητικός και αφετέρου στα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στις αρχές του 20ου αιώνα και κυρίως στα παιδικά βιβλία που αφορούν την σημερινή εποχή. Στην πρώτη περίπτωση ο Άλλος είναι κακός λόγω του χαρακτήρα του, λόγω της φυλετικής καταγωγής του. Στην δεύτερη περίπτωση ο Άλλος δεν είναι εκ φύσεως, εκ γενετής κακός, αλλά γίνεται κακός λόγω των συνθηκών.

Η εικόνα του «Άλλου» πάντα στα παιδικά βιβλία βρίσκεται σε μια διελκυστίνδα με την εικόνα του «Εγώ». Οι συγγραφείς, είτε άμεσα είτε έμμεσα, συγκρίνουν την ομάδα του «Άλλου» με την ομάδα του «Εγώ». Η σύγκριση αυτή είναι εμφανώς μεροληπτική και

το αποτέλεσμα της προκαθορισμένο. Η ομάδα του εθνικού «Εγώ» εξιδανικεύεται και υπερτερεί σε όλα τα σημεία, έναντι της ομάδας του εθνικού «Άλλου» που αντιμετωπίζεται με υποτίμηση, περιφρόνηση και αντιπάθεια. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν την ομάδα του Εγώ να απαρτίζεται από μέλη με ακέραιο χαρακτήρα, με γενναιότητα, αντρειοσύνη, αυταπάρνηση, ηρωισμό, περηφάνια, αλτρουισμό, ευφυΐα, ανιδιοτέλεια. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται από τους συγγραφείς στην πολεμική αρετή και στις πολεμικές ικανότητες της ομάδας του εθνικού Εγώ. Σε πολλά από τα βιβλία το χαρακτηριστικό αυτό προβάλλεται ως το σημαντικότερο και το πιο καθοριστικό για την επιβίωση του έθνους και οι επικές περιγραφές πολεμικών κατορθωμάτων και άθλων καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση στα παιδικά βιβλία. Προσφιλής στους συγγραφείς είναι η αναφορά σε πολεμικούς ήρωες που κάνουν εξωπραγματικά κατορθώματα και έχουν υπεράνθρωπη δύναμη και αντοχή. Σημαντική για τους συγγραφείς είναι και η υπογράμμιση του τιμημένου παρελθόντος της ομάδας του εθνικού Εγώ. Κάθε πλευρά διεκδικεί για τον εαυτό της το ένδοξο αρχαίο παρελθόν, την σημαντική κληρονομιά των προγόνων, το υψηλό πατροπαράδοτο επίπεδο πολιτισμού, τη μόρφωση και τα υψηλά ιδανικά. Στον αντίποδα η εικόνα της ομάδας του εθνικού Άλλου χαρακτηρίζεται από αναξιότητα, μειωτικές περιγραφές, ηθική και πολιτισμική κατωτερότητα, πνευματική καθυστέρηση, αδράνεια και έλλειψη ηθικών αξιών.

Λίγες είναι, στα παιδικά βιβλία οι εξαιρέσεις από τον κανόνα που θέλει τον Άλλο να εμφανίζεται ως εχθρός και αντίπαλος. Η παρουσία κάποιου διαφορετικού θετικού Άλλου αποτελεί την εξαίρεση που χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς για να επιβεβαιώσει τον κανόνα. Ο θετικός Άλλος δηλαδή, δεν μειώνει την αρνητικότητα των υπόλοιπων κακών Άλλων, αλλά αντίθετα η συμπεριφορά του, τονίζει την αρνητικότητα τους. Συνήθως ο θετικός Άλλος είναι ένας διαφορετικός Άλλος, σε σχέση με τους υπόλοιπους, και πολλές φορές βρίσκεται περιθωριοποιημένος από την ομάδα των Άλλων, εξ αιτίας αυτής της διαφορετικότητας. Ο θετικός Άλλος, τις περισσότερες φορές είναι περιστασιακά θετικός, δηλαδή εμφανίζεται σε συγκεκριμένη στιγμή, για συγκεκριμένο λόγο, να προβαίνει σε μια συγκεκριμένη θετική πράξη, χωρίς συνέχεια και χωρίς άλλες προεκτάσεις. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις εμφάνισης, στα παιδικά βιβλία, Άλλου που να αποστασιοποιείται συστηματικά από την ομάδα του και να προσεγγίζει την ομάδα του Εγώ. Ακόμα σπανιότερα παρατηρείται ταύτιση του «Άλλου» με την ομάδα του «Εγώ», ένταξη του σε αυτήν και αποδοχή του «Άλλου» από την ομάδα του «Εγώ». Αυτό συμβαίνει είτε σε περίπτωση που ο «Άλλος» επιλέγει αυτοβούλως να εγκαταλείψει τη θρησκευτική του πίστη και να ακολουθήσει τη θρησκευτική πίστη της ομάδας του «Εγώ», είτε στην περίπτωση ερωτικής σχέσης και γάμου γυναίκας από την ομάδα των «Άλλων» με άνδρα από την ομάδα του «Εγώ». Όταν υπάρχει τέτοια εξέλιξη και ο Άλλος ενσωματώνεται, τότε αποξενώνεται από τα χαρακτηριστικά του, δεν είναι πλέον ο εαυτός του. Ο «Άλλος» που γίνεται ένας από Εμάς, καταδεικνύοντας την ανωτερότητα της ομάδας του «Εγώ» για χάρη της οποίας εγκατέλειψε την ομάδα των Άλλων, είναι ο ιδανικός, ο τέλειος Άλλος. Αρκετές φορές οι συγγραφείς στα βιβλία τους αποκαλύπτουν τελικά ότι ο θετικός Άλλος δεν είναι ένας γνήσιος αντιπροσωπευτικός Άλλος, αλλά η θετικότητα του οφείλεται σε καταβολές ή επιρροές που έχει από την ομάδα του Εγώ. Έτσι απομακρύνεται το ενδεχόμενο να μπορεί να υπάρξει γνήσιος Άλλος με θετικά χαρακτηριστικά. Στο άλλο άκρο τα μέλη της ομάδας του Εγώ έχουν πάντα θετικά χαρακτηριστικά. Πολύ σπάνια κάποιος από την ομάδα του Εγώ γίνεται προδότης και συνεργάζεται με την ομάδα του Άλλου ή παρουσιάζει, εν γένει, αρνητική συμπεριφορά. Η προδοσία της ομάδας χαρακτηρίζεται

από τους συγγραφείς ως εντελώς κατακριτέα και ντροπιαστική πράξη. Αρκετές φορές οι συγγραφείς αποκαλύπτουν τελικά ότι αυτός ο αρνητικός Εγώ δεν είναι γνήσιο μέλος της ομάδας του Εγώ αλλά έχει καταγωγή ή διασυνδέσεις με την ομάδα του Άλλου. Έτσι απομακρύνεται η πιθανότητα να υπάρχει γνήσιος Εγώ με αρνητικά χαρακτηριστικά.

Στην μεγάλη πλειοψηφία των παιδικών βιβλίων, ο Άλλος είναι άντρας. Αυτό οφείλεται τόσο στο γεγονός ότι οι πολεμικές συγκρούσεις είναι το πιο συνηθισμένο θέμα, όσο και στο γεγονός ότι ο άντρας Άλλος ενσαρκώνει καλύτερα το ρόλο του απειλητικού Άλλου. Ο θηλυκός Άλλος, όταν εμφανίζεται, παρουσιάζεται σε υποδεέστερη θέση από τον θηλυκό Εγώ. Ο θηλυκός Εγώ συμμετέχει στα κοινωνικά δρώμενα, βρίσκεται στο πεδίο της μάχης, διεκπεραιώνει δύσκολες αποστολές, ενώ ο θηλυκός Άλλος δεν εμφανίζεται καθόλου και υπονοείται ότι ζει περιορισμένος στον ιδιωτικό χώρο. Οι συγγραφείς δηλαδή της κάθε πλευράς εξυψώνουν την κοινωνική θέση της γυναίκας στην ομάδα τους και υποβιβάζουν την κοινωνική θέση της γυναίκας στην ομάδα του Άλλου. Ένα στοιχείο που παρατηρείται σε όλα τα βιβλία σχετικά με τον ρόλο της γυναίκας, είναι η συμπεριφορά των γυναικών στο θέμα της επιλογής ερωτικού συντρόφου. Ποτέ γυναίκα προερχόμενη από την ομάδα του Εγώ δεν εμφανίζεται να επιλέγει σύντροφο από την ομάδα του Άλλου. Απεναντίας, αρκετές φορές γυναίκα από την ομάδα του Άλλου, εντυπωσιάζεται και ερωτεύεται άνδρα από την ομάδα του Εγώ, με αποτέλεσμα να εγκαταλείψει την ομάδα της και να ενταχτεί στην ομάδα του Εγώ. Άλλοτε γυναίκα από την ομάδα του Άλλου διεκδικείται από άντρες και των δύο ομάδων και τότε ο συγγραφέας δίνοντας της ρόλο κριτή, την βάζει να επιλέγει τον άνδρα από την ομάδα του Εγώ δηλώνοντας έτσι την κυριαρχία και την ανωτερότητα της ομάδας του «Εγώ» σε σχέση με την ομάδα του «Άλλου». Στα βιβλία το μόνο «διακοινοτικό» ζευγάρι που γίνεται αποδεκτό είναι αυτό στο οποίο ο άντρας προέρχεται από την ομάδα του «Εγώ» και η γυναίκα από την ομάδα του «Άλλου». Στην περίπτωση αυτή, ο άντρας επιθυμεί τη γυναίκα, την κατακτά και η γυναίκα εμφανίζεται ως έπαθλο, ως λάφυρο, ως τρόπαιο που επιβεβαιώνει την ανωτερότητα του άντρα-κατακτητή της ομάδας του Εγώ. Επισημαίνεται τέλος ότι οι πιο αρνητικοί Άλλοι που εμφανίζονται στα βιβλία είναι οι θηλυκοί Άλλοι. Η γυναίκα στην λογοτεχνία είναι συνδεδεμένη με το συναισθηματισμό και την καλοσύνη. Όταν μια γυναίκα παρουσιάζεται να κυριαρχείται από αρνητικά χαρακτηριστικά, τότε η αρνητική εικόνα της γίνεται πιο έντονη και περισσότερο απωθητική .

Στα βιβλία παιδικής λογοτεχνίας συχνά οι συγγραφείς επιλέγουν ως πρωταγωνιστές παιδιά, διότι η ταύτιση του παιδιού-πρωταγωνιστή με το παιδί-αναγνώστη είναι άμεση, απλή και σχεδόν αυτόματη διεργασία. Οι μικροί ήρωες διακρίνονται στον πόλεμο και στην ειρήνη, έχουν πολλά ψυχικά και σωματικά χαρίσματα και με τη δράση τους, την ωριμότητα και τη συμπεριφορά τους προκαλούν τον θαυμασμό των μεγαλυτέρων κερδίζοντας τη γενική αναγνώριση. Οι μικροί πατριώτες-πολεμιστές αποτελούν πρότυπα και παραδείγματα για τους αναγνώστες. Άλλωστε όταν τα παιδιά παρουσιάζονται στα παιδικά βιβλία, η εμφάνιση τους συνοδεύεται από την επίτευξη σημαντικών στόχων και την επίλυση δύσκολων για την ηλικία τους προβλημάτων. Για παράδειγμα υπάρχουν δημοφιλή παιδικά βιβλία όπως το *«Ένα τουρκόπουλο στην Αμερική»,* όπου ένα μικρό τουρκόπουλο ταξιδεύει μόνο του στην Αμερική για να συναντήσει τον πατέρα του και επιβιώνει μέσα σε αντίξοες συνθήκες, ξεπερνά όλες τις δυσκολίες και τελικά πετυχαίνει το στόχο του. Αντίστοιχα βιβλία υπάρχουν και στην ελληνική παιδική λογοτεχνία όπως ο *«Μικρός Ήρως»,*όπου ένα ελληνόπουλο με τους

μικρούς φίλους του αναπτύσσει δράση ενάντια στους κατακτητές και συμβάλλει στην απελευθέρωση της πατρίδας. Σε πολλές περιπτώσεις, προκειμένου να ολοκληρώσουν την αποστολή τους με επιτυχία, οι μικροί πρωταγωνιστές των βιβλίων θυσιάζονται. Πολλοί απ' αυτούς συλλαμβάνονται, βασανίζονται, αλλά ποτέ δεν λυγίζουν, δεν υποχωρούν και με ηρωισμό δίνουν και τη ζωή τους για την πατρίδα. Σε κάποιες περιπτώσεις οι συγγραφείς δημιουργούν μεικτές «διακοινοτικές» παρέες παιδιών που συνδέονται μεταξύ τους με φιλικούς δεσμούς, ανατρέποντας στερεότυπα και προκαταλήψεις και δημιουργώντας γέφυρες ανάμεσα στην ομάδα του «Εγώ» και στην ομάδα του «Άλλου». Τέτοια παραδείγματα παιδικής φιλίας, με τραγική μάλιστα κατάληξη αφού και στις δύο περιπτώσεις το ένα από τα παιδιά σκοτώνεται και το άλλο θρηνεί πάνω από το πτώμα του φίλου του, εμφανίζονται στο βιβλίο *«Συννεφιάζει»*του Μενέλαου Λουντέμη και στο βιβλίο *«Ali ve Manoli»* της Ülkün Tansel. Κοινό χαρακτηριστικό και στα δύο βιβλία είναι η φιλία που αποδεικνύεται δυνατότερη από το εχθρικό περιβάλλον καθώς επίσης και το αίσθημα της λύπης, της αμετάκλητης απώλειας, του θανάτου που φέρνει τους ανθρώπους πιο κοντά και καταπραΰνει τις διαφορές και τις αντιπαλότητες.

Στη μεγάλη πλειοψηφία των παιδικών βιβλίων η θρησκεία και η πίστη παίζουν βασικό ρόλο. Ο Χριστιανισμός για τους Έλληνες και ο Μουσουλμανισμός για τους Οθωμανούς αποτελεί πρωταρχικό συστατικό στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και κυρίαρχο πυλώνα της εθνικής οικοδόμησης καθώς εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή της κοινότητας και επωμίζεται ένα ρόλο διαμόρφωσης κοινωνικών αρχών και ατομικής προσωπικότητας. Θρησκεία και πατρίδα απαρτίζουν αξεχώριστο δίδυμο και στα παιδικά βιβλία δεν νοείται Έλληνας οποίος να μην διακρίνεται για την πίστη του και Τούρκος που να μην είναι βαθιά θρησκευόμενος. Η απώλεια ή η άρνηση της θρησκευτικής ταυτότητας ισοδυναμεί με απώλεια της εθνικής ταυτότητας. Υπάρχουν μάλιστα βιβλία και συγγραφείς που θεωρούν ότι η θρησκευτική ταυτότητα είναι σημαντικότερη από την εθνική ταυτότητα και η προάσπιση της συνιστά την υπέρτατη αξία. Οι αγώνες, οι πόλεμοι, οι κατακτήσεις, οι θυσίες γίνονται στο όνομα της πίστης και της πατρίδας και πάντα το θρησκευτικό στοιχείο προβάλλεται ως κίνητρο για τις ενέργειες των ανθρώπων και των εθνών. Η θρησκεία δηλαδή δεν ενώνει τους ανθρώπους, αλλά παρουσιάζεται ως στοιχείο που διαχωρίζει τα έθνη. Η θρησκεία κάθε λαού παρουσιάζεται ως πλεονέκτημα και δείγμα ανωτερότητας απέναντι στην διαφορετική θρησκευτική πίστη του άλλου λαού. Η ομάδα του εθνικού Εγώ αποτελείται από πιστούς και ευλαβείς θρησκευόμενους, ενώ η ομάδα του εθνικού Άλλου αποτελείται από θρησκόληπτους και φανατισμένους. Άλλωστε η διαφορετική θρησκευτική πίστη χρησιμοποιείται ως μειωτικός χαρακτηρισμός στα παιδικά βιβλία: gavur (γκιαούρηδες) αποκαλούν οι Τούρκοι τους Έλληνες και άπιστους χαρακτηρίζουν οι Έλληνες τους Τούρκους. Μια εξέλιξη που παρατηρείται είναι ότι η δύναμη και παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου, όπως αποτυπώνεται στα παιδικά βιβλία, παρουσιάζει φθίνουσα πορεία, σε συνάρτηση με την εποχή στην οποία αναφέρονται τα βιβλία. Η θρησκεία κυριαρχεί και από τις δύο πλευρές, στα βιβλία με θεματολογία την εποχή του Βυζαντίου, την Άλωση της Κωνσταντινούπολης, την Οθωμανική κυριαρχία, το 1821, εν συνεχεία προβάλλεται με λιγότερη έμφαση στα βιβλία που αναφέρονται στις επόμενες περιόδους γιατί τότε την πρωτοκαθεδρία αναλαμβάνει η πατρίδα και όχι η θρησκευτική πίστη, ενώ η επιρροή της εξασθενεί στα σύγχρονα βιβλία διαπολιτισμικού περιεχομένου. Οι θρησκευτικοί ήρωες (ανώτερος και κατώτερος κλήρος, απλοί πιστοί που μαρτυρούν και θυσιάζονται για την πίστη τους), αποτελούν

μαζί με τους πολεμικούς ήρωες και τα παιδιά ήρωες, τους χαρακτηριστικότερους και πιο συχνά εμφανιζόμενους «τύπους ηρώων» στα παιδικά βιβλία, ελληνικά και τουρκικά. Παρατηρείται μάλιστα σε πολλά βιβλία υπερβολή και υπερτονισμός της δράσης και της θυσίας των θρησκευτικών ηρώων. Τόσο οι Έλληνες όσο οι Τούρκοι συγγραφείς υπογραμμίζουν το ρόλο και την αποστολή των εκπροσώπων της θρησκείας οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως πνευματική και ηθική ηγεσία του έθνους. Οι θρησκευτικοί εκπρόσωποι της ομάδας του εθνικού Εγώ, ποτέ στα βιβλία δεν εμφανίζονται με αρνητικά χαρακτηριστικά. Ποτέ δεν προδίδουν, πάντα πρωταγωνιστούν στους εθνικούς αγώνες και θυσιάζονται χωρίς δισταγμό για το λαό τους, την πατρίδα τους και την πίστη τους. Με τον τρόπο αυτό οι συγγραφείς προφυλάσσουν τη συλλογική συνείδηση και μνήμη η οποία θέλει τη θρησκευτική ιεραρχία ως πρόμαχο και πρωτοπόρο στους εθνικούς αγώνες και ως κιβωτό της σωτηρίας του Έθνους. Σε αντιδιαστολή, οι θρησκευτικοί εκπρόσωποι της ομάδας του εθνικού Άλλου εμφανίζονται στα βιβλία με επιτελικό αρνητικό ρόλο καθώς είναι εκείνοι που μηχανορραφούν, κατευθύνουν τη δράση των εθνικών Άλλων και τους φανατίζουν ενάντια στην ομάδα του εθνικού Εγώ.

Μερικοί συγγραφείς εκλαμβάνουν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις ως μια διαχρονική, σχεδόν κληρονομικά μεταφερόμενη, αντιπαλότητα σε διάφορα επίπεδα. Τα ονόματα των αντιπάλων διαφοροποιούνται: οι Τούρκοι αποκαλούνται Αγαρηνοί, Οθωμανοί, Ασιάτες, Αραπάδες. Αντίστοιχα οι Έλληνες στα τουρκικά βιβλία πολλές φορές αποκαλούνται Γραικοί. Συχνά ο Άλλος δεν προσδιορίζεται με βάση την εθνική αλλά τη θρησκευτική ταυτότητα. Μια άλλη διάκριση που γίνεται στα τουρκικά παιδικά βιβλία είναι ανάμεσα σε Έλληνες και Ρωμιούς. Οι δύο αυτές κοινότητες δεν ταυτίζονται από τους Τούρκους συγγραφείς. Οι Ρωμιοί που θεωρούνται Οθωμανοί πολίτες χαρακτηρίζονται από τους Τούρκους ως προδότες, αχάριστοι και υποκριτές γιατί επέδειξαν έλλειψη αφοσίωσης στην Οθωμανική τους πατρίδα, καταπατώντας όρκους πίστεως και υποταγής σε αυτήν και προδίδοντας ύπουλα τη φιλία και την εμπιστοσύνη των Τούρκων συμπατριωτών τους. Χαρακτηρίζονται επίσης από τους Τούρκους συγγραφείς ως θρασύδειλοι, διότι δεν είχαν το θάρρος να κινηθούν μόνοι τους εναντίον των Τούρκων, αλλά περίμεναν τη στιγμή της αδυναμίας τους για να συμμαχήσουν με τους εισβολείς και να χτυπήσουν πισώπλατα την πατρίδα. Οι Ρωμιοί δηλαδή στην τουρκική παιδική λογοτεχνία εμφανίζονται να είναι χειρότεροι από τους Έλληνες. Ο εντός των συνόρων Άλλος, είναι χειρότερος από τον εξωτερικό Άλλο. Αντίθετα στα ελληνικά παιδικά βιβλία πάντα οι Ρωμιοί ταυτίζονται με τους Έλληνες και χαρακτηρίζονται «αλύτρωτοι αδελφοί», σκλαβωμένο τμήμα της ομάδας του εθνικού εαυτού.

Την τάση να περιγράφεται στα παιδικά βιβλία ο γειτονικός εθνικός Άλλος ως απόλυτος εχθρός με τον οποίο κάθε συνύπαρξη και προσέγγιση είναι αδύνατη, ακολουθούν οι περισσότεροι συγγραφείς παιδικών βιβλίων και από τις δύο πλευρές. Η άποψη ότι τα πεπρωμένα και οι ιστορικές πορείες των δύο λαών είναι ανταγωνιστικά και ότι η μόνη λύση στην προαιώνια διαπάλη είναι η τελική και οριστική επικράτηση του ενός και ο αφανισμός του Άλλου, διότι δεν υπάρχει χώρος για τους δύο, εκφράζεται και σε συμβολικό επίπεδο. Πολλές φορές οι συγγραφείς αναφέρονται σε μύθους, θρύλους, προφητείες, σύμβολα, θεϊκά σημάδια, χρησμούς για προσδοκίες που θα εκπληρωθούν και μιλούν για επικείμενες αλλαγές δεδομένων και καταστάσεων. Όταν αναφέρονται σε αλύτρωτες, αλησμόνητες πατρίδες σε πανάρχαια «δική μας» γη, καλλιεργούν το

αίσθημα της, κάποτε, επιστροφής, του εθνικού αγώνα που προσωρινά διακόπηκε αλλά συνεχίζεται, καθώς και του καθήκοντος της νέας γενιάς να μην ξεχνά την ιστορική αποστολή της.

Φυσικά στην γενική ροπή να κυριαρχούν στην κατασκευή της εικόνας του Άλλου, τα αρνητικά χαρακτηριστικά υπάρχουν διαχρονικά και οι εξαιρέσεις. Συγγραφείς δηλαδή που υπηρετούν με τα βιβλία τους την προσπάθεια κατανόησης και αλληλεπίδρασης ανάμεσα στους δύο λαούς. Τα τελευταία χρόνια η συχνότητα τέτοιων βιβλίων, που το περιεχόμενο τους προωθεί την διαπολιτισμικότητα και τον αμοιβαίο σεβασμό των δύο λαών, αυξάνεται ολοένα και περισσότερο. Στα βιβλία αυτά η υπόθεση εκτυλίσσεται συνήθως στη σύγχρονη εποχή και οι πρωταγωνιστές είναι σημερινοί, καθημερινοί άνθρωποι. Δεν υπάρχουν πολεμικές συγκρούσεις, δεν υπάρχουν περιγραφές κατορθωμάτων και βαρβαρότητας. Οι χαρακτήρες είναι ρεαλιστικοί και πειστικοί χωρίς εξιδανικεύσεις και δαιμονοποιήσεις. Ο εθνικός Άλλος παραμένει Άλλος αλλά η εθνική ετερότητα δεν είναι καθοριστική, ούτε αποτελεί διαχωριστική γραμμή. Στα βιβλία αυτά, συχνά περιγράφονται εμπειρίες και βιώματα του ίδιου του συγγραφέα, ή μαρτυρίες από άτομα του οικογενειακού και φιλικού περιβάλλοντος του. Ο Άλλος γίνεται στα βιβλία εύκολα αποδεκτός σαν φίλος, σαν συνεργάτης, σαν ερωτικός σύντροφος, σαν οικοδεσπότης και ξεναγός στη γη των προγόνων, σαν συμπαίκτης σε παιδικά παιχνίδια και περιπέτειες. Η ετερότητα, το δίπολο Εγώ-Άλλος υφίσταται, επισημαίνεται και υπογραμμίζεται από τους συγγραφείς, αλλά δεν αποτελεί αξεπέραστο εμπόδιο. Κάποιες φορές μερικοί συγγραφείς στην προσπάθεια τους να καταργήσουν την αρνητική εικόνα του εχθρικού Άλλου φτάνουν στο αντίθετο άκρο. Παρουσιάζουν εξαιρετικά θετικό και εξωπραγματικά καλό τον Άλλο μέχρι σημείου υπερβολής. Έτσι χάνεται η ισορροπία και δεν επιτυγχάνεται ο στόχος του συγγραφέα. Γενικά στα βιβλία με διαπολιτισμικό περιεχόμενο που γράφονται τα τελευταία χρόνια οι συγγραφείς μετατοπίζουν το ενδιαφέρον τους από τα εθνικά, ιστορικά ή θρησκευτικά ζητήματα και επικεντρώνονται στα σύγχρονα προβλήματα που απασχολούν τους ανθρώπους, σε σημερινές καταστάσεις και σε οικεία βιώματα. Οι πρωταγωνιστές των βιβλίων δεν είναι υπεράνθρωποι ήρωες, πολεμικές μηχανές, αλύγιστοι αγωνιστές, εθνομάρτυρες και ιερομάρτυρες, δεν ξεπηδούν από τις σελίδες της ιστορίας και τις λαϊκές παραδόσεις. Οι πρωταγωνιστές είναι απλοί άνθρωποι της διπλανής πόρτας με τα προβλήματά τους, τον πολύπλοκο ψυχικό κόσμο τους και αντιμέτωποι με τις περιπέτειες της καθημερινότητας.

Η εικόνα που σχηματίζει κάποιος για τον Άλλο, εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την πρώτη γνωριμία μαζί του και βασίζεται στα βιώματα, τις πληροφορίες και τις γνώσεις που ενσταλάζονται μέσα του, κατά την παιδική του ηλικία. Για αυτό η συμμετοχή της παιδικής λογοτεχνίας στην κατασκευή της εικόνας του Άλλου είναι καθοριστική. Στην περίπτωση της Τουρκίας και της Ελλάδας μια καλύτερη, αμερόληπτη και απαλλαγμένη από τις αγκυλώσεις του παρελθόντος, γνωριμία ανάμεσα στους δύο λαούς θα μπορούσε να συμβάλλει σε μια αργή, σταδιακή μεταβολή του κλίματος και στην εξασθένηση αρνητικών προκαταλήψεων και στερεοτύπων που έχουν αποκρυσταλλώσει οι μεν για τους δε. Η παιδική λογοτεχνία μπορεί να γίνει μια ουσιαστική γέφυρα για την προσέγγιση των δύο λαών. Η συνύπαρξη με τον Άλλο είναι μια ευκαιρία να τον γνωρίσουμε καλύτερα, αλλά ταυτόχρονα είναι μια αφορμή να γνωρίσουμε βαθύτερα και τον εαυτό μας, αφού ο Άλλος είναι ο καλύτερος καθρέφτης του εαυτού μας. Μέσα από την περιγραφή της ταυτότητας και την κατασκευή της εικόνας του άλλου λαού,

πραγματοποιείται συγχρόνως και η ενδοσκόπηση του κάθε λαού και καλλιεργείται η αυτογνωσία του. Γνωρίζει κανείς καλύτερα τον εαυτό του, αντικρίζοντας και μελετώντας στον καθρέφτη τον Άλλο. Σε αυτή την προσπάθεια για την ουσιαστικότερη κατανόηση όχι μόνο του Άλλου αλλά και του εαυτού, η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας μπορεί να είναι ιδιαίτερα εποικοδομητική.

Αν η διδακτορική αυτή διατριβή μπορούσε να αποτελέσει μια ελάχιστη ώθηση στην πορεία ανάπτυξης σχέσεων κατανόησης, εμπιστοσύνης, σεβασμού και φιλίας ανάμεσα στους δύο λαούς, μια τέτοια προοπτική θα υπερέβαινε κατά πολύ τις προσδοκίες της ερευνήτριας. Θα ήταν βέβαια ένα πολύ μικρό βήμα, μια αδιόρατη κίνηση. Παρόλα αυτά οι μεγάλες αλλαγές, οι μεγάλες ανατροπές ξεκινούν από μικρές πρωτοβουλίες. Όπως άρχισε η βαθιά αδερφική φιλία και συντροφικότητα του μικρού Έλληνα με τον μικρό Τούρκο στο βιβλίο Συννεφιάζει του Μενέλαου Λουντέμη:*«Απ' τη άλλη πια μέρα είχα ένα σύντροφο στη δουλειά, σύντροφο στο κουβεντολόι, στο ψωμί και στο προσφάι. Ο Σουκρής ήταν ένας αληθινός αρκαντάσης (φίλος, αδερφός...), που μια φορά του έδωσα δύο ψίχουλα και κείνος μου έδωσε ολάκερη ψυχή»*[1101]

[1101]Μενέλαος Λουντέμης, *Συννεφιάζει*, Δωρικός, Αθήνα 1977, σ. 18.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Α. ΠΙΝΑΚΕΣ

Α.1. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Α.1.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

	ΒΙΒΛΙΟ	**ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ**	**ΕΚΔΟΣΕΙΣ**	**ΧΡΟΝΙΑ**	**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**
1	Μάρτυρες της Ελευθερίας	Ιωάννης Αλεξίου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1974	2η έκδοση. Συγγραφέας αρχιμανδρίτης.
2	Ματωμένα Στεφάνια	Ασημίνα Π. Δεδούση,	Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς»	2010 (Α έκδοση 1979)	9η έκδοση. 25 διηγήματα Χριστιανών που μαρτύρησαν επί Τουρκοκρατίας.
3	Εθνομάρτυρες	Ιωάννης Αλεξίου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1981	3η έκδοση. Συγγραφέας αρχιμανδρίτης.
4	Λαέ Μου Γενναίε	Αλίκη Α. Καφετζοπούλου	Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς»	1995	11η έκδοση.
5	Το Τσοπανόπουλο της Δημητσάνας	Ζήσιμος Βιρβίλλης	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	1997 (Α έκδοση 1981)	3η έκδοση. Βραβείο Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς.
6	Οι νέοι στο Μαρτύριο	Ιωάννης Αλεξίου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1997	6η έκδοση. Συγγραφέας αρχιμανδρίτης. 23 διηγήματα νεαρών Χριστιανών που μαρτύρησαν επί Τουρκοκρατίας.
7	Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου	Αλίκη Α. Καφετζοπούλου	Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς»	1999	12η έκδοση.

8	Αξέχαστες Ιστορίες	Δ. Χορτιάτη	Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς»	2002	7η έκδοση.
9	Μιχαήλ Μπακνανάς	Δημήτρης Φερούσης	Αστέρος	2007	2η έκδοση.
10	Ανυποχώρητος Νεομάρτυς Λαρίσης Αγ. Ιωάννης ο Μονεμβασιώτης	Ιγνάτιος Μαδενλίδης	Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ»	2010	18η έκδοση. Συγγραφέας Μητροπολίτης Κεντρώας Αφρικής.

Α.1.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

Δεν βρέθηκε τουρκικό παιδικό βιβλίο το οποίο να μπορεί τοποθετηθεί σε αυτήν την κατηγορία.

Α.2. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Α.2.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

	ΒΙΒΛΙΟ	**ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ**	**ΕΚΔΟΣΕΙΣ**	**ΧΡΟΝΙΑ**	**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**
1	Ήρωες του 21	Ιωάννης Αλεξίου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1989	6η έκδοση. Συγγραφέας αρχιμανδρίτης.
2	Ο Μεγάλος Αποχαιρετισμός	Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη	Ψυχογιός	2009 (Α έκδοση1990)	2η έκδοση. Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών για το σύνολο του έργου και Α Βραβείο Εφηβικού Μυθιστορήματος Ένωσης Σμυρναίων.
3	Του Ονείρου μας η Γη	Αγγελική Νικολοπούλου	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	1991	Έπαινος Παιδικού-Εφηβικού Μυθιστορήματος Ένωσης Σμυρναίων.
4	Από τη Μικρασία με Αγάπη	Καλλιόπη Παπαθανάση – Μουσιοπούλου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1992	Δημοσιεύτηκε σε συνέχειες το 1991 στο περιοδικό η «Ζωή του Παιδιού».
5	Ρήγας Φεραίος, Ο Τροβαδούρος της Λευτεριάς	Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	1992 (Α έκδοση 1984)	2η έκδοση.
6	Μικρές Στιγμές από Μεγάλη Ιστορία	Χωρίς συγγραφέα.	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1994	2η έκδοση. Συλλογή διηγημάτων που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό η «Ζωή του

					Παιδιού».
7	Το Αιγαίο στις Φλόγες	Νίκος Αρβανίτης	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	1994	2η έκδοση.
8	Καραϊσκάκης, ο Σταυραετός της Ρούμελης	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη*		
9	Κολοκοτρώνης, η Αδούλωτη Γενιά	Πάνος Γιαννακάκης	Στρατίκη	1995	
10	Παπαφλέσσας, ο Πυρπολητής των Ψυχών	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1995	
11	Ματωμένα Χώματα	Διδώ Σωτηρίου	Κέδρος	1988 (Α έκδοση 1962)	Βραβείο Abdi İpekçi.
12	Μπουμπουλίνα και Μαντώ Μαυρογένους	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1996	
13	Ανδρούτσος, ο Θρύλος της Γραβιάς	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1996	
14	Νικηταράς, ο Τουρκοφάγος	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1996	
15	Ο Αντρειωμένος	Νίκος Αρβανίτης	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	1996 (Α έκδοση 1973)	4η έκδοση. Βραβείο Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς.
16	Χαρά Μου! Ελλάδα Μου!	Αικατερίνη Χιόνη	Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς»	1997	3η έκδοση.
17	Ο Μπάρμπα Γιάννης, Μακρυγιάννης	Πότης Στρατίκης	Στρατίκη	1997	
18	Στον Καιρό του Ρήγα	Καλλιόπη Παπαθανάση-Μουσιοπούλου	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	1998	
19	Ρήγας Βελεστινλής	Τάκης Λάππας	Πατάκη	1998	
20	Κατσαντώνης, Το λιοντάρι της Κλεφτουριάς	Πάνος Πετρίτης	Στρατίκη	1998	
21	Κανάρης, ο Μπουρλοτιέρης του Αιγαίου	Πάνος Πετρίτης	Στρατίκη	1998	
22	Παπαφλέσσας	Τάκης Λάππας	Πατάκη	1998	
23	Ρήγας Φεραίος, ο Εθνομάρτυρας της Επανάστασης	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1999	
24	Λόρδος Βύρων, ο κορυφαίος φιλέλληνας	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	1999	

25	Ο Ήρωας της Αλαμάνας	Τάκης Λάππας	Πατάκη	1999	
26	Ο Μακρυγιάννης	Τάκης Λάππας	Πατάκη	1999	
27	Οι Δύο Πρίγκιπες	Τάκης Λάππας	Πατάκη	2001	
28	Ο Κατσαντώνης	Τάκης Λάππας	Πατάκη	2003	
29	Πλαπούτας, ο Πολέμαρχος του Μοριά	Πάνος Πετρίτης	Στρατίκη	2003	
30	Ανδρέας Μιαούλης, ο Ναύαρχος του Αγώνα	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	2003	
31	Το Δαχτυλίδι του Αυτοκράτορα	Γαλάτεια Γρηγοριάδου-Σουρέλη	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	2005 (Α έκδοση 1974)	4η έκδοση. Πανευρωπαϊκό Βραβείο Λογοτεχνίας για νέους.
32	Ηρωίδες Γυναίκες στους Εθνικούς μας Αγώνας	Χωρίς συγγραφέα.	Αδελφότητος Θεολόγων «η Ζωή»	2007	2η έκδοση.
33	Ο Βυζαντινός στρατός και το τέλος του Βυζαντίου	Μαρίζα Ντεκάστρο	Ακρίτας	2008 (Α έκδοση 1995)	4η έκδοση.
34	Το Αθάνατο 1821 – Τόμος Α	Πότης Στρατίκης	Στρατίκη	2008	
35	Το Αθάνατο 1821 – Τόμος Β	Πότης Στρατίκης	Στρατίκη	2008	
36	Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης,	Πέτρος Μπίκος	Στρατίκη	2009	
37	Το τέλος ενός θρύλου	Αγγελική Νικολοπούλου	Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος	2010 (Α έκδοση 1973)	6η έκδοση. Βραβείο Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς.
38	Γεννήθηκα το 1821	Ρέα Αποστολίδου-Γιούρι Αβέρωφ	Σκάϊ	2010	

39	Ο Πέτρος και η Επανάσταση του 1821	Κατερίνα Σέρβη	Σκάϊ	2011	

* Με κάθε βιβλίο της σειράς «Πινακοθήκη των Ηρώων του 1821» των εκδόσεων Στρατίκη δίνεται δωρεάν μια μεγάλη αφίσα του ήρωα.

Α.2.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

	ΒΙΒΛΙΟ	**ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ**	**ΕΚΔΟΣΕΙΣ**	**ΧΡΟΝΙΑ**	**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**
1	İstanbul'u Nasıl Aldık	Muhiddin Nalbantoğlu	Kalem	1981	
2	Haydut aşkları	Reşad Ekrem Koçu	Ana Yayınevi	1981	
3	Kahramanlık Hikâyeleri	İnci Beşoğul	Gonca	1982	
4	Emre Kıbrıs Savaşında	Sadettin Kaplan	Alioğlu	2000	Συστήνεται από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας ως ενδεδειγμένο ανάγνωσμα για τους μαθητές με εγκύκλιο της 25/01/1993.
5	Emre İstanbul'un Fethinde	Sadettin Kaplan	Alioğlu	2000	Συστήνεται από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας ως ενδεδειγμένο ανάγνωσμα για τους μαθητές με εγκύκλιο της 25/01/1993.
6	Emre Çanakkale Savaşında	Sadettin Kaplan	Alioğlu	2000	Συστήνεται από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας ως

					ενδεδειγμένο ανάγνωσμα για τους μαθητές με εγκύκλιο της 25/01/1993.
7	Nihat ile Murat-Kurtuluş Savaşında İki Çocuk Kahraman	Derman Bayladı	Bulut	2006	3η έκδοση.
8	Nihat ile Murat-Gece Yarısı Çalınan Kapı	Derman Bayladı	Bulut	2008	2η έκδοση.
9	Vatan İçin	Yavuz Bahadıroğlu	Nesil	2008	
10	Aleko (Bir Çocuk)	Ömer Seyfettin	Timaş	2008	
11	Sel	Yavuz Bahadıroğlu	Nesil	2009	46η έκδοση. Συστήνεται από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας ως ενδεδειγμένο ανάγνωσμα για τους μαθητές με εγκύκλιο της 25/02/1985.
12	Küçük Kahraman	Yavuz Bahadıroğlu	Nesil	2009	
13	Primo Türk Çocuğu	Ömer Seyfettin	Timaş	2009	4η έκδοση.
14	Yavuz Sultan Selim	Ebubekir Subaşı	Mavi Lale Gençlik	2009	
15	Direniş Günleri	Fazıl Yazıcı	Muştu	2010	
16	Bu Millet Ölmez	Fazıl Yazıcı	Muştu	2010	
17	Küpeli Asker	Fazıl Yazıcı	Muştu	2010	
18	Küçük Gazi	Fazıl Yazıcı	Muştu	2010	
19	Gönderden İnmeyen Bayrak	Ersin Teres	Muştu	2010	
20	Anne Babam Döndü	Vedat Sağlam	Nar	2010	

21	Özgürlüğü Satın Alanlar	Vedat Sağlam	Nar	2010	
22	Baskın	Ersin Teres	Muştu	2010	
23	Zafer Rüzgârları	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2010	9η έκδοση.
24	Korkusuz Cengâver	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2010	
25	İstanbul'un Fethi	Fatih Okay	Gonca	2010	
26	Osmanlı Hikâyeleri	Zehra Aydüz	Zafer	2010	
27	Mohaç Meydan Muharebesi, Kanuni Sultan Süleyman	Aslı Eren	Mavi Lale Gençlik	2010	
28	Bir Hilal Uğruna	Arif Akpınar	Muştu	2011	
29	Cephede Bayram	Arif Akpınar	Muştu	2011	
30	Çanakkale İçinde	Arif Akpınar	Muştu	2011	
31	Posta Güvercini	Fazıl Yazıcı	Muştu	2011	
32	Şehzade Murat	Yavuz Bahadıroğlu	Nesil	2011	13η έκδοση. Συστήνεται από το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας ως ενδεδειγμένο ανάγνωσμα για τους μαθητές με εγκύκλιο της 5/09/1977.
33	Nusret Mayın Gemisi	Erdoğan Tücan	Muştu	2011	

34	Seyit Onbaşı	Erdoğan Tücan	Muştu	2011	
35	Anzaklı Ömer	Erdoğan Tücan	Muştu	2011	
36	Gönüllü Askerler	Erdoğan Tücan	Muştu	2011	
37	Şehit Şerife Bacı	Mehmet Sayan	Muştu	2011	
38	Hanoğlu	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2011	
39	Antep Semalarında Bir Şahin	Ersin Teres	Muştu	2011	
40	Patlamayan Dinamitler	Ersin Osman Söğütlü	Muştu	2011	
41	Koçyiğit	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2011	
42	Hanoğlu	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2011	
43	Malazgirt'in Üç Atlısı	Ahmet Yılmaz Boyunağa	Timaş	2011	
44	Osmanlı Tarihi, Kanuni Sultan Süleyman Dönemi	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2011.	
45	Osmanlı Tarihi, Fatih Sultan Mehmet Dönemi ve İstanbul'un Fethi	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2011	
46	Osmanlı Tarihi, Ertuğrul Bey, Osman Bey, Orhan Bey ve I. Murat Dönemleri	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2011	
47	Osmanlı Tarihi, Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmet ve II. Murat Dönemleri	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2011	
48	Yıldırım Beyazid, Niğbolu Kalesi	Filibeli Ahmet Hilmi	Mavi Lale Gençlik	2011	
49	Sultandım Fatih Oldum	Yusuf Dursun	Nar	2011	

50	Anadolu Fatihi Sultan Alp Arslan	Yusuf Dursun	Nar	2011	
51	Sultan Alparslan	Ebubekir Subaşı	Mavi Lale Gençlik	2011 (Α έκδοση 2008)	3η έκδοση.
52	Battal Gazi, Akıncı	Ziya Şakir	Mavi Lale Gençlik	2011.	
53	Battal Gazi, Anadolu Aslanı	Nefise Atçakarlar	Timaş	2011	
54	Sultan Alparslan	Selahattin Dikmen	Muştu	2012	
55	Kanuni Sultan Süleyman	Ebubekir Subaşı	Mavi Lale Gençlik	2012	
56	Osmanlı Tarihi, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa Dönemi ve Duraklama Devri	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2012	
57	Taşı Toprağı Tarih İstanbul	Zehra Aydüz	Uğurböceği	2012	
58	Fatih Sultan Mehmet	Ekrem Yeşilçayır	Muştu	2012	

Α.3. ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

Α.3.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

	ΒΙΒΛΙΟ	**ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ**	**ΕΚΔΟΣΕΙΣ**	**ΧΡΟΝΙΑ**	**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**
1	Συννεφιάζει	Μενέλαος Λουντέμης	Δωρικός	1977 (Α έκδοση 1948)	17η έκδοση.
2	Παραμύθια της Μικρασίας	Χωρίς συγγραφέα.	Νέοι Ακρίτες	1995 (Α Έκδοση 1983)	5η έκδοση.
3	Το Τουρκάκι, εγώ και το Αραπάκι, εκδόσεις	Ματούλα Καραγιάννη-Τόλκα	Καστανιώτη	1996 (Α Έκδοση 1982).	4η έκδοση. Βραβείο Abdi İpekçi
4	Στο Μισό του Ουρανού	Έλενα Αρτζανίδου	Βιβλιόφωνο	2000	
5	Η νενέ η Σμυρνιά	Έλσα Χίου	Καστανιώτη	2004 (Α έκδοση 1993)	9η έκδοση. Βραβείο Abdi İpekçi. Βραβείο Γυναικείας Λογοτεχνικής Συντροφιάς.
6	Για την άλλη πατρίδα	Λότη Πέτροβιτς-Ανδρούτσοπούλου	Πατάκη	2006 (Α έκδοση 1978)	25η έκδοση.
7	Λαϊκά Παραμύθια της Θράκης	Μ.Γ. Βαρβούνης	Εν Πλω	2007 (Α έκδοση 2005)	
8	Λαϊκά Παραμύθια της Μικρασίας	Νίτσα Παραρά-Ευτυχίδου	Εν Πλω	2008	
9	Με λένε Νιλουφέρ	Αλεξάνδρα Μητσιάλη	Πατάκη	2010	
10	Το γεφύρι της Ανατολής	Ηρώ Παπαμόσχου	Πατάκη	2011 (Α Έκδοση1995)	10η έκδοση. Βραβείου Κύκλου του Ελληνικού

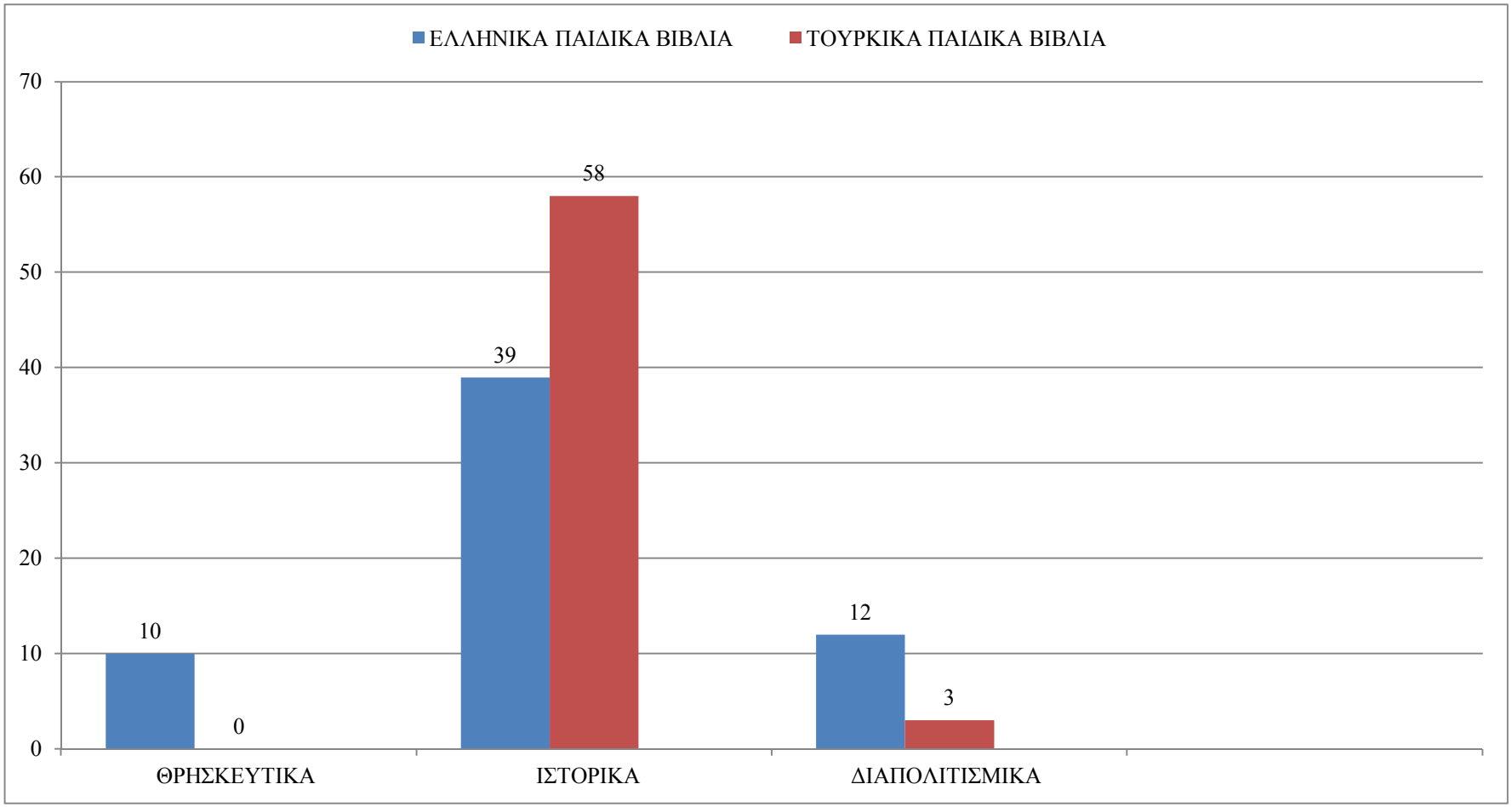
					Παιδικού Βιβλίου.
11	Η Υπόσχεση	Anna Conomos	Ποταμός	2012	
12	Χρύσα Σπυρόπουλου	Αναζητώντας το χρυσόμαλλο δέρας	Καστανιώτη	2013	

Α.3.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

	ΒΙΒΛΙΟ	**ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ**	**ΕΚΔΟΣΕΙΣ**	**ΧΡΟΝΙΑ**	**ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ**
1	Amerika'da Bir Türk Çocuğu	Peyami Safa	Damla	1980	
3	Küçük Mehmetçikler	Ünver Oral	Bilgecan	2009 (Α έκδοση 1983)	Η Α έκδοση (10.000 αντίτυπα) εξαντλήθηκε.
4	Bir Kuşun Kanadında	Aydoğan Yavaşlı	Bulut	2009 (Α έκδοση 2004)	

Β. ΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Β.1. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

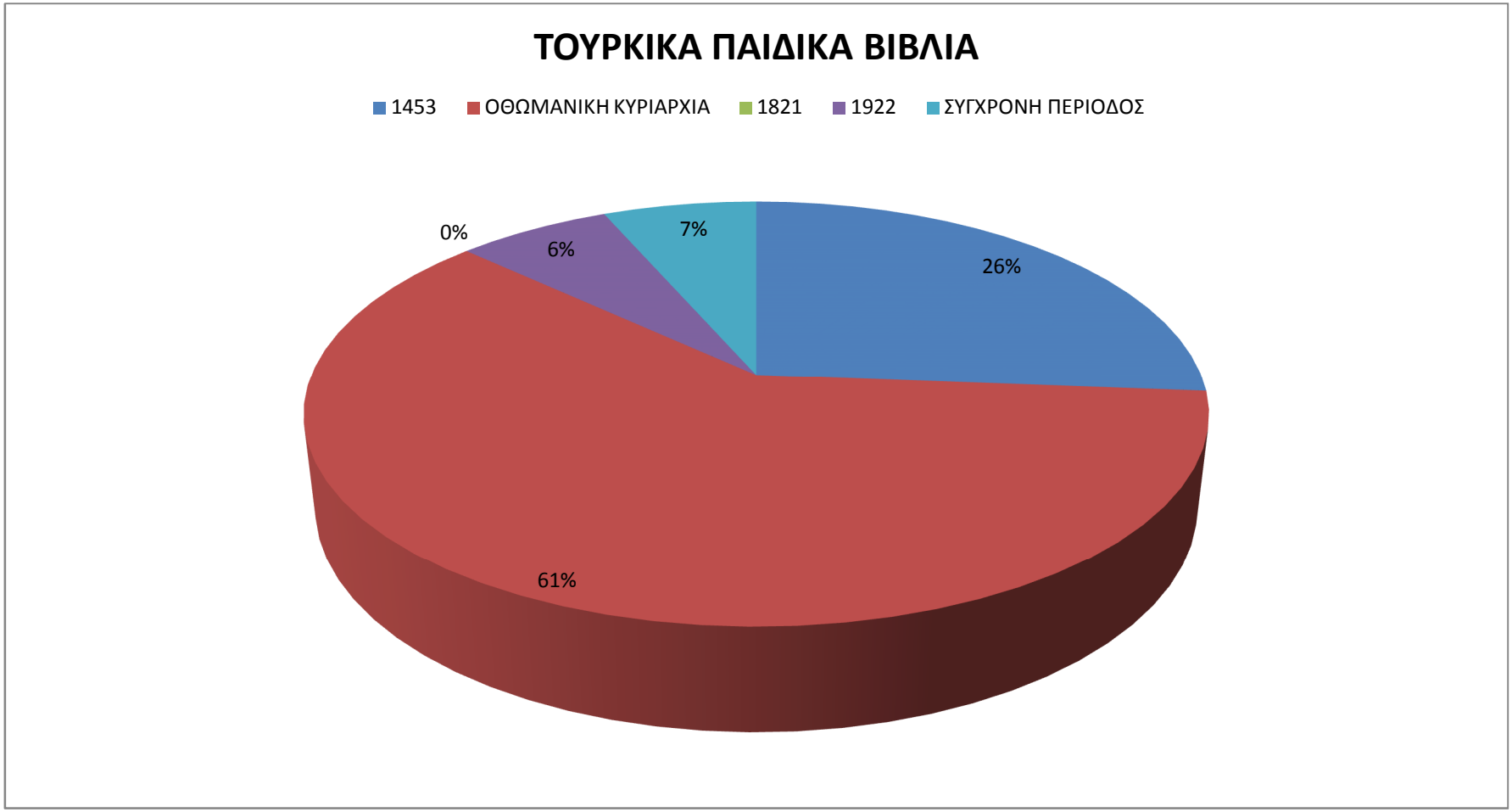

Β.2. ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ

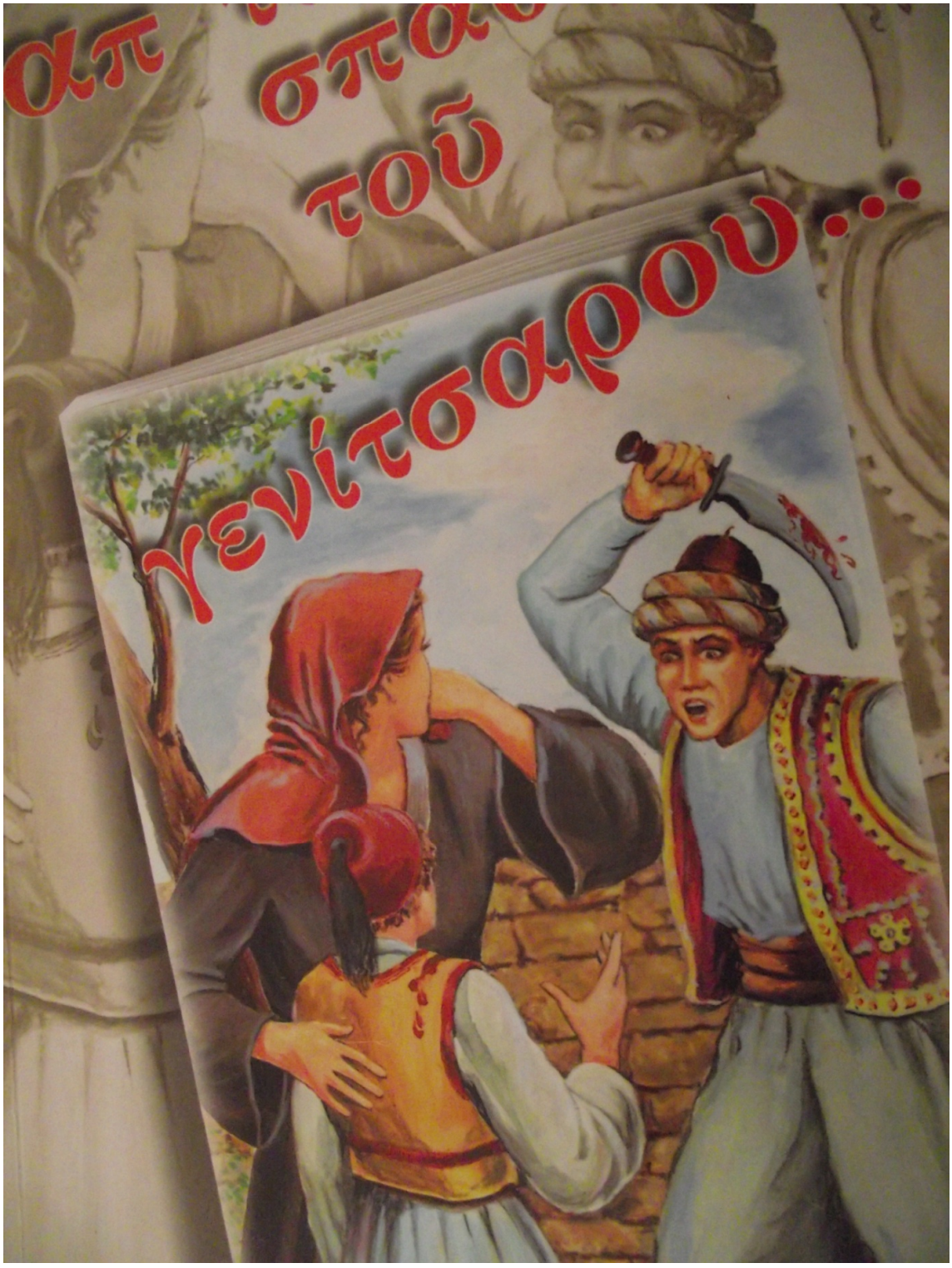
Β.2.α. ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

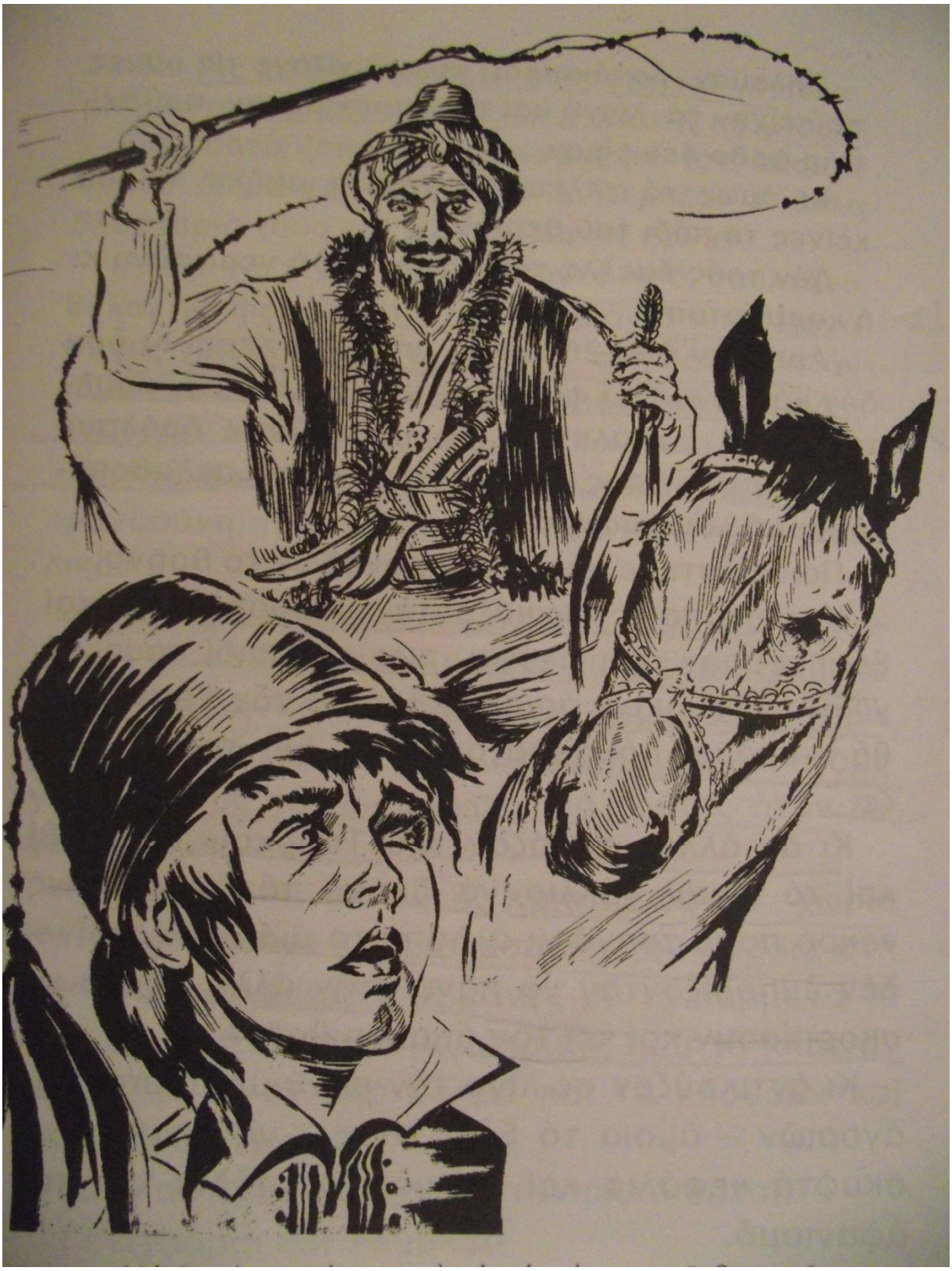
Β.2.β. ΤΟΥΡΚΙΚΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ

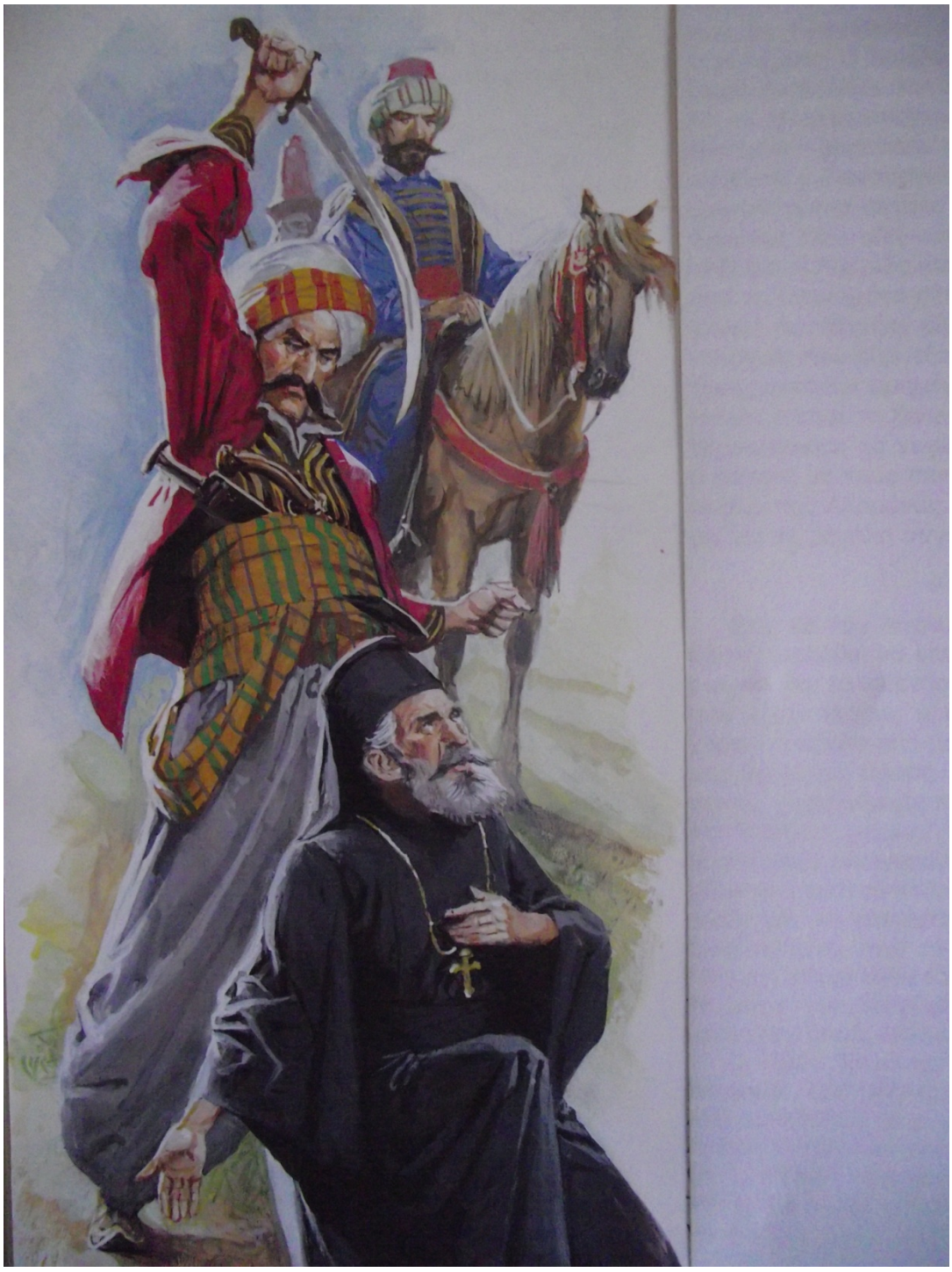
Γ. ΟΙ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΑΛΛΟΥ (ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΣΗ)

Εικόνα 1. Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 1999, εξώφυλλο.

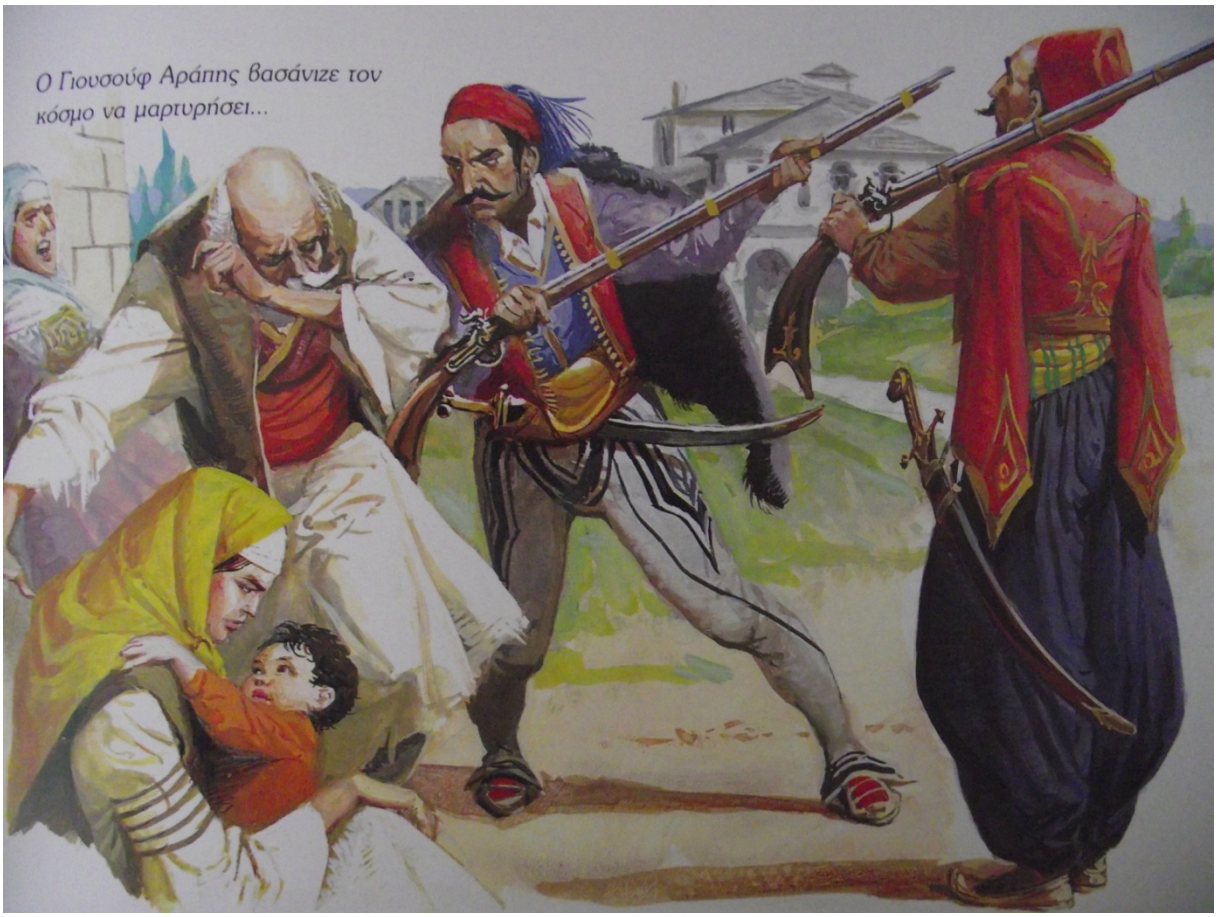
Εικόνα 2. Αλίκη Α. Καφετζοπούλου, Απ' το Σπαθί του Γενίτσαρου, Χριστιανικής Ενώσεως «η Ελπίς», Αθήνα 1999, σ. 17.

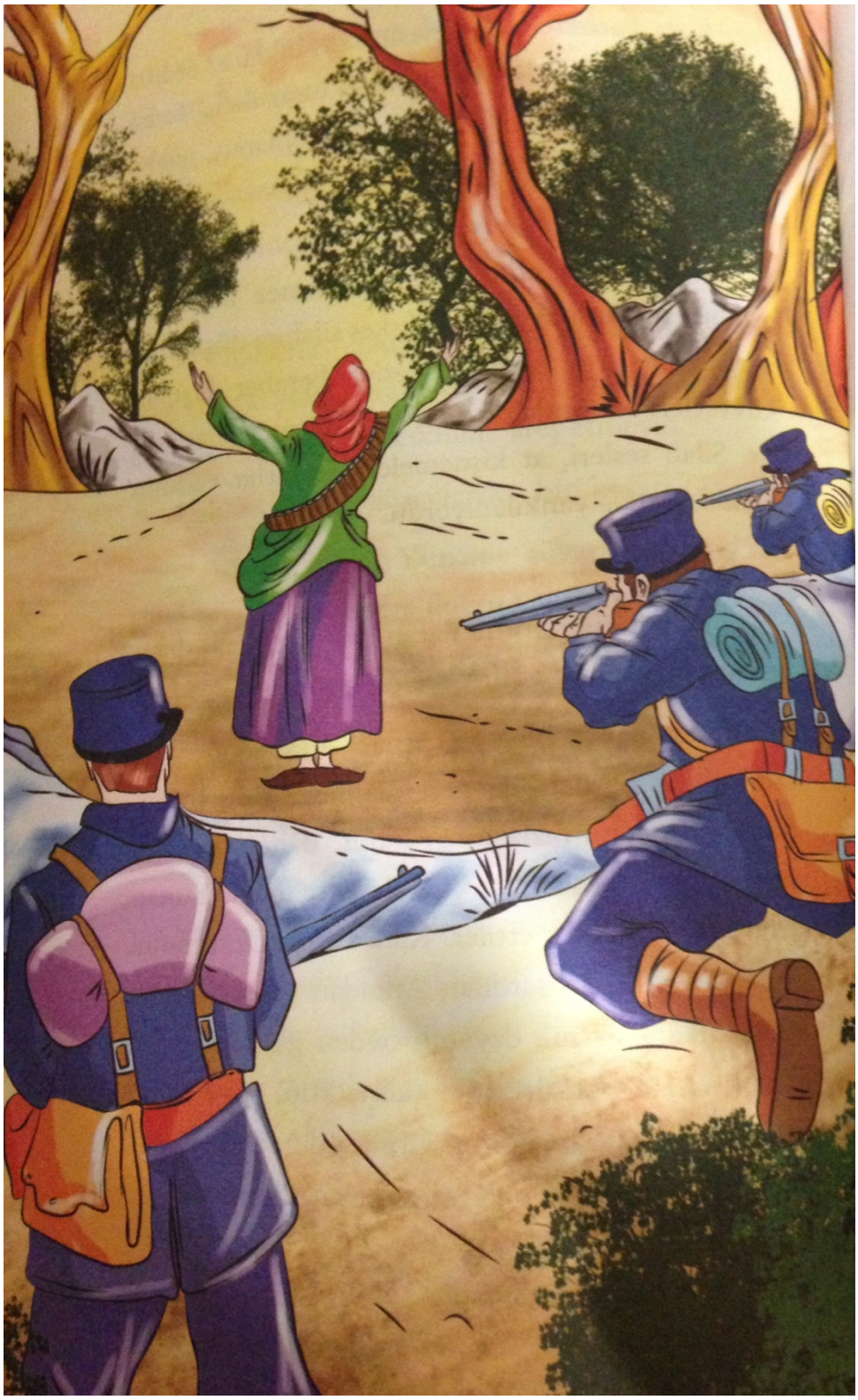
Εικόνα 3. Πέτρος Μπίκος, Αθανάσιος Διάκος και Μάρκος Μπότσαρης, Στρατίκη, Αθήνα 2009, σ. 26.

Εικόνα 4. Ιγνάτιος Μαδενλίδης, Ανυποχώρητος Νεομάρτυς Λαρίσης Αγ. Ιωάννης ο Μονεμβασιώτης, Αδελφότητος Θεολόγων «ο Σωτήρ», Αθήνα 2010, σ. 62.

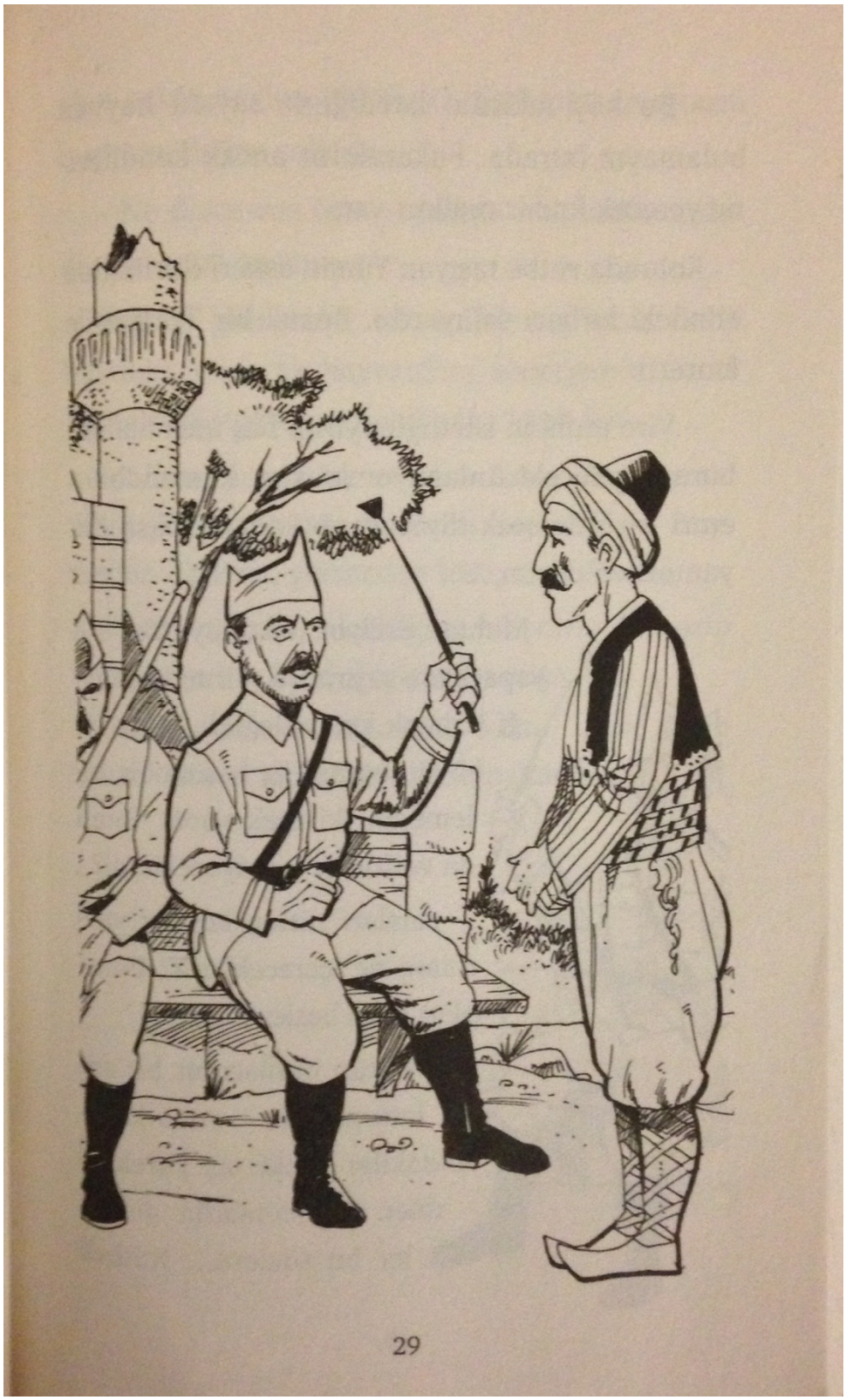
Εικόνα 5. Πέτρος Μπίκος, Καραϊσκάκης, ο σταυραετός της Ρούμελης, Στρατίκη, Αθήνα 1995, σ. 17.

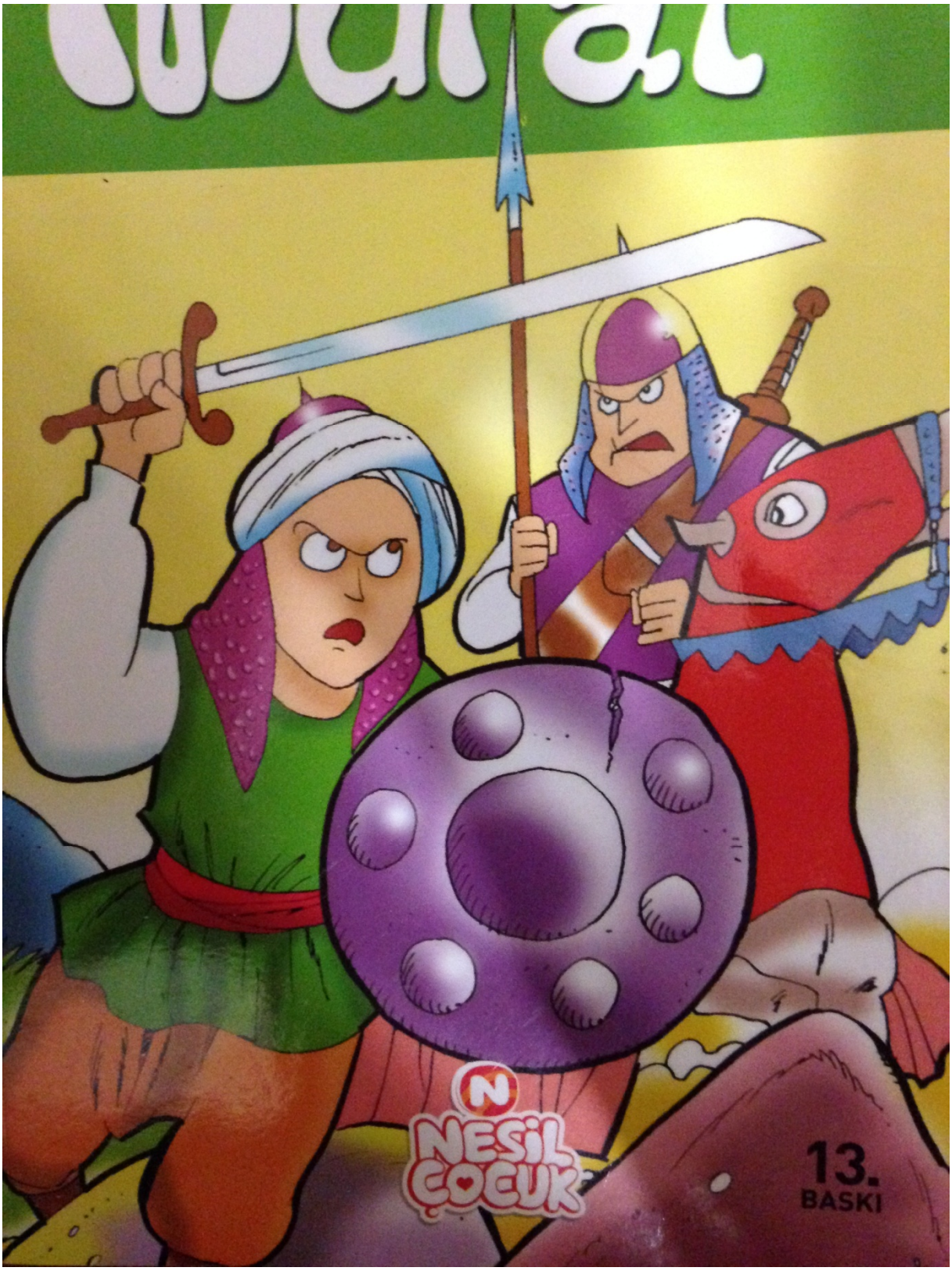
Εικόνα 6. Ersin Teres, Gönderden İnmeyen Bayrak, Muştu, İstanbul 2010, σ. 8.

Εικόνα 7: Ersin Teres, Gönderden İnmeyen Bayrak, Muştu, İstanbul 2010, σ.72.

Εικόνα 8. Yavuz Bahadıroğlu, Küçük Kahraman, Nesil, İstanbul 2009, σ. 29.

Εικόνα 9. Yavuz Bahadıroğlu, Şehzade Murat, Nesil, İstanbul 2011, εξώφυλλο.

Εικόνα 10. Ünver Oral, Küçük Mehmetçikler, Bilgecan, İstanbul 2009, εξώφυλλο.

Εικόνα 11. Αλεξάνδρα Μητσιάλη, Με λένε Νιλουφέρ, Πατάκη, Αθήνα 2010, σ. 11.

Εικόνα 12. Αγγελική Νικολοπούλου, Το τέλος ενός θρύλου, Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2010, σ. 13.

Εικόνα 13. Anna Conomos, Η Υπόσχεση, Ποταμός, Αθήνα 2012, εξώφυλλο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ABERCROMBİE Nicholas, HİLL Stephen, TURNER Bryan,*ΛεξικόΚοινωνιολογίας*,Πατάκη, Αθήνα 1987.

AKPINAR Nevide Dellal, «Karşılaştırmalı Yazın Bilimi: İmge bilim», *Evrensel Kültür*τχ.103, İstanbul 2000, σ. 19-22.

AKŞİN Sina, *Türkiye Tarihi III, Osmanlı Devleti 1600-1908*, Cem, İstanbul 1988.

AKŞİN Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi (1789-1980)*, İmaj, Ankara 2006.

AKTAŞ Sevda, *Türk ve Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Örnek Metinlerinde Öteki İmgesinin Karşılaştırılması*, διπλωματικήεργασία, Eskişehir 2011.

ALLPORT Gordon Willard, *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, USA 1954.

ALP Hayrünisa, «Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve İlköğretime Genel Bir Bakış (1923-1929)», *Türkoloji Kültürü*, τόμ. IV τχ. 7, Erzurum 2011, σ. 97-110.

ANDERSON Benedict, *Hayali Cemaatler*, *Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis, İstanbul 2009.

ARSLAN Hatice,*Çağdaş Arap Edebiyatında Osmanlı ve Türk İmajı*, Bursa 2000.

ARTUNKAL T.,«La figuredugrec dans lesmanuelsscolairesturcs», στοS. Vaner (επιμ.), *Le différendgréco-turc*, Paris 1988.

AYDIN Suavi, «Etnik Bir Ad Olarak 'Türk' Kavramının Sınırları ve Genişletilmesi Üzerine», *Birikim*, τόμ. 71-72, 1995, σ. 50-64.

BALİBAR, E.&WALLERSTEİN, I.,*Irk, Ulus, Sınıf, Belirsiz Kimlikler*,Metis, İstanbul 2007.

BAMBERG Michael, DE FINA Anna, SCHIFFRIN Deborah, «Discorse and Identity Construction». S. Schwartz, K. Luyckx& V. Vignoles (Eds.), *Handbook of identity theory and research,*Springer Verlag, New York 2011.

BARON RobertA., BYRNE Donn, *Social Psychology*, Allyn and Bacon, London 2000.

BARTHESRonald, *Göstergebilimsel Serüven*, εκδόσεις Yapı Kredi, İstanbul 2012.

BAUMAN Zygmund, *Towards a Critical Sociology*, Kegan Paul, London 1976.

BILLIG Michael, «Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach»,*European Journal of Social Psychology*, τόμ. 15, τχ.1, January/March 1985, σ. 79-103.

BİLGİN Nuri, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, Ege, İzmir 1994.

BİLGİN Nuri, *Kimlik İnşası*,Aşina, İzmir 2007.

BODENHAUSEN G. V., SHEPPARD L.A., KRAMER G. P., «Negative affect and social judgment: The differential impact of anger and sadness», *European Journal of Social Psychology*, Special Issue: Affect in Social Judgments and Cognition, 24:1, 1994, σ. 45-62.
BOURDİEU Pierre Felix, Κείμενα Κοινωνιολογίας, Δελφίνι, Αθήνα 1994.

BRACHFELDOliver, «Note sur l'imagologie ethnique», *Revue de Psychologie des Peuples*,τχ. 17, 1962, σ. 341-349.

BREWER M. B., CRANO W. D., *Social Psychology*, West Publishing Company, London 1994.

BRIGHAM John C., "Ethnic stereotypes", *Psychological Bulletin*, τομ. 76, Ιούλιος 1971, σ. 15-38.

BRUBAKER Rogers, «Religion and Nationalism: Four Approaches», *Nation and Nationalism*, τόμος 18, 2012, σ. 2-20.

BRUNEL Pierre, PİCHOİS Claude, ROUSSEAU Andre Marie, *Qu'estque la literratureComparée, ArmandColin*, Paris 1983.

BURÇOĞLU Nedret Kuran,*The Image of theTurk in Europe fromthedeclaration of theRepublic in 1923 tothe 1990s*, Isis Press, İstanbul 2000.

CAPORAELL. R., «The evolution of truly social cognition: The core configurations model», *Personality and Social Psychology Rewiew*, 1, 1997, σ. 276-298.

CAPOZZA D., NANNI R., «Diffrentiation processes for social stimuli with different degrees of category representativeness», *European Journal of Social Psychology*, 16, 1986, σ. 399-412.

CARLONI,J.C., FILLOUX,Jean-C.,*EleştiriKavramları*,Multilingual**,** İstanbul 2000.

CLARK Bruce, *Δύο φορές ξένος, Οι μαζικές απελάσεις που διαμόρφωσαν την σύγχρονη Ελλάδα και Τουρκία*, Ποταμός, Αθήνα 2007.

CLASTRES Pierre, *Vahşi Savaşçının Mutsuzluğu*, SiyasalAntropoloji Araştırmaları, Ayrıntı, Nisan 1992.

CLOGG Richard, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim, İstanbul 1992.

COCKERELL S. P. (επιμ), *Travels in Southern Europe andtheLevant, 1810-1817*. Thejournal of Charles R. Cockerell, London 1903.

COPEAUX Etıenne, «Türk Kimlik Söyleminin Topografyası ve Kronografisi», *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu*, II. Uluslar arası Tarih Kongresi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

ÇAKIR Nermin,*Alman ve Türk Çocuk Kitaplarındaki Yabancılara Bakış Açısı, 8-12 Yaş Grubu*,διπλωματική εργασία, Bursa 1998.

DEMİRÖZÜ Damla, *Η Εικόνα του Τούρκου στην Γενιά του '30*,ανέκδοτη διδακτορική εργασία, Αθήνα 1999.

DEMİRÖZÜ Damla,"Ağustos 1999 Depreminin Yunan Milli Kimliğinin Öteki İmajı üzerinde yarattığı sarsıntı", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, τόμος 2, 2003, σ. 187-194.

ECO Umberto,*Alımlama Göstergebilimi*,Düzlem, İstanbul 1991.

ELLİS D.Willis, (επιμ) *A Source Book of GestaltPyschology*, TheGestaltJournalPress, Gouldsboro 1997.

EMİROĞLU Kudret, AYDIN Suavi, *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat, Ankara 2003.

ERGİN Muharrem, *Orhun Kitabeleri*, Boğaziçi, İstanbul 1983.

FERRO Marc, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σ' όλο τον κόσμο*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.

FISKE S. T., «Prejudice, stereotyping, and discrimination» , D.T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (Eds), *The handbook of social psychology*, 4. έκδοση, McGraw-Hill, New York, 1998, σ. 357-411.

FOTİ Markus A.,*Essaisd'imagologie: reflexionssur le stereotype culturel a partird'exempleslitterairesfrançais*, Presses Universitaires du Septentrion, Lille1999.

FREIDMAN Norman, «Imge» μετ. Kemal Atakay,*Kitap-lık*, τχ. 74, İstanbul 2004, σ. 80-90.

FREUD Sigmund, *Ψυχολογία των μαζών και ανάλυση του εγώ*, Επίκουρος, Αθήνα 1977.

FREUD Sigmund, «Moise et le monotheisme», *İdees*, Gallimard, Paris 1967.

GAME Ann, *Toplumsalın Sökümü, Yapı bozumcu bir Sosyolojiye Doğru*, Dost, Ankara 1991.

GELLNER Ernest, *Nations andNationalism*, Basil Blackwell, England 1983.

GLEASON Philip, «Identifying Identity: A SemanticHistory», *TheJournal of AmericanHistory*, τχ. 69/4, 1983 σ. 910-931.

GÖKA Erol, *İnsan Kısım Kısım: Toplumlar, Zihniyetler, Kimlikler*, Aşina, Ankara 2006.

GÖKA Erol, «Fanatizmin Psikolojisi ve Türklerin Psikolojisinde Fanatizm», *Cogito,* τχ.53, İstanbul 2007, σ. 37-62.

GREWALDaisy,TheEvolutionofPrejudice,Διαθέσιμοαπόhttp://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=evolution-of-prejudice&WT.mc_id=SA_WR_20110406 (πρόσβασηστις20 Δεκεμβρίου 2013).

GRİGORİADİS Ioannis N.,*Kutsal Sentez, Yunan ve Türk Milliyetçiliğine Dini Aşılamak*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014.

HARLAK Hacer, *Önyargılar*, Sistem, İstanbul 2000.

HOBSBAWM Eric J., *MilletlerveMilliyetçilik*, Ayrıntı, İstanbul 2010.

HUTCHINSON John,*The Dynamics of Cultural Nationalism: the Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*, Allen and Unwin, Londan 1987.

JENKINS Richard, *Social Identity*, Εκδόσεις Routledge (Taylor and Francis Group), London 2008.

KAHF Mohja, *Batı Edebiyatında Müslüman Kadın İmajı*, Küre, İstanbul 2006.

KALIN İbrahim, *Ισλάμ και Δύση*, Παπαζήση, Αθήνα 2012.

KARADUMAN Sibel,«ModernizmdenPostmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü», *Journal of Yaşar University*, 2010, τόμ. 17, τχ. 5, σ.2886-2889.

KATZ Daniel, BRALY Kenneth, «Racial stereotypes of one hundred college students», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 28, 1933, σ.280-290.

KAVAL Nilüfer, *Türk Çocuk Edebiyatında Almanya İmgesi*, διπλωματικήεργασία, İstanbul 2000.

KEFELİ Emel, *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Kitapevi, İstanbul 2000

KRİSTEVA Julia, *Ξένοιμέσα στον εαυτό μας*, Scripta, Αθήνα 2004.

KRİSTEVAJulia, *Έθνη χωρίς Εθνικισμό*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1997.

KULA Onur Bilge, *Alman Kültüründe Türk İmgesi I,* Gündoğan, Ankara 1992.

KULA Onur Bilge, *Alman Kültüründe Türk İmgesi II*, Gündoğan, Ankara 1993.

KULA Onur Bilge, *Batı Edebiyatında Oryantalizm I-II*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.

KUMRULAR Özlem, *Dünyada Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

LAING Ronald D., «Individual and Family Structure», στο P. Lomas (επιμ.),*The Predicament of the Family*, Hogarth Press, London 1967.

LE GOFF Jacques, *La Civilisation de l'Occident médiéval*, Arthaud, Paris1967.

LEVİ- STRAUSS, Claude, *Irk, Tarih ve Kültür*,Metis, İstanbul 1997.

LEWIS Bernard, *TheEmergence of Modern Turkey*, Oxford UniversityPress, London 1961.

LIPPMANN Walter, *Public Opinion,* Book Jungle, New York 2009.

MENNELL Stephen, «TheFormation of We-images: A ProcessTheory», *SocialTheoryandthePolitics of Identity*, (Edit: C.Calhoun) Oxford:Blackwell, 1994, σ. 175-197.

MAİCAS M. Parès I.,*Η κατασκευή της πραγματικότητας από τα Μέσα Μαζική Ενημέρωσης*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

MALESEVIC Sinisa, HAUGAARD Mark (eds), «Identity: Conceptual, Operational and Historical Critique» *Making Sense of Collectivity: Ethnicity, Nationalism and Globalization*, εκδόσεις Pluto, London 2002.

MARTIN Denis-Constant, «The Choices of Identity»*, SocialIdentities*, τομ.1, τχ .1, 1995, σ. 1-20.

MİLLAS Herkül, *Öteki ve Kimlik*,εκδόσειςİletişim, İstanbul 2005.

NOİRİEL Gérard, «Πώς μπορεί να αναγνωριστεί ένας ξένος», *Σύγχρονά Θέματα* τχ.54, Αθήνα 1995.

OCAK Ahmet Yaşar, «Battal Gazi»*,Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, Τόμος 5.

ONUR Hilal, «Öteki Sorunsalının "Alterite" Kavramı Çerçevesinde Yeniden Okunması Üzerine Bir Deneme»*,Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, τχ. 21,Ankara 2003

ÖZKIRIMLI Umut, *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel bir Bakış*,Sarmal, İstanbul 1999.

ÖZKIRIMLI Umut&SOFOSSpyros A.,*Yunanistan ve Türkiye'de Milliyetçilik*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

PAGEAUX Daniel-Henri, «Autour de la motiond'imaginaire. ElementspouruneTheorie en Litteraturecomparee», *Literra*, τχ.12, Ürün, Ankara 2003, σ. 9.

PAGEAUX Daniel-Henri, «De l'imagerieculturelleal'imaginaire» στο Pierre Brunel, YvesChevral (επιμ), *Précis de littératurecomparée*, PUF, Paris 1989, σ. 133-160.

PETERS W.A., *Class Divided, Then and Now*, Yale University Press, New Haven and London 1987.

RADCLIFFE-BROWN Alfred Reginald,*ANatural Science of Society*, The Free Press, Glencoe, Illinois 1957.

RENAN Ernest, *Τι είναι έθνος; Προσευχή πάνω στην Ακρόπολη*, Ροές, Αθήνα 2009.

RENAN Ernest, «Qu'est-ce qu'unenation?»,*OeuvresCompletes,*Paris:Calmann-Lévy, 1947-1961, τόμ. I, σ. 887-906.

Resimli Tarih Mecmuası, τχ. 4, İskit, İstanbul 1953.

SAFA Peyami, Amerika'da Bir Türk Çocuğu,Damla,İstanbul 1980.

SAID Edward W., *Şarkiyatçılık*, Metis, İstanbul 2013.

SCHNAPPER Dominique, *Ötekiile İlişki*, İstanbulBilgiÜniversitesi, İstanbul 2005.

SMITH D. Anthony, *Milli Kimlik*, İletişim, İstanbul 2004.

SMITH D.Anthony, *Εθνική Ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000.

SIMON H. A., *Models of Bounded Rationality*, MIT Press, Cambridge, MA, 1982.

TAINE HippolyteAdolphe, *Philosophie de L Art*. T. 1, Hachette Livre – Bnf, U.S.A 2013

TAJFEL H., BILLIG M.G., BUNDY R.P., FLAMENT C., «Socialcategorizationandintergroupbehavior», *Eur. J. Soc. Psychol.* Volume1,University of Bristol, England, and University of Aix-Marseille, France 1971 σ.149-177.

TAJFEL Henri, *DifferenciationBetween Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*, Academic Press, London 1978

TANSEL Ülkü, *Ali ile Manoli*, Dönemeç Yayınevi, İzmir 1982.

TAYLOR E., PEPLAU L.A., SEARS D.O., *Social Psychology*, Prentice Hall, New Jersey 2000.

THOITS A. Peggy, VIRSHUP K. Lauren, «Me's and We's: Forms and Functions of Social Identities», *Self and Identity Fundamental Issues*, Oxford University Press, New York 1997, σ.106-133.

TONNET Henri, «LesPremiers Romans Grecs A SujetTurc», *Etudes Neo-heléniques,*Παρίσι 1993.

TRIANDIS H.C., «Cultural influences on cognitive processes», *Advances in Experimental Social Psychology,* τόμ.1, Academic Press, 1964, σ.1-48.

TÜRKDOĞAN Orhan, *Türk Ulus-Devlet Kimliği*, Çizgi, Konya 2013.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,τομ. 17, 1997.

ULAĞLI Serhat, *Imgebilim,Ötekinin Bilimine Giriş*,Sinemis, Ankara 2006.

ULUÇ Sait, «Narkissos ve Ekho: Kendilik ve Diğeri», *Bibliotech*, *Felsefe ve Sosyal Bilişimler Dergisi*, τχ.6, Ankara 2008, σ.30-34.

UZMAN Engin, «Edebi Tenkitte İmaj İncelemesinin Yeri Ve Bu Metodun Shakespeare'in Romeo İle Juliet Oyununa Uygulanmasi», *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, τχ. 25, Ankara 1967 σ. 40-83.

VOLKANVamık D.,ITZKOWITZ Norman, *Turks&Greeks: Neighbours in conflict*, EothenPress, England 1994.

YAPICI Şenay, YAPICI Mehmet, «Çocukta Bilişsel Gelişim», *Üniversite ve Toplum Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi*, ηλεκτρονικόπεριοδικό, 2006, τόμ. 6, τχ.1, www.universite-toplum.org.

WELLEK Rene, Augustin Warren, *Edebiyat Biliminin Temelleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1983.

&

ΑΒΔΕΛΑΈφη, «Χρόνος, Ιστορία, Εθνική Ταυτότητα», στο βιβλίο Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

ΑΒΔΕΛΑ Έφη, «Ταυτότητα και ετερότητα: ιστοριογραφικές προσεγγίσεις», *Σύγχρονά Θέματα 54*, αφιέρωμα: «Ταυτότητα/Ετερότητα: ποικίλες προσεγγίσεις», 1995, σ. 17-20.

ΑΜΠΑΤΖΟΠΟΥΛΟΥ Φραγκίσκη,*Ο Άλλος εν Διωγμώ. Η εικόνα του Εβραίου στη λογοτεχνία. Ζητήματα ιστορίας και μυθοπλασίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1998.

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ Σια, Μικρά Ασία, *19ος αι.-1919 οι Ελληνορθόδοξες Κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

ΑΝΔΡΕΟΥ Αντρέας, «Ιστορίας Στερεότυπα», Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005.

ΑΧΛΗΣ Νίκος Χ.,*Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι, στα σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου*, Κυριακίδη Αφοί, Θεσσαλονίκη 1983.

ΒΑΣΙΛΕΊΟΥ Θανάσης -ΣΤΑΜΑΤΆΚΗΣ Νικηφόρος, *Λεξικό των επιστημών του ανθρώπου*, Gutenberg, Αθήνα 1992.

ΒΕΝΕΖΗΣ Ηλίας, *Μικρασία Χαίρε*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείων της Εστίας, Αθήνα 1979.

ΒΕΝΕΖΗΣ Ηλίας, *Το Νούμερο 31328*, Εστία, Αθήνα 1995.

ΒΕΡΕΜΗΣ Θάνος (επιμ), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012.

ΒΕΡΕΜΗΣ Θάνος, «Κράτος και Έθνος στην Ελλάδα: 1821-1912», στο βιβλίο Δημήτρης Γ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός, Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983.

ΒΟΥΡΝΑΣ Τάσος, *Ιστορία της Νεότερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, τομ. Α, Πατάκη 2011.

ΓΛΥΚΑΤΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ Ελένη, *Πολιτισμός και Ελληνισμός, Προσεγγίσεις*, Καστανιώτη, Αθήνα 2007.

ΔΕΜΕΡΤΖΗΣ Νίκος, «Ο Εθνικισμός ως Ιδεολογία»στο*Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο* (21-22 Ιανουαρίου 1994) Εκδότης Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995.

ΔΗΜΑΡΑΣ Κ. Θ.,*Ελληνικός Ρομαντισμός*, Ερμής, Αθήνα 1994.

ΔΗΜΑΡΑΣ Κ. Θ., «Της Μεγάλης ταύτης Ιδέας», *Ιατρολογοτεχνική Στέγη*, Αθήνα 1970.

ΔΡΑΓΩΝΑ Θάλεια, ΜΠΙΡΤΕΚ Φαρούκ (επιμ.) *Ελλάδα και Τουρκία. Πολίτης και Έθνος-Κράτος*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗΣ Αλέξης, *Η Ελλάδα και ο «Εξ Ανατολών Κίνδυνος»*, Πόλις, Αθήνα 2001.

ΗΡΟΔΟΤΟΣ, *Ιστορίαι* 2,35*, Ηροδότου Η ιστορία των Περσικών Πολέμων*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2005.

ΘΩΜΑΪΔΟΥ Μαρία, *Η έννοια του ξένου στα Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας του Γυμνασίου*, Διπλωματική εργασία, Πάτρα 2010.

ΚΑΡΑΣΑΒΒΙΔΟΥ Ελένη, *Παιδική Λογοτεχνία και Ετερότητα: Η εικόνα του άλλου στην ελληνική παιδική λογοτεχνία ή από τον Φολκλορικό «Εαυτό» στον Φολκλορικό «Άλλον»*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2012.

ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ Αγγέλα, «Το 1922 και οι λογοτεχνικές αναθεωρήσεις», στο Αστέριος Αργυρίου (επιμ), *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην ανατολή και τη δύση 1453-1981*, τόμ. Α, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999.

ΚΑΨΑΛΗΣ Α., ΜΠΟΝΙΔΗΣ Κ., & ΣΙΠΗΤΑΝΟΥ Α., (επιμ) *Η εικόνα του «άλλου»/γείτονα στα σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών*,Τυπωθήτω, Αθήνα 2000.

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Πασχάλης, «Νοερές κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια», στο Θάνος Βερέμης (επιμ), *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στην Νεότερη Ελλάδα*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2012.

ΚΟΡΤΣΑΡΗ Ολυμπία,*Μορφές του "άλλου" σε ξενόγλωσσα μεταφρασμένα βιβλία λογοτεχνίας για παιδιά πρώτης σχολικής ηλικίας*, Κυριακίδη Αφοί, Θεσσαλονίκη 2009.

ΚΟΥΛΛΑΠΗΣ Λώρης, *Η Παρουσίαση της Οθωμανικής Ιστορίας στα Σχολικά Εγχειρίδιατης Ελλάδας και της Τουρκίας. Ομοιότητες και Διαφορές δύο Αντίθετων Εθνικισμών*, ανέκδοτη μεταπτυχιακή εργασία, Μόναχο1993.

ΚΟΥΛΟΥΡΗ Χριστίνα, «Μύθοι και σύμβολα μιας εθνικής επετείου, Πανηγυρικός Λόγος στον επίσημο εορτασμό της 25ης Μαρτίου», Κομοτηνή 1995 (Πηγή:http://lesxianagnosiskor.blogspot.com/2009/12/blog-post_08.html, πρόσβαση στη 18 Φεβρουαρίου 2015).

ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ Δημοσθένης, «Η μυθολογία της εθνικής λογοτεχνίας», Ελευθεροτυπία, 25.04.1990.

ΚΥΡΙΑΚΑΚΗΣ Γιάννης - ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ Μάρθα, *Η προσέγγιση του άλλου*,Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.

ΚΥΡΙΑΚΑΚΗΣ Γιάννης, «Η εθνογραφική εμπειρία και η κριτική της κουλτούρας. Μια προσπάθεια σκιαγράφησης της 'ανθρωπολογικής οπτικής' ως ερμηνευτικής της ανθρώπινης συνθήκης» στο Χρήστος Δερμεντζόπουλος, Μάνος Σπυριδάκης (επιμ.), *Ανθρωπολογία, Κουλτούρα και Πολιτική*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.

ΚΥΡΙΔΗΣ Αργύρης - ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ Μίμης, «ExAlteroAlterum. Ο συ μισείς ετέρω μη ποιήσεις», Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΟΥ Ευθαλία, «Οι αλλαγές στα ελληνικά σχολικά βιβλία Ιστορίας: Πόσο αποτελεσματικές είναι στη «βελτίωση» της εικόνας του εθνικού «Άλλου»,*στο βιβλίο «Η εικόνα του «άλλου»/γείτοναστα σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών»*,Τυπωθήτω, Αθήνα 2000.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ Χρυσούλα, ΜΑΡΑΤΟΥ-ΑΛΙΠΡΑΝΤΗ Λάουρα, ΓΕΡΜΑΝΟΣ Δημήτρης, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Θεόδωρος (επιμ), *«εμείς» και οι «άλλοι». Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών Ε.Κ.Κ.Ε, Τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000.

ΛΕΚΚΑΣ Παντελής, *Το παιχνίδι με το Χρόνο. Εθνικισμός και Νεοτερικότητα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

ΛΙΑΚΟΣ Αντώνης, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Πόλις, Αθήνα 2005.

ΜΗΛΛΑΣ Ηρακλής, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων. Σχολικά Βιβλία, Ιστοριογραφία Λογοτεχνία και Εθνικά Στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2005.

ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ Γεώργιος, *Θεωρητική Γλωσσολογία*, Ιδιωτική Έκδοση, Αθήνα 1998.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ-ΑΓΟΡΑΣΤΟΎ Ιωάννα,*Εισαγωγή στη Συγκριτική Στερεοτυπολογία των Εθνικών ΧαρακτηριστικώνστηΛογοτεχνία*, UnıversityStudioPress, Επιστημονικών Βιβλίων&Περιοδικών, Θεσσαλονίκη 1992.

ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ Γιάννης, *Ρομαντικά Πεπρωμένα, Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ως «εθνικός ποιητής»*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009.

ΠΑΠΑΣΤΑΜΟΥ Στάμος (επιμ), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, τόμ.Β: Η παράδοση, Πεδίο, Αθήνα 2008.
ΠΕΣΜΑΖΌΓΛΟΥ Στέφανος, *Ευρώπη-Τουρκία: Αντανακλάσεις και διαθλάσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.

ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ Στέφανος, *Ιδεολογία και ρητορεία*, Θεμέλιο, Αθήνα 1993.

ΠΕΣΜΑΖΌΓΛΟΥ Στέφανος, «Ευρωκεντρικές Κατασκευές» στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Επιστημονικό Συμπόσιο* (21-22 Ιανουαρίου 1994) Εκδότης Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, σ. 187-195

ΡΟΤΖΩΚΟΣ Νίκος, *Εθναφύπνιση και Εθνογένηση. Ορλωφικά και ελληνική ιστοριογραφία*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

ΣΚΟΠΕΤΕΑ Έλλη, *«Το πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα. Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Πολύτυπο, Αθήνα 1988.

ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ Μίμης, «Περί ετερότητας φιλολογικό σημείωμα», στο Αργύρης Κυρίδης-Αντρέας Ανδρέου (επιμ), *Όψεις της ετερότητας*, Gutenberg, Αθήνα 2005.

ΣΤΕΝΟΥ Κατερίνα, *Εικόνες του Άλλου. Η ετερότητα: Από το μύθοστην προκατάληψη*, Εξάντας-Unesco, Αθήνα 1998.

ΤΖΟΥΜΑ Άννα, *Η διπλή ανάγνωση του κειμένου για μια κοινωνιο-σημειωτική τηςαφήγησης*, Επικαιρότητα,Αθήνα 1991.

ΤΖΟΥΜΑ Άννα, *Εισαγωγή στην αφηγηματολογία. Θεωρία και εφαρμογή της αφηγηματικής τυπολογίας του G. Genette*, Συμμετρία, Αθήνα 1997.

ΤΖΟΥΜΑ Αννα, Εκατό Χρόνια Νοσταλγίας, *Το αυτοβιογραφικό αφήγημα Έθνος*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.

ΤΖΙΟΒΑΣ Δημήτρης, *Μετά την αισθητική*, Γνώση, Αθήνα 1987.

ΤΟΝΤΟΡΟΦ Τσβετάν, *Η κατάκτηση της Αμερικής. Το πρόβλημα του άλλου*, Νήσος, Αθήνα 2004.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Σώτη-ΙΩΑΚΕΙΜΟΓΛΟΥ Ηλίας, *Για τη σημαία και το έθνος*, Μελάνι, Αθήνα 2007.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ Σπυρίδων, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, Λιβάνι, Αθήνα 1993 (Α,Β,Γ,Δ τόμος).

ΤΣΑΟΥΣΗΣ Δημήτρης Γ. (επιμ.), *Ελληνισμός, Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983.

ΤΣΙΑΝΑΚΑΣ Ευάγγελος Ι., *Η εικόνα του «Άλλου» στα σύγχρονα τουρκικά αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας και Πολιτικής Αγωγής της υποχρεωτικής εκπαίδευσης*, Διδακτορική Διατριβή, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2006.

ΦΛΟΥΡΗ Γ., ΚΑΛΟΓΙΑΝΝΑΚΗ-ΧΟΥΡΔΑΚΗ Π., «Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση, Η περίπτωση των Βαλκάνιων Λαών και Τούρκων στα Ελληνικά Σχολικά Βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση», *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 23, 1996, σ. 207-248.

ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ Άννα-ΔΡΑΓΩΝΑ Θάλεια (επιμ), *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.

ΦΡΥΔΑΚΗ Ευαγγελία,*Η Θεωρία της Λογοτεχνίας στην Πράξη της Διδασκαλίας*, Κριτική, Αθήνα 2003.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Δημήτρης (επιμ), *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά, Νήσος*, Αθήνα 2014.